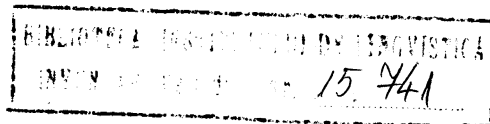


P II 195

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ
„SEXTIL PUȘCARIU”

DACOROMANIA

VII – VIII
2002 – 2003



EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

SUMAR

IN MEMORIAM EUGENIU COȘERIU

- EUGENIU COȘERIU (1921 – 2002) / 11
EUGENIU COȘERIU, *Universaliiile limbajului (și altele)* / 15
MIRCEA BORCILĂ, *Lingvistica integrală și fundamentele metaforologiei* / 47
LUCIAN LAZĂR, *Criterii de tipologizare a câmpurilor lexicale* / 79
EMMA TĂMÂIANU-MORITA, *Semnificația lingvisticii coșeriene în viziunea lui Takashi Kamei. După douăzeci de ani* / 101
EUGENIA BOJOGA, *Lingvistică și ideologie. Teoria lui E. Coșeriu în fosta U.R.S.S.* / 115
CORNEL VÎLCU, *De la semnificat la designat. Excurs despre logos semantikos* / 141

*

- IOAN PĂTRUȚ**, *Originea și structura antroponimelor românești* / 159
ALBINA DUMBRĂVEANU, *Cu privire la antroponimia regională dialectală din Basarabia* / 165
ANATOL EREMIA, *Note de toponimie basarabeană* / 171
SIMION DĂNILĂ, *Oiconimul Remetea și variantele sale. O controversă* / 177
ION NUȚĂ, *Prenume devenite porecle și supranume* / 183
ION TOMA, *Baza antroponimică a toponimiei din Oltenia* / 187
ION PENIȘOARĂ, *Unele aspecte dialectale în entopica dobrogeană* / 193

*

- LORENZO RENZI, *Italiano e romeno* / 197
GISÈLE VANHESE, *Épiphanies d'un visage: Călin et Luceafărul* / 209
NICOLETA NEȘU, *Specificul strategiei argumentative în discursul politic* / 231
MARIA CERNEA, *Proverbele – acte de vorbire indirecte?* / 239
MARIA PURDELA SITARU, LIVIA VASILUȚĂ, *Tratamentul particulei germane ge- în unele împrumuturi românești* / 245
BOGDAN HARHĂTĂ, *Despre o teorie a diatezei în limba română* / 255
ROXANA FURCOVICI, *Motivul arborelui și al florii în romanul proustian* / 273
RODICA MARIAN, *Sextil Pușcariu despre Eminescu. Cernăuți, 1909* / 279
PETRU NEIESCU, *Un adevăr „uitat” (din istoria Atlasului lingvistic român pe regiuni)* / 287
BEATRICE TĂTARU, CARMEN FENECHIU, *L'emploi causal de ut* / 291

IN MEMORIAM

- ALF LOMBARD. O sută de ani de la naștere (*Ioana Anghel*) / 301
 DUMITRU BEJAN (1939 – 1997) (*Constantin Milaș*) / 307
 IANCU FISCHER (1923 – 2002) (*Elena Popescu*) / 309

RECENZII ȘI PREZENTĂRI DE CĂRȚI

- EUGENIU COȘERIU, *Lecții de lingvistică generală*. Traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, Chișinău, Editura ARC, 2000, 304 p. (*Elena Faur*) / 313
 ȘTEFANIA MINCU, *Miorița – o hermeneutică ontologică*, Constanța, Editura Pontica, 2002, 488 p. (*Rodica Marian*) / 317
 EMIL VRABIE, *An English-Aromanian (Macedo-Romanian) Dictionary with two introductory sketches on Aromanian*. With a Foreword by Donald L. Dyer, University of Mississippi, 2000, 748 p. (*Petru Neiescu*) / 324
 AUGUST KOVAČEC, *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)* (Dicționar istroromân-croat (cu gramatică și texte)), Pula, 1998, 378 p. (*Petru Neiescu*) / 327
 „Il Nome nel testo”. Rivista internazionale di onomastica letteraria. Diretta da MARIA GIOVANNA ARCAMONE, DAVIDE DE CAMILI e BRUNO PORCELLI, II – III, 2001 – 2002, Pisa, Edizioni ETS, 364 p. (*Mariana Istrate*) / 330
 MARIANA NEȚ, *Literature, Strategies and Metalanguage: A Semiotic Approach*, Viena, Institut für Sozio-Semiotische Studien (ISSS), 2002, 140 p. (*Alina Cîrlănescu*) / 335
 MIHAI N. RADAN, *Graiurile carașovene azi. Fonetica și fonologia*, Timișoara, Editura Anthropos, 2000, 308 p. (*Marcu Mihail Deleanu*) / 339
 Indice / 343

SOMMAIRE

IN MEMORIAM EUGENIU COȘERIU

- EUGENIU COȘERIU (1921–2002) / 11
EUGENIU COȘERIU, *Les universaux du langage (et les autres)* / 15
MIRCEA BORBILĂ, *La linguistique intégrale et les fondements de la métaphorologie* / 47
LUCIAN LAZĂR, *Critères de typologie pour les champs lexicaux* / 79
EMMA TĂMĂIANU-MORITA, *Signification de la linguistique de Coseriu dans la vision de Takashi Kamei. Vingt ans après* / 101
EUGENIA BOJOGA, *Linguistique et idéologie. La théorie d'E. Coseriu dans l'ex-U.R.S.S.* / 115
CORNEL VÎLCU, *Du signifié au designatum. Considérations sur le logos semantikos* / 141

*

- IOAN PĂTRUȚ**, *Origine et structure des anthroponymes roumains* / 159
ALBINA DUMBRĂVEANU, *Sur l'anthroponymie régionale dialectale de Bessarabie* / 165
ANATOL EREMIA, *Notes toponymiques de Bessarabie* / 171
SIMION DĂNILĂ, *Le toponyme Remetea et ses variantes. Une controverse* / 177
ION NUȚĂ, *Prénoms devenus sobriquets et surnoms* / 183
ION TOMA, *Les fondements anthroponymiques de la toponymie d'Olténie* / 187
ION PENIȘOARĂ, *Aspects dialectaux dans l'entopique de Dobroudja* / 193

*

- LORENZO RENZI, *Italiano e romeno* / 197
GISÈLE VANHESE, *Épiphanies d'un visage: Călin et Luceafărul* / 209
NICOLETA NEȘU, *Spécificité de la stratégie argumentative du discours politique* / 231
MARIA CERNEA, *Les proverbes – actes de langage indirects?* / 239
MARIA PURDELA SITARU, LIVIA VASILUȚĂ, *La particule allemande ge- dans certains emprunts roumains* / 245
BOGDAN HARHĂȚĂ, *Sur une théorie de la voix en roumain* / 255
ROXANA FURCOVICI, *Le motif de l'arbre et de la fleur dans le roman proustien* / 273

- RODICA MARIAN, *Sextil Pușcariu sur Eminescu. Czernowitz, 1909* / 279
 PETRU NEIESCU, *Une vérité „oublée” (de l’Atlas linguistique roumain par régions)* / 287
 BEATRICE TĂTARU, CARMEN FENECHIU, *L’emploi causal de ut* / 291

IN MEMORIAM

- ALF LOMBARD. Cent ans de sa naissance (*Ioana Anghel*) / 301
 DUMITRU BEJAN (1939 – 1997) (*Constantin Milaș*) / 307
 IANCU FISCHER (1923 – 2002) (*Elena Popescu*) / 309

COMPTES RENDUS ET PRÉSENTATIONS DE LIVRES

- EUGENIU COȘERIU, *Lecții de lingvistică generală*. Traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga (Leçons de linguistique générale. Traduction de l’espagnol de ~), Chișinău, Editura ARC, 2000, 304 p. (*Elena Faur*) / 313
 ȘTEFANIA MINCU, *Miorița – o hermeneutică ontologică* (*Miorița – une herméneutique ontologique*), Constanța, Editura Pontica, 2002, 488 p. (*Rodica Marian*) / 317
 EMIL VRABIE, *An English-Aromanian (Macedo-Romanian) Dictionary with two introductory sketches on Aromanian*. With a Foreword by Donald L. Dyer, University of Mississippi, 2000, 748 p. (*Petru Neiescu*) / 324
 AUGUST KOVAČEC, *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)*, Pula, 1998, 378 p. (*Petru Neiescu*) / 327
 „Il Nome nel testo”. Rivista internazionale di onomastica letteraria. Diretta da MARIA GIOVANNA ARCAMONE, DAVIDE DE CAMILI e BRUNO PORCELLI, II – III, 2001 – 2002, Pisa, Edizioni ETS, 364 p. (*Mariana Istrate*) / 330
 MARIANA NEȚ, *Literature, Strategies and Metalanguage: A Semiotic Approach*, Viena, Institut für Sozio-Semiotische Studien (ISSS), 2002, 140 p. (*Alina Cîrlănescu*) / 335
 MIHAI N. RADAN, *Graiurile carașovene azi. Fonetica și fonologia* (Les patois de Carașova d’aujourd’hui. Phonétique et phonologie), Timișoara, Editura Anthropos, 2000, 308 p. (*Marcu Mihail Deleanu*) / 339

CONTENTS

IN MEMORIAM EUGENIU COȘERIU

- EUGENIU COȘERIU (1921 – 2002) / 11
EUGENIU COȘERIU, *The universals of language (and others)* / 15
MIRCEA BORCILĂ, *The integral linguistics and the foundations of metaphorology* / 47
LUCIAN LAZĂR, *Criteria for a typology of lexical fields* / 79
EMMA TĂMĂIANU-MORITA, *The significance of Coseriu's linguistic theory in Takashi Kamei's view. Twenty years after* / 101
EUGENIA BOJOGA, *Linguistics and ideology. E. Coseriu's theory in the former U.S.S.R.* / 115
CORNEL VÎLCU, *From signifier to designatum. Remarks on logos semantikos* / 141

*

- IOAN PĂTRUȚ**, *Origin and structure of Romanian anthroponyms* / 159
ALBINA DUMBRĂVEANU, *On dialectal regional anthroponym in Bessarabia* / 165
ANATOL EREMIĂ, *Notes on Bessarabian toponymy* / 171
SIMION DĂNILĂ, *The Remetea place name and its varieties. A controversy* / 177
ION NUȚĂ, *First names that changed into nicknames and surnames* / 183
ION TOMA, *The anthroponymic foundations of toponymy in Oltenia* / 187
ION PENIȘOARĂ, *Some dialectal aspects in the entopics of Dobruja* / 193

*

- LORENZO RENZI, *Italiano e romeno* / 197
GISÈLE VANHESE, *Épiphanies d'un visage: Călin et Lucefărul* / 209
NICOLETA NEȘU, *The specific of argumentative strategy in political discourse* / 231
MARIA CERNEA, *Proverbs – indirect speech acts?* / 239
MARIA PURDELA SITARU, LIVIA VASILUȚĂ, *The treatment of the German ge- particle in some Romanian borrowings* / 245
BOGDAN HARHĂȚĂ, *On a theory of voice in Romanian* / 255
ROXANA FURCOVICI, *The tree and flower motif in Proust's novel* / 273
RODICA MARIAN, *Sextil Pușcariu on Eminescu. Czernowitz, 1909* / 279

- PETRU NEIESCU, *A „forgotten” truth (from the history of the Romanian linguistic Atlas)* / 287
 BETRICE TĂTARU, CARMEN FENECHIU, *The causative use of ut* / 291

IN MEMORIAM

- ALF LOMBARD. One hundred years since his birth (*Ioana Anghel*) / 301
 DUMITRU BEJAN (1939 – 1997) (*Constantin Milas*) / 307
 IANCU FISCHER (1923 – 2002) (*Elena Popescu*) / 309

CHRONICLE AND BOOK REWIEWS

- EUGENIU COȘERIU, *Lecții de lingvistică generală*. Traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga (General linguistics lessons. Translate from spanish by ~), Chișinău, Editura ARC, 2000, 304 p. (*Elena Faur*) / 313
 ȘTEFANIA MINCU, *Miorița – o hermeneutică ontologică* (*Miorița – an ontological hermeneutics*), Constanța, Editura Pontica, 2002, 488 p. (*Rodica Marian*) / 317
 EMIL VRABIE, *An English-Aromanian (Macedo-Romanian) Dictionary with two introductory sketches on Aromanian*. With a Foreword by Donald L. Dyer, University of Mississippi, 2000, 748 p. (*Petru Neiescu*) / 324
 AUGUST KOVAČEC, *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)*, Pula, 1998, 378 p. (*Petru Neiescu*) / 327
 „Il Nome nel testo”. Rivista internazionale di onomastica letteraria. Diretta da MARIA GIOVANNA ARCAMONE, DAVIDE DE CAMILI e BRUNO PORCELLI, II – III, 2001 – 2002, Pisa, Edizioni ETS, 364 p. (*Mariana Istrate*) / 330
 MARIANA NEȚ, *Literature, Strategies and Metalanguage: A Semiotic Approach*, Viena, Institut für Sozio-Semiotische Studien (ISSS), 2002, 140 p. (*Alina Cărlănescu*) / 335
 MIHAI N. RADAN, *Graiurile carașovene azi. Fonetica și fonologia* (Today's dialects of Carașova. Phonetics and phonology), Timișoara, Editura Anthropos, 2000, 308 p. (*Marcu Mihail Deleanu*) / 339

EUGENIU COȘERIU (1921 – 2002)

Comunitatea cercetătorilor clujeni din domeniul științelor umane a pierdut, la 7 septembrie 2002, pe unul dintre cei mai iluștri Magiștri ai săi, care este, în același timp, și unul dintre cei mai străluciți exponenți ai umanioarelor de pretutindeni. Această grea pierdere este resimțită, într-un mod cu deosebire dureros, de lingviștii din toate domeniile, de semioticienii, filosofii, istoricii și teoreticienii literari ai Clujului, pe care marele învățat de la Tübingen a reușit să-i adune, din nou, cel puțin în parte, în întâlnirile memorabile, desfășurate, în ultimul deceniu, sub egida Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, a colocviilor internaționale organizate de Societatea Culturală „Lucian Blaga”, din 1998, sub auspiciile Centrului de Studii Integraliste „Eugeniu Coșeriu”. Redactorii și colaboratorii „Dacoromaniei” renăscute pierd, atât de curând, chiar pe unul dintre fondatorii și membrii Colegiului ei director, care a girat, prin îndemnul pilduitor al spiritului său, noul început de drum al acestei reviste științifice; eforturile ei de a recuceri altitudinile științifice caracteristice marilor tradiții ale școlii filologice clujene vor fi astfel mai dificile.

Născut la 27 iulie 1921, în binecuvântatele ținuturi din nordul Moldovei, în stânga Prutului, la Mihăileni, Eugeniu Coșeriu a urmat școala primară în satul natal și Liceul „Ion Creangă” din Bălți. Și-a început studiile universitare în 1939/1940, la Iași, continuându-le în trei mari centre universitare din Italia: Roma (1940–1944), Padova (1944–1945) și Milano (1945–1949). Desăvârșirea studiilor a fost încununată cu două strălucite doctorate: în litere, cu eminentul lingvist Giovanni Maver (Roma, 1944), și în filosofie, cu unul dintre marii filosofi italieni, Antonio Banfi. În 1951, tânărul lingvist preia conducerea Catedrei de lingvistică generală și indo-europeană a Universității din Montevideo (Uruguay), unde conduce și Institutul de Lingvistică al Universității. Este perioada în care, prin lucrări de teoria și filosofia limbajului, cu un larg răsunset în comunitatea științifică internațională (*Creația metaforică în limbaj*, 1952; *Sistem, normă și vorbire*, 1952; *Formă și substanță*, 1954; *Sincronie, diacronie și istorie*, 1958), E. Coșeriu a contribuit la articularea doctrinară și la formularea coerentă a principiilor lingvisticii ca știință a culturii. Își continuă prodigioasa activitate științifică, după 1963, în Germania, la Universitatea din Tübingen, unde publică numeroase studii și cercetări de istorie a

filosofiei limbajului, lingvistică teoretică, lexematică și gramatică funcțională, lingvistica textului, tipologie lingvistică, istoria limbilor (în special romanice). Bibliografia operei sale științifice, alcătuită în 2002 de A. Murguía, cuprinde 382 de titluri.

Opera sa științifică este recunoscută și receptată pe toate meridianele, fiind tradusă în numeroase limbi: germană, spaniolă, portugheză, italiană, japoneză, engleză, rusă, franceză, finlandeză, cehă, greacă, coreeană și română. Comunitatea științifică internațională recunoaște valoarea excepțională a operei Magistrului din Tübingen și îi oferă, în chip de omagiu, la aniversarea a 60, apoi la 65 de ani, 9 impunătoare volume însumând circa 4 300 de pagini, la care colaborează peste 240 de cercetători (lingviști, filosofi, istorici și critici literari) din întreaga lume. Este ales în conducerea unor importante foruri științifice internaționale: Asociația Internațională a Cercetătorilor din Științele Umane Moderne; Societatea de Lingvistică Europeană; Societatea de Lingvistică Romanică. Devine membru al Societății Lingvistice din Paris, al Cercului Lingvistic din New York, al Asociației Internaționale de Fonetice. Este ales *membru corespondent* al Academiei Regale Spaniole, al Academiei de Limbă din Chile, al Academiei de Științe din Bavaria, *membru titular* al Academiei de Filologie din Brazilia, al Academiei Regale din Norvegia, al Academiei de Științe din Heidelberg, al Academiei de Științe din Milano, al Academiei Europene din Londra, *membru de onoare* al Academiei de Științe și Arte Româno-Americane din New York, al Academiei de Științe din Republica Moldova, al Academiei Române. Universități din întreaga lume îi acordă suprema distincție universitară, titlul de *Doctor Honoris Causa*: cea din București, 1971; din Montevideo, Uruguay, 1980; din San Juan, Argentina, 1981; din Tampere, Finlanda, 1985; din Cordoba, Argentina, 1987; din Santiago, Chile, 1988; din Münster, Germania, 1989; din Bologna, Italia, 1990; din Madrid, Spania, 1991; din Cluj și Iași, 1992; din Granada, Spania, 1993; din Chișinău, Republica Moldova, 1993; din Mendoza, Argentina, 1993, din Constanța, Craiova și Timișoara, 1994; din Lima și Arequipa, Peru, 1994; din Vigo și Salamanca, Spania, 1995; din Sofia, Bulgaria, 1995; din Rio de Janeiro și Niterai, Brazilia, 1996.

Opera Magistrului întemeiază unul dintre cele mai importante curente din lingvistica mondială, cunoscut sub numele de *lingvistică integrală*, despre care s-a anticipat, cum bine se știe, că va domina lingvistica secolului al XXI-lea.

Reîntors pe plaiurile natale după mai bine de jumătate de veac, savantul, într-un dialog cu oamenii de cultură basarabeni, răspundea solicitării unui interlocutor („Ați fost numit «un gigant al lingvisticii mondiale»; vă rog să ne vorbiți despre istoria acestei aprecieri”) definind la modul esențial sensul traseului său spiritual: „Poate este adevărat. Chiar dacă nu s-ar spune despre mine aceste cuvinte, eu aș continua să muncesc cât mă ține Dumnezeu. Aceasta este misiunea mea, să duc știința cât mai departe și cât mai coerent”. Tot într-o privire de ansamblu asupra destinului său, în planul existenței sale lumești, de data aceasta, Eugeniu Coșeriu,

aflat la vârsta senectuții, ne spunea: „Fără îndoială că au existat și greutăți, și conflicte, și răutăți de tot felul ș.a.m.d., însă, acum, rămân pentru mine numai lucrurile bune, de celelalte nu-mi aduc aminte... au dispărut... au dispărut toate celelalte... au fost obstacole în momentul acela și au fost învinse, sau au fost înlăturate atuncea și apoi au dispărut, n-au lăsat urme... Pe când celelalte lucruri au lăsat ceva, s-au sedimentat într-un sens bun...”.

Magistrul a plecat dintre noi sau, cu o potrivită expresie a limbii noastre, Eugeniu Coșeriu a *a-sfințit*. Acum, când această minte excepțională și această inimă mare au încetat să mai rostească prin viu grai *lucrurile așa cum sunt*, noi, cei rămași în tăcere, într-un colț al României sale natale, cei luminați cândva de prezența sa în mijlocul nostru, ne rugăm pentru liniștea sufletului său. Și îndrăznim să credem că sămânța spirituală dăruită cu atâta generozitate de Magistrul a găsit aici, în inima Transilvaniei, pământ din cel bun.

Consiliul director și Colegiul de redacție

UNIVERSALIILE LIMBAJULUI (ȘI ALTELE)*

INTRODUCERE

1. Orice lingvistică admite în mod explicit sau implicit universalii, cel puțin universalii de un anumit tip. Astfel, se pune întrebarea care sunt fonemele (sau sunetele) unei limbi, care sunt categoriile ei gramaticale sau tipurile de enunțuri, în ce fel s-a schimbat de-a lungul istoriei sale, în schimb, nu se întreabă dacă această limbă are foneme (sau „sunete”) și categorii gramaticale, dacă posedă nivelul gramatical al enunțului sau dacă este supusă schimbării lingvistice etc. Cu toate acestea, lingvistica structurală modernă sau cel puțin anumite curente structuraliste, adoptând, în acord cu tradiția humboldtiană, principiul – într-un anumit sens perfect valabil – conform căruia orice limbă trebuie descrisă din propriul ei punct de vedere, au ajuns, treptat și în ciuda altor curente, universaliste din cadrul structuralismului însuși¹, să evidențieze, inclusiv să exagereze diferențele dintre limbi, în dauna analogiilor de structură, atât funcționale, cât și materiale. În anumite forme ale structuralismului, s-a ajuns să se pretindă chiar definirea categoriilor lingvistice funcționale exclusiv în raport cu o anumită limbă (cf. *infra*, I. 2.2.1), făcându-se abstracție de universalitatea lor. În acest sens, colocviul desfășurat la Dobbs Ferry, New York, în 1961, abordând, în mod explicit și pe baza unei apreciabile cantități de materiale pertinente, problemele universaliiilor și ale analogiilor de structură ce caracterizează serii de sisteme lingvistice („tipologia”), a marcat efectiv – după cum a arătat Ch. E. Osgood în cadrul acestui colocviu² – o cotitură decisivă în lingvistica modernă, mai ales în raport cu tradiția bloomfieldiană. Din punctul de vedere al lingvisticii europene, însă, se poate vorbi de o cotitură decisivă în raport cu un aspect al tradiției saussuriene, și anume de o viguroasă revalorizare a considerării pancronice a limbilor, a cărei posibilitate – exceptând principiile generale – fusese negată de către Ferdinand de Saussure³. De atunci mulți lingviști s-au dedicat, în mod direct sau indirect – mai întâi în cadrul structuralismului însuși, apoi, mai ales, în gramatica generativă – cercetării universaliiilor, acceptând atât în discuțiile

* Text preluat din Eugeniu Coșeriu, *Gramática, semántica, universales. Estudios de lingüística funcional*, Madrid, Gredos, 1987, p. 148–205.

¹ Este suficient să ne gândim la anumite lucrări ale lui R. Jakobson.

² UL, p. 236.

³ *Cours*, p. 133–139.

teoretice, cât și în cercetarea analitică și descriptivă, în special analogiile dintre sistemele lingvistice. Acest fapt se reflectă până și în manualele de introducere în lingvistică: acolo unde anumite structuri ale unor limbi diferite se prezentau ca fiind radical eterogene, astăzi aceleași structuri se prezintă adesea ca niște fapte, în fond, destul de asemănătoare, ba chiar identice. Asistăm astăzi, așadar, la o adevărată proliferare a universaliiilor mai mult sau mai puțin fundamentate sau mai mult sau mai puțin ipotetice.

2. Credem, deci, că a sosit momentul să ne întrebăm care este sensul, care sunt posibilitățile și limitele cercetării universaliiilor și dacă aceasta nu este cumva, sub diferite aspecte, o căutare a Sf. Graal: tocmai a unui graal ce nu va fi găsit niciodată, deoarece fie că nu există, fie că nu poate fi găsit acolo unde este căutat.

3. Problema universaliiilor lingvistice este strâns legată de problema gramaticii universale, a învățării limbilor și a tipologiei lingvistice, însă aici nu vom putea trata aceste probleme (referitor la gramatica universală, cf. nota 61).

I. UNIVERSALIILE LIMBAJULUI

1. Τὸ καθ'όλου λέγεται πολλαχῶς (tò kath'ólon légetai pollachōs). Într-adevăr, ceea ce atrage atenția, în investigațiile și afirmațiile de principiu cu privire la universaliiile lingvistice, este faptul că universaliiile constatate sau propuse nu sunt aceleași. În timp ce, pentru anumiți autori, unicele universalii demne de acest nume și demne de a fi căutate sunt acelea care, găsindu-se efectiv în toate limbile, ar fi „adevărate universalii”, alții insistă mai ales asupra universaliiilor statistice sau „de tendință”, sau inclusiv asupra „universaliiilor” care, prin definiție, nu pot fi comune tuturor limbilor.

2. În această privință trebuie să distingem, în primul rând, de acord cu sensul logic, cinci tipuri de universalitate: trei tipuri primare și două secundare.

2.1.1. Cele trei tipuri primare sunt următoarele:

1) *Universalitatea conceptuală* sau universalitatea ca *posibilitate*. În această privință, toate categoriile lingvistice – chiar și categoriile constatate într-o singură limbă, inclusiv categoriile ipotetice, care nu se află însă în contradicție cu conceptul de limbaj – sunt universale, în sensul că ele constituie posibilități universale ale limbajului: ele ar putea să se prezinte în limbi pe care nu le cunoaștem în prezent sau să fie adoptate pentru anumite sisteme lingvistice ce ar putea fi imaginate.

2) *Universalitatea esențială* sau universalitatea ca *necesitate rațională*. În acest sens, este universală orice proprietate ce aparține conceptelor „limbă” și „limbaj” sau care poate fi dedusă din aceste concepte ca atare⁴.

⁴ Cu privire la distincția dintre universalitatea conceptuală și generalitatea istorică, cf. lucrările noastre *Logicismo*, p. 12, 21 (în TLLG, p. 246, 258) și *Determinación*, p. 32-33 (în TLLG, p. 288-289). Referitor la distincția dintre universalitatea esențială și generalitatea empirică, cf.

3) *Universalitatea ca generalitate istorică* (sau e m p i r i c ă) este universalitatea proprietăților ce se constată efectiv în toate limbile sau, cel puțin în toate limbile cunoscute (în acest ultim caz – care este cazul normal –, se atribuie prin inducție și limbilor care, în momentul generalizării, nu se cunosc încă). Generalitatea poate fi absolută sau relativă: este relativă (probabilitate preferată), dacă proprietățile respective se constată, nu în toate, ci numai în majoritatea limbilor cunoscute; cu toate acestea, din punct de vedere teoretic nu există diferență între aceste două tipuri (cf. 2.2.3.1). În schimb, universalitatea esențială este întotdeauna absolută, la nivelul la care este necesară (cf. 3.2.2). Universaliiile corespunzătoare acestor trei tipuri de universalitate le vom denumi, respectiv, *universalii posibile* (2.2.1), *universalii esențiale* (2.2.2.1), *universalii empirice* (2.2.3.1)⁵.

2.1.2. *Cele două tipuri secundare* sunt derivații prin combinare ale celor trei tipuri primare. Una dintre aceste derivații îmbină *posibilitatea și generalitatea*, limitând numărul elementelor constitutive posibile ale limbilor. Faptul general („universal”) ar fi în consecință în acest caz clasa fixă de posibilități, dar fiecare limbă ar prezenta o selecție în cadrul acestei clase, selecție care, evident, poate fi parțial identică. Într-o variantă a acestei derivații, nedefinită ca atare, dar care se prezintă destul de frecvent, anumite elemente ale clasei fixe de posibilități s-ar întâlni în toate limbile și ar fi, în consecință, implicit generale. Cealaltă derivație unește *posibilitatea și necesitatea*, admițând o conexiune necesară între anumite posibilități. Universaliiile corespunzătoare acestor două derivații le vom numi *universalii selective* și, respectiv, *universalii implicative* (sau, în acord cu terminologia curentă, *implicații*).

2.2.0. Să ne întoarcem la fiecare dintre tipurile de universalii pe care le-am stabilit, pentru a examina anumite probleme care apar în legătură cu ele.

2.2.1. Toate faptele constatate în limbi – sau inclusiv imaginate pentru limbile posibile (proprietăți, funcții, categorii funcționale, procedee materiale) –

Sincronia, p. 132 (ed. a 2-a, p. 234-235). Pentru cele trei tipuri de universalii, cf. *Bedeutung*, p. 119 și *Über Leistung*, p. 29-30. Cf., de asemenea, distincția lui Saporta, *Phoneme*, p. 48 și urm., între universaliiile „universally available (belonging to some metatheory of linguistics)”, universaliiile „universally present” și universaliiile „universally necessary (present by definition)”; universaliiile „universally available” corespund la noi universaliiilor posibile; universaliiile „universally necessary”, în cazul nostru universalii esențiale; iar universaliiile „universally present” – dacă se exceptează universaliiile necesare – corespund la noi universaliiilor empirice.

⁵ Cf. acele „definitional universals” ale lui Ferguson, *Assumptions*, p. 42; „universally necessary” ale lui Saporta, *Phoneme*, p. 49, „analytic universales” ale lui Moravcsik, *Theory*, p. 224 („properties that all languages have by definition, by virtue of the fact that term „language” applies to them”); acele universalii „implicit in the nature of language, defining characteristics or necessary consequences of defining characteristics” ale lui Householder, *Language*, p. 24; precum și acel „defining set” de proprietăți ale limbajului uman stabilit de către Hockett, *Universals*, p. 7-10, 12. De asemenea, unele dintre universaliiile înregistrate de Hockett, în afara celui „defining set” (*ibidem*, p. 14-21), sunt universalii esențiale în sensul nostru (3.1, 3.5, 3.6, 4.6, 4.8, 4.9, 4.10).

trebuie considerate, fără excepție, înainte de toate ca universalii posibile (*conceptuale*), altfel spus ca posibilități universale ale limbajului (independente de limbile particulare), pentru a deveni definibile și pentru a se putea pune eventual problema universalității lor *raționale* sau *empirice*. De altfel, este ceea ce se face în mod constant, chiar și în cazul în care nu se observă acest lucru. Astfel, categoriile verbale sunt universale în acest sens și numai de aceea sunt definibile. Contrar a ceea ce s-a afirmat adesea⁶, nu se definește „substantivul-în-engleză”. Într-un sens, „substantivul-în-engleză” nu poate fi definit, dat fiind că, în calitate de secțiune a unui obiect istoric (limba engleză), este la rândul său un obiect, iar obiectele nu se pot defini, ci doar constata și descrie (și, evident, li se poate face istoria). Atunci când se dorește a defini „substantivul-în-engleză”, nu se face altceva decât că i se descrie expresia și comportamentul acesteia. De fapt, în raport cu o limbă determinată, ne putem întreba doar dacă o anumită categorie există în acea limbă și, dacă există, care este manifestarea ei materială (comportamentul ei paradigmatic și sintagmatic)⁷. În realitate, nu există diferență logică, de exemplu, între definiția conceptului de *infix* și cea a conceptului de substantiv: ambele concepte se pot defini numai universal și independent de limbile particulare. Diferența dintre cele două cazuri este „substanțială”, adică o diferență datorată naturii distincte a celor două concepte: *infixul* este un procedeu universal al expresiei, în vreme ce *substantivul* este o categorie a conținutului, o modalitate universală a semnificației. Dacă nu ar fi așa, de ce „substantivul-în-engleză” s-ar numi tocmai „substantiv”? Pe de altă parte, cu privire la „substantivul-în-engleză”, nu s-ar putea pune nici problema universalității: nu s-ar putea pune întrebarea dacă alte limbi (sau toate limbile) au „substantivul-în-engleză”, deoarece, evident, nu pot să-l aibă. Se spune uneori că această posibilitate este dată prin faptul că există, cu toate acestea, o anumită asemănare între „substantivul-în-engleză”, „substantivul-în-germană”, „substantivul-în-latină” etc. Dar, în realitate, prin aceasta se face aluzie la *categoria universală*, adică la proprietățile comune ce constituie această „similitudine” din punct de vedere funcțional. În alt sens, s-ar putea defini foarte bine o categorie absolut identică cu „substantivul-în-engleză”. În acest caz, evident, nu ar fi vorba pur și simplu de „substantivul-în engleză”, ci de o posibilitate universală a limbajului, chiar și atunci când aceasta nu s-ar putea constata în alte limbi. O definiție ca atare este întotdeauna universală: definește o posibilitate nelimitată. Dar o definiție universală nu implică generalitatea obiectivă a ceea ce se definește. Astfel, dacă se definește universal adjectivul, aceasta nu înseamnă nicidecum că se atribuie tuturor limbilor, deoarece o definiție nu este o judecată de existență: se definește adjectivul pentru orice limbă în care acesta poate să se prezinte.

2.2.2.1. Cu privire la *universalii esențiale*, trebuie să insistăm mai ales asupra faptului că acestea se deduc din înseși conceptele de „limbaj” și „limbă” – în

⁶ Cf., de exemplu, Bloch și Trager, *Outline*, p. 68-69, și, chiar în discuția cu privire la universalii, Saporta, *Phoneme*, p. 49.

⁷ Cf. discuția noastră cu privire la aceste probleme în *Determinación*, p. 33, și *Logicismo*, p. 12, 21.

sensul că sunt elemente constitutive sau consecințe raționalmente necesare ale elementelor constitutive ale acestor concepte – și nu [se deduc] din respectivele definiții⁸. O definiție (dacă este vorba de o definiție „reală”) este produsul contemplării conceptului pur, și nu invers. În plus, definițiile sunt propoziții: afirmă ceva cu privire la ceva, implică analiza și sinteza (διαίρεσιν καὶ σύνθεσιν) și pot fi, ca atare, false, în vreme ce noțiunile intuitive pure, neanalizate, nu pot să se prezinte astfel. Unica posibilitate metodologică în această privință este, în consecință, să ne situăm, ca să zicem așa, „înaintea” conceptelor de limbaj și limbă și să ne întrebăm dacă o proprietate sau alta este un atribut necesar pentru ca ansamblului de „fapte” corespunzătoare să i se poată da numele de *limbaj și limbă*⁹ (cf., totuși, 2.2.3.3, în ceea ce privește euristica).

2.2.2.2. Majoritatea universalilor esențiale imediat evidente și, ca atare, general admise sunt universalii generice, adică proprietăți foarte generale, fără nici o specificitate în ceea ce privește „faptele” cărora le corespund. Astfel, de exemplu: limbajul se prezintă în mod necesar sub forma limbilor; orice limbă trebuie să aibă expresie și conținut; orice limbă implică o organizare gramaticală; orice limbă se schimbă de-a lungul istoriei sale etc.¹⁰, dar, fără îndoială, se pot admite ca universalii esențiale numeroase fapte mult mai specifice. Astfel, de exemplu, pare necesar ca, în orice limbă, cuvântul să existe ca unitate lexicală, deși nu este nicidecum necesar să existe pretutindeni ca nivel de structurare gramaticală¹¹. Nu este necesar să fie deosebită „calitatea” de „proces” și, în consecință, adjectivul nu

⁸ În formulările referitoare la aceste universalii apare aproape constant o relație cu definițiile (cf. nota 5). Dar Ferguson, *Assumptions*, p. 42, observă, pe bună dreptate, că această relație nu este necesară: „Such universals may be regarded as definitional; i. e., they are implicit in the linguist's concept of language whether included in his formal definitions or not”. În ceea ce ne privește, am spune, pur și simplu „implicit in the concept of language”.

⁹ Hockett, *Universals*, p. 12, a văzut foarte bine că este necesar să ne imaginăm absența unei proprietăți pentru a stabili dacă ea este necesară sau nu: „To show the importance of the features of the defining set, we can think of human language as we know it and consider the consequences of suppressing, in turn, each feature”.

¹⁰ Cf. *Sincronia*, p. 132 (în ed. a 2-a, p. 234-235), unde se vor găsi alte universalii de acest nivel. În acea epocă consideram ca universal, chiar în acest sens, și caracterul fonic (vocal) al limbajului, în consecință, și existența unui sistem fonic pentru orice limbă. Dar, în realitate, caracterul fonic nu este necesar în mod rațional: se pot imagina tot atât de bine limbi cu expresie nonfonică. Admițând că ar fi necesar într-un alt sens, caracterul vocal al limbajului (cf. 2.2.3.2), trebuie să ne întrebăm, de asemenea, dacă este necesară schimbarea fonetică. Hockett, *Universals*, p. 20-21, o consideră, de fapt, ca universală. Cu toate acestea, justificarea pe care i-o dă nu privește schimbarea, ci doar variația fonetică, care, prin sine, nu implică schimbarea fonetică propriu-zisă. Personal, considerăm că schimbarea fonetică nu poate fi justificată decât în cadrul schimbării lingvistice în general, în timp ce schimbarea semantică poate fi justificată independent de schimbarea fonetică.

¹¹ Adică să existe în toate limbile funcții gramaticale exprimate la nivelul cuvântului (și independent de funcțiile proprii altor niveluri, superioare, de structurare gramaticală a limbii), așa cum se constată, de exemplu, în spaniolă sau în italiană. În schimb, cele două niveluri, al elementelor minimale și al enunțului, sunt necesare în mod rațional, dat fiind că necesitatea lor derivă din însăși noțiunea de structurare gramaticală.

este o universalie esențială. Este însă necesar ca în orice limbă să se poată spune ceva cu privire la ceva, prin urmare, ca orice limbă să aibă procedee pentru a distinge „rema” și „tema” („comentariul” și „topicul”)¹². Nu este raționalmente necesar ca pronumele personale să existe pretutindeni ca o categorie autonomă, dar este necesar ca orice limbă să poată distinge într-un anumit fel persoanele dialogului și nonpersoana. Se poate susține, de asemenea, pe bună dreptate, necesitatea de a se face distincție între *nume* și *verb*: evident, ca distincție între *funcția substantivală* și *funcția verbală*, și nu ca o distincție între două clase de cuvinte deja date ca atare în lexic¹³.

2.2.2.3. Universaliiile esențiale – mai ales dacă se consideră ca aparținând definițiilor sau ca fiind deduse din acestea – pot părea fără îndoială mai puțin interesante decât cele *empirice*, cel puțin în ceea ce privește cunoașterea științifică a limbilor¹⁴. Însă, în primul rând – după cum s-a văzut deja – [acestea] nu se deduc din definiții. Pe de altă parte, nu toate universaliiile esențiale sunt imediat evidente, iar faptul că pot fi deduse nu implică nicidecum trivialitatea lor științifică. În al treilea rând, consecințele lor în ceea ce privește structurarea limbilor (în particular consecințele „dinamice”: cf. 3.3) sunt adesea și mai puțin evidente. În sfârșit, există o ierarhie a universaliiilor esențiale, în sine interesantă, adică pentru cunoașterea științifică generală a limbajului¹⁵.

2.2.3.1. Universaliiile empirice, în măsura în care se constată efectiv și nu sunt deduse rațional, nu sunt valabile în mod absolut decât pentru limbile în care au fost constatate, pentru celelalte limbi fiind valabile doar ca posibilități atâta timp cât nu se întâlnesc excepții (în afară de cazul că s-ar putea justifica printr-o necesitate rațională; dar, în acest caz, se convertesc în universalii esențiale). A admite generalitatea lor pentru toate limbile înseamnă întotdeauna a emite o ipoteză, adică a generaliza prin inducție ceea ce s-a constatat efectiv¹⁶.

¹² Noțiunea de predicat poate fi identificată foarte bine cu noțiunea de „rema”, pe când noțiunea de subiect, în sensul în care se aplică, de exemplu, limbilor indo-europene, nu coincide cu noțiunea, mult mai generală, de „tema”.

¹³ Exemplul atât de frecvent citat al limbii *nootka* nu este o excepție în acest sens, dat fiind că și *nootka* cunoaște distincția între funcția substantivală și funcția verbală. Categoriile verbale sunt, în principiu, funcții semantice și nu clase de „cuvinte” (forme ale lexicului). În ceea ce privește relația dintre categoriile verbale și clasele lexicale se poate constata doar o universalie statistică sau „de tendință”: categoriile verbale „tind” să fie exprimate prin diferite clase de forme ale lexicului.

¹⁴ În felul acesta s-a ajuns ca Moravcsik, *Theory*, p. 224, să le declare „trivial”. Cf., de asemenea, Osgood, *Language*, p. 238.

¹⁵ Astfel, Householder reduce acel „defining set” al lui Hockett la trei trăsături primare. Noi înșine considerăm ca fiind trăsături esențiale ale limbajului *semanticitatea*, *alteritatea* (faptul că orice act lingvistic al unui subiect lingvistic este orientat către alt subiect), *creativitatea* și *istoricitatea* (faptul că limbajul se prezintă sub forma limbilor). Însă, la rigoare, istoricitatea s-ar putea deduce din alteritate și din creativitate, după cum *exterioritatea* limbajului (faptul că limbajul se exprimă printr-o substanță) se deduce din semanticitate și din alteritate.

¹⁶ Greenberg, *Universals*, p. IX, amintește, în legătură cu universaliiile, afirmația bine cunoscută a lui Bloomfield: „the only valid generalizations about languages are inductive generalizations”; este însă ușor de constatat că această afirmație este tautologică: generalizările, în sensul lor propriu, sunt întotdeauna „inductive”.

În schimb, ipoteza generalității nu are sens în ceea ce privește universaliiile esențiale, deoarece o necesitate rațională nu este o generalizare: este „generală” chiar de la început¹⁷. Cu alte cuvinte, generalitatea universaliiilor empirice este logic „extrinsecă” (este o generalitate verificată sau presupusă), în timp ce generalitatea universaliiilor esențiale este „intrinsecă”. Sensul logic al universaliiilor empirice nu se schimbă prin faptul eventualei lor prezențe în toate limbile cunoscute. Dacă, de exemplu, se constată – și se verifică de fapt – că silabele deschise nu lipsesc în nici una dintre limbile cunoscute, aceasta nu încetează a fi o constatare empirică; fără să fie o universalitate necesară¹⁸. Toate limbile cunoscute au consoane și vocale, însă o limbă fără vocale sau, cel puțin, fără vocale funcționale nu este imposibilă¹⁹. Să presupunem, de exemplu, că într-o limbă toate consoanele ar fi urmate automat de un element vocalic determinat sau că orice consoană dintr-o anumită clasă ar fi urmată automat de o vocală determinată: o asemenea limbă nu ar avea vocale funcționale²⁰.

2.2.3.2. Toate acestea se referă, totuși, doar la condiția logică a universaliiilor empirice și nu diminuează deloc importanța lor. Faptul că generalitatea lor este extrinsecă din punct de vedere rațional nu exclude posibilitatea ca ele să fie absolut generale, *de facto*, în limbajul uman, așa cum îl cunoaștem, nici ca ele să poată fi motivate de alte necesități, diferite de necesitatea rațională. Anumite universalii empirice prezente efectiv în toate limbile s-ar putea datora, fără îndoială, hazardului: este aceasta o posibilitate ce nu poate fi exclusă aprioric, chiar dacă, în realitate, ea este infimă, dat fiind numărul mare al limbilor omenirii. Dar celelalte ar trebui atunci să fie motivate. Mai exact – dacă se exclude o motivație istorică (printr-o eventuală origine comună a limbilor) – ar trebui să fie determinate fie prin rațiuni de ordin practic (fiind „tehnic” istorice, limbile sunt guvernate și de inteligența practică), fie prin constituția fizică și psihică a omului și prin condițiile de viață pe pământ²¹. De altfel, și anumite *universalii statistice* ar putea fi motivate în acest sens. Tocmai această posibilitate de motivare este cea care determină

¹⁷ Dar, evident, avem dreptul să ne întrebăm dacă un fapt empiric general nu ar putea fi necesar și să încercăm să-i găsim o justificare din punct de vedere rațional.

¹⁸ Alte universalii ale acest tip ar fi următoarele: toate (sau aproape toate) limbile cunoscute au consoane nazale; dacă într-o limbă există o singură consoană nazală, aceasta este *n*; dacă există două, acestea sunt *n* și *m* (Ferguson, *Assumptions*, p. 44-45); poate și faptul că toate limbile au categorii pronominale ce prezintă cel puțin trei persoane și două numere (Greenberg, *Universals*, p. 90); cf., în special, nota 24.

¹⁹ Cf. Hockett, *Universals*, p. 22: „It would seem easy enough to devise a phonemic system that would have no stops at all, or no vowels at all, or the like”.

²⁰ Jakobson, *Implications*, p. 211, consideră o limbă în care orice silabă ar fi constituită dintr-un singur fonem ca „absolutely impossible, because the only form of syllable universally admitted is the sequence «consonant + vowel»”. Este vorba, totuși, de o universalie empirică: o asemenea limbă poate nu există, dar nu este absolut imposibilă (în mod rațional).

²¹ Așa, de exemplu, în cazul caracterului vocal al limbajului. Din câte știm, cea mai bună justificare a acestui caracter continuă să fie cea a lui Herder, *Abhandlung*, I, 3 (justificare bazată pe analiza foarte sugestivă a proprietăților și posibilităților auzului, în comparație cu celelalte simțuri ale omului).

interesul față de universalii empirice, nu numai pentru lingvistică, ci pentru toate științele umane²².

2.2.3.3. Universalii esențiale ale limbilor, fiind prin definiție „generale”, sunt cuprinse în universalii prezente în toate limbile, care, la rândul lor, sunt cuprinse în universalii posibile²³. În consecință, dacă am dispune de un catalog suficient de amplu al posibilităților limbajului, procedeul empiric în investigarea privitoare la universalii ar putea fi acela de a ne întreba care dintre aceste posibilități sunt universal „generale” (prezente în toate limbile) și care dintre ele sunt universalii esențiale. Din punct de vedere teoretic, acest procedeu nu este necesar pentru universalii esențiale, care se identifică doar ca atare, prin deducție. Cu toate acestea, constatarea empirică a acestor universalii în multe limbi (mai ales dacă este vorba de universalii „specifice”, cf. 3.2) poate fi importantă din punct de vedere euristic, și anume:

a) pentru a evita pericolul de a considera raționalmente necesar ceea ce este propriu doar anumitor limbi sau inclusiv doar unei singure limbi (ceea ce constituie o eroare a vechii gramatici universale, parțial, și a celei noi);

b) pentru că anumite fapte constatate ca generale pot avea o justificare rațională care, la prima vedere, nu poate fi percepută²⁴.

2.2.4. Universalii selective au avut parte de o soartă bine meritată în domeniul trăsăturilor fonetice distinctive datorită fonologiei lui Jakobson. De altfel, chiar și fără ipoteza universalității, fonologia a operat întotdeauna cu un număr destul de limitat de trăsături distinctive, ceea ce, cel puțin din punct de vedere empiric, pare perfect rezonabil în acest domeniu al lingvisticii. Același lucru trebuie spus în legătură cu procedeele materiale ale limbajului în domeniile gramaticii și lexicului (formarea cuvintelor): numărul acestor procedee nu este nelimitat și, în multe cazuri, numărul posibilităților corespunzătoare este perfect determinat (de exemplu: prefix, infix, sufix). Dimpotrivă, ipoteza analoagă²⁵ cu privire la organizarea plerematică a limbilor – ipoteză emisă de multe ori, sub

²² Cf. distincția lui Moravcsik, *Theory*, între universalii (sintetice) *accidentale* și cele „synthetic non-trivial” („properties that all natural languages have, though not by definition”, și care ar putea fi motivate biologic), precum și distincția făcută de Householder, *Language*, între acele „universals due to the fact (if it is a fact) that all human language goes back in line of cultural transmission to a single origin” și acele „universals which are conditioned by the structure of the human anatomy, in particular of the brain, and are handed on in the germ plasm: a) physiological, b) neurological”. Este greu de înțeles în ce mod ar putea fi descoperite de o teorie lingvistică acele universalii „synthetic non-trivial”, așa cum pretinde Moravcsik, *Theory*, p. 225. Dacă sunt „sintetice”, aceasta înseamnă că sunt constatate în experiență și nu deduse din teorie. O teorie ar putea să emită ipoteze doar cu privire la aceste universalii (dat fiind că o sinteză *a priori* nu este de conceput în acest caz).

²³ Cf. Saporta, *Phoneme*, p. 50-51.

²⁴ Cf. nota 17 și *Über Leistung*, p. 30. Lucrul acesta este valabil și în ceea ce privește implicațiile teoretice (cf. 2.2.5). Dacă, de exemplu, se constată faptul că anumite pronume prezintă întotdeauna distincții de persoană și număr, se cuvine să ne întrebăm dacă aceasta nu se datorește naturii înseși a acestor pronume.

²⁵ Adică ipoteza unui număr destul de limitat și, în același timp, delimitat (dat deja și constant) de trăsături distinctive.

diferite forme, de-a lungul istoriei și reînnoită în zilele noastre²⁶ – are toate probabilitățile de a fi falsă, dacă se ia în considerare caracterul liber al limbajului (în sensul că obiectul său este infinit). Dar și aici – deși această sarcină nu este practic realizabilă – este posibil, în principiu, să se stabilească trăsăturile distinctive care funcționează în limbile omenirii într-un moment dat al istoriei, existând posibilitatea de a stabili cel puțin o listă a trăsăturilor semantice mai frecvente, ceea ce nu este lipsit de interes. În plus, și în acest domeniu există secțiuni în care numărul posibilităților este determinat din punct de vedere logic.

2.2.5.1. Implicațiile pot fi *teoretice* (deduse prin intermediul analizei conceptuale a posibilităților considerate) sau *empirice* (constatate). Astfel, de exemplu, implicația „Termenul neutru al unei opoziții semantice binare are două semnificate de limbă”²⁷ este o implicație teoretică²⁸, în vreme ce implicația „Dacă o limbă are flexiune, are și derivare”²⁹, este o implicație empirică. Din punctul de vedere al formei lor, implicațiile pot fi *unilaterale* (x implică y [dar y nu implică x]) sau *bilaterale* ori *reciproce* (x implică y și y implică x); *pozitive* (dacă x , atunci și y) sau *negative* (dacă x , atunci nu y).

2.2.5.2. Implicațiile teoretice impun, în același timp, motivarea conexiunilor pe care le reprezintă, în timp ce implicațiile empirice nu presupun nici o motivare. În sensul unei motivări posibile, implicațiile empirice unilaterale ar fi exact contrariul implicațiilor teoretice formal analoage. De fapt, *dacă x , atunci și y* , ca implicație empirică, ar însemna, în acest sens, „dacă există x este pentru că există y ” (adică „ y este acela care îl determină pe x ”), pe când, ca implicație teoretică, aceeași formulă semnifică „ x este acela care-l determină pe y ”³⁰.

3.0. Până aici am considerat tipurile de universalii lingvistice din punctul de vedere al sensului lor logic în raport cu noțiunile de universalitate și generalitate obiectivă. Dar, pentru ca extensiunea și sensul lor să fie în fiecare caz suficient de

²⁶ Cf., de exemplu, Katz și Postal, *Theory*, p. 162-163.

²⁷ Cf. Greenberg, *Universals*, p. 24-25.

²⁸ Cf., în plus, deducția acestei implicații la Sanchez Ruirérez, *Estructura*, p. 17-19.

²⁹ Greenberg, *Universals*, p. 90.

³⁰ Implicațiile trebuie să fie deosebite strict și cu grijă de universalii esențiale. Greenberg, *UL*, p. 58, observă că „non-implicational universals about language are in fact tacitly implicational since they are implied by the definitional characteristics of language”. Fără îndoială însă, este vorba de două tipuri foarte diferite de implicație: universalii esențiale sunt implicate prin înseși noțiunile de limbaj și limbă, pe când „implicațiile”, atât teoretice, cât și empirice, sunt conexiuni între posibilități particulare. Universalii esențiale sunt prin definiție generale, adică prezente întotdeauna, pe când implicațiile teoretice *pot* fi generale (în funcție de posibilitățile considerate), dar ele nu sunt astfel prin definiție, iar implicațiile empirice sunt prin definiție nongenerale (sunt valabile pentru clase de limbi, nu pentru clasa „limbă”). Nu se înțelege în ce fel universalii „implied by definitional characteristics of languages” ar putea fi „empirically, not logically implied”, nici ce înseamnă „All languages are observed to have the characteristics in question” (*Universals*, p. 83): dacă sunt implicate prin definiție, sunt implicate logic, și nu e nevoie să observăm toate limbile pentru a le constata. Pe de altă parte, faptele constatate în toate limbile nu coincid prin aceasta cu faptele implicate prin definiția conceptului de limbă. Presupunând, de exemplu, că vocala *i* ar fi prezentă în toate limbile, un asemenea fapt ar fi general din punct de vedere empiric, însă nu ar avea nici o relație necesară cu definiția limbii.

precise, tipurile posibile de universalii trebuie caracterizate și din alte puncte de vedere, și anume:

- a) în conformitate cu nivelurile limbajului la care se referă;
- b) în conformitate cu gradul de generalitate al aspectelor de limbaj cărora li se aplică;
- c) în conformitate cu perspectiva în care se situează în raport cu limbile;
- d) în conformitate cu planul semiotic la care se referă;
- e) în conformitate cu formularea lor.

3.1. În limbaj trebuie să distingem trei niveluri: nivelul universal al activității vorbirii, nivelul istoric al limbilor și nivelul particular al discursului (sau „textului”)³¹. Universalii lingvistice pot aparține fiecăruia dintre aceste niveluri. În cercetările dedicate universaliiilor se vorbește de multe ori despre universaliiile limbajului prin aceasta înțelegându-se „ceea ce poate fi reperat în toate limbile”. În realitate, însă, universaliiile limbilor nu coincid cu universaliiile limbajului. Toate universaliiile limbilor sunt în același timp universalii ale limbajului, dat fiind că limbile constituie un nivel al limbajului; însă nu toate universaliiile limbajului sunt în mod necesar universalii ale limbilor: pot fi și universalii ale activității de vorbire³² sau universalii ale textului³³. Pe noi ne preocupă, de bună seamă, universaliiile limbilor. Pe de altă parte, limitându-ne la acest nivel, trebuie să avem în vedere universaliiile celorlalte două niveluri ale limbajului, dat fiind că acestea pot avea consecințe importante în structurarea funcțională și materială a limbilor. În prezent, cercetarea în această direcție este abia la început³⁴.

3.2.1. Din punctul de vedere al gradului de generalitate a aspectelor limbajului cărora li se aplică, universaliiile pot fi *generice* și *specifice*. Universaliiile generice se referă la principiile și normele limbajului și ale limbilor considerate în modul lor de a fi general sau și în aspectele particulare, dar întotdeauna fără specificarea „faptelor” în care se manifestă aceste principii și aceste norme; universaliiile specifice se referă la fapte specificate ca atare. Astfel, faptul că „toate limbile disting categorii verbale” este o universalie generică; iar faptul că „toate limbile posedă categoria numărului” reprezintă o universalie specifică³⁵.

³¹ Cu privire la această distincție, care justifică o lingvistică a activității de vorbire și o lingvistică a textului, alături de lingvistica bine cunoscută a limbilor, cf. Coseriu, *Determinación* (în TLLG, p. 285-286).

³² Dintre universaliiile ce țin de „defining set” al lui Hockett (cf. nota 5), doar trei (2.7, 2.8 și 2.13) sunt universalii ale limbilor; toate celelalte privesc „mesajul”, adică activitatea de vorbire. În schimb, majoritatea universaliiilor pe care Hockett le semnalează în afara aceluia „defining set” se referă la nivelul limbilor.

³³ Astfel, dacă se numește „sens” tipul de conținut care se prezintă la nivelul textelor, se poate observa că sensul constituie o universalie absolută a acestui nivel: orice text are sens (chiar și textele care nu semnifică și nici nu desemnează nimic).

³⁴ Cf., cu toate acestea, importantele consecințe pe care le deduce Kuryłowicz, *Universaux*, în raportul său cu privire la „situaționalitatea” actului lingvistic.

³⁵ Cf. distincția lui Katz și Postal, *Theory*, p. 160, și la Chomsky, *Aspects*, p. 27-30, între „formal universals” și „substantive universals”, în planul sistemelor lingvistice („gramatici”). La acești autori apare totuși o identificare inadmisibilă între universaliiile limbajului și universaliiile lingvisticii (cf. nota 44).

3.2.2. Această distincție este, evident, o distincție relativă, dat fiind că „generic” și „specific” sunt, în fiecare caz, termeni corelativi. Cu toate acestea, ea trebuie făcută, deoarece necesitatea, rațională sau empirică, pe care o implică sau o postulează universaliiile nu privește decât acel grad de generalitate căruia i se aplică, mai jos de acest nivel admit variația. Prin urmare, gradul de necesitate specifică se află în relație inversă cu gradul de generalitate al universaliiilor. Universaliiile referitoare la activitatea de vorbire, considerată independent de limbi, sunt toate universalii generice de un grad foarte înalt. Același lucru se întâmplă cu aproape toate universaliiile acceptate tradițional de către toți lingviștii, chiar și de adversarii universalismului. Aceasta înseamnă că necesitatea pe care o implică aceste universalii în ceea ce privește faptele particulare ale limbilor este foarte redusă.

3.3.1. Limbile se creează și se recreează în mod continuu – prin activitatea lingvistică. Prin urmare, ele pot fi considerate în ele însele, dintr-o perspectivă statică, sau din punctul de vedere al activității care le produce, și dintr-o perspectivă dinamică, altfel spus, ca finalitate a acestei activități. Putem distinge astfel universalii *statice* și universalii *dinamice*³⁶. Universaliiile statice sunt proprietăți universale ale limbilor considerate în ele însele; universaliiile dinamice sunt principii și norme ale activității care produce limbile³⁷.

3.3.2. Ca principii și norme ale unei activități, universaliiile dinamice pot avea manifestări multiple și, în același timp, diferite, ceea ce, desigur, nu le afectează unitatea³⁸. Pe de altă parte, nu este necesar ca finalitatea ce o implică să se realizeze integral în fiecare moment. Din punctul de vedere al realizării în limbi, considerate ca produse istorice, aceste universalii se prezintă în majoritatea cazurilor ca „tendințe”. Astfel, printre universaliiile motivate din rațiuni de ordin practic, am putea numi „tendința” spre simetrie a sistemelor fonologice și, în principiu, a oricărui alt sistem parțial din cadrul unei limbi; sau, dintr-un punct de vedere mai general, „tendința” către regularitate a sistemelor lingvistice³⁹. De aici un alt motiv al interesului nonvulgar al universaliiilor „statistice” – adică nonabsolute din punct de vedere static –, care pot fi tocmai manifestări ale universaliiilor dinamice. În rest,

³⁶ Universaliiile „diacronice” nu sunt decât o formă particulară a universaliiilor dinamice.

³⁷ Cf. distincția lui Osgood, *Language*, p. 238, între *fenotipuri* și *genotipuri*, care este foarte potrivită, mai ales dacă nu este interpretată din punctul de vedere al unei presupuse opoziții între „generalizarea empirică” și „generalizarea teoretică” și dacă se renunță la cadrul behaviorist în care o plasează Osgood. Această distincție și, în particular, ideile foarte pertinente pe care le expune Osgood cu privire la „genotipuri” nu au fost valorificate până acum în toate posibilitățile lor, ce trec cu mult dincolo de psiholingvistică.

³⁸ Cf., de exemplu, multitudinea de manifestări ale principiului antropocentrismului invocat de Kuryłowicz, *Universaux*.

³⁹ Cf., în această privință, universaliiile dinamice formulate de Paul, *Prinzipien*, p. 227: „Jede Sprache ist unaufhörlich damit beschäftigt, alle Ungleichmässigkeiten zu beseitigen für das funktionell Gleiche auch den gleichen lautlichen Ausdruck zu schaffen”. Evident, nu este vorba în această formulare de „fiecare limbă” ca produs, ci de activitatea care creează limbile. *Prinzipien der Sprachgeschichte* nu reprezintă, așa cum se crede adesea, un manual de lingvistică diacronică, ci, în realitate, un remarcabil tratat asupra universaliiilor dinamice.

în perspectiva dinamică, toate universaliiile statice – în măsura în care se exclude hazardul și nu este vorba de condiții permanente ale activității lingvistice – pot fi interpretate ca manifestări ale principiilor ce dirijează activitatea care creează limbile, putând fi distinse universalii dinamice cu manifestare constantă și universalii dinamice cu manifestare multiplă și variată.

3.4. Din punctul de vedere al planului semiotic la care se referă, universaliiile pot fi: *semantice* (privind conținutul, atât lexical, cât și gramatical), *materiale* (privind procedeele de expresie) și *conective* (privind relația între cele două planuri). În principiu, în limbi există o eterogenitate a procedeele materiale în raport cu funcțiile semantice și o eterogenitate a funcțiilor semantice în raport cu procedeele materiale: funcții analoage pot fi exprimate prin procedee distincte și același tip de procedee poate exprima funcții distincte. De aici interesul investigării universaliiilor conective, adică a eventualelor conexiuni constante între anumite funcții și anumite tipuri de procedee materiale⁴⁰.

3.5. În funcție de formularea lor, universaliiile pot fi *pozitive* sau *negative*. Cele pozitive admit și o formulare negativă din punct de vedere formal; iar cele negative, o formulare formal pozitivă. Astfel, „Toate limbile au x ” – „Nici unei limbi nu îi lipsește x ”, „Nici o limbă nu are y ” – „Toate limbile sunt lipsite de y ”. Aceste variațiuni sunt un fapt exterior, determinat de presupuzițiile întrebărilor cărora le răspund implicit formulările (respective). Din punct de vedere obiectiv, universaliiile negative absolute, de tipul „Nici o limbă nu are y ”, sunt de puțin interes, dat fiind că posibilitățile negative sunt, în acest caz, infinite. În schimb, formulările negative sunt interesante din punct de vedere obiectiv în cazurile de negativitate relativă, adică atunci când este vorba de proprietăți ale limbajului având ele însele un sens negativ; astfel, în cazurile de limitare numerică a posibilităților („Nici o limbă nu are mai mult de n entități de tip x ”), de implicare a absențelor (absența concomitentă a două posibilități) sau de excludere a anumitor posibilități dintr-o serie logic determinată, deși aceste cazuri admit, toate, formulări pozitive corelative⁴¹.

II.

A. UNIVERSALII ALE LIMBAJULUI ȘI UNIVERSALII ALE LINGVISTICII

1. Universaliiile limbajului trebuie distinse riguros de universaliiile lingvisticii. Universaliiile limbajului sunt proprietăți ale limbajului însuși, ce pot fi stabilite și identificate de către lingvistică, pe când universaliiile lingvisticii

⁴⁰ Și în acest domeniu cercetările sunt puține și faptele bine stabilite puțin numeroase; cf. observația lui Greenberg, *Universals*, p. 74, cu privire la plural, precum și implicațiile pe care le stabilește în legătură cu ordinea cuvintelor.

⁴¹ Astfel, de exemplu, „Nici o limbă nu are ca ordine preferată una dintre următoarele ordini: Verb – Obiect – Subiect, O – S – V, O – V – S” formulare ce implică (și este implicată de) formularea pozitivă corelativă: „Cele trei ordini preferate, dintre cele șase posibile, sunt: S – V – O, S – O – V, V – S – O” (Greenberg, *Universals*, p. 61).

sunt proprietăți ale lingvisticii care se justifică doar la acest nivel, prin exigențe de ordin intern ale lingvisticii ca știință.

2. Într-un anumit sens, toate noțiunile științifice care se referă la limbaj aparțin lingvisticii și, prin urmare, orice teorie lingvistică, explicită sau implicită, este universală, dat fiind că se situează în planul conceptelor, care sunt prin definiție „universale” (cf. I, 2.2.1)⁴². În acest context, orice formă de lingvistică, precum și orice disciplină lingvistică particulară – gramatica sau semantica lexicală, gramatica istorică sau dialectologia etc. – își are „universaliiile” sale, adică concepte și noțiuni proprii, categorii, scheme de interpretare, definite sau adoptate tacit, în principiu, pentru orice limbă posibilă, atât la nivelul teoriei, cât și la nivelul analizei și descrierii. Din acest punct de vedere, acea *cognatio litterarum* a gramaticii istorice din epoca Renașterii era o universalie în aceeași măsură ca legea fonetică a neogramaticilor sau noțiunea de *opozitie* a lingvisticii structurale.

3.1. Trebuie însă să distingem *noțiunile reale* de *noțiunile formale*, adică noțiunile care se referă la obiectul unei științe de noțiunile care se referă la postulatele, metoda și procedeele științei respective. Este evident că orice teorie a unui obiect real este o interpretare și nu o copie a realității și că noțiunile științifice – cele reale nu mai puțin decât cele formale – își au sensul lor precis numai în cadrul unei teorii; dar asta nu înseamnă că noțiunile reale ar fi în întregime arbitrare și nu ar avea nici o legătură cu obiectul acestei teorii, în timp ce noțiunile formale sunt efectiv arbitrare din punctul de vedere al obiectului. Ei bine, lingvistica, la fel ca orice știință, cuprinde, alături de noțiuni reale, noțiuni formale justificate prin propriile sale exigențe intrinseci, de exemplu prin exigențele de economie, de eleganță, de simplitate, de coerență a sistemului de descriere și analiză, de coerență cu anumite postulate sau inclusiv de exigență de universalitate a descrierii. Iar în cazuri particulare, deciziile sale sunt adesea decizii formale. Astfel, noțiunea de *fonem* este, evident, o noțiune stabilită în cadrul unei anumite teorii însă este o noțiune „reală”: are sau pretinde a avea un *corelatum* în realitatea limbajului, astfel încât definițiile acestei noțiuni, precum și discuțiile cu privire la fonem se referă în mod necesar la această realitate⁴³. Același lucru se întâmplă cu noțiuni ca *verb*, *substantiv*, *enunț* etc. Dimpotrivă, dacă, conform exigențelor metodei de descriere, se admite „junctura” ca fonem (segment fonematic), noțiunea se transformă, în această aplicație, într-o noțiune formală⁴⁴. Tot astfel, dacă, în cazul unei limbi care

⁴² Din acest punct de vedere, un titlu ca *Universals in Linguistics Theory* este pleonastic, deoarece conține de două ori noțiunea de universalitate. Bach și Harms admit, de altfel, acest lucru în mod explicit în prefața lor (p. VI): „Every paper in the volume is concerned in one way or another with questions of general linguistic theory, that is by necessity with «universals»”.

⁴³ Caracterul noțiunii nu se schimbă prin faptul că se poate spune că fonemul (adică *corelatum*-ul său în realitatea limbajului) nu există. De fapt, lucrul acesta este posibil numai în cazul noțiunilor reale. În schimb, obiectele noțiunilor formale există întotdeauna: sunt înseși convențiile pe care ele le exprimă.

⁴⁴ În consecință, nu putem fi de acord cu Katz și Postal, *Theory*, p. 160, care definesc universaliiile doar în raport cu lingvistica: „Thus a formal universal is a specification of the form of a

ar avea numai două vocale și care ar prezenta o structură silabică constantă de tipul CV, s-ar decide, din rațiuni de economie a sistemului de descriere, să se considere vocalele ca trăsături distinctive ale consoanelor⁴⁵, această decizie ar fi o decizie formală privind descrierea și nu limba descrisă.

3.2. Numim *universalii ale lingvisticii* acele universalii ce corespund noțiunilor și deciziilor formale ale lingvisticii⁴⁶. Dacă, de exemplu, se observă că toate limbile cunoscute care conțin /ε/ conțin și /e/ iar această constatare se generalizează sub forma unei implicații între /ε/ și /e/, aceasta reprezintă o universalie implicativă a limbajului. Dacă, în schimb, într-o anumită teorie un /ε/ se admite numai dacă se opune unui /e/, aceasta constituie de asemenea o implicație, însă o implicație a lingvisticii. Cele două implicații pot fi formulate în mod identic: „Nici o limbă nu are /ε/ dacă nu are /e/”, însă sensul este radical diferit. Cea dintâi afirmă prezența concomitentă a celor două foneme în limbaj; cea de-a doua afirmă prezența lor concomitentă în interpretare. Cea dintâi, dacă se aplică tuturor limbilor, este o ipoteză: o limbă care posedă /ε/ dar nu și /e/ va fi, din acest punct de vedere, o excepție. Cea de-a doua este valabilă de la început pentru toate limbile și este întotdeauna adevărată, deoarece este tautologică în raport cu decizia formală pe care se bazează. O limbă care posedă /ε/ dar nu și /e/ nu va fi o excepție din acest punct de vedere; se va spune pur și simplu că posedă un singur fonem /ε/ și că nu are [ε], dat fiind că acest [ε] al său material nu se opune unui [e]. Aceasta se datorește faptului că prima implicație constată o „stare de lucruri”, în timp ce a doua, la rigoare, exprimă doar o exigență a modelului descriptiv; o exigență din care, de altfel, nu se poate deduce nimic în sens empiric. Același lucru se întâmplă cu o implicație de felul: „Orice limbă care posedă consoane posedă și vocale și viceversa” (admițând că ar avea și un sens „real”). Ca universalie implicativă a limbajului, o asemenea implicație înseamnă că vocalele și consoanele se implică

statement in a linguistic description, while a substantive universal is a concept or a set of concepts out of which particular statements in a linguistic description are constructed. The list of all substantive universals that the theory of linguistic descriptions makes available to particular descriptions is the stock of theoretical concepts that may be drawn upon in the construction of the rules and lexical formulations of a given linguistic descriptions”. Într-o teorie și într-o descriere lingvistică se prezintă atât universalii lingvistice, cât și universalii ale lingvisticii. De aceea, afirmația lui Chomsky, *Aspects*, p. 128: „The study of linguistic universals is the study of properties of any generative grammar for a natural language”, este acceptabilă dacă prin „grammar” se înțelege „sistemul gramatical al unei limbi” și se consideră că acest sistem ca atare este generativ, dar nu este acceptabilă dacă prin „grammar” se înțelege gramatica în calitate de descriere, iar prin „generative grammar”, un tip special de gramatică.

⁴⁵ Cf. cazul interpretat în acest sens de către Hockett, *Universals*, p. 19.

⁴⁶ Pentru a preciza mai bine această distincție, să recurgem la o analogie. Dacă, de exemplu, toate câmpiile (mai bine zis câmpiile definite ca atare în geografie) ar fi verzi, faptul acesta ar fi o universalie „reală” a aspectelor pământului; o universalie pe care știința geografică ar putea-o stabili (verifica). Dacă, în schimb, independent de culoarea câmpiilor „reale”, se decide că toate câmpiile vor fi reprezentate prin culoarea verde pe hărțile geografice, asta ar constitui o universalie a geografiei (în cartografie).

reciproc în limbi, în timp ce, ca universalie implicativă a lingvisticii, poate însemna că vocalele și consoanele se implică reciproc în interpretare. Astfel, în cazul ipoteticei noastre limbi fără vocale funcționale (cf. I, 2.2.3.1), se va putea spune, din punctul de vedere al unei anumite teorii, că o asemenea limbă, neavând vocale, nu va avea nici consoane.

4.0. Universaliiile lingvisticii sunt perfect legitime la nivelul lingvisticii – cel puțin în sensul strict în care se adoptă și în măsura în care se justifică la acest nivel – și nu constituie vreun obstacol în căutarea universaliiilor limbajului dacă nu se confundă cu acestea. Dar tocmai acest lucru se întâmplă destul de frecvent. Cu alte cuvinte, se spune: „limbile conțin x deoarece teoria (sau descrierea) are (sau necesită) x ”. Este vorba de niște *transitus ab intellectu ad rem* datorate, în particular, identificării nivelului analizei conceptuale cu nivelul istoric al limbilor și a nivelului descrierii cu nivelul obiectului ce se descrie.

4.1. Să considerăm, de exemplu, teza – de multe ori repetată după Aristotel – că orice verb ar conține verbul „a fi”, astfel încât $\acute{o} \acute{\alpha}\nu\theta\rho\omega\pi\omicron\varsigma \beta\alpha\delta\acute{\iota}\xi\epsilon\iota$ și $\acute{o} \acute{\alpha}\nu\theta\rho\omega\pi\omicron\varsigma \beta\alpha\delta\acute{\iota}\xi\omega\nu \epsilon\sigma\tau\acute{\iota}$ ar fi „același lucru”⁴⁷. Această teză a fost foarte criticată în lingvistica modernă. Dar, în realitate, ea poate avea un sens foarte precis și, în același timp, perfect rațional dacă este interpretată la nivelul analizei conceptuale, să zicem ca analiză a noțiunii de „verb”. De fapt, dacă se concepe verbul ca fiind acea categorie verbală („parte de vorbire”) care are fundamentalmente funcția de a transforma „cuvintele” în „enunțuri”, acel *dicibile in dictum*⁴⁸, se poate foarte bine susține că verbul „a fi”, cu funcția sa de copulă, reprezintă verbalitatea pură și că, în acest sens, orice alt verb conține un semnificat lexical (ce poate fi reprezentat prin *Lex*) și verbul „a fi”. Evident, în acest sens participiul *badizon*, care apare în explicația lui *badizei*, nu mai este acel *badizon* din limba greacă (unde *badizei* și *badizon esti* nu înseamnă același lucru), ci numele unui semnificat lexical nedeterminat din punct de vedere categorial, iar *esti* nu este grec. *esti* (care are și alte funcții), ci doar *numele verbalității pure*. Este ca și cum s-ar spune că orice verb este *Lex* + „verbalitate”, în sensul pe care l-am precizat mai sus⁴⁹. Dar analiza conceptuală ca atare nu spune că verbele, în diferite limbi, „provin” dintr-o combinație a anumitor elemente lexematice cu verbul „a fi” din limbile respective (care ar putea să nu existe), nu afirmă caracterul primitiv al verbului „a fi” în sens

⁴⁷ Aristotel, *Met. Δ*, 1017a, 26-30. Să se observe, cu toate acestea, că la Aristotel nu este vorba de o interpretare lingvistică, ci doar de faptul că aceste două expresii reprezintă același tip de predicție (predicție de activitate).

⁴⁸ Cf. ceea ce spune Aristotel despre rhema, *De int.*, 16b. 6-7: kai estinaeiton kath'heterou legomenon semeion; și W. von Humboldt, *Über die Verschiedenheit*, p. 608-609.

⁴⁹ Cf. interpretarea esențialmente exactă a lui Meiner, *Versuch*, p. 80-81, în definițiile pe care le dă verbului și adjectivului: „*Verba*, die etwas unselbständiges bezeichnen und zugleich die *Copulam propositionis*, mit insich schliessen. Daher sie zu weiter nichts, als nur alleine zu Prädikaten gebraucht werden können... *Adjectiva*, die zwar, wie die *Verba*, etwas unselbständiges bezeichnen, aber nicht so, wie die *Verba*, eine *copulam propositionis* mit in sich schliessen”; cf. și Humboldt, *op. cit.*

glotogenic sau istoric și nici măcar nu atribuie verbul tuturor limbilor (dacă, de fapt, verbul este o categorie „universală”, un asemenea fapt trebuie stabilit prin alte mijloace sau prin alte argumente). Și, mai ales, analiza bine înțeleasă nu atribuie existență autonomă entităților pe care le distinge: ea „ex-plică” pur și simplu ceea ce este „im-plicat” în noțiune, dar nu presupune o sinteză a acestor entități. Dacă apoi, pornindu-se de la această analiză, se afirmă că verbul „a fi” este verbul primitiv și că verbele apar efectiv în limbi prin combinarea unui lexem cu verbul „a fi”, faptul acesta constituie o universalie a lingvisticii istorice, mai exact o universalie ca ipoteză, care, pentru a se transforma într-o universalie a limbajului, trebuie să fie constatată și care, după cum se știe, nu se constată⁵⁰. Dacă în descrierea unei limbi se decide ca verbele să fie prezentate ca *Lex* + „a fi”, este vorba de o universalie a descrierii, care va trebui justificată prin exigențele ce privesc acest nivel. Iar dacă se consideră că în însăși limba ce se descrie elementele *Lex* și „a fi” există ca entități autonome la un anumit nivel al intuiției lingvistice și că subiecții vorbitori combină în „producerea enunțurilor” aceste entități pentru a forma cu ele verbe, limbajului i se atribuie o universalie a descrierii.

4.2. Este ceea ce apare, *mutatis mutandis*, într-o interpretare recentă a substantivelor⁵¹, conform căreia acestea ar putea fi considerate, în gramatica generativă, ca provenind din enunțurile corelative ale „structurii de adâncime”. Astfel, engl. *the man* s-ar putea interpreta ca o substituie ulterioară, prin transformare, a unei structuri de adâncime de tipul *the one who is a man*⁵², care ar constitui o „universalie a limbajului”. Ei bine, trebuie să se observe înainte de toate că, motivată la început printr-o intuiție cu privire la substantivele de tipul *profesor*, *lingvist*, *structuralist* (*nomina adiecta* sau *appellationes*) – care au de fapt o relație de afinitate cu enunțurile relative și al căror comportament sintactic este de multe ori diferit de cel al substantivelor de tipul *carte*, *arbore*, *om* (*rerum nomina* sau *nomina absoluta*)⁵³ – această interpretare ajunge să anuleze tocmai distincția ce constituie punctul său de plecare. Dar, chiar admițând că această distincție ar fi recuperabilă la un alt nivel de analiză, faptul important este acela că, oricum, este vorba de o universalie a lingvisticii, care poate fi justificată într-un anumit tip de gramatică, și nu despre o universalie a limbajului. În realitate, ceea ce spune interpretarea la care ne-am referit este pur și simplu că un substantiv poate fi

⁵⁰ De fapt, verbul „a fi” este „primitiv” în sens rațional, adică în sensul că este verbul cel mai simplu, și nu în sens istoric. Din punct de vedere istoric este sigur tocmai contrariul: în general, limbajul merge de la complex la simplu, mai degrabă decât de la simplu la complex. Astfel, de exemplu, articolul (actualizator simplu) a apărut în multe limbi prin reducerea funcției mult mai complexe a deicticelor situative („demonstrative”).

⁵¹ Cea a lui Bach, *Nouns*.

⁵² Formula *the one who is a man* nu este, evident, decât „traducerea” în engleză a unei structuri mult mai abstracte, în care numele substantiv *man* nu este prezent în această formă în predicatul enunțului ca relativă.

⁵³ Distincția dintre *rerum nomina* sau *nomina absoluta* (pe de o parte) și *appellationes* (pe de altă parte) se găsește la Vives, *De censura*, p. 146. Termenul de *nomina adiecta* l-am propus noi în sine.

considerat ca „substantivitate + *Lex*, iar în cazul engl. *man*, această formulă exprimă o analiză operată de lingvistică și nu o sinteză „actuală” în limbaj. De fapt, în limbile cunoscute, substantivele – cel puțin substantivele primare (între care engl. *man*) – sunt date deja: ele nu sunt „sintetizate” de către vorbitori în momentul producerii enunțurilor prin combinarea dintre substantivitate și *Lex*. Dacă există limbi în care semnificatul lexical și cel categorial sunt autonome și unde, în consecință, toate substantivele sunt „sintetizate” în actele de vorbire, aceste limbi sunt, chiar din acest motiv, diferite de limbile în care substantivele primare se prezintă chiar de la început ca fiind „categorizate” și nu avem dreptul să anulăm această diferență și să atribuim sinteza tuturor limbilor, sub pretextul că în ambele cazuri este vorba de semnificat lexical și semnificat categorial și făcând abstracție de faptul că felul în care există aceste semnificate nu este același în cele două clase de limbi⁵⁴.

4.3. O formă mai avansată a interpretării pe care am discutat-o mai sus este aceea prin care se afirmă că, în general, cuvintele lexematice corespunzătoare categoriilor verbale – substantive, adjective, verbe – ar putea „deriva” dintr-o bază comună nedeterminată, care apoi s-ar determina, după caz, ca substantiv, adjectiv sau verb⁵⁵. Astfel, engl. *tall* și *tallness* ar putea fi interpretate ca provenind de la aceeași bază. În același timp, ni se spune, aceasta ar constitui o bază mai universală decât cea a „claselor lexicale”, întrucât ar suprima dezacordurile între limbi în acest domeniu: aceeași bază s-ar putea transforma, de exemplu, în adjectiv într-o limbă și în verb în altă limbă. Ei bine, chiar și în cazul aceleiași limbi, această interpretare prezintă dificultăți. Este sigur că, în scopuri didactice, se poate spune, de exemplu, că semnificatul lexical este cel care este comun termenilor din fiecare dintre seriile spaniole *blanco* – *blancura* – *blanquear*, *nero* – *negrura* – *negrear*, iar semnificatul categorial este cel care este diferit pentru fiecare din termenii fiecăreia dintre aceste serii, dar identic în perechile *blanco* – *negro*, *blancura* – *negrura*, *blanquear* – *negrear*. Deși aceasta nu implică în fiecare caz o derivare directă *Lex* + semnificat categorial, dat fiind că în spaniolă *blancura*, *blanquear* și *negrura*, *negrear* se dezvoltă de la *blanco* și, respectiv, *negro*, implicând acești termeni ca fiind deja determinați ca adjective. Tot astfel, în engleză nu avem *Lex* „*tall*” + adjectivitate, *Lex* „*tall*” + substantivitate, ci *tall*, adjectiv → *tallness*, substantiv; iar ordinea de dezvoltare poate fi diferită în serii analoge⁵⁶. Dar aceasta nu este decât

⁵⁴ Nu începe îndoială că interpretarea „sintetică” a substantivelor face ca engleza să se asemene cu nootka (ceea ce, conform lui Bach, ULT, p. 114-115, ar reprezenta un progres în direcția universalității); dar este sigur că aceasta nu are nimic de a face cu universaliiile limbajului. În cercetarea universaliiilor limbajului nu este vorba de a face limbile să fie asemănătoare, ci de a verifica în ce măsură ele sunt efectiv (asemănătoare): este vorba de a căuta universaliiile și nu de a le adopta, suprimând sau reducând în descriere diferențele dintre sistemele lingvistice. Exigența de universalitate a unei gramatici, în sens descriptiv, poate justifica universaliiile lingvisticii, dar nu și universaliiile limbajului.

⁵⁵ Este încă o dată E. Bach cel care o afirmă, în ULT, pp. 120-121.

⁵⁶ Astfel, de exemplu, it. *vero* – *verità*, dar sp. *verdad* – *verdadero*. Faptul acesta are consecințe în „producerea enunțurilor”: cf., de fapt, it. *un vero amico* – sp. *un verdadero amigo*, dar it. *è vero* – sp. *es verdad*.

o dificultate marginală, care poate fi ușor soluționată în cadrul aceleiași teorii, adoptându-se transformări specifice pentru fiecare limbă: astfel, de exemplu, pornindu-se de la baza nedeterminată, s-ar ajunge mai întâi la *tall* și, de la acesta, s-ar trece apoi la *tallness*. Să ne întrebăm, mai curând, dacă baza însăși care se adoptă în această interpretare poate fi o universalie a limbajului. Înainte de toate, această interpretare semnifică faptul că cuvintele lexematice (primare) pot fi considerate, respectiv ca *Lex* + substantivitate, *Lex* + adjectivitate, *Lex* + verbalitate. Lucrul acesta este perfect acceptabil ca analiză; dar, dacă se consideră această analiză drept corespunzând unei sinteze „actuale” în limbaj, apar aceleași dificultăți care s-au văzut în cazul lui *man* ← *the one who is a man*, în ceea ce privește disponibilitatea acestor semnificații și posibilitatea „de a le sintetiza” în limbi diferite. În al doilea rând, *Lex* se aplică în aceste formule, în fiecare caz, unui semnificat lexical dintr-o anumită limbă. Organizarea semnificatului lexical însă nu este aceeași în toate limbile. Prin urmare, dacă analiza se aplică mai multor limbi (sau tuturor limbilor) simultan, baza comună nu poate să fie *Lex*, ci doar o realitate extralingvistică desemnată prin lexeme funcționale diferite în aceste limbi: un *designatum*, care s-ar putea reprezenta eventual cu ajutorul unui limbaj logic universal⁵⁷. În consecință, ceea ce spune interpretarea pe care o discutăm este doar că aceeași realitate poate fi desemnată prin categorii verbale diferite, atât în cadrul aceleiași limbi, cât și în limbi diferite. Ei bine, universalii lingvistice implicate în această constatare sunt: 1) toate limbile au categorii verbale; 2) aceste categorii verbale pot fi diferite în limbi diferite; 3) întrebuițarea categoriilor verbale nu depinde, în principiu, de *designatum*, de realitatea desemnată. În schimb, identitatea realității desemnate este, prin definiție, un fapt nonlingvistic: ea nu este decât punctul de referință, pur negativ, în raport cu care se consideră limbile. Dacă se decide să se înceapă descrierea limbilor la nivelul realității desemnate sau al acestei realități considerate ca fiind concepută de o gândire nonlingvistică – și nu să se ajungă la funcții și la structurile lingvistice doar prin intermediul transformărilor unei structuri „profunde” extralingvistice –, aceasta este o decizie formală într-un anumit tip de gramatică; o decizie care poate fi acceptată sau nu, dar care nu poate justifica nici un fel de universalie a limbajului. O asemenea decizie înseamnă pur și simplu că, în acest tip de gramatică, limbajul și limbile – cu identitățile și diferențele lor – nu se vor prezenta ca atare decât la un nivel ulterior al descrierii. Trebuie să se observe, în plus, că semnificațiile categoriale nu sunt nici ele indiferente: ele corespund unor diferențe „in der Weise der Erfassung”⁵⁸, în

⁵⁷ De altfel, această dificultate apare și în cazul lui *man* ← *the one who is a man*. Să fie vorba, oare, de *homo*, *Mensch* sau de *vir*, *Mann*? Anumite lexeme pot să fie identice în limbi diferite, din punctul de vedere al desemnării (pot să delimiteze aceleași realități extralingvistice), dar acest lucru nu se cunoaște dinainte și, oricum, o asemenea posibilitate nu poate fi presupusă pentru toate lexemele din toate limbile: dimpotrivă, ea este o posibilitate destul de limitată.

⁵⁸ Husserl, *Erfahrung*, p. 249. Bach, *Nouns*, p. 122, consideră că interpretarea pe care o dă el „claselor lexicale” constituie în același timp o respingere a ipotezei lui „Humboldt – Sapir – Whorf”. Deoarece lucrurile pot fi văzute și altfel, înțelegându-se că interpretarea lui Whorf (care, evident, nu i se poate atribui fără

modul de a concepe și reprezenta lingvistic realitatea obiectivă și nu pot fi prezentate ca transformări „asemantice” ale unei structuri de bază identice. Și, oricum, căutarea universaliiilor lingvistice nu începe decât acolo unde încep limbajul și limbile. Doar la acest nivel ne putem întreba rezonabil, de exemplu, în ce măsură limbile au aceleași categorii verbale și în ce măsură aceleași fapte ale realității extralingvistice se desemnează prin intermediul aceluiași categorii în limbi diferite.

4.4.0. De altfel, înseși noțiunile de „structură profundă” și „transformare” – cel puțin în sensul în care se folosesc ele cel mai adesea în lingvistica actuală – aparțin vastului domeniu al universaliiilor lingvisticii, nu domeniului universaliiilor limbajului.

4.4.1. De fapt, dacă prin „structură profundă” se înțelege structura semantică a relațiilor sintactice, care nu coincide cu relațiile din lanțul vorbirii (care, pe de altă parte, fiind o linie, este o „ordine”, nu o „structură”), această structură este evident o universalie a limbajului. Însă nu există structură sintactico-semantică comună unui enunț activ și echivalentului său pasiv. În acest caz este vorba despre o echivalență extralingvistică, dată în *desemnare*, iar „profunzimea” limbilor nu merge dincolo de structura semnificației. Dacă și în acest caz se vorbește de o „structură profundă” comună, o asemenea structură este o universalie a lingvisticii, adoptată pentru a rezolva anumite probleme ale unui anumit tip de gramatică⁵⁹. Într-un alt tip de gramatică, se va putea susține că tocmai structura semantică este mai „profundă” și că este primară în raport cu desemnarea. Același lucru se întâmplă dacă într-o teorie se afirmă că adjectivul atributiv (*epitetul*) „provine” din adjectivul predicativ și că expresia *el cielo azul* implică într-un anumit fel afirmația „el cielo es azul”. Într-o altă teorie se va putea susține, pe bună dreptate, că mai degrabă *el cielo es azul* este acela care „provine” din *el cielo azul* și că analiza *el cielo – azul* (adică separarea lingvistică a calității inerente unei „substanțe”) este condiția necesară a sintezei (re-atribuirea calității „substanței”) pe care o reprezintă acest enunț. Și se vor putea găsi și argumente pur sintactice în sprijinul acestei ultime teze (de exemplu, faptul că există efectiv construcții predicative de tipul

restricții lui Humboldt, la care polul universalității nu este mai puțin accentuat decât cel al caracterului „individual” al fiecărei limbi) este, de fapt, falsă. Dar ea nu se poate respinge separând realitatea desemnată de semnificatul categorial și adoptând o „structură profundă” nonlingvistică, dat fiind că ipoteza însăși se referă la gândirea lingvistică (adică la gândirea organizată lingvistic) și, din acest punct de vedere, dacă aceeași realitate se desemnează într-o limbă prin intermediul unui adjectiv și în altă limbă prin intermediul unui verb, cele două limbi nu spun propriu-zis „același lucru” (cf. nota 69).

⁵⁹ Dacă prin „structură profundă” se înțelege structura semantică propriu-zisă (structura conținutului lingvistic), iar prin „structură de suprafață”, procedeele expresiei, ne putem îndoi de afirmația lui Chomsky, *Aspects*, p. 117, cum că „much of the structure of the base is common to all languages”. Din experiența noastră, știm că limbile nu sunt mai puțin diferite în ceea ce privește organizarea conținutului lor decât în ceea ce privește procedeele lor de expresie. Ceva cu totul deosebit se întâmplă dacă prin structura profundă se înțelege o structură nonlingvistică sau „prelingvistică” (structura „vorbirii neorganizate”, adică un conținut de gândire considerat independent de organizarea sa lingvistică).

„substantiv + adjectiv”, în care verbul *a fi* este absent și că, de aceea, nu coincid cu construcțiile în care adjectivul funcționează ca atribut).

4.4.2. În ceea ce privește transformările – dacă se lasă de o parte transformările necesare pentru a trece de la structura sintactico-semantică la lanțul vorbit („structură de suprafață” [cf. cele spuse mai sus]) – este important să distingem transformările „reale” de cele ce aparțin doar tehnicii lingvisticii (sau unei anumite lingvistici). Transformările „reale” sunt procedee de limbă care apar în structura paradigmatică a sistemelor lingvistice. Astfel, de exemplu, sp. *belleza* este, prin conținutul său, o transformare prin substantivizare a lui *bello* (s) – *bella* (s) în funcție predicativă. De fapt, produsul final *belleza* („faptul de a fi *bello* [s] – *bella* [s]”) conține baza lexicală de plecare („*bello* [s] – *bella* [s]”), funcția predicativă („a fi”) și rezultatul substantivizării („faptul de a”). Alte lucruri asemănătoare se pot spune despre procedeele de subordonare sau, de asemenea, despre relația genetică de conținut între un „genitiv” semantic al pronumelui personal și pronumele posesiv⁶⁰. În măsura în care asemenea procedee există în toate limbile, se va putea vorbi de universalii ale limbajului. În schimb, nu există procedee de limbă pentru a transforma un enunț activ în echivalentul său pasiv și cu atât mai puțin pentru a trece de la o structură profundă comună (care nu există ca structură lingvistică) la cea activă sau la cea pasivă: în acest caz, este vorba despre o opțiune a vorbirii care se poate efectua într-un sens sau în altul. Cu atât mai puțin există o transformare „reală” în cazul adjectivului predicativ și al adjectivului atributiv: de data aceasta este vorba doar de o relație între funcții analoge în paradigme sintactice diferite. Dacă și în aceste cazuri se adoptă „transformări”, este vorba de operațiuni ale lingvisticii.

4.4.3. Toate acestea nu înseamnă, firește, că nu ar fi permis să se vorbească despre „structură profundă” și „transformare” într-un sens foarte apropiat de acela în care se vorbește în mod curent. Nu vom discuta aici caracterul adecvat al acestor noțiuni și nici utilitatea lor operațională într-un anumit tip de gramatică. Aceasta este o sarcină ce aparține teoriei gramaticii, care va putea stabili, eventual, că o gramatică „sintetică” (cf. II. 2, 2.3.2) necesită efectiv asemenea noțiuni. Însă metateoria universaliiilor nu poate să nu semnaleze faptul că, în aceste cazuri, este vorba de universalii ale lingvisticii, nu de universalii ale limbajului.

5. Trebuie să se observe, în sfârșit, că, studiul universaliiilor nu ar avea sens dacă ar fi vorba pur și simplu de noțiunile și operațiunile lingvisticii (cf. nota 44): nu ar exista necesitatea de a căuta universaliiile în limbaj; ar fi suficient ca acestea să fie constatate în lingvistică și am avea tot atâtea liste diferite de universalii câte forme diferite de lingvistică am lua în considerare. Pe de altă parte, asemenea liste nu ar prezenta nici o utilitate în ceea ce privește tipurile distincte de universalii, deoarece ar fi vorba întotdeauna de universalii în sens conceptual (cf. I. 2.1.1) și, în

⁶⁰ În acest sens, Nebrija, *Gramatica*, III, 8, consideră sp. *mío, tuyo*, ca „derivate” de la *de mí, de ti*. Astfel, el urmează interpretarea dată de Priscian pentru limba latină.

acest sens, o noțiune precum cea de „plural inclusiv” nu este mai puțin universală decât, de exemplu, aceea de „categorie verbală”. Dar, evident, obiectivul cercetării universaliiilor nu poate fi acela de a confecționa un lexicon de terminologie și un repertoriu de tehnici ale lingvisticii. În schimb, poate fi util să se facă un catalog al tuturor trăsăturilor pe care lingvistica le-a considerat sau le consideră proprietăți generale ale limbajului sau ale limbilor. Dar, și în acest caz, am avea, alături de o serie de universalii ale limbajului, universalii impuse limbajului de către o anumită formă a lingvisticii, datorită confuziilor de planuri pe care le-am semnalat. În particular, gramatica universală tinde, prin propria sa natură, să impună universalii limbajului și să adopte universalii nonlingvistice⁶¹.

B. UNIVERSALII, CONȚINUT DE GÂNDIRE, DESEMNARE

1.0. Discutând universaliiile „lingvisticii” am avut ocazia să semnalăm faptul că universaliiile limbajului nu trebuie căutate în realitatea desemnată, ci în funcțiile lingvistice înseși (cf. II. 1, 4.3). Într-adevăr, din punct de vedere lingvistic, este necesar să se distingă strict între universalitatea *designatelor* (*designata*) și universaliiile *semnificatelor* (*significata*).

1.1.1. *Designatum*-ul este realitatea extralingvistică (realitate exprimată, imaginată sau gândită) căreia i se aplică, în actul vorbirii, un semn sau o construcție dintr-o limbă. *Significatum*-ul sau „semnificatul” este conținutul unui semn sau al unei construcții dintr-o limbă ca fiind dat în și prin limba însăși⁶². Între semnele sau construcțiile unei limbi și „realitatea” căreia i se aplică, există o relație de desemnare; între semnificate, există o relație de semnificare. Distincția între realitatea desemnată și semnificat este, de altfel, bine cunoscută în ceea ce privește semnificatele lexicale. Astfel, se știe că sp. *negro* și lat. *niger* pot – într-un act de vorbire – să desemneze exact aceeași culoare, însă semnificatul lor nu este identic,

⁶¹ De fapt, gramatica numită „universală” poate exista numai cu acest preț. Prin gramatică „universală” înțelegem aici cea gramatică care pretinde a fi universală ca descriere concretă, adoptând, cel puțin la un anumit nivel, aceeași descriere pentru toate limbile și pe care ar fi mai bine să o numim exclusiv *gramatică generală*. Dar, firește, orice gramatică este universală în măsura în care este teorie a conceptelor gramaticale și în măsura în care este model al gramaticii, valabil pentru orice limbă. Dacă însuși modelul este de tip „general”, el este supus unor restricții ce afectează acest tip în descrierea concretă, dar nu în plan teoretic, dat fiind că și asemenea modele se oferă pentru orice limbă posibilă: faptul de a nu fi aplicabile le afectează generalitatea, și nu „universalitatea”. Cu alte cuvinte, gramatica este universală în sensul universalității propriu-zise (conceptuală sau esențială), dar nu poate fi (universală) în sensul de generalitate empirică (cf. I. 2.1.1). Astfel, gramatica de la Port-Royal sau cea a lui Meiner sunt perfect valabile, în principiu, ca teorii gramaticale, dar sunt radical false ca gramatici generale; în schimb, gramatica universală a lui J. Harris (*Hermes: or a Philosophical Inquiry Concerning Language and Universal Grammar*, Londra, 1751) este aproape în întregime valabilă, dat fiind că ea este aproape în întregime o teorie a limbajului și a funcțiilor gramaticale. În sensul de generalitate empirică, gramatica poate fi „universală” numai în măsura în care există efectiv universalii empirice generale (existente în toate limbile). Dar, în acest sens, gramatica „universală” este cea care depinde de cercetarea privitoare la universalii, și nu invers.

⁶² Cf. Coseriu, *Bedeutung*, p. 105.

dat fiind că *niger* semnifica „negru strălucitor”, opunându-se latinescului *ater* „negru opac”. Aceeași distincție trebuie făcută și pentru construcțiile și funcțiile gramaticale. Astfel, dacă în situațiile în care latina folosește expresii de tipul *homines dicunt*, o altă limbă întrebuițează doar expresii de tipul *homo dicitare*, această limbă de asemenea, fără îndoială, „pluralitatea” reală, însă nu are „plural” (al substantivului) ca semnificat sau funcție semantică⁶³. Între latină și limba noastră ipotetică există, în acest caz, o identitate de desemnare, dar nu și de semnificare.

1.1.2. Aceeași desemnare poate corespunde unor funcții semantice diferite și, invers, aceeași funcție semantică poate corespunde unor desemnări diferite; aceasta, atât în cadrul aceleiași limbi, cât și în limbi diferite. Adică se pot constata relațiile următoare:



Astfel, desemnarea „instrumental” din construcția spaniolă „con x”, care se constată în enunțuri precum *Corto el pan con el cuchillo*, se poate exprima în spaniolă prin alte funcții semantice (de exemplu: *por medio de un cuchillo*, *utilizando un cuchillo* etc.) și, invers, construcția „con x” poate intra în alte relații de desemnare (de exemplu: *con azucar*, *con un amigo*, *con inquietud* etc.). Aceeași desemnare „instrumentală” se exprimă în latină prin funcția „ablativ” (*cultrō*), în rusă prin funcția „instrumental” (*ножом*), în germană și în franceză – ca în spaniolă – printr-un „coprezențial”⁶⁴ (*mit dem Messer*, *avec le couteau*), dar ablativul din latină, coprezențialul din germană și franceză, chiar și „instrumentalul” din rusă se pot întrebuița și în alte relații de desemnare în fiecare dintre aceste limbi⁶⁵. Din coincidență, în desemnare, într-un caz particular, nu se poate deduce, în consecință, nimic în ceea ce privește identitatea funcțiilor semantice.

1.1.3. Distincția între „realitatea desemnată” și „semnificat” (funcție semantică) coincide, în fond, cu distincția stabilită, pe linia lui Humboldt, de către H. Steinthal, între „conținutul de gândire” (*Denkinhalt*) și „forma interioară a limbajului” (*innere Sprachform*)⁶⁶. De fapt, funcția de „instrumental” a construcției

⁶³ Rezervăm adjectivul „semantic” pentru relațiile de semnificare; astfel, „funcție semantică” înseamnă „funcția ce se află într-o relație semantică într-o limbă determinată”.

⁶⁴ „Coprorezențial”-ul german nu este, evident, total identic cu coprezențialul din franceză (și nici cu cel din spaniolă).

⁶⁵ Cf. Coseriu, *Bedeutung*, p. 117-118.

⁶⁶ Cf., în particular, *Die Klassifikation*, p. 61-62: „Es ist also zwischen dem, was von den Menschen vermittelt ihrer Sprache und dem, was von der Sprache selbst ausgesagt wird, was in ihr an und für sich selbst liegt, wohl zu scheiden”. [„Trebuie să se facă deci o distincție clară între ceea ce spun oamenii prin intermediul limbilor și ceea ce se spune prin limba însăși, ceea ce există în ea în și”]

spaniole *con x*, în cazul lui *Corto el pan con el cuchillo*, poate fi considerată ca fiind „gândită”; dar nu este exprimată printr-o funcție semantică corespunzătoare: din punct de vedere lingvistic, este subsumată într-o funcție mult mai generală. Ar fi mai bine, probabil, să vorbim de „materia gândirii” în măsura în care este vorba de o gândire „prelingvistică”, neformată printr-o funcție semantică a unei anumite limbi, adică de un fapt de „vorbire neorganizată”, care ar putea fi exprimat prin diferite funcții semantice ale aceași limbi sau ale unor limbi diferite.

1.2. Lucrurile nu se schimbă dacă realitatea desemnată se consideră ca fiind gândită printr-o gândire „postlingvistică” (adică independentă de funcțiile semantice ale limbilor) și se prezintă, de exemplu, prin intermediul unei notații logice. Din punctul de vedere al limbajului, un „limbaj logic”, în măsura în care se prezintă ca universal valabil și face abstracție de funcțiile semantice ale limbilor numite „naturale” (care, de altfel, sunt unicele *limbi* care există), este un sistem designativ care, în raport cu semnificatele lingvistice, se află la același nivel al realității desemnate: este o „imagine” a acestei realități. De fapt, o notație „simbolică” este în sensul propriu al termenului: *prezintă* realitatea, o „simbolizează”, însă nu o semnifică. Diferența între imaginile propriu-zise ale situațiilor reale, cum ar fi acelea care se desemnează, de exemplu, prin *Pedro pega a Pablo*, *Pedro es mayor que Pablo*, și notațiile simbolice ca Ag – Acc – Obj („Agent – Acțiune – Obiect”), $A > B$, este dată prin generalitatea acestora din urmă: prin faptul că asemenea notații sunt valabile în toate situațiile de acest tip. Alte lucruri asemănătoare se pot spune cu privire la notațiile simbolice mai puțin elementare decât exemplele noastre: este vorba întotdeauna de scheme generale ale desemnării, adică de reproduceri generalizate ale realității desemnate.

1.3. În consecință, în cele ce urmează vom vorbi pur și simplu despre „desemnare” și „realitate desemnată” (*designatum*), fără a face distincția – necesară, sub alte aspecte – între gândirea prelingvistică, realitatea extralingvistică propriu-zisă și realitatea considerată ca gândită printr-o gândire logică: din punctul de vedere al limbajului, este vorba în fiecare caz de „materia” funcțiilor semantice.

2.1.1. Ei bine, în cercetările lingvistice ale multor logicieni, precum și în anumite curente ale lingvisticii actuale, mai ales în gramatica generativă și în special, în gramatica generativă care își asumă ca „structură profundă” o structură numită „semantică” (în realitate: structura *designatum*-ului), se adoptă, în considerarea limbilor, tocmai punctul de vedere al desemnării. În aparență, acest lucru se face adesea în cadrul aceleiași limbi; astfel, de exemplu, când se stabilesc structuri profunde comune, în fiecare caz, pentru *Caesar Pompeium vicit – Pompeius a Caesare victus est*, *A ist grosser als B – B ist kleiner als A* („A este mai mare decât B” – „B este mai mic decât A”), *La porte est ouverte – La porte n'est pas fermée*. Dar, dat fiind că în toate aceste cazuri structurile profunde ce se adoptă sunt pur și simplu cele *designata*, ele pot fi aplicate în același timp unor limbi diferite sau, în principiu, tuturor limbilor; iar generatiști nu au întârziat prea mult să evedentieze acest lucru. În acest sens, limbile de construcție ergativă, în care se

spune mai mult sau mai puțin ceea ce s-ar putea explica în germană prin: 1) „*es schläft ihn*”; 2) „*es schlägt ihn*”; 3) „*es schlägt ihn von Seiten von Paul*” în situațiile în care franceza spune: 1) *il dort*; 2) *on le bat* sau *il est battu*; 3) *Paul le bat* sau *il est battu par Paul*, au, în consecință, aceeași „structură” ca și limbile de construcție „subiectivă”, dat fiind că faptele extralingvistice desemnate într-un caz și în altul sunt aceleași. Tot astfel, s-a observat că se poate adopta aceeași „structură profundă” pentru expresii ca *A is taller than B – A surpasses B in tallness*, atât în aceeași limbă cât și în limbi diferite care, eventual, cunosc doar una dintre aceste posibilități⁶⁷. Evident, se poate merge și mai departe, atribuindu-se aceeași structură de bază unor limbi africane care, în cazuri analoge, spun „A este mare, îl întrece pe B”, sau inclusiv unei limbi australiene care zice „A este mare, B este mic”⁶⁸, deoarece în toate aceste cazuri este vorba despre un *designatum* de tipul $A > B$. De aici se ajunge ca aceste structuri de bază să fie prezentate ca fiind „universalii ale limbajului” de către lingviștii care le adoptă⁶⁹.

2.1.2. Însuși faptul că, pentru a stabili structurile „profunde”, se utilizează tehnica parafrazelor este revelator în ceea ce privește punctul de vedere care se adoptă în această operațiune. Într-adevăr, parafrazele corespund unor echivalențe în desemnare: unor „sinonime cognitive”, nu unor sinonime lingvistice⁷⁰. Din punctul de vedere al desemnării, o traducere într-o altă limbă este și ea o „parafrază”; iar o parafrază în aceeași limbă nu este altceva decât o traducere „internă”. Aceasta

⁶⁷ Cf. ceea ce afirmă Bach, *Nouns*, p. 121-122.

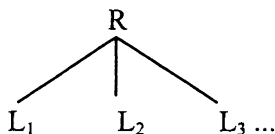
⁶⁸ Luăm aceste exemple din Greenberg, *Universals*, p. 69.

⁶⁹ Householder, *Language*, p. 42, observă cu privire la structurile profunde adoptate de către generatiștii în ultima vreme: „And how does it mean any more than to say «Anything that can be expressed in one language can be expressed in any other?»” Noi am zice mai curând: tot ceea ce se desemnează prin intermediul unei limbi se poate desemna și prin intermediul alteia. De fapt, dacă într-o limbă se spune *puer aegrotus est* și în alta se zice doar ceva de felul „*puer aegrotat*”, aceasta desemnează aceeași realitate ca și prima, însă, la rigoare, nu exprimă același lucru. În principiu, limbile *voresc* despre aceleași lucruri, dar nu spun „același lucru”. Cât privește posibilitatea de a spune efectiv „același lucru”, o asemenea posibilitate există și este chiar foarte amplă, însă nu este absolută. Dacă o limbă face o distincție pe care o altă limbă nu o face, aceasta din urmă poate face aceeași distincție adăugând determinări suplimentare. Astfel, pentru lat. *ater* se poate spune în spaniolă *negro opaco*. Dar contrariul nu este posibil. În acea formă a latinei în care se face distincție între *ater* și *niger* nu se poate spune pur și simplu „*negro*”. În același mod, dacă pentru realitatea desemnată prin sp. *duerme*, fr. *il dort*, o limbă zice doar „*es schläft ihn*”, „*se le duerme*”, această limbă nu poate zice „*duerme*”, „*il dort*”. În cazuri asemănătoare se poate, desigur, explica într-o limbă ceea ce se spune în alta. În latină se poate explica că sp. *negro* corespunde lui *ater – niger* fără distincție de luminozitate; în germană se poate explica prin *es schläft ihn*, „*se le duerme*”, ceea ce o limbă de construcție ergativă spune pentru germanul *er schläft*, „*duerme*”. Însă acesta este metalimbaj; nu mai este vorba pur și simplu de fapte „de limbă”, ci de procedee ale lingvisticii.

⁷⁰ Trebuie să se observe, de asemenea, că de cele mai multe ori se vorbește despre echivalențe de enunțuri. Însă, dat fiind că este vorba de situații desemnate, aceste echivalențe sunt în realitate echivalențe de „texte” sau, cel puțin, de enunțuri întrebuițate ca texte complete. Și nu este un lucru rar acela ca unui singur enunț dintr-o limbă să-i corespundă diferite enunțuri în alta; cf. raportul dintre germ. *er holt Wasser*, it. *va a prendere dell'acqua* și expresiile din limbile care, chiar în acest caz, spun *va toma trae naua*, precum și exemplul *A este mai mare decât B – A este mare, îl întrece pe B*

înseamnă tocmai faptul că relațiile de desemnare și nu funcțiile semantice ale limbilor sunt acelea care sunt luate în considerare. Iar faptul că, pentru a reprezenta structurile profunde, s-a apelat adesea la o notație simbolică nu este mai puțin simptomatic în această privință.

2.2.1. Atât în lingvistica funcțională, cât și în cazul curenților menționate mai sus din lingvistica actuală, este vorba, în fond, de relația realitate – limbi:



Dar, în timp ce în lingvistica funcțională cercetătorii s-au străduit să arate mai ales că limbile sunt diferite în raport cu realitatea identică pe care o desemnează (adică nu analizează în același mod realitatea desemnată), într-o parte a lingvisticii actuale s-au făcut mari eforturi și s-a dezvoltat o întreagă tehnică pentru a arăta că, în ciuda diferențelor dintre limbi, realitatea desemnată este, cu toate acestea, aceeași. Cu alte cuvinte, se afirmă pur și simplu următoarele: sistemele L_1 , L_2 , L_3 etc. nu sunt în fond diferite, deoarece toate se pot referi la planul lui R. Prin aceasta s-ar fi descoperit o bază universală a limbajului și s-ar fi depășit lingvistica funcțională care, în schimb, nu ar fi știut să o descopere.

2.2.2. Devine acum evident că aceste eforturi nu își ating scopul, sunt zadarnice, iar rezultatul lor este tautologic. Nu își ating obiectivul deoarece – întreprinse pentru a arăta că analogiile dintre limbi sunt mai numeroase decât se crede de obicei – ajung să arate că limbile coincid în desemnare. Însă acest lucru nu este același cu a evidenția analogii între limbi. Analogiile pot fi constatate doar în planul [limbilor] L_1 , L_2 , L_3 etc., nu în planul lui R, care este baza comună de referință în raport cu care se stabilesc atât analogiile, cât și diferențele între limbi. Planul lui R, oricare ar fi modul de a-l concepe (gândire prelingvistică, realitate obiectivă, gândire „universală”), este prin definiție exterior limbilor, dat fiind că nu este nici măcar (și de fapt nu este) L_1 , nici L_2 , nici L_3 etc. Ba mai mult: acest plan este pur și simplu exterior limbajului. De fapt, el s-ar putea manifesta prin intermediul unui alt sistem expresiv (muzică, pictură, gesturi) și, în acest sens, acel deget îndreptat către ușă și *Salga! Sortez! Fuori! Hinaus!* ar avea aceeași structură profundă. Aceste eforturi sunt zadarnice, deoarece, cu o extraordinară risipă de energie și talent, ajung, după multe ocolișuri, să demonstreze că în limbi se vorbește despre aceeași realitate, ceea ce este admis de la bun început. În sfârșit, rezultatul lor este tautologic, deoarece – dat fiind că structura de bază care se adoptă este extralingvistică – înseamnă pur și simplu că limbile nu sunt diferite în virtutea realității pe care o desemnează (sau a „materiei” pe care o organizează), ci doar ca limbi.

2.3.1. Toate cele arătate mai sus nu vor să însemne că realitatea desemnată nu

Dimpotrivă, realitatea desemnată nu aparține limbajului, însă tocmai din acest motiv, constituie punctul de referință necesar în orice considerare semantică a limbajului, atât în practică, cât și în știință. În analiza semantică a unei limbi trebuie să ne referim la realitatea desemnată pentru a putea stabili în ce mod o analizează limba respectivă, adică pentru a decide care sunt acele trăsături ale realității ce au fost adoptate ca trăsături distinctive ale semnificațiilor săi (ai limbii respective). A descrie o limbă „din propriul ei punct de vedere” nu înseamnă a ignora relațiile ce se stabilesc între acea limbă și realitate, ci înseamnă doar a o descrie din punctul de vedere al analizei pe care a făcut-o ea realității, nu ca sistem designațional, adică din punctul de vedere al unei analize nonlingvistice a aceleiași realități. Din același motiv, considerarea realității (sau a „conținutului de gândire”) este indispensabilă în traducere, în învățarea limbilor străine și în comparația semantică între limbi. În traducere nu se trece în mod direct de la o limbă L_1 la o altă limbă L_2 (ceea ce, de altfel, nici măcar nu ar fi posibil, dat fiind că semnificațiile, în măsura în care aparțin unei limbi determinate, nu sunt „traductibile”, ci [se trece] doar prin intermediul planului R: de fapt, în traducere este vorba de a desemna, prin intermediul funcțiilor semantice ale limbii L_2 , aceleași „realități” care, într-un anumit text sunt desemnate prin funcții semantice ale limbii L_1 . În procesul de învățare a unei limbi L_2 , pornindu-se de la o limbă L_1 , este vorba de a descoperi analogiile și diferențele pe care le prezintă L_2 , în raport cu L_1 în ceea ce privește propria ei analiză a realității. Iar sarcina comparației semantice a limbilor este tocmai aceea de a arăta în ce mod este analizată aceeași realitate în diferite limbi.

2.3.2. Nu sunt lipsite de importanță nici echivalentele în desemnare în cadrul aceleiași limbi (de tipul: *A este mai mare decât B ~ B este mai mic decât A; A îl vede pe B ~ B este văzut de către A*). De fapt, cunoașterii unei limbi îi aparține și cunoașterea mijloacelor semantic diferite pe care aceasta ni le oferă pentru a desemna aceleași „realități”, fapt de care se ține cont în gramatica tradițională. Astfel, în orice gramatică școlară a limbii latine, întâlnim, de exemplu, diferitele posibilități de care dispune limba latină pentru a exprima „finalitatea” și echivalente ca: (*legati venerunt*) *ut pacem peterent* [completivă conjunctivală] ~ *qui pacem peterent* [relativă circumstanțială cu conjunctiv] ~ *ad pacem petendam* [construcție gerundivală] ~ [*ad pacem petendum* – construcție gerunzială] ~ *pacem petentes* [construcție participială – prezent activ] ~ *pacem petituri* [construcție participială – viitor activ] ~ *pacem petitum* [supin] etc.

Gramatica funcțională, datorită punctului ei de vedere analitic, a ajuns, până la urmă să nu se mai intereseze de examinarea acestui aspect al limbilor, deoarece, la rigoare, o asemenea examinare constituie obiectivul unui alt tip de gramatică, și anume gramatica „sintetică” (sau onomasiologică), care pornește de la desemnare, de la „conținutul de gândire” exprimat și ajunge să se termine în expresia dintr-o limbă determinată. Este adevărat că, pornindu-se de la desemnare se ajunge să se producă însă și se genereze, după cum se spune, „toate enunțurile corecte într-o

limbă”, trecându-se *prin* funcțiile semantice ale acesteia; numai că se ajunge la aceasta fără a se lua în considerare funcțiile înseși, ba chiar fără a le putea lua în considerare⁷¹ și, în consecință, fără a putea spune de ce aceleași realități pot fi desemnate prin expresii diferite, iar realități diferite prin expresii identice, ceea ce știe perfect de bine orice vorbitor, chiar dacă în mod intuitiv. De aici se vede că gramatica care pornește de la desemnare pentru a produce „toate enunțurile corecte dintr-o limbă” (în măsura în care ea se prezintă ca descriere integrală și exclusivă a limbii respective) nu este nici adecvată și nici nu corespunde intuiției vorbitorilor, deoarece aceștia nu vorbesc despre realitate ca atare, ci despre o realitate organizată deja prin limba lor; iar din perspectiva lor este vorba de a alcătui enunțuri în concordanță cu distincțiile și funcțiile din acea limbă. De aici nu rezultă însă că gramatica „sintetică” ar fi superfluă. În realitate, ea este necesară; numai că ea nu are sens decât alături de – și în raport cu – gramatica „analitică” (sau semantică) care stabilește paradigmele funcționale din limba considerată⁷².

2.4. În felul acesta, eroarea nu constă în referirea la realitatea desemnată. Eroarea constă în a adopta punctul de vedere al realității desemnate ca pe un punct de vedere exclusiv: în a considera această realitate ca fiind un nivel al limbilor și în a-i atribui „universalii ale limbajului”.

3.0. Aceasta implică faptul că înseși universalii desemnării trebuie stabilite în cadrul limbajului și din punctul de vedere al funcțiilor lingvistice; nu invers. O universalie a desemnării este o relație „generală” (existentă în toate limbile) între o funcție lingvistică și o „realitate” desemnată.

3.1. Într-o primă formă, foarte generică („toate limbile posedă ceva pentru a desemna realitatea X”), o asemenea relație nu implică o delimitare identică, în desemnare și în semnificație: aceeași funcție semantică ar putea corespunde și altor realități, iar aceeași realitate ar putea corespunde unor funcții diferite. Astfel, în cazul unei „universalii” de tipul „toate limbile posedă o funcție lexicală pentru a desemna mâna”, desemnarea mâinii s-ar putea afla în situația de a fi subordonată unei funcții mai generale (de exemplu, „mână plus braț”, „mână plus picior” etc) sau, dimpotrivă, [această funcție lexicală] ar putea fi repartizată între funcții diferite (de exemplu, „mâna dreaptă”, „mâna stângă”). În acest sens, căutarea unor universalii ale desemnării nu pare a promite prea mult, dat fiind că, în acest caz – cel puțin fiind vorba de realitatea cunoscută de către toate ființele omenești –, nu-i exclus ca unica universalie posibilă să fie tocmai acea universalie generică pe care

⁷¹ De fapt, limitele funcțiilor nu apar ca atare în fiecare enunț luat separat, ci numai în paradigmatica limbii. Astfel, limitele funcției sp. „con X” nu sunt nicidcum evidente în enunțul *corto el pan con el cuchillo* [tai pâinea cu cuțitul].

⁷² Georg von der Gabelentz, care stabilește distincția între gramatica sintetică și gramatica analitică (*Die Sprachwissenschaft*, p. 84 și urm.), observă în mod just că gramatica oricărei limbi trebuie făcută de două ori: „die Sprachen wollen synoptisch, einmal in Rücksicht auf ihre Erscheinungen, und dann in Rücksicht auf ihre Leistungen beurtheilt werden” (*ibidem*, p. 479) [„limbile trebuie considerate într-o manieră sinoptică: pe de o parte, cu privire la elementele lor și, pe de altă parte, cu privire la posibilitățile lor de funcționare”].

de λόγος. Vom adăuga că universalile trebuie cercetate în înseși manifestările limbajului și nu în determinările exterioare ale acestuia. În schimb, justificarea universalilor va putea fi, evident, extralingvistică: limbajul în ansamblu este un universal uman, a cărui justificare nu este lingvistică.

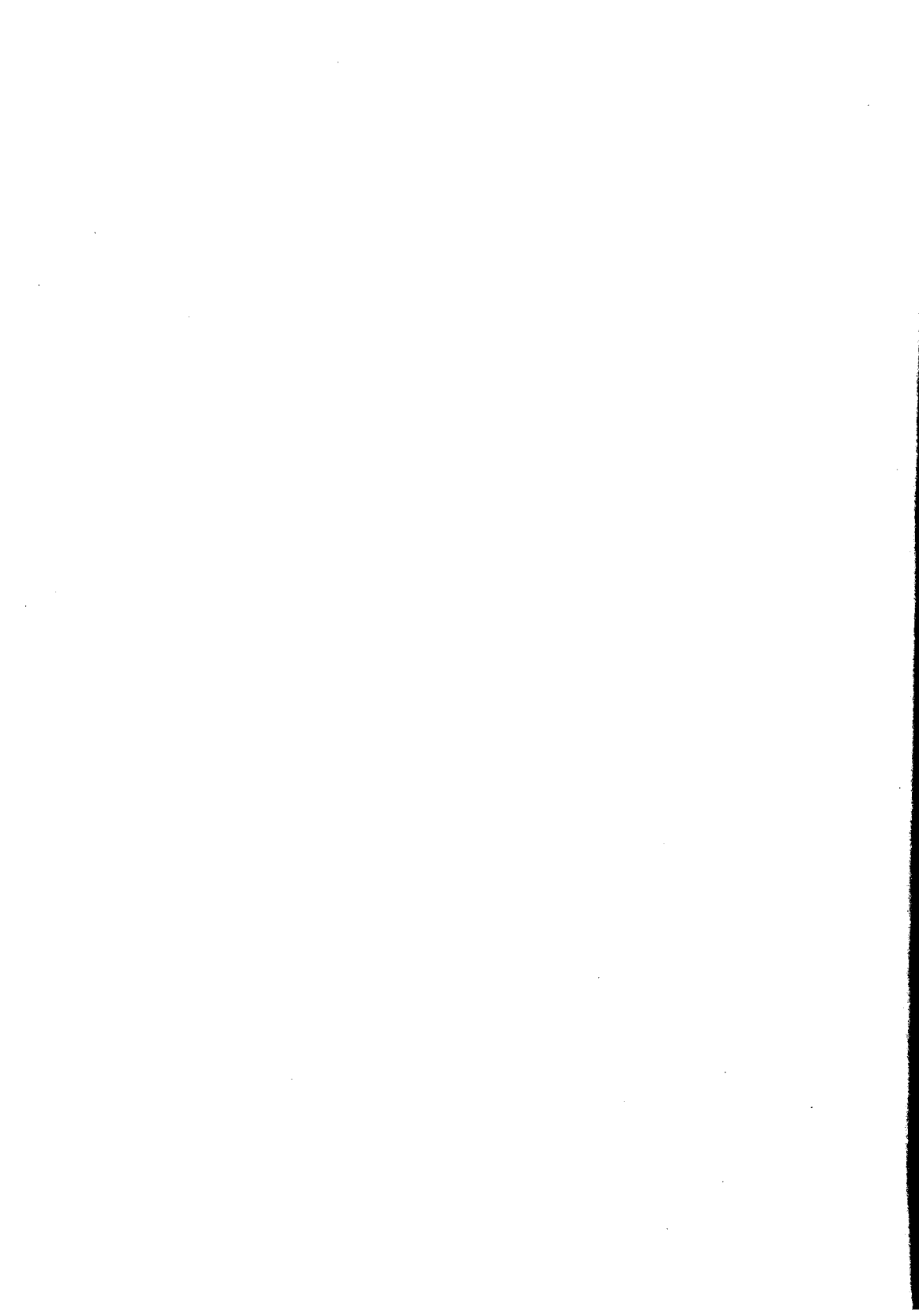
OPERE CITATE

- Aristotel, *Met.* = Aristotel, *Metafizica*.
 Aristotel, *De int.* = Aristotel, *De interpretatione*.
 E. Bach, *Nouns* = Bach, *Nouns and Noun Phrases*, în ULT, p. 90-122.
 Bloch și Trager, *Outline* = B. Bloch și G. L. Trager, *Outline of Linguistic Analysis*, Baltimore, 1942.
 Chomsky, *Aspects* = A. N. Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, Mass., 1965.
 Coseriu, *Determinación* = E. Coseriu, *Determinación y entorno*, în RJB, VII, 1955-1956, p. 29-54 (republicată în TLLG, p. 283-323).
 Coseriu, *Logicismo* = E. Coseriu, *Logicismo y antilogicismo en la gramática*, Montevideo, 1957 (republicată în TLLG, p. 235-260).
 Coseriu, *Sincronía* = E. Coseriu, *Sincronía, diacronía e historia*, Montevideo, 1952 (ed. a 2-a, Madrid, 1973).
 Coseriu, *Bedeutung* = E. Coseriu, *Bedeutung und Bezeichnung im Lichte der strukturellen Semantik*, în *Sprachwissenschaft und Übersetzen*. Volum publicat de P. Hartmann și H. Vernay, München, 1970, p. 104-121 (tradus în spaniolă, în PSE, p. 185-209).
 Coseriu, *Über Leistung* = E. Coseriu, *Über Leistung und Grenzen der kontrastiven Grammatik*, în *Probleme der kontrastiven Grammatik*, Düsseldorf, 1970, p. 9-30.
 Ferguson, *Assumptions* = Ch. A. Ferguson, *Assumptions about Nasals: A Sample Study in Phonological Universals*, în UL, p. 40-47.
 Gabelentz, *Die Sprachwissenschaft* = G. von der Gabelentz, *Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse*, Leipzig, 1901.
 Greenberg, *Universals* = J. H. Greenberg, *Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements*, în UL, p. 58-90.
Language Universals, Haga, 1966.
 Herder, *Abhandlung* = J. G. Herder, *Abhandlung über den Ursprung der Sprache*, Berlin, 1772.
 Hockett, *Universals* = Ch. F. Hockett, *The Problem of Universals in Language*, în UL, p. 1-22.
 Householder, *Language* = Householder, *What Must a Language Be Like?*, în idem, *Linguistic Speculations*, Cambridge, 1971, p. 24-42.
 Humboldt, *Verschiedenheit* = W. von Humboldt, *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, [1836], în W. v H., *Werke in fünf Bänden*, vol. III. *Schriften zur Sprachphilosophie*, Stuttgart, 1963.
 Husserl, *Erfahrung* = E. Husserl, *Erfahrung und Urteil. Untersuchungen zur Genealogie der Logik*, Hamburg, 1948.
 Jakobson, *Implications* = R. Jakobson, *Implications of Language Universals for Linguistics*, în UL, p. 208-219.
 Katz și Postal, *Theory* = J. J. Katz și P. M. Postal, *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions*, Cambridge, Mass., 1964.
 Kuryłowicz, *Universaux* = J. Kuryłowicz, *Universaux linguistiques*, comunicare prezentată la același congres [cf. Proceedings, p. 39-46].
 Meiner, *Versuch* = J. W. Meiner, *Versuch einer an der menschlichen Sprache abgebildeten Vervollständigung oder philosophische und allgemeine Sprachlehre*, Leipzig, 1781

- Moravcsik, *Theory* = J. M. E. Moravcsik, *Linguistic Theory and the Philosophy of Language*, în FL, 3, 1967, p. 209-233.
- Nebrija, *Gramatica* = A. de Nebrija, *Gramatica de la lengua castellana*, Salamanca, 1492.
- Osgood, *Language* = Ch. E. Osgood, *Language Universals and Psycholinguistics*, în UL, p. 236-254.
- Paul, *Prinzipien* = H. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*⁵, Halle, 1920.
- Sánchez Ruipérez, *Estructura* = M. Sánchez Ruipérez, *Estructura del sistema de aspectos y tiempos del verbo griego antiguo*, Salamanca, 1954.
- Saporta, *Phoneme* = S. Saporta, *Phoneme Distribution and Language Universals*, în UL, p. 48-57.
- Saussure, *Cours* = F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Lausanne – Paris, 1916.
- Steinthal, *Die Klassifikation* = H. Steinthal, *Die Klassifikation der Sprachen dargestellt als die Entwicklung der Sprachidee*, Berlin, 1850.
- UL = *Universals of Language*, editat de J. H. Greenberg, Cambridge, Mass., 1963.
- ULT = *Universals in Linguistic Theory*, editat de E. Bach și R. T. Harms, New York, 1968.
- Vives, *De censura* = J. L. Vives, *De censura veri in enuntiatione*, în J. L. V., *Opera Omnia*, ed. Mayáns, vol. III, Valentiae Edetanorum, 1782.

(*Proceedings of the Eleventh International Congress of Linguists* [1972], Bologna, 1974, p. 47-73; trad. italiană în *La linguistica: aspetti e problemi*, editat de L. Heilmann și E. Rigotti, Bologna, 1975, p. 377-412; trad. germană în *Sprachtheorie*, editat de B. Schlieben-Lange, Hamburg, 1975, p. 127-161; trad. engleză în *Linguistics at the Crossroads*, editat de A. Makkai, V. Becker Makkai și L. Heilmann, Padova și Lake Bluff, Ill, 1977, p. 317-346; trad. japoneză în CJ, IV, 1983, p. 169-195.)

(Traducere de Eugenia Bojoga și Alexandru Steer)



LINGVISTICA INTEGRALĂ ȘI FUNDAMENTELE METAFOROLOGIEI

Momentul actual al lingvisticii este caracterizat, poate, înainte de orice altă trăsătură definitorie, prin multitudinea orientărilor conceptuale divergente și prin incertitudinea cu privire la căile pe care le va urma această știință în secolul care abia a început. Cu toate acestea, un număr tot mai mare de cercetători împărtășesc, de pe acum, convingerea că un rol hotărâtor în realizarea unității disciplinare și în dezvoltarea coerentă, actuală și viitoare, a domeniului central al umanioarelor îi revine, fără îndoială, orientării cunoscute pe plan internațional sub numele de „lingvistică integrală” și/sau așa-numitului „curent integralist” în lingvistică, dezvoltat din opera lui Eugeniu Coșeriu și a „școlii” sale de la Tübingen¹. Însemnările de față urmăresc să schițeze o foarte succintă motivare a acestei convingeri, dintr-un unghi mai puțin obișnuit, care, după câte știu, nu a fost explorat, până acum, în mod sistematic, în exegeza „integralistă”, dar pe care, personal, îl consider de excepțională relevanță: cel al **fundamentării lingvistice a metaforologiei**².

Cred, anume, că potențialul științific autentic al lingvisticii integrale poate fi pus în lumină, într-un mod exponențial, în momentul de față, prin relevarea platformei de principiu pe care această concepție o poate furniza pentru întemeierea sistematică și riguroasă a studiului „creației metaforice în limbaj”. Pentru a surprinde cât mai limpede aportul hotărâtor al abordării „integrale” în acest context, se impune însă, înainte de toate, o schițare de ansamblu a devenirii (trans)disciplinare a ‘metaforologiei’ și a aspirațiilor ei de a se constitui în „disciplină pilot” a antropologiei (1). Pe acest fundal mai amplu se profilează, cu toată claritatea, formidabilele probleme teoretice cu care se confruntă principalele abordări lingvistice în acest domeniu (2). Avantajul

¹ O privire sinoptică asupra acestui „curent” – în care s-a înscris, în ultimii ani, și un grup semnificativ de cercetători clujeni – am propus, recent, într-un număr special al revistei „Studia” (în special Borcilă, 2001b, p. 3-14; vezi și secțiunea *Libri, passim*).

² Miza încercării de a demonstra fecunditatea concepției „integrale” din acest unghi este cu atât mai mare, cu cât, pe de o parte, fondatorul acestei abordări nu a ajuns la o elaborare sistematică în metaforologie, iar, pe de altă parte, ponderea acestui domeniu în lingvistică și în studiile „antropologice” în general a crescut considerabil în ultimele decenii. Pentru eforturile proprii, de până acum, de dezvoltare a abordării integrale în această direcție, vezi, în special, Borcilă, 1997a, precum și sursele indicate acolo.

covârșitor pe care îl furnizează soluția 'integralistă' va deveni, prin contradistinție, ușor de reperat, începând, chiar, cu reînțemeierea acestor studii pe un fundament epistemologic antipozitivist și propriu științelor culturii (3). Pe aceste baze, vor putea fi tratate, cu deplină justificare și coerență, principalele coordonate conceptuale ale unei abordări integraliste în metaforologie (4) și vor putea fi evaluate, pe de altă parte, perspectivele de dezvoltare a investigațiilor în acest domeniu (5).

Mi se pare aproape inutil să precizez că o asemenea încercare se vede nevoită să se restrângă, în mod inevitabil, în spațiul pe care îl poate avea la dispoziție, la un efort de clarificare, *preliminar* în raport cu investigația strictă a „faptelor”. Nu cred că un astfel de efort mai necesită, astăzi, la noi, un argument special, de „legitimare”. Ceea ce se impune a fi recunoscut și asumat cu toate riscurile implicate este, în schimb, faptul că – cel puțin în acest prim moment al său! – demersul propus va fi obligat să se limiteze la o schițare extrem de schematică a traseelor mari ale unui parcurs ce s-ar cuveni, de bună seamă, considerabil mai cuprinzător.

1. Ecloziunea, la scară internațională, a studiilor de metaforologie a condus, cum se știe, începând cu anii '70 ai secolului încheiat, la constituirea unui domeniu multidisciplinar al cercetării, în primul rând în zona de interferență a lingvisticii cu psihologia, 'antropologia cognitivă', hermeneutica și poetica. Semnificativă pentru noi, în acest context, s-a dovedit nu atât „explozia” cantitativă a investigațiilor asupra metaforei³, cât spiritul nou, esențial diferit de cel al tradiției retorice și stilistice, în care s-au dezvoltat cercetările în domeniu⁴. Prin impunerea „noului spirit” s-a putut detecta, într-adevăr, o adevărată „cotitură metaforică” a disciplinelor menționate, iar unii exegeți s-au încumetat să aprecieze, chiar, că „trăim, tocmai, momentul metaforic în științele socioumane”⁵. Avem a face, fără îndoială, cu o mișcare științifică de anvergură ce se impune a fi evaluată în orizontul mai larg al instaurării „noii ere cognitive” și/sau al (re)descoperirii „raționalității imaginative” în științele umane. Fără a risca, aici, generalizări pripite și/sau simplificări abuzive, voi semnala, doar, două aspecte sau trăsături de ansamblu ale acestei mișcări, care mi se par decisive pentru destinul metaforologiei și, poate, pentru viitorul întregului domeniu disciplinar.

³ „Explozia” cercetărilor în acest spațiu a ajuns să facă obiectul unor evaluări anecdotice, de genul estimării pe calculator conform căreia, în anul 2034, *numărul cercetătorilor metaforei va depăși numărul locuitorilor planetei!* De același gen este și argumentarea, formulată într-una dintre revistele de profil, „Metaphor and Symbolic Activity”, pentru *instiuierea unui moratoriu, de câteva decenii, în acest domeniu!* O evaluare mult mai sobră a extensiunii cercetărilor de metaforologie poate fi realizată, însă, pe baza seriei de volume bibliografice, începute cu van Noppen, De Knop, Jongen, 1985 (4193 de titluri), precum și a culegerilor reprezentative, consemnate în *Bibliografia noastră*.

⁴ O circumscriere generală a acestui „spirit” ne întâmpină, mai ales, în prezentările introductive ale editorilor, din culegerile reprezentative, precum: Ortony 1979, p. 1-16; Honek & Hoffman, 1980, p. 3-24; Dirven & Paprotté, 1985, p. VII-XIX; Haskell, 1987, p. 1-25; Fernandez, 1991, p. 1-13; Radman, 1995, p. III-IX; Katz, Cacciari, Gibbs, Turner, 1998, p. 3-43; Gibbs & Steen, 1999, p. 1-8; ș.a.

⁵ Vezi în special Paprotté & Dirven, 1985 *passim*; Fernandez, 1991, p. 1; Steen, 1994, p. 5.

1.1. Cel dintâi aspect vizează „**abordarea**” de cea mai mare pondere în câmpul acestor studii, care a fost definită, cu profundă justețe, drept „**abordare antropologică**”⁶. Caracteristic pentru această abordare este, înainte de toate, faptul că fenomenul metaforic apare tratat ca „parte a unei viziuni cuprinzătoare privind relația omului cu lumea în care trăiește” (Ankersmit & Mooij, 1993, p. 1-3). Integrarea într-o astfel de „viziune cuprinzătoare” nu înseamnă, în realitate, cum s-a putut crede, „subordonarea” față de o anumită „teorie filosofică” și nici „orientarea global filosofică sau universalistă” a investigației științifice ca atare, ci, pur și simplu, asumarea de principiu a unei „**perspective nonretorice**” și/sau „**cognitive**” în tratarea fenomenului metaforic. Departe de a mai fi considerat din unghiul restrâns și marginal al „figurii de stil” sau al „tropului prin asemănare” din studiile de retorică și stilistică, acest fenomen este considerat, acum, în mod aproape unanim, ca „**revelator**” pentru „o operație cognitivă de-a dreptul fundamentală” sau pentru „o formă fundamentală a cunoașterii umane”⁷. Distingem, în acest fel, rațiunea profundă care legitimează, liminar, aspirația acestor studii de a înlocui relevanța unor categorii precum cea a „**semioticii**” sau a „**simbolicului**” cu categoria nucleară proprie, a „**metaforicului**”, pentru a încerca defrișarea unei noi căi de acces spre o abordare unitară în antropologie. Deviza întregii mișcări științifice devine reductibilă, astfel, la ecuația „**omul este ființa metaforizantă**”, iar asumarea acesteia pare a anunța, încă o dată, începutul unei „**noi paradigme**” în domeniul disciplinelor umane⁸.

1.2. Cel de-al doilea aspect de ansamblu al mișcării științifice vizate ne îngăduie o amorsare directă a considerațiilor care urmează. Abordarea „**antropologică**” în metaforologie, sintetizată în câteva rânduri în 1.1, mi se pare a fi subminată, în proiectul ei global, de **absența** unei întemeieri științifice unitare și, în primul rând, a unei **fundamentări conceptuale în domeniul lingvisticii**. Cele mai lucide cuprinderi globale, în această privință, recunosc, fără ezitare, că „**teoriile limbajului care s-au impus până în prezent nu au fost capabile să explice încă metafora**” în dimensiunea ei „**nonretorică**” sau „**cognitivă**”⁹. Convingerea mea este, însă, că „**eșecul**” incriminat nu trebuie corelat doar cu un anumit **stadiu** din dezvoltarea teoriilor avute în vedere, i.e. el nu este unul doar temporar sau provizoriu (cf. „**încă**”), ci că insuficiența fundamentelor în noua metaforologie ține

⁶ Cele dintâi circumscrieri de ansamblu ale acestei „**abordări**” se întâlnesc, deja, la Molino, 1979; Friedrich, 1979; Fernandez, 1991; Ankersmit & Mooij, 1993. Între reperele esențiale pentru constituirea acestei „**abordări**”, sunt invocați, cel mai frecvent, Cassirer 1925/1952; Ricoeur, 1975/1984; Lakoff & Johnson, 1980.

⁷ Cf., între alții, Kockelmans, 1987, p. XI-XII; Haskell, 1987, p. 17.

⁸ „**Amorsarea**” unei „**noi paradigme**” a fost anticipată, din acest unghi, încă la Molino, Soublin, Tamine, 1979, p. 5. Aproximarea cea mai pătrunzătoare este oferită, până în prezent, de Radman, 1997, p. 11, *passim*; vezi, însă, și rezervele serioase exprimate, între alții, de Rastier, 1993, p. 107-108, sau Danto, 1993, p. 34 (precum și *infra*, 3 și 4).

⁹ Vezi, de ex., Feder Kitay, 1987, p. 8.

de înseși temeliile conceptuale ale acestor doctrine lingvistice. Mi se pare, anume, că aceste temelii fac imposibilă, în principiu și împotriva oricăror eventuale dezvoltări sau „progrese” ulterioare, o cuprindere descriptivă și o explicație științifică adecvată a fenomenului metaforic, în genul său proxim propriu și în diferența sa specifică ireductibilă. Fără a putea angaja, aici, măcar o argumentație minimală în sprijinul unei afirmații atât de grave, mă voi mărgini să schițez, în cele ce urmează, liniile mari ale unei posibile și necesare dezbatere de principiu în această privință. O asemenea aproximare preliminară va putea servi, în orice caz, în contextul de față, la deschiderea spațiului conceptual în care se înscriu, în mod firesc, principalele coordonate ale „soluției” teoretice a ‘integralismului’ în metaforologie.

2. Să admitem, mai întâi, printr-o simplificare extrem de severă, că șansa de principiu a **noii fundamentări teoretice** a acestor studii s-a ivit, pe la mijlocul secolului trecut, o dată cu orientarea de ansamblu a științei lingvistice în sensul redefinirii obiectului său de studiu prin conceptul nuclear de ‘competență lingvistică’. Cum am încercat să argumentez, alături de Richard McLain (vezi Borcilă, Mc Lain, 1981), această nouă orientare asigură, între altele, și posibilitatea explorării sistematice a „unei intuiții poetice – în sensul larg, de manifestare a unei creativități metaforice, ca dimensiune universală a comportamentului verbal”¹⁰. Realizarea acestui obiectiv nu s-a putut împlini, însă, în această jumătate de veac, iar rațiunea ultimă a acestei neîmpliniri nu poate fi străină, cum am anticipat, de problemele cruciale ale întemeierii conceptuale a fiecăreia dintre doctrinele dezvoltate în acest context. Problemele cele mai grave privesc, desigur, în primul rând, lingvistica generativă de orientare chomskyană, ca abordare disciplinară unitară, precum și direcțiile în care s-a dezvoltat aceasta, dar ele apar, în forme diferite, și în noua „semantică cognitivă”, fondată în cadrul, considerabil diferit, al „științelor cognitive de generația a doua” (începând cu Lakoff și Johnson, 1980 și urm.), și care s-a impus deja ca orientare „dominantă” în „abordarea antropologică” din metaforologie (*supra*, 1.1). Mi se pare că o întâmpinare – oricât de sumară, dar exigentă – a dificultăților conceptuale cu care se confruntă aceste orientări se impune, în momentul de față, ca imperios necesară.

2.1. Dezvoltarea de aproape o jumătate de veac a lingvisticii generative a putut pune, cred, în lumină formidabilele probleme de principiu implicate în întemeierea științifică a **teoriei chomskyene** și datorită cărora s-a dovedit imposibilă, între altele, integrarea metaforologiei ca domeniu central al acestei abordări. Cea dintâi și cea mai importantă barieră în această privință mi se pare că rezidă în însăși fundamentarea epistemologică neopozitivistă, pe bazele căreia este conceput studiul „competenței lingvistice”, în general, și este abordată dimensiunea

¹⁰ Borcilă, 1981, p. 35-36, 98-100. În același sens au fost dezvoltate și propunerile din: Ching, Haley & Lunsford, 1980; Silva, 1980. În contextul de față, voi încerca să sintetizez, dar, în același timp, să *radicalizez* examenul critic din 1981.

esențială a „creativității” sau „productivității” lingvistice, în special. În pofida tuturor avatarurilor ei de parcurs, trebuie remarcat că întreaga „întreprindere generativă” chomskyană ilustrează, din acest unghi, o orientare mult mai cuprinzătoare, care s-a impus *de facto*, începând cu anii '60, ca „singura ortodoxie” în „filosofia americană”. Dincolo de cadrul lui strict științific, demersul generativ se constituie, anume, într-un „sens filosofic”, care tinde să îndepărteze radical teoria chomskyană nu numai de spațiul tradiției „umaniste” europene, ci și de „spiritul” noii „abordări antropologice” în metaforologie (*supra*, 1.1). Redus la nucleul lui central, acest „sens” poate fi definit, în acord cu formula recentă a lui J. R. Searle, prin „tendința de a reduce intenționalitatea la ceva mai bazic” (Searle, 1998, p. 89). Trecând peste toate oscilațiile și controversele unei întregi jumătăți de veac, N. Chomsky își întemeiază, într-adevăr, întregul studiu asupra „competenței” sau „capacității lingvistice” pe o asemenea tendință *reducționistă*, izvorâtă, în primul rând, din obsesia de a „menține” (sau „salva”) *unitatea* demersului științific al disciplinelor umane *în cadrul de ansamblu al științelor naturii*. Savantul american se situează, astfel, din capul locului, pe poziția că „facultatea limbajului” (FL) este conținută și/sau „într-adevăr înăscută” *în creierul uman* și că orice explicație „științifică” a acesteia nu poate fi realizată, în ultimă instanță, decât printr-o raportare *determinist-cauzală* a „manifestărilor” ei la acest substrat biologic. În această abordare, activitatea lingvistică însăși, sau „performanța”, nu mai poate constitui obiectul esențial al cercetării, ea fiind degradată la rangul de simplă (și de cele mai multe ori *imperfectă*) *manifestare* a capacității biologice. Fără a intra în „miezul” întregii dezbateri, mă voi mărgini să subliniez, aici, faptul că, în pofida tuturor argumentelor invocate în deceniile parcurse, o asemenea poziție de principiu „*reducționistă*” se dovedește, în ultimă instanță, profund inadecvată în raport cu esența limbajului, ca „activitate simbolică” sau „semnificativă”, și cu specificul activităților „mintale” umane, în general. Din unghiul interesului particular al discuției noastre, mi se pare dincolo de orice dubiu adevărul că o asemenea orientare epistemologică nu permite, în realitate, abordarea adecvată a dimensiunii autentice a „creativității semantice”, în sens larg, și a celei „metaforice” în particular, ca formă caracteristică a activității de vorbire și a creației culturale, în general (*infra*, 3.1).

Anticipând, aici, formularea unei poziții alternative, aș dori să atrag atenția, în mod special, asupra criticii radicale a teoriei chomskyene a „creativității lingvistice”, întreprinse de E. Coșeriu, încă din 1970, din unghiul aproximărilor europene mai vechi în această privință (la Humboldt sau Croce). Savantul de la Tübingen sublinia, de pe atunci, profundul *echivoc* al „creativității”, în gândirea chomskyană, precum și aporia conceptuală fundamentală, tipică gândirii pozitivistice, pe care s-a clădit întreaga „teorie transformațională”. Această teorie încearcă să „explice caracterul creator” al limbajului prin „ceva deja dat” și nu ca dimensiune constitutivă a activității lingvistice în sine (redușă la rangul de simplă „execuție”). Mai precis, „categoriile universale”, presupuse la baza creativității lingvistice, „nu sunt considerate drept create” în/prin activitatea de vorbire ca atare,

ci sunt „considerate ca «idei înăscute»” și/sau coordonate intrinseci ale creierului, ceea ce transformă, evident, „caracterul creator” în ceva ce *nu* mai este... *creator!* (Coseriu, 1970, p. 69-71). Din unghiul în care se va situa demersul gramaticii transformătionale, „capacitatea lingvistică nu se explică prin posibilitățile speciale de a crea cunoaștere lingvistică, ci se reduce, la rîndul ei, la o cunoaștere: o cunoaștere care este înăscută” (Coseriu, 1988/1992, p. 225). Indiferent de formulările ulterioare ale teoriei „generative”, în ansamblul ei, mi se pare că devine evident, de pe acum, că un concept central elaborat pe asemenea baze de principiu nu va putea integra, ca un component nuclear al său, și dimensiunea caracteristică a ceea ce Coșeriu însuși numește, încă din 1952, „creația metaforică în limbaj” (Coșeriu, 1952a). Într-o formulare sintetică și, inevitabil, simplificatoare, se poate anticipa, fără teama de a greși, că o abordare care încearcă să explice ‘creativitatea’ vorbirii umane prin recursul la un ‘sistem’ de „reguli”, „principii”, „parametri” primordialii, de natură „sintactică” și cu ancorare ultimă într-un ‘substrat inconștient’ și/sau ‘biologic’, nu poate face loc creației metaforice decât ca un fenomen „*d e v i a n t*” și, în ultimă instanță, străin de sau neintegrat în capacitatea noastră lingvistică fundamentală (*infra*, 3).

Nu este vorba, aici, de soluțiile tehnice propuse, în cadrul acestei orientări, pentru a „da seamă” de trăsăturile definitorii ale „competenței metaforice”. Explorările cele mai serioase în această privință, urmate de examenele critice cele mai severe, s-au exercitat, cum se știe, tocmai în direcția demonstrării insuficienței definirii acestui concept pe baza unor trăsături de „abatere” sau „devianță” în raport cu „mecanismele” universale ale combinatoricii sintactice. Criticile cele mai vehemente s-au îndreptat, astfel, în primul rând, împotriva conceptului inițial de „încălcare” sau „violare” a „restricțiilor selecționale”, ca furnizând criteriul definitoriu al „faptelor metaforice”, N. Chomsky fiind „malignizat” (de cele mai multe ori, „pe nedrept”!) pentru erorile și/sau aberațiile comise de diverși cercetători, pe această temă, în numele său. Ceea ce s-a trecut, de regulă, cu vederea a fost, însă, faptul, mult mai important, că insuficiența *fundamentală* a teoriei generative, în această privință, nu provine din (și nu rezidă în) soluțiile punctuale adoptate pentru modelarea raporturilor dintre operația metaforică și regulile de ansamblu ale sintaxei limbilor naturale, ci din (în) însuși modul de a conceptualiza ‘creativitatea’ lingvistică, în general, și pe cea metaforică, în special. Atâta timp cât dimensiunea „creativă” sau „productivă” centrală a ‘competenței lingvistice’ este concepută într-un sens mult prea îngust, ca o capacitate pur combinatorică, iar aceasta este considerată, la rîndul ei, ca fiind „guvernată” de reguli și/sau factori din afara activității de vorbire însăși, prin „constrângeri” al căror substrat este (în ultimă instanță) biologic, mi se pare evident că nu se va putea accede la un concept adecvat al ‘competenței metaforice’ ca „parte integrantă a competenței lingvistice a fiecărui vorbitor”¹¹. Pentru a „găzdui” un asemenea

¹¹ Lyons, 1977, I, p. 566. Trebuie subliniat că cei mai importanți teoreticieni ai metaforei care s-au bazat inițial pe modelul chomskyan al ‘competenței’ și-au revizuit, ulterior, *în mod radical*, fundamentarea conceptuală (vezi, de ex., Levin, 1988; Haley, 1990).

concept, marele lingvist american ar trebui să „renunțe” nu doar la o „noțiune de competență” exclusiv sintactică și „excesiv de rigidă”, cum s-a putut crede la început¹², ci să abandoneze, pur și simplu, înseși presupuzițiile sale epistemologice, împreună cu perspectiva investigațională în interiorul căreia și-a definit obiectul de studiu și și-a baricadat întreaga abordare „generativă”.

2.2. Nu voi ezita să admit, fără rezerve, că un pas enorm, în direcția ridicării barierei de principiu implicate în abordarea generativă chomskyană, s-a realizat în cadrul **semanticii cognitive** a lui George Lakoff și Mark Johnson¹³. Abandonarea recurgerii la „constrângerile sintactice”, de substrat biologic, a condus la asumarea, în cadrul acestui curent, a premiselor unei „semantici experiențiale”, orientate spre „faptul primar” al ‘creativității’ semantice și care respinge, în principiu, demersul chomskyan „naturalist” și „formalizant”, de „stil galileian” (vezi, în special, Lakoff & Johnson, 1980, *passim*; Lakoff & Johnson, 1999, p. 89). Aceste noi premise au făcut posibilă situarea, în centrul abordării semantic-cognitive, a conceptului de „capacitate conceptualizantă”, în cadrul căruia un loc „nuclear” îl ocupă „cunoașterea intuitivă” și „imagistică”, pe care o ilustrează, „prototipic”, fenomenul metaforic. Departe de a mai apărea ca „marginală” sau „deviantă” în raport cu capacitatea pur combinatorică, „creația metaforică” apare recuperată, astfel, într-o perspectivă „nonretorică” și „cognitivă” (*supra*, 1.1), ca „unul dintre marile triumfuri ale imaginației umane” (în special, Lakoff, 1987, p. XI, 269-288). Din acest unghi, s-au putut dezvolta, în consecință, încă din anii '80, investigațiile sistematice asupra „metaforelor convenționale” (“prin care trăim” sau „din viața cotidiană”) și s-a putut demonstra locul foarte important al acestora în vorbirea umană și/sau în ceea ce acești semanticieni numesc „sistemul conceptual obișnuit”. Aceste investigații au deschis, de asemenea, pentru prima oară, posibilitatea explorărilor privind rolul pe care îl joacă „metaforele conceptuale” în creația imaginativă „inedită”, inclusiv în cea textuală, de natură literară sau „poetică”. Abordarea cognitivă a „metaforei conceptuale” se deschide, în acest fel, spre explorarea rolului matricial sau catalizator al metaforelor înrădăcinate în gândirea și vorbirea noastră obișnuită pentru activitatea imaginativă, în general, și pentru formele ei exponențiale sau „poetice”, în special, și urmărește să furnizeze, prin aceasta, fundamentul unitar al studiilor de metaforologie, în orientarea lor dominantă, „antropologică”.

Din păcate, convingerea mea este că realizarea unor progrese esențiale în această direcție nu este posibilă din cauza unor asumții și/sau presupuziții constitutive, în cea mai parte diferite de cele ale lingvisticii generative

¹² Silva, 1980, *passim*. În Borcilă, 1981, *passim*, se argumenta posibilitatea elaborării „analogice” a unui concept al „competenței poetice”, pornind de la aproximarea larg „generativă” a ‘competenței lingvistice’. Un asemenea traseu nu mai apare, însă, astăzi, ca potențial fecund sau chiar relevant, din unghiul fundamentării epistemologice și al perspectivei investigaționale asumate în demersul chomskyan (vezi și *infra*, 3).

¹³ Diverse aspecte ale semanticii cognitive, din unghiul care interesează aici, au fost examinate în Borcilă, 1997b; 1997c; 2001c.

chomskyene, dar care mi se pare că subminează, la rândul lor, ambiția semanticii cognitive de a accede la o teorie unitară a creativității semantice sau la o „Poetică a Minții” (după formula lui Gibbs, 1994). Cea dintâi dintre acestea apare direct legată de însuși eșecul acestor semanticieni de a se întemeia pe un concept propriu *lingvistic* al ‘competenței’ și/sau de a recunoaște **natura creativ-cognitivă** a limbajului însuși (vezi și *infra*, 4). „Capacitatea conceptualizantă” nu este abordată, ca atare, în cadrul acestei orientări, ca manifestându-se într-un prim „eșalon” lingvistic, i.e. prin instituirea de conținuturi „conceptuale” în activitatea de vorbire, ci ea apare situată într-un „spațiu mental” prelingvistic și/sau nonlingvistic, în care aceste conținuturi nu se diferențiază, încă, de cele psihologice și, în primul rând, de cele „schematic-imagistice”: „Munca conceptuală care are loc dincolo de limbaj este cea care face metafora ceea ce este” (Lakoff & Turner, 1989, p. 138). Prin întemeierea investigațiilor sale în această zonă, „semantica cognitivă” își refuză, de fapt, accesul spre „mecanismele” creativității semantice *în mediul cognitiv al limbajului* și nu poate distinge, prin urmare, nici rădăcinile funcționale ale „creației metaforice” în acest mediu. Mai general, prin izolarea schemelor imagistice și a „modelelor cognitive idealizate” *în afara* spațiului semnificației lingvistice, cognitivității riscă să compromită însuși obiectivul central și aportul important al întregii lor întreprinderi, i.e. investigarea rolului esențial al structurilor cunoașterii extralingvistice în „vorbirea” (și „gândirea”) cotidiană¹⁴.

Abandonarea semanticii și retransărea în spațiul psihologic embrionar al „schemelor imagistice” și al „modelelor cognitive” se aliază, pe de altă parte, în cadrul acestei orientări, cu obsesia (de sorginte, indubitabil, empiristă) de a subordona „creativitatea imaginativă” unor „experiențe primare” și, mai general, de a corela foarte strâns și direct „schemele imagistice” și „modelele cognitive” cu tiparele dinamicii corporale. Mi se pare că abordarea „lakoviană” ajunge să cedeze, pe această latură a ei, aceleiași viziuni pozitivistice care încearcă să explice creativitatea prin factori externi, „deja dați”, tendință accentuată, în ultima perioadă, în cadrul acestei mișcări, prin apelul insistent la impactul „conexiunilor neuronale”¹⁵. Prin această dimensiune reduționistă și simplificatoare, demersul cognitivist intră, în ultimă instanță, în contradicție flagrantă cu premisele fecunde ale orientării sale inițiale spre creativitatea semantică și riscă să compromită grav forța explicativă a întregii teorii. Pentru a mă limita la unghiul care interesează aici, trebuie observat că, pe această cale, semantica cognitivă ajunge să înlocuiască modelarea ‘creativității’ lingvistice, pe baza „constrângerilor combinatorice înnăscute” (și/sau „biologice”) din abordarea chomskyană, cu constrângerile propriului lor „inconștient cognitiv”, bazat, în ultimă instanță, pe structurile sensorio-motorii, ale dinamicii fizice corporale, cristalizate în „experiențele

¹⁴ Cel mai temeinic examen critic al fundamentelor semanticii cognitive mi se pare că rămâne, în această privință, Coșeriu, 1990. Vezi, de asemenea, critica penetrantă a lui Rastier, 1993.

¹⁵ Această dimensiune a teoriei semantice cognitive apare articulată, în special, în Lakoff & Johnson, 1999 (vezi mai ales, n. 55-57).

primare” ale indivizilor umani. Cei mai tineri și mai dotați exponenți ai acestui curent au ajuns să recunoască, în ultimii ani, adevărul că, în cadrul ei teoretic actual, semantica cognitivă nu poate explica, de fapt, decât „rădăcinile metonimice” ale unui set foarte restrâns de metafore convenționale ale vorbirii și nu poate spera, în nici un caz, să furnizeze o explicație unitară a creativității metaforice, în general, și a celei poetice, în special¹⁶.

2.3. Impactul cu adevărat hotărâtor al lingvisticii integrale poate fi aproximat, de pe acum, în liniile lui cele mai importante. Trebuie observat, înainte de toate, că „soluția” integralistă precedă, în perspectivă istorică, și depășește, cu mult, în perspectivă teoretică, doctrinele lingvistice care s-au impus, ca dominante, în cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea. Elaborările conceptuale întreprinse de E. Coșeriu, încă de la începutul deceniului al 6-lea, constituie, într-adevăr, inițierea unui proces istoric ce furnizează atât premisele conceptuale ale lingvisticii „integrale”, cât și, explicit și implicit, bazele unei noi abordări în metaforologie. Este important să se observe faptul că un rol esențial în cea dintâi afirmare a noii concepții îl joacă tocmai studiul fundamental asupra „creației metaforice în limbaj” (Coșeriu, 1952a), care anunță, deja, atât noua orientare „poststructuralistă” a lingvisticii, cât și „cotitura metaforică” a științelor umane, ce se va impune numai în ultimele decenii ale secolului încheiat. Încă în acest studiu, deschizător de noi orizonturi, se pot distinge, cred, fără dubiu, începuturile acelei „vaste mutații a orizonturilor lingvisticii”, pe care un însemnat grup de cercetători de pe toate meridianele o consideră, astăzi, drept adevărata „revoluție copernicană” a acestei științe și direcția cea mai fecundă în care se va dezvolta „lingvistica secolului XXI”¹⁷.

Relevant pentru contextul de față trebuie considerat, înainte de toate, faptul că în opera lui E. Coșeriu se prefigurează, încă din perioada timpurie menționată, fundamentele teoretice ale noii orientări disciplinare, care fac, în același timp, posibilă întemeierea științifică a metaforologiei ca domeniu central al lingvisticii vorbirii și ca moment crucial în constituirea „abordării antropologice” în acest domeniu (*supra*, 1.1). La nivelul ei cel mai profund, mutația coșeriană constă, astfel, în (re)întemeierea epistemologică a lingvisticii ca știință a culturii, aport crucial prin care se furnizează, în același timp, bazele de principiu ale studiului autentic „antropologic” al „creației metaforice în limbaj”. Schimbarea radicală a perspectivei investigaționale în lingvistica integrală, împreună cu noua definiție a obiectului acestei discipline, oferă, pe de altă parte, posibilitatea stabilirii

¹⁶ Cel mai serios proiect de reconstrucție, *din interior*, a acestei teorii îi aparține lui J. Grady (vezi, în special, Grady, 1999). Pentru o întâmpinare critică, dar constructivă, vezi întreaga dezbateră din Borcila 1997b; 1997c; 2001c.

¹⁷ Pentru reperele cele mai importante în afirmarea doctrinei ‘integrale’, vezi sursa indicată în nota 1 (*supra*), precum și principalele lucrări monografice consacrate operei lui E. Coșeriu: Ezawa, 1985; Vilarnovo, 1993; Laplace, 1994; Bernardo, 1995. Indispensabil este și volumul lui Kabatek, Murguía, 1997.

coordonatelor conceptuale celor mai generale ale unei noi „metaforologii”, întemeiate în această perspectivă. Anticipând considerarea sintetică a „soluției integraliste”, convingerea mea este că poziția de principiu a acestei noi abordări apare net consolidată și incomparabil mai fecundă tocmai din unghiul studierii adecvate a competenței lingvistice, în general, și a creativității metaforice, în special. Prin asumarea consecventă a temeiurilor științifice ale lingvisticii „integrale” mi se pare că pot fi evitate, întru totul, formidabilele dificultăți conceptuale cu care am văzut că se confruntă „soluțiile” alternative în acest domeniu și se poate asigura, în același timp, o orientare coerentă și unitară a metaforologiei în ansamblul studiilor antropologice¹⁸.

3. **Bazele de principiu** ale abordării integrale în metaforologie pot fi circumscrise, cum am anticipat, pornind de la modul în care E. Coșeriu (re)definește **fundamentul epistemologic** al științei limbajului. Sintetizând, aici, un argument mult mai cuprinzător¹⁹, voi spune că fondatorul lingvisticii integrale elaborează premisele unei investigații științifice a „creativității lingvistice” care situează, în chiar centrul acestui studiu, fenomenul „creației metaforice în limbaj”. Se impune a fi subliniat, evident, că abordarea integrală își asumă și ea – din capul locului, împotriva lingvisticii pozitivistă tradițională și structurale (vezi Coseriu, 1952b, 1958 ș.a.) – obiectivul primordial al explicării științifice a „*faptului primar*”, *fundamental*” al „creativității” și postulează, în același timp, în perspectiva constituirii demersului propriu, întemeierea pe aceeași dimensiune nucleară a unei „capacități” sau „cunoașteri” de natură *intuitivă*, care face posibilă realizarea „actului lingvistic” ca atare. Spre deosebire de abordările alternative menționate, E. Coșeriu tratează, însă, această dimensiune în acord cu amintita tradiție a gândirii europene (*supra*, 2.1), ca un *modul* central al „competenței culturale” în general și, în consecință, ca o „*capacitate*” *ireductibilă la orice alt factor condiționant*, i.e. *bază biologică, experiență etc.* Situarea creativității semantice a limbajului și, în speță, a „creației metaforice în limbaj”, în genul său propriu, al creativității culturale, reprezintă, de fapt, aspectul fundamental al abordării integrale în lingvistică și în metaforologie. Această situație impune, la rândul ei, exigența asumării unei platforme epistemologice de natură larg ‘fenomenologică’ și constituirea unui demers științific de orientare ‘hermeneutică’, pentru care obiectivul central și ultim al abordării științifice nu poate fi altul decât, tocmai, definirea competenței lingvistic-metaforice ca parte constitutivă a „competenței culturale”. Cred că abordarea consecventă a „creației

¹⁸ Interpretarea globală a operei coșeriene, pe care se bazează reflecțiile din textul de față, a fost prezentată, mai întâi, în Borcilă, 1988/1996 și considerată de E. Coșeriu însuși drept „cea mai cuprinzătoare” dintre interpretările concepției sale (vezi Kabatek, Murguia, 1997, p.263). O definire sintetică a temeiului epistemologic și a perspectivei investigaționale în lingvistica integrală poate fi găsită în Borcilă, 2001a și Borcilă, 2002.

¹⁹ Vezi, în special, de lângă sursele indicate *supra*, în nota 18, Bernardo, 1995 și Durafour, 2002.

metaforice în limbaj” *din unghiul acestui gen proxim*, inalienabil al său, deschide, cu adevărat, principalele căi de acces spre o aproximare prealabilă incomparabil mai adecvată a „competenței metaforice” ca obiect central al metaforologiei²⁰.

3.1. Definitoriu pentru orientarea integrală și decisiv pentru constituirea „abordării antropologice” în noua disciplină mi se pare, în primul rând, modul de a concepe **natura obiectului** supus investigației, prin focalizarea asupra dimensiunii de conținut *specifice* a „faptelor” lingvistice și metaforice considerate. E. Coșeriu circumscrie, astfel, încă din 1952, „creația metaforică în limbaj” ca „formă de cunoaștere creatoare”, care „manifestă toate caracteristicile inerente activităților creatoare ale spiritului, ale căror rezultate nu sunt materiale sau în care aspectul material contează mai puțin, fiind pur și simplu vehicol sau suport pentru elementele formale *esențiale*” (1952a, p. 14). Prin opoziție cu abordările generative și cognitive consemnate, pentru abordarea integrală această dimensiune „esențială” („spirituală”) a faptelor culturale constituie, în realitate, obiectul prim și ultim al oricărei investigații legitime în domeniul propriu al științelor umane. Departate de a căuta, în spatele acestei dimensiuni, engramele unor „determinări” materiale sau fizice, demersul integral se va constitui, dimpotrivă, pe *postulatul identității specifice a „faptelor culturale”, prin latura lor esențială, nonmaterială, și pe principiul autonomiei funcționale (ireductibile) a acestor „fapte*”. E. Coșeriu urmărește, astfel, să încadreze, înainte de toate, „creația metaforică în limbaj” în genul ei proxim propriu, i.e. în „capacitatea omului pentru activitatea creatoare” în general sau, mai precis, în „capacitatea” de a „crea fapte de cultură”, în sensul menționat.

Pe de altă parte, el urmărește, în același timp, să studieze această capacitate în forma ei specifică de „funcționare” în „activitatea de vorbire” sau în „creația metaforică în limbaj”, în primul rând în/prin „vorbirea cotidiană – spontană (nonreflexivă) a vorbitorilor obișnuiți (naivi)” (Weber, 1988/1992, p. 7). În acord cu premisele epistemologice ale unei asemenea abordări, „capacitatea” sau „facultatea” care „face posibilă” creativitatea metaforică nu poate fi căutată, în nici un caz, undeva în *afara activității de vorbire ca atare*, și ea nu poate fi concepută ca ceva separat de această activitate în sine. Dimpotrivă, ea trebuie să fie reperată și poate să fie studiată tocmai și numai în însăși activitatea creatoare de conținuturi semantice, constituind, în realitate, o dimensiune „implicită” și ireductibilă a acesteia. Înțelegerea corectă a acestui adevăr fundamental constituie, în realitate, însuși fenomenul originator al întregii abordări „integrale” în lingvistică și metaforologie: „Fiind activitate, limbajul este implicit «facultate»: într-adevăr, acest termen, aplicat limbajului, nu se referă la o constatare diferită, anterioară sau ulterioară, ci la aceeași constatare văzută sub alt aspect, dat fiind că indică doar posibilitatea de a fi o activitate care este, iar ca facultate nu ar exista ca atare **dacă** nu s-ar realiza ca activitate” (Coșeriu, 1952a, p. 10-11). Recunoaștem, aici, **temeiul**

²⁰ Din acest unghi, s-ar impune, cred, și evidențierea atât a aspectelor comune cât și a avantajului de principiu al platformei integrale, în raport cu întemeierea „lingvistică” propusă în lucrarea fundamentală a lui Ricoeur, 1975/1984 (vezi și *infra*, 4.3).

cel mai profund al noii concepții integrale a „competenței” lingvistice, în general, și a celei „metaforice”, în special²¹.

3.2. Cel de-al doilea component decisiv al întemeierii epistemologice „integrale”, strâns conectat cu primul, îl constituie respingerea radicală a abordării determinist-cauzale a „faptelor” studiate și considerarea lor consecventă din unghiul specific cultural al ‘**intenționalității**’ și/sau al ‘**finalității**’ lor constitutive. Acest aspect a fost recuperat de E. Coșeriu din întreaga istorie a gândirii europene asupra limbajului, începând cu Aristotel (Coseriu, 1969, 1972), și a fost opus, apoi, direct, viziunii „cauzaliste” chomskyene (Coseriu, 1970, 1975). Avem a face, aici, într-adevăr, cu decizia crucială de a trata faptele limbajului, alături de celelalte „activități culturale” ale omului, în specificul acestora de „activități libere” (vezi și *supra*, 2.1). Trebuie subliniat că dimensiunea inerentă a „libertății” este concepută, în această abordare, într-un sens mult mai radical decât cel al simplei „independențe” în raport cu „controlul stimulului” (sens preconizat, cum se știe, de Chomsky însuși)²². În acord cu menționata tradiție a gândirii „umaniste” europene, această dimensiune este înțeleasă ca implicând, tocmai, intenționalitatea și/sau finalitatea lor „implicită”, constitutivă. E. Coșeriu nu ezită să își asume, din acest unghi, teza fundamentală vichiană, a naturii „poetice” a limbajului²³, pe care o reinterpretează și extinde, firește, într-un sens cardinal: „Activitatea imaginativă, activitatea *poetică* a omului (în sensul etimologic al termenului), se observă la toți indivizii vorbitori (nu numai la «zei și eroi») și în orice act lingvistic, atât în limba literară cât și în limbajul curent, atât în limbajul enunțiativ cât și în limbajul emotiv” (Coșeriu, 1952a, p. 15). Această extensiune este efectuată, desigur, în spiritul celebrului concept aristotelic de *enérgeia*, preluat de Humboldt pentru a defini esența creativă a limbajului, în toate manifestările ei, și pe care E. Coșeriu îl pune, el însuși, la temelia întregii reconstrucții a lingvisticii și a științelor umane, în general²⁴.

Pe această bază, „creația metaforică” se relevă a fi doar o „formă” specifică, de creație „imaginativă” în limbaj, care nu poate fi concepută, în esența ei, ca o „abatere” sau o devianță în raport cu „esența” limbajului, ci, dimpotrivă, ca o potențare sau o *încununare a creativității lingvistice în general*. Nici în cazul metaforei nu se poate pune, așadar, problema „explicării”, în perspectivă cauzală, deoarece „creația însăși [...] este o activitate liberă a imaginației”, care rămâne „faptul primar” și care nu își poate găsi o altă „rațiune” („temei” sau „explicație”) decât „în/prin finalitatea activității de creație însăși”. Acesta este, de altfel, aspectul

²¹ Importanța crucială a acestui mod de concepere a „competenței”, ca dimensiune „implicită” a performanței, a fost subliniată la Vilarnovo, 1993, p. 169-170.

²² Vezi Chomsky, 1980, p. 231-239; Chomsky, 1986, *passim*, ș.a..

²³ Teza vichiană este respinsă, cum se știe, în mod direct, de Chomsky, 1980, p. 9-11, 241-242 ș.a. Vezi și *infra*, 4.1, în special nota 33.

²⁴ Conceptul de *enérgeia* apare asumat încă din 1952a și 1952b, dar primește o pondere decisivă în Coșeriu, 1955 și Coșeriu, 1958; pentru importanța cardinală a acestui concept în

definitoriu al conceptului de *enérgeia*, asumat, din primul moment, de E. Coșeriu, pentru fundamentarea conceptuală a metaforologiei: *ca și poezia, creația metaforică își poartă în sine propria finalitate, fiind tocmai realizarea acestei finalități ca atare*. Parafrazând o expresie de mare circulație în opera coșeriană, am putea spune că – după cum, „finalitatea *Iliadei* este *Iliada* însăși” – finalitatea creației metaforice este... creația metaforică însăși. Din acest unghi, mi se pare că tentația cognitivistă de a deplasa investigația spre dinamica corporală și a căuta o „explicație” a metaforei vorbirii în afara activității imaginative (în spațiul „experiențelor primare”) trădează, în ultimă instanță, aceeași profundă neînțelegere a naturii fundamental creatoare a limbajului ca și cea a abordării „naturalist”-cauzaliste chomskyene.

3.3. În sfârșit, cel de-al treilea component al epistemologiei integrale vizează definirea, pe aceste baze, a **specificului ireductibil al demersului științific „umanist”** în metaforologie, ca și în lingvistică și în „disciplinele culturii” în general. Într-un sens opus orientării chomskyene – care se articulează „împotriva bifurcării sinucigașe” (în ‘științe ale naturii’ și ‘științe ale culturii’) și își situează, din primul moment, ‘obiectul’ „cu un ochi la unificarea eventuală”, pe temeiul științelor biologice²⁵ –, Eugeniu Coșeriu postulează întemeierea unitară a oricărei abordări științifice pe principiul fundamental al „obiectivității” (în special, Coșeriu, 1992). Tocmai pentru a respecta acest principiu, exprimat în celebra formulă platoniciană și reluat emblematic de E. Coșeriu: «a spune lucrurilor așa cum sunt»²⁶, științele culturii sunt obligate să țină seamă, din chiar momentul lor constitutiv, de „natura” particulară a „faptelor” pe care le studiază și, în cazul de față, a „competenței” implicate în acestea. Ca atare, orice demers cu adevărat „științific” care are drept obiect „competența lingvistică” și cea „metaforică”, în sensul deja aproximat, nu își va putea fixa ca obiectiv ultim, așa cum face Chomsky, studiarea „modului în care funcționează creierul” (*supra*, 2.1), ci se va focaliza, în schimb, asupra *modului în care funcționează activitatea de vorbire (metaforică)*.

În același timp, orice demers „științific” care urmărește „explicarea competenței” (culturale, lingvistice, metaforice), ca dimensiune „implicită” a acestei activități, nu va putea considera, ca „punct de pornire” sau ca „factori determinanți” ai investigației, *nici un fel de condiționare materială sau externă a acestei activități funcțional-autonome*. Dimpotrivă, pentru a putea „da seamă” de „natura” intrinsecă a „capacității creatoare”, investigația științifică va trebui să se constituie într-un sens opus demersului determinist-cauzal din științele naturii și esențial diferit în raport cu cel al orientării „semantic-cognitive”: factorii „externi” vor trebui să fie «puși între paranteze», în spiritul lecției exemplare a fenomenologiei, iar cercetarea va trebui să urmărească aportul fiecăruia dintre componentii implicați (elemente, reguli), în perspectiva finalității proprii actului

²⁵ Vezi, mai recent, Chomsky, 2000, p. 167-168.

²⁶ Vezi, în acest sens, în special Kabatek, Murguía, 1997, p. 171-176.

semantic vizat. Explicarea „competenței” sau a „capacității” metaforice, în dimensiunea sa definitorie, va trebui să țină cont, așadar – ca și explicarea competenței „lingvistice” sau „conceptualizante” (*supra*, 2.2.) –, numai de acești ‘factori funcționali’: *stricto sensu*, *explicarea competenței metaforice este chiar explicarea modului de funcționare a actului de creație semantică în procesul metaforic*²⁷.

4. **Principalele coordonate conceptuale** ale metaforologiei integrale pot fi trasate, în această lumină (*supra*, 3.), pornind de la instaurarea perspectivei investigaționale proprii și de la noua definire a obiectului lingvisticii în opera teoretică a lui Eugeniu Coșeriu²⁸. Pentru a scoate în evidență, cât mai limpede, noutatea radicală a abordării științifice întemeiate pe aceste baze trebuie să ne întoarcem, puțin, în timp, la celebra discociere, teoretizată de Ferdinand de Saussure, între *limbă* (*langue*) și *vorbitură* (*parole*), ca moment premergător disocierii chomskyene între *competență* și *performanță* (Saussure 1916/1998). Încă din anii '50, Eugeniu Coșeriu supunea, cum se știe, diada conceptuală saussuriană unui examen pătrunzător, recunoscând că lingvistica s-a constituit, în întreaga ei istorie, ca știință a *limbilor* și nu a *vorbirii*. La capătul explorării sale critice a modului de conceptualizare a acestor două dimensiuni, savantul român demonstra, fără putință de tăgadă, că *abordarea vorbirii „din punctul de vedere al limbii”* implică o eroare fundamentală de perspectivă, care are drept rezultat o reducere gravă – atât în intensiune, cât și în extensiune – a sferei conceptuale a „vorbirii”. În consecință, fondatorul lingvisticii integrale va promova o „schimbare radicală a perspectivei” în această disciplină: **„situarea din primul moment în terenul vorbirii” și considerarea acesteia ca „dimensiune esențială”** a „tuturor celorlalte manifestări ale limbajului, inclusiv a « limbii »” (1955, p. 186-188). Această mutație a perspectivei investigaționale va fi completată, apoi, prin definirea vorbirii ca activitate de instituire sau de creație a unor conținuturi semantice, denumite printr-un termen generic „semnificați” (în special, Coșeriu, 1977a). „Creația de semnificați”, ca dimensiune funcțională autonomă și esențială a vorbirii, reprezintă conceptul fundamental prin care gândirea coșeriană reușește să depășească, în mod radical,

²⁷ Din unghiul poziției prezentate în acest paragraf (3), apare cu totul straniu efortul unor „filosofi”, din orientarea menționată (*supra*, 2.1), de a combate, în metaforologie, „prejudecata fundamentală” a unei „opoziii între disciplinele umaniste [...] și metodele științei fizice”, precum și „argumentul” lor că „poezia și arta [...] trebuie supuse metodelor naturaliste de studiu”, deoarece „sensul” *nu reprezintă* «ceva ‘superior’, ‘misterios’, ‘spiritual’», „diferit de lumea fizică” (Stern, 2000, p. 30-31, 158). Ca și pentru „materialiștii marxiști” dogmatici, pentru acești „filosofi fizicaliști” americani, întreaga tradiție „umanistă” europeană se dovedește a fi doar o lungă și gravă rătăcire „mistică”, „izvorată” din „diverse concepții teologice medievale asupra limbajului” (*ibidem.*). Orice dialog cu asemenea „fundamente” în metaforologie mi se pare total lipsit de ... *sens* !

²⁸ Aceste aspecte de principiu au fost considerate, alături de temeiul epistemologic prezentat, drept cardinale în definirea concepției coșeriene (Borbilă, 1988/1996; 2001a; 2002). Trebuie amintit că E. Coșeriu însuși atrage atenția asupra acestor aspecte ca fiind cruciale pentru înțelegerea și evaluarea aportului său științific (vezi, în special, Coșeriu, 1988/1992, p. 72-75, 80-82; Kabatek,

antinomia dintre lingvistica structurală, liminar pozitivistă, și cea idealistă europeană, rămasă încă prizoniera unei viziuni subiectivist-individualiste. Acest concept cardinal realizează, în fapt, „sinteza”, până atunci imposibilă, între cele două dimensiuni definitorii ale activității lingvistice: dimensiunea „creativă” – pe de o parte, și cea „intersubiectivă” – pe de altă parte (Borcilă, 1988/1996, *passim*).

Schimbarea radicală a perspectivei investigaționale și noua definiție a obiectului lingvisticii determină, firesc, și platforma conceptuală a abordării integrale în metaforologie. Demersul științific va fi întemeiat, ca atare, în acest domeniu, „pe terenul” **creației metaforice în limbaj**, mai precis în vorbire, ca „dimensiune esențială” a limbajului. Abordarea din acest unghi va conduce, în mod necesar, la o aproximare preliminară a „naturii” competenței metaforice în acord cu trăsăturile definitorii atribuite vorbirii în general. Aceste trăsături au fost examinate, pentru prima oară, în mod riguros, de către E. Coșeriu însuși, tocmai din unghiul stabilirii „locului creației metaforice în limbaj”, și au fost definite prin formula sintetică a „**caracterului fundamental de creație inerent esenței cognitive a limbajului**” (Coșeriu, 1952a, p. 15). Această teză reprezintă, după știința mea, o elaborare coșeriană *originală* a poziției inaugurate de Humboldt, în gândirea europeană, privind „*rolul activ al limbii*” în procesul cunoașterii, iar formularea ei deschide, dacă nu mă înșel, întregul orizont conceptual în care se putea constitui o abordare transdisciplinară, „antropologică”, cu adevărat legitimă, în lingvistică și în științele umane, în general²⁹. Voi încerca să argumentez, în acest sens, că trăsăturile îngemănate ale esenței cognitive și ale modalității creatoare oferă posibilitatea definirii preliminare a ‘competenței metaforice’ într-un mod mult mai adecvat și mai fecund decât au făcut-o toate celelalte aproximări lingvistice în acest domeniu. Aceste trăsături vor fi disociate, în mod analitic, și considerate, pe rând, ca reprezentând cele dintâi **coordonate conceptuale** definitorii pentru abordarea integrală în metaforologie.

4.1. Coordonata conceptuală cognitivă situează abordarea integrală a studiului competenței metaforice într-un spațiu investigațional total diferit de cel al abordărilor alternative. Diferența este, desigur, mai net vizibilă în raport cu teoria chomskyană, întrucât Coșeriu se orientează, din capul locului, spre investigarea creației de „semnificații”, i.e. de *conținuturi semantice* („metaforice”). Disocierea radicală în raport cu „semantica *cognitivă*” devine, însă, și ea, imediat perceptibilă. Pentru abordarea integrală, aceste conținuturi nu sunt create în „afara limbajului”, într-un spațiu mintal preverbal, care adăpostește schemele imagistice și se întemeiază, direct, pe „inconștientul cognitiv” al „experiențelor primare” (vezi și *supra*, 2.2). Dimpotrivă, creația metaforică are loc, pentru E. Coșeriu, în interiorul

²⁹ Poziția lui Humboldt apare afirmată tranșant în 1835/1998, p. 288-289 ș.a. Dintre exegeții operei coșeriene, A. Vilarnovo pare a fi singurul care insistă asupra importanței acestei teze (1993, p. 172-175). Lingvistul spaniol nu accentuează, însă, din păcate, originalitatea aportului coșerian, semnalând, doar, coincidențele sau analogiile de formulare cu Humboldt, Cassirer, Pagliaro (*loc. cit.*). Pentru raportarea la gândirea humboldtiană, esențiale rămân, în primul rând, în poșida „formatului” lor academic, cursurile lui E. Coșeriu din ultimul deceniu al activității sale (vezi, în special, Coșeriu, 1994).

spațiului vorbirii, anume în acea *activitate primară*, a cărei finalitate constitutivă este tocmai instituirea de asemenea conținuturi „semnificative”³⁰. Conform definiției acestei „funcții”, nu există „muncă conceptuală” care să se manifeste anterior activității primare a vorbirii și prin care să se poată situa, deja, fenomenul „metaforic” în afara „spațiului verbal” (*supra*, 2.2). Incapacitatea cognitiștilor de a surprinde dimensiunea acestei „munci conceptuale” în „mediul cognitiv” al vorbirii reprezintă acel *proton pseudos* care a dus la disocierea artificială și ilegală a metaforei („conceptuale”) de mediul său propriu, amputat tocmai de aportul său primordial în cunoaștere și redus la simpla instrumentalitate „expresivă”. Cred că nu greșesc atunci când afirm, în acest sens, că adevărata instaurare a „paradigmei cognitive” în lingvistică și în metaforologie nu se produce nici în „întreprinderea generativă” și nici în „semantica cognitivă”, ci are loc încă din anii '50 și se dezvoltă, până astăzi, în sensul ei autentic, numai în cadrul eforturilor de fundamentare teoretică a lingvisticii integrale.

Definirea esenței cognitive a vorbirii în *general* pornește, la E. Coșeriu, de la aproximarea cassireriană a limbajului ca „formă simbolică”³¹. Fondatorul lingvisticii integrale își asumă, prin raportare directă la E. Cassirer, considerarea limbajului ca fiind „în mod esențial activitate cognitivă”, i.e. „activitate de cunoaștere care se realizează prin simboluri (sau semne simbolice)” (Coșeriu, 1952a, p. 11). Pe această bază, lingvistul nostru argumentează că singura definiție adecvată a esenței limbajului este cea care pornește de la integrarea vorbirii în genul proxim al „activităților simbolice”. Acesta este sensul global în care se preia, de altfel, definiția limbajului ca „modalitate specifică a omului de a lua contact cu lumea, adică de a cunoaște realitatea, realitatea *sa*, pe care ființa umană o «traduce», în sensul că o clarifică și o explică, o desemnează și o exprimă prin «simboluri»” (Coșeriu, 1952a, p. 11). Și acesta este sensul în care E. Coșeriu legitimează, din primul moment, cum am văzut, obiectivul principal al investigației științifice a limbajului ca fiind cunoașterea „competenței culturale” la primul eșalon al activităților simbolice ale omului, mai precis, în nucleul ei bazic, al „creației de semnificații”.

Mi se pare important să se sublinieze, în același timp, sporul substanțial pe care îl aduce gândirea coșeriană în definirea esenței cognitive a limbajului, în raport cu aceste premise din teoria „formelor simbolice”. Pornind de la interpretarea proprie a conceptului humboldtian de *enérgeia* și de la conceptul său

³⁰ Pentru o confruntare globală a abordării integrale cu semantica cognitivă, vezi Kabatek, 2000, p. 202-203.

³¹ Să observăm, în acest sens, că întregul program ckomskyan al abordării „cognitive” a ‘competenței’ lingvistice se întemeiază pe o *reducție* a funcției „simbolice” la o „capacitate computațională”. Am examinat, deja, în 1980, eforturile unor savanți americani (ex. Dell Hymes ș.a.) de a reorienta „întreprinderea generativă” în spiritul unei „reconstrucții contemporane” a teoriei formelor simbolice (Borcilă, 1981, p. 87-92). Trebuie subliniat, de asemenea, că, printre obiecțiile esențiale care s-au adus doctrinei semantice cognitive, F. Rastier propunează, pe bună dreptate, o altă abordare (Rastier, 1993, p. 183).

nuclear al „funcției semnificative”, fondatorul abordării integrale va extinde, în fapt, sfera primordială a cunoașterii în vorbire dincolo de definierea ‘simbolului’ cassirerian, prin cel puțin *două laturi esențiale*. Pe de o parte, el va surprinde persistența „activității cognitive în vorbire” și dincolo de momentul inițial al creării ‘simbolului’ ca atare. Coșeriu respinge, într-adevăr, limitarea interpretării cassireriene la acest prim moment, argumentând că limbajul „este formă de cunoaștere nu doar în momentul în care se produce un semn simbolic pentru prima dată în istorie”, „moment ce implică recunoașterea unei «clase» ca atare și delimitarea ei prin cuvânt, prin nume, de celelalte «clase» care se disting în realitate” (Coșeriu, 1952a, p. 11). Argumentul său se dezvoltă, într-o primă direcție, în spirit autentic humboldtian, în sprijinul tezei conform căreia „**simbolurile se re-creează în fiecare act de vorbire**” sau, cu alți termeni, teza că vorbirea umană comportă o dimensiune „cognitivă” în „orice moment” al ei. Pe de altă parte, într-o a doua direcție, E. Coșeriu reproșează teoriei formelor simbolice faptul că se restrânge, în aproximarea esenței cognitive a limbajului, la a „indica natura *elementelor sale* și a momentului în care se *articulează*” acestea (Coșeriu 1952a, p. 11-12). Dincolo de „simbolul” lingvistic individual și de „articularea” internă a acestuia (cf. germ. *Gliederung*), sfera instituirii de semnificații integrează, însă, ca „moment” constitutiv al său, și „operațiile complexe” care au loc în activitatea de vorbire. Cum sugerează E. Coșeriu, încă din 1952, și argumentează, apoi, aprofundat, în 1955, această latură distinctă, surprinsă pe axa fundamental *sintactică* a vorbirii, nu se poate reduce, după model „raționalist”, la operația unică a *predicației* („logice” sau „logico-gramaticale”), al cărei corelat extensional s-ar restrânge, la rândul lui, la *desemnarea obiectivă a realității*. Dimpotrivă, E. Coșeriu relevă „un întreg complex de operații de natură cognitivă”, în absența cărora vorbirea nu ar putea asigura „contactul” permanent al omului cu „lumea sa” și nu și-ar putea realiza potențialul său autentic de „cunoaștere”³².

Consecințele redefinirii coșeriene a esenței cognitive a vorbirii pot fi, din unghiul schițat aici, ușor sesizabile. În aproximarea cea mai largă, prin contrast cu teoria formelor simbolice, abordarea integrală definește dimensiunea cognitivă a vorbirii într-un sens suficient de cuprinzător pentru a putea include fenomenul „creației metaforice” în chiar zona centrală a domeniului ei. Impactul integrării dimensiunii cognitive se dovedește, însă, cu adevărat hotărâtor, tocmai din unghiul constituirii unui demers științific sistematic în acest domeniu central și, în primul rând, al aproximării preliminare a naturii obiectului propriu. Se poate afirma, fără exagerare, că, pe baza stabilirii perspectivei investigaționale și a definirii obiectului abordării integrale, devine posibilă, acum, pentru prima oară, fundamentarea atât a lingvisticii cât și a metaforologiei, ca „științe cognitive”. Adevărul acestei afirmații poate fi relevat, în mod pregnant, prin confruntarea cu temeliile teoretice ale

³² Premisele schițate în Coșeriu, 1952a, p. 11-12, apar dezvoltate, în acest sens, în Coșeriu, 1955; 1962/1967; 1975; 1978; 1988/1992 ș.a. Dezvoltarea organică a teoriei integrale, pe acest parcurs unitar, nu a fost explorată, cu toată rigoarea, în exegeza coșeriană. Obiectivul este cu atât mai important cu cât unitatea de profunzime a fost negată în monografia lui Zavala, 1982 (vezi Borcilă, 2001b, p. 6-8).

lingvisticii europene a epocii și, în primul rând, cu teoria „funcției reprezentationale a limbajului”, elaborată de Karl Bühler (Bühler, 1933/1990). Poziția lui E. Coșeriu presupune, astfel, reconstrucția radicală a acestei baze conceptuale, prin disocierea de principiu a „informației” (*Bericht*), ca „funcție particulară a limbajului”, de „reprezentarea propriu-zisă” (*Darstellung*), care „aparține limbajului în totalitatea sa, coincidând cu natura sa cognitivă” (Coșeriu, 1952a, p. 14-15). Pe temeiul acestei distincții primordiale, devine pe deplin legitimă, încă din acest moment, integrarea dimensiunii metaforice în funcția fundamentală, „reprezentatională” a limbajului, ce va fi reinterpretată, în mod constructiv, în concepția integrală, prin inserția unei dimensiuni esențial „creative” (*infra*, 4.2).

Pasul decisiv, în această direcție, este realizat încă în anii '50, prin decizia coșeriană de a include în sfera „funcției semnificative”, constitutive (i.e. „simbolice”, în sensul lărgit în raport cu Cassirer), atât funcția reprezentativă (bühleriană, reinterpretată), cât și „funcția asociativă”, care „asociază semnele ca factori de cunoaștere prin forma lor sau prin conținutul lor” (Coșeriu, 1952b, p. 83). Prin această situație, motivată *in extenso* în 1952a, fenomenul metaforic apare pentru prima oară disociat, în mod radical, de sfera și/sau „funcția” expresivă a activității de vorbire – unde continua să fie menținut, atât la Bühler, cât și la Cassirer – și integrat în sfera și/sau funcția „esențială”, „cognitivă”, a limbajului. E. Coșeriu redefinește, într-adevăr, '*metafora*' „într-un sens foarte amplu”, în care „nu mai este înțeleasă”, în spiritul retoric, „ca simplă transpoziție verbală, [sau] ca «comparație abreviată»”, ci ca „expresie unitară, spontană și imediată (adică, fără nici un «ca» intermediar) a unei viziuni, a unei intuiții poetice” (Coșeriu, 1952a, p. 15-16). Fenomenul „metaforic” astfel redefinit își revendică, mai mult, o poziție centrală în domeniul limbajului, prin faptul că reprezintă o manifestare „curentă” și, în același timp, specifică *asocierii semnelor ca factori de cunoaștere, prin conținutul lor*: „într-adevăr, cunoașterea lingvistică este de multe ori o cunoaștere metaforică”, i.e. o cunoaștere „prin imagini” (Coșeriu 1952a, p. 15). Această cunoaștere se înscrie în proiectul limbajului de *structurare a experienței lumii* („de a clasifica realitatea”) și se realizează „nu prin intermediul unor categorii ale rațiunii, ci prin imagini și în prezența unor analogii stabilite [...] între «viziuni»” (Coșeriu, 1952a, p. 15).

Cum am anticipat deja (*supra*, 3.2), lingvistul nostru recuperează, în acest punct, „marea descoperire” a lui Vico privind „cunoașterea imaginativă” în limbaj, anume, în primul rând, în „partea esențială” a „vorbirii metaforice” originare³³. Sintetizând, aici, un cuprinzător efort hermeneutic, reconstrucția contemporană a

³³ E. Coșeriu atrage atenția lingviștilor contemporani americani asupra faptului că teza conform căreia „intuiția este anterioară raționalității” este „cunoscută de mult, de la Vico...” (Borcilă, Vlad, 1994, p. 3). Este adevărat că unii psihologi și semioticieni recunosc ascendența vichiană în descoperirea „funcției cognitive” a metaforei (ex. Haskell, 1987), dar Coșeriu este singurul care propune o recuperare a gândirii marelui napolitan la temelile lingvistice ale metaforologiei (vezi, în special, Coșeriu, 1952a; 1972; 1995).

„viziunii” vichiene se întemeiază, în proiectul „integral” coșerian, pe ideea fundamentală că „universalii fantastice” atribuite vorbirii „originare” surprind, în fapt, „intuiția universalului în individual”, care stă la baza întregii semnificații lingvistice (nu doar „originare” și nu doar „figurative”): „Este vorba pur și simplu de intuiția unui obiect și, în același timp, a posibilităților sale infinite” (Coseriu, 1972, p. 118-120; Coseriu, 1995, p. 79). Ceea ce dă specificitatea cognitivă a vorbirii metaforice dintotdeauna **nu** constă, așadar, în natura *intuitivă* a „imaginilor” (sau a ceea ce romanticii germani vor numi *schemata*) – căci de aceeași natură este orice ‘semnificat’ (cf. *intuiția eidetică* husserliană) –, ci în *sporul de cunoaștere* adus prin „asocierea” acestor „modele primare”. Iar acest „spor” nu poate fi cuprins decât prin înțelegerea „**caracterului fundamental**” de **creație**, care este „inerent esenței cognitive a limbajului” și care trebuie reperat în dimensiunea ireductibil *metaforică*.

4.2. Cea de a doua coordonată conceptuală a abordării integrale în metaforologie este menită să furnizeze, tocmai, o cale de acces spre **specificul acestui „caracter creator” al „cunoașterii metaforice”**. Pentru interpretarea corectă a acestui aspect cardinal, va trebui să se pornească, din nou, de la înscrierea în genul proximal al creativității lingvistice, în general, și de la aproximarea corectă a cadrului filosofic și istoric din care își trage rădăcinile concepția coșeriană. Fondatorul abordării integrale se confruntă, cum am văzut, cu „marele mister al creativității”, prin revenirea la obârșiile humboldtiene ale gândirii lingvistice moderne și prin asumarea unei poziții de principiu, în esență kantiană (*supra*, 3). Încă în confruntarea timpurie cu bazele teoretice ale gramaticii transformationale (*supra*, 2.1), E. Coșeriu invocă, astfel, ca alternativă la aporia chomskyană a „caracterului înăscut” al creativității, „supoziția” de sorginte kantiană a unei „sinteze *a priori*”, pe care el o adoptă, în întemeierea epistemologică a lingvisticii integrale, ca singura explicație adecvată a „caracterului creator” al **activității de vorbire** în întreaga sferă a manifestărilor ei: „În realitate toate principiile creatoare au caracterul unei sinteze *a priori*, ceea ce în filosofia germană (în idealism) a fost explicat mai întâi la Kant” (1970, paragraful 3.6.). „Supoziția sintezei *a priori*” („convertită” de Hegel în „dimensiunea autentică a cunoașterii” și asupra căreia Coșeriu va reveni până în perioada ultimă a activității sale – vezi, de ex., Coșeriu 1994, paragraful 4.3.6.), trebuie recunoscută, dacă nu mă înșel, în chiar filigranul definiției „creației de semnificații” ca obiect integral al științei lingvistice. Mi se pare, în orice caz, că această supoziție poate fi detectată ca temei explicativ implicit, încă din 1952, în contextul formulării tezei „caracterului fundamental de creație inerent esenței cognitive a limbajului”. Dacă lucrurile stau așa, atunci întreaga definire a creației metaforice în limbaj va trebui raportată, în ultimă instanță, și ea, la acest principiu³⁴.

³⁴ Explorarea acestui aspect constituie, cred, un obiectiv liminar al exegezei coșeriene; pentru o aproximare a gravității problemelor implicate, a se vedea Durafour, 2002, *passim*.

Cadrul conceptual cel mai cuprinzător în care se poate aproxima specificul „creator” al activității metaforice a vorbirii poate fi delimitat, la rândul său, printr-o nouă raportare globală la teoriile lingvistice contemporane, precum și la teoria cassireriană a „simbolului” și a „formelor simbolice”. Ceea ce reproșează lingvistul nostru, din acest unghi, teoriilor alternative este, înainte de toate, neînțelegerea „faptul[ui] că omul – deja în formarea conceptelor – trece întotdeauna dincolo de experiență și creează ceva universal” (Cosseriu, 1988/1992, p. 225). Obiecția îl vizează, în primul rând, pe Chomsky, dar ea disociază, în același timp, în mod radical, concepția ‘integrală’ în raport cu cea a semanticii cognitive, în măsura în care nici aceasta din urmă nu înțelege „formarea conceptelor” în/prin „creația de semnificații”. În contradistincție cu aceste orientări, E. Coșeriu își situează, și de data aceasta, poziția proprie, i.e. teza „caracterului creator al cunoașterii” *încapsulate în activitatea de vorbire*, în imediata proximitate a teoriei „formelor simbolice”. Cele două abordări au în comun, într-adevăr, ideea fundamentală conform căreia „imaginea lumii” care se construiește în limbaj – ca și în mit, în artă sau cunoașterea științifică – „nu reproduce o schemă deja dată în obiect”, ci „implică actul primitiv care creează modelul”³⁵. Abordarea ‘integrală’ se conturează, însă, și în acest caz, prin reinterpretarea și extensiunea considerabilă a filonului comun. Spre deosebire de teoria formelor simbolice, care situa „actul creator primitiv” al limbajului pe drumul „obiectivării” spre „cunoașterea științifică”, pentru E. Coșeriu „modul creator” al vorbirii în general trebuie înscris, în primă aproximație, într-un gen proxim *comun cu cel al poeziei*. Argumentul hotărâtor în această privință este tocmai locul central al „creației metaforice” în vorbirea spontană, aspect empiric fundamental care nu a putut fi explicat în teoria formelor simbolice, dar care se explică firesc într-o abordare focalizată pe natura intuitivă a „artei vorbirii”, ce refuză considerarea acesteia ca simplu „preambul” al cunoașterii științifice³⁶. În contrast cu soluția de ansamblu a filosofiei lui Cassirer, abordarea ‘integrală’ impune, așadar, o inserție a principiului constructiv într-o abordare de tip vichian, care își asumă intuiția imaginativă sau „poetică” a vorbirii și atribuie, în această construcție, un rol esențial gândirii intuitiv-analogice din actul metaforic (*supra*, 4.1.)

Redusă la nucleul ei central, concepția coșeriană presupune că același principiu fundamental care „gvernează” creația conținuturilor semantice primare, în vorbire, i.e. a semnificațiilor lexicali primari ai limbilor, se manifestă, în esență, și în „creația metaforică în limbaj”. Modul în care sunt circumscrise cele trei forme primordiale ale creativității metaforice, în studiul inaugural din 1952, mi se pare că

³⁵ Acest aspect esențial comun a fost observat, cu pătrundere, la Vilarnovo, 1993, p. 171.

³⁶ În unul dintre ultimele sale texte, publicate postum, E. Cassirer se vede nevoit să recunoască faptul că „în vorbirea comună nu vorbim conceptual, ci metaforic” și că „această vorbire imaginativă, metaforică, pare strâns legată cu funcția fundamentală a gândirii mitice” și, implicit, cu „poezia genuină” (1942/1978, p. 177, 188). Dacă nu mă înșel, această recunoaștere ar impune, însă, o redefinire radicală a naturii și a locului limbajului în „sistemul formelor simbolice”, în sensul celei

nu lasă nici o îndoială în această privință. Cea dintâi și cea mai răspândită formă, reperată de E. Coșeriu în numeroase limbi, „implică o identificare momentană a unor obiecte diferite”, de tipul *cap – dovleac* (1952a, p. 10). Operația „identificării momentane” a „obiectelor” trebuie înțeleasă, evident, nu în sensul unei simple „asociații” întâmplătoare a unor „imagini” (= „impresii”), ca în defuncta psihologie asociaționistă³⁷, ci ca ilustrând, tocmai, modul de manifestare a principiului fundamental al *sintezei a priori* (*supra*), la nivelul specific al semanticii metaforice. O explicație de aceeași natură se impune și mai pregnant în cazul celei de-a doua forme a creativității metaforice, întrucât „hiperbolizarea unui aspect particular al obiectului”, ca în cazul denumirii metaforice a „ursului” în limbile slave, drept *medved*’ („mâncătorul de miere”), ilustrează un proces foarte apropiat de cel al creației semnificațiilor lexicali primari. În sfârșit, principiul explicativ invocat își găsește sprijinul cel mai puternic în cea de-a treia formă a creației metaforice (ex. *negru – blond*), întrucât „identificarea între contrarii, absurdă din punct de vedere logic” – chiar dacă favorizată de anume circumstanțe contextuale („în anumite situații”) – nu poate fi explicată în nici un alt mod în manifestarea sa de operație *spontană* a activității de vorbire (1952a, p. 10-11).

Abordarea integrală în metaforologie se constituie, așadar, pe temeiul conceptual al înscrierii „creației metaforice” în genul proxim al „creativității” vorbirii în general, situat, la rândul său, într-un gen proxim comun cu cel al creației „poetice” (într-un sens foarte larg). Diferența specifică a dimensiunii metaforice verbale, în acest context, este dată, prin opoziție cu semantica cognitivă, de faptul că realizarea metaforică se exercită *la un nivel secund*, ea necesitând *preexistența unor entități semnificaționale deja create în vorbire*. „În afara” acestor semnificații, „obiectele” din procesul metaforic nu ar putea poseda nici natura mentală *intersubiectivă* și nici *consistența „conceptuală”* necesară pentru desfășurarea operațiilor semantice menționate. Pe de altă parte, cheia de boltă a întregii abordări „integrale” în acest domeniu constă tocmai în recunoașterea faptului că, deși operează la un nivel „secund”, „creația metaforică în limbaj” nu se „abate” (sau nu este „deviantă”), în esența ei, în raport cu creativitatea vorbirii în general. Este, cred, meritul esențial al teoriei integrale faptul că ea face posibilă o abordare științifică pentru care „competența metaforică” se întemeiază *pe același principiu* și nu reprezintă, în ultimă instanță, decât o formă *exponențializată* în raport cu capacitatea lingvistică generală a vorbitorilor: creativitatea metaforică operează cu elemente care au fost deja „sintetizate”, *prin aceeași operație fundamentală a minții umane*. Pentru a parafraza un celebru adagiu jakobsonian, sintaxa vorbirii metaforice nu face decât să proiecteze acest principiu cardinal al ‘sintezei’ pe axa operațiilor de „determinare” ale vorbirii (Cosseriu, 1955). Acesta

³⁷ Este adevărat că textul timpuriu vizat, în primul rând, aici (Coșeriu, 1952a) nu insistă, suficient de explicit și de tranșant, asupra acestei diferențe radicale de perspectivă. Dezvoltările din contextele corelate nu lasă, însă, nici un dubiu în această privință (vezi, în special, Cosseriu, 1952b, p. 83-84, precum și scrierile ulterioare la care ne referim).

mi se pare a fi punctul arhimedic pe care se întemeiază aportul cu adevărat capital al concepției integrale și singurul sens în care se confirmă, ca legitimă, aspirația metaforologiei, în abordarea ei „antropologică”, de a-și revendica, drept obiect, acea „operație de-a dreptul fundamentală” a cunoașterii și creației umane (*supra*, 1.1.).

5. **Cadrul disciplinar** al metaforologiei astfel întemeiate poate fi conturat, extrem de schematic, pornind de la asumarea aceleiași perspective investigaționale, a activității de vorbire, și adoptând, drept criteriu orientativ, **trihotomia planurilor competenței** lingvistice, elaborată de Eugeniu Coșeriu³⁸. Într-o formulă sintetică, se poate afirma că situarea inițială a abordării integrale *pe terenul* „creației metaforice” în vorbire asigură, sub unghiul extensiunii, deschiderea spre un câmp faptic incomparabil mai cuprinzător, împreună cu șansa sistematizării în subdomenii omogene, delimitate mult mai riguros decât în orice abordare alternativă. Savantul român a argumentat, cum se știe, „schimbarea radicală a perspectivei” în lingvistică, din acest unghi, tocmai în sensul că „vorbirea este mult mai cuprinzătoare decât limba”, iar „situarea pe terenul ei” permite recuperarea unor domenii factice, de excepțională amploare și relevanță, ce fuseseră dintotdeauna obnubilate din perspectiva „limbii” (Coseriu, 1955; Coseriu, 1988/1992). Lingvistica integrală se deschide, astfel, în primul rând, spre domeniul faptic al ‘vorbirii’, în plan universal, sau al *competenței elocuționale*, al cărui studiu ar trebui să se constituie, în principiu, într-un demers anterior, din punct de vedere logic, studierii ‘limbilor’ istorice sau ‘*competenței idiomatice*’ ca atare. Pe de altă parte, dincolo de explorarea domeniului vorbirii și a celui al limbilor, demersul integral se încununează prin investigarea celui de-al treilea palier sau domeniu, care le integrează și le depășește pe cele anterioare, în spațiul lingvisticii textului sau al studiului *competenței „expresive”*. Cele trei planuri ale competenței, manifestate în aceste trei domenii factice, apar delimitate, cum se știe, în mod riguros, prin disocierea a trei straturi de conținut (sau „semantice”) corespunzătoare: *designația* – în planul vorbirii; *semnificația* (limbii) – în planul idiomatic; *sensul* – în planul textului³⁹.

Noua extensiune și organizarea complexă a domeniilor în lingvistica integrală determină, firește, în mod direct, atât „locul” disciplinar al metaforologiei, cât și configurarea ei internă. Din unghiul noii definiții a ‘creației metaforice’ și a ‘competenței’ pe care aceasta se întemeiază (*supra*, 4.), devine, cred, limpede că studiul fenomenului metaforic nu mai poate fi captat într-un singur subdomeniu al

³⁸ Pentru această componentă centrală a teoriei integrale, trebuie consultate, pe lângă sursele deja menționate, în primul rând, Coșeriu, 1981/2000; Coseriu, 1985; Laplace, 1994. Relevanța distincției trihotomice coșeriene în metaforologie a fost deja argumentată de Borcilă, 1997a, care constituie cadrul de referință pentru paragraful de față. Nu abordăm aici problemele speciale ale „congruenței”, așa cum apar ele la Coseriu, 1967/1977, *passim*, și Coseriu, 1988/1992, p. 141-144.

³⁹ Importanța distincției trihotomice coșeriene pentru lingvistica teoretică și descriptivă este, încă, greu de evaluat. Să amintim că E. Coșeriu însuși și-a revendicat această distincție ca reprezentând „contribuția” sa principală la „fundamentarea lingvisticii” (Coseriu, 1985, p. XXV).

unuia dintre cele trei paliere, așa cum se încercase, anterior, prin recuperarea „figurilor de stil” ale retoricii în diversele orientări din „stilistica limbii”⁴⁰. Considerațiile de până acum au putut releva deja statutul special al metaforologiei în lingvistica generală, mai precis locul central atribuit studiului creației metaforice în limbaj, datorită relevanței lui excepționale pentru definirea naturii creativ-cognitive a fenomenului lingvistic și pentru explicarea competenței metaforice ca formă exponențială a competenței lingvistice. În același timp, în perspectiva constituirii unui studiu riguros descriptiv mi se pare că se prefigurează, clar, legitimitatea abordării ‘competenței metaforice’, din unghiuri diferite, în fiecare dintre cele trei domenii ale lingvisticii integrale. În comparație cu toate abordările descriptive de până acum, inclusiv cu cele „generative” și „semantic-cognitive”, demersul lingvisticii integrale prezintă, astfel, nu numai avantajul unei întemeieri teoretice unitare și incomparabil mai solide, ci și pe cel al pluralității perspectivelor de investigație semantică pe care le furnizează. Voi puncta, aici, numai câteva repere care mi se par esențiale pentru constituirea *metaforicii vorbirii* – pe de o parte, și a *metaforicilor limbii și textului* – pe de altă parte.

5.1. Metaforica vorbirii constituie, în concepția lui E. Coșeriu, domeniul de bază al metaforologiei lingvistice: „tema metaforei aparține [...] lingvisticii vorbirii” (Coseriu, 1955, p. 293). Rațiunea principală a acestei situații primordiale constă, după înțelegerea mea, în faptul că domeniul vorbirii îngăduie, prin excelență, studiul „creației metaforice” în act. Ca atare, mi se pare firesc ca lingvistica vorbirii să fie luată drept domeniu de referință pentru celelalte abordări, complementare. Statutul privilegiat al metaforicii vorbirii provine, cred, și din natura specifică a competenței metaforice. Cum sublinia E. Coșeriu, încă din 1952, „capacitatea creatoare”, care se manifestă în „creația metaforică”, „nu depind[e] de cunoașterea unei limbi...” (Coșeriu, 1952a, p. 13). Mai mult, ea „se orientează atât de des în aceeași direcție, încât ne face să ne gândim în mod serios la o anumită unitate universală a imaginației umane, dincolo de diferențele lingvistice, etnice sau culturale” (Coșeriu, 1952a, p. 15). Într-un sens mai riguros, studiul *vorbirii* este singurul care ne poate furniza posibilitatea investigării „funcționale” specifice a semanticii metaforice. Într-adevăr, „motivația” internă a creativității cognitive în care se înscrie actul metaforic nu poate fi găsită decât în vorbire: „«Limba» nu ne este niciodată în întregime suficientă pentru a ne exprima în fiecare caz particular, pentru că intuițiile noastre (conținutul cognitiv căruia dorim să-i dăm forma de limbaj) nu sunt niciodată identice cu cele anterioare” (Coșeriu, 1952a, p. 13). Exigența „depășirii limbii” este și mai imperativă în cazul unor „conținuturi intuitive” ce nu pot fi circumscrise prin expresie *directă*, ca cele studiate de

⁴⁰ E. Coșeriu întreprinde, din primii ani, o critică frontală a acestor orientări, argumentând decisiv că ele nu s-au putut constitui într-o „disciplină autonomă și coerentă”, din cauza eșecului lor de a-și „elabora cu exactitate” fie „un obiect distinct”, fie un „criteriu” de abordare distinct (vezi Coseriu, 1953, p. 210-213). Pentru recuperarea domeniului „stilisticii limbii” în lingvistica integrală, vezi Coseriu, 1988/1992, p. 48-49 ș.a.

Coșeriu (1952a), și care „invită” spontan la „invenția analogică”. Este evident că, numai din acest unghi, pot fi explorate, în profunzime, explicativ și descriptiv, ‘mecanismele’ „designării metaforice”, ca un complex de operații de „determinare reciprocă a universalilor”, „cu ajutorul contextelor și situațiilor” în care se produce acel spor semnificativ al cunoașterii, definitoriu pentru creația metaforică în limbaj (Coșeriu, 1977, p. 44, 54; *supra*, 4.).

O primă cartare a domeniului metaforicii vorbirii poate fi descoperită, deja, la Coșeriu (1952a). După o delimitare atentă în raport cu diverse fenomene înrudite (etimologia populară, tabuul lingvistic, circumlocuția eufemistică, jocul de cuvinte) – care manifestă aspecte structurale asemănătoare, dar care nu reprezintă principiul funcțional metaforic (vezi 1952a, p. 17-23) –, în fața investigației se deschide câmpul unor „infinite creații metaforice”. Lingvistul schițează proiectul unei explorări sistematice a acestui câmp, în primul rând, din unghiul funcției primordiale, denominative, a vorbirii (*onomásein*), „în funcție de distincția, clasificarea și denumirea inițială a ceea ce e cunoscut, a ceea ce se prezintă ca realitate în intuiția omului” (p. 23). Ținând cont de toate diferențele conceptuale menționate, se poate afirma că lingvistul nostru „descoperă”, acum, „câmpul” metaforicii vorbirii, în care se vor instala, mai târziu (dar numai parțial și provizoriu, pentru a-l părăsi imediat), semanticienii cognitiști. Mai mult, E. Coșeriu propune și o cuprindere de ansamblu a acestui câmp, pornind de la un criteriu de structurare foarte asemănător cu cel ce va fi adoptat, ulterior, în/prin „Modelul cognitiv global” (i.e. „Marele lanț al ființei”) din semantica cognitivă (vezi Borcilă, 1997c): el stabilește „s e r i i” metaforice universale, care corespund, în mare, „felurilor de ființă” din modelul cognitivist. Se delimitează, astfel, mai întâi, un prim palier, ce vizează „fenomene și aspecte ale naturii”, în care se reperează, în diverse limbi, metafore de același gen cu cele semnalate încă de Vico (ex. *creasta muntelui*, *ochiuri de apă* etc.). La un al doilea palier sunt situate „p l a n t e l e” („florile”, „fructele” ș.a.), cu o foarte bogată ilustrare metaforică, în numeroase limbi cunoscute (în rom.: *barbă de ied*, *limbă de bou*, *coada calului* sau *a șoricelului*, *mâțișori* etc.). Un al treilea palier este rezervat „faunei”, cu metafore cum sunt cele pentru „liliac” (fr. *chauve-souris* „șoarece chel”, sp. *murciélago*, „șoarece orb”, germ. *Fledermaus* „șoarece zburător” etc.), pentru tot felul de „păsări” (cu exemplul celebru al *nevăstuicii*, în limbile romanice și neromanice vorbite în Europa, al *vrabiei* etc.) și multe alte animale. În sfârșit, la un ultim palier sunt consemnate metaforele referitoare la ființa umană și la viața omului, cu „produsele și activitățile proprii”, „instrumentele pe care le fabrică pentru munca sa”, dar și cu „bucuria, tristețea, durerea și frica omului” (vezi, în special, p. 23-25).

Deosebirile față de abordarea semantic-cognitivă se întrezăresc, însă, cu claritate, și la nivelul acestei prime aproximări a câmpului factic. Trebuie observat, înainte de toate, că abordarea integrală a metaforicii vorbirii *nu* limitează și nu își *preorientează* cercetarea factică în funcție de presupusa proiecție a dinamicii

corporale și a schemelor spațialității (*supra*, 2.2.). E. Coșeriu nu impune urmărirea, din capul locului, a unei anumite direcții în operațiile analogice (*de la „fizic” spre „abstract”*), ci se mulțumește să postuleze că, în toate aceste „infinite” metafore, „se reflectă” doar „modul său [al omului] de a considera lumea și atitudinea lui față de lume” (Coșeriu, 1952a, p. 25). Mai mult, trebuie subliniată deosebirea fundamentală în modul de a considera aceste „fapte” ale metaforicii vorbirii. Pentru cognitiști, care se situează pe o plajă lingvistică mult mai îngustă (a „vorbirii cotidiene” dintr-o anumită limbă), aceste metafore pot fi *reperate* doar în vorbire, prin „expresii” care „ascund”, în fapt, „metaforele conceptuale”, *de adâncime*, și care izvorăsc, în ultimă instanță, din modelarea „inconștientului cognitiv” prin „experiențele primare”. Pentru E. Coșeriu, avem a face, dimpotrivă, cu „fapte primare” ale vorbirii, care „trebuie să fi apărut într-un anumit moment, în imaginația creatoare a cuiva” (1952a, p. 16). Făcând abstracție de toate celelalte diferențe de concepție, mi se pare, așadar, că platforma inițială a abordării integrale se dovedește a fi net superioară și sub raportul exigențelor stricte ale cercetării empirice⁴¹.

Avantajele acestei abordări în planul investigației descriptive se vor putea proba, însă, mult mai pregnant, după părerea mea, în raport cu cel de-al doilea parametru, în constituirea semanticii metaforice, i.e. din unghiul funcției „discursive” (*légein*) a vorbirii. Această funcție fundamentală este pusă, cum am văzut, la baza definirii operațiilor de „determinare” și „încadrare” din semantica vorbirii, în raport cu care se impune a fi definit, în mod mai strict, și procesul metaforic (vezi și *supra*, 4.2.). Deși nu dispunem, până în prezent, de o aplicare riguroasă și, firește, de investigații sistematice în această privință, îndrăznesc să cred că acesta este domeniul în care metaforica integrală a vorbirii își va putea dovedi adevărata forță descriptivă și explicativă. Mai mult, pornind de la observațiile pertinente ale unuia dintre cei mai străluciți exponenți actuali ai „școlii” de la Tübingen, J. Kabatek, se poate anticipa că acesta este domeniul în care abordarea integrală va putea „recepta și încadra”, *în perspectivă proprie*, cele mai importante câștiguri strict empirice ale semanticii cognitive. Joncțiunea va fi posibilă, cum indicase deja E. Coșeriu, din unghiul „contribuției cunoașterii extralingvistice în vorbire” (Coșeriu, 1990, p. 280-282). Acceptând, firește, premisa că „semnele lingvistice sunt asociate în vorbire cu anumite conținuturi de experiență” și că acestea din urmă sunt integrate într-un „model” al „cunoașterii obișnuite a lucrurilor”, care nu apare *exprimat (explicit)* în vorbire, abordarea integrală va putea valorifica, cred, numeroasele observații „cognitivistice” privind rolul acestei cunoașteri în operația analogizării. Trebuie subliniat, din nou, însă, cum observă și J. Kabatek, că principiul explicativ rămâne radical diferit și că valorizarea contribuției semanticii cognitive se anunță posibilă mai ales în ce privește „utilizarea *metonimică* a unor expresii” (Kabatek, 2000, p. 196).

⁴¹ Nu exclud, prin aceasta, posibilitatea ca ipoteza „dispunerii pe verticală” sau a „structurării ierarhice” a conținuturilor semantice, inclusiv metaforice, într-un posibil ‘Model cognitiv idealizat’ al vorbirii, să se dovedească, în cele din urmă, ca „fecundă” sau chiar „valoroasă” (vezi, în acest sens, Albrecht, 1997, p. 27-28).

5.2. Metaforica limbii și metaforica textului se constituie ca domenii distincte, dar complementare, în raport cu domeniul de bază al metaforicii vorbirii⁴². Pentru a înțelege corect statutul și profilul disciplinar al fiecăruia dintre aceste domenii trebuie să ținem seamă, din nou, de natura relațiilor dintre *vorbire* și *limbă* – pe de o parte, și de „autonomia funcțională” a *textului* – pe de altă parte. Abordând chestiunea în perspectiva investigațională proprie, E. Coșeriu a subliniat, astfel, din primul moment, că „nu toate metaforele care se produc în actele lingvistice concrete [i.e., în vorbire, în general] devin «limbă», adică nu toate pătrund în tradiția comunității” (Coșeriu, 1952a, p. 16). Într-o primă aproximare, se poate afirma că „metaforica limbii” reprezintă, tocmai, domeniul metaforelor care, „pătrunzând în «limbă» [...], devin «convenționale», pierzându-și treptat valoarea inițială de imagini”: „Există, deci, un aspect metaforic-convențional al semnelor sau cel puțin al unor semne, care, în cadrul unei tradiții, continuă să fie percepute ca imagini: un aspect ce poate fi studiat din perspectiva simțului lingvistic al comunității” (Coșeriu, 1952a, p. 16). Studiul acestui „aspect”, prin care „ceva din această valoare metaforică a semnelor-imagini se conservă [...] în relație cu celelalte semne”, vizează, așadar, în primul rând, semnificații lexicali derivați ai limbilor, iar obiectul lui propriu îl constituie *nu* dimensiunea *distinctivă*, ci cea *asociativă*, a acestora. Explorarea acestei dimensiuni se impune, mai întâi, ca o sarcină *complementară*, în raport cu studierea dimensiunii *distinctive* a limbilor istorice. Pe de altă parte, investigarea ei își va putea găsi tărâmul cel mai fecund în exploatarea relațiilor asociative ale semnelor în finalitatea proprie a diverselor texte.

Într-un mod mai riguros, spațiul „faptic” al manifestării dimensiunii asociative în limbile istorice va fi precizat de E. Coșeriu ca ținând *nu* de *sistemul* limbii, ci de *norma* ei⁴³. „Relația semantică” asociativă a semnificațiilor metaforice nu poate fi găzduită, într-adevăr, de ‘sistem’, în definiția strictă a acestuia. Ea poate fi, în schimb, „percepută” și „studiată” tocmai în cadrul vorbirii „normale”, „obișnuite”, „în acord cu tradiția”, dintr-o limbă istorică dată. În acest spațiu lingvistic se manifestă, „cel puțin pe parcursul unui anumit timp”, „expresivitatea” specifică a „semnificațiilor metaforice” – fenomen care furnizează, cel mai sigur, criteriul reperării „faptelor” metaforice în ‘normă’. Trebuie subliniată, însă, exigența delimitării „relației semantice” asociative și a „expresivității” corelate cu aceasta, în raport cu dimensiunea care „asociază”, în *vorbire*, „semnele lingvistice cu anumite conținuturi de experiență” (*supra*, 5.1.) sau, mai simplu, cu „asocierile” care privesc lucrurile ca atare (de ex. *boul*, asociat cu „lentoarea” etc.). Confuzia permanentă a asocierilor psihologice întâmplătoare cu asocierile constante privitoare la lucruri (în interiorul comunității) și cu „relația

⁴² Investigațiile în acest domeniu se prezintă într-un stadiu incipient, astfel încât se impune recunoașterea caracterului nesistematic, tentativ și provizoriu al considerațiilor din acest ultim paragraf.

⁴³ Paralel cu textul-ancoră din 1952a, unde „semnele-imagini” apar integrate, încă, în „sistem” (vezi p. 16), E. Coșeriu elaborează cunoscuta tripartiție a „nivelurilor” limbii istorice: *sistem* – *normă* – *vorbire* (1952b). Pe această bază, și în toate dezvoltările ulterioare, dimensiunea „asociativă” își găsește locul și în special Coșeriu, 1977b, p. 87-142).

semantică” asociativă a condus, de multe ori, prin recursul la termenul „umbrelă” al ‘conotațiilor’, la grave contrasensuri în cercetările stilistice. Mă voi restrânge, aici, să subliniez teza lui E. Coșeriu că dimensiunea „asociativă” din metaforica limbii istorice, mai precis a ‘normei’, în cazuri ca cele ale germ. *Fledermaus*, fr. *chauve-souris*, sp. *murciélago* etc. reprezintă o „relație semantică” internă a acestor limbi și, ca atare, ea constituie obiectul de studiu al unei științe lingvistice a ‘normei’.

În sfârșit, abordarea integrală promovează delimitarea și explorarea distinctă a domeniului separat al **metaforicii textului**. Spre deosebire de abordările cognitive, pe de o parte, și de cele stilistice, pe de altă parte, linia de graniță față de domeniul (‘arhitecturii’) limbii se impune a fi trasată, conform concepției lui E. Coșeriu, datorită situației la nivelul autonom al *sensului*. Diferența de nivel poate fi ilustrată pregnant, deja, în cazul unor *sintagme*, „*expresii*”, „*zicători*”, „*proverbe*”, care manifestă clar „structura” sau „operația” semantică a „determinării analogice”. Delimitarea acestora de „faptele” de la nivelul „normei” se impune nu datorită *extensiunii și complexității sintagmatice*, ci, în primul rând, din unghi funcțional. Cum arată E. Coșeriu, aceste construcții trebuie considerate ca „texteme”, în măsura în care conținutul lor semantic *specific* se constituie *dincolo de nivelul semnificațiilor limbii și al designațiilor*, care devin doar *semnificante* pentru ‘**sensul metaforic**’ al expresiei. Studiul acestor texteme constituie, așadar, cel dintâi „filon” care se impune a fi investigat sistematic în metaforica textului. Cel de-al doilea este reprezentat, firește, de examinarea rolului funcțional al metaforelor în diverse tipuri de texte și, în primul rând, în textele literare, care constituie domeniul faptic central al lingvisticii textului, tocmai datorită „plenitudinii lor funcționale” (vezi, în special, Coșeriu, 1980/1997). Investigații serioase și sistematice în acest domeniu au fost deja inițiate și în „centrul de studii integraliste” clujean, în primul rând prin lucrările lui Tămăianu (2001) și Zagaevschi (2001).

Sintetizând argumentul dezvoltat în ansamblul textului de față, se poate conchide, cred, că lingvistica integrală, fondată de E. Coșeriu, furnizează premisele conceptuale cele mai temeinice și direcțiile de cercetare cele mai clar delimitate pentru fundamentarea științifică riguroasă a noului domeniu al ‘metaforologiei’. Elaborarea teoretică unitară și coerentă a cadrului disciplinar al acestui demers științific, precum și dezvoltarea sistematică a cercetărilor în acest cadru poate constitui o direcție de dezvoltare fecundă nu numai pentru lingvistica integrală, ci și pentru destinul viitor al „abordării antropologice” în metaforologie⁴⁴. Concepția savantului român și a „Școlii” sale se va putea dovedi, în acest fel, drept una dintre cele mai importante contribuții ale epocii contemporane la reconstrucția unitară a științelor culturii.

⁴⁴ Pentru stadiul actual al lingvisticii integrale, pe plan internațional, vezi Tămăianu-Morita, 2002. În privința metaforologiei, trebuie menționat că E. Coșeriu a recunoscut, cu diverse prilejuri (între care și cel consemnat de Lazăr, 1996, p. 6), importanța dezvoltării concepției sale în această direcție, precum și caracterul „foarte adecvat” al corelării cu teoria blagiană a culturii, propuse de autorul textului de față (vezi *supra*, nota 2).

BIBLIOGRAFIE

- Albrecht, 1997 = J. Albrecht, *Fünf Thesen zur „kognitiven Semantik“*, în U. Hoinkes/ W. Dietrich (hrsg.), *Kaleidoskop der lexikalischen Semantik*, Tübingen, Gunter Narr Verlag, p. 19-30.
- Ankersmit & Mooij, 1993 = F. R. Ankersmit & J. Mooij (eds.), *Knowledge and Language*, Volume III. *Metaphor and Knowledge*, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers.
- Bernardo, 1995 = J. M. Bernardo, *La construcción de la lingüística. Un debate epistemológico*, Valencia, Universitat de Valencia.
- Borcilă, 1981 = M. Borcilă, *Noi orizonturi în poetica americană*, în Borcilă, McLain, 1981, p. 3-100.
- Borcilă, 1988/1996 = M. Borcilă, *Eugenio Coseriu și orizonturile lingvisticii*, în „Revista de lingvistică și știință literară”, 1996, nr. 5, p. 42-54.
- Borcilă, 1997a = M. Borcilă, *Între Blaga și Coșeriu. De la metaforica limbajului la o poetică a culturii*, în „Revista de filosofie”, XLIV, nr. 1-2, p. 147-163.
- Borcilă, 1997b = M. Borcilă, *The Metaphoric Model in Poetic Texts*, în Szöveg es stílus. *Text și stil. Text and Style*, Cluj, Presa Universitară, p. 97-104.
- Borcilă, 1977c = M. Borcilă, *Marele lanț al ființei. O problemă de principiu în poetica antropologică*, în „Limbă și literatură”, vol. II, p. 13-20.
- Borcilă, 2001a = M. Borcilă, *Eugeniu Coșeriu și bazele științelor culturii*, în „Revista de lingvistică și știință literară”, nr. 184-198, p. 37-47.
- Borcilă, 2001b = M. Borcilă, *Început de drum în studiile integraliste*, în StUBB, Philologia, XLVI, nr. 4, p. 3-14.
- Borcilă, 2001c = M. Borcilă, *A Cognitive Challenge to Mythopoeitics*, în *Un hermeneut modern. In honorem Michaelis Nasta*, ed. E. Popescu și V. Rus, Cluj, Clusium, p. 97-103.
- Borcilă, 2002 = M. Borcilă, *Eugeniu Coșeriu, fondator al lingvisticii ca știință a culturii*, în *Un lingvist pentru secolul XXI*, Chișinău, Știința, p. 31-48
- Borcilă, McLain, 1981 = M. Borcilă, R. Mc Lain, *Poetica americană. Orientări actuale*, Cluj, Dacia.
- Borcilă, Vlad, 1994 = M. Borcilă, C. Vlad, *Profesorul Eugeniu Coșeriu despre situația actuală a lingvisticii*, în „Tribuna”, nr. 11-12, p. 3.
- Bühler, 1933/1990 = K. Bühler, *Theory of Language. The Representational Function of Language*, Amsterdam, Philadelphia, University Press.
- Cassirer, 1925/1952 = E. Cassirer, *Language and Myth*. Translated by S. K. Langer, New York, Dover Publications.
- Cassirer, 1942/1978 = E. Cassirer, *Symbol, Myth and Culture*. Edited by D. P. Verene, New Haven, London, Yale University Press.
- Ching, Haley & Lunsford, 1980 = M. K. L. Ching, M. C. Haley, R. F. Lunsford, *Linguistic Perspectives on Literature*, London, Boston and Henley, Routledge & Kegan Paul.
- Chomsky, 1981 = N. Chomsky, *Rules and Representations*, New York, Columbia University Press.
- Chomsky, 1986 = N. Chomsky, *Knowledge of Language: Its Nature, Origin and Use*, New York, Praeger.
- Chomsky, 2000 = N. Chomsky, *New Horizons in the Study of Language and Mind*, Cambridge, University Press.
- Coșeriu, 1952a = E. Coșeriu, *Creația metaforică în limbaj*. Traducere de Eugenia Bojoga, în „Revista de lingvistică și știință literară”, nr. 184-198, 1999 – 2001, p. 8-26.
- Coseriu, 1952b = E. Coseriu, *Sistema, norma y habla*, Montevideo, 1952, în Coșeriu, 1962/1967, p. 11-114.
- Coseriu, 1953 = E. Coseriu, *Estilística y estilísticas*, în Coșeriu, 1977a, p. 210-214
- Coseriu, 1955 = E. Coseriu, *Determinación y entorno*, în Coșeriu, 1962/1967, p. 282-325.

- Coșeriu, 1958 = E. Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*. Traducere de N. Saramandu, București, Editura Enciclopedică, 1997.
- Coseriu, 1962/1967 = E. Coseriu, *Teoria del lenguaje y lingüística general*, Madrid, Gredos.
- Coseriu, 1967/1977 = E. Coseriu, *Las solidaridades lexicas*, în Coșeriu, 1977b, p. 143-161.
- Coseriu, 1969 = E. Coseriu, *Die Geschichte der Sprachphilosophie von der Antike bis zur Gegenwart. Eine Übersicht (Teil I: Von der Antike bis Leibniz)*, Gunter Narr u. Rudolf Windisch Tübingen.
- Coseriu, 1970 = E. Coseriu, *Einführung in die transformationelle Grammatik*, G. Narr, R. Windisch (hrsg.), Tübingen.
- Coseriu, 1972 = E. Coseriu, *Die Geschichte der Sprachphilosophie von der Antike bis zur Gegenwart. Eine Übersicht (Teil II: Von Leibniz bis Rousseau)*, G. Narr (hrsg.), Tübingen.
- Coseriu, 1975 = E. Coseriu, *Leistung und Grenzen der transformationellen Grammatik*, Tübingen, Gunter Narr.
- Coseriu, 1977a = E. Coseriu, *El hombre y su lenguaje. Estudios de teoría y metodología lingüística*, Madrid, Gredos.
- Coseriu, 1977b = E. Coseriu, *Principios de semántica estructural*, Madrid, Gredos.
- Coseriu, 1978 = E. Coseriu, *Grammatica semantica, universales, Estudios de lingüística funcional*, Madrid, Gredos.
- Coseriu, 1980/1997 = E. Coseriu, *Linguistica del testo. Introduzione a una ermeneutica del senso*, Roma, La Nuova Italia Scientifica.
- Coșeriu, 1981/2000 = E. Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*. Traducere de Eugenia Bojoga, Chișinău, Arc.
- Coseriu, 1985 = E. Coseriu, *Linguistic Competence: What is it Really?*, în „The Modern Language Review”, 80, p. XXV-XXIX.
- Coseriu, 1988/1992 = E. Coseriu, *Competencia lingüística. Elementos de la teoría del hablar*, Madrid, Gredos, 1992.
- Coseriu, 1990 = E. Coseriu, *Semantica estructural y semantica cognitiva*, în „Jornadas de Filologia”, Barcelona, p. 239-282.
- Coșeriu, 1992 = E. Coșeriu, *Principiile lingvisticii ca știință a culturii*, în „Studia”, XXXVII, nr. 1 – 2, p. 5-12.
- Coseriu, 1994 = E. Coseriu, *Wilhelm von Humboldt. Die deutsche Sprachphilosophie von Herder bis Humboldt*, Teil III, Tübingen, Ch. Dern, U. Maier u. H. Weber.
- Coseriu, 1995 = E. Coseriu, *Von den „universalen fantastischen”*, în J. Trabant (hrsg.), *Vico und die Zeichen. Vico e i segni*, Tübingen, p. 73-80.
- Danto, 1993 = A. C. Danto, *Metaphor and Cognition*, în Ankersmit & Mooij, p. 21-36.
- Dirven & Paprotté, 1985 = R. Dirven, W. Paprotté, *Introduction*, în Paprotté & Dirven (ed.), p. 7-19.
- Durafour, 2002 = J-P. Durafour, *Epistémologue, philosophe du langage et linguiste. La sémantique génétique: une nouvelle pousse de la pensée cosérienne*, în Murguía (ed.), p.33-70.
- Ezawa, 1985 = K. Ezawa, *Sprachsystem und Sprechnorm. Studien zur Coseriuschen Sprachnormtheorie*, Tübingen, Niemeyer.
- Feder Kittay, 1978 = E. Feder Kittay, *Metaphor. Its Cognitive Force and Linguistic Structure*, Oxford, Clarendon Press.
- Fernandez, 1991 = J. W. Fernandez, *Beyond Metaphor: The Theory of Tropes in Anthropology*, Stanford, Stanford University Press.
- Friedrich, 1979 = P. Friedrich, *Language, Context, and the Imagination*, ed. Anwar S. Dil, Stanford, California, Stanford University Press.
- Gibbs, 1994 = R. J. Gibbs, *The Poetics of Mind. Figurative Thought, Language and Understanding*, Cambridge, University Press.
- Gibbs & Steen, 1999 = R. W. Gibbs Jr., G. Steen, *Metaphor in Cognitive Linguistics. Selected Papers from the Fifth International Cognitive Linguistics Conference*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.

Grady, 1999 = J. Grady, *A Typology of Motivation for Conceptual Metaphor: Correlation and Resemblance*, in Gibbs & Steen (eds.), p. 79-100.

Haley, 1990 = M. C. Haley, *The Semeiosis of Poetic Metaphor*, Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press.

Haskell, 1987 = R. E. Haskell (ed.), *Cognition and Symbolic Structures: The Psychology of Metaphoric Transformation*, Norwood, New Jersey, Ablex Publishing Corporation.

Honeck & Hoffman, 1980 = R. P. Honeck & R. R. Hoffman (eds.), *Cognition and Figurative Language*, Hillsdale, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates.

Humboldt, 1835/1998 = W. von Humboldt, *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, hrsg. D. Di Cesare, Paderborn, München, Wien, Zürich, Ferdinand Schöningh.

Kabatek, 2000 = J. Kabatek, *Einheitlichkeit der Bedeutung, Designat und Integrale Linguistik*, in B. Staib (hrsg.), *Linguistica romanica et indiana. Festschrift für Wolf Dietrich zum 60. Geburtstag*, Tübingen, Gunter Narr.

Kabatek, Murguía, 1997 = J. Kabatek, A. Murguía, „Die Sachen sagen, wie sie sind...”. *Eugenio Coseriu im Gespräch*, Tübingen, Gunter Narr Verlag.

Katz, Cacciari, Gibbs, Turner, 1998 = A. Katz, C. Cacciari, R. W. Gibbs Jr., M. Turner, *Figurative Language and Thought*, Oxford, Oxford University Press.

Kockelmans, 1987 = J. J. Kockelmans, *Foreword*, in Haskell, p. V-XII.

Lakoff, 1987 = G. Lakoff, *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*, Chicago and London, The University of Chicago Press.

Lakoff & Johnson, 1980 = G. Lakoff, & M. Johnson, *Metaphors we live by*, Chicago and London, The University of Chicago Press.

Lakoff & Johnson, 1999 = G. Lakoff & M. Johnson, *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*, New York, Basic Books.

Lakoff & Turner, 1989 = G. Lakoff & M. Turner, *More Than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor*, Chicago and London, The University of Chicago Press.

Laplace, 1994 = C. Laplace, *Théorie du langage et théorie de la traduction: les concept-clefs de trois auteurs...*, Paris, Didier.

Lazăr, 1996 = L. Lazăr, *Ființă și limbaj. Interviu cu Eugenio Coseriu*, în „Echinox”, XXVIII, nr. 10-11-12, p. 3-6.

Levin, 1988 = S. R. Levin, *Metaphoric Worlds. Conceptions of a Romantic Nature*, New Haven and London, Yale University Press.

Lyons, 1977 = J. Lyons, *Semantics*, Volume I-II, Cambridge, Cambridge University Press.

Molino, 1979 = J. Molino, *Anthropologie et métaphore*, în „Langages”, 54, p. 103-125.

Molino, Soublin, Tamine, 1979 = J. Molino, F. Soublin, J. Tamine, *Problèmes de la métaphore*, în „Langages”, 54, p. 5-40.

Murguía, 2002 = A. Murguía, *Sprache und Welt. Festgabe für Eugenio Coseriu zum 80. Geburtstag*, Tübingen, Gunter Narr Verlag.

Ortony, 1979 = A. Ortony (ed.), *Metaphor and Thought*, Cambridge, Cambridge University Press.

Paprotté & Dirven 1985 = W. Paprotté & R. Dirven (eds.), *The Ubiquity of Metaphor. Metaphor in Language and Thought*, Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.

Radman, 1995 = Z. Radman, *From a Metaphorical Point of View. A Multidisciplinary Approach to the Cognitive Content of Metaphor*, Berlin-New York, Walter de Gruyter.

Radman, 1997 = Z. Radman, *Metaphors: Figures of the Mind*, Dordrecht, Boston, London, Kluwer Academic Publishers.

Rastier, 1993 = F. Rastier, *La Sémantique cognitive. Eléments d'histoire et d'épistémologie*, în „Histoire Epistémologie Langage”, 15/1, p. 153-187.

Ricoeur, 1975/1984 = P. Ricoeur, *Metafora vie*, trad. Irina Mavrodin, București, Univers.

Sampson, 1980 = G. Sampson, *Making sense*, Oxford, New York, Toronto, Melbourne, Oxford University Press.

Saussure, 1916/1998 = F. de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, trad. I. I. Tarabac, Iași, Polirom.

Searle, 1998 = J. R. Searle, *Mind, Language and Society. Philosophy in the real World*, New York, Basic Books

Silva, 1980 = V. M. de Aguiar E. Silva, *Competencia lingüística y competencia literaria*, Madrid, Gredos.

Steen, 1994 = G. Steen, *Understanding Metaphor in Literature. An Empirical Approach*, London and New York, Longman.

Stern, 2000 = J. Stern, *Metaphor in Context*, Cambridge, Massachusetts, London, England, Bradford Book, The MIT Press.

Tămăianu, 2001 = Emma Tămăianu, *Fundamentele tipologiei textuale. O abordare în lumina lingvisticii integrale*, Cluj, Clusium.

Tămăianu-Morita, 2002 = Emma Tămăianu-Morita, *Integralismul în lingvistica japoneză*, Cluj, Clusium.

Vilarnovo, 1993 = A. Vilarnovo Caamaño, *Lógica y lenguaje en E. Coseriu*, Madrid, Gredos.

Weber, 1988/1992 = H. Weber, *Prologo del editor*, în Coșeriu, 1988/1992, p. 5-10.

Zagaevschi, 2001 = L. Zagaevschi, *Despre statutul metaforei ca funcție textuală în lingvistica textului*, în StUBB, Philologia, XLVI, nr. 4, p. 76-88.

Zavala, 1982 = V. Sánchez de Zavala, *Funcionalismo estructural y generativismo: aportaciones a un capítulo de la historia de la lingüística*, Madrid, Alianza.

Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31



CRITERII DE TIPOLOGIZARE A CÂMPURILOR LEXICALE

INTRODUCERE

În lingvistica integrală demersul tipologic este dezvoltat în trei direcții, urmând trei principii distincte: *principiul funcțional, cel semantic și cel formal*. Vorbim astfel, respectiv, despre o *tipologie a limbilor* (elaborată în sens humboldtian, pe baza conceptului de tip lingvistic), una *a textului* (privind procesele semantice de construcție a sensului)¹ și una *a câmpurilor lexicale*.

Abordarea din punct de vedere tipologic a câmpurilor lexicale, în stadiul actual al cercetărilor de lexică descriptivă, nu poate avea decât valoarea unui proiect, întrucât identificarea de câmpuri devine necesară în momentul în care dispunem de un număr mare de câmpuri deja descrise. Principalul obstacol în calea elaborării unei tipologii a câmpurilor îl constituie tocmai faptul că până astăzi „câmpurile lexicale sunt încă destul de puține și destul de prost cunoscute și foarte puține câmpuri au fost temeinic studiate din punct de vedere structural” (Coșeriu, 1976b, p. 41). Faptul că, pe de altă parte, „[...] câmpurile nu sunt structurate după aceleași principii și aceleași criterii”, precum și că ele „sunt nu numai mult mai numeroase, ci și mult mai variate decât alte paradigme” (Bidu-Vrâncănu, 1979, p. 145) nu constituie, în opinia noastră, argumente ale „dificultății” unei tipologii a câmpurilor, ci, dimpotrivă, argumente în sprijinul necesității unui astfel de demers, „sarcina unei tipologii a câmpurilor” fiind tocmai „să determine această diversitate de structurare și să stabilească tipurile de clase”(Coșeriu, 1976b, p. 41).

În această situație, „o tipologie schematică și, parțial, stabilită intuitiv” reprezintă (tocmai pentru o descriere coerentă a câmpurilor) „un cadru de posibilități – cadru care ar putea să fie apoi modificat grație rezultatelor obținute prin descrierea însăși” (*ibidem*). În ciuda caracterului său „parțial”, rezultatele acestui demers nu vor fi modificate, în esența lor, dacă criteriile în baza cărora au fost identificate anumite tipuri formale își vor dovedi eficacitatea din punctul de vedere al câmpurilor considerate. Modificările operate vor restructura cu siguranță aceste criterii în raport cu cele descoperite ulterior, stabilind eventual o nouă ierarhie a criteriilor, capabilă să ofere o imagine cât mai adecvată a „diversității de structurare” a câmpurilor lexicale.

¹ Cf. Tămăianu, 2001, unde textual-tipologicul este definit ca „modalitate a articulării interne a sensului” (p. 37).

Ideea unei tipologii a câmpurilor în sens integralist este discutată de Angela Bidu-Vrănceanu în studiul său din 1979, menționat deja aici, privind „câmpurile și tipologia lor”, care este structurat pe două secțiuni principale: A) definiția coșeriană a câmpurilor lexicale și B) interpretarea tipologiei câmpurilor, pe de o parte în raport cu fundalul teoretic schițat sub A), pe de altă parte, prin confruntarea cu „materialul faptic” analizat de autoare.

În studiul de față vom încerca să prezentăm o interpretare a tipologiei integraliste a câmpurilor diferită de cea a Angelei Bidu-Vrănceanu. De aceea, atât din rațiuni de coerență a expunerii cât și din rațiuni de ordin argumentativ (și polemic), ne-am structurat și noi demersul pe două secțiuni: I. Cadrul conceptual (minimal) al teoriei integraliste a câmpurilor și II. Tipologia integralistă a câmpurilor.

I. Cadrul conceptual (minimal) al teoriei integraliste a câmpurilor

1. Trihotomia semnificat/designație/sens

1. Nu vom insista asupra importanței teoretice a trihotomiei conținuturilor semantice, ci vom prezenta foarte succint această problemă doar din punctul de vedere al relevanței sale pentru tema lucrării de față.

1.1. S e m n i f i c a t u l este conținutul dat de fiecare limbă determinată și există ca atare numai în idiomul respectiv, ca semnificat «românesc», «franțuzesc», «englezesc» etc. Ca atare, semnificatul nu este traductibil, dat fiind că reprezintă structurarea specifică a «experienței lumii» în tradiția lingvistică a unei anumite comunități.

D e s i g n a ț i a este ansamblul de procedee semantice prin care semnificatul este orientat spre extralingvistic, pentru a delimita (a „determina” și „circumscrie”) un anumit aspect al lumii, *relevant în procesul construcției sensului*. Prin urmare, designația este, pe de o parte, conținutul (devenit lingvistic) „decupat” prin semnificatul de limbă, pe de altă parte, ansamblul procedeelelor semantice actualizate în vederea realizării acestui „decupaj”, într-un act concret de vorbire. De aceea, designația este determinată de semnificat (= „structurare a posibilităților de desemnare”), dar și de „principii generale ale gândirii și de experiența lumii («cunoașterea lucrurilor»)” (Coseriu, 1975, p. 207).

S e n s u l este conținutul lingvistic al unui act de vorbire individual, realizat ca text sau unitate textuală: «întrebare», «răspuns», «rugămintă», «invitație», «refuz», «replică» etc., adică tocmai acel conținut care „nu coincide cu semnificatul și designația”. Ca al doilea nivel semiotic, sensul se construiește prin integrarea și depășirea semnificatului și a designației: „în raport cu sensul, semnificatul și designația (și combinarea lor) funcționează ca semnul material («semnificant») în raport cu conținutul său («semnificatul»)” (*ibidem*, p. 208).

Cele trei tipuri de conținut lingvistic (semnificatul, designația și sensul) nu

semantice concrete, ci ca „elemente și procedee ale competenței lingvistice” (Coseriu, 1992a), adică ale științei lingvistice a vorbitorilor manifestată efectiv în vorbire².

1.2. «Lucruri» și limbaj

1.2.1. Deosebit de importantă pentru abordarea adecvată a semnificatului lexical, această distincție se întemeiază pe necesitatea de a deosebi „ceea ce se datorează cunoașterii «lucrurilor» și opiniilor (adevărate sau false) cu privire la lucruri și ceea ce se datorează limbajului” (Coseriu, 1964b, p. 95-96). Dacă din punct de vedere teoretic această distincție pare a fi în general acceptată, în practica descrierii, semnificatul (dat de limbă) se confundă cel mai adesea cu designația, cu structurarea „realității” ca atare. De aceea, încă din primul moment al demersului investigativ, în domeniul lexical, „trebuie să evităm a reduce structurarea lingvistică la structurarea «obiectivă» a realului, căutând limite proprii obiectelor” (*ibidem*). Astfel, în delimitarea câmpului faptic al lexematicii, va trebui să ignorăm (metodologic) ceea ce știm prin experiența din lume și să ne menținem, în mod constant, la punctul de vedere al limbii înseși (a «cunoașterii» dată în și prin idiomul considerat). Identificarea perspectivei lingvistice, în raport cu cea a «lucrurilor», implică deosebirea între: (1) lexic și terminologie; (2) cunoașterea cuvintelor și cunoașterea lucrurilor; (3) asociații datorate ideilor și opiniilor despre lucruri și „implicațiile efective și aprecierile încorporate în lexeme ca trăsături distinctive”; (4) structurarea lingvistică și structurarea obiectivă.

Cât privește prima distincție, următoarele aspecte ni se par mai importante:

a) Dacă lexemele reprezintă o formă specific idiomatice de intuire a lumii, terminologiile sunt doar o formă de întrebuițare a limbajului în scopul de a stabili o serie de clasificări ale realității ca atare.

b) De aceea, terminologiile constituie „simple nomenclaturi enumerative care corespund unor delimitări în obiecte [...], [sunt] clase de *designata* și, în acest sens, sunt clasificări obiective, nu structurări semantice” (*ibidem*, p.96).

c) În timp ce în limbajul, ca logos semantic, semnificatul nu coincide cu designația, în limbajul științific, ca sistem de desemnare, nu se face distincție între semnificatul termenilor și designație.

d) Structurările terminologice nu sunt definite în baza unor dimensiuni semantice, ci în raport cu caracteristici care aparțin obiectelor «reale». Tocmai de aceea, limbajul științific cunoaște doar opozițiile „exclusive”, i.e. un termen nu poate acoperi domeniul altui termen, pe când în limbajul ca atare se prezintă, în primul rând, opoziții inclusive, i.e. termenul nemarcat al unei opoziții poate acoperi

² Datorită locului central pe care îl ocupă în întemeierea lingvisticii integrale, trihotomia conținuturilor semantice este discutată în multe din studiile de referință ale lui E. Coșeriu: Coșeriu, 1966, p. 42-43, p. 44-45; Coșeriu, 1968b, p. 27-29; Coșeriu, 1969, p. 121-122; Coșeriu, 1970, p. 203-209; Coșeriu, 1971, p. 135-136; Coșeriu, 1975, p. 206-207; Coșeriu, 1976a, p. 220-227; Coșeriu, 1992.

și sfera semantică a termenului marcat (spre exemplu, în perechea *zi-noapte*, *zi* se opune lui *noapte*, dar poate semnifica și *zi + noapte*, adică 24 de ore; cf. Coseriu, 1966, p.43-45).

e) Terminologiile sunt, pe de o parte, „subidiomatice”, adică aparțin unor domenii limitate în cadrul fiecărei comunități idiomatice; pe de altă parte, ele sunt „interidiomatice”, adică „aparțin aceluiași tip de domeniu în diferite comunități idiomatice” (Coseriu, 1964b, p. 97-98). Aceasta se datorează de asemenea faptului că limbajul științific este un sistem de desemnare și ține de investigarea realului însuși.

f) Sistemele de nomenclaturi (mai reduse), ca numele zilelor săptămânii, ale lunilor anului, sistemele de măsură pentru greutate, lungime etc., de asemenea numele diferitelor feluri de alimente, în mare măsură ale vestimentației sau diversele terminologii convenționale: juridice, administrative, politice, ca și terminologiile și nomenclaturile populare „rămân în afara descrierii și a istoriei limbilor ca sisteme de semnificație”, întrucât „implică o competență tradițională cu caracter nelingvistic” (*ibidem*, p. 99).

Ceea ce trebuie remarcat, în acest context, este că semantica integrală *nu elimină* din câmpul cercetării lingvistice diferitele terminologii, însă nu le consideră ca aparținând domeniului lexematicii. Răspunzând unor critici, Eugenio Coseriu arată tocmai acest lucru: „în realitate, eu nu exclud terminologiile din obiectul lingvisticii, nici din cel al semanticii și mai puțin chiar din limbaj, ci doar din o b i e c t u l l e x e m a t i c i i”. De fapt, nu este vorba decât despre o „delimitare [...] metodologic oportună în faza inițială de definire și fundamentare a acestei discipline” (Coseriu, 1987b, p. 175-176)³.

1.2.2. Distincția între cunoașterea cuvintelor și cunoașterea lucrurilor apare manifestată idiomatic și prin raportul care există între «zona» lingvistică și «domeniul» obiectiv⁴. Ignorarea acestei distincții conduce la interpretarea unor lexeme ca aparținând aceluiași câmp semantic. Astfel, lexemele *casă-iglu-bungalow* sunt incluse în „câmpul semantic al locuinței”⁵, fără a se observa că în *limba română* între *casă*, pe de o parte, și *iglu-bungalow*, pe de altă parte, nu există o opoziție semantică directă, de aceeași natură cu cea care există, spre exemplu, între *bordei-colibă-casă*. În acest sens, trebuie tratat ca termen tehnic „orice cuvânt al cărui domeniu e mai îngust sau exterior cu privire la o anumită «zonă»” (Coseriu, 1964b, p. 100).

³ Ceea ce nu înseamnă că distincția nu corespunde într-o oarecare măsură și realității obiectului de studiu, limbajului, ca fundament și deschidere a posibilităților gândirii asupra lumii ca atare, în raport cu care limbajul științific reprezintă doar o „reducție” a posibilităților limbajului pur și simplu, adică o utilizare specială, alături de „limbajul curent”, „limbajul politic” etc. (cf., referitor la acest subiect, Coseriu, 1957, p. 240-242; Coseriu, 1966, p. 42-43, p. 44-45, p. 55-56; Coseriu, 1968a, p. 202, Coseriu, 1968b, p. 30).

⁴ În accepție coșeriană «zona» este „spațiul în care se cunoaște și se folosește un cuvânt ca semn lingvistic”, iar «domeniul» este „spațiul în care se cunoaște un obiect ca element al unei sfere din experiență sau din cultură” (cf. Coseriu, 1955, p. 311-313 și Coseriu, 1964b, p. 100-101).

⁵ Cf. De la... 1986, p. 151 și Răduț-Vărzaru, 1986, p. 130.

1.2.3. Distincția între structurile *lingvistice* și cele *obiective* poate fi precizată și prin considerarea relațiilor care se stabilesc între ele. Astfel:

(1) structurile semantice nu stabilesc limite la fenomenele obiective, iar „claritatea” sau „neclaritatea” distincțiilor nu aparține opozițiilor de limbă, ci raporturilor obiective în care se află „lucrurile” ca date în «lume», în ordinea «extralingvistică»;

(2) structurarea semnificatelor (lexical, dar și gramatical) nu poate fi investigată pornind de la proprietățile lucrurilor, de la opiniile despre lucruri sau relațiile în care lucrurile trebuie considerate (*ibidem*, p. 103);

(3) în limbaj este structurat și ceea ce nu este delimitat din punct de vedere „obiectiv”: *continuumuri* (galben-verde-albastru); *relații* (mare-mic) și *continuumuri și relații* în același timp (tânăr-bătrân).

De aceea, în acest sens, „este necesar să începem prin a stabili că nu este vorba de structuri ale realității, ci de structuri impuse realității prin interpretarea umană” (*ibidem*)⁶.

1.2.4. În concluzie, având în vedere importanța deosebită pe care distincția între «cunoașterea limbii» și «cunoașterea lumii» o are și în perspectiva demersului analitic-descriptiv, trebuie avută neapărat în vedere distincția dintre *dimensiunea semantică* și *dimensiunea reală* implicată în cunoașterea semnificatului lexical, aceasta deoarece „aceeași” opoziție (spre exemplu, *mic/mare*) poate constitui într-o anumită situație o opoziție semantic-funcțională care structurează un câmp lexical în baza dimensiunii semantice „mărimea obiectului”, în altă situație o opoziție reală implicată în raportul dintre lucrurile înseși. Spre exemplu, opoziția *mic/mare* este relevantă din punct de vedere lingvistic în structurarea microcâmpului: *așchie/ciot/butuc/buturugă*, întrucât în raportul între aceste lexeme este cuprinsă dimensiunea semantică «mărime». Cu alte cuvinte, vorbitorul limbii române știe prin cunoașterea limbii sale că *așchie* este „o parte mică (din întreg)”, iar *buturugă* (*buștean*) este „o parte mare din întreg” (avem în vedere aceste lexeme ca aparținând microcâmpului «parte din întreg»). În schimb, aceeași opoziție *mic/mare* poate fi o opoziție „obiectivă”, dată de *dimensiunea reală* a lucrurilor, ca în cazul *deal-munte*, care nu se opun în baza opoziției semantice «*mic/mare*», ci în baza «mărimii» reale a obiectelor ca atare sau în baza definițiilor (convenționale) cu caracter științific (deci postlingvistice).

În consecință, trebuie reținut faptul că lexematica nu studiază în nici un fel structurarea designației ca atare, ci numai structurarea semnificatului, chiar dacă și în designație putem întâlni o anumită „structurare”, construită însă în temeiul unei dimensiuni reale, și nu semantice. Astfel, în domeniul *designațional* al „instrumentelor muzicale” opoziția «instrument de suflat» / «instrument cu coarde» sau în cadrul instrumentelor cu coarde opoziția «vioară» / «violă» / «violoncel» / «contrabas» nu se constituie în baza unei dimensiuni semantice, ci prin criterii date de «cunoașterea lucrurilor» și, prin urmare, nu sunt opoziții semantice, ci clasificări

⁶ Cf., în acest sens, și Coseriu, 1987b, p. 178-182.

operate pe baza unor criterii «obiective». Cu toate acestea, nu este vorba de extralingvisticul ca atare, ci tot de un conținut lingvistic (continuumul designațional), implicat însă de cunoașterea extralingvisticului.

Prin urmare, dimensiunea semantică impune «lumii» structura specifică a unui idiom, a «viziunii lumii» într-o limbă particulară, în timp ce dimensiunea reală se impune limbii prin experiența în lume. Distincția între semnificat și designație, pe de o parte, în calitate de **c o n ț i n u t u r i l i n g v i s t i c e**, și referință, ca «lucru» aparținând ordinii reale, pe de altă parte, este utilă și în acest sens, căci face posibilă deosebirea, spre exemplu, între semnificatul «fluier», dat în limbă, și designatul „fluier” care e cuprins în structurarea „microcâmpului” designațional (clasa de designație) al «instrumentelor de suflat» și diversele ‘fluiere’ de diferite dimensiuni, forme, culori, care sunt elemente ale „realității”.

2. Câmpul lexical

2.1. Structura lexicală care organizează o substanță semantică continuă prin împărțirea valorii comune între mai multe unități de limbă aflate în opoziție directă unele cu altele constituie un câmp lexical. Între unitățile câmpului „există «selecție» (posibilitate de alegere) într-un punct determinat al lanțului vorbirii”, adică un câmp lexical „este constituit din termenul prezent într-un punct anumit al lanțului vorbirii și termenii pe care prezența acestuia îi exclude într-o manieră imediată” (Coseriu, 1968c, p. 170). De exemplu, în *afară este ger*, prezența lexemului *ger* exclude apariția în același punct a lexemelor *frig*, *răcoare*, *căldură*, *caniculă*⁷. Prin trăsăturile lor distinctive, lexemele se opun în cadrul aceluiasi câmp semantic, iar prin valoarea comună, câmpul în întregime se opune altor câmpuri, valoarea comună fiind tocmai «trăsătura distinctivă» care individualizează un câmp în raport cu altul. La rândul lor, câmpurile semantice se opun între ele în cadrul acestei valori comune care constituie valoarea semantică a unui macrocâmp care le include și care poate fi și el inclus într-un câmp de rang superior.

Unitățile funcționale minimale care subîmpart o zonă semantică omogenă sunt numite lexeme, în timp ce unitățile care denumesc valoarea comună a unui câmp sunt arhilexeme (acestea pot avea sau nu expresie proprie, adică pot fi sau nu lexematizate în limba respectivă).

2.2. Pentru identificarea și descrierea câmpurilor, în perspectiva lexematicii funcționale, este necesară înțelegerea principiului de „lucru”, pe care noi l-am numit *principiul constructiv*⁸. Acesta constă în construirea „pas cu pas”, în „trepte”,

⁷ Cf. și Coseriu, 1967, p. 146.

⁸ Și nu unul „analitic”, conform căruia se segmentează o valoare comună de câmp considerată global, anterior demersului investigativ. Pentru deosebirile, la acest nivel, între semantica structurală a școlii de la Tübingen și semantica structurală elaborată de Greimas, Pottier și Lyons, vezi Coseriu, 1968, pp. 171-172; Greimas, 1967a, p. 138-143.

a câmpului plecând de la opozițiile imediate între lexeme. Se va obține astfel, în același timp, valoarea semantică comună care individualizează câmpul și trăsăturile distinctive (= seme) care îl „formează”, i.e. îl structurează.

Schematic, principiul constructiv s-ar putea prezenta astfel:

ETAPA I. Opunem lexemele *vale-pârâu-râu-fluviu* și obținem valoarea comună «apă curgătoare» și trăsăturile distinctive ale fiecărui lexem în raport cu mărimea (considerată gradual: «foarte mic» – «mic» – «mare» – «foarte mare»).

ETAPA II. Opunem lexemele *vale-pârâu-râu-fluviu* lui *torent*, în cadrul aceleiași valori comune, și obținem trăsăturile «permanent» / «temporar».

ETAPA III. Opunem lexemele *baltă-lac-mare-ocean* și obținem «apă stătătoare» și trăsăturile distinctive în raport cu mărimea (de asemenea considerată gradual).

ETAPA IV. Opunem în baza opoziției «curgător»/«stătător» lexemele *vale-pârâu-râu-fluviu* / *torent* lexemelor *baltă-lac-mare-ocean* și obținem valoarea comună a câmpului «apa ca formă de relief».

Grafic, câmpul s-ar putea reprezenta astfel:

«apa ca formă de relief»		
«stătător» / «curgător»		
«permanent» / «temporar»		
baltă-lac-mare-ocean	vale-pârâu-râu-fluviu	torent

La fiecare etapă trebuie să ținem seama de faptul că valoarea comună a câmpului (lexematizată sau nu) este structurată opozițional și face posibilă o opoziție la un nivel ierarhic superior, astfel încât „un câmp se stabilește prin opoziții simple între cuvinte și se termină acolo unde o nouă opoziție ar cere ca valoarea unitară a câmpului să devină trăsătură distinctivă” (Coseriu, 1964a, p. 40). În exemplul nostru, «apă curgătoare» este, pe de o parte, valoare a microcâmpului *vale-...-fluviu/torent*, pe de altă parte, este termen al opoziției «stătător»/«curgător» și deci trăsătură distinctivă în câmpul «apa ca formă de relief».

Structura semică a fiecărui lexem din cadrul câmpului este constituită din ansamblul trăsăturilor distinctive care îl individualizează, spre exemplu *râu* = /apă ca formă de relief/ + /curgătoare/ + /mare/ + /permanentă/.

Spre deosebire de acest mod de lucru, Angela Bidu-Vrănceanu⁹ pornește, în sens invers, de la valoarea comună a câmpului și identifică unitățile funcționale și trăsăturile distinctive în interiorul acestei valori semantice globale. Riscul unui asemenea demers este acela de a ignora distincția dintre zona omogenă de semnificație și domeniul designațional, ceea ce se întâmplă, de fapt, în lucrarea citată, care este, mai degrabă, un tratat de „semantică designațională” din perspectiva limbii române contemporane (și nu „a limbii române contemporane”). Astfel, spre exemplu, opoziția «construcție medievală»/«construcție elegantă» (cf. Bidu-Vrănceanu, 1986, p. 128 și 130) nu este o opoziție semantică, ci una „reală”, și deci nu constituie baza unei structurări semantice, ci a unei clasificări designaționale. În schimb, opoziția «durată statică»/«durată temporară» este o opoziție semantică, dată în limbă, și poate fi considerată ca bază a opoziției *casă-hotel* (*ibidem*, p. 130).

Această interpretare a analizei semice apare și în studiul consacrat tipologiei câmpurilor. Astfel, în paragraful introductiv al acestui studiu se specifică modul de lucru: „Vom confrunta datele teoretice stabilite de E. Coșeriu cu rezultatele practice obținute de noi la nivelul analizei exhaustive a șase câmpuri din limba română contemporană [...]”. Mai departe, autoarea consideră că demersul propus este justificat prin faptul că „descrierea câmpurilor s-a făcut după principiile semanticii structurale de tip paradigmatic, care corespund în cea mai mare parte celor stabilite de E. Coșeriu; adică interpretarea câmpului ca o paradigmă lexico-semantică, analiza lui pe baza opozițiilor semantice relevate de trăsăturile semantice distinctive” (Bidu-Vrănceanu, 1979, p. 143). Evaluarea tipologiei câmpurilor lexicale ca o componentă a teoriei integraliste a câmpurilor, așa cum apare ea în acest studiu, relevă încă o dată că principiul pozitivist al „faptelor”, considerate (obsesiv) identice (ne referim cu toții, nu-i așa?, la „aceleași fapte”, la „aceleși obiect de studiu”), conduce inevitabil la rezultate (teoretice și descriptive) cu totul nesatisfăcătoare. Câmpurile lexico-semantică sau (sub)ansamblurile lexicale delimitate și descrise de autoare nu corespund nici din punct de vedere teoretic și nici din punct de vedere metodologic (prin urmare, nici „faptic”) concepției integraliste a câmpurilor¹⁰. Datorită acestor deosebiri radicale între cele două perspective, tocmai enunțul prin care se încearcă fundamentarea demersului evaluativ este cel care – teoretic – îl compromite definitiv: analiza câmpurilor – în accepție integralistă – nu se realizează „pe baza opozițiilor semantice relevate de

⁹ Cf. Bidu-Vrănceanu, 1985, p. 130-162 și Bidu-Vrănceanu, 1986, p. 86-172.

¹⁰ Nu dorim să afirmăm prin aceasta că (sub)ansamblurile lexico-semantică avute în vedere trebuie să corespundă neapărat cu conceptul integralist de câmp lexical. Este vorba numai de faptul că discutarea unei teorii prin raportare la anumite „fapte”, cu atât mai mult cu cât aceste „fapte” sunt delimitate din perspectiva altei teorii sau chiar în lipsa unei opțiuni teoretice explicite, este „un drum care nu duce nicăieri”.

trăsăturile semantice distinctive”, ci, viceversa, analiza câmpurilor se face pe baza trăsăturilor semantice distinctive relevate de opozițiile semantice¹¹.

De altfel, această dificultate în înțelegerea conceptului coșerian de câmp lexical apare evidentă în discutarea definiției acestui concept din cele două puncte de vedere reținute de autoare ca relevante: a) câmpul ca structurare a unui *continuum semantic* și b) câmpul ca *alegere lexicală*. Privitor la primul punct de vedere, autoarei i se pare că identifică o anumită „contradicție” în faptul că, pe de o parte, „opozițiile dintr-un câmp corespund opozițiilor unei categorii gramaticale”, iar, pe de altă parte, referitor la dimensiunea semantică, E. Coșeriu „o compară și pe aceasta tot cu categorii gramaticale, cum ar fi genul, numărul etc.” Această „contradicție” coșeriană necesită, desigur, anumite „precizări”: „Dacă ținem seamă mai ales de faptul că «dimensiunea» poate avea două valori concrete («unidimensional» și «pluridimensional»), credem că ar trebui precizat raportul dintre definiția identică a câmpului și [cea] a dimensiunii” (*ibidem*, p. 143). În legătură cu cele două valori „concrete” (?) ale dimensiunii semantice nu ne putem pronunța, deoarece nu am reușit să identificăm „referința” în „extralingvistic” a acestei sintagme. Cât privește eventuala confuzie între „opozițiile dintr-un câmp” și dimensiunea câmpului, „precizările” solicitate se află tocmai în studiul coșerian discutat de autoare: (1) „O dimensiune [...] este suportul implicit al unei distincții funcționale” (= opoziție funcțională) (p. 45); (2) „Desigur, dacă pentru o dimensiune nu există decât o singură opoziție, de fapt dimensiunea coincide cu opoziția” (*ibidem*, p. 68); (3) „[...] această coincidență a «faptelor» nu implică coincidența noțională” (*ibidem*, p. 68).

Referitor la al doilea punct de vedere, se arată următoarele: „În felul acesta, credem, se introduce un aspect care complică de cele mai multe ori definiția câmpului, și anume faptul că, deși se admite, în general, că un câmp este constituit din relații (opoziții și identități) dintre termenii desemnând o anumită substanță semantică, aceste relații se pot stabili, de fapt, din diferite puncte de vedere” (*ibidem*, p. 144). Mai întâi, la acest palier al teoriei câmpurilor, nu este vorba despre o definiție, ci despre identificarea câmpurilor, iar în domeniul faptic, prin stabilirea opozițiilor imediate într-un anumit punct al vorbirii. Aceasta este doar o consecință metodologică derivată din reinterpretarea coșeriană a celebrei dihotomii *langue-parole*, care constituie una dintre tezele care formează corpul central al

¹¹ În legătură cu „analiza semică”, trebuie să arătăm că semele nu sunt anterioare lexemelor primare corespunzătoare „unor intuiții unitare”, ci reprezintă doar rezultatul opozițiilor între lexeme. De aceea, principiul opoziției „nu implică faptul că lexemele «se compun» din trăsături distinctive, nici că ele sunt sintetizate plecând de la aceste trăsături în actul de vorbire”. Astfel, lexemele prezintă trăsături distinctive numai pentru că intră în opoziții cu alte lexeme și deci „trăsăturile distinctive există în virtutea opozițiilor și nu invers” (cf. Coseriu, 1982, p. 144). În sens contrar, Angela Bidu-Vrânceanu susține că analiza componentială urmărește stabilirea inventarului de termeni „pe baza unor proprietăți semantice comune, materializate la nivel componential [...]”, iar „semele comune sunt alese, cunoscute încă de la începutul analizei (ca principiu de constituire a inventarului lexical de analizat)” (Bidu-Vrânceanu, 1994, p. 22).

doctrinei integraliste¹². Dimensiunea semantică este temeiul în care se stabilește o anumită opoziție lexematică, adică „proprietatea semantică vizată de această opoziție” (Coșeriu, 1976b, p. 217). Pe de altă parte, acest conținut semantic există ca atare, în limbă, „numai în virtutea faptului că o opoziție se raportează la el”, altfel spus numai în măsura în care constituie „suport implicit al unei distincții funcționale” (*ibidem*)¹³. În acest sens, dimensiunea „temperatură” este baza opoziției între lexemele *rece-răcoros-căldură-cald*, dar ea nu există ca atare decât datorită faptului că, în limba română, există aceste opoziții funcționale.

Referindu-se la acest mod de înțelegere a „opozițiilor formale”, Cl. Germain afirmă că „[...] nous n'arrivons pas à comprendre en quoi des oppositions [...] du type *bas-haut, froid-frais, tiède-chaud* et *début-milieu-fin* [...] sont des types *formels* d'oppositions [...]. Selon nous, *bas-haut* est une opposition significative non formelle, fondée sur une affinité de signifié [...]. Pourtant, *bas-haut, court-long, vide-plein* ne peuvent être, quoi qu'en dise Coseriu, des oppositions formelles linguistiques (privatives antynomiques)” (Germain, 1981, p. 121-122). Trebuie să observăm, în legătură cu această critică, în primul rând, faptul că nu opozițiile ca atare sunt „semnificative”, ci unitățile limbii sunt semnificative, în timp ce opozițiile sunt funcționale și, în acest sens al funcționalității lor, ele sunt „formale”. Cu alte cuvinte, prin opozițiile imediate dintre ele unitățile semnificative *formează* (= structurează) o substanță semantică continuă. În acest sens putem vorbi de cele două componente ale valorii lingvistice în planul conținutului: componenta pozitivă (dată în unitatea semnificativă) și cea negativă (dată de „opozițiile formale”). Unitatea lexicală apare astfel definită prin considerarea ei în această dublă ipostază: (1) ca semnificat unitar dat în intuiția „faptului de a fi”, în mod necesar identic cu sine însuși (= componenta pozitivă) și (2) în opoziție imediată cu alte unități (= componenta negativă sau „diferențiale”), aceasta manifestând diferența dintre unitatea dată și celelalte unități subsumabile unei zone comune de semnificație. Pornind de la această a doua accepțiune a conceptului de valoare, E. Coșeriu elaborează conceptul de „opoziție formală”, adică „structurală „sau „funcțională”.

În al doilea rând, în cadrul tipologiei câmpurilor, termenul „formal” are un cu totul alt conținut, aparținând planului cercetării, al lingvisticii, și nu planului obiectului, al limbajului. El înseamnă aici ceea ce se obține în urma operației de clasificare a opozițiilor funcționale (identificate în planul limbajului), după criterii „arbitrare” sau „convenționale” stabilite în temeiul unor rațiuni ce decurg din necesitatea sistematizării rezultatelor investigației. Într-adevăr, „privativ” sau

¹² Nu ne putem referi aici la această problemă; pentru o anumită interpretare a gândirii coseriene din acest unghi cf. Lazăr, 2001, p. 6.

„echipolent”, „unidimensional” sau „pluridimensional”, „ierahizant” sau „selectiv” sunt termeni care denumesc criterii formale în baza cărora obținem clase sau tipuri formale de opoziții, respectiv de câmpuri¹⁴.

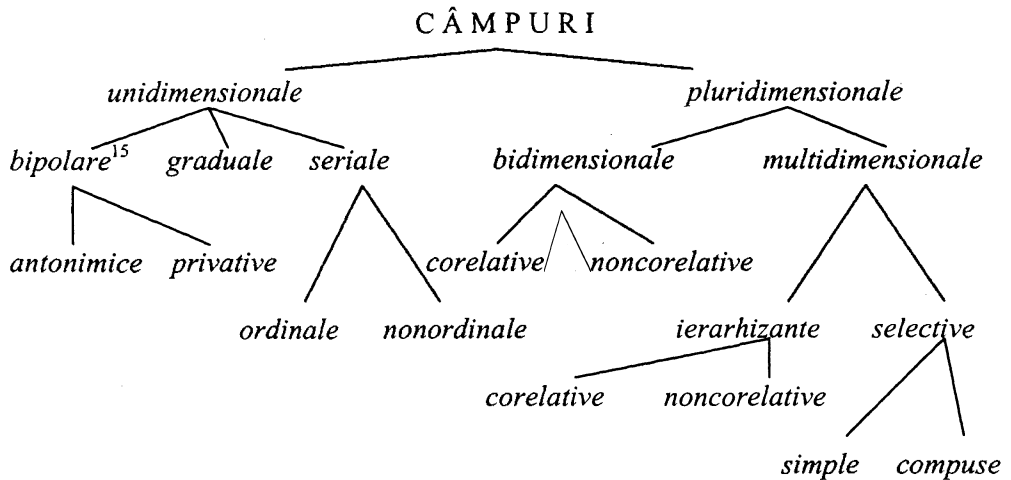
II. Tipologia integralistă a câmpurilor lexicale

1.1. Un prim criteriu formal de tipologizare a câmpurilor are în vedere relațiile interne ale unui câmp lexical, care în funcție de opozițiile semantic-funcționale pot fi: *graduale*, *echipolente* și *privative*. Opozițiile graduale se stabilesc între lexeme care structurează o anumită zonă semantică în funcție de gradul dimensiunii (intensitate, mărime), semnificată prin valoarea globală a câmpului (arhilexem). Astfel, *rece-răcoros-călduț-cald-fierbinte* este un câmp gradual. Opozițiile echipolente structurează câmpuri în care valoarea fiecărui lexem se definește prin opoziție directă cu toate celelalte lexeme ale câmpului. Numele de culori constituie în limba română un astfel de câmp. Opozițiile privative (sau „sinonimice”) se stabilesc între două lexeme, dintre care unul prezintă o trăsătură distinctivă față de care cel de-al doilea este indiferent: spre exemplu, în *a se adapta – a se acomoda*, trăsătura «convenabil» din «a se acomoda» nu este prezentă în *a se adapta*. Acestui criteriu, al tipurilor de opoziție, i se adaugă încă patru criterii, prin combinarea cărora se va putea obține un proiect de tipologie a câmpurilor lexicale:

- 1) numărul „dimensiunilor” semantice care funcționează într-un câmp;
- 2) modul de combinare a acestor dimensiuni în interiorul câmpului;
- 3) tipul „ontic” al opozițiilor lexematice dintr-un câmp;
- 4) tipul raportului dintre conținutul și expresia lexemelor.

Prin combinarea dintre criteriul „tipului formal de opoziție lexematică” cu criteriul „numărului de dimensiuni semantice” și cu criteriul „modului de combinare a dimensiunilor semantice” obținem o primă tipologie a câmpurilor lexicale din punctul de vedere al configurației lor:

¹⁴ Aceste distincții constituie, de altfel, și punctul de plecare al evaluării critice a tipului de analiză semică propus de Lyons: „[Lyons] distingue, on le sait, toute une série de type logico-formels d'oppositions, tels que l'hyponymie (par ex. *chêne* par rapport à *arbre*), l'incompatibilité (par ex. *vert-rouge*) et l'«oppositeness of meaning», distinguée à son tour en complémentarité (par ex. *vivant-mort*), antonymie (*grand-petit*, *large-étroit*) et „converseness” (*vendre-acheter*, *husband-wife*). Această tipologie logico-formală „ne concerne que la forme générique des oppositions sémantiques et non pas ces oppositions en tant que telles: dans le cas du lexique, les différences sémantiques entre les paradigmes lexicaux et entre les lexèmes à l'intérieur de chaque paradigme différences qui devraient constituer l'objet par excellence de la sémantique structurale. [...] Certes, il est intéressant de constater que *long-court*, *grand-petit*, *haut-bas*, *schwer-leicht*, *âge-jeune* présentent le même type formel d'opposition („antonymie”), mais par là on ne sait pas quelles sont les différences entre ces couples de lexèmes et à l'intérieur de chacun d'eux”. De aceea, distincțiile stabilite de Lyons „sont des distinctions intéressantes, bienvenues et utiles à plusieurs égards, en particulier pour l'établissement de la typologie des champs lexicaux et des classes lexicales” (Coseriu, 1982, p. 144-145).



Avem deci următoarele tipuri de câmpuri:

1. unidimensional bipolar antonimic
2. unidimensional bipolar privativ
3. unidimensional gradual
4. unidimensional serial ordinal
5. unidimensional serial nonordinal
6. bidimensional corelativ
7. bidimensional noncorelativ
8. multidimensional ierarhizant corelativ
9. multidimensional ierarhizant noncorelativ
10. multidimensional selectiv simplu
11. multidimensional selectiv compus.

După numărul dimensiunilor semantice câmpurile se împart în unidimensionale (cu o singură dimensiune) și pluridimensionale (cu mai mult de o dimensiune).

După tipul de opoziții câmpurile unidimensionale se subîmpart în: bipolare (antonimice și privative), graduale și seriale.

1.1.1. Câmpurile unidimensionale bipolare antonimice sunt constituite din termeni într-o opoziție de tipul $x/nonx$ în care $nonx$ nu este „negativul real” al lui x , ci „contrariul” semantic al acestuia. Astfel, în „mic”-„mare”, „jos”-„sus”, „aproape”-„departe”, „scund”-„înalt”, „îngust”-„lat”, „subțire”-„gros”, „a veni”-„a pleca” (care constituie opoziții antonimice propriu-zise), „mare”, „sus”, „departe”, „înalt”, „lat”, „gros”, „a pleca” nu reprezintă respectiv „nonmare”, „nonsus”, „nondeparte”, „nonînalt”, „nonlat”, „nongros”, „non-a pleca”, din

¹⁵ Urmând sugestiile de la Coseriu, 1976b, p. 223, am subdivizat ramura ‘unidimensional antonimic’ pentru a pune în evidență deosebirea între opozițiile antonimice propriu-zise și cele privative, deși între aceste opoziții „nu există o diferență esențială”.

punctul de vedere „real”, al „substanței” nestructurate lingvistic, ci, dimpotrivă, „mare”, „sus”, „departe”, „înalt” etc. sunt, respectiv, contrariul, din punct de vedere semantic, al structurilor date în limbă ale lexemelor „mic”, „jos”, „înalt”. Cu alte cuvinte, opozițiile antonimice *sus-jos* sau *aproape-departe* nu sunt „reflectări” în limbă ale unei stări reale de lucruri, ci din contră, sunt structuri semantice care impun „realității” o astfel de structurare, un astfel de „mod-de-a-fi”. Prin urmare, aceste opoziții constituie temeiul unor dimensiuni semantice relevante doar din punctul de vedere al subiectului vorbitor, și nu în realul ca atare. Astfel, dimensiunile semantice mărime („mic”-„mare”), verticalitate („jos”-„sus”), orizontalitate („departe”-„aproape”, dar și „dreapta”-„stânga”, „înainte”-„înapoi”) au o semnificație în „lumea omului”, în universul său semnificativ, și nu în „realitatea extralingvistică”. De aceea, câmpurile bidimensionale antonimice nu trebuie interpretate ca structurări ale unor „stări de lucruri”, ci ca structurări lexematice, care „formează” o zonă continuă de semnificație.

1.1.2. Câmpurile unidimensionale bipolare privative. Acest tip de câmpuri lexicale este constituit din termeni considerați, de obicei, „sinonimi”, dar care, în realitate, se definesc funcțional tot în baza unei opoziții de tipul $x/nonx$, însă într-un alt sens decât termenii opozițiilor antonimice. În cazul câmpurilor privative, opoziția $x/nonx$ nu structurează substanța semantică, i.e. o dimensiune semantică, din punctul de vedere al acesteia, ci dintr-o perspectivă oarecum exterioară valorii semantice respective. Dacă opoziția antonimică „mic”-„mare” „formează” dimensiunea semantică „mărime” tocmai din punctul de vedere al „mărimii”, o opoziție privativă de tipul *a socoti-a calcula*, *necaz-supărare*, *părere-opinie*, *a se adapta-a se acomoda* structurează substanța semantică comună dintr-un punct de vedere exterior acesteia. Astfel, valoarea semantică «a se armoniza cu/într-un anumit context» este structurată de lexemul *a se adapta* și lexemul *a se acomoda* în opoziție neutralizabilă, în raport cu trăsăturile distinctive «convenabil»-«nonconvenabil». Dacă *a se adapta* este indiferent față de aceste trăsături, în sensul că le conține potențial pe ambele însă fără a fi definit funcțional în raport de acestea, *a se acomoda* presupune trăsătura distinctivă «convenabil» (opus lui «nonconvenabil»). Avem, de asemenea, *a dojeni-a mustra*, unde termenii (care nu sunt, de data aceasta, în opoziție neutralizabilă) structurează substanța semantică «sanctiune verbală», prin trăsăturile «fără intenție moralizatoare» - «cu intenție moralizatoare» ($x/non-x$), deci lexemele *a dojeni*, respectiv *a mustra*, se opun tocmai în relație cu aceste trăsături: *a dojeni* («fără intenții moralizatoare»), *a mustra* («cu intenții moralizatoare»).

Să observăm acum că opoziția $x/non-x$, în cazul opozițiilor antonimice „mic”-„mare”, se raportează la dimensiunea semantică „mărime” într-un mod diferit față de cel în care $x/non-x$, în cazul opoziției *a dojeni-a mustra* (în baza trăsăturilor /+moralizator/), se raportează la valoarea comună de semnificație «sanctiune verbală». Deosebirea între cele două moduri de a structura o zonă de semnificație justifică această dublă interpretare a opoziției $x/non-x$ și, deci, distincția antonimic/privativ.

1.1.3. *Câmpurile unidimensionale graduale* se constituie prin opoziții care în interiorul unui arhilexem (cu sau fără expresie) ordonează un număr de lexeme în funcție de gradul semnatificat de substanța semantică respectivă. Astfel, în câmpurile: *ger-frig-răcoare-căldură-caniculă*, *vale-pârâu-râu-fluviu* sau *drăguț-frumos-splendid-minunat*, dimensiunile semantice corespunzătoare: «temperatură a aerului», «apă curgătoare», respectiv «frumusețe» sunt prezentate într-o ordine graduală în interiorul substanței semantice comune.

Este interesant de observat posibilitatea de a „integra” tipul antonimic cu tipul gradual. Spre exemplu, în câmpurile deja amintite: a) al „mărimii” avem lexemele *minuscul-mic-mare-enorm*; sau b) al «temperaturii aerului» avem *ger-frig-răcoare-căldură-caniculă*. „Antonimiile” *mic/mare* și *ger/caniculă* (sau *vale/fluviu* în câmpul «apă curgătoare») nu sunt de aceeași natură. Evident, o structură graduală implică existența unui minim și a unui maxim în cadrul dimensiunii considerate, însă între „minim” și „maxim” nu avem o opoziție de tipul *x/non-x*, deci o opoziție antonimică, dacă între acești doi poli ai dimensiunii se intercalează termenii care semnifică diferite grade intermediare. Pentru a integra o structură antonimică într-o structură graduală, este necesar ca între termenii „contrari” să nu se interpună nici un alt termen. Astfel, în câmpul *minuscul-mic/mare-enorm*, între *mic* și *mare* nu există „grade” intermediare, în timp ce în secțiunea *minuscul-mic* și, respectiv, *mare-enorm* putem vorbi despre o gradualitate; aceasta face ca în câmpul „mărimii” format din cele patru lexeme să avem două câmpuri graduale: *minuscul-mic* și *mare-enorm* și un câmp antonimic *mic-mare*. Nu în același fel se prezintă lucrurile în câmpurile „temperatura aerului” și „apă curgătoare”, unde între oricare dintre termenii care pot fi considerați în opoziția *x/non-x* se interpune cel puțin un alt termen (desigur, nu putem „opune” *răcoare* lui *căldură*): între *ger* și *caniculă* avem trei grade intermediare, între *ger* și *căldură* două grade intermediare, iar între *ger* și *răcoare* un grad intermediar; la fel între *frig* și *căldură*, *frig* și *caniculă* avem unul sau două grade intermediare. De aceea, în acest tip de câmp, nu putem vorbi despre o reală integrare a opozițiilor antonimice cu cele graduale.

1.1.4. *Câmpurile unidimensionale seriale* se constituie în baza opozițiilor echipolente multilaterale, în care lexemele unui câmp structurează substanța semantică globală prin faptul că fiecare lexem se opune, în mod imediat, la același nivel logico-semantic, tuturor celorlalte lexeme. În funcție de natura opozițiilor – „relațională” sau „substantivală” – câmpurile seriale se subdivid în *ordinale* și *nonordinale*.

Câmpurile seriale ordinale, structurate prin opoziții de natură relațională, sunt compuse din lexeme „aranjate într-o ordine fixă”, care definește conținutul fiecărui lexem în raport cu toate celelalte. În afara acestor relații ordinale, lexemele unor astfel de structuri „sunt semantic vide” (Coseriu, 1976b, p. 49). Spre exemplu, câmpul «zilelor săptămânii», al «lunilor anului» sau al «etapelor unei desfășurări în timp» (*început-mijloc-sfârșit*) constituie astfel de câmpuri seriale ordinale și sunt, ca atare, „serii închise”.

Câmpurile seriale non ordinale se structurează în baza unor opoziții substantivale, în care lexemele au un conținut de sine stătător și desemnează „entități” cu individualitate proprie. Este vorba despre o structurare serială nonordonată, care formează serii deschise, cum ar fi: nume de pești, păsări, arbori, flori etc.

La acest nivel se ridică o întrebare: nu cumva aceste câmpuri seriale (ordinale sau non-ordinale) sunt simple nomenclaturi, adică serii terminologice fără relevanță semantic-funcțională? Atât seriile terminologice închise (*luni-marți-miercuri* etc. sau *ianuarie-februarie-martie* etc.) cât și terminologiile deschise (*brad, stejar, plop* etc.) pot fi considerate – după părerea noastră – structuri semantice numai în temeiul existenței unui conținut lexical comun ca valoare arhilexematică (în opozițiile *pește/pasăre/arbore/floare*) sau cu valoare clasematică de tipul «animat»/«non-animat» (*pește-pasăre/arbore-floare*), valoare definită în planul opozițiilor de limbă. Prin aceasta, seriile terminologice amintite se deosebesc de terminologiile din limbajul științific sau tehnic, unde valoarea comună a seriilor de termeni este definită, de asemenea, în limbajul științific sau tehnic. Prin urmare, termenii din chimie (diferite nume de acizi, baze etc.) au valoarea comună „substanță chimică”, iar această valoare se definește tot în domeniul științelor.

1.1.5. *Câmpurile bidimensionale* sunt structurate pe baza a două dimensiuni semantice care funcționează în interiorul aceleiași zone continue de semnificație. În funcție de „modul de combinare” al acestor dimensiuni deosebim câmpuri *bidimensionale corelative* și *câmpuri bidimensionale noncorelative*.

În câmpurile bidimensionale corelative cele două dimensiuni se intersectează „formând fascicule de corelații” (*ibidem*, p. 53) între cele două tipuri de opoziții polare: „antonimice” și „privative”. Avem, astfel:

ușor	greu
facil	dificil
a se alătura	a se despărți
a adera	a abjura

Analiza dimensiunilor prezente în aceste câmpuri relevă opoziții privative între *ușor-facil, greu-dificil* și *a se alătura-a adera* și *a se despărți-a abjura* și opoziții antonimice între *ușor-greu, facil-dificil* și, respectiv, *a se alătura-a se despărți* și *a adera-a abjura*.

Putem avea, de asemenea, câmpuri cu șase termeni:

		mic	mare
în spațiu		subțire	gros
în plan	plin	îngust	lat
	gol	strâmt	larg

În opoziția „lat”-„larg” ni se pare că nu este vorba despre trăsăturile distinctive «lărgime în plan»/«lărgime în spațiu» (cf. *ibidem*, p. 73, nota 32), cât mai degrabă «lărgime a unui plin (= lat)»/«lărgime a unui gol» (= larg) care sunt raportate în plan, și nu în spațiu. Opoziția *gros-lat* se face în baza trăsăturilor «mare în spațiu»/«în plan». La fel, pentru opozițiile *îngust-strâmt*, pe de o parte, și *subțire-îngust*, pe de alta. În structurarea acestui câmp nu este vorba de trei dimensiuni, cum ar putea părea la prima vedere, întrucât pe coloana *gros-lat-larg* este vorba despre o opoziție privativă «în spațiu plin»/«în plan plin»/«în plan gol».

În câmpul bidimensional noncorelativ cele două dimensiuni nu se mai intersectează, iar în interiorul celor două secțiuni avem doar opoziții graduale sau echipolente. Dacă ținem cont de faptul că între secțiuni putem avea opoziții antonimice sau privative, atunci obținem următoarele șase subtipuri:

I.

antonimic	x	gradual
	nonx	echipolent

II.

antonimic	x	echipolent
	nonx	echipolent

III.

antonimic	x	echipolent
	nonx	echipolent

IV.

privativ	x	gradual
	nonx	echipolent

V.

privativ	x	echipolent
	nonx	gradual

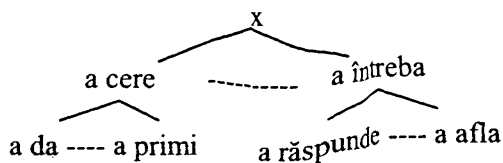
VI.

privativ	x	echipolent
	nonx	echipolent

Cercetările ulterioare vor putea stabili dacă putem vorbi pentru limba română de asemenea tipuri de câmpuri.

1.1.6. *Câmpuri multidimensionale ierarhizante.* În acest tip de câmpuri, dimensiunile semantice se aplică succesiv la diferite niveluri de structurare ale substanței semantice globale. La fiecare nivel vom avea deci un arhilexem (cu sau fără expresie) și în interiorul acestuia o serie de distincții, din care rezultă

arhilexeme secundare, la rândul lor structurate pe baza altor distincții. Astfel, distincțiile funcționale de la un anumit nivel nu se repetă la nivelurile inferioare, care sunt „indiferente” în raport cu dimensiunile semantice superioare. În funcție de modul în care se aplică opozițiile la fiecare nivel, deosebim: *câmpuri ierarhizante corelative* și *câmpuri ierarhizante noncorelative*. În câmpurile ierarhizante corelative avem același tip de opoziții distinctive în fiecare dintre „ramurile” opuse la același nivel. Un astfel de câmp ar fi:



La nivelul ramurii *a da*–*a primi* funcționează aceeași opoziție ca și în ramura *a răspunde*–*a afla*: ablativ/adlativ (ablativ = dinspre locutor →; adlativ = înspre locutor ←). Sau câmpul „parte din întreg”:

		„Parte din întreg”		
„considerat compact”			considerat compus din indivizi	
„mic”	„mare”		„mic”	„mare”
„lichid”-----„solid” (-)„casant”-(+)casant				
<i>strop, picătură, așchie, ciob</i>	<i>buturugă</i>		<i>minoritate</i>	<i>majoritate</i>

În acest câmp opoziția „mic–mare” se aplică atât în ramura „compact”, cât și în ramura „compus”.

În câmpurile ierarhizante noncorelative distincțiile se întemeiază, chiar la același nivel, pe opoziții diferite, termenii unei ramuri fiind „indiferenți” față de opozițiile din ramurile paralele ale câmpului. Un astfel de câmp poate fi secțiunea „compact” din câmpul „parte din întreg”, unde opoziția „casant–noncasant” se aplică doar în ramura „mic” din această secțiune, fiind „indiferentă” în ramura „mare”.

1.1.7. Câmpuri multidimensionale selective. În acest tip de câmpuri dimensiunile semantice se aplică simultan în structurarea valorii unitare a semnificației, de aceea fiecare distincție este, în principiu, funcțională în interiorul câmpului. Aceasta înseamnă că pentru fiecare lexem este necesară prezența tuturor dimensiunilor implicate. În raport cu numărul de arhilexeme avem: câmpuri *selective simple* și câmpuri *selective compuse*.

Câmpul selectiv simplu are o singură valoare unitară (un singur arhilexem) în interiorul căreia nu există diferențe de nivel ierarhic. Această valoare

semantică comună este subîmpărțită de un anumit număr de lexeme, definite prin concurența tuturor opozițiilor funcționale din cadrul câmpului. Considerăm, spre exemplu, o secțiune a câmpului „rudenie”:

	ascendent		descendent	
	masc.	fem.	masc.	fem.
linie directă	tată	mamă	fiu	fiică
linie colaterală	unchi	mătușă	nepot	nepoată

În acord cu cele afirmate mai sus, observăm că pentru fiecare lexem toate cele trei dimensiuni: 1) linie directă/colaterală, 2) ascendent/descendent, 3) masculin/ feminin sunt simultan funcțional relevante; astfel, pentru lexemul *tată* avem /linie directă/ + /ascendent/ + /masculin/ sau pentru *nepoată* avem /linie colaterală/ + /descendent/ + /feminin/. Astfel, modificarea unei trăsături distinctive, în primul caz /linie directă/ cu /linie colaterală/, în al doilea caz /descendent/ cu /ascendent/ transformă lexemele considerate în *unchi*, respectiv /mătușă/.

În câmpurile selective compuse avem mai multe arhilexeme care se intersectează pe anumite secțiuni ale unei zone de semnificație. Trăsăturile distinctive care funcționează în astfel de câmpuri sunt relevante în interiorul aceluiași arhilexem, în sensul că mai multe dimensiuni semantice raportate la aceeași valoare arhilexematică pot constitui baza aceluiași tip de opoziție. Un astfel de câmp este secțiunea „nonuman” din câmpul „făptură” (cf. Coseriu, 1968c, p.179). Se observă că, în cadrul aceleiași valori arhilexematice, „animal”, mai multe dimensiuni semantice „dobitoace”, „păsări” constituie baza unor opoziții similare «domestic»/«sălbatic»: «vite»/«jivine» și «orătâni»/«păsări».

1.1.8. Considerând în ansamblu tipologia câmpurilor după criteriul configurației, Angela Bidu-Vrănceanu constată o serie de neajunsuri:

A. „[...] această clasificare nu ține seama de toate tipurile de opoziții posibile”;

B. „[...] diferitele tipuri de opoziții sunt considerate caracteristice numai pentru câmpurile unidimensionale, ceea ce deranjează în interpretarea practică, dat fiind că majoritatea câmpurilor par a fi pluridimensionale”. Pornind de la aceste considerații, se constată o serie de „inadvertențe” în clasificarea diferitelor câmpuri, punându-se, ca o consecință, sub semnul întrebării însăși „utilitatea” acestei tipologii: „În condițiile în care câmpurile sunt atât de eterogene sub aspectul tipurilor de opoziții care le caracterizează, ne întrebăm dacă această clasificare mai este utilă” (Bidu-Vrănceanu, 1979, p. 146).

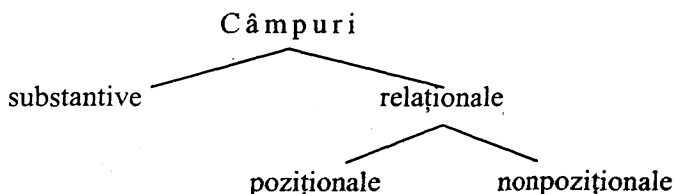
C. „Confruntarea tipologiei stabilite de E. Coseriu în ce privește caracterizarea câmpurilor sub aspectul tipurilor de opoziții și a numărului dimensiunilor cu analiza concretă făcută celor șase câmpuri din limba română contemporană demonstrează că unul și același câmp poate figura în mai multe puncte ale acestei clasificări. În felul acesta se pune întrebarea dacă se mai obține o tipologie când se iau în considerație aceste criterii” (*ibidem*, p. 148).

Referitor la primul aspect, reamintim că încă de la început s-a menționat că demersul se limitează la „o tipologie schematică și, parțial, stabilită intuitiv” (Coseriu, 1976b, p. 41). Cât privește aspectele B. și C. este vorba, desigur, de o neînțelegere: criteriile de tipologizare se aplică succesiv, respectiv criteriul numărului, criteriul tipurilor formale de opoziții, criteriul modului lor de combinare. Astfel, într-un câmp multidimensional ierarhizant selectiv, spre exemplu, putem avea secțiuni (microcâmpuri) graduale, privative sau echipolente.

1.2. **Criteriul ontic** de tipologizare a câmpurilor lexicale are în vedere natura (substantivală sau relațională a) lexemelor implicate în opoziții. Lexemele de natură substantivală denumesc unități intuite autonom în raport cu alte entități, în timp ce lexemele relaționale desemnează entități care se definesc numai ca termeni ai unor relații. „Om”, „animal”, „plantă”, „casă”, „piatră”, „mic”, „mare”, „frumos”, „urât”, „lat”, „larg” etc. sunt lexeme substantivale (și nu *substantive*, în sensul semnificatului categorial „substantivitate”). Aceste lexeme pot „forma” câmpuri polare sau graduale, fiind astfel definite *relativ la o dimensiune semantică*, însă natura lor nu este prin acest fapt relațională, căci „faptul de a fi mare (sau frumos etc.)” sunt semnificate relative raportate la valoarea semantică comună a microcâmpurilor din care fac parte.

În funcție de modul în care semnificatele relaționale sunt definite semantic vom avea câmpuri relaționale poziționale și câmpuri relaționale nonpoziționale. Primul subtip este constituit din lexeme care „desemnează tocmai (și numai) poziția pe care «designatum»-urile o ocupă în raport cu un punct de orientare în timp sau în spațiu, sau într-o serie fixă” (Coseriu, 1976b, p. 238)¹⁶. În câmpurile relaționale nonpoziționale, ordinea lexemelor într-o serie nu mai este relevantă, deoarece „relațiile sunt fondate obiectiv”, astfel încât ‘lucrurile’ pot fi desemnate ca termeni ai tuturor relațiilor posibile în câmp. În exemplul discutat al câmpului numelor de rudenie, lexemul „tată” poate fi definit, schimbând perspectiva, ca „bunic”, „fin”, „unchi”, „nepot”, „frate”.

Tipologia câmpurilor lexicale din punctul de vedere al tipului „ontic” al opoziției se prezintă din punct de vedere grafic astfel:

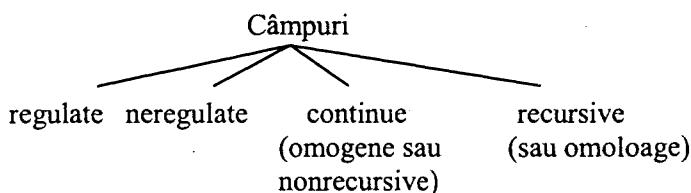


1.3. Raportul conținut – expresie funcționând drept criteriu tipologic vizează, pe de o parte, „«motivarea analogică» a expresiei prin conținut” (regularitate), pe de altă parte, „reluarea expresiei unei anumite zone a unei paradigme într-o altă

¹⁶ Pentru exemple privind aceste tipuri de câmpuri cf. supra, câmpurile seriilor cardinale.

zonă, cu distincții ulterioare ale aceleiași paradigme” (Coseriu, 1976b, p. 239) (recursivitate). În funcție de aceste două perspective:

Tipologia câmpurilor lexicale din punctul de vedere al raportului conținut–expresie se prezintă astfel:



În cadrul câmpurilor regulate, avem o *regularitate internă*, definită în interiorul unei paradigme sau al paradigmelor unei categorii gramaticale, și o *regularitate externă*, a unei categorii în raport cu o altă categorie. Spre exemplu, primul subtip are în vedere raportul între lexeme ca *lup–lupoaică*, *urs–ursoaică*, *leu–leoaică*, unde, într-o anumită zonă din secțiunea „animat nonuman” din câmpul „făptură”, avem regularitate între corelația de „sex” și exprimarea genului gramatical. Cel de-al doilea subtip este constituit de lexeme rezultate din compoziție (lexematică sau prolexematică). Astfel, avem de la *caisă*, *castană*, *cireașă*, *corcodușă*, *nucă*, *pară*, *prună*, respectiv compozițiile prolexematice *cais*, *castan*, *cireș*, *corcoduș*, *nuc*, *păr*, *prun*.

C â m p u r i l e o m o g e n e sunt, de fapt, pur și simplu câmpuri non-recursive și aparțin celorlalte modalități de tipologizare. Câmpurile recursive sunt formate dintr-o zonă structurată de lexeme primare și mai multe zone de semnificație formate din aceste lexeme reluate (cu distincțiile proprii) în elemente compuse de tipul *grand-mère*, *grand-père*.

În abordarea de ansamblu a câmpurilor lexicale din punct de vedere tipologic cele trei criterii prezentate pot fi combinate, tocmai în această ordine. Vom obține, astfel, în primul rând o clasificare a câmpurilor din punctul de vedere al configurației. În cadrul acesteia deosebim câmpurile substantive de cele relaționale. În sfârșit, prin considerarea structurilor paradigmatic secundare, vom putea stabili tipurile de regularitate semantică (conținut–expresie) și modurile ei de manifestare.

BIBLIOGRAFIE

Bidu-Vrănceanu, 1979 = Angela Bidu-Vrănceanu, *Observații privind câmpurile lexicale și tipologia lor*, în SCL, nr. 2, p. 143-149.

Bidu-Vrănceanu, 1981 = Angela Bidu-Vrănceanu, *Problèmes d'analyse des champs lexicaux*, în *Logos semantikos*, p. 349-361.

Bidu-Vrănceanu, 1984 = Angela Bidu-Vrănceanu, *Modele de structurare semantică. Cu aplicații la limba română*, Timișoara.

Bidu-Vrănceanu, 1985 = Ion Coteanu, Narcisa Forăscu și Angela Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană. Vocabularul*, București.

- Bidu-Vrânceanu, 1986 = Angela Bidu-Vrânceanu, *Structura vocabularului limbii române contemporane*, București.
- Coseriu, 1955 = Eugenio Coseriu, *Determinación y entorno*, în Coseriu, 1962, p. 282-325.
- Coseriu, 1957 = Eugenio Coseriu, *Logicismo y antilogicismo en la gramática*, în Coseriu, 1962, p. 235-260.
- Coseriu, 1962 = Eugenio Coseriu, *Teoría del lenguaje y lingüística general*, Madrid.
- Coseriu, 1964a = Eugenio Coseriu, *Para una semántica diacronica estructural*, în Coseriu, 1977a, p. 11-86.
- Coseriu, 1964b = Eugenio Coseriu, *Introducción al estudio funcional del vocabulario*, în Coseriu, 1977a, p. 187-142.
- Coseriu, 1966 = Eugenio Coseriu, *El lenguaje y la comprensión de la existencia del hombre actual*, în Coseriu, 1977b, p. 34-65.
- Coseriu, 1967 = Eugenio Coseriu, *Las solidaridades lexicales*, în Coseriu, 1977a, p. 143-162.
- Coseriu, 1968a = Eugenio Coseriu, *Tesis sobre el tema «lenguaje y poesía»*, în Coseriu 1977b, p. 201-207.
- Coseriu, 1968b = Eugenio Coseriu, *El hombre y su lenguaje*, în Coseriu, 1977b, p. 13-33.
- Coseriu, 1968c = Eugenio Coseriu, *Las estructuras lexemáticas*, în Coseriu, 1977, p. 162-183.
- Coseriu, 1969 = Eugenio Coseriu, *Semántica, forma interior y estructura interna*, în Coseriu, 1987a, p. 112-127.
- Coseriu, 1970 = Eugenio Coseriu, *Significado y designación a la luz de la semántica estructural*, în Coseriu, 1977a, p. 185-209.
- Coseriu, 1971 = Eugenio Coseriu, *Semántica y gramática*, în Coseriu, 1987a, p. 128-147.
- Coseriu 1972 = Eugenio Coseriu, *Sobre las categorías verbales («partes de la oración»)*, în Coseriu, 1987a, p. 50-79.
- Coseriu, 1975 = Eugenio Coseriu, *El estudio funcional del vocabulario. (Compendio de lexemática)*, în Coseriu, 1987a, p. 206-239.
- Coseriu, 1976a = Eugenio Coseriu, *Lo erróneo y lo acertado en la teoría de la traducción*, în Coseriu, 1977b, p. 214-239.
- Coseriu, 1976b = Eugenio Coseriu, *Vers une typologie des champs lexicaux*, în „Cahiers de lexicologie”, 27, p. 30-51.
- Coseriu, 1977a = Eugenio Coseriu, *Principios de semántica estructural*, Madrid.
- Coseriu, 1977b = Eugenio Coseriu, *El hombre y su lenguaje*, Madrid.
- Coseriu, 1982 = Eugenio Coseriu, *Pour et contre l'analyse sémiqne*, Tokio.
- Coseriu, 1987a = Eugenio Coseriu, *Gramática, semántica, universales*, Madrid.
- Coseriu, 1987b = Eugenio Coseriu, *Palabras, cosas y terminos*, Universidad de la Laguna.
- Coseriu, 1992a = Eugenio Coseriu, *Competencia lingüística*, Madrid.
- Coșeriu, 1992b = Eugeniu Coșeriu, *Prelegeri și conferințe*, Iași.
- Geckeler, 1981 = Horst Geckeler, *Progrès et stagnation en sémantique structurale*, în *Logos semantikos...*, p. 53-71.
- Germain, 1981 = Cl. Germain, *Le sémantique fonctionnelle*, PUF, Paris, p. 121-122.
- Logos semantikos. *Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu*, vol. III, *Semántica*, Madrid, 1981.
- Lazăr, 2001 = Lucian Lazăr, *Dimensiunea istorică a limbajului în lingvistica integrală*, în StUBB, Philologia.
- Rector, 1981 = Monica Rector, *La semántica estructural de E. Coseriu*, în *Logos semantikos*, p. 131-137.
- Tămăianu, 2001 = Emma Tămăianu, *Fundamentele tipologiei textuale. O abordare în lumina lingvisticii integrale*, Cluj-Napoca.



SEMNIIFICAȚIA LINGVISTICII COȘERIENE ÎN VIZIUNEA LUI TAKASHI KAMEI. DUPĂ DOUĂZECI DE ANI

1. În conștiința lingviștilor japonezi de astăzi, numele lui Takashi Kamei¹ (1912–1995) este legat în mod decisiv de cel al Maestrului de la Tübingen. Pe de altă parte, în spațiul occidental, Kamei le este cunoscut celor care lucrează în orizontul integralismului în primul rând ca traducător al operei coșeriene² fundamentale *Sincronia, diacronia e historia* (1958) și, în al doilea rând, ca autor al unei formulări care a ajuns să fie asociată constant cu numele savantului român: *Eugeniu Coșeriu – 'lingvist pentru secolul XXI'*. Astfel, pentru a invoca doar câteva dintre cele mai semnificative instanțe, la afirmația lui Takashi Kamei se referă Johannes Kabatek în *Cuvântul înainte* la Kabatek/Murguía 1997 (p. VII)³; Aurel Codoban (1988) întreprinde o pătrunzătoare analiză a sensului aserțiunii în cauză, din perspectiva situării bazelor filosofice ale integralismului în raport cu epistema secolului XX⁴; editorii volumului omagial *Un lingvist pentru secolul XXI* (Chișinău, 2002) preiau, ca

¹ Takashi Kamei a absolvit Facultatea de Litere a Universității Imperiale Tokyo în 1935. A fost profesor la Universitatea Hitotsubashi până în 1976, an în care i s-a conferit titlul de profesor emerit al acestei universități. Kamei și-a continuat activitatea didactică în cadrul altor universități, desfășurând, de asemenea, până cu puțin timp înainte de moarte, o intensă și constantă activitate de cercetare. A publicat peste 20 de volume și peste 200 de studii, a editat 17 volume, printre care și ample enciclopedii de specialitate. Domeniile sale de cercetare predilecte sunt: istoria gândirii lingvistice, tipologia lingvistică, istoria și dialectologia limbii japoneze, studiul filologic al textelor japoneze vechi, stilistica anumitor specii textuale japoneze tradiționale.

² Utilizăm grafiera cu semn diacritic a numelui *Coșeriu* (și a adjectivelor derivate), așa cum se folosește în întreg volumul de față. În pasajele citate, respectăm grafia aleasă de fiecare autor.

³ „Coserius sprachtheoretische und sprachphilosophische Konzeptionen sind vor allem durch zweierlei charakterisiert, erstens durch eine enorme Kohärenz und Durchplantheit, zweitens aber durch eine Offenheit in verschiedene Richtungen, die in die Zukunft weist und diese Sprachauffassung zum Fundament für die Präzisierung und den Ausbau verschiedener Bereiche macht. Es ist daher durchaus zutreffend, wenn gesagt wurde, Coseriu sei «eigentlich ein Linguist des 21. Jahrhunderts», denn die Bedeutung seines Werks wird sich wohl in vielerlei Hinsicht erst in der Zukunft herausstellen” (Kabatek/Murguía 1997:VII).

⁴ „Susținând autonomia limbii ca activitate umană liberă și creatoare de semnificare, Eugenio Coseriu se înscrie în tematizarea filosofiei contemporane. Prin forma teoretică personală în care construiește această autonomie și prin consecințele ce decurg din această construcție el iese în afara acestei filosofii. [...] Filosofia coseriană a limbii [...] nutrește ideea unei autonomii a limbii compatibilă cu o ontologie a umanului. Ea este deci una din rarele filosofii de astăzi care îndrăznește să ne anunțe succesiunea spirituală a modernului. Filosofia coseriană a limbii aparține epistemei sau culturii secolului XXI” (Codoban 1988).

titlu, aceeași formulare, evidențiindu-i relevanța și după mai bine de două decenii⁵. După trecerea în neființă, la 7 septembrie 2002, a omului Coșeriu, sintagma a fost investită cu statut emblematic pentru rolul pe care opera coșeriană îl va juca în reînțemeierea necesară a științei limbajului, rol independent de accidentul soartei individuale (vezi, de exemplu, García-Hernandez 2002 și Salvador 2002).

Nu avem nici o îndoială că Takashi Kamei este, cronologic, unul dintre primii savanți de anvergură pe plan internațional care au înțeles exact și profund dimensiunile mutației epistemice pe care opera coșeriană o (va) produce în științele culturii, punând-o în lumină fără echivoc în mai multe studii, dintre care cele mai importante ni se par a fi Kamei 1981b și Kamei 1982a⁶ – asupra cărora se va focaliza, de aceea, și discuția de față. Reluăm, astfel, o temă anunțată în Tămăianu 2000 și Tămăianu-Morita 2001 și dezvoltată, în linii generale, în Tămăianu-Morita 2002, lărgind aici aria bibliografică delimitată spre analiză.

Fie-ne îngăduit să luăm ca punct de plecare tocmai formula emblematică menționată mai sus, atât de des citată sau invocată în exegeza coșeriană. Formula reprezintă ‘prescurtarea’ unui pasaj din *Cuvântul traducătorului – partea a II-a*, elaborat de Kamei pentru versiunea japoneză la *Sincronia, diacronia e historia*, publicată în anul 1981⁷. În ciuda aparenței de optimism sau entuziasm pe care o poate crea formula ‘prescurtată’, mai ales dacă este interpretată *at its face value*, lectura sa în context relevă, dimpotrivă, o tonalitate gravă, indicată cu precizie de către Coșeriu însuși în dialogul realizat în 1997 de J. Kabatek și A. Murguía. Referindu-se la dificultatea receptării pe scară largă a operei sale, Coșeriu rezumă sensul afirmației din 1979 a lui Kamei:

„Was die ausdrückliche und breite Rezeption betrifft, hat Takashi Kamei eine Art geschichtliche Gesetzmäßigkeit festgestellt. Er schreibt, Saussure war schon lange tot, als die wirkliche Rezeption mindestens 30 Jahre später einsetzte. Bei Jakobson kam die weltweite Rezeption erst so um die 50 Jahre nach den ersten Veröffentlichungen, die aus den zwanziger Jahren stammten. Deshalb sagt er, so werde es auch im Falle von Coseriu sein, und in dieser Hinsicht sei Coseriu eigentlich ein Linguist nicht des zwanzigsten, sondern des einundzwanzigsten Jahrhunderts. Wir können also noch ein paar Jahre warten” (Kabatek/Murguía 1997, p. 264).

⁵ Gheorghe Prini notează, în cuvântul *Din partea editorului* ce prefătează volumul: „Titlul prezentei culegeri vine de la afirmația foarte sugestivă a unuia dintre cei mai marcanți exponenți ai lingvisticii din aria extraeuropeană – Takashi Kamei –, care prefăta, încă în 1981, traducerea operei coșeriene în japoneză cu formula «un lingvist pentru secolul XXI», formulă pe care o găsim actuală și reprezentativă și astăzi [...]”.

⁶ Studiul din 1982 este, de altfel, recomandat în termeni elogiosi („hijō ni sugureta ronkō”, „o investigație absolut remarcabilă”) de către Kennosuke Ezawa (1983, p. 348).

⁷ Deși textul a fost scris în 1979, cu excepția unei precizări adăugate în 1980, cu ocazia predării manuscrisului la Editura Kronos, în cele ce urmează păstrăm în trimiteri anul publicării efective (1981), adică momentul în care textul a devenit accesibil publicului larg. După știința noastră, Kamei 1981b nu a fost tradus în nici o limbă europeană, după cum, de altfel, nu au fost traduse nici celelalte studii ale lui Takashi Kamei (vezi bibliografia articolului de față).

Redăm, în continuare, pasajele care conțin mult invocata evaluare avansată de lingvistul japonez⁸, urmând ca, în secțiunile 3 și, mai ales, 4, să examinăm pe rând principalele elemente ce configurează termenii evaluării:

„Coseriu va fi fiind, probabil, un Copernic pentru lingvistica secolului XX. [...] Oricum, autentica evaluare a lui Coseriu o încredințăm viitorului; e limpede că ea nu stă în limitele puterilor noastre de azi. Dacă ar fi să ne gândim la câțiva lingviști reprezentativi pentru secolul XX – deși asta depinde și de preferințele personale – atunci Coseriu, care abia va implini 60 de ani în 1981 (spre deosebire de Jakobson, deja mult mai în vârstă, ori Benveniste sau Kurylovicz, plecați din lumea aceasta), aș spune mai degrabă că *nu* este un lingvist care să reprezinte secolul XX. În asemenea măsură este lingvistica secolului XX una „anistorică” (*ahistorisch*)! [...]

Dacă ne întrebăm *cine* a reflectat cu adevărat în profunzime, din perspectivă filosofic-istorică, asupra temeiurilor ultime ale relației inextricabile dintre *limbaj* și *ființa umană*, atunci nu ne apare oare orientarea dominantă în lingvistică una în care aceste temeiuri nu sunt căutate de *nimeni*?! Chiar și astăzi stafia lui Schleicher mai bântuie încă în toate colțurile lumii. *Linguistica in absentia hominis!*

Deși în mod diferit de destinul lui Schuchardt, Coseriu ar putea părea, și el, un fel de eretic marginalizat. Dacă am considera că a durat aproape o jumătate de veac după moartea lui Saussure până ca el să-și asigure statutul de neclintit al unui Olimp al lingvisticii, atunci, până să vină ziua în care Coseriu va fi venerat în mod autentic de toată lumea, ca o stea gigantică și strălucitoare mai presus de Saussure, născută de contemporaneitate, sortit este poate să așteptăm secolul XXI⁹ (Kamei 1981b, p. 247-248).

2. Argumentația de mai sus are drept fundal un îndelungat proces de reflecție¹⁰,

⁸ Traducerea din limba japoneză ne aparține. Precizăm că am încercat să urmăim îndeaproape litera și spiritul secvențelor din original, acordând însă precedentă transmiterii exacte a conținutului informațional ca atare, în conformitate cu obiectivele discuției de față. Scriitura lui Takashi Kamei, extrem de complexă și nuanțată, cu certitudine dificilă pentru cititorul contemporan, fie el chiar vorbitor nativ, merită, fără îndoială, o atenție specială, reflectată într-o posibilă versiune îmbunătățită a traducerii.

⁹ „Osoraku Coseriu wa nijusseiki ni oite gengogaku no Copernicus de arō. [...] Tonikaku, Coseriu no shin no hyōka wa shōrai ni yudanerareteiru to tomo ni, motoyori ware-ware no, sore wa, ima, chikara no oyobu kagiri dewa nai. Nijusseiki wo daihyō-suru gengogakusha wo nanninka ageyo to iwarereba, sore wa, hito no konomi-gonomi de aru ga, imada yōyaku ni shite 1981-nen ni kanreki wo mukaeru Coseriu wa, Jakobson sude ni oi, Benveniste, Kurylovicz aitsuide yo wo satta ima, aruiwa mushiro nijusseiki wo daihyōsuru gengogakusha dewa nai kamoshirenai. Sore hodo nijusseiki no gengogaku wa «bōtsurekishī no (ahistorisch)» gengogaku de aru. [...]

Masa-ni kotoba to ningen to no kono tachikiri-gataki kankei ni oite shin ni fukaku rekishitetsugaku no kono kontei ni kokoro wo hisometa hito to naru to, hitori to shite kore wo soko ni motome-enai no ga, korezo gengogaku no seitō na no dewa nai ka. Schleicher no bōrei wa itaru tokoro ni ima mo henman-shiteiru. *Linguistica in absentia hominis!*

Katsute no Schuchardt to sono unmei onajiku wa naku to mo, Coseriu mata kengai no itan de naku wa nai. Saussure ga gengogaku no Olympos ni sono yuruginaki kurai wo shimeru made ni wa, sono shi-go hotondo hanseiki wo kemishita to suru naraba, sude ni Saussure wo chōkoku-shite idaina, sō iu gendai no unda kagayakashii hoshi to shite, shin ni Coseriu wo tareshi mo no aogitateru sono hi no tōrai, sore wa imada kore wo nijūsseiki ni matsu hoka naki sadame kamoshirenai” (Kamei 1981b, p. 247-248).

¹⁰ Mărturiile nrivind traducerea la *Sincronia*... sunt expuse pe larg în *Tămâianu, Merite 2002*

declanșat de primul contact al lui Kamei cu opera coșeriană, produs 'în timp real': prima ediție (Montevideo) a volumului *Sincronia, diacronia e historia* i-a parvenit lui Kamei chiar în anul 1958, iar lectura i-a generat convingerea că se află în fața singurei căi valide pentru reconstrucția domeniului științelor omului. Recitirea atentă a volumului și asumarea explicită a viziunii coșeriene se atestă un deceniu mai târziu, prin propunerea unui curs special la Universitatea Tokyo, în 1972, curs în care Kamei și-a prezentat propria concepție lingvistică „luând ca axă centrală”¹¹ gândirea coșeriană. Relativul „eșec”¹² al cursului i-a întărit însă convingerea, întreținută încă de la început, că o traducere în limba japoneză este acut necesară, pentru a deschide accesul nemijlocit la textul coșerian și a face posibil, astfel, dezvoltări pe temeiul lui. Considerând că singur nu ar fi reușit, în cazul capodoperei coșeriene, să ajungă la împlinirea unei versiuni traduse „demnă de a fi făcută publică”¹³, Kamei a apelat, în cele din urmă, la discipolul său Katsuhiko Tanaka¹⁴ (n. 1934), în a cărui capacitate de a duce la îndeplinire un asemenea proiect avea deplină încredere. După aproximativ un deceniu, cât a durat travaliul de traducere de o meticulozitate și profunzime ieșite din comun, în 1981 eforturile concertate ale maestrului și discipolului se concretizează într-o publicație remarcabilă, menită să transmită cititorului japonez nu numai geniul lui Eugenio Coseriu, ci și crezul științific al celor doi lingviști. „Ceea ce îmi doresc”, notează, pe de o parte, Katsuhiko Tanaka, „este ca această carte să trezească cititorilor un răspuns cel puțin la fel de puternic ca și cel pe care l-am resimțit eu însumi, și ca ei să afle în această carte o armă eficace pentru a aprofunda reflecția privind problemele fundamentale ale omului, limbajului, societății și culturii”¹⁵ (Tanaka 1981:243). Kamei afirmă, și el, fără echivoc:

„În fapt, poate că, sub aspect tehnic, Chomsky a produs o revoluție în

p. 75-94. În paragraful de față reamintim doar câteva repere principale, așa cum sunt consemnate ele în Kamei 1981b (în special p. 244-245).

¹¹ „[...] Coseriu wo chūjūki ni mizukara no kangae wo nobete mo mitai mono to, komo-gomo kangaeta no de aru” (Kamei 1981b, p. 245).

¹² „Shikashi, kono kōgi wa, dōmo shippai ni owatta to omotteiru” (Kamei 1981b, p. 245).

¹³ „[...] watakushi no chikara dewa, sore ga donna shiromono de are, yo ni ōyake ni shi-uru made no manzokuna katachi ni made shitate-ageru koto wa, [...] yahari muzukashisō-ni omoeta” (Kamei 1981b, p. 245; subl. n. – E.T.).

¹⁴ Katsuhiko Tanaka a absolvit Universitatea de Limbi Străine din Tokyo în 1957, având drept specializare principală mongolistica. A fost discipolul lui Kamei la Universitatea Hitotsubashi, unde și-a realizat studiile post-graduale. În 1976 a devenit profesor al acestei universități, care i-a conferit la retragerea din activitate, ca și lui Kamei, titlul de profesor emerit. Pe baza unei burse Humboldt, între 1964 și 1966 a studiat, în cadrul Facultății de Filosofie a Universității Bonn, lingvistică generală, etnologie, studiul filologic al textelor. Încă din acea perioadă, cercetările lui Tanaka se centrează asupra problematicii complexe a funcționării limbii în contextul sociocultural, examinată de pe pozițiile unei solide cunoașteri a istoriei gândirii lingvistice.

¹⁵ „Negau koto wa, honsho wo te ni shita dokusha ga, honsho ni watashi ga kanjita no ni otoranu tsuyoi tegotae wo kanji-tori, ningen, gengo, shakai, bunka no konpon-mondai ni tsuite shisaku wo sikomari, sei no sūmōkuna kuki wo miidasaranu koto de aru” (Tanaka 1981, p. 243).

«lingvistică». De aceea, s-ar putea spune și că tocmai el ar fi omul zilei în domeniul lingvisticii celei de-a doua jumătăți a secolului XX. Nu avem răgazul de a explica aici în detaliu de ce, prin comparație, Coșeriu, radical diferit de un asemenea curent [lingvistic] dominant (?)¹⁶, e imposibil a se bucura de aceeași falnică acceptare. Totuși, pentru a menționa doar motivul fundamental, nu este *nici o exagerare* să arăt, dintr-un punct de vedere personal, că m-am *confruntat* cu această carte [*Sincronia...*] ca și cu o *scriere* de **reflecție** ținând cu adevărat de filosofia culturii. [...] Aș interpreta intenția de profunzime a lui Coșeriu ca fiind, de pe pozițiile lingvisticii, o pledoarie pentru renașterea, în științele umane, a *finalismului* (*expresie a voinței libere a omului ca existență individuală*) în adevăratul sens al termenului. Nu am nici o îndoială că *interpretarea mea este corectă*. În orice caz, eu nu cunosc pe nimeni altcineva – se va observa că nu îmi restrâng afirmația la *lingviști* – care să se fi opus nemijlocit și cu atâta hotărâre *determinismului*”¹⁷. (Kamei 1981b, p. 251-252; subl. în original)

„Privind acum retrospectiv, trebuie să afirm că, pentru mine, anul 1958 este unul *monumental* în desfășurarea istorică a lingvisticii”¹⁸ (Kamei 1981b, p. 252).

3. Aflăm în aceste ample texte de exegeză coseriană – publicate la începutul deceniului 8 al secolului XX, dar reflectând convingeri formate cu cel puțin un deceniu înainte – cea mai exactă evaluare a semnificației integralismului, pe o dimensiune de adâncime care a permis savanților în cauză să surprindă și să prevadă fără ezitări întreaga forță de impact a acestei viziuni asupra dezvoltării ulterioare a științei limbajului. Fără îndoială, viitoare cercetări extensive și sistematice privind constituirea și dezvoltarea curentului integralist vor clarifica situarea cronologică și valorică a exegezelor discutate aici în contextul internațional global al receptării operei coșeriene¹⁹. Ceea ce putem afirma cu siguranță în momentul de față este că studiile lui Kamei și Tanaka configurează **prima instanță majoră de receptare autentică într-un spațiu geografic-cultural disjunct de cele în care Eugeniu Coșeriu a activat în mod nemijlocit**. În acest sens, ea este proba peremptorie a unui impact obiectiv produs de opera coșeriană în sine, mai presus de orice eventuală părtinire

¹⁶ Semnul interogației, în original.

¹⁷ „Tashika-ni Chomsky wa gijutsu no men de «gengogaku» ni kakumei wo motarashita kamoshirenai. Kare koso wa nijusseiki no kōhan no gengogakkai no sono chōji to mo ieyō. Kore ni kurabereba, sō iu shuryū (?) to wa mattaku tetteishite hada-ai wo koto ni suru Coseriu no hō wa, sō hanabanashiku ukeirerareru tei no mono dewa arienai ga, sore ni tsuite, ima koko ni kakazurawatteiru itoma wa nai to shite, shikashi, tonikaku sono kontei ni oite, sore wa bunka no tetsugaku ni kakawaru, masashiku sō iu «shisō» no sono *yomimono* to shite, watakushi wa kore to torikunda -, sō itte watakushi no kimochi to shite, kesshite mata, kore ni *uso* wa nai. [...] Coseriu mo gengogaku ni koto yose-tsutsu, jinmon no gakumon ni taishite, shin ni tadashii imi ni okeru «ningen no ko to shite no jitsuzon no sono jiyūishi no) mokutekiron» no fukken wo tonaeteiru no da to, sono yō ni kare no shinsō no ito wo watakushi wa kaishaku-shitai. Soshite, kore ni kesshite «kaishaku» to shite ayamaru tokoro mata nai de arō. Tonikaku, korehodo ni made okusuru tokoro naku «ketteiron» ni shōmen kara tate wo tsuita hito – mohaya, aete gentei-shite gengogakusha to wa iwanu – wo watakushi wa shiranai” (Kamei 1981b, p. 251-252).

¹⁸ „Ima ya 1958-nen ga watakushi ni wa gengogaku no rekishi no sono nagare ni hitotsu no *monumental*-na toshi to shite, kaiko-sarezu ni wa yamanu no de aru” (Kamei 1981b, p. 252).

¹⁹ Direcțiile generale ale unei asemenea vaste întreprinderi sunt indicate și dezvoltate de Mircea Borcilă (2001b, p. 4-8).

(favorabilă sau defavorabilă) derivată din contactul cu personalitatea copleșitoare a savantului de la Tübingen.

Ce anume justifică, aşadar, înţelegerea imediată şi de o profunzime neegalată la vremea respectivă pe care o atestă exegezele celor doi lingvişti japonezi? Credem că răspunsul se poate afla în două categorii de factori.

3.1. Identificăm motivaţia fundamentală în *convergenţa viziunii coşeriene cu modul în care Kamei şi Tanaka înşişi înţeleg esenţa limbajului şi specificul lingvisticii ca ştiinţă a culturii*²⁰. Cei doi au găsit în opera coşeriană tocmai expresia clară şi impecabil articulată a unei concepţii pe care ei înşişi se străduiau să o elaboreze, împotriva lingvisticii „mainstream” de sorginte americană, dominantă în Japonia, ca şi în întreaga lume, atunci, ca şi acum (cf. de ex. Kamei 1988, p. 22). În limitele articolului de faţă, ne vom referi cu predilecţie la cazul lui Kamei, amânând pentru o lucrare viitoare examinarea în detaliu a concepţiei lui Tanaka, nu mai puţin demnă de aşezat în ‘nucleul tare’ al receptării autentice a integralismului.

3.1.1. Kennosuke Ezawa (1983, p. 344) semnalează convergenţa teoretică între concepţia coşeriană dezvoltată în *Sincronia, diacronia e historia* (1958) şi o lucrare timpurie a lui Kamei (1936, *Sistemul gramatical şi istoricitatea sa*). Investigaţiile de istorie a gândirii lingvistice, cum ar fi, dintre sursele utilizate în articolul de faţă, Kamei 1970a, 1970b, 1981a, 1983 vădesc aceeaşi consonanţă. De exemplu, în studiul *A Saussurian Mystery* (Kamei 1981a)²¹ se remarcă, înainte de toate, înţelegerea similară a esenţei limbajului şi a manierei în care marile curente ale secolului XX (în speţă, aici, structuralismul) şi-au construit obiectul de studiu printr-o „abstractizare” şi *reificare* a limbajului „real” (p. 265-266). De asemenea, viziunea globală subiacentă ce răzbate din textul lui Kamei (viziune faţă de care destinul şi „misterul” vieţii şi operei lui Saussure reprezintă doar un caz particular) este consonantă, şi ea, cu definirea specificului *lingvisticii ca ştiinţă a culturii* la Coşeriu.

Această stare de fapt este recunoscută ca atare şi de exegeţi ai operei lui Kamei, justificând afirmaţia cu care am început articolul de faţă. Astfel, referindu-se la volumul 6 al *Operelor complete* ale lui Kamei, unde se află inclus şi amplul studiu dedicat în întregime lingvisticii coşeriene (Kamei 1982a)²², Kiyozō Kazama (1994) avertizează asupra faptului că studiile cuprinse în volum sunt dificil de urmărit în absenţa unei înţelegeri prealabile a concepţiei teoretice de ansamblu a lui Kamei. Din acest motiv, Kazama recomandă a se începe lectura cu studiul despre Coşeriu – singurul savant occidental cu a cărui concepţie coincide cea a lui Kamei în ceea ce

²⁰ Reamintim că, în opera coşeriană, această viziune este prezentă ca atare încă din 1958 (vezi, în special, cap. 6 din Coşeriu 1958/1978); pentru forma sistematizată în *cele cinci principii ale lingvisticii ca ştiinţă a culturii*, vezi Coşeriu 1992, 1999, Kabatek/Murguía 1997, cap. 8. Problema este amplu investigată de Mircea Borcilă într-o întreagă serie de studii (1988, 1991, 2001a, 2002).

²¹ Aceeaşi temă este reluată şi dezvoltată în Kamei 1983.

²² detaliată, vezi *infra*. 3.1.2.

privește „esența” sau „spiritul” cercetării²³ –, cu atât mai mult cu cât studiul în cauză nu este o simplă prezentare expozitivă a viziunii coșeriene, ci o dezvoltare originală pe temeiul doctrinei coșeriene, cu numeroase exemplificări și din limba japoneză (Kazama 1994, p. 132).

3.1.2. Relevant pentru discuția de față este faptul că studiul menționat debutează cu o amplă secțiune (p. 39-49) privind propria convingere despre calea eronată a lingvisticii considerate „științifice”, cale ce își află originile în secolul al XIX-lea și continuă, în esență neschimbată, până în prezent²⁴. În ciuda diferitelor curente care s-au succedat, un fascicul de trăsături epistemice a rămas central și neschimbat în lingvistica *mainstream*, străbătând-o „ca un fir roșu” („akai ito”): *esența limbajului* – și anume **semnificația** – a fost expedită în fundal și chiar evitată ca obiect al investigației, iar cercetarea s-a focalizat asupra unui „schelet” lipsit de viață sau a unor „rămășițe” ale limbii, nefiind nimic mai mult decât simplă „anatomie” ori „disecție” a acestor rămășițe ca rămășițe moarte²⁵ (Kamei 1982a, p. 48-49). Căutând posibile explicații ale acestei stări de lucruri, Kamei recurge la o sugestivă comparație cu artele plastice. Aici, o încercare de a explica semnificația artistică și de a justifica valoarea estetică printr-un studiu limitat la caracteristicile *fizice* și/sau *formale* ale materialului de lucru nu s-ar bucura, probabil, niciodată de statutul de „știință” serioasă²⁶. În cazul limbii însă, materialul formal este atât de complex în sine încât simplul studiu al *structurilor* și *formelor*, chiar cu ignorarea totală a *semnificației*, a putut genera și întreține iluzia de științificitate. Pe baza rezultatelor acestei întreprinderi pur *tehnice*, lingviștii înșiși au ajuns să creadă că lingvistica este (sau poate fi) o știință „exactă”, și chiar „să se mândrească” din acest motiv. În opinia lui Kamei, Eugeniu Coșeriu este singurul savant care scoate la lumină, în mod inechivoc și fără compromisuri, această eroare fundamentală a lingvisticii ca *pseudo-știință exactă* sau *naturală*, ducând până la ultimele consecințe critica unei asemenea orientări epistemice²⁷ (Kamei 1982a, p. 49).

3.2. Cea de-a doua motivație o aflăm în *similitudinea personalității și stilului științific al lui Kamei cu cele ale lui Eugeniu Coșeriu*: într-o ipotetică *tipologie a*

²³ „[...] chosha to kenkyū no seishin wo tomo ni suru seiō no gakusha” (Kazama 1994, p. 132).

²⁴ i.e. până la data redactării studiului.

²⁵ „[...] kotoba no keigai wo *keigai to shite toriage*, hitasura tan ni kono keigai no sono kaibō wo koto to suru, sō iu kaibōgaku no sen wo toritsuzukete kita” (Kamei 1982a, p. 48-49; subl.n. – E.T.).

Deși textul nu conține referințe bibliografice, întrucât păstrează stilul și formatul inițial al unei conferințe (13 iunie 1982, Universitatea Seijō, Tokyo, în organizarea *Societății pentru investigarea fundamentelor științei, Kagaku kisoron gakkai*), este evident că această critică se face de pe pozițiile – și, de fapt, în termenii – înțelegerii humboldtiane a naturii limbajului, așa cum se regăsește ea și în lingvistica integrală (cf. Humboldt 1836, în special cap. 8, p. 48-49, 51 și cap. 13, p. 93).

²⁶ Desigur, afirmația se impune citită din perspectiva momentului în care a fost făcută. Constatăm astăzi, dimpotrivă, că o asemenea orientare simplist-materialistă se afirmă tot mai pregnant și în acest domeniu: sunt încununată cu aură de ‘științificitate’ tocmai tentativele de a explica determinist intuiția valorii estetice prin procesele neuro-fiziologice subiacente cogniției perceptuale (în speță, vizuale), sau chiar prin infrabazele genetice ale respectivelor procese.

²⁷ „[...] sono ayamatta sen wo ba, kotoba ni arawana katachi de mottomo akarasama ni, doko made mo te wo yurumezu, netchiri-to semeta no ga, Eugenio Coseriu de arimasu” (Kamei 1982a, p. 49).

savanților din domeniul cercetării limbajului, cei doi s-ar impune încadrați, cu siguranță, în aceeași categorie.

Putem invoca drept argument, în primul rând, amploarea cunoașterii științifice a lui Kamei²⁸. Astfel, în interiorul studiilor sale își găsesc locul, în calitate de obiect al investigației, limbi de o remarcabilă diversitate, de la – firește – japoneză până la limbile europene moderne, dar și latina, greaca veche ori sanscrita. La fel, domeniile disciplinare în care s-a manifestat creația științifică a lui Kamei (enumerare sub 1, în nota biografică) atestă definirea comprehensivă a lingvisticii ca știință a culturii. După propria sa mărturisire (1988, p. 22), Kamei nu a ales, drept specializare universitară, *Lingvistica* (generală / teoretică) deoarece „i-a lipsit încrederea în el însuși”²⁹. În acei ani (deceniul 3 al secolului XX), explică el, credința curentă era aceea că a face cercetare lingvistică serioasă presupune cu necesitate, ca bază minimală a pregătirii, cunoașterea limbilor latină și greacă veche, pe cât posibil și a limbii sanscrite, pe lângă – „se înțelege de la sine” – faptul de a aprofunda o altă limbă precum turca sau araba etc., aleasă drept domeniu predilect de investigație. De asemenea, un cercetător demn de acest nume nu poate să nu fie capabil a citi cu ușurință *cel puțin* în engleză, germană și franceză, pentru a fi permanent la curent cu stadiul cercetării pe plan mondial. Fără a avea, în anii tinereții, convingerea că ar reuși să ducă la bun sfârșit o asemenea vastă întreprindere, Kamei a optat pentru o specializare universitară într-un domeniu mai restrâns și cu caracter mai pronunțat aplicativ, și anume *Studiile japoneze*. O poveste din negura vremurilor i se par astăzi toate aceste tribulații – comentează Kamei, nu lipsit de sarcasm –, într-atât s-a schimbat *Lingvistica* într-o jumătate de secol³⁰! Desigur, la Universitatea Hitotsubashi activitatea didactică a lui Kamei s-a concentrat asupra lingvisticii generale, cu privire specială, în cadrul secției de *Studii europene*, asupra istoriei gândirii lingvistice occidentale.

Un al doilea argument îl constituie, credem, intransigența științifică și absența oricărui compromis în a urma drumul pe care îl consideră corect, ca și spiritul polemic de temut pentru care atât Kamei, cât și Tanaka sunt bine cunoscuți în lumea academică japoneză. De exemplu, Kamei 1982b este o critică în cei mai duri termeni față de o luare de poziție publicată anterior de Tadao Shimomiya, el însuși un reputat specialist în lingvistică contrastivă. Chiar titlul articolului lui Kamei: *Shimomiya Tadao-shi ni tadasu* (O întrebare pentru domnul Tadao Shimomiya) conține verbul *tadasu*, aproximativ „a interoga”, verb ce implică un statut de superioritate al persoanei care ‘întreabă’ / ‘interoghează’, nu departe de nuanța pe care o are expresia românească *a lua la întrebări*. Chiar și astăzi, la menționarea numelui lui Takashi Kamei, primul lucru pe care profesorul Tadao Shimomiya și-l amintește, cu o strângere de inimă, este critica necruțătoare la care a fost supus în respectivul articol³¹. Pentru a exemplifica, în

²⁸ Vezi, în acest sens, și Kazama 1994, p. 133.

²⁹ „Daigaku e susumu ni atari, gengogakka wo erabanakatta no wa, jishin ga nakatta kara de aru” (Kamei 1988:22).

³⁰ „Omoeba, gojūnen no aida ni, gengogaku mo ōkiku henbō-shita mono, konjaku no kan ni taenai” (Kamei 1988, p. 22).

³¹ Comunicare personală, 9 noiembrie 2002.

subsidiar, și cazul lui Katsuhiko Tanaka, vom invoca mărturia autorului privind receptarea cărții sale despre Chomsky³²: volumul a fost, în general, fie ignorat în totalitate de colegii săi de breaslă, fie respins ca inutil; mai mult, au existat chiar și voci care l-au etichetat drept „lectură interzisă” („kinsei no sho”) pentru chomskienii japonezi (Tanaka 2000, p. 243).

4. Îndreptându-ne atenția, în continuare, asupra reperelor ce alcătuiesc eșafodajul evaluării lui Kamei, vom pune în evidență în primul rând situarea de *rang valoric* acordată lui Eugeniu Coșeriu în comparație cu figurile emblematice ale lingvisticii secolului XX de până în deceniul 8³³: Ferdinand de Saussure și Noam Chomsky.

4.1. Vom începe, de fapt, cu Chomsky, în privința căruia poziția lui Kamei este simplu de rezumat: este vorba despre o respingere fără drept de apel a comparației înseși, întrucât Chomsky nici măcar nu se constituie într-un termen legitim pentru o comparație cu Coșeriu. Revenind la o afirmație citată mai sus, în secțiunea 2, anume: „În fapt, poate că, sub aspect tehnic, Chomsky a produs o revoluție în «lingvistică»...” (Kamei 1981b, p. 251-252), atragem atenția asupra ghilimelelor care marchează, în original, utilizarea termenului *lingvistică* în raport cu generativismul chomskian. *Judecata implicită* aici este, credem, convergentă cu cea exprimată consecvent în repetate rânduri, cu solide argumente științifice, de Eugeniu Coșeriu³⁴. În mod explicit, convingerea sa privind statutul contribuției lui Chomsky la dezvoltarea lingvisticii în definiția ei autentică este exprimată în studiul dedicat lui Coșeriu: „dacă e să îl comparăm pe Chomsky cu Coșeriu”, atunci putem afirma că, în calitate de „actor principal” sau „star” pe scena lingvisticii mondiale, așa cum poate părea el în momentul de față, Chomsky nu se va bucura, în orizontul istoriei gândirii, decât de o „existență efemeră”³⁵ (Kamei 1982a, p. 49-50). Subliniem că în această secvență, cum este și de așteptat, comparația este formulată cu termenii inverși: „dacă e să îl comparăm pe Chomsky cu Coșeriu [...]”. Fără îndoială, Kamei nu neagă dreptul la manifestare al unor curente „lingvistice” de factura generativismului, atâta vreme cât locul lor în raport cu paradigmele majore din cercetarea limbajului este corect stabilit, iar nu absolutizat pe baza unor factori externi științei în calitate de căutare obiectivă a adevărului (Kamei 1982a, p. 50).

³² Prima ediție a cărții intitulate *Chomsky* a apărut la începutul anului 1983. Informația prezentată aici este cuprinsă în postfața ediției din 1990 – postfață inclusă și în ediția substanțial revizuită din 2000.

³³ Facem această precizare întrucât, la momentul respectiv, cel puțin în Japonia, orientarea cognitivă încă nu se afirmase cu agresivitatea instituțională ce o va caracteriza în deceniile care au urmat.

³⁴ Ilustrăm cu o formulare succintă din dialogul publicat în 1997: „Chomsky ist nie Linguist gewesen, nur Grammatiker, und nicht einmal ein richtiger Grammatiker, denn Grammatik kann man per definitionem nicht als Universalgrammatik machen, sondern nur als einzelsprachliche Grammatik. Die Universalgrammatik ist nur Modell der Grammatik schlechthin, nicht aber eine Grammatik mit konkreten oder halbkonkreten Regeln” (Kabatek/Murguía 1997, p. 241).

³⁵ „[...] Coșeriu ni hi-sureba, Chomsky no sono tateyakusha, hanagata, lion to shite no seimei wa, tsumari sono yōna sonzai to shite mushiro rekishiteki-ni wa mijikai mono ni omoemasu” (Kamei 1982a, p. 49-50).

În paranteză fie spus, poziția lui Tanaka asupra acestei chestiuni este chiar mai tranșantă: „Nu poate decât să ne mire faptul că, nu numai în America, ci și în Japonia, intelectualii s-au închinat întru totul lui Chomsky. Cred că în secolul XXI această întâmplare va face obiectul unor investigații serioase, de istorie a lingvisticii, ca o *dramă* a gândirii din cadrul lingvisticii”. (Tanaka 1993b, p. 130)³⁶.

4.2. În ceea ce privește raportarea la Saussure, baza comparării lui Coșeriu cu părintele structuralismului lingvistic o constituie, pentru Kamei, nu atât teoria saussuriană a limbii așa cum s-a concretizat ea în *Cursul* publicat postum, cât sensul și orientarea tribulațiilor omului *real* Saussure, în calitate de savant care a luptat, solitar, împotriva curentului de gândire dominant în lingvistica secolului al XIX-lea, încercând să surprindă „esența” limbii, adică să aducă în lumina unei explicații la palierul cunoașterii epistemice activitatea pe care vorbitorul o efectuează „inconștient”, i.e. spontan și intuitiv³⁷. Or, cercetătorii secolului al XIX-lea nu erau „lingviști” în *acest* sens. Saussure a încercat, așadar, să se apropie de „misterul limbii” („gengo no himitsu”), dar nu a avut forța individuală de a susține o asemenea titanică întreprindere, devenind, în schimb, în destinul său personal, o „victimă a lingvisticii – de fapt, mai exact, a limbii” (Kamei 1970b, p. 180)³⁸. Saussure reprezintă, astfel, pentru Kamei, figura simbolică a savantului care, de unul singur în epoca sa, țintește să treacă dincolo de simpla colectare și descriere de fapte izolate, înspre o explicație autentică a limbajului în esența lui. Tragedia lui Saussure-omul, sintetizată de Kamei într-o metaforă izbitoare, a fost aceea că nu a reușit să facă față „răzbunării” sau „represiilor din partea limbii”³⁹, care nu își lasă revelat misterul cu ușurință. Recunoscând însemnătatea *proiectului* teoriei saussuriene a limbii, dar și, dat fiind destinul omului-Saussure, complexitatea sarcinii de a evalua adecvat locul său în istoria gândirii despre limbaj, Kamei afirmase deja, cu peste trei decenii înainte: „a-l înțelege pe Saussure înseamnă a-l depăși pe Saussure” (cf. Kamei 1970b, p. 185)⁴⁰.

Pornind de la această susținere, Tanaka (cf. 1993a, p. 270-271) ar fi dorit să utilizeze ca titlu pentru versiunea japoneză la *Sincronia, diacronia e historia*, în loc de

³⁶ „[...] America nomi narazu, Nihon demo, chishikijin-tachi ga sukkari Chomsky ni kie shite shimatta koto ni wa odorokazaru wo enai no de aru. Nijūisseiki ni wa, kono dekgoto wa, gengogaku ni okeru shisō no *drama* to shite, majimena, gengogakushi no kenkyū-taishō to naru de arō” (Tanaka 1993b, p. 130).

De fapt, Tanaka însuși întreprinde în repetate rânduri o asemenea analiză, cu referire la spațiul japonez (de exemplu, Tanaka 1975, p. 256-257 și, mai ales, Tanaka 1983/2000).

³⁷ „[...] muishiki no sekai e aete fumikomu no ga gengogakusha de aru” (Kamei 1970b, p. 180).

³⁸ „Kare wa gengogaku no – ina, gengo no – sono gisei ni natta no de aru” (Kamei 1970b, p. 180).

³⁹ „[...] teitai hōfuku wo gengo kara uketa no de aru” (Kamei 1970b, p. 180).

⁴⁰ „Saussure wo rikai suru wa, Saussure wo chōetsu suru no iinari” (Kamei 1970b, p. 185).

Dacă luăm în considerare această îndelungată preocupare a lui Kamei, materializată în numeroase studii (dintre care numai câteva sunt incluse în bibliografia noastră, și anume Kamei 1970b, 1981a, 1983), nu ne va surprinde impactul pe care l-a avut *Sincronia...*, și de fapt întreaga operă coșeriană – prin recuperarea critică a ideilor valide din viziunea saussuriană asupra limbii, în cadrul cercetării palierului sistemic al limbii funcționale.

*Utsuriyuku koso kotoba nare*⁴¹, formularea *Saussure wo koete* („Dincolo de / Mai presus de Saussure”). Kamei nu a agreat ideea, argumentând că *un titlu* în asemenea termeni echivalează cu o supralicitare a importanței lui „Saussure” în istoria lingvisticii, dacă ținem seama că în prima jumătate a secolului XX s-a impus nu „adevăratul” Saussure, ci mai degrabă ceea ce urmașii săi au făcut, adesea în disjuncție față de spiritul autenticei concepții saussuriene. Comparația ca atare a fost exprimată însă, de ambii savanți, în *Cuvântul traducătorilor*. La Kamei, ea apare în finalul pasajului citat sub 1, și anume: „[...] până să vină ziua în care Coșeriu va fi venerat în mod autentic de toată lumea, ca o stea gigantică și strălucitoare mai presus de Saussure, născută de contemporaneitate, sortit este poate să așteptăm secolul XXI” (Kamei 1981b, p. 248). Tanaka nu ezită să afirme și el, în mod direct:

„Această operă coșeriană [*Sincronia*..], care demonstrează, într-o progresie logică impecabilă ce ia drept fundal întreaga dezvoltare a filosofiei occidentale, că limba, fiind, pe de o parte, structură – sau *tocmai pentru că este structură – este activitatea umană prin excelență*, creată într-o dimensiune istorică – ei bine, eu cred că această operă reprezintă, după Saussure – de fapt, *depășindu-l cu mult pe Saussure!* – cea mai importantă piatră de hotar pentru lingvistică în sensul ei propriu. Eu unul nu cunosc alte scrieri care să demonstreze atât de dramatic ce înseamnă, pentru om, a înțelege fenomenul uman în sine, precum și ce înseamnă spiritul critic autentic, neîncătușat în dogme născute de știința însăși, ținând *numai adevărul*, dincolo de orice falsă științificitate”⁴² (Tanaka 1981, p. 239; subl. în original).

4.3. În sfârșit, Kamei îi atribuie lui Coșeriu rolul „unui Copernic al lingvisticii” (Kamei 1981b, p. 247, pasajul citat în secțiunea 1), idee reluată cu explicitări în Kamei 1982a (p. 49, 52-53). Întocmai ca și Copernic la timpul său, în domeniul științelor universului natural, în prezent Coșeriu apare multora drept un „eretic” ce se împotrivesc solitar orientării de gândire dominante a epocii⁴³. Ca lingvist al secolului XX, Coșeriu nu se poate bucura de recunoașterea pe scară largă a statutului său autentic, astfel încât, de fapt, semnificația ‘revoluției coșeriene’ se poate adevăra abia sub steaua unui veac viitor⁴⁴. În viziunea lui Kamei, monumentală operă coșeriană are

⁴¹ Aproximativ „Procesul schimbării este însăși limba [esența limbii]”. Semnificația acestui titlu este discutată pe larg în Tămăianu-Morita 2002, p. 72-73, 93.

⁴² „Coseriu no kono rōsaku wa, gengo wa kōzō de ari-nagara – aruiwa kōzō de aru kara koso – ika-ni ningentekina itonami de ari, ika-ni rekishitekina keiseibutsu de aru ka wo, seiōteki tetsugaku no zenshi wo haikai to shi-tsutsu, nebakkoi ronri de shitsuyō ni sematte mișeta, osoraku Saussure igo saidai no, ina, Saussure sono mono wo haruka ni koeta, shin no imi ni okeru gengogaku no kinenhi de aru to watashi wa omou. Ningen ga ningen-genshō wo sono mono to shite wakaruru to iu koto wa, dō iu koto de aru no ka, kagaku ga mizukara mōketa ashikase no naka de kyōjōka-suru koto naku, ese-kagaku wo norikoe, shinjitsu ni sematte ikō to suru, makoto no hihan-seishin to wa dō iu mono de aru ka wo, kore hodo *dramatic*-ni shimeshita chosaku wo, watashi wa hoka ni amari shiranai no de aru” (Tanaka 1981, p. 239).

⁴³ În același sens se face, în pasajul discutat, trimiterea la „destinul lui Schuchardt”, examinat în detaliu în Kamei 1970a.

⁴⁴ „[...] imada Coseriu wa nijusseiki no gengogakusha to shite wa itan de atte, toki wo matte, hajimete Copernicus to ichi-zukerareru koto no kitai-sareru sonzai de arimasu” (Kamei 1982a, p. 40).

miza de „a readuce la viață” lingvistică, de pe pozițiile teoriei cunoașterii și ale filosofiei culturii și istoriei, salvând-o din „uriașa necropolă pustiită, aflată în ruine” pe care o vedem în urma cercetărilor lingvistice de până acum⁴⁵.

Gândind în linia lui Kamei, ne putem imagina, desigur, situația paradoxală în care se va afla știința limbajului peste câteva secole, când, precum în cazul răsturnărilor de paradigmă din științele naturii, studiile ‘lingvistice’ pur factuale, cantitative și experimentale vor fi reușit să demonstreze un singur lucru – previzibil încă de acum – anume că „ipotezele” inițiale au fost false, ori chiar că întregul cadru conceptual este inadecvat naturii obiectului investigat. Lingvistica se va vedea *constrânsă* atunci la o regândire din temelii a statutului său, în speță la recunoașterea specificității sale ca *știință a culturii*, reelaborându-și întreaga metodologie pe bazele care sunt proprii obiectului său, și anume cele *hermeneutice*. Subscriem credinței lui Kamei că abia atunci „revoluția coșeriană” va fi, în cele din urmă, recunoscută ca atare – dar nu putem să nu notăm cu regret, de la scara scurtului răstimp definit prin generația de coșerieni căreia îi aparținem, că nu este exclus ca afirmarea largă a integralismului lingvistic să se producă – pentru noi – prea târziu.

5. Takashi Kamei și Katsuhiko Tanaka sunt exponenții unui tip de receptare *exemplară* a operei coșeriene. Meticuloasă, nedogmatică, insistentă, minuțioasă și exactă, această receptare este caracteristică spațiului cultural japonez, după cum o probează, de pildă, monumentalul proiect de traducere finalizat în cele 4 volume de *Opere lingvistice alese* (Coșeriu 1981-1893)⁴⁶. Totuși, pe de altă parte, credem că nu greșim susținând că Tanaka și Kamei reprezintă *excepții prin profunzimea și amplitudinea evaluărilor, prin fermitatea, intransigența și constanța cu care își exprimă poziția*, fără a se lăsa vreodată în voia orientărilor la modă într-un moment sau altul. Deși nu avem răgazul de a întreprinde o prezentare detaliată, se cuvine să menționăm aici, în aceeași ordine de idei, și atacul neîndurător lansat de Kamei și Tanaka la adresa *receptărilor parțializante*: nu numai a celor *eronate*, ci și a celor *corecte, dar limitate la teme izolate* din vasta operă coșeriană, fără a sesiza ansamblul și bazele concepției⁴⁷. Nu ni se pare surprinzător, de aceea, că cei doi lingviști la care ne-am referit aici sunt departe de a fi fost vreodată *prezențe amabile* în cercurile academice japoneze; ei s-au afirmat, în schimb, ca *personalități științifice de care nu se poate face abstracție*.

Destinul lor atestă, mai presus de orice îndoială, că a înțelege în profunzime opera coșeriană și a o asimila ca teme pentru propriile investigații înseamnă, astăzi, *a spune adevăruri incomode – și a-ți asuma, fără ezitare, consecințele*.

⁴⁵ „[...] kisei no gengogaku ni yotte kizukiagerareta sōdai ni shite kōryōtaru *nekropolis* kara, futatabi aratani yomigaeraseyō to suru, sono kare no ninshikiron no tachiba narabi ni rekishitetsugaku no shikō, kore de arimasu” (Kamei 1982a, p. 52-53).

⁴⁶ Vezi prezentarea detaliată din Tămăianu-Morita 2002 (p. 65-73).

⁴⁷ Într-o comunicare personală (5 decembrie 2002), profesorul Katsuhiko Tanaka ne-a împărtășit intenția sa de a scrie o carte despre erorile lingvisticii contemporane, examinându-le cu ajutorul / prin prisma doctrinei coșeriene. Judecând pe baza lucrării despre Chomsky (Tanaka 2000), suntem convinși că această carte va reprezenta o contribuție majoră în sensul promovării curentului integralist în Japonia.

BIBLIOGRAFIE

- Borcilă 1988 = Mircea Borcilă, *Eugenio Coseriu și orientările lingvisticii*, în „Echinox”, XX, nr. 5, p. 1, 4-5.
- Borcilă 1991 = Mircea Borcilă, *Eugenio Coseriu and the Development of Linguistics*, în StUBB, XXXVI, nr. 3-4, p. 3-9.
- Borcilă 2001a = Mircea Borcilă, *Eugenio Coșeriu și bazele științelor culturii*, în „Academica”, XI, nr. 7-8 (127-128), mai - iunie 2001, p. 22-23.
- Borcilă 2001b = Mircea Borcilă, *Început de drum în studiile integraliste*, în StUBB, XLVI, nr. 4, p. 3-14.
- Borcilă 2002 = Mircea Borcilă, *Eugeniu Coșeriu, fondator al lingvisticii ca știință a culturii*, în *Un lingvist pentru secolul XXI*, Chișinău, Editura Știința, p. 31-39.
- Codoban 1988 = Aurel Codoban, *Eugenio Coseriu, un filosof al limbii pentru secolul XXI*, în „Echinox”, XX, nr. 5, p. 3.
- Coseriu 1958/1978 = Eugenio Coseriu, *Sincronia, diacronia e historia. El problema del cambio lingüístico*, Montevideo; ed. a 3-a, revizuită, Madrid, 1978. Traducere în limba japoneză de K. Tanaka și T. Kamei: *Utsuriyuku koso kotoba nare. Synchronie - diachronie - historia*, Tokyo, Editura Kronos, 1981.
- Coseriu 1981-1983 = Eugenio Coseriu, *Ningen no gaku toshite no gengogaku. Coseriu gengogaku-senshū* (Lingvistica în calitate de știință a omului. E. Coseriu: Opere lingvistice alese), vol. 1-4, Tokyo, Editura Sanshūsha.
- Coseriu 1992 = Eugenio Coseriu, *Principiile lingvisticii ca știință a culturii*, în „Apostrof”, nr. II (30), p. 11, 14.
- Coseriu 1999 = Eugenio Coseriu, *Discurso de Investidura*, cu ocazia decernării titlului de *Doctor Honoris Causa* al Universității Autonome din Madrid, p. 33-42.
- Ezawa 1983 = Kennosuke Ezawa, *Coseriu gengogaku no tokushoku to igi ni tsuite* (Despre caracteristicile și sensul lingvisticii coseriene), studiu explicativ în Coseriu 1981-1983, vol. 4, p. 337-348.
- García-Hernandez 2002 = Benjamin García-Hernandez, *Eugenio Coseriu (1921-2002). Un lingüista para el siglo XXI*, în „La Razón”, V, nr. 1398, sâmbătă, 14 septembrie 2002, p. 22.
- Geckeler, Schlieben-Lange 1981 = Horst Geckeler, Brigitte Schlieben-Lange et al. (eds.), *LOGOS SEMANTIKOS. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu (1921-1981)*, vol. I-V, Madrid / Berlin, New York, Gredos / de Gruyter.
- Humboldt 1836 = Wilhelm von Humboldt, *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*. Traducere în limba engleză de P. Heath: *On Language. The Diversity of Human-Language Structure and Its Influence on the Mental Development of Mankind*, Cambridge University Press, 1988.
- Kabatek/Murguía 1997 = Johannes Kabatek, Adolfo Murguía, „Die Sachen sagen, wie sie sind...”. *Eugenio Coseriu im Gespräch*, Tübingen, Editura Narr.
- Kamei 1936 = Takashi Kamei, *Bunpōtaikei to sono rekishisei* (Sistemul gramatical și istoricitatea sa), în „Kokugo to kokubungaku”, 13-10, p. 1524-1560 (354-396).
- Kamei 1970a = Takashi Kamei, *Kengai no seishin Hugo Schuchardt* (Hugo Schuchardt as Individualist), în „Gengo kenkyū”, 57, p. 1-21.
- Kamei 1970b = Takashi Kamei, *Saussure e no izanai* (An invitation to Saussure), în „Chūōkōron”, noiembrie, p. 174-187.
- Kamei 1981a = Takashi Kamei, *A Saussurian Mystery*, în Geckeler, Schlieben-Lange et al. (ed.) 1981, vol. I, p. 259-266.
- Kamei 1981b = Takashi Kamei, *Kyōyakusha no kotoba* (Cuvântul traducătorilor) - II, în E. Coseriu, *Utsuriyukukoso kotobanare. Synchronie - diachronie - historia* [Sincronia, diacronia e historia. El problema del cambio lingüístico], Tokyo, Editura Kronos, p. 244-254.
- Kamei 1982a = Takashi Kamei, *Eugenio Coseriu no gakusetsu ni tsuite. Gengogakushi no nagare ni sotte* (Despre doctrina științifică a lui Eugeniu Coșeriu. Urmând cursul istoriei lingvisticii), în „Seijōbungei”, 102, p. 38-70.

Kamei 1982b = Takashi Kamei, *Shimomiya Tadao-shi ni tadasu* (O întrebare pentru domnul Tadao Shimomiya), în „Gengo”, 11-2, p. 115-118.

Kamei 1983 = Takashi Kamei, *Keron: Saussure no nazo* (Enigma lui Saussure), în „Gekkan Gengo”, 12-2, p. 65-73.

Kamei 1988. = Takashi Kamei, *Omoidasu manima ni* (În voia amintirilor), în „Gengo kenkyū – bessatsu”, decembrie, p. 21-22.

Kazama 1994 = Kijozō Kazama, *Prezentare la Kamei Takashi ronbunshū 6: „Gengo, shogengo, wazokugo”, 1992* (Takashi Kamei, Opere complete, vol. 6: „Limba, limbi [istorice], limba japoneză”), în „Gengo kenkyū”, 105, p. 131-138.

Salvador 2002 = Gregorio Salvador, *Eugenio Coseriu*, în „ABC”, XCIX, nr. 31785, sâmbătă, 7 decembrie 2002, p. 3.

Tanaka 1975 = Katsuhiko Tanaka, *Gengo no shisō. Kokka to minzoku no kotoba* (Reflecții despre limbaj. Statul și limbile popoarelor), Tokyo, Editura Nihon Hōsō Shuppan Kyōkai.

Tanaka 1981 = Katsuhiko Tanaka, *Kyōyakusha no kotoba* (Cuvântul traducătorilor) – I, în E. Coseriu, *Utsuriyukukoso kotobanare. Synchronie – diachronie – historia* [Sincronia, diacronia e historia. *El problema del cambio lingüístico*], Tokyo, Editura Kronos, p. 239-243.

Tanaka 1993a = Katsuhiko Tanaka, *Kokkago wo koete* (Dincolo de limbile naționale), Tokyo, Editura Chikuma Shobō.

Tanaka 1993b = Katsuhiko Tanaka, *Gengogaku to wa nani ka* (Ce este lingvistica?), Tokyo, Editura Iwanami Shoten.

Tanaka 2000 = Katsuhiko Tanaka, *Chomsky*, Tokyo, Editura Iwanami Shoten.

Tămâianu 2000 = Emma Tămâianu, *Eugenio Coseriu și lingvistica japoneză. Schiță pentru o evaluare globală*, Comunicare la Simpozionul Național al Fundației Nipponica, Cluj-Napoca și București, 11 octombrie 2000.

Tămâianu-Morita 2001 = Emma Tămâianu-Morita, *Valorizarea integralismului în lingvistica japoneză. Câteva repere*, în StUBB, XLVI, nr. 4, p. 107-115.

Tămâianu-Morita 2002 = Emma Tămâianu-Morita, *Integralismul în lingvistica japoneză. Dimensiuni – impact – perspective*, Cluj-Napoca, Editura Clusium.

Notă. Contribuția de față se înscrie într-un proiect mai amplu, facilitat de Japan Foundation Fellowship ref. 13PE-1434. Aducem calde mulțumiri profesorului Yoshihiko Ikegami, care ne-a acordat sprijin în obținerea a numeroase materiale bibliografice utilizate aici. De asemenea, ne exprimăm întreaga recunoștință pentru generozitatea cu care profesorul Katsuhiko Tanaka ne-a oferit publicațiile sale și ne-a împărtășit, în plus, în mod direct, convingerile sale referitoare la destinul lingvisticii integrale. Interpretarea surselor japoneze nu ar fi fost posibilă fără sprijinul lui Tomo Morita, pe parcursul unor dezbateri nu de puține ori obositoare, din cauza insistenței noastre asupra detaliilor și a nuanțelor semantice. În sfârșit, ca de atâtea alte ori, datorăm mulțumiri Eugeniei Bojoga, pentru promptitudinea cu care ne-a pus la dispoziție surse din bibliografia coșeriană.

Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

EUGENIA BOJOGA

LINGVISTICĂ ȘI IDEOLOGIE. TEORIA LUI E. COȘERIU ÎN FOSTA U. R. S. S.

*Concepțiile lingvistice ale lui
E. Coseriu au dobândit adepți
și printre lingviștii sovietici.*

(N. Semenijk, 1970)

1. Pătrunderea teoriei lingvistice a lui E. Coșeriu în spațiul fostei U.R.S.S. coincide cronologic cu începutul deschiderii lingvisticii sovietice spre realizările occidentale din domeniul științei limbajului. Marginalizată de-a lungul mai multor decenii din cauza refuzului unui schimb de idei, al dialogului științific cu lingvistica „burgheză” – „reacționară și idealistă” –, lingvistica sovietică încearcă să renunțe la dogmatism pentru a reveni la normalitate. În consecință, la începutul anilor '60 „lingvistica de peste hotarele U.R.S.S.” începe să fie treptat cunoscută și frecventată, recuperarea teoriilor europene și americane convergând spre sincronizarea programatică cu lingvistica occidentală.

În acest context, prima trimitere la Coșeriu – datând din 1956 – ne întâmpină la S. Șaumjan, în articolul care va inaugura discuția despre structuralism. Curajosul lingvist se pronunță explicit pentru cunoașterea curentelor structuraliste, insistând asupra diversității lingvisticii moderne. În pledoaria sa, S. Șaumjan se sprijină pe o importantă teză coșeriană, afirmând că: „Despre raportul reciproc dintre școlile lingvisticii structurale a se vedea de asemenea E. Coseriu, *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje*”¹. Ultima referire, impusă de limita cronologică a investigației noastre, am reperat-o la V. Vasiliev, care, în volumul *Teoriya i metodologija sovremennogo jazykoznanija*, discutând concepția lui F. de Saussure și implicațiile ei asupra lingvisticii moderne, precizează: „Teza lui Saussure despre caracterul arbitrar al semnului lingvistic a suscitat multe comentarii. La discuția pe această temă au luat parte cei mai mari lingviști ai lumii: Ch. Bally, A. Sechehaye, E. Benveniste, R. Jakobson, E. Coșeriu”². În acest cadru

¹ S. Șaumjan, *O suščnosti strukturoj lingvistiki*, în „Voprosy jazykoznanija”, 1956, nr. 5, p. 54.

² L. Vasiliev, *Teoriya i metodologija sovremennogo jazykoznanija (Principy znakovosti i formalnosti jazyka)*, Ufa, 1990, p. 15.

temporal (1956 – 1990) și între aceste două referințe se situează receptarea unor aspecte esențiale ale teoriei lingvistice a lui E. Coșeriu în spațiul exsovietic. Deși Coșeriu era un lingvist de „peste hotare”, deci se revendica de la premise filosofice și epistemologice radical diferite de fundamentele lingvisticii sovietice, în 1962 apare prima recenzie la *Sistema, norma y habla*, iar în 1963 se traduce în limba rusă *Sincronia, diacronia e historia*. În volumul *Osnovnye napravlenija strukturalizma* din 1964 – aproape singular în peisajul epocii, deoarece erau prezentate principalele direcții structuraliste, cu foarte puține amendamente ideologice –, Coșeriu este lingvistul „de peste hotare” cel mai citat. Referiri directe sau colaterale, comparative sau ocazionale ne întâmpină într-un număr impresionant de manuale, tratate de lingvistică generală, studii de specialitate, volume individuale și colective, acte ale congreselor și simpoziunilor științifice de-a lungul întregii perioade examinate de noi.

2. Impusă la început de către Marr, însă menținută mereu, distincția *lingvistică marxistă / lingvistică burgheză*, devenită ulterior *lingvistică sovietică / lingvistică 'de peste hotare'*, avea să sacralizeze o demarcație rigidă între cele două „tipuri” de lingvistică³. În cheie ideologizantă, lingvistica sovietică are sensul puternic de concepție sau de doctrină. Factorul decisiv l-au constituit fundamentele epistemologice și doctrina marxist-leninistă, de la care, în mod obligatoriu, trebuia să se revendice fiecare lingvist, aspecte ce trebuiau presupuse, în principiu, ca alcătuind baza „filosofică” comună a diverselor tendințe manifestate în acest spațiu cultural: „Lingvistica sovietică se constituie pe un fundament filosofic unic – materialismul dialectic. Anume acest fundament contribuie la unificarea a ceea ce se numește lingvistică sovietică – diverse școli și curente care se deosebesc prin obiectul de studiu, prin procedeele și metodele pe care le adoptă”⁴.

Dincolo de evenimentele principale în jurul cărora gravitează fiecare etapă din istoria lingvisticii sovietice – „noua teorie a limbii” a lui N. J. Marr, „intervenția” lui Stalin în lingvistică, discuția despre structuralism, deschiderea lingvisticii sovietice prin inaugurarea seriei de traduceri *Novoe v lingvistike* –, unitatea ei de ansamblu a fost asigurată pe tot parcursul de ideologia marxist-leninistă. În acest sens, cheia pentru a înțelege lingvistica din spațiul cultural vizat ne-o oferă în mod explicit F. Berezin, autorul unui manual de istorie a lingvisticii: „Deja în primii ani ai puterii sovietice se pune problema cu privire la bazele metodologice ale științei noastre despre limbă [...]. Fundamentul principal al lingvisticii sovietice devine, așadar, filosofia marxist-leninistă, întrucât K. Marx, F. Engels și V. Lenin au manifestat un interes deosebit pentru problemele

³ E curios că în aceeași perioadă lingvistul american E. Haugen pleda pentru o lingvistică „internațională”, stabilind dincolo de similitudinile lingvisticii europene și a celei americane, și deosebirile între ele. Cf. *Directions in modern linguistics*, în „Language”, 1951, nr. 27.

⁴ Cf. *Obščee jazykoznanie. Učebno-metodičeskoe posobie dlja studentov-zaočnikov*, coord. Ju. Stepanov, Moscova, 1972, p. 26.

lingvisticii, atât din punct de vedere teoretic, cât și practic. Considerând limba drept cel mai important mijloc de luptă ideologică, clasicii marxism-leninismului au stabilit în lucrările lor două aspecte fundamentale ale limbii: cel comunicativ și cel ideologic⁵. Prin urmare, lingvistica sovietică, din momentul său originar – 1917 – și până la destrămarea fostei U.R.S.S. – 1991 –, s-a revendicat de la ideologia marxist-leninistă, la început în mod servil și dogmatic, foarte aproape de litera legii, spre sfârșitul anilor '80 atenuându-se simțitor fundamentele ideologice. A reconstitui ecoul pe care l-a avut teoria lui Coșeriu în acest spațiu cultural înseamnă, de fapt, a reconstitui confruntarea lingvisticii cu ideologia, deoarece receptarea s-a produs prin grila ideologică a timpului.

TRADUCERI

3. Un prim nivel al receptării operei lingvistice a lui E. Coșeriu în fosta U.R.S.S. îl constituie traducerile care s-au axat pe câteva studii importante. Această probă incontestabilă a pătrunderii integralismului în aria culturală examinată ne-o demonstrează și faptul că tocmai lucrările traduse s-au bucurat de cea mai mare audiență din partea lingviștilor sovietici.

3.1. Prima traducere din opera lui Eugeniu Coșeriu o reprezintă *Sinchronija, diachronija i istorija. Problema jazykovogo izmenenija*⁶, după originalul spaniol *Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico*⁷. Autor, la acea dată, al studiilor *Sistema, norma y habla, Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje, Creación metafórica en el lenguaje, Determinación y entorno, Logicismo y antilogicismo en la gramática* ș. a., E. Coșeriu se impusese deja ca lingvistul care relevase cu cea mai mare acuitate contradicțiile saussuriene și, în același timp, propusese o viziune proprie, coerentă și unitară, asupra limbajului⁸. Publicarea studiului *Sinchronija, diachronija i istorija* în prestigioasa serie *Novoe v lingvistike* a constituit, întâi de toate, recunoașterea implicită de către lingvistica sovietică a contribuției coșeriene la elucidarea antinomiei *sincronie vs. diacronie*. Cu toate că îi reproșa în preambul premisele filosofice „idealiste” și faptul că face abstracție de cauzalitate în interpretarea fenomenului schimbării lingvistice, V. Zvegințev încheia în felul următor: „[...] studiul lui Coșeriu poate fi definit ca stimulator pentru gândire și conține multe idei interesante, captivând prin

⁵ F. Berezin, *Istoriya lingvističeskich učenij*, Moscova, 1975, p. 267.

⁶ Traducere de I. Meličuk, în V. Zvegințev (editor), *Novoe v lingvistike*, III, Moscova, 1963, p. 123-343.

⁷ Cf. E. Coșeriu, *Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico*, Montevideo, 1957-1958.

⁸ A se vedea în acest sens una dintre primele evaluări ale concepției coșeriene la N. C. W. Spence, *Towards a New Synthesis in Linguistics: the Work of Eugenio Coșeriu*, în „Archivum Linguisticum”, 1960, nr. 12, p. 34.

temperamentul și anvergura cu care se discută problemele. Totodată percepem aspirația ferventă a autorului de a realiza adevărata unitate a științei limbajului. Aceste calități ale operei lui E. Coseriu ne permit să ne exprimăm speranța că ea va fi receptată cu interes de către lingviștii sovietici”⁹.

3.2. A doua traducere în limba rusă – *Leksičeskie solidarnosti*¹⁰, după originalul german *Lexikalische Solidaritäten*¹¹ – se referă la semantica structurală sau lexematică, disciplină întemeiată într-un mod personal de E. Coșeriu, și vizează relațiile lexicale de combinare sau structurile sintagmatice, numite și „solidarități lexicale”. Cum se știe, în acest studiu este prezentat modelul teoretic al lexematicii, ceea ce va facilita accesul lingviștilor sovietici la concepția semantică a lui Coșeriu. Făcând trimitere la *Leksičeskie solidarnosti*, lexicologul sovietic V. Telija va emite o apreciere de ansamblu în acest sens: „Încercarea lui E. Coseriu de a identifica fundamentele sistemico-semantice în coordonarea sintagmatică a cuvintelor prezintă un interes deosebit”¹².

3.3. *Sovremennoe položenie v lingvistike*¹³ – după originalul *Die Lage in der Linguistik*¹⁴ – reprezintă a treia traducere și va constitui pentru cercetătorii sovietici un reper necesar cu privire la istoria lingvisticii. Publicat în „Izvestija Akademii Nauk SSSR. Serija literatury i jazyka”, revista Academiei de Științe a U.R.S.S. care avea o mare răspândire în cuprinsul fostului imperiu sovietic, studiul constituie o „radiografiere” a situației actuale în lingvistică. În acest context, Coșeriu circumscrie trei direcții principale – gramatica generativ-transformațională, lingvistica structural-funcțională și lingvistica textului –, precizând totodată deosebirile teoretico-metodologice dintre ele. Traducerea în limba rusă a studiului a contribuit, așadar, la cunoașterea poziției de ansamblu a lui Coșeriu cu privire la orientările din lingvistica actuală. R. Budagov, în *Čelovek i ego jazyk*, este întru totul de acord cu tezele enunțate de E. Coșeriu: „«Lingvistica actuală» este o noțiune complexă, de aceea nu se cuvine să o opunem unei «lingvistici neactuale», așa cum se procedează adeseori. Bine cunoscutul lingvist vest-german E. Coseriu a observat că opunerea lingvisticii tradiționale celei structurale, care avea sens încă în anii '60, în prezent este depășită”¹⁵.

⁹ V. Zveginčev, *Teoretičeskie aspekty pričinnosti jazykovykh izmenenij*, în „Novoe v lingvistike”, Vypusk III, Moscova, 1963, p. 142.

¹⁰ E. Coseriu, *Leksičeskie solidarnosti*. Traducere de I. Olišanskij, în P. Denisov, L. Novikov (editori), *Voprosy učebnoj leksikografii*, Moscova, 1969, p. 93-104.

¹¹ E. Coseriu, *Lexikalische Solidaritäten*, în „Poetica”. Zeitschrift für Sprach- und Literaturwissenschaft, I, 3, iulie 1967, p. 293-303.

¹² V. Telija, *Tipy jazykovykh značenij. Zvjazannoe značenie slova v jazyke*, Moscova, 1981, p. 39.

¹³ E. Coseriu, *Sovremennoe položenie v lingvistike*, traducere de L. Novikov, în „Izvestija Akademii Nauk SSSR”. Serija literatury i jazyka, 36, 1977, 6, p. 514-521.

¹⁴ E. Coseriu, *Die Lage in der Linguistik*, în seria *Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft*, Vorträge, IX, Innsbruck, 1973.

¹⁵ R. Budagov, *Čelovek i ego jazyk*, Moscova, 1976, p. 118-119.

Același studiu coșerian este comentat de S. Semčinskij în manualul său de lingvistică generală redactat în ucraineană: „Vorbind despre orientările principale din știința limbajului cunoscutul lingvist E. Coseriu a remarcat trei direcții: lingvistica generativ-transformațională, cea structural-funcțională și cea textuală. E important faptul că fiecare orientare are propriul obiect de studiu: lingvistica generativ-transformațională se ocupă cu activitatea de vorbire, lingvistica structural-funcțională cu o limbă concretă, iar lingvistica textului cu actul concret de vorbire sau discursul. Mai mult, fiecare lingvistică are conținutul său specific: lingvistica generativ transformațională are de a face cu desemnarea (germ. *Bezeichnung*), cea structural-funcțională cu semnificația (germ. *Bedeutung*), iar lingvistica textuală cu sensul (germ. *Sinn*)”¹⁶. Autorul kievean este de părere că, într-adevăr, direcțiile remarcate de Coșeriu sunt importante, însă „ele nu acoperă întreaga știință a limbajului, deoarece unele ramuri ale lingvisticii rămân neomologate”.

3.4. A patra traducere – *Kontrastivnaja lingvistika i perevod: ich sootnošenje*¹⁷ după originalul *Kontrastive Linguistik und Übersetzungstheorie: ihr Verhältnis zueinander*¹⁸ – prezintă punctul de vedere coșerian asupra lingvisticii contrastive și raportul ei cu problemele traducerii. În viziunea lui E. Coșeriu obiectivele acestei discipline rezidă în următoarele: „Lingvistica contrastivă este compararea limbilor în sincronie; ea studiază deosebirile și analogiile între diferite limbi, adică între diferite sisteme de semnificații. Prin urmare, lingvistica contrastivă trebuie să examineze una din limbile pe care le cercetează ca sistem de desemnări («tablou al lumii») și să o compare cu alte limbi”¹⁹. Ocupându-se de mijloacele de exprimare a relațiilor spațiale în germană și lituaniană, O. Voronkova și G. Rossichina iau ca punct de referință concepția lui Coșeriu: „Analiza comparativă a limbilor atrage tot mai mult atenția lingviștilor. Delimitarea în conținutul fiecărei limbi a două componente – universal și idiomatic, «dintre care unul este comun tuturor limbilor, iar altul caracterizează fiecare limbă în parte» – extinde, pe de o parte, sfera cercetărilor tipologice și, pe de altă parte, permite să fie scoase în evidență asemănările și divergențele între limbile ale căror sisteme sunt comparate atât în starea lor statică cât și în dinamicitatea lor. Această problemă este rezolvată în mod strălucit de E. Coseriu în *Über Leistung und Grenzen der kontrastiven Grammatik*”²⁰.

¹⁶ S. Semčinskij, *Zagalne movoznavstvo*, Kiev, 1988, p. 18-19.

¹⁷ E. Coseriu, *Kontrastivnaja lingvistika i perevod: ich sootnošenje*, traducere de B. Abramov în *Novoe v zarubežnoj lingvistike*, v. 25, Moscova, 1989, p. 63-81.

¹⁸ E. Coseriu, *Kontrastive Linguistik und Übersetzungstheorie: ihr Verhältnis zueinander*, în *Kontrastive Linguistik und Übersetzungswissenschaft*, München, 1981, p. 183-199.

¹⁹ E. Coseriu, *Kontrastivnaja lingvistika i perevod: ich sootnošenje*, p. 69.

²⁰ O. Voronkova, G. Rossichina, *K voprosu o sisteme sredstv vyraženiija prostranstvennych otnošenij v nemeckom i litovskom jazykach*, în *Kontrastivnaja i funkcionalnaja grammatika*, Kalinin, 1985, p. 10.

3.5. În fosta U.R.S.S. au mai fost publicate studii direct în original, de exemplu, *Humboldt und die moderne Sprachwissenschaft* (stenograma conferinței pe care E. Coșeriu a ținut-o la Universitatea din Tbilisi la 6 iunie 1977)²¹. Dat fiind că ne-am limitat la studiile traduse în limba rusă, nu cuprindem traduceri în alte limbi, cum ar fi georgiana, letona sau estona.

STUDII VALORIZATE

4. Indiscutabil că studiile traduse au fost și cele mai frecvent citate și utilizate de cercetătorii sovietici, deoarece scrierile în original necesită, cum se știe, un efort suplimentar de asimilare. Totodată, prin traducerea în limba rusă aceste studii s-au răspândit în toată Uniunea Sovietică, devenind astfel accesibile unui cerc foarte larg de specialiști. În plus, tipărirea lor în rusă le-a conferit legitimitate oficială, atât științifică, cât și ideologică.

4.1. O excepție o constituie, însă, *Sistema, norma y habla*, care, deși nu a fost tradus în rusește, a avut impactul cel mai mare în acest spațiu cultural. Interesul cercetătorilor sovietici pentru teoria coșeriană privind nivelurile de realizare ale unei limbi funcționale pornește, firește, de la contextul intern al lingvisticii din U.R.S.S., adică de la problemele cu care se confruntau cercetătorii din acest spațiu cultural. Astfel, la vremea respectivă ei erau preocupați de aspectul de codificare și de stabilire a normelor limbii ruse literare, descrierea și fixarea normelor constituind, în general, preocuparea majoră a momentului. Precizarea principiilor științifice ale cultivării limbii, delimitarea strictă a codificării în teorie și în practică devin probleme prioritare în anii '70. Conceptul de normă a reprezentat noțiunea centrală a disciplinei numită „cultivarea limbii”. Proiectată pe acest fundal, distincția coșeriană *sistem/normă/vorbire* a fost extrem de utilă, deoarece a furnizat lingvisticii sovietice baza metodologică în constituirea cultivării limbii ca disciplină lingvistică independentă și a reprezentat punctul de plecare în ampla discuție despre normă. Astfel, N. Korotkov, tratând conceptul de 'sistem' și locul său în analiza și descrierea nivelurilor limbii, menționează că, deși varietatea este o categorie ce se bazează pe sistemul limbii, utilizarea variantelor este reglementată, în realitatea vorbirii, nu de legi care decurg din sistem, ci de „normă în accepția lui Eugenio Coșeriu. Norma, iată cel de-al treilea concept de care era nevoie pentru cuprinderea totală a fenomenelor limbajului”²².

În evaluările asupra acestui studiu contribuția lui Coșeriu este proiectată nu doar pe fundalul de ansamblu al lingvisticii moderne, ci discutată în contextul

²¹ Cf. E. Coșeriu, *Humboldt und die moderne Sprachwissenschaft*, în A. Čikobava, *Sbornik posveščenyj 80-letiju so dnja roždenija*, Tbilisi, 1979, p. 20-29.

²² N. Korotkov, *Ponjatia sistemy i ego mesto v analize i opisani stroja jazyka*, în *Tezisy dokladov na diskusii o probleme sistemnosti v jazyke*, Moscova, 1962, p. 4.

scrierilor sale de până atunci. Leontiev, bunăoară, încadrează trihotomia *sistem / normă / vorbire* în tradiție, subliniind: „[...] anume E. Coseriu este cel care a delimitat în mod consecvent fenomenele de ‘normă’ și ‘sistem’”. Pe de altă parte, G. Stepanov apreciază că, „[...] în comparație cu distincția *langue/parole* a lui Saussure, interpretarea limbii propusă de Coseriu se dovedește a fi mult mai aproape de adevăr”. Aceste evaluări au contribuit benefic la receptarea, preluarea și aplicarea schemei trihotomice de către lingviștii sovietici.

Discutând trihotomia coșeriană, lingviștii sovietici au observat în mod pertinent că nucleul acestei scheme teoretice îl reprezintă distincția *sistem/normă*, că noțiunea de normă se dezvoltă prin sistem și în opoziție cu sistemul, că într-o anumită măsură norma este mai vastă decât sistemul, întrucât conține un număr mai mare de particularități; în alt sens norma e mai îngustă decât sistemul, întrucât depinde de selecția în cadrul sistemului. Acest nucleu a fost perceput și asumat chiar și de către lingviștii care nu au acceptat în întregime schema lui Coșeriu. Corelația „sistem–realizarea sa” a servit ca punct de pornire pentru construcții noi, în explicarea teoretică a esenței normei. V. Ickoviči, bunăoară, și-a elaborat pe această cale schema sa „sistem–structură–uz”.

Trihotomia *sistem–normă–vorbire* a fost prezentată amplu în manuale de lingvistică generală, în care – drept consecință a deschiderii lingvisticii sovietice din perioada respectivă – se întrezărește o abordare obiectivă a problematicii științei limbajului, autorii încercând să releve nepărtinitor contribuția teoretică a școlilor și direcțiilor din lingvistica „de peste hotarele U.R.S.S.”. Ju. Stepanov își structurează manualul său pe distincția tripartită coșeriană, capitolele principale intitulându-se *Structura (sistemul)*, *Norma* și *Vorbirea*. Autorul prezintă distincția dintre normă și sistem ca fiind „deja cunoscută cititorului sovietic”: „E. Coseriu admite existența nu numai a vorbirii, ci și a sistemului limbii [...]. Sistemul (sau structura) limbii este descris ca sistem de posibilități structurale care arată «căile deschise» și «căile închise» [...]. Norma se opune, pe de o parte, structurii (sistemului), pe de alta – vorbirii individuale, ea constituie nivelul de mijloc al limbii”²³. Teoriile actuale despre normă, consideră Stepanov, constituie rezultatul dezvoltării succesive a ideilor lingvistice de pe parcursul unui secol și jumătate, însă „studiul cel mai recent despre teoria acestor nivele îi aparține lui E. Coseriu”²⁴.

În vol. I al tratatului academic *Obščee jazykoznanie*, pe fundalul examinării raportului dintre limbă și vorbire, se discută „răsturnarea de perspectivă” propusă de E. Coșeriu: „Inadmisibilitatea separării tranșante dintre limbă și vorbire a fost semnalată de E. Coseriu [...]. ‘Limbă’ și ‘vorbire’ constituie doar grade diferite de formalizare ale aceleiași realități obiective. Coseriu propune să fie introdusă divizarea limbajului pornind de la trihotomia *sistem/normă/vorbire*”²⁵.

²³ Ju. Stepanov, *Osnovy jazykoznanija*, Moscova, 1966, p. 99.

²⁴ *Ibidem*, p. 99.

²⁵ *Obščee jazykoznanie. Formy suščestvovanija, funkcii, istorija jazyka* (coord. B. Serebrennikov), Moscova, 1970, p. 24.

V. Koduchov constată că „Norma limbii în teoriile actuale se deduce din comparația sa cu sistemul limbii și cu vorbirea. Sistemul este interpretat ca întruchipând posibilitățile structurale ale limbii și schema sa abstractă; norma, respectiv, ca realizare a posibilităților acestei scheme structurale în forma concret-istorică a unei anumite limbi”. E. Coșeriu, interpretând norma ca realizare istorică a sistemului, scria: „Norma corespunde nu cu ceea ce «se poate spune», ci cu ceea ce «s-a spus» deja și în mod tradițional «se spune» în comunitatea lingvistică respectivă. Sistemul cuprinde formele ideale de realizare a unei limbi, adică tehnica și etaloanele pentru activitatea lingvistică respectivă. Astfel, prin sistem se manifestă dinamicitatea limbii, modul în care se formează limba, și, în virtutea acestui fapt, capacitatea ei de a depăși limitele a ceea ce s-a creat deja; norma corespunde fixării limbii în forme tradiționale. Anume în acest sens norma reprezintă, în fiecare moment, echilibrul sincron (extern și intern) al sistemului»²⁶. F. Berezin și B. Golovin recunosc faptul că deși în lingvistica rusă și cea sovietică L. Ščerba și A. Smirnckij „au încercat să găsească o soluție materialistă la problema *limbă-vorbire*, în prezent E. Coșeriu a propus substituirea distincției saussuriene prin *limbă-normă-uz*”²⁷.

Un compartiment aparte în receptarea studiului *Sistema, norma y habla* îl constituie monografiile și volumele cu caracter teoretic, în care schema coșeriană este discutată pe fundalul antinomiei saussuriene *langue/parole*. Astfel, O. Achmanova și G. Mikaelean ajung la concluzia că distincția propusă de Coșeriu este mult mai relevantă pentru metodologia lingvistică. G. Kolšanskij, Ju. Vannikov, L. Skvorcov, Ju. Fomenko prezintă și discută trihotomia lui Coșeriu, interpretând-o ca pe o alternativă la dihotomia lui Saussure. Ei subliniază faptul că dintre soluțiile propuse pentru depășirea dihotomiei lui Saussure, cea mai adecvată atât în plan teoretic, cât și în plan metodologic este schema lui Coșeriu. În acest context doar lingvista georgiană T. Šaradzenidze consideră că E. Coșeriu nu delimitează cu precizie conceptele respective și adeseori le confundă.

Acceptată și asumată din punct de vedere teoretic ca o dezvoltare propice a dihotomiei saussuriene, distincția tripartită coșeriană a fost comentată de mulți lingviști sovietici, unii propunându-și să o dezvolte și să o completeze. N. Korotkov socrate mai adecvată triada „normă/sistem/structură”, iar Ju. Stepanov substituie conceptul de ‘sistem’ prin cel de ‘structură’. V. Ickoviči propune modificarea schemei coșeriene în „sistem/structură/uz”. Aceste propuneri de corectare se mențin însă la suprafață, prin faptul că se limitează la aspecte exterioare, în plus sunt făcute de pe alte poziții teoretice, incompatibile cu modelul lui Coșeriu.

Un punct de vedere deosebit de pertinent este formulat de A. Leontiev, care observă că în dezvoltarea concepției sale, Coșeriu opune ‘norma’ și ‘sistemul’

²⁶ V. Koduchov, *Obščee jazykoznanie*, Moscova, 1974, p. 171.

²⁷ F. Berezin, B. Golovin, *Obščee jazykoznanie*, Moscova, 1979, p. 17.

conform unui nou parametru: norma este „ansamblul formelor și modelelor deja realizate care se întrebunțează ca atare”, iar sistemul – „tehnica ce permite trecerea dincolo de limitele a ceea ce s-a realizat deja”, adică este sistem de posibilități. O astfel de abordare a sistemului, precizează Leontiev, își are originea în definirea humboldtiană a formei limbii. În acest context, concluzia pe care o trage lingvistul rus este deosebit de sugestivă: „De obicei, sistemul era examinat ca dat, iar schimbarea ca problemă. Totuși, este mai logic, așa cum procedează E. Coseriu, să substituim locurile în care se plasează sistemul și schimbarea: «devenirea» elementului lingvistic precede starea realizată. Activitatea prin care se creează limba este ea însăși sistematică, iar faptul datorită căruia limba se prezintă ca limbă este activitatea prin care se creează și se păstrează ca tradiție”²⁸.

4.2. După *Sistema, norma y habla*, al doilea studiu coșerian care a avut o rezonanță deosebită în fosta U.R.S.S. a fost *Sincronia, diacronia e historia*. Beneficiind de includerea în colecția *Novoe v lingvistike, Sincronia, diacronia e historia* a devenit în felul acesta accesibilă în mod direct lingviștilor sovietici. În consecință, teze centrale ale acestui studiu au pătruns imediat în lingvistica din U.R.S.S. Distincția sincronie/diacronie, problema schimbării lingvistice și concepția referitoare la istoria limbii au avut o mare audiență în rândul cercetătorilor sovietici. V. Zvegincev pretindea, prin exegeza sa *Teoretičeskie pričinnosti jazykovykh izmenenij*, să anticipeze într-un fel orizontul de așteptare al lingviștilor din Uniunea Sovietică. Astfel, exegetul aprecia pozitiv demersul lui Coșeriu de a soluționa celebra antinomie saussuriană și de a realiza o sinteză între lingvistica tradițională și cea structurală. Totodată, el își însușește punctul de vedere coserian cu privire la distincția *sincronie/diacronie*, recunoscând că aceasta nu se referă la limbaj, ci la lingvistică. Însă Zvegincev nu a putut accepta premisele „filosofice idealiste” pe care Coșeriu își întemeia studiul. În acest context, tezele coșeriene fundamentale – 1) schimbarea reprezintă esența limbii, 2) limba se înscrie în domeniul propriu uman al finalității, în care faptele sunt determinate prin funcția lor, 3) lingvistica este o știință a culturii – sunt respinse în mod categoric de exegetul sovietic, astfel încât la acest nivel, concepția lui Coșeriu, fiind considerată idealistă și de sorginte humboldtiană, s-a dovedit a fi incompatibilă cu lingvistica sovietică, la baza căreia se afla materialismul dialectic. Revendicându-se de la aceste supoziții ideologice, Zvegincev are convingerea că „eroarea teoretică principală a lucrării lui Coseriu constă anume în faptul că autorul identifică pretutindeni activitatea limbii cu activitatea omului, purtătorul limbii”²⁹. Ulterior însă observațiile critice ale lui Zvegincev au fost trecute cu vederea de către mulți cercetători, iar studiul coșerian a fost apreciat, în general, pozitiv.

²⁸ A. Leontiev, *Slovo v rečevoj dejatel'nosti*, Moscova, 1965, p. 33-34.

²⁹ V. Zvegincev, *Teoretičeskie aspekty pričinnosti jazykovykh izmenenij*, în *Novoe v lingvistike*, vol. III, Moscova, 1963, p. 140.

Ca observație generală se remarcă faptul că ideile centrale ale acestui studiu au fost ignorate de lingviștii „dogmatici”. În schimb, lingviștii „progresiști” au preluat ideile centrale ale studiului, utilizându-le în diverse contexte. În acest sens, autorii unor importante manuale de lingvistică generală – care reprezintă tendința progresistă („de deschidere”) din lingvistica sovietică – și-au însușit teze din *Sincronia, diacronia e historia*. R. Budagov, în *Vvedenie v nauku o jazyke*³⁰, prezintă distincția sincronie/diacronie din perspectivă coșeriană, corelând-o cu dihotomia langue/parole. Ju. Stepanov, în *Osnovy jazykoznanija*, ia în dezbateră problema schimbării lingvistice, fiind preocupat și de tipurile de schimbări diacronice. În viziunea sa, inovațiile sunt schimbări care s-au produs în actul de vorbire, preluând astfel conceptul coșerian de ‘inovație’³¹. Iar autorii tratatului academic *Obščee jazykoznanie*, vol. I, au curajul să polemizeze indirect cu Zvegincev, subliniind că, „în realitate, limba este creată de către ființele umane”. Referitor la schimbarea lingvistică, ei afirmă: „schimbarea reprezintă starea permanentă a limbii, ține de esența sa”; prin urmare, „studierea limbii ca obiect ce se dezvoltă istoric și a particularităților schimbării lingvistice constituie partea centrală a lingvisticii”³². Autorii susțin că adevărata interpretare a limbii este de neconceput fără schimbare, care își are începutul în vorbire, în actul vorbirii. Revendicându-se deci de la premisa humboldtiană că limbajul este activitate, nu produs, ei menționează că problema schimbării lingvistice a fost discutată din diferite perspective pe tot parcursul istoriei disciplinei noastre. Însă „cea mai judicioasă abordare a fost propusă în special de E. Coșeriu, care sublinia că, studiind schimbările lingvistice, «e necesar să distingem trei probleme, care adesea se confundă: a) problema *logică* a schimbării (de ce se schimbă limbile, adică de ce limbile nu sunt imuabile); b) problema *generală* a schimbării care nu este o problemă «cauzală», ci «condițională» (în ce condiții au loc, de obicei, schimbări în limbă); c) problema *istorică* a anumitor schimbări»”³³.

În vol. II al aceluiași tratat academic de lingvistică generală, autorii își însușesc abordarea funcțională a sistemului, faptul că limba se referă la fenomene care sunt determinate de funcția lor, subliniind că păreri analoage dezvoltă și E. Coșeriu. În vol. III al tratatului se discută distincția sincronie/diacronie, dar și schimbarea lingvistică, întrucât fără soluționarea acesteia „cunoașterea adecvată a legităților dezvoltării istorice a limbii este imposibilă”. În viziunea autorilor, corelarea sincroniei cu diacronia poate fi dezvăluită numai dacă se arată raportul lor cu tipurile de descriere lingvistică. A proceda astfel pare „cu atât mai necesar cu cât opunerea ambelor perspective poate fi depășită, anume în descrierea

³⁰ R. Budagov, *Vvedenie v nauku o jazyke*, Moscova, 1965.

³¹ Ju. Stepanov, *Osnovy jazykoznanija*, Moscova, 1966.

³² *Obščee jazykoznanie* (coord. B. Serebrennikov), Moscova, 1970, p. 197.

³³ *Ibidem*, p. 205.

concretă a limbii sau, cum afirmă E. Coseriu, «în istorie», întrucât istoria este definită de el ca studiere a limbii în calitate de obiect istoric³⁴.

Autorii manualului de lingvistică generală editat la Minsk (1983) sunt cei mai curajoși, considerând că limba se schimbă permanent, unele elemente substituindu-se trepat prin altele. Comentariul acestor lingviști este bazat întru totul pe premise integraliste, ei acceptând că schimbarea limbii reprezintă trăsătura sa indispensabilă: „Întâi de toate, trebuie să acceptăm că schimbarea limbii reprezintă caracteristica sa internă intrinsecă și își are rădăcinile în natura însăși a limbii (ca fapt și ca factor al culturii umane) în calitate de cel mai important mijloc de comunicare și de cunoaștere. Limba nu poate să nu se schimbe. Unul dintre cei mai profunzi lingviști contemporani – Eugenio Coseriu – scria că a întreba de ce se schimbă limba înseamnă a întreba «de ce se reînnoiesc necesitățile de exprimare și de ce oamenii gândesc și simt nu numai ceea ce a fost deja gândit și simțit»³⁵. În același context al problematicii schimbării, lucrarea în discuție va recurge la autoritatea lui E. Coșeriu și pentru a adopta o poziție curajoasă, mai degrabă sceptică, în raport cu dogma marxistă: „Cu ce viteză se schimbă limba? În ce măsură această viteză este constantă în epoci diferite și pentru limbi diferite? Putem deosebi în istoria limbii schimbări cantitative și schimbări calitative? Sunt posibile salturi în dezvoltarea limbii? Cu privire la aceste probleme cele mai pertinente sunt cuvintele lui E. Coseriu: «Nimeni nu știe în mod exact cum se schimbă limba»³⁶.

Perspectiva coșeriană de abordare a distincției sincronie/diacronie a fost asumată de toți lingviștii sovietici care fac referire la *Sinchronija, diachronija i istorija*. Astfel, V. Zvegincev, R. Budagov, V. Telija, M. Steblin-Kamenskij, G. Šchedrovickij, L. Vasiliev ș. a. subscriu soluției propuse de Coșeriu, anume că distincția stabilită inițial de Saussure se referă la lingvistică, nu la limbaj; în consecință ține de metodologie, nu de ontologie.

Aspectul cel mai controversat în receptarea acestui studiu l-a constituit schimbarea lingvistică. Așa cum am menționat, nu toți lingviștii sovietici au ținut seama de canonul oficial al receptării propus/impus de Zvegincev. Iar V. Telija, I. Revzin, A. Suprun, Ja. Krupatkin, I. Varduli, G. Miskeviči și L. Čelicova, L. Katlinskaja, V. Postovalova își însușesc viziunea coșeriană asupra schimbării lingvistice. Ca o receptare emblematică vom aminti în acest sens afirmațiile lui Levicki: „Motivul final și universal al oricărei schimbări lingvistice e determinat de natura și menirea limbii înseși. Altfel spus, realizarea optimală de către limbă a funcțiilor sale – comunicativă, denominativă și expresivă – constituie primul motiv

³⁴ *Obščee jazykoznanie*, vol. III, Moscova, 1973, p. 108.

³⁵ *Obščee jazykoznanie (Učebnoe posobie dlja filologičeskich fakulitetov)*, coord. A. Suprun, Minsk, 1983, p. 338.

³⁶ *Ibidem*, p. 404.

al tuturor schimbărilor lingvistice, deoarece schimbarea lingvistică, după E. Coseriu, are o cauză eficientă – libertatea lingvistică a vorbitorilor”³⁷.

4.3. Un alt domeniu important al receptării operei lui E. Coșeriu în fosta U.R.S.S. îl constituie studiile de semantică. La momentul elaborării lexematicii, lingviștii sovietici erau în căutarea unei baze metodologice pentru cercetarea structurală a lexicului. Discuțiile publice, devenite tradiționale în acest spațiu cultural, vizează organizarea sistemică a vocabularului și legitimitatea descrierii sale din perspectivă structurală și funcțională. Încercând să aproximeze noțiunea de „sistem semantic al limbii”, Ufimceva afirmă că „o astfel de metodă generală, după părerea noastră, o ilustrează calea, propusă de E. Coseriu, a abstractizării treptate a materialului lingvistic, a procedului stabilirii diferitelor trepte de generalizare a faptelor lingvistice, adică delimitarea normei individuale, a normei lingvistice și a sistemului”³⁸. În cadrul aceleiași discuții, Ju. Stepanov va elabora o „teorie lingvistică a semnificației”, propunând o clasificare a semnificatului în conformitate cu trihotomia coșeriană *sistem/normă/vorbire*³⁹. Aplicarea straturilor funcționale stabilite de Coșeriu la domeniul semanticii are o relevanță deosebită, pregătind astfel terenul pentru receptarea lexematicii. Motivația pentru acceptarea studiilor coșeriene de semantică se înscrie, prin urmare, în același deziderat al sincronizării cu lingvistica occidentală.

A. Leontiev, A. Ufimceva, S. Berejan, Ju. Karaulov, M. Borodina și V. Gak, V. Telija, G. Stepanov, S. Semčinskij ș. a. încadrează concepția lui Coșeriu printre fundamentele metodologice indispensabile pentru investigația semantică. În acest context au fost reținute următoarele aspecte: a) că E. Coșeriu transferă metodologia structurală din fonologie în lexicologie (M. Borodina și V. Gak); b) că prin teoria sa semantică E. Coșeriu dezvoltă tradiția germană (Ju. Karaulov și V. Telija); c) că propune o tipologie a câmpurilor lexicale (G. Stepanov și S. Semčinskij). A. Ufimceva, în *Slovo v leksiko-semantičeskoj sisteme jazyka*, discută concepția coșeriană în contextul semanticii actuale. În sinteza pe care o întreprinde autoarea, teoriei lui Coșeriu îi revine un loc distinct: „Adoptând poziția izomorfismului deplin al nivelurilor lingvistice și delimitând semantica lexicală de cea gramaticală, E. Coseriu, într-unul dintre ultimele sale studii, prezintă concepția despre structurarea istorică în semantica lexicală. Ca unitate de cercetare E. Coseriu ia «cuvântul înțeles intuitiv», obiectivul investigației, în concepția sa, constituindu-l studierea schimbărilor istorice ale conținutului semantic al

³⁷ V. Levickij, *O pričinach semantičeskich izmenenij*, în „Semantičeskie procesy jazyka”, Voronež, 1984, p. 4.

³⁸ A. Ufimceva, *K voprosu o leksiko-semantičeskoj sisteme jazyka*, în „Voprosy jazykoznanija”, 1962, nr. 4, p. 46.

³⁹ Cf. Ju. Stepanov, *O predposylkach lingvističeskoj teorii značenija*, în „Voprosy jazykoznanija”, 1963, nr. 3, p. 71-75.

cuvintelor (*signifié*)⁴⁰. Bazându-se pe studiul coserian *Pour une sémantique diachronique structurale*, lingvista sovietică menționează: „E. Coseriu numește structură un grup de cuvinte în măsura în care unitățile sale pot fi analizate în trăsături distinctive «fără lacune». Dat fiind că astfel de structuri sunt relativ puține în limbă, E. Coseriu propune, în calitate de criteriu de sistematicitate lexicală, repetarea cu regularitate a anumitor trăsături distinctive⁴¹. Exegeții surprinde faptul că „pentru E. Coseriu scopul cercetării lexicomatiice istorice îl reprezintă apariția sau dispariția unor «trăsături distinctive» de conținut”. Mai mult, Ufimceva își asumă perspectiva propusă de Coșeriu, prezentând cele patru moduri de abordare a lexicului trasate în *Pour une sémantique diachronique structurale*, remarcând totodată că „E. Coseriu, pe de o parte, opune riguros lexicomatiica paradigmatică celei sintagmatică, iar pe de altă parte, faptele structural-sistemice, celor normative și uzului unităților lexicale în vorbire⁴²”.

Punctul de vedere al lexicomatiice este însușit și de M. Borodina și V. Gak, care consideră că studiile de lexicologie apărute până în prezent pot fi clasificate în funcție de aspectele pe care le tratează, deoarece, „conform viziunii lui Coseriu, sunt posibile patru puncte de vedere: 1. cercetarea evoluției formei exterioare a cuvântului [...]; 2. caracterizarea istoriei cuvântului în legătură cu obiectul desemnat [...]; 3. cercetarea istoriei cuvântului în raport cu desemnarea unei anumite noțiuni sau a unui grup de noțiuni [...]; 4. cercetarea cuvântului în raport cu schimbarea sferei noțiunii sau a obiectului desemnat”. Totodată autorii își asumă o teză fundamentală din concepția lexicomatiice: „E. Coseriu deosebește două tipuri de schimbări în istoria limbii. Schimbările nefuncționale afectează numai semnificantul (de ex., folosirea lui *jument* în loc de *cavale*, care la rândul său l-a înlocuit pe *ive*). Aici cuvintele s-au schimbat, dar referentul însuși (obiectul și noțiunea care îl reflectă) a rămas același. Schimbările funcționale produse în lexic afectează și semnificatul (*signifié*). Astfel, când cuvântul *tête* l-a substituit pe *chef* pentru desemnarea capului, cuvântul *chef* s-a menținut totuși în limbă, prin urmare, schimbându-se raportul dintre desemnarea celor două cuvinte. Deci, câmpul s-a schimbat nu numai în planul semnificantelor, dar și în planul semnificatelor. E. Coseriu consideră că tocmai aceste schimbări funcționale sunt realmente semantice, dat fiind că afectează planul conținutului, în timp ce primele (seria *jument-ive*) sunt onomasiologice, referindu-se doar la planul expresiei. De aici el trage concluzia că obiectivul lexicomatiice istorice este studiul schimbărilor în planul conținutului, a apariției sau dispariției trăsăturilor distinctive la anumite unități lexicale⁴³”.

⁴⁰ A. Ufimceva, *Slovo v leksiko-semantičeskoj sisteme jazyka*, Moscova, 1968, p. 41.

⁴¹ *Ibidem*, p. 41.

⁴² *Ibidem*, p. 42.

⁴³ M. Borodina, V. Gak, *K tipologii i metodike istoriko-semantičeskich issledovanij (na materiale leksiki francuzkogo jazyka)*, Moscova, Leningrad, 1979, p. 76.

În ce privește structurile de conținut, unii lexicologi percep câmpul lexical ca fiind metoda cea mai eficientă de investigație a vocabularului, alții pur și simplu identifică semantica structurală cu teoria câmpului. Ju. Karaulov, bunăoară, examinează câmpul ca metoda fundamentală de cercetare a lexicului, asumându-și pe deplin concepția coșeriană și interpretând corect conceptul de 'câmp lexical'. Iar G. Šejur își structurează întreaga monografie despre teoria câmpului în lingvistică pe concepția din lexematică, deoarece „printre concepțiile actuale despre 'câmp' în care această categorie este interpretată ca fenomen paradigmatic, interesul cercetătorilor în ultimii ani se îndreaptă tot mai mult spre concepția lui E. Coșeriu”⁴⁴.

Structurile sintagmatice au suscitât o atenție la fel de mare ca și câmpul lexical, fiind discutate de N. Arutjunova, T. Lomtev, V. Telija, E. Volif, T. Bulygina ș. a. N. Arutjunova ia în dezbatere solidaritățile în cadrul examinării semanticii propoziției, numind solidaritatea 'dependență lexematică'. Pentru Lomtev solidaritățile reprezintă „concordanța semantică a două cuvinte îmbinate”, care obțin prin aceasta statut sintactic. V. Telija crede că trăsăturile combinatorice ale cuvintelor decurg din semnificația lor lexicală, adică din conținutul lor ca semne lingvistice. În opinia sa, implicația, selecția și afinitatea se manifestă ca particularități de selecție ale semnelor lingvistice.

Un aspect relevant al pătrunderii lexematicii în fosta U.R.S.S. îl reprezintă adoptarea unor distincții și concepte fundamentale din lexematică. Pe lângă conceptele 'lexem', 'clasem', 'arhilexem', 'solidaritate' și 'lexematică', a fost acceptată și distincția crucială între semnificație și desemnare. V. Gak, A. Ufimceva, E. Aznaurova, E. Kubreakova și G. Kolšanskij fac referire la tipurile de conținut lingvistic, însușindu-și conceptul de 'semnificat', astfel încât pe fundalul pătrunderii operei lingvistice a lui E. Coșeriu în fosta U.R.S.S., teoria sa semantică s-a bucurat de o rezonanță deosebită, fiind asumată de importanți lexicologi sovietici.

4.4. O dată cu repudierea dogmelor marriste și staliniste și începutul deschiderii lingvisticii sovietice înspre orizonturile moderne ale științei limbii, cercetătorii din U.R.S.S. manifestă interes și pentru istoria lingvisticii. În contextul asumării tradiției și al recuperării istoriei lingvisticii, ei își focalizează atenția din nou asupra studiilor lui E. Coșeriu. Astfel, în prezentarea concepției lui F. de Saussure, lingviștii sovietici preiau observații importante din Coșeriu cu privire la: critica și dezvoltarea dihotomiilor 'limbă/vorbire' și 'sincronie/diacronie', precursorii lui Saussure, influența lui Durkheim asupra concepției lingvistului genevez ș. a. Discutând despre definirea semnului lingvistic și despre tradiția acestui concept, N. Sljusareva citează studiul lui Coșeriu *L'arbitraire du signe. Zur Spätgeschichte eines aristotelischen Begriffes*: „E. Coșeriu a demonstrat că la Sf. Augustin și la Sf. Toma, bunăoară, teoria arbitrarității semnului lingvistic este mult mai subtilă și mai profundă decât la F. de Saussure”⁴⁵.

⁴⁴ G. Šejur, *Teorii polja v lingvistike*, Moscova, 1974, p. 41.

⁴⁵ N. Sljusareva, *Saussure i saussurianstvo*, în *Filosofskie osnovy zarubežnyh napravlenij v jazykoznanie*, Moscova, 1977, p. 122.

În lingvistica sovietică a fost cunoscută, de asemenea, poziția de principiu a lui Coșeriu cu privire la diferența dintre structuralismul european și cel american. În acest context o mare rezonanță a avut teza sa expusă în *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje*: „Se podría decir que el estructuralismo americano es sólo método, mientras que el estructuralismo europeo es *concepción a priori* (hipótesis) que determina un método: para los norteamericanos el *sistema* es un resultado, para los europeos es al mismo tiempo *premisa y resultado*”⁴⁶. Astfel, B. Uspenskij, V. Belyj, M. Guchman, S. Saumjan, N. Arutjunova, G. Klimov au recurs la perspectiva coșeriană pentru a prezenta lingvistica modernă și diversitatea curentelor structuraliste în diverse contexte. B. Uspenskij reproduce întocmai acest citat: „După cum remarcă E. Coșeriu, lingvistica descriptivă reprezintă doar o metodologie (tehnică) de comparație, în timp ce structuralismul european este «o construcție teoretică abstractă (ipoteză) prin care se determină metodologia comparației»”⁴⁷.

4.5. În afară de titlurile menționate, pe parcursul documentării am întâlnit referiri la majoritatea studiilor lui E. Coșeriu, fapt ce denotă răspândirea lor reală în fosta U.R.S.S. Lingviștii sovietici au mai făcut trimitere la următoarele lucrări coșeriene: *El plural en los nombres propios*⁴⁸, *La geografía lingüística*⁴⁹ *Determinación y entorno*⁵⁰, *Logicismo y antilogicismo en la gramática*⁵¹, *Sobre las llamadas, 'construcciones con verbos de movimiento': un problema hispánico*⁵², *Das Phänomen der Sprache und das Daseinsverständnis des heutigen Menschen*⁵³, *Sincronía, diacronía y tipología*⁵⁴, *Der Mensch und seine Sprache*⁵⁵, *Bedeutung und Bezeichnung im Lichte der strukturellen Semantik*⁵⁶, *Über Leistung und*

⁴⁶ E. Coșeriu, *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje*, în *Teoría del lenguaje y lingüística general*, Marid, 1989, p. 119.

⁴⁷ B. Uspenskij, *Strukturnaja tipologija jazykov*, Moscova, 1965, p. 35-36.

⁴⁸ Cf. E. Coșeriu, *El plural en los nombres propios*, în „Revista Brasileira de Filologia”, Rio de Janeiro, 1954, 1, p. 1-15.

⁴⁹ Cf. E. Coșeriu, *La geografía lingüística*, Montevideo, 1956.

⁵⁰ Cf. E. Coșeriu, *Determinación y entorno. Dos problemas de una lingüística del hablar*, în „Romanistisches Jahrbuch”, 1955-56, p. 29-54.

⁵¹ Cf. E. Coșeriu, *Logicismo y antilogicismo en la gramática*, Montevideo, 1958.

⁵² Cf. E. Coșeriu, *Sobre las llamadas 'construcciones con verbos de movimiento': un problema hispánico*, Montevideo, 1960.

⁵³ Cf. E. Coșeriu, *Das Phänomen der Sprache und das Daseinsverständnis des heutigen Menschen*, în „Die pädagogische Provinz”, 1-2, 1967, p. 11-28.

⁵⁴ Cf. E. Coșeriu, *Sincronía, diacronía y tipología*, în *Actas del XI Congreso Internacional de lingüística y filología románicas (Madrid - 1965)*, I, Madrid, 1968, p. 269-281.

⁵⁵ Cf. E. Coșeriu, *Der Mensch und seine Sprache*, în *Ursprung und Wesen des Menschen*, Tübingen, 1968, p. 67-97.

⁵⁶ Cf. E. Coșeriu, *Bedeutung und Bezeichnung im Lichte der strukturellen Semantik*, în *Sprachwissenschaft und Übersetzen*, München, 1970.

*Grenzen der kontrastiven Grammatik*⁵⁷, *Thesen zum Thema 'Sprache und Dichtung'*⁵⁸.

PREZENTĂRI ȘI EXEGEZE

5. Din contribuția lingviștilor sovietici în acest domeniu remarcăm în special recenzia lui A. Leontiev la *Sistema, norma y habla* [1962]⁵⁹, exegeza lui V. Zvegincev, *Teoretičeskie aspekty pričinnosti jazykovykh izmenenij* [1963]⁶⁰, care a precedat versiunea rusă a operei *Sincronia, diacronia e historia*, și evaluarea lui G. Stepanov, *O dvuch aspektach ponjatija jazykovej normy* [1966]⁶¹. Dacă prin aceste evaluări s-a încercat o circumscriere a contribuției lui E. Coșeriu la dezvoltarea lingvisticii moderne, au existat de asemenea tentative de a-l situa pe Coșeriu într-un anumit curent sau orientare lingvistică. Pentru lingvistica sovietică, din rațiuni ideologice, firește, încadrarea explicită a fiecărui lingvist era obligatorie. V. Zvegincev îl consideră ca reprezentant al idealismului („E. Coseriu acordă prioritate ideilor ce provin de la W. von Humboldt”). Pentru V. Manzjura, Coșeriu ar fi structuralist („Structuraliștii, E. Coseriu bunăoară, consideră că faptul de a face prognoze nu ține de competența științei limbajului”⁶²). Cei mai aproape de adevăr sunt autorii manualului de lingvistică generală *Obščee jazykoznanie. Vnutrennjaja struktura jazyka*, care prezintă concepția lui E. Coșeriu în cadrul funcționalismului: „Părerii analoage dezvoltă și Coseriu: limba se referă la fenomenele care sunt determinate prin funcția lor, «limba funcționează nu pentru că este sistem, ci dimpotrivă, este sistem pentru a-și îndeplini funcția sa și pentru a corespunde unui anumit scop»”⁶³.

5.1. A. Leontiev încadrează aportul coșerian la soluționarea dihotomiei *langue-parole* în contextul general al științei limbajului, exprimându-și certitudinea că distincția propusă de E. Coșeriu reprezintă un câștig pentru lingvistica generală. Stabilirea corelației dintre ‘sistem’, ‘normă’ și ‘vorbire’, menționează autorul, este extrem de importantă, dat fiind faptul că în ultimii ani

⁵⁷ Cf. E. Coseriu, *Über Leistung und Grenzen der kontrastiven Grammatik*, în *Probleme der kontrastiven Grammatik*, Düsseldorf, 1969, p. 9-30.

⁵⁸ Cf. E. Coseriu, *Thesen zur Thema 'Sprache und Dichtung'*, în *Beiträge zur Textlinguistik*, München, 1971, p. 183-188.

⁵⁹ A. Leontiev, [Recenzie la] E. Coseriu, *Sistema, norma y habla*, Montevideo, 1952, în *Strukturno-tipologičeskie issledovanija*, Moscova, 1962, p. 210.

⁶⁰ V. Zvegincev, *Teoretičeskie aspekty pričinnosti jazykovykh izmenenij*, în *Novoe v lingvistike*, III, Moscova, 1963, p. 126.

⁶¹ G. Stepanov, *O dvuch aspektach ponjatija jazykovej normy*, în *Metody sravnitel'no-sopostavitel'nogo izučenija sovremennykh romanskich jazykov*, Moscova, 1966, p. 206.

⁶² V. Manzjura, *Naučnaja žizni*, în „*Voprosy jazykoznanija*”, 1970, nr. 6, p. 147-148.

⁶³ *Obščee jazykoznanie. Vnutrennjaja struktura jazyka*, 1972, p. 51.

aceste concepte sunt folosite tot mai frecvent. Autorul socoate oportun să definească acești termeni, exemplificându-i totodată prin fapte lingvistice rusești: „Sistemul unei anumite limbi, în concepția lui Coseriu, constituie ansamblul fenomenelor lingvistice care îndeplinesc în limbă o anumită funcție (aplicată la nivelul fonologic – funcția de diferențiere semantică) și pot fi reprezentate sub forma unei rețele de opoziții. Norma limbii este ansamblul fenomenelor lingvistice care nu îndeplinesc în limbă o funcție imediată și se prezintă sub forma unor realizări curente tradiționale”⁶⁴.

Deși stabilește „legăturile genetice” pe care le are noțiunea de *normă* a lui Coșeriu cu noțiunea similară elaborată de Hjelmslev și subliniază că, în formă implicită, mai ales raportată la fonetică, aceeași distincție se întâlnește și în unele studii aparținând reprezentanților Școlii de la Praga și în special la J. Baudouin de Courtenay, Leontiev conchide totuși că „[...] E. Coseriu este cel care a delimitat în mod consecvent fenomenele de normă și sistem, evidențiind, în locul celor două ramuri tradiționale ale științei despre sunetele vorbirii (fonetică și fonologie), trei discipline independente: alofonetică, normofonetică și fonologie. Alofonetica are de a face cu vorbirea individuală, normofonetica – cu sistemul general antropofonic de realizări, fonologia – cu sistemul funcțional sau cu structura”⁶⁵.

E de menționat faptul că lingvistul rus discută cele două concepte nu doar în contextul general al tradiției ‘lingvistice, ci și în contextul scrierilor coșeriene de până la acea dată, referindu-se nu doar la *Sistema, norma y habla*, ci și la studiile *Sincronía, diacronía e historia, Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje, Para la unificación de las ciencias fonicas*, dovedindu-se astfel un bun cunoscător al operei lui E. Coșeriu. Pentru a evalua importanța teoretică a delimitării propuse de Coșeriu, Leontiev are în vedere, de asemenea, faptul că dezvoltarea întregii lingvistici structurale din ultimele decenii a urmat calea accentuării funcției negative, pur distinctive, a fenomenelor lingvistice, deși Saussure însuși scria că „mecanismul lingvistic se învâрте în jurul identităților și al diferențelor”. Nici glosematicienii și nici reprezentanții școlii de la Praga nu au înțeles rolul important pe care îl au identitățile, continuând să prezinte limba ca sistem de opoziții, iar fonologia ca știință a opozițiilor formale. Pe acest fundal, remarcă Leontiev, E. Coșeriu susține că „limba este sistem de identități și diferențe”, considerând totodată că „așa-numita problemă a substanțelor coincide cu problema identității lingvistice”. Din acest punct de vedere, teoria lui Coșeriu i se pare lingvistului sovietic mult mai adecvată decât teoria structuralistă despre funcția distinctivă a elementelor limbii (Trubetzkoy, Jakobson ș.a.). Estimând elogios delimitarea propusă de Coșeriu, el subliniază că introducerea noțiunilor corelative de *sistem* și *normă* în metodologia lingvistică oferă posibilitatea de a uni, în cadrul unei teorii

⁶⁴ A. Leontiev, *op. cit.*, p. 212.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 209.

integrate, două domenii dezvoltate anterior în mod independent: fonologia structurală și fonetica tradițională sau antropofonia. Remarcând utilitatea introducerii noțiunilor de 'sistem' și 'normă' și pentru soluționarea corectă a raportului dintre sincronie și diacronie, autorul conchide cu acuitate: „Nu este mai puțin important faptul că opoziția dintre sistem și normă ne permite să delimităm în mod clar proprietățile și fenomenele inerente limbii, ca sistem obiectiv, de faptele reproduse fără vreo schimbare în «sistemele lingvistice individuale», precum și de particularitățile și fenomenele specifice sistemului lingvistic individual”⁶⁶.

Această evaluare este proiectată pe fundalul de ansamblu al lingvisticii moderne: „Credem că distincția propusă de E. Coseriu poate fi alăturată cu folos celor mai diverse aspecte ale teoriei lingvistice și că va avea un rol pozitiv în dezvoltarea viitoare a lingvisticii generale” (*ibidem*).

5.2. În ampla introducere care a precedat versiunea rusă a studiului *Sincronia, diacronia e historia*, intitulată *Teoretičeskie aspekty pričinnosti jazykovykh izmenenij* [Aspecte teoretice ale cauzalității schimbărilor lingvistice], V. Zvegincev justifică, întâi de toate, oportunitatea acestei traduceri și a includerii ei în volumul III al colecției *Novoe v lingvistike*. În acest scop, exegetul pornește de la contextul general al lingvisticii, făcând referire la A. Martinet, conform căruia „decalajul dintre lingvistica numită tradițională și cea structuralistă ar putea fi soluționat prin depășirea antinomiei saussuriene între sincronie și diacronie. După părerea exegetului rus, tocmai E. Coșeriu își propune să depășească antinomia saussuriană, deși „nu prin utilizarea procedeelelor indicate de savantul francez”⁶⁷. În continuare, Zvegincev își prefățează analiza cu o sumară, dar consistentă prezentare a personalității și operei autorului: „Șeful Departamentului de lingvistică al Universității din Montevideo (Uruguay), profesorul E. Coseriu (român de naționalitate) este autorul unui mare număr de studii în care abordează cele mai acute probleme ale lingvisticii teoretice contemporane. În afară de *Sincronia, diacronia e historia*, el a publicat: *Sistema, norma y habla* (1952), *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje* (1957), *Logicismo y antilogicismo en la grámatica* (1957). El este, de asemenea, autorul unor lucrări de lingvistică romanică: *La Hispania romana y el latin hispánico* (1953), *El llamado „latín vulgar” y las primeras diferenciaciones romances* (1954)”⁶⁸. Focalizându-se asupra cărții *Sincronia, diacronia e historia*, Zvegincev remarcă în special „interesul teoretic cert” al operei coșeriene, care se distinge printr-un orizont științific vast, prin documentare exhaustivă și temeritate a ideilor. Prezentatorul încadrează studiul în discuție nu atât în lingvistica teoretică sau generală, cât mai

⁶⁶ *Ibidem*, p. 210.

⁶⁷ V. Zvegincev, *Teoretičeskie aspekty pričinnosti jazykovykh izmenenij*, în *Novoe v lingvistike*, Vypusk III, Moscova, 1963, p. 126.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 127.

curând în filosofia limbajului, din considerentul că, pentru soluționarea problemelor lingvistice, „E. Coseriu recurge adesea la premise filosofice generale, folosind opere ale unor filosofi (de la Aristotel și Sf. Augustin până la Durkheim și Heidegger). În plus, preferă să discute problemele nu pe baza observației asupra materialului lingvistic faptic – adică în manieră pozitivistă –, ci pe baza «speculației», a argumentelor logice și a raționamentelor abstracte”⁶⁹. Evident că această încadrare este cel puțin simplificatoare, dacă este confundată cu concepția, mult mai complexă, privind raporturile disciplinelor în discuție din însăși opera autorului studiat. De altfel, E. Coșeriu menționa chiar în nota asupra ediției că obiectul studiului *Sincronia, diacronia e historia* îl constituie nu *schimbarea lingvistică*, ci *problema schimbării lingvistice*: „Nu mi-am propus să scriu încă un studiu despre așa-numitele «cauze» ale schimbării lingvistice, nici să studiez tipurile de schimbări în diverse limbi, ci să abordez problema însăși a schimbării ca problemă rațională din punctul de vedere al activității lingvistice concrete”⁷⁰. Problema schimbării lingvistice se referă așadar la limbaj în general, prin urmare ține de teoria limbajului sau de lingvistica generală, și nu de vreo disciplină lingvistică particulară. La fel de nejustificată ni se pare și afirmația lui Zvegincev conform căreia E. Coșeriu ar prefera să soluționeze problemele altfel decât pe baza observației asupra materialului lingvistic concret. A se vedea, de exemplu, cazul viitorului perifrastic din latina vulgară (care este discutat pe larg în cap. V) sau cel al schimbărilor fonetice din latină și din limbile romanice, care probează cât se poate de limpede sprijinirea dezbaterii teoretice pe material lingvistic faptic.

Zvegincev se situează, totuși, de partea lui E. Coșeriu, fiind de acord că în *Sincronia, diacronia e historia* sunt observate cu precizie greșelile metodologice comise de F. de Saussure prin cunoscuta antinomizare a sincroniei cu diacronia. De asemenea, el subscrie argumentelor „convingătoare” ale lui Coșeriu conform cărora această distincție nu se referă la însușirile obiectului, ci la teoria lingvistică și la metodele de studiere a acestuia. Tot astfel, el recunoaște ca adecvat principiul inițial al tuturor raționamentelor coșerieni, în conformitate cu care limba se află într-o schimbare continuă, fapt pentru care nu poate fi redusă la starea ei sincronică, iar o teorie adecvată a limbii nu poate fi restrânsă la o simplă metodologie a descrierii sincronice.

Cu toate acestea, analiza lui Zvegincev este făcută, în continuare, de pe pozițiile ideologiei sovietice, care și-a lăsat puternic amprenta în studiile lingvistice ale epocii. Pe această bază, demersul critic este condus după metoda tipic reduționistă, prin care lui E. Coșeriu i se fac observații și i se caută „contradicții interne”. În acest fel, nu se mai discută studiul propriu-zis sau

⁶⁹ *Ibidem*, p. 128.

⁷⁰ E. Coseriu, *Sincronia, diacronia e historia. El problema del cambio lingüístico*, 1988, Madrid, p. 8.

problematica abordată de autor, ci, în ultimă instanță, se insinuează că problema nu este tratată din perspectivă „marxistă” sau cel puțin „materialistă”. Astfel, credincios acestui demers ideologizant, V. Zvegințev obiectează, din primul moment, că lucrarea analizată este întemeiată pe „premise filosofice idealiste”, autorul fiind etichetat ca lingvist idealist. Tot astfel, prezentatorul nu este de acord cu E. Coșeriu în privința faptului că momentul cel mai important care separă lingvistica tradițională de lingvistica modernă, structuralistă, îl constituie *Cursul de lingvistică generală* al lui F. de Saussure, și nici cu evaluarea propusă asupra anumitor orientări din lingvistica teoretică. În acest context, lingvistul rus îi reproșează autorului că nu se referă deloc la școala neogramaticilor care, după părerea sa, „a ocupat poziția principală în lingvistica presaussuriană”. Comentariul lui Zvegințev își trădează, în acest punct, în mod clar, presupuzițiile marxist-leniniste: „Prin lingvistica tradițională E. Coseriu subînțelege în principal tradiția inaugurată de W. von Humboldt și care în ansamblul curentelor moderne se numește lingvistică idealistă”⁷¹. Aceleași presupuziții sunt „demascate” de Zvegințev și în tratarea coșeriană a unor probleme concrete, cum ar fi interpretarea viitorului perifrastic din latina vulgară, prin circumstanța istoric determinantă care a constituit-o creștinismul (mișcare spirituală ce suscita și amplifică sentimentul existențial, atribuind existenței o orientare etică profundă), care în limbile romanice s-a manifestat indirect, prin adoptarea viitorului perifrastic: „Luând ca bază de plecare analiza timpului efectuată de Sf. Augustin în *Confesiuni*, E. Coseriu interpretează condițiile apariției formelor perifrastice ale viitorului în latina vulgară și semantica acestor forme cu totul în spiritul lui Vossler”⁷². Pentru o delimitare de principiu cât mai clară, Zvegințev accentuează că nu este vorba de digresiuni incidentale, ci de teze principale ale concepției pe care o propune autorul în vederea depășirii antinomiei dintre sincronie și diacronie. Astfel, „anulând antinomia saussuriană, Coseriu trece apoi la expunerea concepției sale asupra naturii limbajului, anume la problema schimbării lingvistice și la corelația dintre descriere, istorie și teoria limbii. Și iată aici devine clar că în sinteza pe care o efectuează, E. Coseriu acordă prioritate ideilor ce provin de la W. von Humboldt [...]. Ideile lui Humboldt nicidecum nu au devenit vetuste și merită toată atenția – subliniază exegetul rus –, însă ele trebuie dispensate de legătura lor cu filosofia idealistă și reformulate [sic!] în lumina ultimelor cercetări lingvistice”⁷³. Probabil că Zvegințev are în vedere cercetările lui Stalin sau ale lui Marr.

Credincios platformei sale ideologice, Zvegințev respinge, din capul locului, premisa că *schimbarea este inerentă limbii, că reprezintă esența sa*, sub pretextul că E. Coșeriu ar aborda problema „în afara cauzalității și independent de factorii

⁷¹ *Ibidem*, p. 129.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*, p. 130.

externi". În realitate, Coșeriu nu ignoră deloc rolul așa-zișilor factori externi în schimbarea lingvistică. Exegețul sovietic, situându-se însă pe poziția materialist-vulgară, conform căreia acești factori externi ar opera direct asupra limbilor considerate ca obiecte externe și de sine stătătoare, respinge teza coșeriană că limba nu se înscrie în ordinul fenomenelor determinate cauzal, ci în domeniul propriu uman al finalității, în care faptele sunt determinate prin funcția lor. Mai mult, Zvegincev consideră că problema centrală pentru tot studiul, și care ar fi fost mult mai justificată să figureze în titlu, ar fi tocmai problema *cauzalității schimbărilor lingvistice*. Dovadă a importanței pe care lingvistul sovietic o acordă acestui termen, el va înscrie problema cauzalității chiar în titlul studiului său introductiv, ca și când în lucrarea lui Coșeriu ar fi vorba doar despre acest aspect, iar problema schimbării nici nu ar putea fi abordată altfel decât din unghiul cauzalității.

Situându-se astfel pe pozițiile ideologiei marxist-leniniste, Zvegincev nu acceptă distincția pe care o face Coșeriu – și o întregă tradiție: Vico, Kant, Hegel, Cassirer, e adevărat, idealistă, nu materialistă – între cauzalitatea fenomenelor naturii și finalitatea internă a fenomenelor culturii, de care ține și limbajul, după cum nu acceptă nici ideea că dezvoltarea limbii depinde de libertatea și activitatea vorbitorilor: „Tendința lui E. Coșeriu de a îndepărta limbajul, care se află într-un proces de continuă schimbare, de cauzalitate, constituie o încercare de a-l situa în afara experienței”⁷⁴. Despre ce fel de experiență vorbește Zvegincev nu este clar, deoarece toată cartea lui Coșeriu este bazată pe experiența intimă și intuitivă a limbajului pe care o au vorbitorii. Pentru a putea evalua judecata criticului, să amintim, mai întâi, explicația lui Coșeriu pe care Zvegincev însuși o reproduce *in extenso*: „Când afirmăm că schimbarea lingvistică «nu are cauze», înțelegem prin aceasta următoarele: schimbarea lingvistică nu are cauze «obiective», naturale și externe în raport cu libertatea vorbitorilor”; „faptele lingvistice există pentru că vorbitorii le creează pentru ceva; ele nu sunt nici « produse » ale necesității fizice, necesitate care este externă în raport cu vorbitorii, nici «consecințe inevitabile și necesare» determinate de starea anterioară a limbii. Unica explicație cu adevărat «cauzală» a noului fapt lingvistic constă în aceea că el, faptul, a fost creat de vorbitori pentru un anumit scop”⁷⁵.

Respingând conceptele de ‘inovație’ și ‘adoptare’ propuse în lucrarea analizată, Zvegincev consideră că schimbările lingvistice au nevoie de explicații mult mai convingătoare și că, de fapt, E. Coșeriu „substituie cauzalitatea prin funcționalitate”. În spiritul dogmei materialiste, o asemenea „substituire” este, desigur, inadmisibilă, iar principiul cauzalității nu poate fi abandonat, deoarece acesta trebuie regăsit, sub forma „determinării sociale”, la baza tuturor fenomenelor culturii (inclusiv a limbajului).

⁷⁴ *Ibidem*, p. 140.

⁷⁵ E. Coșeriu, *Sincronia, diacronia e historia*, p. 201-202.

În pofida depistării acestor contradicții și cu toate că denunță – în „construcțiile teoretice” ale lui Coșeriu – prioritatea acordată ideilor „preluate din orientarea idealistă în lingvistică”, Zvegincev trage concluzia că, totuși, investigația coșeriană este „stimulatoare pentru gândire”: „Studiul conține multe reflecții interesante, captivează prin temperament și anvergura cu care se discută problemele. Totodată se percepe năzuința ferventă a autorului de a realiza veritabila unitate a științei limbajului. Toate aceste calități ale cercetării lui E. Coșeriu ne determină să ne exprimăm speranța că ea va fi receptată cu interes de către lingviștii sovietici”⁷⁶.

5.3. În *O dvuch aspektach jazykovej normy* [Despre cele două aspecte ale noțiunii de normă lingvistică] G. Stepanov, pomind de la aspectul varietății unei limbi pentru a defini ‘norma’, consideră că „ideea aceasta a fost exprimată și argumentată în modul cel mai pregnant de către lingvistiul urugvayan E. Coșeriu, care propune să distingem în limbă două tipuri de structuri: structura funcțională (distinctivă) sau sistemul (*sistema funcional = sistema*) și sistemul «normal» – general, tradițional (*sistema normal = norma*)”⁷⁷. Exegețul observă că aceste două concepte – ‘sistem’ și ‘normă’ – reprezintă la Coșeriu elemente ale triadei *sistem–normă–vorbire*, unde prin *vorbire (habla)* se înțelege realizarea concret-individuală a normei, care se sprijină atât pe sistem cât și pe originalitatea creativă a individului. În comparație cu distincția propusă de Saussure, subliniază autorul, interpretarea limbii propusă de Coșeriu se dovedește a fi mult mai aproape de adevăr, din considerentul că savantul socoate sistemul sau sistemele lingvistice ca *sisteme reale* din punct de vedere istoric, iar nu ca fiind construcții ipotetice: „Definind sistemul ca «sistem de posibilități», Coșeriu afirmă în mod just că aceste «posibilități se cunosc doar pentru că într-o mare măsură ele se dovedesc a fi deja realizate»” (Stepanov, p. 229-230). La Saussure noțiunea de ‘limbă’ este echivalentă cu noțiunea de ‘sistem’ și drept consecință a obligativității sale ea este normativă, adică coincide cu norma. La o astfel de abordare a problemei, „tehnica producerii varietății” este lăsată în umbră, iar examinarea normei sub aspect axiologic nu are deloc perspective. Pentru Coșeriu, însă, remarcă Stepanov, coincidența normei cu sistemul (când sistemul oferă o posibilitate de realizare unică) este doar un caz particular de interacțiune a celor două structuri: ‘funcțională’ și ‘normativă’. De obicei, sistemul oferă o serie de variante pentru realizarea sa, ceea ce de fapt și permite să distingem noțiunile de ‘sistem’ și ‘normă’. La o astfel de abordare a problemei, tehnica producerii varietății se prezintă destul de evident și explică posibilitatea de selecție între diferite realizări normale și între diverse mijloace izofuncționale existente în sistem. Astfel, conchide Stepanov, posibilitatea varietății există în însăși natura limbii, în

⁷⁶ *Ibidem*, p. 142.

⁷⁷ G. Stepanov, *O dvuch aspektach jazykovej normy*, în *Metody sravnitelino-sopostavitelinogo izučeniija sovremennyh romanskich jazykov*, Moscova, 1966, p. 210.

particularitățile structurii sale, iar această idee a fost „cel mai bine exprimată și argumentată de E. Coseriu”⁷⁸.

G. Stepanov observă, totodată, că pentru concepția lui Coșeriu aspectul axiologic al normei nu este relevant, nefiind vorba de normă în sensul obișnuit al acestui cuvânt, adică de ‘norma’ stabilită și impusă în conformitate cu criteriul corectitudinii și al aprecierii subiective a celor spuse, ci de ‘norma’ constatată obiectiv în limbă, norma pe care o urmăm, fiind membri ai unei comunități, iar nu aceea conform căreia s-ar recunoaște că „vorbit corect”, că avem o vorbire exemplară în această comunitate. Lingvistul rus își îndreaptă critica tocmai asupra acestui aspect. În viziunea sa, excluzând aspectul axiologic al normei, Coșeriu și-ar concentra atenția asupra varietății interne (combinatorii și distinctive), iar așa-numitele condiții „externe” de apariție a varietății (stratificarea socială, faptele de diferențiere geografică) în cazul dat „rămân fără atenție”. Această afirmație este, însă, inexactă, deoarece Coșeriu precizează că, în cadrul aceleiași comunități lingvistice naționale și în cadrul aceluiasi sistem funcțional pot fi constatate diferite norme (limbaj familiar, limbaj popular, limbă literară, limbaj elevat, limbaj vulgar etc.)⁷⁹. Totodată Stepanov îi reproșează lui Coșeriu că, deși pentru confirmarea tezelor sale utilizează fapte ale limbilor concrete (spaniolă, franceză etc.), el nu depășește, totuși, cadrul limbii funcționale abstracte, adică „un singur sistem”, „o singură normă”⁸⁰.

5.4. În contextul prezentării personalității și operei lui E. Coșeriu în fosta U.R.S.S. nu este lipsit de interes articolul lexicografic din *Bolišaja Sovetskaja Enciklopedija* [Marea enciclopedie sovietică] semnat de romanista N. Arutjunova: „Coseriu Eugenio (n. 27. 7. 1921, Mihăileni, Basarabia) – filolog, specialist în domeniul lingvisticii generale și romanice. Între 1939–1949 a studiat la universitățile din Iași, Roma, Padova, Milano. Profesor la Universitatea din Montevideo, Uruguay (1951–1963), apoi la Universitatea din Tübingen (din 1963). E. Coseriu se ocupă de probleme de teorie, metodologie și filosofie a limbajului, de corelația cercetării sincronice cu cea diacronică, de cauzele schimbărilor istorice în limbă, de tipologia lingvistică, de semantica structurală ș. a.

Opere: *Sincronia, diacronia e historia* (traducerea în limba rusă în *Novoe v lingvistike*, v. III, Moscova, 1963); *Sistema, norma y habla*, Montevideo, 1952; *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje*, Montevideo, 1954; *Teoría del lenguaje y lingüística general. Cinco estudios*, ed. a II-a, Madrid, 1969 ș.a.”⁸¹.

5.5. Un alt articol, mai consistent, a apărut în dicționarul *Sovremennye zarubežnye lingvisty* [Lingviști contemporani de peste hotare]: „Coseriu Eugen

⁷⁸ *Ibidem*, p. 218.

⁷⁹ Cf. E. Coseriu, *Sistema, norma y habla*, în *Teoría del lenguaje y lingüística general*, Madrid, 1989, p. 98.

⁸⁰ Menționăm că aceste aspecte au fost nuanțate de Coșeriu în *Lecții de lingvistică generală*, în special în cap. XI (*La lengua funcional*) și XII (*Sistema, norma y habla*).

⁸¹ *Bolišaja Sovetskaja Enciklopedija*, vol. 13, Moscova, 1973, p. 231.

(27. 07. 1921, Mihăileni, România) – doctor în filologie (Roma, 1944) și doctor în filosofie (Milano, 1949), profesor, specialist în lingvistică generală și romanică.

Studii superioare de filologie și filosofie a făcut la Iași (1938–1940), Roma (1940–1944), Padova (1944–1945) și Milano (1945–1949); lector de limba română la Universitatea din Milano (1947–1950), profesor de lingvistică romanică și lingvistică generală la Universitatea din Montevideo (1951–1963), profesor invitat la Universitățile din Coimbra (Portugalia), Bonn și Frankfurt (Germania); profesor titular de filologie romanică (din 1963) și de lingvistică generală (din 1966) la Universitatea din Tübingen (R.F.G); membru al Academiei din Brazilia, Norvegia, Heidelberg, membru al Societății de Lingvistică Europeană, Doctor Honoris Causa al Universității din București (1971).

Autor al lucrărilor: *Amado Alonso*, Montevideo, 1953; *Arabismos o romanismos*, Montevideo, 1961; *Probleme der strukturellen Semantik: Vorlesung gehalten im Wintersemester 1965–1968 an der Universität Tübingen*, ed. a III-a, Tübingen, Verlag Narr, 1978; *Sobre una reseña*, Montevideo, 1960; *Sprache, Strukturen und Funktionen*, ed. a II-a, Tübingen, Narr, 1979; *Sprachtheorie und allgemeine Sprachwissenschaft: 5 Studien.*, München, Fink, 1975; *Textlinguistik: Eine Einführung*, Tübingen, Narr, 1980 ș.a.⁸². Prin aceste prezentări și exegeze s-a încercat o circumscriere a contribuției lui E. Coșeriu la dezvoltarea lingvisticii moderne.

ÎN LOC DE CONCLUZII

În receptarea teoriei lingvistice a lui E. Coșeriu în U.R.S.S. se remarcă un fenomen unic, care lipsește cu desăvârșire în alte spații culturale. Este vorba de încadrarea „etnico-geografică”, explicabilă din punct de vedere ideologic. Dacă în Spania, Germania, Bulgaria sau Japonia s-a știut ca E. Coșeriu este lingvist român sau de origine română, în contextul lingvisticii sovietice s-a evitat acest adevăr. Pentru A. Leontiev, de exemplu, în recenzia din 1962, E. Coșeriu este ‘lingvist uruguayan’. Dar și pentru G. Stepanov are aceeași „identitate”: „[...] ideea aceasta a fost exprimată și argumentată în modul cel mai pregnant de către lingvistul uruguayan E. Coseriu”⁸³. F. Berezin și B. Golovin, autorii celui mai dogmatic manual de lingvistică generală, apărut în 1979, au crezut că E. Coșeriu ar fi spaniol: „Atenția față de normă în calitate de corelat al limbii și vorbirii este legată de ideile cunoscutului filolog spaniol din secolul XX E. Coseriu”⁸⁴. Tot astfel și L. Šumejko: „Fenomenul de ‘normă’ trimite la ideile cunoscutului lingvist spaniol E. Coseriu”⁸⁵. În acest context, R. Budagov este mult mai bine informat decât

⁸² Cf. *Sovremennye zarubežnye lingvisty, časti I*. Moscova, 1981, p. 251-152.

⁸³ G. Stepanov, *op. cit.*, p. 227.

⁸⁴ F. Berezin, B. Golovin, *Obščee jazykoznanie*, Moscova, 1979, p. 17.

⁸⁵ L. Šumejko, *Nesovpadenie norm ischodnogo i perevodjaščego jazykov kak pričiny aspektualino – akcionalinyh transformacij v perevodach s russkogo jazyka na anglijskij*, în *Kontrastivnaja i funkcionalnaja grammatika*, Kalinin, 1987, p. 151.

colegii săi: „Filologul vest-german de mare popularitate E. Coseriu consideră că limbajul și tehnica sunt noțiuni în general necorelative” (R. Budagov, 1976).

În cazul în care nu se specifică țara de proveniență a lui Coșeriu, cel puțin se insistă asupra faptului că el este străin: „Corelația normă /sistem a început să atragă atenția științifică după apariția lucrărilor cunoscutului lingvist de peste hotare E. Coseriu” (K. Gorbačeviči, 1989).

Totuși, unii lingviști reușesc să evite aceste încadrări obligatorii. Bunăoară F. Filin: „În bibliografia autohtonă și în cea de peste hotare există multe definiții ale noțiunii de normă lingvistică. Dar de o deosebită popularitate se bucură în prezent definiția cunoscutului lingvist E. Coseriu, care a suscitât numeroase comentarii” (1982). La fel și A. Suprun: „Unul dintre cei mai profunzi lingviști contemporani – Eugenio Coseriu – scria că a întreba de ce se schimbă limba înseamnă a întreba «de ce se reînnoiesc necesitățile de exprimare și de ce oamenii gândesc și simt nu numai ceea ce a fost deja gândit și simțit»” (1983).

Cum se explică, așadar, interesul lingviștilor sovietici pentru anumite aspecte – centrale – din lingvistica integrală? Credem că în contextul recuperării realizărilor occidentale din domeniul științei limbajului, teoria lui Coșeriu le oferea posibilitatea de a depăși limitele structuralismului și de a recepta în mod critic acest curent. În plus, studiile lui Coșeriu propuneau lingviștilor sovietici o concepție integratoare asupra istoriei lingvisticii, cadrul teoretic și metodologic necesar pentru discuția în jurul conceptului de ‘normă’ lingvistică și problemele legate de varietate, o concepție semantică ce prevedea toate structurile de conținut și o viziune referitoare la limbajul poetic (V. Grigoriev a scris o carte pornind de la tezele despre limbaj și poezie ale lui Coșeriu). Toate aceste aspecte au fost preluate, însă, în contextul respingerii și a criticii dure a fundamentelor epistemologice idealiste implicite ale concepției lingvistice a lui E. Coșeriu. Emblematică în acest sens rămâne exegeza lui V. Zvegincev, în care se lasă să se înțeleagă că, deși Coșeriu este idealist – deci opus ca ideologie lingvisticii sovietice –, totuși lingviștii sovietici au ce învăța de la el.

În concluzie, pe fundalul pătrunderii lingvisticii occidentale în spațiul exsovietic și al asumării rezultatelor acesteia de către cercetătorii sovietici, teoria lui Eugeniu Coșeriu s-a bucurat de o receptare generoasă, fiind asumată de importanți lingviști. Această receptare însă se situează între schemele reduționiste ale ideologiei marxiste și adevăratele obiective ale științei limbajului, astfel încât se poate afirma că, în pofida rezistenței ideologice, pătrunderea unor segmente importante din concepția lui Coșeriu în lingvistica sovietică a produs o breșă în fundamentarea ideologică a celei mai „progresiste” dintre lingvistici.



DE LA SEMNIFICAT LA DESIGNAT. EXCURS DESPRE *LOGOS SEMANTIKOS*

Lingvistica – știință a culturii

O înțelegere judicioasă a lingvisticii integrale în sistematicitatea ei nu poate surveni decât după asumarea prealabilă a unor *răsturnări* ale modului nostru obișnuit, naiv (sau, eventual, moștenit de la o tradiție în sens larg prekantiană) de a înțelege poziția, rolul limbajului în ansamblul vieții umane și în relația acesteia cu lumea¹. Mai mult decât atât: o atare înțelegere rămâne cu desăvârșire interzisă oricărui lingvist care vede știința noastră drept o știință *empirică*, o știință capabilă să examineze/expliciteze/clasifice *fapte* nude, în absența oricărei presupoziii teoretice. Lingvistica – și aici avem un postulat fundamental fără de acceptarea căruia nici un rând din opera lui Eugeniu Coșeriu nu poate fi corect descifrat – nu este și nu poate fi o știință a naturii, ca fizica, nici una axiomatică, de tipul matematicii sau logicii formale, ci este și trebuie edificată în continuare ca o *știință a omului sau a culturii*². Aceasta, tocmai fiindcă sarcina care, o dată îndeplinită, legitimează științificitatea unui discurs, este adecvarea lui la obiect³. Or, obiectul științei noastre, limbajul, nu este nici un pur ‘dat’ material, în raport cu care orice descriere, formalizare, clasificare să prezinte un grad remarcant de inadecvare⁴, și nici un fapt de pură construcție mentală, fără corespondent ‘real’ în

¹ Acesta este sensul în care Mircea Borcilă (2001, p. 5) afirmă că exegeza coșeriană, mai ales cea anterioară anilor '80, „a propus abordări, pe căi diferite, ale diverselor aspecte sau secvențe ale acestei opere, fără a pătrunde, în același timp, până la însuși *nucleul ei conceptual* sau, cu o celebră sintagmă hermeneutică, până în ‘centrul [ei] solar’, care face din ansamblul scrierilor lingvistice ale savantului de la Tübingen un întreg sistematic și profund unitar”.

² Coșeriu, 1973/2000, p. 80.

³ Coșeriu, 1992, p. 11.

⁴ „[...] relativ la obiectele naturale nu avem o cunoaștere sigură, ele nefiind create de subiectul uman și aflându-se, în esența lor, în afara conștiinței umane” – atrage atenția, comentând trihotomia coșeriană a obiectelor și științelor adecvate lor, Emma Tămăianu (p. 17). A se vedea, în acest sens, și convingerea fenomenologiei, încă de la începutul ei husserlian, că, datorită caracterului *orizontic* al oricărei experiențe empirice, descrierea obiectului constituit într-o ‘transcendență de imanență intențională’ (Husserl, 1931/1994, p. 57) devine o sarcină infinită (Husserl, 1913/1950, p. 20). Ceea ce se întâmplă, mai degrabă, în relația noastră cu obiectele ‘externe’ nu e o continuă adecvare a reprezentării la datele în fapt mereu schimbătoare pe care ni le oferă percepția, ci, invers, o ‘pozitare’ a unui pol de identitate (a ceea ce în articolul nostru de față va fi numit, în spirit coșerian, *designat*), urmată de eventuale sinteze de confirmare. Rămâne de examinat – aici stă o miză de adâncime a prezentei noastre

domeniul 'hyletic'⁵. Atunci când dorește să definească obiectele culturale, Coșeriu face apel, preferențial, la două modalități de abordare:

„Autonomia limbajului a fost afirmată – și, într-un sens, demonstrată – de Giambattista Vico, în mai multe locuri, dar mai ales în *Scienza nuova secunda* [...]. „Știința nouă” este la Vico știința sau științele culturii, pe care el le concepe pe baza distincției între trei feluri de obiecte⁶ [...], și anume:

1. *Obiecte numai formale*, asupra cărora avem o siguranță, în perceperea lor dominând certitudinea, însă care nu au ființă în afara cunoașterii noastre. Ca forme pure, acestea nu au adevărul lor propriu, ele neaflându-se altundeva în afara conștiinței noastre. Când desenez un pătrat, de exemplu, eu fac un act cultural, căci vreau ca să-l dau altora ca exemplu pentru o anumită formă;

2. *Obiecte naturale*, care se prezintă în lume cu substanța lor; aceste obiecte au adevărul lor pe care-l putem constata, dar cu privire la care nu avem siguranță, nu deținem nimic *certum*, fiindcă nu le facem noi, nu știm cu ce intenții au fost făcute. Când le interpretăm ca fiind făcute de cineva, nu mai facem știință, ci facem mitologie. Mitologia este interpretarea naturii ca și cum ar fi cultură și este ea însăși o formă a culturii;

3. *Obiecte culturale*, care sunt obiecte formale, în sensul că le facem noi; ele se află în conștiința noastră, dar le și construim în lume, dându-le o substanță, asemenea aceleia a obiectelor naturale. Acestea sunt însă obiecte la care substanța este aleasă, determinată de formă până în cele mai mici amănunte [...]. Adevărul și siguranța (*verum et certum*) coincid, fiindcă aceste obiecte culturale le facem noi, atribuindu-le noi un adevăr care este al lor; și mai știm și care este intenția noastră. Aceste trăsături se aplică, după Vico, și la limbaj, căci și limbajul este operă, faptă creatoare. Prin aceasta limbajul își dobândește autonomia sa. El poate fi utilizat pentru a comunica, pentru a vorbi despre lucruri, dar este el însuși o creație, o operă, un mod de a cunoaște; este un mod de cunoaștere intuitivă, de cunoaștere a universalului în faptul individual. Ca operă individuală, un cuvânt conține universalul” (Coșeriu, 1994, p. 23).

„Obiectele naturale aparțin lumii 'necesității', care e dominată de 'cauze' care produc anumite 'efecte', și unde, prin urmare, constatarea a ceea ce se întâmplă în mod regulat, în anumite condiții, reprezintă o 'lege naturală' sau o lege de necesitate empirică. Obiectele culturale, în schimb, aparțin lumii specific umane a libertății – activităților și creațiilor libere ale omului –, unde faptele create nu sunt determinate de

lucrări – dacă ființa umană gândește cu adevărat vreodată asupra unor obiecte 'pur' empirice (teza naivă specifică 'atitudinii naturale', așa cum o descrie același Husserl, 1935/1993, p. 204-205) sau rămâne mereu 'prizoniera' propriei sale intenționalități constitutive (teza fenomenologiei, pe care o considerăm a fi și teza subiacentă înțelegerii *integraliste* a actului lingvistic).

⁵ Deci unul care ar cădea, în definitiv, sub incidența celebrului adagiu kantian: „Conceptele fără intuiții sunt goale”. Înzestrarea noastră intelectuală, ca și capacitatea de sinteză sub categorii pe care ea o asigură, sunt, dacă putem spune astfel, inutile – lipsite de orice teritoriu de exercitare – câtă vreme în sensibilitate nu ne sunt „date” obiecte (vezi și Kant, p. 71, 96).

⁶ Eugen Munteanu (p. 75) semnaleză sorgintea aristotelică a acestei trihotomii.

cauze, ci se produc în vederea unei finalități și, ca realizări obținute – dacă nu este vorba de ‘instrumente’ care au și o finalitate exterioară –, coincid cu finalitatea lor; astfel, finalitatea *Iliadei* este *Iliada* însăși” (Coșeriu, 1973/2000, p. 50-51).

Nu trebuie să uităm, însă, atunci când interpretăm afirmațiile pe care tocmai le-am citat, că relația limbajului cu ‘restul’ ansamblului obiectelor culturale este o relație de simplă apartenență, ci este una fundațională: limbajul reprezintă principiul și baza primară a culturii⁷. Activitatea de producere/ receptare a lumii culturii (deci orientarea liberă de determinări cauzale, finalistă a vieții omului ca „animal simbolic”⁸) este absolut imposibilă fără un fond istoric de semanticitate⁹ pe care tocmai limbajul – înțeles aici ca *dynamis*¹⁰ – îl conferă individului. O creație *ex nihilo*, o creație absolut liberă de înrădăcinări în solul semnificativ al locului/epocii¹¹ ar fi cu desăvârșire ininteligibilă¹², de aceea trebuie admis, așa cum o arăta și Wilhelm von Humboldt, că avem de-a face, în limbaj ca și în cultură, mai degrabă cu o activitate transformatoare decât cu una creativă în sensul maximal al termenului¹³.

În ce constă, însă, determinată mai strict, această semanticitate și în ce sens am afirmat că înțelegerea ei corectă depinde de săvârșirea unor răsturnări în optica

⁷ Vezi, de ex., Coseriu, 1977, p. 28-30; Coșeriu, 1996, p. 102-103.

⁸ În sensul precizat în Cassirer, p. 45 – dar cu precizarea obligatorie că, în înțelegerea coșeriană (ce se revendică de la Humboldt), limbajul nu e doar ‘una dintre’ formele simbolice, unul dintre obiectele culturale, ci obiectul fundamental și definitoriu pentru a înțelege capacitatea omului de a produce și de a fi în cultură.

⁹ Avem, în fond, aici, de-a face cu o excepțională idee humboldtiană, cea potrivit căreia limbajul este ordonatorul comun al naturii și libertății (cf. Humboldt, 1835, p. 145).

¹⁰ Deci ca ansamblu de entități și procedee pe baza căruia și plecând de la care individul – dotat cu *energeia* ca o esență a sa – creează, în sens primar, acte lingvistice, iar în sens mai larg o lume a culturii mediată (explicit sau implicit) de limbaj. Un paradox asumat, întemeietor pentru lingvistica integrală, devine vizibil aici: *esența limbajului* este, în linie humboldtiană, *energeia* – dar aceasta, fiind creativitate individuală, nu poate fi supusă cuantificărilor și taxinomiilor specifice cunoașterii științifice; *obiectul lingvisticii* este limbajul ca *dynamis*, cunoaștere tehnică a vorbitorilor, cu alte cuvinte competența lingvistică la nivelul ei cultural, cu tripartiția inerentă: competență idiomatică, elocutională, expresivă (textual-discursivă) – vezi, de ex., Coseriu, 1988/1992, p. 81.

¹¹ Ambele înțelese aici mai degrabă în sens spiritual decât geografic și strict cronologic – deși, firește, nici aspectele apartenenței la o comunitate umană în sensul empiric al cuvântului nu sunt de neglijat.

¹² Trebuie, totuși, pomenită aici distincția pe care Coșeriu o face între creația în limbaj și cea în poezie – i.e. în artă ca domeniu antemergător al culturii: prima aparține unui subiect ‘dotat cu alteritate’, mereu atent la gradul de imediat ‘împărtășibil’ al creației sale (cf. Coseriu, 1977, p. 31). Cealaltă provine de la un ‘subiect absolut’ (Coseriu 1977, p. 205-206), care și-a asumat alteritatea și produce un act artistic sau o operă ce-și vor păstra (și tocmai în aceasta constă valoarea lor perenă) întotdeauna un ‘rest’ interpretabil, dar imposibil de exprimat exhaustiv în discursul verbal – operând în consecință și o seducție infinită. Fapt este că nu vom înceta nicicând să încercăm a ‘înțelege’ opera de artă autentică, tot așa cum ea nu va înceta nicicând să scape categoriilor noastre.

¹³ Humboldt, 1835, p. 184.

noastră obișnuită privitoare la chestiunea însăși a esenței/funcției esențiale a limbajului? Clarificarea acestor chestiuni constituie scopul prezentului articol; însă, înainte de a intra în fondul problemei, avem nevoie de încă o lămurire preliminară.

Filosofie a limbajului, teorie a limbajului, lingvistică generală; revoluția humboldtiană

În ale sale *Lecții de lingvistică generală*, Eugeniu Coșeriu, explicitând principiile epistemologiei antipozitiviste (în care lingvistica integrală se înscrie, constituind, chiar, unicul proiect de știință a limbajului ce-și propune să aplice în mod consecvent și principiul distincției dintre natură și cultură¹⁴) stabilește cu claritate imposibilitatea *de principiu* a unei cunoașteri științifice de tip ‘pur’ empiric (i.e. desfășurate în absența oricăror presupuziții teoretice):

„Într-o primă formă, principiul antiatomismului implică drept prim corolar distincția între studiul empiric (descriere și istorie) și teorie: teoria se referă la ‘ceea ce este universal’, în timp ce studiul empiric stabilește ‘ceea ce este general’ în faptele cercetate. [...] În același timp, raportul dintre studiul empiric și teorie se inversează. Se observă că teoria, neputând fi construită după abstractizare și generalizare, nu poate fi situată «după» studiul empiric, ca rezultat final al acestuia (care poate doar constata ‘generalul’), ci, din contră, ea este în mod ideal anterioară unui asemenea studiu. Mai bine zis, se înțelege că teoria se prezintă *înainte, în timpul și după* studiul empiric. Înainte, ca fundament prealabil al acestui studiu și ca motivare explicită sau implicită a identificării și delimitării faptelor studiate. În timpul studiului, drept cadru în interiorul căruia sunt descrise, interpretate și ordonate faptele. După, ca teorie îmbogățită și/sau modificată grație aceluiași studiu empiric, de exemplu, prin constatarea unor fapte și aspecte care nu concordă cu postulatele inițiale. Astfel, [...] în practica de cercetare, între teorie și studiul empiric există un raport dialectic constant [...]” (Coșeriu, 1973/2000, p. 40-41).

În ce privește statutul operațional al lingvisticii (generale, descriptive) înseși, el nu doar că e imposibil de clarificat fără o teorie prealabilă a limbajului – dar chiar și această teorie e asistată, în constituirea ei, dintr-un palier superior, de presupuziții ținând de filosofia limbajului¹⁵:

¹⁴ Cf. Coșeriu, 1973/2000, p. 78-80.

¹⁵ Cu condiția ca aceasta să fie propriu-zis filosofie a limbajului, discurs despre *quid-ul quid-ului* obiectului limbaj, iar nu simplă speculație filosofică făcută fără aplecare asupra modurilor esențiale în care limbajul însuși se ‘dă’ – se constituie și funcționează: „[...] teoriile limbajului dezvoltate de către nelingviști (psihologi, logicieni, etnologi, teoreticieni ai literaturii, cercetători în domeniul semioticii etc., chiar și de filosofi) pot conține idei și intuiții strălucite, însă, cu rare excepții, ele se dovedesc în ansamblu nesatisfăcătoare, contribuind la difuzarea în cadrul ideologiei curente a unor idei false, a unor abordări unilaterale și a unor inexactități empirice” (Coșeriu, 1973/2000, p. 43).

„Există [...] și o știință la alt nivel, o știință care își pune întrebări cu privire la *esența esenței*, la *quid-ul quid-ului*. Aceasta este *filosofia*. Deci, după ce s-a stabilit o știință a generalului, esența, modul general de a fi al unui tip de obiecte (modul general de a fi al limbilor) se întreabă și care este principiul, esența, justificarea acestui mod de a fi particular. [...] Ajungem astfel la primele principii ale fiecărui mod de a fi. În privința limbajului, problema filosofică [...] este, deci, problema acelei esențe a esenței, care nu poate fi determinată decât prin această *reductio* la principii, la motivarea originară, adică la întrebarea: «De ce există limbajul?», în delimitare față de alte tipuri de obiecte care se află în atingere cu limbajul, care prezintă și ele anumite trăsături comune cu cele ale limbajului. Acestea pot fi: arta, care se prezintă ca expresivitate, asemenea limbajului; activitatea practică, [una] care poate întrebuința și întrebuințează limbajul ca instrument; sau gândirea rațională, care nu este posibilă fără limbaj» (Coșeriu, 1994, p. 8-9).

Or, întorcându-ne aici la ‘răsturnările’ de viziune fără de care spuneam că lingvistica integrală este ininteligibilă, vom afirma că, în esență, două nume uriașe ale istoriei filosofiei limbajului sunt cele cărora Coșeriu le atribuie o influență decisivă¹⁶ asupra propriei lui concepții: e vorba despre Aristotel și Wilhelm von Humboldt.

Dacă asupra ideii aristoteliene a preeminenței *logos-ului semantikos* asupra tipurilor derivate ale *logos-ului apophantikos*, *pragmatikos*, *poietikos* vom reveni ceva mai jos, e obligatoriu să pomenim aici ideile humboldtiane privitoare la ceea ce azi am numi *răsturnare și relativitate lingvistică*:

„Activitatea subiectivă [este cea care] dă formă unui obiect în gândire. Căci nu există nici măcar un singur tip de reprezentare care să poată fi considerat drept pura receptare a unui obiect deja dat. Activitatea simțurilor trebuie să aibă o legătură sintetică cu acțiunea internă a spiritului. Din această legătură se smulge reprezentarea, care, prin raportare la energia subiectivă, devine obiect și se reîntoarce la originea ei, oferindu-se spre a fi percepută sub o formă nouă. Aici se vedește rolul indispensabil al limbii: în ea se desfășoară dubla mișcare a tensiunii spirituale, care își găsește calea spre exterior printre buze și se reîntoarce la ureche sub forma a ceea ce a produs. Reprezentarea se vede astfel transpusă în obiectivitate fără a fi, prin aceasta, sustrasă subiectivității. O astfel de operație este privilegiul exclusiv al limbii; și, fără această transpunere neîncetată care, manifestă în rostire sau chiar implicită efectuează trecerea de la subiectivitate la obiectivitate, cu reîntoarcere la subiect, e imposibil să dăm socoteală de formarea conceptului și, în general, de orice gândire veritabilă” (Humboldt, 1835, p. 194).

¹⁶ Știm cu toții că extensia cunoașterii istorice coșeriene în domeniile teoriei și filosofiei limbajului este uriașă (vezi principiul însuși numit *al tradiției* în Coșeriu, 1992, p. 14). Totuși, din multitudinea de autori cărora lingvistul român le atribuie credit în diferite chestiuni mai mult sau mai puțin punctuale, aceștia doi se disting net: *logos semantikos*-ul aristotelian și *răsturnarea/relativitatea/energeia* lingvistică, așa cum le vede Humboldt, sunt punctele de ancorare axială a lingvisticii integrale în dimensiunea ei teoretică, institutivă.

„Diversitatea pe care ele [limbile, n.n.] o pun în evidență nu ține de sunete și semne; ea privește maniera însăși de a înțelege lumea. Acesta este principiul și scopul ultim al cercetării lingvistice” (Humboldt, 1820, p. 88).

Pe scurt: limbajul (mai precis: limba) nu este ceva care acționează ulterior cunoașterii lumii și gândirii. Deci nu există niciodată – așa cum eram obișnuiți să credem – o cunoaștere (perceptivă + reprezentativă) a lucrurilor în sine, urmată de o gândire (conceptualizantă + computațională) a structurii lumii și, abia în final și în mod secundar, de o comunicare (pură transmitere de informație – aceasta din urmă structurată fără participarea limbii) de la un individ la altul. Ci limba (care este deja depozitarul intersubiectivității și reprezintă forma istorică a alterității) intervine pe chiar traseul pe care eram obișnuiți a-l considera perceptiv-conceptualizant, ea *oferind structurile primare* (semnificatele ca valori, cum le va numi Saussure) *pe baza cărora înțelegem/ ne reprezentăm* (mai precis: proiectăm printr-o serie neîntreruptă de acte sintetice) *realitatea*.

Recunoaștem în această concepție răsturnarea kantiană (lumea fenomenelor, singura accesibilă rațiunii teoretice, nu există decât fiindcă există un subiect; acesta dă obiectitate obiectelor, pe baza unor acte repetate de sinteza intelectuală operată asupra datelor intuitive¹⁷), completată în mod esențial de o critică a ideii că ar exista un sistem conceptual universal, identic pentru toate ființele umane. Simplificând foarte mult, am putea spune: răsturnarea humboldtiană = răsturnarea kantiană + relativitatea lingvistică (recunoașterea rolului limbilor istorice). Humboldt pleacă de la o evidență: conținuturile mentale intuitive (ca semnificate), schemele imagistice pe baza cărora se structurează gândirea și realitatea sunt diferite de la o limbă la alta. Aceasta înseamnă că nu trebuie plecat de la presupunerea existenței de concepte universale, ci întotdeauna de la studiul limbilor în specificitatea lor. În termenii de mai târziu ai lui Coșeriu, orice activitate lingvistică ‘pleacă’ din domeniul idiomaticului, se fundează pe semnificate; cu alte cuvinte, *orice designare este o resemnificare a lumii*.

Logos semantikos sau despre funcția semnificativă

Încă de foarte devreme (1952), Eugeniu Coșeriu afirmă (chiar dacă terminologia¹⁸ nu este, deocamdată, cea care urma să devină emblematică pentru

¹⁷ Cum excelent expune esența doctrinei kantiene Hersch, p. 184.

¹⁸ E invocată aici (cf. Coșeriu, 1952, p. 79) o subdistincție operată de F. Kainz, în interiorul *Darstellung*-ului bühlerian, între *Darstellung* propriu-zis (reprezentare) și *Bericht* (informație). Prima dintre aceste două funcții coincide cu natura cognitivă a limbajului (cf. Coșeriu, 1952, p. 73) și e o funcție de structurare semnificațională neorientată exterior acestuia (vezi, pentru o explicare amănunțită, și Vilcu, 1998): cealaltă e o funcție ulterioară, secundară, care nu mai are un rol

integralismul lingvistic) că funcția fundamentală a limbajului¹⁹ nu poate fi stabilită prin relaționarea acestuia la ceva din afara lui – așa cum procedase, spre exemplu, Bühler –, ci trebuie să fie una *constitutivă*, în raport cu care toate celelalte funcții pe care le-am putea identifica sunt ulterioare. Pentru ca să ‘trimită’ la ceva din afara lui, limbajul trebuie mai întâi *să fie*; deci asupra a ceea ce face limbajul să fie (limbaj)²⁰ trebuie concentrată atenția noastră.

După cum bine se știe, în concepția integralistă, această funcție constitutivă este *funcția semnificativă*²¹ sau *creația de semnificați*. *Telos*-ul limbajului nu trebuie să fie și nu poate fi situat în afara limbajului însuși. Ca obiect cultural, edificat prin activitatea liberă a omului, limbajul este potențial infinit; esența lui este aristoteliana *energeia* (humboldtiana *Tätigkeit*)²². El creează în mod continuu conținuturi care sunt din principiu independente și primare în raport cu conținuturile subiective, mundane – extralingvistice, în sensul în care ne-am obișnuit să utilizăm acest termen²³. Cu alte cuvinte, el creează continuu semnificați.

Limbajul este *logos semantikos* în sensul aristotelian²⁴ al termenului, și, ca atare, el este insensibil la probele apofantice, pragmatice sau chiar ‘poetice’²⁵ ale funcționării sale. Orice abordare a limbajului prin prisma acestor determinări ulterioare excede sfera lingvisticii²⁶, dat fiind că ea nu mai privește limbajul în specificitatea lui ireductibilă, ci operează regretabile (și de cele mai multe ori inconștiente) parțializări ale obiectului. Or, proba cea mai gravă de abatere de la cerințele științificității o reprezintă tocmai nerespectarea principiului obiectivității.

constitutiv. Tot aici se spune: „Trebuie să ne amintim că distincția celor trei funcții [funcții secundare, derivate – *informare, exteriorizare, apelare*, așa cum apar ele după ce am izolat funcția (primară) de reprezentare, n.n.], pe lângă că e convențională și posibilă doar până la un punct, e ulterioară manifestării creației, care caracterizează activitatea lingvistică în integralitatea ei” (Coseriu, 1952, p. 79).

¹⁹ Avem aici răspunsul lingvistului român la întrebarea privitoare la esența esenței fenomenului lingvistic; ideea funcției semnificative, împreună cu trihotomia planurilor limbajului, reprezintă fundamentarea teoretică asumat *coșeriană* a lingvisticii ca știință a culturii.

²⁰ Pe de o parte, limbajul are, mai bine spus, *este semnat* (Coseriu, 1967, p. 37); pe de alta, el este *activitate creatoare, energeia* în sens aristotelian-humboldtian (Coseriu, 1968, p. 21). Acestea două, după cum se știe, sunt ‘componentele’ funcției semnificative.

²¹ Coseriu, 1968, p. 23.

²² Humboldt, 1835, p. 183; vezi și Trabandt, 1990/1999, p. 37.

²³ Sens care, în urma ‘răsturnării lingvistice’, ni se dezvăluie a fi îndeajuns de naiv. Propriu-zis, nu avem de-a face niciodată cu un obiect sau un subiect în sine, ci doar cu ele așa cum le vedem prin ‘organul formativ al gândirii’ – prin limbaj și conținuturile lui istorice, semnificații.

²⁴ Pentru o excelentă explicitare a acestei proveniențe, vezi Munteanu, p. 75-76.

²⁵ *Logos-ul poetikos* este, desigur, desfășurarea *semantikos*-ului în dimensiunea lui maximală, de către un subiect neîngrădit de *alteritate*. Dar în analiza științifică a limbajului însuși ne este interzis să ignorăm această dimensiune.

²⁶ Vezi, *infra*, nota de subsol citată de noi din Coseriu, 1955, p. 287.

Semnificat – designat: primul raport semiotic ²⁷

Atunci când subliniază (încă de foarte devreme, așa cum am văzut) natura cognitivă a limbajului, Coșeriu atrage atenția asupra faptului că nu trebuie să înțelegem *cogniția* în sensul ei logic, ci în sens *lingvistic*²⁸. Precizarea diferenței între cele două tipuri de cunoaștere, mai exact explicitarea a ceea ce înseamnă a îndeplini o activitate cognitivă *fără a părăsi teritoriul logos-ului semantikos* reprezintă sarcina principală a articolului de față.

Luăm ca punct de pornire modul în care lingvistul român definește 1) ansamblul de operații fundamentale ce duc de la semnificate la designate, i.e. *determinarea*; 2) operația primară apartenență acestui ansamblu, *actualizarea*:

„Corespund domeniului ‘determinării’ toate acele operațiuni care, în limbaj ca activitate, sunt îndeplinite *pentru a spune ceva despre ceva cu semnele limbii*, cu alte cuvinte pentru ‘a actualiza’ și a direcționa către realitatea concretă un semn ‘virtual’ (aparținând ‘limbii’) sau pentru a delimita, preciza și orienta referința unui semn (virtual sau actual)” (Coseriu, 1955, p. 291).

„Operațiunea determinativă fundamentală – și în mod ideal primară – este, fără îndoială, actualizarea. Substantivele ce fac parte din cunoașterea lingvistică nu sunt ‘actuale’, ci ‘virtuale’, nu semnifică ‘obiecte’, ci ‘concepte’. Ca aparținând limbajului *katà dynamin* un substantiv numește un concept (care este tocmai semnificatul virtual al substantivului însuși) și doar în mod potențial designează toate obiectele care cad sub acest concept. Numai în vorbire, un substantiv poate denota obiecte. Cu alte cuvinte, un substantiv considerat în afara activității lingvistice este întotdeauna un nume al unei ‘esențe’, al unei ‘ființe’, al unei identități – care poate fi identitate aparținând unor obiecte variate (reale, posibile sau eventuale), în cazul substantivelor comune, sau ‘identitate a unui obiect cu el însuși’ (identitate istorică), în cazul numelor proprii; el nu se referă la ipseități, dat fiind că pentru aceasta e necesar un act concret de referință. Pentru a transforma cunoașterea lingvistică în vorbire – pentru a spune ceva despre ceva cu ajutorul substantivelor – este, așadar, necesar a dirija semnele respective către obiecte, transformând designarea potențială în designare reală (denotare). Desigur, ‘a actualiza’ un substantiv înseamnă tocmai această orientare a unui semn conceptual către domeniul obiectelor. Sau, mai exact, actualizarea este operația prin intermediul căreia semnificatul nominal [substantival] este transferat de la ‘esență’ (identitate) la ‘existență’ (ipseitate), și prin care numele unei ‘ființe’ (de exemplu, om) devine denotare a unui ‘existent’ (de exemplu, omul), a unui ‘existentțial’ căruia i se atribuie identitatea semnificată prin actul însuși al denotării. E vorba, așadar, de integrarea primară între un

²⁷ Privitor la diferențierea între primul și cel de-al doilea raport semiotic, vezi Coseriu, 1981/1997, p. 75-76.

²⁸ Coseriu, 1952, p. 73.

'a cunoaște' actual și un 'a ști' anterior, care se manifestă în denotare, între ceea ce e cunoscut și numele a ceea ce e știut" (Coseriu, 1955, p. 293-294).

Principala chestiune pe care dorim s-o clarificăm e următoarea: trebuie înțeles universul obiectual înspre care se orientează designarea drept univers al obiectelor *reale*, înțeluse aici ca obiecte existente *în mod natural, independent de existența și cogniția omului ca ființă-în-lingvaj?*

Multe dintre formulările coșeriene de aici pot induce în eroare, dacă nu cunoaștem fundalul epistemologic al lingvisticii integrale (mai cu seamă, asumarea mai sus-menționatei răsturnări humboldtiene²⁹). Dar două dintre notele de subsol (cu nr. 11 și 24) din *Determinación y entorno* ne atrag atenția că noțiunile înseși de *real, obiectual* au aici un înțeles diferit față de cel pe care îl acceptăm, în mod obișnuit, la modul necritic³⁰, atunci când le echivalăm cu *existent în mod independent de subiect*:

„Rămân în afara limbajului propriu-zis – și, în consecință, în afara lingvisticii – atât 'capacitatea de a vorbi' condiționată fiziologic și psihic ('facultatea vorbirii'), cât și 'impulsul expresiv' ca text în calitate de realizare de valori (practice, logice sau fantastice). Lingvistica se ocupă doar de limbaj ca atare, cu alte cuvinte de ceea ce Aristotel numea 'logos semantikos'" (Coseriu, 1955, p. 287).

„Trebuie să se înțeleagă că 'obiectele' despre care se vorbește sunt obiectele ca semnificate ('intenționale' sau 'existențiale'), cărora nu e necesar să le corespundă obiecte 'existente' în mod natural. Distincția între obiect 'intențional' și obiect empiric 'real' nu este relevantă din punct de vedere lingvistic" (Coseriu, 1955, p. 294).

Un alt argument în favoarea reinterpretării noțiunilor mai sus-menționate poate proveni dintr-un studiu coșerian probabil mai puțin cunoscut, dar care în opinia noastră prezintă o importanță crucială în lămurirea problemelor pe care tocmai le-am ridicat. E vorba despre *Logica limbajului și logica gramaticii*. Aici, după ce operează distincția între *logica Ia (logica în general sau ansamblul de principii și modalități ale gândirii – ale oricărui tip de gândire)* și *logica Ib (logica în particular sau ansamblul de principii și modalități formale ale gândirii raționale și obiectuale, ale gândirii ce se referă la realitatea considerată în obiectivitatea ei)*, Coșeriu afirmă următoarele:

²⁹ Care răsturnare, la rândul ei, o presupune pe cea kantiană, astfel încât e cu neputință să vorbim despre lucrurile-în-sine, iar obiectivitatea a ceea ce cunoaștem e, în fapt, conferită de eu prin sinteza intelectuală. Aceasta este teza fundamentală pe care am încercat s-o argumentăm (aducând în discuție și idei ale structuralismului, pe de o parte, ale fenomenologiei husserliene, pe de alta) în Vilcu, 2001.

³⁰ Vezi, spre exemplu, definiția lui Peirce: „Realul, așadar, este cel la care duc în cele din urmă informația și raționarea și care, de aceea, este independent de capriciile mele sau ale dumneavoastră” (Peirce, p. 103).

„Vorbirea în general, activitatea de vorbire considerată în planul universal și în mod independent de cutare sau cutare limbă, se realizează în mod normal în acord cu o tehnică universală ce poate fi numită *competență elocuțională* [*'saber elocucional'*]. Această tehnică implică o serie de norme de conformitate a expresiei cu anumite reguli logice de 'coerență' – în particular, norme de legătură apropiată, de noncontradicție și de nontautologie – care în principiu, cu excepția unor cazuri de suspendare 'istorică' sau intențională, sunt valide pentru orice discurs, în orice limbă” (Coseriu, 1976, p. 20).

„În schimb, 'vorbirea în general' e indeterminată din punctul de vedere al logicii apofantice, dat fiind că, privită în mod independent față de *principium individuationis* al discursurilor particulare, nu e nici adevărată nici falsă” (Coseriu, 1976, p. 23).

Ultimele pasaje pe care le-am citat conțin un răspuns inerent problemei enunțate mai sus: obiectele cogniției lingvistice sunt obiectele ca semnificate (acest cuvânt nu trebuie, firește, interpretat aici ca substantiv – *semnificatul* saussureian; ci ca participiu al verbului *a semnifica*), obiectele așa cum devin ele 'vizibile' prin intermediul ansamblului-structurant-cognitiv³¹ specific limbii istorice în care gândim. Iată de ce, dacă ar trebui să oferim o definiție pentru ceea ce lingvistica integrală numește *designat*, am fi nevoiți să spunem că acesta reprezintă 1) un obiect existent în realitate și la care facem trimitere prin intermediul semnificatului (semnificațiilor), sau 2) un obiect proiectat ca real cu mijloacele limbajului, prin intermediul semnificatului (semnificațiilor). Mai mult decât atât: dat fiind că orice act de designare pleacă de la semnificați³² (chiar și actele care nu presupun rostirea efectivă a nici unui cuvânt³³), trebuie spus că propriu-zis *obiectele 'ficionale'* (vrând să spunem prin aceasta: făcute să existe ca atare de actul lingvistic³⁴) *sunt cele primare*³⁵ atunci când e vorba de cogniția lingvistică³⁶.

³¹ În acest sens am putea interpreta insistența lui Eugen Munteanu asupra ideii coșeriene potrivit căreia limba este o formă alcătuitoare de substanțe (*eine Gestaltungsform von Substanzen*) – *op. cit.*, p. 75.

³² Designarea e o posibilitate a limbajului fundată pe semnificație – Coseriu, 1968, p. 28; semnificatul e categoria fundamentală a lingvisticului – Coseriu, 1967, p. 39; vezi, de asemenea, Munteanu, p. 77.

³³ Prin faptul că solicită *gândirea* și că aceasta se desfășoară prin semnificați, orice act cognitiv sau comunicațional, de ex. simpla observare a unui 'fapt' natural sau reacția la un simplu gest, solicită o interpretare ce pornește din *idiomatic*, în sensul trihotomiei coșeriene.

³⁴ Aceasta semnaleză diferența de esență între ceea ce lingvistica integrală numește *designat* și ceea ce orientările pozitivistice sau pragmatiste numesc *referent*. Designatul e un *obiect real* (de fapt singurul) al limbajului, *independent* de existența unui atare obiect în vreo lume alta decât cea configurată de însăși activitatea lingvistică aflată în curs.

³⁵ Nu e deloc întâmplător că, după ce introduce conceptul de *intuiție eidetică* (fundament teoretic al oricărei posibile fenomenologii), Husserl asociază această capacitate de a deține o donare esențială, nemediată a obiectului cu ideea că acest obiect e unul ficțional (vezi paragraful 4 din *Ideii pentru o fenomenologie pură...: Viziunea esenței și imaginația. Cunoașterea esenței este independentă de orice cunoaștere ce ne îndreaptă asupra faptelor* – Husserl, 1913/1950, p. 24-25).

³⁶ Mulțumim pentru această sugestie colegei noastre Emma Tămăianu, care a remarcat, în cadrul unei discuții științifice, că teama noastră de a nu fi prea radicali (speranța de a-i obișnui pe

Devin, acum, evidente, cele două teze ce constituie nucleul prezentei noastre intervenții:

1) planul universal al limbajului, așa cum trebuie el înțeles dacă vrem să rămânem fideli lingvisticii integrale, este ca atare indiferent (în egală măsură cu cel idiomatic, și chiar cu cel textual, atâta vreme cât textul nu iese din domeniul lingvisticii propriu-zis) la o testare apofantică.

2) designatul poate fi cel mai bine definit drept *obiect intențional*, în sensul consacrat de fenomenologia husserliană³⁷, i.e. obiectul *așa cum îl configurează un act de vizare semnificativă*, în mod absolut independent de chestiunea existenței vreunui dat exterior corespondent³⁸.

Numai în lumina acestei interpretări pot fi înțelese fără a săvârși grave erori distincțiile menționate de Eugeniu Coșeriu între semnificat și designat: primul este conținutul specific planului idiomatic, celălalt ține de planul universal; semnificatul reprezintă, așadar, un conținut *virtual*, apartenent, ca imagine mentală, limbii; în schimb designatul e un conținut *actual* sau real³⁹ al vorbirii – un obiect al lumii pe care o configurăm prin limbaj. Semnificatul e *conceptual*; designatul e *obiectiv*; în fine, semnificatul e *universal* (el reprezintă „modelul de posibilitate infinită a unui obiect”), pe când designatul este *particular*⁴⁰.

De asemenea, numai în lumina acestei înțelegeri vom putea schița, ceva mai jos, o soluție pentru unul din aparentele paradexe ale teoriei integraliste: cum e posibil ca planului *universal* al limbajului să-i corespundă drept conținuturi specifice obiecte *particulare*, cum sunt designatele?

Până la a încerca însă să oferim o ieșire din această dilemă (în realitate nu atât de greu de soluționat), mai sunt de lămurit două chestiuni ce țin de utilizarea în vorbire a cunoașterii lucrurilor, componentă a competenței elocutionale⁴¹.

lingviști că obiectele ficționale au același statut semnificativ ca și cele așa-zis reale) ne împiedică, de data aceasta, să spunem lucrurile, în spiritul îndemnului coșerian, ‘așa cum sunt’ (adică insistând asupra preeminenței semnificației asupra distincției dintre adevărat și fals, ceea ce impune în mod paradoxal faptul că, într-un anumit sens, orice obiect al cogniției este, de fiecare dată, mai întâi un obiect ficțional, un proiect obiectual provenit din actul nostru semnificativ).

³⁷ Așa cum e el definit, de ex., în § 47 al *Meditațiilor carteziene*, paragraf ce poartă un titlu grăitor: *Obiectul intențional aparține sferei monadice și pe deplin concrete a ego-ului. Transcendența imanentă și lumea primordială* – Husserl 1931 / 1994, p. 138-139.

³⁸ Tocmai punerea între paranteze a acestei chestiuni constituie celebra *epoché* transcendențială, punctul de pornire al fenomenologiei.

³⁹ *Actual* înseamnă, evident, aici: apartenent (inerent) actului lingvistic, constituit ca atare de acest act. Pe de altă parte, singura realitate a limbajului este vorbirea, și singurul conținut totodată real și intersubiectiv e designatul. Semnificatul e intersubiectiv, dar este doar potențial; sensul e actual, dar nu mai este intersubiectiv.

⁴⁰ Cf., de ex., Coșeriu, 1967, p. 41; vezi, de asemenea, Munteanu, p. 76-77.

⁴¹ Vezi, de ex. Coșeriu, 1988/1992, p. 114-135.

Chestiunea cadrului [entornos]: o chestiune 'de direcție'

Dacă orice designare e, în mod fundamental, rezultatul actualizării/determinării, deci o trecere de la potența semnificativului la actualitatea configurării unui obiect imaginar, nu e mai puțin adevărat că vorbitorul poate folosi *ca material* al actului său de designare și *cadrele*⁴². E, însă, extrem de important să înțelegem corect în ce direcție – dacă putem spune astfel – 'merge' operația de designare: *ea pleacă întotdeauna de la semnificați*. Chiar când nu doresc altceva decât să 'exprim', să 'denumesc', să mă refer la un obiect extern, preexistent actului meu discursiv, designarea nu (poate) face altceva decât să construiască un proiect obiectual (*designat*); abia la nivelul sensului (și adăugând determinării primare *semantice* a limbajului determinarea ulterioară *logos apophantikos*) pot afirma coincidența între designatul produs de actul meu și referentul real.

Tot astfel, cadrele nu reprezintă un sistem de referință externă pentru actul lingvistic, ci *ele sunt 'preluate' de mișcarea internă a acestuia și devin instrumente ale funcției designative*. Așadar, utilizarea cadrelor, așa cum o explicitează Coseriu, nu ține de pragmatica lingvistică, în măsura în care ea nu reprezintă o adevărată a discursului la o situație de un tip sau altul – ci, *dimpotrivă*, o adaptare a situației, a circumstanțelor (stricte sau largi, mundane sau discursive) la ceea ce vrea să spună actul lingvistic respectiv. Ea ține, deci, ca și actualizarea, în mod exclusiv de *logos semantikos*. Diferențierea *apophantikos/pragmatikos/poietikos* nu se situează la nivelul universal, ci ea poate surveni doar în text, și chiar și aici, ulterior unui 'moment' textual de pură semanticitate⁴³.

O problemă aparent 'spinoasă' a lingvisticii elocuționale

Nu putem încheia prezenta abordare fără a menționa două aparente dificultăți (dacă nu chiar contradicții) în abordarea teoretică integralistă a planului universal al limbajului.

Prima dintre ele s-ar putea enunța – pe scurt – astfel: *dacă orice 'cunoaștere' e, în fapt, constituire a obiectului-ca-designat, cum de putem vorbi despre o cunoaștere generală a lucrurilor*⁴⁴ *ca fundal necesar al oricărei activități de vorbire?*

Fapt este că, în domeniul activității lingvistice, trebuie să ținem cont mereu de evidența pe care Jacques Derrida o consemna prin inspirata sa formulă: *tout a*

⁴² Cf. Coseriu, 1955, p. 297.

⁴³ Cu alte cuvinte, deși reprezintă dimensiunea 'orientată spre lume' a activității lingvistice, planul universal nu presupune câtuși de puțin vreo funcție referențială. O astfel de funcție poate fi exercitată ca atare doar în texte – ca angajare explicită a vorbitorului, în situații determinate, față de realitatea extralingvistică. Dar o astfel de angajare depășește *logos-ul semantikos*, adăugându-i o dimensiune *apofantice*, fapt care, ca atare, nu mai ține de aria investigațională a lingvisticii.

⁴⁴ Cf. de ex. Coseriu 1988/1992, p. 114 și urm.

*déjà toujours commencé*⁴⁵. Ca act al libertății, fiec act lingvistic trebuie, desigur, să poată fi considerat un act de constituire transcendentă⁴⁶ care își produce propriul obiect (i.e. propriile designate, ca obiecte intenționale). Dar nu trebuie să uităm niciodată că libertatea e limitată, istoric, de dimensiunea de alteritate a limbajului – că deci activitatea în limbaj nu e creație propriu-zisă, ci doar transformare.

În plus, competența lingvistică a individului (la toate cele trei niveluri ale sale, deci și ca *'saber elocucional'*) e o *cunoaștere tehnică*⁴⁷, o *cognitio clara distincta inadaequata*⁴⁸: vorbitorul știe *cum* să 'facă' limbaj, fără a ști cu precizie *de ce*, în cutare sau cutare situație, face *astfel*. Opinia noastră este că, în plan universal, locutorul produce în fiecare clipă lumea (resemnificată, designațională a) discursului său, *fără să știe că* [el este cel care] *o face*. Devine astfel posibil ca fiecare act de vorbire să se instaleze într-o lume, să se bazeze pe o cunoaștere prealabilă a acesteia și să se raporteze la ea. Aceasta înseamnă: pentru fiecare dintre noi, atunci când ne angajăm în cogniție sau comunicare, *există un fundal mundan cu funcție întemeietoare și care trebuie să rămână nechestionat, ca 'lumea-așa-cum-o-știm-deja'*⁴⁹.

Cercetarea noastră științifică⁵⁰ a funcționării limbajului nu trebuie însă să uite că: pe de o parte, această lume însăși ne apare ca atare fiindcă o formalizare anterioară *prin limbaj* a constituit-o; pe de altă parte, actul de vorbire însuși operează o *deschidere*, înființează un *unghi* în lumina căruia obiectele, chiar provenite din lume, suferă o resemnificare (ceea ce înseamnă, în fiecare caz, o reîntemeiere a lor ca designate). Operația perpetuă, specifică limbajului, de resemnificare/redesignare constituie obiectele gândirii sau ale comunicării (deci ale fiecărui act lingvistic în parte), lăsând neatins 'restul' sferei mundane.

⁴⁵ În realitate, această formulă derridiană nu face decât să reia critica lui Heidegger la adresa fenomenologiei transcendente de 'rit' husserlian: *ființa umană nu survine, de fapt, nicicând într-un neant pe care ar trebui să-l umple cu activitatea sa constituantă, transformându-l în lume. Ci ea survine în istoricitate ca ansamblu presemnificativ* [Heidegger vorbește despre *die Geworfenheit, starea-de-aruncare*], cu alte cuvinte ea apare de la început împreună cu lumea sa, pe care totuși nu încetează s-o (re)constituie sintetic de la un capăt la celălalt al existenței sale.

⁴⁶ În acest sens considerăm fenomenologia husserliană drept cadrul cel mai potrivit de abordare teoretică a planului universal al limbajului.

⁴⁷ Coseriu, 1988/1992, p. 229.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 231-233.

⁴⁹ Vorbitorul știe că se află într-o lume și știe să vorbească 'despre' și 'pe baza' acestei lumi, fără a avea habar că el este 'autorul' sintezei obiectuale, sorgintea transcendentă și principiul de coerență al lumii. În utilizarea cadrelor, spre exemplu, el lucrează ca și cu semnificatele, luându-le în valoarea lor sincronică, nechestionată: nu îl interesează proveniența, originea mundaneității, ci funcția ei actuală – capacitatea ei de a oferi un fundament pentru discurs, pentru cogniție și acțiune.

⁵⁰ Ca o cunoaștere nu doar sigură tehnic, ci și justificată reflexiv: *cognitio clara distincta adaequata* – cf. Coseriu, 1988/1992, p. 233.

O a doua problemă 'spinoasă'

Revenim, finalmente, la întrebarea formulată ceva mai sus: *de ce tocmai niște conținuturi particulare cum sunt designatele sunt cele care aparțin, definitiv, planului universal al limbajului?*

O soluționare a acestei dileme poate fi schițată din unghiul fenomenologiei transcendente. Orice obiect, susține Husserl, ne apare totodată ca dat individual și ca model al propriei posibilități infinite. În primul sens, el e un obiect particular; în cel de-al doilea, el apare dotat cu o dimensiune de universalitate. Conceptul central de la care pleacă fenomenologia este conceptul de *intuiție eidetică*⁵¹: pe lângă experiența senzorială a obiectelor, experiență întotdeauna incompletă, 'orizontică'⁵², subiectul meu poate avea o experiență nemediată a esenței⁵³ manifestate în chiar obiectul respectiv. Contrar lui Kant, care credea că Intuiția și Intellectul colaborează fără să se amestece⁵⁴ (situând schematismul transcendental sub legislația conceptelor⁵⁵ și vorbind, oricum, despre misterul impenetrabil al imaginației transcendente⁵⁶), 'părintele fenomenologiei' crede că la fiecare întâlnire cu un obiect noi am avea de-a face, de fapt, cu două întâlniri simultan: una empirică, mereu incompletă, și una *eidetică*, în care nu am vedea aspecte izolate, mereu parțiale ale obiectului însuși, ci obiectul-ca-un-anumit-tip-de-obiect, ca respectiva identitate sau respectiva esență; în copacul prezent noi am vedea, mai degrabă decât individul (care, tocmai, nu poate fi smuls caracterului incomplet, orizontic al apariției sale decât subsumându-l unui *eidos*), modelul de posibilitate al tuturor membrilor speciei. Dacă la Kant se manifesta un inalienabil, definitiv dualism între ceea ce mi se dă (în Intuiție) și ceea ce fac (prin Intelect), între obiect și subiect, în fenomenologie avem de-a face cu un monism intențional: obiectele nu sunt niciodată altele decât cele pe care le constitui eu prin actul meu de vizare.

Personal, nu credem în existența reală a unei intuiții eidetice și preferăm atât monismului fenomenologic, cât și dualismului de tip kantian, concepția triadică potrivit căreia subiectul, obiectul și limbajul-ca-semnificat sunt cei trei agenți ontologici ce constituie fenomenalitatea printr-o continuă interacțiune⁵⁷.

⁵¹ „Esență [*Eidos*] este un obiect [*Gegenstand*] de un tip nou. Tot astfel cum ceea ce se dă în intuiția individuală sau intuiția empirică este un obiect individual, ceea ce se dă în intuiția eidetică e o esență pură” – Husserl, 1913/1950, p. 21.

⁵² Cf. Husserl, 1913/1950, p. 21; idem, 1931/1994, p. 81.

⁵³ Cf. Husserl, 1913/1950, p. 17-18.

⁵⁴ „Aceste două facultăți sau capacități nu-și pot schimba funcțiile lor. Intellectul nu poate intui nimic, iar simțurile nu pot gândi nimic” – Kant, p. 96.

⁵⁵ „[...] sinteza transcendentală a imaginației [...] este un efect al intelectului asupra sensibilității” – Kant, p. 146.

⁵⁶ Cf. Kant, p. 172.

⁵⁷ În studiul din 2001 am dezvoltat această idee, pe care o considerăm specifică vârstei spirituale a postmodernității; tot acolo am menționat că ea fusese anunțată, anterior lui 1835, de Wilhelm von Humboldt, și am examinat modul cum, în doctrina coșeriană, ea apare ca trihotomie a planurilor limbajului și a conținuturilor aferente.

Totuși, considerăm că ideile husserliene pe care tocmai le-am expus ne pot oferi o primă înțelegere a designatului ca obiect particular de valoare universală. Fără îndoială, în calitate de dat *hic et nunc* constituit de actul lingvistic, designatul apare, istoric, ca un individ irepetabil. Însă, în calitate de obiect *ficțional* (obiect-așa-cum-îl-proiectează-discursul), sau mai exact *semnificativ*⁵⁸, el apare ca reprezentant existent al propriei sale ființe, posesia *acestei* ființe conferindu-i caracter de universalitate. Astfel trebuie interpretată, în opinia noastră, ideea coșeriană citată mai sus, potrivit căreia obiectele cogنیției lingvistice sunt *obiectele ca semnificate*.

Câteva sublinieri și concluzii

Cu riscul asumat de a repeta lucruri explicitate mai sus, insistăm asupra ideilor fundamentale cărora le-am dedicat acest articol:

- ◆ termeni ca 'real', 'actual', chiar 'extralingvistic' nu trebuie interpretați, când 'facem' lingvistică *integrală*, în sensul de 'existent în mod independent de activitatea lingvistică a subiectului vorbitor';

- ◆ cogنیția, în sens lingvistic, e mai degrabă activitate de constituire a unor obiecte *intenționale* în sensul fenomenologic al termenului;

- ◆ de aceea, designatul (și designarea, funcție definitorie a limbajului ca *logos semantikos* în plan universal) nu trebuie în nici un caz confundat(e) cu referentul (și referința, funcție eventuală, derivată, a limbajului ca *logos apophantikos/ pragmatikos*, în plan textual);

- ◆ actualizarea aduce semnificatele din planul limbii în cel al vorbirii, transformându-le în designate; operațiile ulterioare ale determinării se desfășoară nu prin raportare la vreo realitate în sens puternic 'extralingvistică', ci în interiorul câmpului designativ înființat prin actualizare; în fine, cadrele nu reprezintă nici ele un sistem de referință extralingvistică a actului de vorbire, ci doar un material pentru funcția designativă. Cu alte cuvinte: dacă totul, în planul universal al limbajului, este orientare spre a constitui o lume, totul se originează, în ultimă instanță, ca posibilitate, în planul *semnificatului*, în *idiomatic*;

- ◆ astfel, ideile – ținând de teoria prealabilă oricărei investigații faptice – de *răsturnare* și *relativitate* lingvistică sunt absolut de neocolit în efortul nostru de a practica o lingvistică *integrală* sau *coșeriană*, în sensul autentic al cuvântului.

⁵⁸ Nu trebuie scăpat din vedere că semnificatul este un universal posibil (deține universalitate conceptuală – cf. Coseriu, 1974, p. 151, 153) și potențial. Actualizarea lui ca designat ar duce, așadar, la apariția unui *universal conceptual actual*: atunci când ne închipuim că *realitatea* exclude sau anulează *posibilitatea*, nu facem, desigur, decât să comitem o greșeală de logică, între acestea două neexistând o relație de contrarietate.

BIBLIOGRAFIE

- Borcilă, 1988 = Mircea Borcilă, *Eugenio Coseriu și orizonturile lingvisticii*, în „Echinox”, nr. 5, p. 1, 4-5.
- Borcilă, 2001 = Mircea Borcilă, *Început de drum în studiile integraliste*, în StUBB, seria Philologia, nr. 4, p. 3-14.
- Cassirer = Ernst Cassirer, *Eseu despre om. O introducere în filosofia culturii umane*, București, Editura Humanitas, 1994.
- Coseriu, 1952 = Eugenio Coseriu, *La creación metafórica en el lenguaje*, în Coseriu, 1977, p. 66-102.
- Coseriu, 1955 = Eugenio Coseriu, *Determinación y entorno. Dos problemas de una lingüística del hablar*, în Coseriu, 1962, p. 282-323.
- Coseriu, 1957 = Eugenio Coseriu, *Logicismo y antilogicismo en la gramática*, în Coseriu, 1962, p. 235-260.
- Coseriu, 1962 = Eugenio Coseriu, *Teoría del lenguaje y lingüística general. Cinco estudios*, Madrid, Editura Gredos.
- Coseriu, 1967 = Eugenio Coseriu, *El lenguaje y la comprensión de la existencia del hombre actual*, în Coșeriu, 1977, p. 34-64.
- Coseriu, 1968 = Eugenio Coseriu, *El hombre y su lenguaje*, în Coseriu, 1977, p. 13-33.
- Coșeriu, 1973/2000 = Eugeniu Coșeriu, *Lección de lingvistică generală*, Chișinău, Editura Arc, 2000.
- Coseriu, 1974 = Eugenio Coseriu, *Los universales del lenguaje (y los otros)*, în Coseriu 1978, p. 148-205.
- Coseriu, 1976 = Eugenio Coseriu, *Lógica del lenguaje y lógica de la gramática*, în Coseriu, 1978, p. 15-49.
- Coseriu, 1977 = Eugenio Coseriu, *El hombre y su lenguaje. Estudios de teoría y metodología lingüística*, Madrid, Editura Gredos.
- Coseriu, 1978 = Eugenio Coseriu, *Gramática, semántica, universales. Estudios de lingüística funcional*, Madrid, Editura Gredos.
- Coseriu, 1981/1997 = Eugenio Coseriu, *Linguística del texto. Introducción a una ermeneutica del texto*, Roma, La Nuova Italia Scientifica, 1997.
- Coseriu, 1988/1992 = Eugenio Coseriu, *Competencia lingüística. Elementos de la teoría del hablar*, Madrid, Editura Gredos, 1992.
- Coșeriu, 1992 = Eugeniu Coșeriu, *Principiile lingvisticii ca știință a culturii*, în „Apostrof”, nr. II (30), p. 11, 14.
- Coșeriu, 1994 = Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992 - 1993)*. Supliment al publicației „Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXXIII, Iași.
- Coșeriu, 1996 = Eugeniu Coșeriu, *Lingvistica integrală* (interviu realizat de Nicolae Saramandu), București, Editura Fundației Culturale Române.
- Hersch = Jeanne Hersch, *Mirarea filosofică. Istoria filosofiei europene*, București, Editura Humanitas, 1994.
- Humboldt, 1820 = Wilhelm von Humboldt, *La recherche linguistique comparative*, în Humboldt, 1974, p. 65-96.
- Humboldt, 1835 = Wilhelm von Humboldt, *Introduction à l'oeuvre sur le kawi*, în Humboldt, 1974, p. 133-420.
- Humboldt, 1974 = Wilhelm von Humboldt, *Introduction à l'oeuvre sur le kawi et autres essais*, Paris, Editions du Seuil.
- Husserl, 1913/1950 = Edmund Husserl, *Idées directrices pour une phénoménologie*, Tome I^{er}, Paris, Editions Gallimard, 1950.
- Husserl, 1931/1994 = Edmund Husserl, *Meditații carteziene. O introducere în fenomenologie*, București, Editura Humanitas, 1994.

Husserl, 1935/1993 = Edmund Husserl, *Criza umanității europene și filosofia*, în idem, *Scrieri filosofice alese*, București, Editura Academiei Române, p. 199-230, 1993.

Kant = Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, București, Editura IRI, 1994.

Munteanu = Eugen Munteanu, *Componenta aristotelică a gândirii lingvistice coșeriene*, în *Omul și limbajul său. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1991 – 1992.

Peirce = Charles Sanders Peirce, *Semnificație și acțiune*, București, Editura Humanitas, 1991.

Tămâianu = Emma Tămâianu, *Fundamentele tipologiei textuale. O abordare în lumina lingvisticii integrale*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001.

Trabant, 1990/1999 = Jürgen Trabant, *Traditions de Humboldt*, Paris, Editions de la Maison des sciences de l'homme, 1999.

Vîlcu, 1998 = Cornel Vîlcu, *Logos semantikos, sau despre funcția semnificativă (I-II)*, în „Timpul”, Iași, nr. 3-4.

Vîlcu, 2001 = Cornel Vîlcu, *E. Coșeriu și răsturnarea lingvistică: o (nouă) deschidere spre postmodernitate*, în StUBB, seria Philologia, nr. 4, p. 117-128.

Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31



ORIGINEA ȘI STRUCTURA ANTROPONIMELOR ROMÂNEȘTI*

Cu toată valoarea intrinsecă a numelor de persoane și importanța relațiilor dintre ele și numele de locuri, a fost și continuă să fie, la noi, neglijată antroponimia față de toponimie. Poziția privilegiată a toponimiei se explică, măcar în parte, prin valențele ei specifice în studiul istoriei poporului român, căci dacă ea, în general, reprezintă o adevărată „arhivă” care poate servi la reconstruirea unor epoci îndepărtate din trecutul unui popor (vezi E. Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, 1970, p. 241; Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 2), însemnătatea ei crește la noi, unde există puține informații istorice pentru perioadele cele mai importante și mult discutate vizând teritoriul pe care s-a format și trăiește neîntrerupt, până astăzi, poporul român; deci pentru aceste perioade toponimia are un rol deosebit, întrucât ea completează și, uneori, chiar suplinește datele istorice.

Există însă, cum se știe și cum am mai arătat, relații foarte vechi, strânse și reciproce între antroponime și toponime: antroponim → toponim: *Turda*, nume de localitate, înregistrat în anul 1075, în cel mai vechi document cunoscut care se referă la realități transilvănene (Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, ed. II, Cluj, 1972, p. 19) și, poate, cel mai vechi oiconim românesc atestat – fost prenume, nume de familie actual; antroponim → toponim → antroponim: *Bucur*, prenume → *București* → *Bucureșteanu*, nume de familie. În felul acesta, importanța numelor de persoane, dacă ele dobândesc și o dimensiune toponimică, sporește considerabil.

Am crezut că este indicat, necesar chiar, să propun și să inițiez o acțiune împotriva interesului scăzut față de studiul numelor de persoane și, totodată, a analizelor și etimologiilor greșite din dicționare și alte lucrări de antroponimie românească, vechi și recente.

În câteva articole, publicate mai ales în „Cercetări de lingvistică”, am prezentat o serie de constatări privitoare la deficiențele din lucrările de antroponimie românească și am făcut propuneri pentru eliminarea acestor scăderi, propuneri pe care le-am aplicat, măcar în parte, în capitolul *Onomastică* din lucrarea *Studii de limbă română și slavistică* (Cluj, 1974, p. 163-225).

* Comunicare prezentată la Al IX-lea Simpozion Național de Onomastică, Cluj-Napoca, 16-18 octombrie 1990.

În lucrarea *Onomastică românească* (= *On. rom.*), 1980, mi-am expus o părere asupra structurii numelor de persoane și asupra originii lor (urmărind, totodată, reevaluarea fondului de origine românească față de elementul alogen) și am început prezentarea analizei sistematice și detaliate a derivației antroponimelor, pe care am continuat-o în *Nume de persoane și nume de locuri românești* (1984).

A treia lucrare, *Noi studii de onomastică românească*, continuatoare a celor două precedente (aflată în curs de publicare), caută să cuprindă microsistemele care încheie sistemul derivațional antroponimic pe care îl propun. Chiar dacă unele elemente noi vor fi adăugate de alții sau de mine, pot declara că lucrările menționate cuprind material și indicații necesare pentru elaborarea unui nou și corespunzător dicționar etimologic antroponimic românesc (întrucât cele două existente – repet – „sunt departe de a îndeplini condițiile unor lucrări acceptabile”), atât de așteptat acum în perioada pregătirii, întocmirii și publicării dicționarelor toponimice ale tuturor regiunilor țării – părți componente ale *Dicționarului toponimic al României*.

Prezența termenului „*structură*” în titlul comunicării mele vrea să arate legătura, strânsă adeseori, între structura numelor și proveniența lor, alteori, dar nu rareori, structura numelor, a antroponimelor, indică ea însăși, numai ea, proveniența numelui respectiv.

Când vorbim de originea antroponimelor ne gândim, desigur, în primul rând la condițiile istorice în care s-a petrecut, a avut loc apariția limbii române și a poporului român.

Prima întrebare ce ne apare este: ce nume am moștenit de la strămoșii noștri traco-daci?

Cercetătorii ne informează că „numele personale purtate de traco-daci erau individuale, patronimicile par să fi lipsit, fiecare persoană avea inițial un singur nume” (I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, 1981, p. 81). Deși numărul numelor e impresionant de mare: 1 190 de nume [cunoscute] (890 simple, 300 compuse bimembre (*ibidem*), nu se cunoaște nici un nume traco-dac care să ni se fi păstrat (*Decebal* e nou) și nici din cele adoptate prin romanizare și grecizare.

De la strămoșii noștri romani nu ni s-a păstrat nimic din sistemul onomastic cu *tria nomina* (cf. *Caius Iulius Caesar*), care era al clasei dominante, ci ni s-au păstrat puține nume antice (unele foste compuse): *Nicoară* < *Nicolaus*, gr. *Nikólaos*, *Șerbu* < *Servus* și bisericești ca *Sânnicoară* < *Sanctus Nicolaus*, *Sânziene*, *Sâmedru* (și *nb*), *Sânpetru* etc. (*ibidem*).

Dintre contribuțiile altor limbi la antroponimia românească (în același timp și la toponimia românească – pe care nu o urmărim acum) amintim contribuția limbilor slave, a unora dintre limbile slave, mai ales – ca și în cazul lexicului comun – contribuția limbii bulgare. Să remarcăm însă că a fost exagerată contribuția slavă: „Numele de persoană la români sunt – și îndeosebi au fost – în majoritatea lor de origine slavă” (E. Petrovici, *op. cit.*, p. 300). Afirmția aceasta se bazează însă pe constatarea lui Ștefan Pașca (*Nume de persoane și nume de*

animale în Țara Oltului, București, 1936), care, însă, precizează că se referă numai la numele de botez: „Elementele slave constituie cam două treimi din numele de botez atestate până la sfârșitul veacului trecut în Țara Oltului” (*op. cit.*, p. 37). Consider, de altfel, că o asemenea evaluare nici nu este posibilă, din motivul că nu avem un repertoriu complet (sau măcar „suficient”) al antroponimelor românești, nici actual, nici din trecut; se adaugă încă un motiv: deficiențele etimologice ale dicționarelor și ale altor lucrări de antroponimie românească; eu voi adăuga și un *alt motiv*, asupra căruia voi și insista puțin mai târziu.

În urmărirea contribuției în discuție nu ne putem mulțumi cu constatarea vagă: „influență/contribuție slavă”, ci trebuie să precizăm ce fel de slavă: bulgară, sârbo-croată, ucraineană...? Deci studiul contribuției slave întâlnește o altă dificultate: lipsesc dicționarele etimologice corespunzătoare și ale limbilor slave – ne interesează în primul rând pentru limba bulgară și sârbo-croată; și se adaugă încă o deficiență, pe care am mai semnalat-o și la două congrese internaționale (Sofia și Leipzig): ne lipsește un bun dicționar antroponimic *etimologic* general slav, deoarece dicționarul lui Franz Miklosich, *Die Bildung der slavischen Personennamen* (Viena, 1860), cuprinde un număr mic de antroponime și are o mai însemnată deficiență, de fapt un defect de principiu și metodă, pe care iarăși l-am semnalat: acela de a căuta și, din păcate, și a găsi proveniența (originea) antroponimelor, mai ales a derivatelor, aproape *totdeauna în cuvinte comune*, metodă adoptată și de alți lingviști, slavi, români etc. – printre care și autorii celor două dicționare etimologice românești –, metodă care a adus grave prejudicii onomasticii.

Referitor la precizarea limbii slave din care provine un antroponim sau altul, consider că e indicat un adaos: „Dacă această precizare este, în multe cazuri, posibilă când avem a face cu cuvinte comune sau cu toponime, orientându-ne: a) după formă și sens, b) după aria de răspândire a împrumuturilor, c) (în oarecare măsură) după vechimea împrumutării, în cazul antroponimelor aceste criterii sunt mai puțin operante, din cauza mării asemănări formale, în mai multe limbi slave, a antroponimelor și, în al doilea rând, din cauza circulației și răspândirii diferite a numelor de persoană față de numele comune (căci toponimele au o situație aparte). Totuși criteriile enumerate anterior ne permit să localizăm proveniența unor antroponime (bg., scr., rusă sau ucr. etc.); în multe cazuri însă formele românești trebuie raportate la cele asemănătoare sau identice din mai multe limbi slave” (I. Pătruț, *Onomastică românească*, București, 1980, p. 25-26).

Nu mă voi ocupa aici de numele „întregi” (deci nederivate) de origine slavă, al căror număr este limitat (*Ioan, Pavel, Gheorghe* etc.), care nu ridică probleme în privința originii. Derivatele însă ridică probleme, dintre care unele dificile, dacă nu „insolubile”.

Fiind vorba de derivate, este necesară, dintru început, o precizare: „Susțin punctul de vedere că sufixele antroponimelor au același regim ca și cele din lexicul comun: nu se împrumută sufixe (nici alte afixe). decât în cazuri excentionale: ele

sunt vehiculate de la o limbă la alta de cuvintele împrumutate și extrase, detașate, din acestea după ce s-au încadrat (fonetic, gramatical...) în sistemul limbii receptoare, devenind elemente ale ei"; ca atare, un sufix de asemenea „origine” este un element al limbii receptoare, nu un sufix împrumutat.

Adaug un criteriu pentru separarea numelor derivate de cele împrumutate, cu mențiunea că m-am orientat după structura morfologică a substantivelor comune românești (care, *toate*, au tema din care se derivă consonantică: *fet-iț-ă*; *copil-aș*), deci cred, cu privire la antroponime: dacă tema este vocalică, consider că derivatele sunt formate numai de slavi: rom. *Baia*, *Boșu* - < sl., cf. bg., scr., *Baja*, *Bošo*.

În cazul numelor formate de la teme consonantice, statutul de derivat al formelor românești nu e clar: sunt ele derivate sau împrumuturi [?]: *Dobrotă* = *Dobr-*, cf. rom. nfm. *Dobr(e)a*, *Dobre*, *Dobru* + suf. *-ot-*, sau e un împrumut, cf. bg., scr. *Dobrota*; prin urmare, în asemenea cazuri suntem nevoiți să recurgem la *dubla etimologie*; însă *Albota* = *Alb-ot-a/ă* nu poate fi decât românesc.

„Nu este ușor de a stabili calea de pătrundere a antroponimelor slave în limba română: ca urmare a relațiilor strânse româno-slave; ca urmare a folosirii, câteva secole, a limbii slave (slavone) în biserică, în administrația și diplomația țărilor românești”. De fapt, departajarea acestor două categorii de antroponime (cf. „popular”, respectiv „cult/cărturăresc” în lexicul comun) nu poate fi tranșantă (cf. *On. rom.*, p. 26).

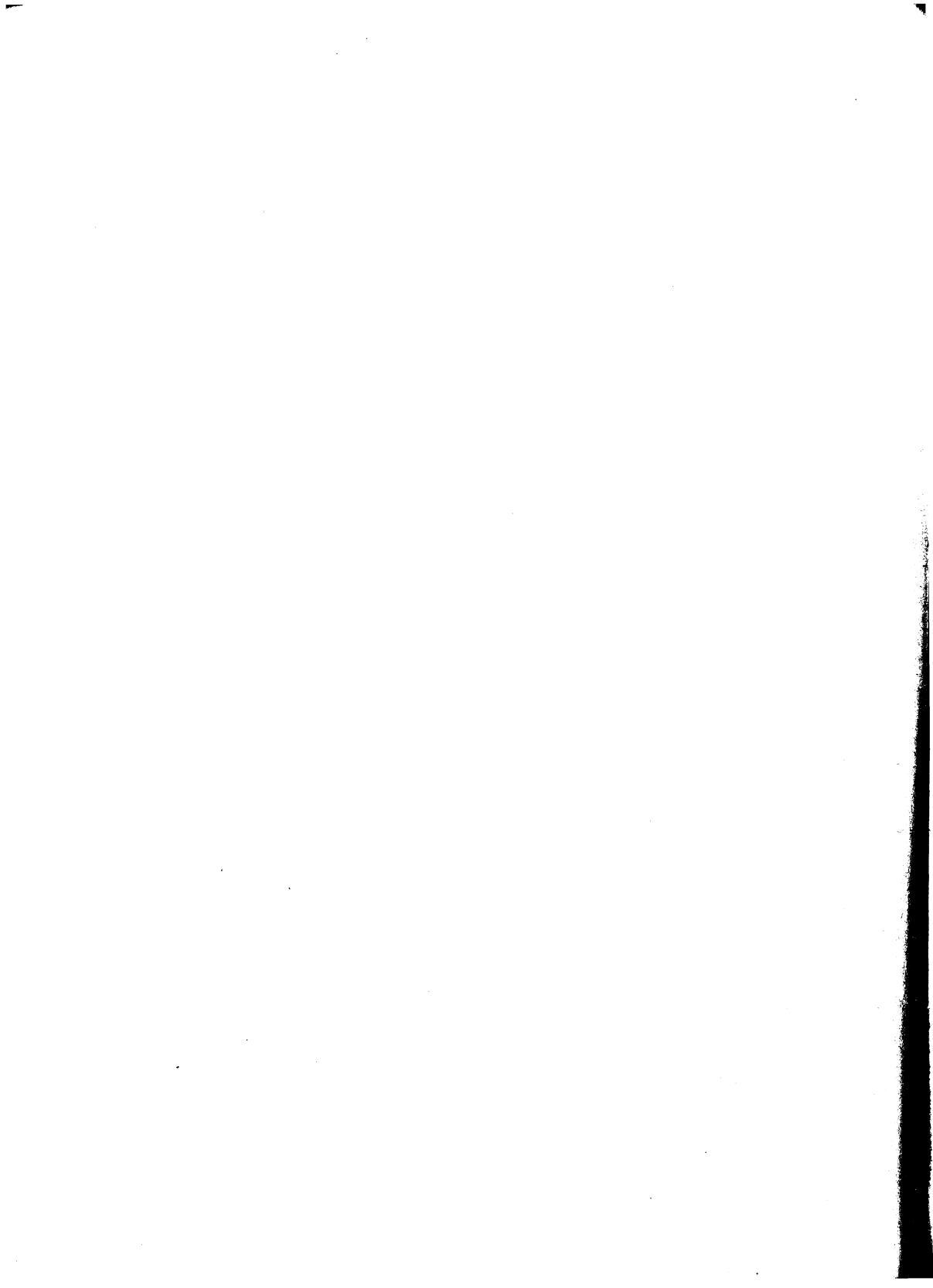
Oricum, ponderea slavă în antroponimia românească este mare.

După părerea mea, este prea mare, dar nu din motive obiective, ci subiective, ale autorilor etimologilor; mai exact, autorii dicționarelor și ai altor lucrări ce conțin etimologii ale antroponimelor, etimologii datorate unor condamnabile insuficiențe, cum sunt neaplicarea principiului *etimologiei interne*, valabil și în onomastică întocmai ca în lexicul comun, și neaplicarea principiului după care „originea unui cuvânt [respectiv antroponim] trebuie căutată întâi în limba română, în sistemul ei de formare a cuvintelor [respectiv: a antroponimelor]” (DLR, VI, *Introducere*, p. X). Am adus numeroase exemple din DNFR, ca: dacă recunoaște existența sufixului *-ș-* (notat greșit *-ș-a-*) în nume precum *Comșa*, *Focșa*, *Neacșa*, *Tomșa*, *Tripșa*, cele mai multe sunt considerate împrumuturi: „*Borșa*: cf. bg. *Borša*”, deși există rom. *Bora*, *Boru* (*ibidem*), „*Demșa*: ung. *Dömse*”, cf. rom. *Dema*, *Demu* (*ibidem*); altă categorie de antroponime sunt explicate sau raportate la antroponime din alte limbi, deși pot fi sau sunt derivate românești: *Bungău* [Bungău], cf. *Bungescu*, *Bungești* (sat), existente în DNFR, e raportat la ung. *bong* [?; < *gomb?*] „nasture”, ung. *bungani* „a zumzâi”; altă categorie sunt antroponimele românești cu sufixe atribuite altor limbi: „*Ariciuc*: *Ariciu* [existent în DNFR], cu sufixul ucr. *-(j)uk*” [cf. rom. *-uc-*] etc. etc.

„Neglijarea principiului etimologiei interne a fost determinată și de ignorarea legăturilor organice dintre antroponimele românești, stabilite pe două coordonate, prin cele două elemente de bază: *tema*, segmentul comun al numelor înrudite pe plan lexical; *sufixul*, elementul comun al seriilor corelate pe plan derivațional” (CT 1986/2 p. 160-161)

Ex.: *Mor-ig-a* nfam. [DNFR toate →], cf. *Mora, Morea, Moru* (DNFR): *Mor-at, Mor-c-oș, Mor-eg-a, Mor-j-an, Mor-oc-a, Mor-og-an* etc.; *-ig-*: *Bal-ig, Bel-ig-an, Budr-ig-ă, Buj-ig-an, Dăr-ig-ă* etc. (DNFR).

Antroponime românești de origine slavă sau formate după model slav, ca *Baia/Baiu, Bocsa, Bocșa, Bancu, Bencu* etc., foste prenume, la slavi și la români, au devenit la români nume de familie sau supranume din diferite cauze; demodarea lor (trecerea din fondul activ în cel istoric, căci numele de familie și supranumele se moștenesc doar, nu se și reactualizează) a determinat o modificare substanțială a antroponimiei, îndeosebi a fondului prenumelor românești, care s-a accentuat din secolul trecut, de când s-au introdus și impus nume latine sau din alte limbi, îndeosebi romanice (franceze, italiene etc.), cu care nu mă ocup aici; ele nici nu pun probleme în privința structurii lor.



CU PRIVIRE LA ANTROPONIMIA REGIONALĂ DIALECTALĂ DIN BASARABIA*

Condițiile istorice pot contribui uneori la apariția în limbă a unor anumite tendințe, care se evidențiază o dată cu producerea unei izolări a grupurilor de vorbitori ai aceleiași limbi. Întrucât a fost pierdut contactul, a fost întreruptă și comunicația cu grupul originar al limbii respective. Drept consecință, între aceste grupuri de vorbitori se stabilesc noi *obișnuințe* glotice, acestea datorându-se noilor legături sau contacte cu populația de altă limbă. Începe să se accentueze astfel procesul de diferențiere glotică¹. Astfel își fac apariția noi graiuri, care se deosebesc de limba sau graiurile originare.

Aceeași evoluție poate să aibă loc și în antroponimie, și ea parte integrantă a lingvisticii, mai cu seamă în cea regională, unde de la bun început sunt cunoscute toate prenumele frecvente într-un anumit teritoriu. În orice perioadă istorică sistemul antroponimic posedă un echilibru intern și o apreciere bine determinată a componentilor săi, chiar în pofida faptului că fondul de prenume are un caracter dinamic și se află într-o permanentă schimbare. E cunoscut și faptul că unele prenume dispar, apărând altele noi. Prenumele pot fi populare, frecvente sau mai puțin frecvente, fiecare având istoria sa proprie, „biografia” sa, răspândirea sa teritorială și apartenența sa glotică și națională, fiind supuse și anumitor influențe de ordin extern. Ele pot fi împrumutate dintr-o limbă în alta și transformate sau modificate conform legilor interne ale limbii în care au pătruns. Această evoluție poate fi urmărită prin efectuarea unor cercetări speciale ale antroponimiei pe teren, întrucât numai prin cunoașterea realității lingvistice pot fi dezvăluite procesele cauzate de schimbările componente etnice, de influența politică sau ideologică exercitată asupra funcționării antroponimelor.

Astfel de factori social-politici au fost prezenți și la conturarea unui anumit specific al antroponimiei actuale din Republica Moldova, la crearea unui inventar de nume deosebit.

Dacă până în anii '40 pe teritoriul Basarabiei circulau și erau utilizate aceleași prenume ca și în restul teritoriului românesc, în perioada următoare, mai cu seamă în anii postbelici, sub influența unor factori social-politici și culturali, în

* Comunicare prezentată la Al IX-lea Simpozion Național de Onomastică, Cluj-Napoca, 16-18 octombrie 1990.

¹ Vezi I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961, p. 17-18.

antroponimia Basarabiei au apărut multe nume împrumutate din limbile rusă și ucraineană. O parte dintre aceste prenume au fost adaptate nemijlocit la normele limbii noastre, altă parte a apărut sub influența artei, școlii, radioului, cinematografului.

Din punctul de vedere al științei ar fi o greșeală să te opui schimbărilor care se produc în patrimoniul onomastic. Schimbările în sistemul antroponimic sunt inevitabile. Deci, o dată cu influența limbii ruse asupra limbii române din Republica Moldova, s-a produs, desigur, și cea asupra antroponimiei locale. Au fost preluate nume de la intelectualii și funcționarii de naționalitate rusă, care au venit să-și desfășoare activitatea în satele și orașele din Moldova. Astfel, în anii '50-'60, la copiii moldoveni au apărut nume ca *Svetlana*, *Tatiana*, *Igor*, *Oleg*, *Veaceslav* ș. a. Prenumele care au fost împrumutate au intrat în sistemul antroponimic local și cu timpul s-au supus legilor fonetice și morfologice interne ale limbii. Această evoluție se poate observa prin efectuarea de cercetări antroponimice pe teren. Prenumele noi, primind sufixe diminutive proprii limbii române, sunt viabile și folosite de către românii moldoveni alături de celelalte unități antroponimice ale prenumelor noastre tradiționale: *Ion*, *Vasile*, *Gheorghe*, *Maria*, *Ileana* ș. a. Astăzi, și pentru prenume preluate din antroponimia rusă dispunem de un șir întreg de unități antroponimice, care sporesc viabilitatea acestora. Câteva exemple: pentru *Oleg* – *Olegaș*, *Oleguț*, *Oleguțu*, *Oleguță*, *Oleguș*, *Olegușor*, *Lecu*, *Lecuță* ș. a.; pentru *Igor* – *Igoraș*, *Igorel*, *Igorică*, *Igoriță*, *Igoruță*, *Igorunea*, *Goruță*, *Grunea* ș. a.; pentru *Svetlana* – *Sfetlica*, *Sfetlunea*, *Sfetluța*, *Sfetuța*, *Sfetica*, *Sfetuca*, *Sfetulica*, *Sfeta* ș. a.

Au fost preluate nu numai prenumele, care erau necunoscute până atunci populației băștinașe, dar chiar și unele forme trunchiate, diminutive și hipocoristice pentru un șir întreg de prenume comune ambelor limbi. Ele au fost concepute și primite de către populația băștinașă drept prenume moderne². Exemple ne pot oferi următoarele unități antroponimice: *Vova* pentru *Vladimir*, *Colea* pentru *Nicolae*, *Vasea* pentru *Vasile*, *Vanea* pentru *Ion*, *Grișa* pentru *Grigore*, *Mașa* pentru *Maria*, *Natașa* pentru *Natalia* și multe altele.

Aceste unități, pătrunse în inventarul nostru antroponimic prin intermediul limbii ruse, după ce li s-au atașat diferite sufixe, folosite de băștinași pentru a crea forme dezmierdătoare, au început să fie folosite în rând cu cele tradiționale, fără a fi percepute în prezent ca unități antroponimice străine: *Colică*, *Colicuță*, *Coliță*, *Colișa*, *Colișca*, *Colișor*, *Coliuș*, *Coliușca* – pentru *Nicolae*, de la forma trunchiată de origine rusească *Colea*; *Vaniușa*, *Vaniuța*, *Vănișor*, *Vanușcuță*, *Vănel*, *Vănică* – pentru *Ion*, de la forma trunchiată *Vanea* a prenumelui rusesc *Ivan* ș. a. m. d.

Antroponimia basarabeiană are astăzi un număr foarte mare de diferite unități antroponimice, preluate din antroponimia rusă și folosite fie în forma lor originală, fie într-o formă derivată conform legilor interne ale limbii române.

² Acest proces este frecvent și în alte limbi ale fostei U. R. S. S. Vezi, de exemplu: V. P. Vybomov, *Ličnye sobstvennye imena i ix stilevye i ekspressivno-očenočinye formy v nižnevycėgodskix govornax hami izmėba*, Moscow, 1962.

E greșit să se considere că, dacă un nume e străin, atunci el este mai bun și mai frumos, iar cel tradițional nu este bun, este urât sau desconsiderat. Toate numele sunt, în fond, bune și frumoase, cu atât mai mult cu cât în alegerea lor un rol important îl joacă criteriul estetic, când individul, în condițiile vieții de familie, își poate alege singur prenumele îndrăgit pentru copilul său. Nu o dată însă au existat acuze de naționalism legate de alegerea unui prenume sau a altuia. E tristă situația când un popor încearcă să impună altui popor nu numai ideologia sa, ci chiar și numele sale tradiționale, specifice. În perioada când au fost eliberate pașapoartele, și apoi la înregistrarea și întocmirea diverselor acte civile, au fost modificate numele noastre tradiționale, au fost comise greșeli de tot soiul, încât *Moraru* a devenit *Marari*, *Hodorogea* – *Godoroja*, *Scoarță* – *Scorța*, *Pârcălabu* – *Percalab* ș. a., unele nume fiind atât de denaturate, de schimonosite, încât este greu să le mai recunoști ca românești. Un părinte vine la biroul de înregistrare a actelor civile să-și înregistreze nou-născutul și să obțină adeverința de naștere. El solicită secretarului să-i înregistreze copilul cu numele dorit, să zicem *Ștefan* sau *Ionică*, și aici i se eliberează actul cu formele rusești ale acestor nume, respectiv *Stepan* sau *Ivan*, spunând că așa trebuie, că așa e corect. Diriguitorii birourilor de înregistrare a actelor stării civile „ne-au botezat” ani la rând după placul și voința lor.

Această moștenire o mai resimțim și acum. E greu să găsești astăzi un basarabean înregistrat în actele oficiale cu numele noastre neaoșe, tradiționale: *Ion*, *Toader*, *Tudor*, *Ștefan*, *Ștefana* ș. a. Purtătorii acestor prenume s-au transformat peste noapte în *Ivani*, *Fiodori*, *Stepani*, *Stepanide* ș. a. m. d.

Dar, o dată incluse în actele oficiale, aceste prenume, încetul cu încetul, s-au încetățenit, începând să se creeze de la ele o serie de forme și variante antroponimice, folosite alături de variantele băștinașilor. Această afirmație este verificabilă pe teren. În timpul anchetelor onomastice au fost înregistrate diverse unități antroponimice, create atât de la varianta (prenumele) românească *Ion* (*Ionică*, *Ionuț*, *Ionel*, *Ionuș*, *Nică*, *Nicuță*, *Nuțu*, *Nelu*, *Neluțu* ș. a.), cât și de la varianta lui rusească *Ivan* (*Ivănuș*, *Ivănaș*, *Vaniușa*, *Ivănel*, *Vănel*, *Vănuș* ș. a.). Un prenume poate avea deci derivate atât românești, cât și rusești. De exemplu, prenumele *Alexandru* are o formă trunchiată românească, *Sandu*, și două rusești – *Sașa* și *Șura*, și de la fiecare dintre ele, cu ajutorul diferitelor sufixe, derivă un șir de variante noi.

Existau cazuri când funcționarii oficiilor stării civile refuzau să înregistreze un nume oarecare sub motivul că de la acest prenume nu se poate forma patronimicul, adică nu se poate alipi sufixul *-ovici* sau *-evici*. De exemplu, în cazul prenumelui românesc *Aurel*, acestuia i s-a adăugat desinența rusească *-ii*, devenind *Aurelii*, care ușor poate crea un patronimic după modelul rusesc – *Aurelievici*.

Au fost traduse nu numai prenumele, ci a fost introdusă și formula rusească de denotație, compusă din trei componente: prenume, patronimic și nume de familie – *Ivan Vasilevici Moraru* sau *Fiodor Stepanovici Moldovanu*. Această formulă nu numai că a fost introdusă în actele oficiale, ci a început să fie folosită și

în adresare, chiar și de către unii oameni simpli de la țară, ignorându-se formulele noastre tradiționale.

În general, formulele neoficiale, din graiuri, prezintă și ele un interes deosebit, căci cu ajutorul lor oamenii din sat căutau să descrie cât mai amănunțit persoana în cauză. Această descriere amănunțită era efectuată mai cu seamă atunci când actele aveau o importanță mai mare din punct de vedere juridic³. Numărul mare de rude în sate duce uneori la sporirea cazurilor când mai mulți oameni au aceleași prenume, nume de familie și chiar nume al tatălui. Aceste coincidențe duc la confuzii. De aceea, în scopul identificării persoanelor, se folosesc diferite formule, care se includ în sistemul popular de denominație personală. Ele circulă în graiurile populare ca niște îmbinări sau sintagme antroponimice⁴, fiind rezultatul asocierii câtorva nume de persoane, contribuind la determinarea cât mai precisă a persoanei denumite.

În graiurile populare din Republica Moldova sistemul neoficial e prezent prin două tipuri de formule: a) *simplă* – *Ion a lui Gheorghe, Vasile Munteanu*; pentru femeii – *Ileana lui Ștefan Ursu*; b) *compusă* – care include mai multe nume, reflectând astfel relațiile de rudenie a câtorva generații – *Ion a lui Nicuță a lui Pricochi Tricolici*, adică pentru *Ion, Nicuță* este tatăl lui, iar *Pricochi* – bunicul. Cea mai răspândită și frecventă formulă a denominației personale în graiuri este reprezentată prin corelația dintre numele persoanei cu numele altor persoane cu care se află în relații directe de rudenie. Exemple: *Neculai a lu Nihălachi Răileanu*, adică *Neculai* este feciorul lui Mihail Răileanu; *Ileana lui Vasile Șalin*, adică *Ileana* este soția lui Vasile Șalin.

Merită o atenție deosebită cercetarea formulelor onomastice, compuse din prenumele persoanelor a câtorva generații. Exemple: *Vasilică a lui Ion a lui Sandu Țurcanu*; *Hălărambi a lui moș Onisim a lui Oxânti Nistor*; *Sofroni a lu Gheorghii a lu Fanachi Moraru* ș. a. Astfel de formule sunt folosite în vederea evitării coincidențelor antroponimice.

Copiii rămași fără tată sunt numiți, de regulă, cu numele mamei: *Valodea a Irinii Ciobanițai*; *Ion a Anicâi lu Gavril Untilă* ș. a.

Prenumele soacrei poate fi utilizat, de asemenea, în crearea formulei de denominație a soțului sau a ginerelui. Asemenea nume de multe ori au o nuanță peiorativă.

Aceste formule sunt destul de nestabile, ele pot fi ușor schimbate, înlocuite cu alte nume. Unor asemenea schimbări sunt supuse mai cu seamă numele date

³ Formulele onomastice, extrase din documentele istorice ale secolelor trecute, sunt diferite și crearea lor depinde în mare măsură de caracterul și importanța documentului. Această afirmație o atestăm și la V. C. Ciceagov, care menționează: „[...] cu cât documentul este de o mai mare importanță față de persoana denumită, cu atât numele lui era mai complet formulat” (V. C. Ciceagov, *Iz istorij russskix imen, otečestv, familii*, în *Voprosy russskoj istoriceskoj onomastiki XV – XVII*, Moscova, 1959, p. 9).

⁴ Acest termen este utilizat după P. P. Ciucika, *Antroponimija Zakarpatija*. Avtoreferat dissertacij na soiskanj učenoj stepeni doktora filologičeskix nauk, Ujgorod, 1970, p. 10, care vorbește

femeilor, căci, o dată cu căsătoria, se schimbă și formula lor de identificare; astfel, dacă până la căsătorie ea se numea *Liuba lui Ion Vârlan*, *Ion Vârlan* fiind tatăl Liubei, după căsătorie ea devine *Liuba lui Pătrache Vlas*, unde Pătrache Vlas este soțul Liubei.

Deseori numele de familie lipsește cu desăvârșire în formula onomastică populară. În asemenea cazuri el poate fi înlocuit cu o poreclă a întregii familii: *Toadir a lui Gheorghe a lui Ion a lui Cucu* (Cucu este o poreclă, numele de familie fiind Timoftică).

Într-un sat din sudul Basarabiei (Purcari, raionul Suvorov, astăzi raionul Ștefan-Vodă) despre asemenea persoane, care sunt numite cu câteva nume, se spune că sunt „în șase cai”, adică parcă ar fi înhămați la o căruță trei perechi de cai.

Este foarte răspândită formula populară în care prenumele este precedat de o serie de apelative, care indică rudenția: *moș, mătușă, bade, lele, țață, mamă* etc.: *moș Ion, mătușa Ileana, lelea Maria* ș. a. m. d.

Din punct de vedere formal prezintă interes formulele populare pentru femeile căsătorite, care sunt create atât de la numele de familie al soțului, cu diferite sufixe (*Țăpoiasa* de la *Țepoi*, *Gobjâloaia* de la *Gobjilă* ș. a.), cât și de la prenumele soțului, cu sufixul *-oaia* (*Săvoaia* de la *Sava*, *Tomoaia* de la *Toma*, *Andronicioaia* de la *Andronic* etc.)⁵.

Principiul acestui sistem constă în identificarea fiecărui locuitor al satului în așa fel încât să se știe despre cine este vorba. Formulele oficiale au o frecvență mică și sunt utilizate mai cu seamă la întocmirea unor acte oficiale (pașapoarte, adeverințe de naștere, de căsătorie ș. a.). În cea mai mare parte, aceste formule sunt utilizate de intelectuali.

Sistemul de denominație personală, mai ales cel popular, este frecvent în toate graiurile moldovenești și merită o deosebită atenție din partea cercetătorilor, întrucât astăzi imperativul timpului cere respectarea tradițiilor și limbii poporului.

Chișinău
Republica Moldova

⁵ Genul numelor proprii a constituit obiectul de studiu al mai multor cercetători: P. T. Porotnikov, *Imenovanija zamujnix ženščin na -ixa v derevne Peniki Sverdlovskoj oblasti*, în „Ucen. zap.” – Uraliskogo gosuniversiteta, 1969, t. 86, Seria filol. nauk., vyp. 12, sb. 3; A. Eremia, *Nume de localități. Studiu de toponimie moldovenească*, Chișinău, 1970, p. 143; Domnița Ichim-Tomescu, *Onomastică de popor la numele proprii*



NOTE DE TOPONIMIE BASARABEANĂ*

Basarabia, această străveche vatră de țară moldavă, în pofida „tuturor răotăților” care i-au stat în cale, și-a păstrat aproape intactă comunitatea etnică românească. Dovadă e și toponimia basarabeană, care, prin conținut și formă, e în fond românească.

Trei aspecte principale urmează să fie abordate în comunicarea de față: originea numelor topice, componența lor lexicală și derivațională, repartiția lor geografică. În plan etimologic, datorită împrejurărilor social-istorice din trecut, toponimia acestui ținut prezintă o anumită varietate. În afară de numele de locuri și localități de proveniență românească, adică acelea care alcătuiesc majoritatea absolută a nomenclaturii topice locale (circa 85%), aici se întâlnesc și denumiri de origine slavă, turcică, iar printre cele mai vechi, preistorice, și hidronime daco-getice¹.

Vechimea toponimelor românești necesită a fi stabilită încă, după cum urmează a fi studiată, în genere, problema vechimii populației romanice de pe acest teritoriu, pentru că teoria migraționistă și cea a descălecatului legendar, susținute și promovate cu insistență până nu demult de unii istorici, nu rezistă nici celei mai elementare critici. Savanții de bună credință însă admit continuitatea romanității în spațiul carpato-nistrean de la începuturile vieții daco-romane în nordul Dunării. Cât privește datarea numelor topice, suntem nevoiți să ne limităm deocamdată la puținele și mult târziile, dar, bineînțeles, prețioasele izvoare scrise: acte ale cancelariilor domnești, cronici, note de călătorie, recensământuri, hărți ș. a.

Pentru toponimia basarabeană primele atestări documentare datează de la începutul secolului al XV-lea. Într-un hrisov de la 1408 apare menționat mai întâi oiconimul *Tighina* (și nu *Bender*, denumire turcească la care țin morțiș autoritățile orașului). Apoi urmează frecvențele mențiuni ale numelor de sate de la 1420 și de mai târziu: *Cornești*, *Dumești*, *Țigănești*, *Vorniceni* (1420), *Brănești*, *Cristești*, *Pârjolteni*, *Șendreni* (1429), *Mănești*, *Pocșești* (1436), *Lucani* (1443), *Târzieni* (1447), *Mârzești* (1470), *Horjești*, *Scorșești* (1482), *Petricani* (1489), *Găureni*

* Comunicare prezentată la Al IX-lea Simpozion Național de Onomastică, Cluj-Napoca, 16-18 octombrie 1990.

¹ În plan etimologic și stratigrafic, toponimia basarabeană e prezentată de noi mai amplu în: *Nume de localități. Studiu de toponimie moldovenească*, Chișinău, 1970, p. 23-50; *Geografičeskije nazvanija rasskaznyvajut*, Chișinău, 1990, p. 27-52.

(1490), *Dobreni* (1500) ș. a. Cele mai numeroase așezări cu nume românești apar în regiunile de codru, unde văile adânci și dealurile înalte constituiau un obstacol dificil în calea năvălitorilor.

Deosebit de frecvente sunt mențiunile documentare din sec. XVI–XVII. Aria toponimelor românești atestate se lărgește evident, cuprinzând nu numai centrul, dar și la nord ținutul Sorocăi, bazinele râurilor Ciuhur, Ciuluc, Răutul Superior, iar la sud – ținutul Tigheci în întregime.

Regimul de asuprire otomană constituia un factor de permanentă agravare a situației locuitorilor din stepa Bugeacului. De aceea, populația băștinașă ocolea, de regulă, regiunile de stepă, expuse năvălirilor din afară, așezându-se mai mult în codri. Cu toate acestea, o populație romanică și, prin urmare, și nume topice românești au existat și s-au menținut în permanență în Bugeac și în perioada oblăduirii turco-tătare. Hrisoavele vechi atestă între Prut și Ialpuș nu numai nume de localități ca *Boboiogi* (1582), *Bărboși* (1554), *Giurgiulești* (1588), *Gotești* (1609) ș. a., ci și numeroase denumiri de locuri (râuri, lacuri, bălți, văi, dealuri, păduri, moșii): *Chicera* (1443), *Fântâna Păducelului* (1436), *Gemenele* (1447), *Movila lui Fulger* (1489), *Poiana Scumpului* (1429), *Prisaca Brumariului* (1447), *Prunu* (1436), *Salcia* (1441), *Sărata* (1436) ș. a.

Nume topice românești se întâlnesc și dincolo de Nistru: *Bujor*, *Butuceni*, *Căprița*, *Chetrosu*, *Doibani*, *Flămânda*, *Mălăiești*, *Perișoara*, *Speia*, *Strâmba*, *Teiu* ș. a. Aici, vorbitori ai idiomului romanic pătrund încă la începutul mileniului al doilea, așezările lor devenind mai numeroase în secolele XV – XVI și mai cu seamă în secolul XVII, după strămutarea tătarilor nohaici din sudul Ucrainei.

Toponimia slavă e prezentă și ea în diverse regiuni și în mod diferit. Cele mai vechi nume și-au găsit răspândire în nordul și centrul spațiului basarabean, iar cele mai târzii – cu deosebire în zona sudică și, sporadic, în restul teritoriului. Despre o toponimie veche slavă (sud-slavă, slavă-meridională sau bulgară) nu avem temeieri a vorbi, pentru că ea lipsește aici cu desăvârșire. Cel mult, asemenea toponime probează o conviețuire a populației romanice cu slavii răsăriteni. Drept dovadă e și faptul că numele topice respective prezintă trăsături lingvistice specifice limbilor rusă și ucraineană. E vorba, în primul rând, de fenomenul numit plenisonie (polnoglasie) și de tratamentul fonetic $g > h$.

După cum se știe, fenomenul plenisoniei e cunoscut în limba rusă veche din secolul al X-lea, el constând în redarea grupurilor fonetice *-ra-*, *-la-*, *-re-*, *-le-*, *-lo-* din slava veche prin *-oro-*, *-olo-*; *-ere-*, *-ele-*, *-elo-* în cuvintele din limbile slave orientale (în poziție interconsonantică): *grad* – *gorod*, *zlato* – *zoloto*, *breg* – *bereg*. Acest fenomen îl prezintă în toponimia noastră denumirile: *Bolotina*, *Berezovca*, *Soloneț*, *Voroneț*. În țările sud-slave și pe teritoriul de influență a slavei vechi lor le corespund numele topice: *Blato*, *Brezova*, *Slănic*, *Vrata* ș. a.

Pronunția lui g ca h gutural este un fenomen fonetic specific limbii ucrainene. Cu acest fonetism toponimele în discuție au pătruns în graiul băștinașilor români: *Hârbova*, *Hlinaia*, *Halahora*, *Hulboaca*, *Hulbucioac*, *Pohoarna*, *Zahorna*. Aria lor de răspândire coincide în linii mari cu cea a toponimelor cu plenisonie.

Dacă am avea de-a face cu toponime vechi slave, ele ar fi păstrat vocala nazală *ō* (*on*) din slava comună. Denumirile în discuție conțin însă fonetismul *u*: *Dubna, Dubău, Hulboaca, Hulbucioc, Zaluca*. Denazalizarea lui *ō* din slava comună a avut loc începând cu secolul al X-lea. Prin urmare, numele topice slave cu *u* în loc de *ō* nu pot fi anterioare acestui secol, iar numele ce prezintă fonetismele sus-menționate sunt de origine rusă sau ucraineană și nu de proveniență veche slavă, cum încercau să demonstreze slavofiliile zeloși de altădată.

Conviețuind împreună cu românii, rușii și ucrainenii și-au însușit limba băștinașilor, transmițându-le în același timp un număr considerabil de elemente lexicale, inclusiv toponimele, cu particularitățile lor fonetice și derivaționale. În cele din urmă ei au fost supuși unui intens proces de românizare, care a dus la asimilarea lor totală. De așezările slavilor orientali ne amintesc denumirile unor sate din nordul și centrul republicii, populate în prezent de români moldoveni: *Bârnova, Camenca, Clocușna, Dișcova, Echimăuți, Lipnic, Lozova, Peciște, Sadova, Târnova, Ustia*. Multe dintre ele sunt menționate în hrisoavele din secolele XV și XVI. În aceste sate s-au păstrat și unele microtoponime slave.

De fapt, cele mai multe oiconime denumesc localități întemeiate de coloniști ucraineni și ruși în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. Acestea sunt formate de la nume de persoane (foști proprietari de moșii, cinovnici, primi locuitori ai satelor) și conțin în mare parte sufixul *-ovca* / *-evca*: *Alexandrovca, Alexeevca, Bogdanovca, Egorovca, Grigorievca, Maximovca, Mihailovca, Nicolaevca, Romanovca* ș.a.

Dintre popoarele turcice care au lăsat urme în toponimia basarabească sunt pecenegii, cumanii, turcii și tătarii. Pecenegii și-au făcut apariția aici pe la sfârșitul secolului al IX-lea, iar cumanii – prin secolul al XI-lea. O conviețuire a băștinașilor cu aceste neamuri nu trebuie exclusă, pentru că altfel nu am putea explica pătrunderea în limba noastră a unor cuvinte ca *dușman, olat, toi*² ș. a. și a numelor de râuri *Călmățui, Covurlui, Cula, Căinar, Ciuluc* ș. a. Zdrobite de marele Bizanț și împrăștiate prin câmpiile subcarpatice, vechile triburi turcice își pierd foarte curând independența și faima istorică, fiind în cele din urmă asimilate de localnici.

Tătarii nohaici pătrund în Moldova pe la sfârșitul secolului al XV-lea, așezările lor sporind aici mai cu seamă în secolul al XVI-lea, și aceasta nu fără amestecul Porții Otomane. Toponimele *Abaclia, Acui, Baimaclia, Cazaclia, Cimișlia, Congaz, Taraclia* ș.a. reprezintă nume ale fostelor aule și cășle tătărăști.

Turcii au stăpânit Bugeacul fără a-l locui. Aici nu a existat o populație turcească sedentară și, prin urmare, nici localități cu nume turcești. Cel mult ei au putut denumi cu termeni din limba lor doar cetățile și așezările de tip militar: *Acherman, Bender, Chilia, Ismail*.

² Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, București, 1900,

Găgăuzii, populație turcică originară din Bulgaria, au emigrat în Bugeac începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea. După 1812, repopulând așezările părăsite de tătari, ei au format aici satele: *Avdarma, Baurci, Cazaclia, Comrat, Dezghingea, Etulia, Tatar-Copceac* ș.a. Toponimia găgăuză propriu-zisă o constituie unele microtoponime din Bugeac.

În continuare, vom face câteva observații cu privire la componența lexicală și structura derivațională a toponimiei basarabene, precum și la ariile pe care le formează unele denumiri. Apelativele cel mai des folosite ca nume topice sunt, bineînțeles, termenii generici *vale, deal, movilă, hârtop, izvor, lac, baltă, gârlă, pădure, rediu* ș.a., precum și calificativele referitoare la dimensiunile, forma, configurația, poziția, culoarea și alte particularități specifice obiectelor geografice: *alb, negru, roșu, galben, strâmb, rotund, larg, scurt, sărat* ș. a. Un interes deosebit pentru studiul limbii îl prezintă însă toponimele ce au la bază cuvinte rar folosite în vorbirea obișnuită (istorisme, arhaisme, dialectisme) sau cu totul dispărute din limbă, precum și formațiile metaforice și metonimice originale. Câteva exemple: *adăpoi* „loc de adăpat vitele la malul unei ape”, *barc* „baltă, lac”, *bătag* „sărătură, mlaștină”, *bârnag* „mal priporos”, „deal, movilă”, *bulgărie* „grădină de zarzavat”, *dunăriță* „albie veche a Dunării”, *ierugă* „vâlcea, văioagă”, *huc* „prag de apă, cascadă”, *găoază* „adâncitură, groapă, gaură”, *odmăt* „volbură, vâltoare”, *plângău* „izvor mic”, „pârâias”, *pogor* „deal”, „pantă priporoasă”, *popânzac* „insuliță plutitoare formată din rădăcini de stuf amestecate cu nămol”, *prihodiște* „pantă, versant”, *pruteț* „albie veche a Prutului”, „lac, baltă”, *rojină* „băltoacă, mlaștină”, *scoc* „mal priporos, stâncă”, *scruntar* „insuliță în apa unui râu”, *șfor* „vârtej de apă, volbură” ș.a.

În toponimia de origine slavă, printre apelativele mai reprezentative pot fi menționate: *copanca* „iaz, heleşteu”, *gorodișce* „așezare întărită, fortificație”, *izbișce* „locuință părăsită”, „locul unei vechi așezări”, *pecișce* „cătun, sătuc”, *voloca* „luncă acoperită cu pădure”, „pădurice”.

Specifice oiconimelor tăărăști sunt etimoanele etnonimice. Acestea provin de la numele triburilor și ginților nohaice: *Abaclia* < *abacli* „trib cu dangaua în formă de idol”, *Cazaclia* < *kaz aiak* „trib cu dangaua în formă de labă de găscă”, *Coștangalia* < *kostamgalı* „trib cu dangaua unită, îngemănată”, *Taraclia* < *taraklı* „trib cu dangaua în formă de pieptene” ș. a. Dangalele reprezentau niște semne sau figuri geometrice care se aplicau obiectelor și vitelor pentru a le distinge sau a fi mai ușor recunoscute. Ele serveau și ca semne distinctive, și ca peceți, steme.

Formanții românești, specifici îndeosebi numelor de localități, sunt, bineînțeles, *-eni/ -ani* și *-ești*, primul cu valoare locală-colectivă (*Codreni, Ialpușeni, Văleni*) și antroponimică (*Alexăndreni, Focșani, Nicoreni*), iar ultimul cu valoare vădit antroponimică (*Florești, Nicorești, Todirești*). În calitate de formant toponimic specializat apare și articolul feminin hotărât *-a*, acesta referindu-se nu la numele substantive feminine de tipul *Gârla, Movila, Țarna* și aici la cele provenite de la adjective feminine ca *Frumoasa, Larga, Sărata* și la

formații cu totul deosebite, cărora în mod obișnuit nu le este specific un asemenea formant. De exemplu: *Bolocana* < *Bolocan* + *-a*, *Căpriană* < *Căprian* (*Chiprian*) + *-a*, *Cumpenea* < *Cumpene* + *-a*, *Pârlița* < *Pârliți* + *-a*, *Tăura* < *Tăuri* + *-a* ș.a. Numele topice în discuție nu formează arii aparte, ci au o răspândire generală pe întreg teritoriul Basarabiei.

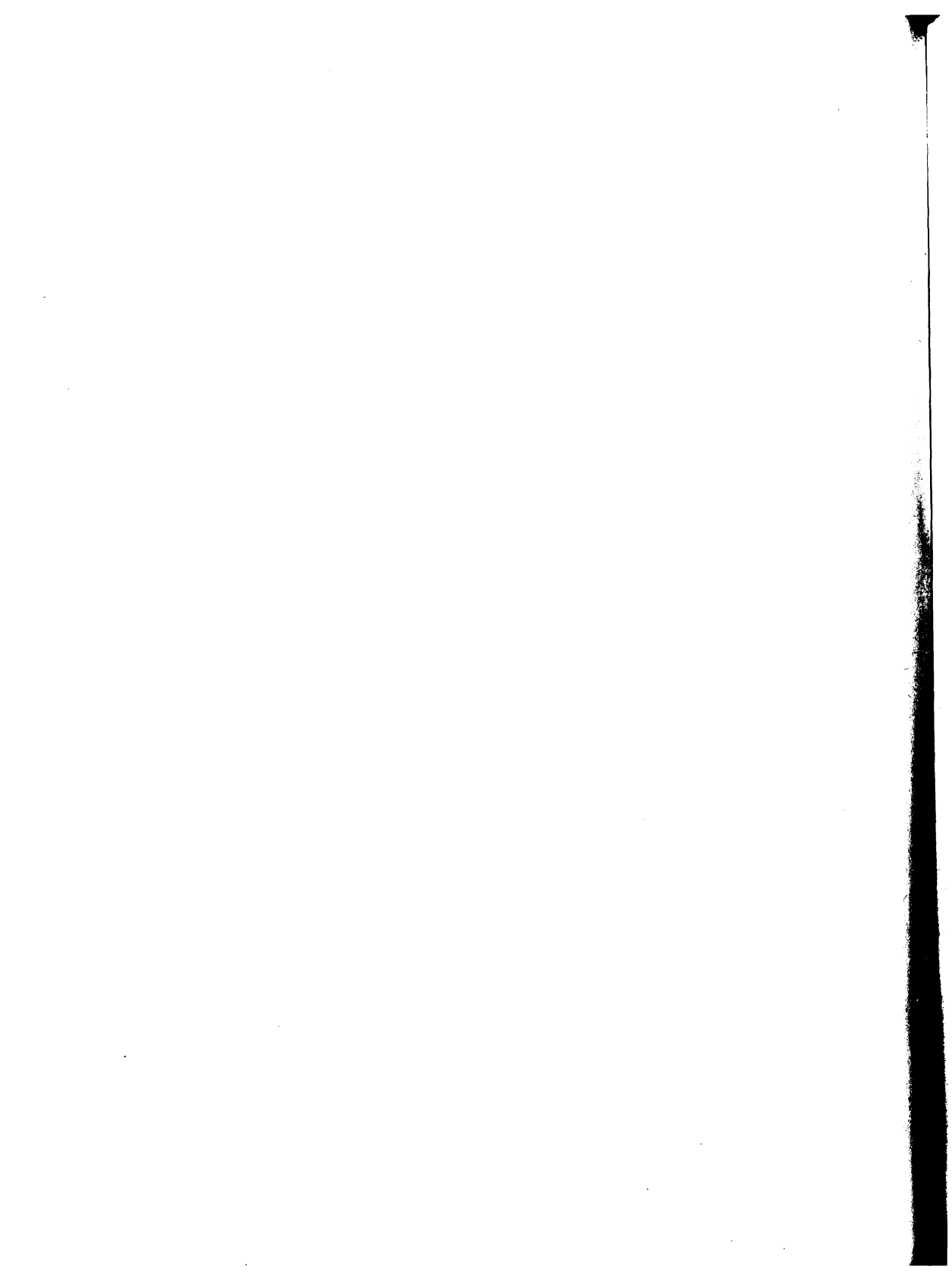
Derivatele toponimice slave conțin sufixele *-ova/-eva*, în românește modificate uneori în *-ău/-eu* (*Clișova*, *Isacova*, *Râșcova*, dar *Teleșeu*, *Vasilcău*, *Voroncău*), *-ovți/-evți*, redată în toate cazurile prin *-ăuți/-euți* (*Climăuți*, *Echimăuți*, *Mateuți*, *Trifăuți*), *-inți* (*Balinți*, *Ofatinți*, *Procopinți*), *-ovca/-evca*, modificate și acestea în mare parte (*Andreevca*, *Bogdanovca*, *Nicolaevca*, dar *Antoneuca*, *Sănătăuca*). Dintre acestea au o vechime mai mare cele în *-ova/-eva*, *-ăuți/-euți*, *-inți*, ele formând arii aparte în nordul republicii, pe când cele în *-ovca/-evca* datează doar de la începutul secolului al XIX-lea și se întâlnesc pretutindeni.

Toponimele tătaro-nohaice pot fi recunoscute după terminațiile *-lia* (< *-li/-li*), *-lâc*: *Baimaclia*, *Cairaclia*, *Șamalia*, *Cealâc*, *Tașlâc*³.

Conchidem, deci, că fondul actualei toponimii basarabene îl constituie numele topice de origine românească. Românii moldoveni au creat aici un microsistem toponimic original, care a funcționat și s-a dezvoltat continuu timp de veacuri, acesta făcând parte integrantă din sistemul românesc de denominație topică.

Chișinău
Republica Moldova

³ Vezi și A. Eremia, *Toponime cu sufixele -lia și -lâc*, în „Limba și literatura moldovenească”, 1960, nr. 1, p. 49-54.



OICONIMUL REMETEA ȘI VARIANTELE SALE. O CONTROVERSĂ*

1. Comunicarea noastră este prilejuită de un articol al lui I. Ionescu, apărut nu de mult în revista „Limba română”¹. Autorul consideră, în esență, că termenul **râmeș* (s. m.), pl. **râmeși* este moștenit direct din limba latină (< *eremitus* < *eremita*, -ae) în epoca dacoromână (sec. II–VI, VII); el a fost împrumutat și în maghiară, *remete* „pustnic, sihastru”. Cu alte cuvinte, magh. *remete* provine din rom. **râmeș(i)*, și nu rom. **râmeș(i)* din magh. *remete*, cum se susține îndeobște², ceea ce înseamnă că toate toponimele românești *Remetea*, *Rimetea*, *Remeși* au avut la început forma *Râmeș(i)* și au fost apoi maghiarizate³. Principalul argument adus de I. Ionescu în sprijinul acestei etimologii este scrisoarea episcopului Teotim al Tomisului (sfârșitul sec. IV – începutul sec. V) adresată eremiților și cenobiților din Scythia Minor (Dobrogea), dovadă a existenței *eremișilor* pe teritoriul țării noastre înaintea folosirii termenilor *călugăr*, *mănăstire*, *monah*, *schimnic*, *schit*, *sihastru*, *sihăstrie*⁴.

2. Problema merită a fi examinată mai îndeaproape, întrucât implică un proces mult mai complex, atingând însuși adevărul istoric privitor la relațiile româno-maghiare de-a lungul veacurilor.

2.1. O hartă a distribuirii oiconimelor *Remetea* (și variantele) pe teritoriul României ne arată că acestea se întâlnesc numai în Banat și Ardeal. Întocmirea acestei hărți s-a făcut pe baza *Indicatorului localităților din România* de Ion Iordan, Petre Gâștescu și D. I. Oancea (București, 1974) și a celor două volume din *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania* de Coriolan Suciu (București, vol. I, 1967, vol. II, 1968). Informațiile despre *Bucova* CS (pct. 24), fostă *Remetea*, provin de la Nicolae Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor medievale din Banat* (Timișoara, 1973), iar cele despre *Riméla*, afluent al Someșului Mare în hotarul localității Feldru BN, pe care a existat o mănăstire (pct. 28), „pe *Rimetea*” sau

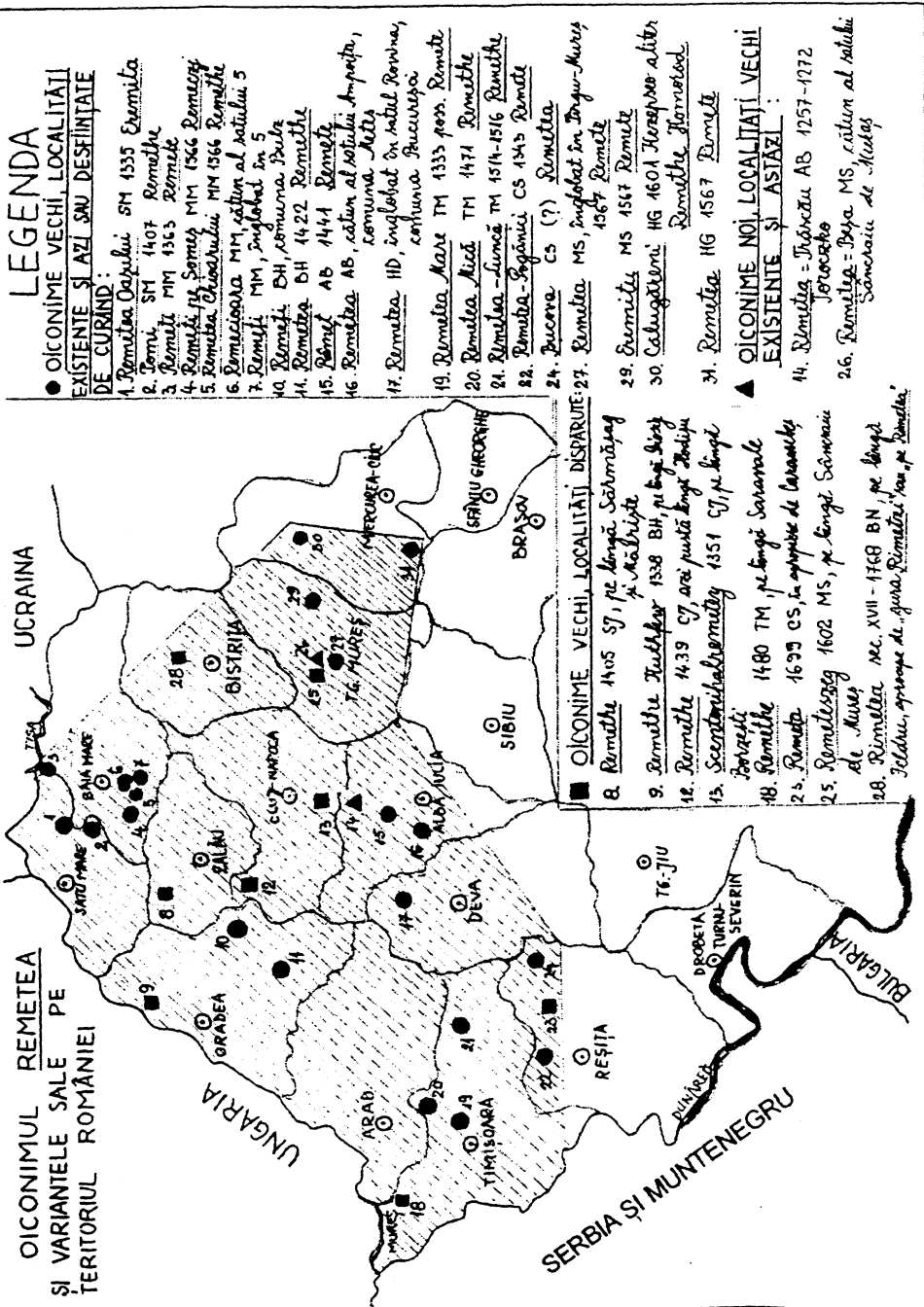
* Comunicare prezentată la Al XI-lea Simpozion Național de Onomastică, Cluj-Napoca, 19-21 noiembrie 1996.

¹ I. Ionescu, *Doi termeni paleocreștini din epoca dacoromână*, în LR, XLIII, 1994, nr. 1-2, p. 28-31.

² Nicolae Drăganu, *Toponimie și istorie*, Cluj, 1928, p. 113; „Balkan-Archiv”, III, p. 63; G. Kisch, *Das Banat im Spiegel seiner Ortsnamen*, Timișoara, 1928, p. 42; idem, *Siebenbürgen im Lichte der Sprache*, Leipzig, 1934, p. 303; Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 245 etc.

³ I. Ionescu, art. cit., p. 30.

⁴ *Ibidem*, p. 30-31.



aproape de „gura Rimetzi”, deci o *remeție*, de la care se trage și numele respectivei ape, le-am preluat din *Atlasul lingvistic pe regiuni – Transilvania. Date despre localități și informatori*, de Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loșonți, București, 1992, p. 26, și N. Drăganu, *Toponimie și istorie*, p. 113; în privința numelui actual *Rimetea* AB (pct. 14), care l-a înlocuit pe mai vechiul Trăscău, Andrei-Vasile Muradin, de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj, originar din partea locului, ne spune că a fost preluat din microtoponimia localității, fiind numele unui deal.

N-am putut însă lămuri din ce rațiuni numele vechi al localității *Beșa* MS a fost înlocuit în vremurile mai noi cu *Remetea* (pct. 26) și deci nici în ce măsură acest oiconim poate avea relevanță pentru discuția noastră.

Se cuvine să mai atragem atenția că am eliminat de pe hartă puzderia de nume *Râmeș* din compusele *Râmeș-Brădești*, *Râmeș-Cheia*, *Râmeș-Olteni*, *Râmeș-Poieni*, *Râmeș-Sat*, *Râmeș-Valea Inzelului*, *Râmeș-Valea Mănăstirii*, *Râmeș-Valea Uzei*, deoarece este vorba de cătune înglobate în satul *Râmeș* (pct. 15), comuna *Râmeș* AB, care au fost numite mult mai târziu *Râmeș* prin raportare la satul în jurul căruia gravitau. Cât despre *Cheia Râmeșului* și *Râpa Râmeșului* sau *Mănăstirea*, pe care Iorgu Iordan⁵ și, după el, I. Ionescu⁶ le leagă de cele de mai sus, ele sunt aceleași cu *Râmeș-Cheia* și, respectiv, *Râmeș-Valea Mănăstirii*⁷.

Absența oiconimului *Remetea* din Muntenia, Oltenia, Moldova, sudul Banatului și chiar din Dobrogea, unde au fost semnalati eremiți în sec. IV–V, fără a mai vorbi de inexistența termenului comun și propriu în dialectele sud-dunărene ale limbii române, este un indiciu clar că lat. *eremitus* n-a pătruns în straturile populare ale latinei dunărene și că nu reprezintă deci o moștenire latinească în limba română.

2.2. Mai mult, ipoteza descendenței directe din latină a termenului în discuție nu se susține nici din punct de vedere fonetic. I. Ionescu, pentru a explica n. top. *Râmeș*, pornește de la un apelativ ipotetic **râmeș*, cu pl. **râmeși*, care provine din lat. *eremitus* < lat. *eremita* (< gr.). Ca *eremitus* să devină în românește **râmeș*, autorul bucureștean presupune următoarele transformări fonetice: 1. „afereza lui e- inițial neaccentuat”; 2. „trecerea următorului -e- [...] în -â-, provocată de -r- precedent”; 3. „asibilarea lui -t- latin + e, i în -ț(i)”. În fapt, aceste modificări nu se susțin în totalitate, deoarece: 1. e latin inițial și neaccentuat, urmat de r, nu dispăre, ci devine a (lat. *ericium* > *ariciu*⁸, lat. *erunco* > *arunc*⁹) (cu alte cuvinte, -r- deschide vocala precedentă¹⁰); 2. dacă al doilea e – neaccentuat – nu se sincopează (ca în lat. *veteranus* > *bătrân*), el se poate transforma în â prin faza a; 3. nici în *eremitus*, nici în *eremita*, t nu este urmat de iot pentru a se produce asibilația; iotul apare în etimonul grecesc *eremites*, invocată de I. Ionescu, însă în felul acesta

⁵ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 245.

⁶ I. Ionescu, *art. cit.*, p. 29.

⁷ C. Suciuc, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I, București, 1967, p. 137; II, București, 1968, p. 80.

⁸ *Istoria limbii române*, vol. II, 1969, București, Editura Academiei, p. 199.

⁹ Al. Philippide, *Originea românilor*, vol. II, 1927, Iași, p. 56.

¹⁰ *Istoria limbii române*, vol. II, p. 31.

lucrurile se amestecă și ipoteza pierde din caracterul coerent și riguros științific. Mai adăugăm că *i* latinesc lung și accentuat, cum este în *eremītus*, nu se transformă în *e*, ci rămâne neschimbat, deci nu-l justifică pe *e* din **râmeț*.

Toate acestea pledează pentru inacceptarea ipotezei transmiterii lat. *eremītus* în românește sub forma **râmeț*.

De fapt, termenul comun de la care trebuie să pornim este **râmete*, care se ordonează firesc în seria substantivelor cu terminația *-ete* și pluralul în *-eți*, așa cum sugerase N. Drăganu: *burete–bureți, știulete–știuleți*¹¹, la care mai putem adăuga o mulțime de cuvinte asemănătoare (cf. *Dicționar invers*): *castravete, ciuculete, erete, juvete, nămete, perete, scaiete, sticlete, vrăbete* etc. **Râmete* nu poate proveni decât din magh. *remete*, care, după *Magyar-román szótár* (București, 1961), are o singură accepție: „sihastru, pustnic”, dar, după cunoscutul *Dictionariu ungurescu-romanesco* al lui G. Barițiu (Brașov, 1869), are două sensuri: 1. „eremitu, sechastru, anachoretu (pustnicu)” și 2. „eremitagiu, sechastria” (acesta, sinonim deci cu *remetéseg* din același dicționar). Credem că aceste două înțelesuri se regăsesc în toponimele românești: primul în numele localităților *Râmeț AB* și *Remeț MM* (3), *BH* (cf. *Călugări BH, BZ*), al doilea în oiconimele *Remetea, Rimetea* (cf. *Călugăra BC*). *Râmeț* (pluralul lui **remete*, cu *i* mut după africata *ț*) este forma care a rezultat firesc din magh. *remete*: magh. *e* în interiorul cuvântului, indiferent de poziția accentului, rămâne ca atare în împrumuturile noastre din ungurește, iar după *r* (și alte consoane dure) > *ă*¹²: **râmete* (cf. băn. *Răméca*), de la care se ajunge ușor la **râmețe*. Celelalte forme sunt literarizate: *Remeți, Remetea, Rimetea*.

DLR nu înregistrează apelativul **râmete – *râmeți*, ci doar o creație savantă după magh. *remete: remeție* „schit” (dintr-o lucrare a lui N. Iorga).

3. Pătrunderea magh. *remete* în Ardeal și Banat se leagă, fără nici o îndoială, de tendințele expansioniste ale catolicismului (după schisma din 1054), pe urmele cuceririlor maghiare în Transilvania.

Atâta vreme cât primii regi arpadieni ai Ungariei au rămas în bune relații cu Bizanțul, ortodoxia slavo-românească din Ardeal și Banat și-a putut continua existența aici până în secolul al XII-lea. Ulterior, și mai ales pe vremea angevinilor, prozelitismul papal antiortodox a cunoscut o violență recrudescență în aceste ținuturi, dar și la est și la sud de Carpați¹³. El a fost susținut cu deosebire de mănăstirile franciscane din Ungaria¹⁴, care au luat naștere în secolul al XIII-lea, după fondarea ordinului franciscan al călugărilor cerșetori (1209) de către Sfântul Francisc din Assisi (1182–1226)¹⁵, dar și de alte ordine religioase. Este cunoscut

¹¹ N. Drăganu, *op. cit.*, p. 113.

¹² Király Francisc, *Contacte lingvistice*, Timișoara, 1990, p. 128-129.

¹³ Milan Šesan, *Despre limba liturgică la români*, în „Mitropolia Ardealului”, XX, 1975, nr. 1-2, p. 13.

¹⁴ Ioanichie Bălan, *Vetre de sihăstrie românească*, București, 1982, p. 287-288.

¹⁵ Așadar, călugării ortodocși de la mănăstirea Sfântul Ioan Botezătorul din Morisena (Cenad

din istorie că ordinele călugărești maghiare au fost așezate în vechea Transilvanie de regii unguri, care le-au înzestrat cu bunuri și privilegii, le-au fixat obiectivele, le-au organizat, le numeau șefii și dispuneau de soarta și averea acestora¹⁶.

Remetețiile care încep să răsără de-acum pe teritoriul țării noastre nu erau, după cum putem presupune, concepute în primul rând ca lăcașuri ale unei vieți isihastice, ci ca bastioane ale misionarismului catolic plantate în ținuturi cu o populație covârșitor românească. Misionarismul nu se practică în locuri pustii, ci în zone intens populate, în cazul nostru într-un puternic bloc etnic valah.

O privire aruncată asupra hărții alăturate arată că în județele Sibiu, Brașov și Covasna nu întâlnim remeteții. Lucrul acesta se explică prin faptul că aici exista deja o populație catolică încă din secolul al XII-lea, dar mai ales al XIII-lea – cea săsească. Ea se stabilise în sudul Transilvaniei însoțită de misionarii ei catolici¹⁷, cu care „râmeții” ar fi venit într-o inutilă și neloială concurență misionară. Colonizările săsești din județul Bistrița-Năsăud s-au făcut ceva mai târziu decât cele din sudul Transilvaniei¹⁸.

4. Misionarismul catolic maghiar nu viza numai populația românească din Transilvania, ci și populațiile slave din regiunile cu care se învecina Ungaria feudală. Așa se justifică prezența unor remeteții, atestate prin toponime (și istoric), în sudul Slovaciei: *Remethe* (1255; *Szepesremete* la 1873; azi: *Mnišek nad Hnilcom*¹⁹) și *Remetské Hámre* (magh.: *Remetevasgyár*²⁰, nu departe de granița cu Ungaria și de județul Satu Mare); în Ucraina subcarpatică: *Turji Remeti* (1451: *Remete*, 1808: *Turia-Remete*; magh.: *Turjaremete*²¹, la granița cu Slovacia și aproape de granița cu Ungaria, în zona Ujgorod); în nord-vestul Ungariei, nu departe de granița cu Slovacia: *Dunaremete*, localitate în zona Győr-Sopron (1443: *Remethe*)²², *Remeteség*, pustă lângă Tata (între Tatabánya și Komárom), *Remete-hegy*, deal în apropiere de Nagykovácsi, zona Budapestei, ultimele două cu atestări mai recente²³; și în Croația (care trece de la ritul slavono-bizantin la cel latin abia pe la mijlocul secolului al XIII-lea²⁴): *Remete*, în apropiere de Zagreb (în 1319, remeteție a

TM), după uciderea lui Ahtum (1028), n-au putut fi înlocuiți cu „12 călugări franciscani” (I. Bălan, *op. cit.*, p. 289), ci cu călugări benedictini (cf. Vasile V. Muntean, *Contribuții la istoria Banatului*, Timișoara, 1990, p. 122).

¹⁶ Onisifor Ghibu, *Ordinul franciscanilor conventuali („minorii”) din Transilvania*, II, București, 1937, p. XI.

¹⁷ Thomas Năgler, *Așezarea sașilor în Transilvania*, ed. II, București, 1992, p. 50.

¹⁸ *Ibidem*, p. 133.

¹⁹ Kiss Lajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, Budapesta, 1988, p. 569.

²⁰ Lelkes György, *Magyar helységnev-azonosító szótár*, Budapesta, 1992, p. 322.

²¹ Kiss Lajos, *op. cit.*, p. 686-687.

²² *Ibidem*, I, p. 397.

²³ *Ibidem*, II, p. 407; despre activitatea fraților Chiril și Metodiu în Moravia și în țările vecine și despre lupta dintre ortodoxism și catolicism în această zonă, vezi Milan Šesan, *Slavii, creștinismul și Roma*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, XXXVII, 1961, nr. 9-12, p. 615-633.

²⁴ Cf. *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Croatien und Slavonien*, Wien, 1902, p. 45.

ordinului Sf. Augustin: „heremiti ordinis sancti Augustini ...propre Zagrabiam”; cf. și 1292: „Procurator fratrum heremitarum de domo et conventu iuxta Zagrabiam”; 1377: *Remethe*²⁵) și *Remetinec*, în aceeași zonă²⁶.

De menționat că *remete*, ca entopic, nu figurează, așa cum este și firesc, în manualul de toponimie slavă al lui Vladimír Šmilauer, *Příručka slovanské toponomastiky*, Praha, 1970.

5. Remețiile ardelene și bănățene n-au dăinuit prea mult în forma în care au fost inițial înfiripate. Populația românească, gravitând în jurul acestora, i-a asimilat repede pe „râmeții” catolici²⁷, înlocuindu-i cu călugări ortodocși, iar schiturile, ca peste tot în România, de altfel, s-au transformat în sate care au evoluat în felul lor: unele au dispărut, altele s-au dezvoltat până la mărimea unui district bănățean²⁸ sau voievodat bihorean²⁹, altele au fost colonizate cu populație maghiară, fără dislocarea celei românești³⁰.

Putem afirma că, dacă în plan confesional ofensiva catolicismului maghiar în Ardeal și Banat a avut efecte aproape neînsemnate, în toponimie a lăsat numeroase urme: pe lângă *Remetea* (cu variantele sale), putem cita atâtea localități cu numele *Apatău*, *Beclean*, *Căpâlnaș*, *Căpâlna*, *Căpâlnița*, *Căptălan*, *Copalnic*, *Cristur*, *Mănăști(i)ur* etc., toate din maghiară.

Belinț, jud. Timiș

²⁵ Kiss Lajos, *op. cit.*, II, p. 407.

²⁶ *Příručník za primenu poštanskog broja*, [Beograd?], 1971, p. 44.

²⁷ De aceea, în dreptul unor asemenea localități găsim în documente mențiunea *possessio Valachalis* (Suciu II, p. 54).

²⁸ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, Cluj-Napoca, 1989, p. 54.

²⁹ *Ibidem*, III, 1986, p. 527.

³⁰ Este cazul localității *Remetea* BH, care, la 1445, este consemnată *Magyarremethe*, *Olahremethe* (Suciu II, p. 75).

PRENUME DEVENITE PORECLE ȘI SUPRANUME*

Așa cum se cunoaște, cele mai multe porecle și supranume au la bază cuvinte ce aparțin limbii comune, rezultă deci din apelative. Datorită acestui fapt, prin originea lor semantică, ele se pot grupa în categorii care au în vedere: trăsături umane (defecte sau particularități fizice: *Buzatul – Buzata, Chiorul – Chioara, Ciuntul – Ciunta, Ghebosul – Gheboasa, Lungul – Lunga, Surdul – Surda, Urecheatul – Urecheata* etc.; particularități psihice, năravuri, obiceiuri, deprinderi: *Cucoana, Fudulul – Fudula, Hoțul – Hoța, Puturosul – Puturoasa* etc.; felul de a vorbi al oamenilor), îndeletniciri (*Brutarul – Brutărița, Butnarul – Butnărița, Doctorița, Găzarul – Găzărița, Muzicantul* etc.), asemănări cu alte persoane, animale și plante, cărora li se atribuie, de obicei, o anumită trăsătură ca fiind specifică (*Broscoiul – Broasca, Cioroiul – Cioara, Găina, Rățoiul – Rața, Veverița, Vipera, Vulpea, Cartofa, Fasola, Pruna* etc.); etc. Dar există unele situații când acestea sunt formate de la *prenume*.

Poreclele și supranumele provenite din prenume se bazează, de obicei, pe asemănările dintre persoane, realizând prin similitudinea însușirilor un transfer denominativ. Acestea, din punct de vedere formal, pot fi *simple* și *compuse*.

A. Porecle și supranume simple

1. În cadrul diviziunii menționate, într-o categorie aparte se grupează prenumele care îndeplinesc rolul de porecle și supranume fără a-și schimba forma.

1.1. Devin porecle și supranume majoritatea prenumelor masculine și feminine care au o întrebuintare restrânsă, o formă curioasă sau nu sunt proprii localității sau regiunii respective. Sunt, în cea mai mare parte, prenume de proveniență cultă, pătrunse în limba română relativ recent, cărora li se alătură și unele vechi, devenite astăzi rarități sau unicate.

În această situație se află, cel mai adesea, prenumele proprii anumitor regiuni (de exemplu, *Florea, Florică, Marin, Floarea, Mița* etc., prenume întâlnite frecvent în Oltenia) și care, incidental, se întâlnesc în alte locuri (în Moldova, de exemplu) ca prenume ale unor persoane stabilite aici relativ recent. Ele par curiozități și astfel sunt atribuite drept porecle unor locuitori băștinași, care însumează trăsături fizice sau morale proprii persoanelor care le poartă.

* Comunicare prezentată la Al IX-lea Simpozion Național de Onomastică, Cluj-Napoca, 16-18 octombrie 1990.

De același tratament se bucură și așa-numitele prenume „alese”, prețioase, rafinate – proprii inițial doar mediului urban, dar întâlnite astăzi din ce în ce mai des și la sate –, folosite în dauna celor „tradiționale”, de origine calendaristică (de exemplu, *Ofelia, Suzana, Claudiu, Claudia* etc.). Colectivitatea, în special cea rurală, le respinge, ironizând acest lucru și stabilindu-le un alt rol, acela de poreclă.

De asemenea, devin porecle unele prenume vechi, în primul rând cele feminine, întâlnite din ce în ce mai rar și considerate de generația mai tânără a fi „urâte”, neexpresive (*Domnica, Paraschiva, Pachița, Profira, Zamfira* etc.).

1.2. În dese rânduri, îndeplinesc funcția de porecle și supranume prenumele pe care le poartă unele persoane care se caracterizează prin particularități fizice și psihice deosebite, de obicei posesorii unor defecte. În situația aceasta, un individ capătă drept poreclă prenumele altuia cu defect proeminent. Prenumele *Ion*, de exemplu, purtat de un „om șchiop”, devine poreclă pentru altcineva care are aceeași infirmitate. Aici se pot încadra și poreclele și supranumele date după prenumele purtate cândva de un individ pe care colectivitatea îl reține datorită unui fapt deosebit, bun sau rău, pe care acesta l-a săvârșit. Dacă cineva, *Gheorghe*, de exemplu, și-a legat numele de o întâmplare ieșită din comun, urmașul său sau altcineva din localitate primește drept poreclă sau supranume acest prenume, în cazul în care a făcut și el o faptă similară.

1.3. Izolat, unele prenume masculine sunt atribuite ca porecle femeilor (*Ion, Gheorghe, Vasile* etc., porecle pentru femei cu trăsături morale bărbătești), iar cele feminine devin porecle pentru bărbați (*Ileana, Maria* etc., porecle date unor bărbați, pentru a-l ironiza pe soțul subordonat soției).

Trebuie făcută remarca generală că primele două grupări cuprind fapte mult mai numeroase, iar răspândirea lor se face simțită astăzi pe un teritoriu din ce în ce mai mare. Ultima clasă este mai puțin reprezentată, exemplele apar doar întâmplător și ele au o circulație regională sau locală.

2. Unele prenume devin porecle și supranume prin schimbarea formei.

2.1. Cel mai obișnuit mijloc este derivarea cu sufixe, augmentative și diminutive. De obicei, fenomenul are loc în cadrul prenumelor feminine, dar se întâlnește și la cele masculine. Prin aceste derivate cu sufixe variabile, după genul celui care îl poartă, prenumele capătă un sens afectiv nebănuț, o valoare stilistică remarcabilă.

Sufixe cel mai des întrebuițate, care servesc la transformarea prenumelor în porecle sau supranume, sunt: *-ân, -ica, -ița, -oăica, -oi (-oăia), -ôs, (-oăsă), -uc(a), -uț(a)*:

-ân: Dumitran (< Dumitru), Vasilan (< Vasile) etc.;

-ica: Adela (< Adela), Profirica (< Profira), Zamfirica (< Zamfira) etc.;

-ița: Marghiolița (< Marghioala), Profirița (< Profira), Săftița (< Safta), Zamfirița (< Zamfira) etc.;

-oăica: Ilenoica (< Ileana < Elena), Mărioica (< Maria), Profiroica (< Profira), Săftoica (< Safta), Zamfiroica (< Zamfira) etc.;

-oi, -oăie: Floroi (< Florea), Ianoi (< Ion), Vasiloi (< Vasile); Ilenoia (< Ileana < Elena), Mărioia (< Maria), Săftoia (< Safta), Zamfiroia (< Zamfira) etc.;

-**ós(u)**, -**oása**: *Achimosu* (< *Achim*), *Maximosu* (< *Maxim*); *Ilenoasa* (< *Ileana* < *Elena*), *Mărioasa* (< *Maria*), *Profiroasa* (< *Profira*) etc.;

-**úc(a)**: *Ionuc* (< *Ion*), *Păvăluc* (< *Pavel*), *Petruc* (< *Petru*), *Vasiluc* (< *Vasile*); *Ilenuca* (< *Ileana* < *Elena*), *Măriuca* (< *Maria*), *Ionuca* (< *Ion*), *Săftuca* (< *Safta*) etc.;

-**úț(a)**: *Ionuț* (< *Ion*), *Petruț* (< *Petru*), *Vasiluț* (< *Vasile*); *Adeluța* (< *Adela*), *Ilenuța* (< *Ileana* < *Elena*) etc.

Uneori, izolat, prenumele feminine devin porecle sau supranume prin derivare cu sufixe masculine: *Ilenoi* (< *Ileana* < *Elena*), *Profiroi* (< *Profira*), *Săftoi* (< *Safta*) etc.

2.2. Mai rar apar cazuri în care prenumele masculine devin porecle sau supranume ca urmare a articulării lor cu articolul hotărât enclitic masculin (-l): *Ionul* (< *Ion*), *Antonul* (< *Anton*), *Culaiul* (< *Culai* < *Niculae*), *Mihaiul* (< *Mihai*) etc. Acest tip este o creație de dată recentă și poate fi întâlnit mai ales în medii sociale urbane.

Ca o concluzie privind aceste subdiviziuni discutate până acum, trebuie precizat faptul că cele mai multe dintre exemplele date sunt, de fapt, *porecle* și numai unele dintre ele pot fi și supranume. Totul este în funcție de loc, obiceiuri și temperamentul vorbitorilor.

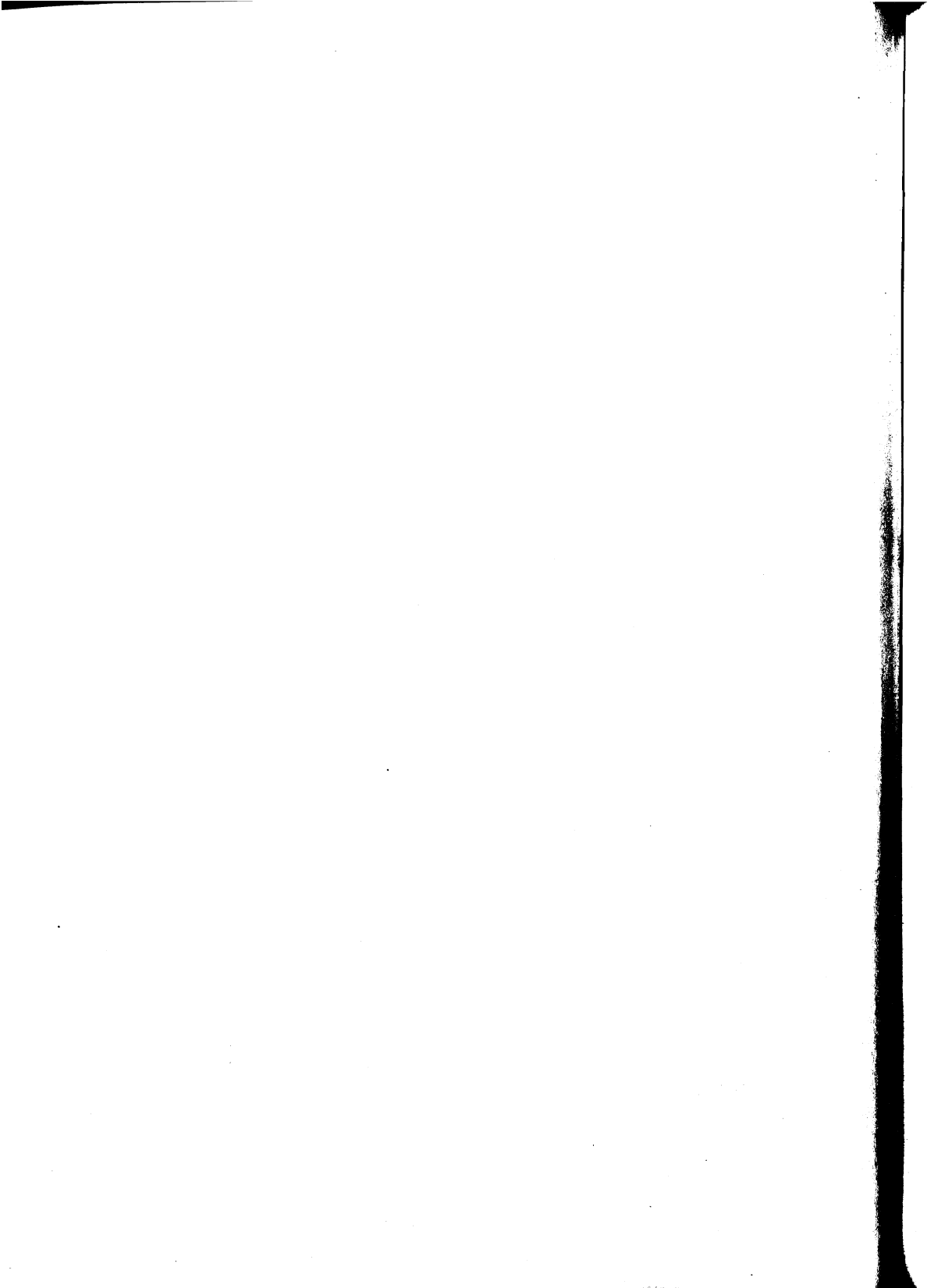
B. Porecle și supranume compuse

În alte situații, prenumele feminine și masculine intră în componența poreclelor sau supranumelor compuse. Ele pot fi forme de bază (articulate sau nu) și derivate, stau în cazul nominativ și sunt urmate de o poreclă simplă propriu-zisă în cazul genitiv, cu articol enclitic sau proclitic. Porecla care intră în compunere aparține, de obicei, mamei, tatălui, soțului sau soției: *Maria Friptei*, *Maria lui Fripta*, *Maria Căinelui*, *Maria lui Motan*, *Ion al lui Turbata*, *Vasile al lui Negru* etc.

În cazuri rare, prenumele este urmat de numele părții de sat în care persoana respectivă trăiește: *Ion din Deal*, *Vasile de la Pod*, *Gheorghe de pe Baltă* etc.

Spre deosebire de prima grupare, cea a creațiilor simple, în cazul formațiilor compuse majoritatea exemplurilor sunt *supranume* și doar câteva pot fi considerate *porecle*. Aici nota ironică și afectivă lipsește sau se situează pe un plan secundar, predominând caracterul antroponomic, acela de identificare obiectivă a persoanelor care le poartă.

Procedee de tipul celor discutate – nestudiate încă decât cu totul întâmplător – dovedesc că, în limba română, sistemul popular de denotație personală nu include doar *nume proprii primare*, dezvoltate de lexicul comun, prin individualizarea apelativelor (*șchiop* ‘boiteux’ devine *Șchiopul* ‘Le boiteux’), ci și *nume proprii secundare*, create de la prenume devenite termeni ai unei *clase onomastice* (*Ion* ‘numele unei persoane șchioape’ devine *Ion* ‘numele oricărei persoane șchioape’).



BAZA ANTROPONIMICĂ A TOPONIMIEI DIN OLTENIA*

Raporturile dintre două subsisteme mari ale numelor proprii, *antroponimele* și *toponimele*, sunt studiate din diverse perspective, în funcție de metodologia folosită și de materialul onomastic supus observației. În general, cercetările vizează nume individuale, grupuri sau tipuri „interesante” de nume. O imagine mai cuprinzătoare se poate însă obține prin examinarea, din punctul de vedere menționat, a masei totale de nume dintr-un teritoriu semnificativ ca mărime.

Disponând de ansamblul toponimiei dintr-o întreagă provincie (Oltenia), ne propunem, deci, să întreprindem analiza *tipologică și statistică* a numelor de locuri care conțin în structura lor, într-o formă sau alta, antroponime. Evident, o asemenea analiză a fost precedată de o amplă clasificare formativă a masei toponimice, pe baza metodologiei specifice a etimologiei toponimice. Multiplele aspecte subsumabile acestei problematici au fost¹ și vor fi dezbătute în alte studii. Aici vom menționa doar câteva dificultăți (disocierea între baza apelativă și cea antroponimică, îndeosebi în cazul supranumelor; evoluția cronologică a unor momente din formarea unităților toponimizate; penuria informațiilor cu privire la funcționarea în arealul de referință a antroponimelor implicate) și mijloace de soluționare a situațiilor neclare (valorificarea gradului probabilistic accentuat al etimologiilor „de grup”² și a bogatului fișier de antroponimie istorică existent în manuscris la Institutul de Lingvistică din București).

Demersul nostru parcurge din aproape în aproape scara tipologică a toponimiei, stabilind tipurile care cuprind nume de locuri cu bază antroponimică și examinând modul în care acestea s-au toponimizat. Clasele de toponime provenite din nume de persoane vor fi raportate statistic între ele și la tipurile toponimice în care se încadrează.

Vom avea în vedere atât toponimele provenite direct din antroponime, cât și pe cele la care toponimizarea a fost intermediată de alte niveluri, precizând în fiecare caz mecanismul prin care numele de persoane au devenit nume de locuri.

* Comunicare prezentată la Al X-lea Simpozion Național de Onomastică, Cluj-Napoca, 26-28 octombrie 1993.

¹ Ion Toma, *Despre clasificarea numelor de locuri*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, A, Iași, XXX, 1983-1984, p. 321-335.

² Idem, „*Etimologia de grup*” în toponimie, în LR, XXXIX, 1990, nr. 5, p. 448-451.

Printr-o asemenea metodă, încercăm să depășim studiul selectiv al relațiilor dintre cele două categorii de nume proprii și să configurăm „baza antroponimică” a toponimiei din Oltenia.

Demersul nostru a cuprins două etape: 1) *clasificarea tipologică* a toponimelor care provin de la antroponime; 2) *raportarea statistică* a tipurilor rezultate la categoriile toponimice generale în care se încadrează. Prezentarea celor două aspecte va fi făcută însă în paralel, pentru a se putea evidenția mai bine corelațiile și determinările rezultate.

Materialul pe care ne bazăm cercetarea a fost cules pentru *Dicționarul toponimic al României. Oltenia*, în curs de publicare. Corpusul examinat cuprinde 118 144 de nume de locuri. Analizând sursele de proveniență a unităților toponimice (antroponime, apelative, toponime), am constatat că antroponimele au participat la formarea a 58 183 dintre acestea, ceea ce reprezintă 49,2% din total. Procentul este, probabil, o surpriză, mai ales pentru toponomaștii ocazionali, care perpetuează ideea, bazată pe impresie ori pe o analiză insuficient fundamentată³, că majoritatea toponimelor provin din cuvinte comune. Explicațiile ponderii deținute de antroponime între sursele toponimiei pot fi diverse, așa cum vom încerca să arătăm în cadrul analizei pe tipuri. Putem anticipa însă că majoritatea acestor explicații stau în legătură cu statutul de nume proprii al antroponimelor, care le face propice să funcționeze, fără modificări sau cu modificări minime, ca toponime, deci tot ca nume proprii, dar de alt fel. Clasificarea tipologică a toponimelor provenite din nume de persoane are în vedere mărcile lexicogramaticale dobândite de antroponime în procesul toponimizării. Tipurile rezultate în urma aplicării acestui criteriu sunt: A. antroponime devenite toponime prin simpla schimbare a funcției, fără transformări formale; B. antroponime devenite toponime prin transformări sau asocieri.

A. Toponimele încadrabile acestui tip sunt, de fapt, la origine, antroponime utilizate ca toponime, prin transfer de funcție. Fenomenul a fost facilitat de contiguitatea purtătorilor numelor respective cu topicele denumite (în primul rând prin relațiile de proprietate sau de apartenență) și de capacitatea individualizatoare a antroponimelor (translată direct în domeniul topic). Dovada o constituie procentul apreciabil al toponimelor rezultate în acest mod – 37,8% din totalul toponimelor provenind din nume de persoane.

Aprofundând analiza, pot fi dissociate două subtipuri: a) toponime care provin direct din antroponime, fără intermedierea sau implicarea planului apelativ; b) toponime care provin din antroponime prin intermedierea sau implicarea planului apelativ.

Antroponimele devenite astfel toponime au formă de singular, masculin sau feminin: *Albota, Băbiciu, Bădica, Băranu, Blidaru, Gospodu, Frățuțu, Odreiu, Orlea, Pleșoiu, Tihomir, Vârvorea, Vlădila, Arvăteasca, Băleasa, Guguianca,*

³ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, [București,] 1963, p. 335.

Ilioanea, Moșoaca, Procopoia, Marița. Foarte multe dintre ele au o circulație redusă în sistemul antroponimic actual sau sunt numai recunoscute ca antroponime, fără a mai funcționa în prezent ca atare, ceea ce reduce posibilitatea unor ambiguități funcționale. O dată cu schimbarea câmpului „referențial”, aceste nume au pierdut caracteristicile flexionare subsumate „genului personal” (atributul și complementul direct, în G. D., cu articolul proclitic; complementul direct, în Ac., cu prepoziția *pe*), ceea ce le facilitează „comutarea” pe poziții toponimice.

Se observă, chiar din exemplele oferite, diversitatea tipologică a antroponimelor toponimizate. Aceasta reprezintă însă o altă problemă, care, cu toate că a beneficiat de contribuții consistente⁴, necesită în continuare eforturi științifice.

Aceste toponime dețin 29,66% din totalul numelor de locuri din Oltenia, toponimizate în formă absolută, fără nici o transformare sau adăugare, prin simpla schimbare a statutului funcțional (din nume comun în nume propriu).

Pondere inferioară celei deținute de antroponime la nivelul ansamblului toponimiei zonei se datorește concurenței apelativelor care, descriind nemijlocit topicele desemnate (*măgura, văioaga, stejarul, lupăria, lunca, poteca, balta, pârăul, izlazul, sălașul* etc.), sunt transparente semantic, deci ușor de „înțeles” și folosite ca repere. Probabil că cei care consideră că baza apelativă a toponimelor e dominantă se referă, de fapt, la acest tip de toponime, formate prin conversiune.

B. Toponimele cuprinse în acest tip sunt mult mai diversificate decât cele incluse în tipul A.

a) Primul subtip privește nume de persoane devenite toponime printr-un stadiu intermediar apelativ, de nume de grup, realizat cu ajutorul sufixelor specifice -i (*comani* > *Comani*); -oi (*ștefănoi* > *Ștefănoi*); -ei (*zlătărei* > *Zlătărei*); -eni (*băltineni* > *Băltineni*); -ani (*cotani* > *Cotani*); -ari (*velicari* > *Velicari*); -ești (*mușetești* > *Mușetești*); -oni (*bălășoni* > *Bălășoni*). Aceste toponime fac parte tot din categoria toponimică generală a cuvintelor toponimizate în formă absolută, printr-o „conversiune” *sui generis* în nume proprii de loc. Ele reprezintă 12,25% din totalul categoriei, mult mai puțin decât tipul analizat sub A. Cauzele acestei reprezentări mai modeste rezidă în: funcționarea restrânsă în timp și spațiu a modelului (care în perioada veche și în anumite zone geografice se dovedește mult mai puțin activ); legarea toponimului de numele proprietarilor, care nu sunt întotdeauna relevanți; riscul omonimiilor (a se vedea numeroasele nume de *Popești, Ionești, Ștefănești, Deleni, Câmpeni* etc.); o anumită dificultate în disocierea de antroponimele omonime.

În ultimă instanță, hotărâtoare a fost orientarea sistemului nostru toponimic de origine antroponimică spre forme de singular, spre deosebire de sistemele altor limbi romanice (în primul rând italiana), care au preferat, din cauze la care nu ne vom referi aici, formele de plural. Merită să observăm că cele două tipuri de

⁴ Exemplare sunt cele două cărți ale lui Ioan Pătruț: *Onomastica românească*, București. 1980 și *Nume de persoane și nume de locuri*, București. 1980.

toponime provenite din antroponime, prezentate anterior, cuprind împreună 41,90% din totalul toponimelor simple, în care se încadrează, fiind așadar încă inferioare procentual numelor de locuri provenite din apelative, care-și confirmă astfel dominanța în rândul toponimelor simple.

b) Toponimele derivate pot avea și ele origine antroponimică, fiind, însă, intermediare de toponimele-bază ale derivatului (care sunt, de fapt, toponime tip A sau B a). Exemple: *Dobrușa* (< *Dobra*); *Comăncelu* (< *Comanca*); *Bălăcel* (< *Balaci*); *Sârbuleșu* (< *Sârbu*); *Bălșoara* (< *Balș*); *Ungurica* (< *Unguru*); *Ursăchița* (< *Ursache*). Sufixele sunt întotdeauna diminutive, având în toponimie sensul de „apropiere”, „subordonare”, alături de cel de relație cantitativă. Numărul toponimelor de acest tip este foarte redus, cuprinzând 3,4% din totalul toponimelor derivate în care se încadrează. Explicația constă în faptul că toponimele derivate desemnează în cea mai mare parte ape curgătoare, văi sau vârfuri de munte, care sunt denumite rar antroponimic.

c) Toponime create prin adăugarea la antroponime a unor determinanți. Aceștia pot fi: prepoziții (*Su Busculești, Între Mătăsari*), adjective (*Bădeștii-ai Mari, Brădeștii Bătrâni, Vălenii Mari*), adverbe (*Giuleștii de Sus, Amărăștii de Jos*) sau substantive (*Coșofenii din Fașă, Vălenii de Munte*). Numărul unor astfel de formații este mic, reprezentând între 1 și 3 procente din tipurile toponimice generale din care fac parte. Este evident că antroponimele nici în momentul toponimizării, nici după aceea, nu au nevoie de determinanți pentru a individualiza locurile respective.

d) Toponime rezultate din asocierea antroponimelor, ca determinanți, cu un termen inițial, de regulă entopic. Sunt mai multe subgrupe:

– antroponimul este la nominativ (*Pădurea Gigărtu, Cotu Bibescu, Vâlceaua Gibirlete, Moșia Livezeanu*). Reprezintă 56% din tipul toponimic general;

– antroponimul este la genitiv: singular, articulat enclitic (*Ulmii Ciolcăi, Via Pităresei, Claița Țocăi, Poiana Firii, Câmpu Oprii, Lacu Dobrii*) sau proclitic (*Buruga lu Păhuiu, Păru lu Bălan, Mejdina lu Stan, Bunaru lu Niță, Coasta lu Făsușii*); plural (*Teiu Udroilor, Braniștea Măcărănilor, Plaiu Copăceștilor*). Aceste toponime dețin 68,57% din totalul toponimelor compuse care au pe poziția secundă un termen în genitiv. Avem de-a face deci cu un tip toponimic majoritar antroponimic, explicabil prin sensul de posesie pe care-l exprimă genitivul numelor de persoane și care este foarte potrivit pentru individualizarea unor topice;

– antroponimul este în acuzativ (*Fântâna din Poncea, La Luncă la Basamacu, Vâlceaua cu Pătru, Lunca de la Mărășești, Gurguiu la Stoienescu*). Acest subtip cuprinde 7,24% din tipul toponimic general, care, dezvoltând o relație atributivă cu prepoziție, preferă apelativul pe poziția secundă.

Din clasa mare a toponimelor compuse, 59,26% conțin în structura lor antroponime, ceea ce contrazice impresia că antroponimele se toponimizează mai ales ca nume simple.

Aspectul nou față de cercetările de până acum și care se dovedește a fi esențial din perspectivă statică este studierea toponimiei ca fenomen de masă. În

care dominanța cantitativă o deține microtoponimia. Aceasta, aflându-se în orizontul spațial optim, vizual și socioeconomic, al vorbitorilor, este organizată denominativ sub formă de rețea scalară, ce trebuie să individualizeze un număr mare de topice de același fel (fântâni, copaci singuratici, proprietăți funciare etc.). Elementele active în raport cu aceste topice, ca proprietari, ctitori, constructori etc., sunt oamenii, iar individualizarea lor prin nume este deja funcțională în comunitatea sociolingvistică. De aceea, antroponimele se dovedesc propice pentru deservirea rețelei de microtoponime ca factori individualizanți.

Concluzionând, putem afirma că baza antroponimică a toponimiei din Oltenia este apreciabilă atât ca pondere cantitativă (49,2%), cât și ca diversitate. Registrul prezențelor antroponimice în toponimie este foarte larg, cuprinzând atât forme simple cât și forme derivate și compuse. Mecanismele de toponimizare sunt și ele diferite: conversiunea directă; intermedierea planului apelativ sau toponimic; adăugarea de sufixe; asocierea, ca regent sau determinant, cu alte categorii de termeni.

Cele mai bine reprezentate tipuri sunt, dintre toponimele simple, cele formate prin conversiune și cele care au avut o fază intermediară apelativă de nume de grup, iar dintre toponimele compuse, cele care conțin antroponimul ca termen secund în genitiv. Celelalte tipuri, mult mai puțin numeroase, sunt caracteristice și, de multe ori, realizate ca structuri ad-hoc.

*Str. Obcina Mare, I/23
București, sector 6*

UNELE ASPECTE DIALECTALE ÎN ENTOPICA DOBROGEANĂ*

Pentru a înțelege mai bine diferitele aspecte dialectale ale sistemului entopic dobrogean, considerăm că este necesar să facem mai întâi unele precizări referitoare la populația aflată în spațiul geografic dintre Dunăre și Marea Neagră.

Românilor băștinași din Dobrogea, supranumiți și *dicieni*¹, li s-au alăturat în anumite momente alți români veniți din celelalte teritorii din stânga Dunării, mai ales din județele Ialomița, Buzău și Brăila, așa-numiții *cojani*, și din județele vecine ale Moldovei, cunoscuți sub numele de *moldoveni*. Unii dintre aceștia se refugiau în Dobrogea pentru a scăpa de obligațiile fiscale și de îndeplinirea corvezilor și a zilelor de muncă datorate boierilor, de serviciul militar etc. Alții veneau ca lucrători sezonieri în timpul muncilor agricole de vară, pe baza unor înțelegeri între domnitori și Poartă². Acestora li se adăugau români ardeleni, în special cei din satele de pe direcția Brașov – Făgăraș – Sibiu – Orăștie, zonă în care oieritul a fost întotdeauna ocupația principală a localnicilor. Cunoscuți în Dobrogea sub numele generic de *mocani*³, aceștia erau supranumiți după locul de baștină *bârsani*, *săceleni*, *brăneni*, *moroieni*, *făgărășani*, *mărgineni* etc.

Istoriograful maghiar Nicolae Bethlem îi amintește pe mocani trecând în Dobrogea încă din anul 1662⁴, iar Tratatul de la Kuciuk-Kainargi din anul 1774 cuprindea o clauză specială privindu-i pe românii transilvăneni care păstoreau aici. În sfârșit, un alt val de români (munteni, moldoveni, olteni, bănățeni) s-au așezat în Dobrogea în special după anul 1878. Aceștia au fost colonizați de către noua stăpânire românească.

* Comunicare prezentată la Al X-lea Simpozion Național de Onomastică, Cluj-Napoca, 26-28 octombrie 1993.

¹ Denumirea *dician* pare a păstra, după G. Vâlsan (vezi „Graiul românesc”, I, 1927, nr. 7, p. 142 și idem, *Opere postume*, București, 1936, p. 49), ultima amintire a vechii mitropolii de la Vicina-Dicina.

² T. Mateescu, *Țăranii din Moldova și Țara Românească la muncile agricole în Dobrogea (sec. XVIII – prima jumătate a sec. al XIX-lea)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, XIX, 1972; apud M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, I, București, 1960, *passim*.

³ D. Șandru, *Mocanii în Dobrogea*, București, 1946, p. 13.

⁴ E. Mateș, *Păstorii ardeleni în Principatele Române*, Arad, 1925, p. 187-188.

Toate acestea au făcut ca pe teritoriul Dobrogei să existe un conglomerat de populații (dacă le avem în vedere și pe acelea de proveniență turcă, tătară, lipovenească, ucraineană, greacă, găgăuză, macedoneană etc.). Nu întâmplător, pentru geograful C. Brătescu, Dobrogea este, din punctul de vedere al populației, „un muzeu etnografic viu”⁵, iar pentru antropologul Eugène Pittard, care a făcut serioase cercetări aici, Dobrogea este „un extraordinar mozaic de rase, un magnific laborator de etnografie comparată”⁶. În corespondența dintre agronomul Ion Ionescu de la Brad, care cercetase amănunțit Dobrogea pe la 1850, și Ion Ghica se arată că „[...] în privința etnografică, nu cred să fie vreo țară mai interesantă decât Dobrogea, în privința felurii neamurilor ce o locuiesc și dintre care acum românii au preponderență [...]”⁷.

Situația de mai sus este reflectată atât în entopica din Dobrogea, cât și în toponimie.

Termenii entopici generali de tipul *vale*, *deal*, *movilă*, *baltă*, *râu*, *izvor* ș. a. sunt cunoscuți și în Dobrogea, însă, aici, acestora li se adaugă și unele dublete (corespondentul lor) din limbile turcă, ucraineană, rusă. Astfel, alături de acești termeni apar entopice ca *bair* „deal”, *deré* „vale”, *dag* „munte”, *ghiol* „lac”, *ceatăl* „bifurcație”, *bogáz* „strâmtoare”, *ciucúr* „groapă”, *iuc*, *iuiúc* „vârf de deal” etc., toate de origine turcă; *báhno* „loc băltoș”, *bálca* „vale, adâncitură cu apă mocirloasă”, *cosá* „loc pe unde se poate trece o apă cu piciorul”, *crévo* (*crívo*) „loc unde o apă, un deal, face un cot foarte pronunțat”, *dupló* „gaură în stâncă, scorbura”, *ghirca* „gaură, văgăună ca o grotă”, *hóstra* „vârf ascuțit”, *muhéla* (*muhélca*) „culme”, *ostrevóc* „grind” sau *hradá*, *hradénca* (*hredínca*) cu același sens ș. a. de origine ucraineană și rusă. Toate aceste entopice au devenit și toponime.

În ceea ce privește entopicele speciale, care au o răspândire restrânsă, constatăm că în Dobrogea există o mare varietate. Ele sunt întâlnite în acele zone ale Dobrogei unde s-au așezat populații, în general grupate, provenite din alte regiuni ale țării.

Astfel, se întâlnesc termeni specifici Moldovei, în special în nordul județului Tulcea, ca *bahná*, *bâtcă*, *bâlc*, *beucă*, *bortă*, *căuc*, *cheatră* (*chetros*, *chetricea*, *chetrărie*), *chept*, *chicior*, *chisc*, *cloacă*, *colțănuș*, *custură*, *găvan*, *gârlici*, *holm*, *hrubă*, *jidov*, *jurughiță*, *mâglă*, *moghilă*, *mălitură*, *oboială*, *poală*, *stiolboană*, *suşitură*, *șă*, *toloacă*, *țăpuș*, *toampă*, *zâplan*; termeni specifici Transilvaniei: *barc*, *barcău*, *barcălu*, *borcut*, *clap*, *copârț(ău)*, *cucă*, *dorângă*, *dură*, *durdumeu*, *geanț*, *păcui*, *surduc*, *tău*, *tâmpă*, *țanc*, *figlău*, *toancă*, *topliță*, *zănoagă*; termeni specifici Banatului: *bară*, *bunar*, *cicioară*, *cucă*, *cuculeu*, *picui*, *ploștină*, *pogor*, *ponor*,

⁵ C. Brătescu, *Populația Dobrogei, în Dobrogea – cincizeci de ani de viață românească*, București, 1928, p. 210.

⁶ Eugène Pittard, *Les peuples des Balkans*, Genève – Paris, 1920, p. 26.

⁷ Victor Slăvescu, *Corespondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica, 1846–1874*, București, 1943, p. 121; cf. și p. 110.

potoc, pripor, prislop, surupină, tâlvă, vârv, zapodie, zăton; termeni specifici Olteniei: *băltină, crivină, găldan, glămeie, hoagă, hududoii, hunie, janț, japcă, mlacă, padină, prival, rovină, zăpor*; termeni specifici Munteniei sunt mulți și răspândiți pe tot teritoriul Dobrogei.

Fără îndoială că Dobrogea prezintă și termeni cunoscuți numai în zonă, în general de origine turcă-osmanlăie, ca: *alân* „loc neted și deschis, loc în apă fără vegetație”, *alceac* „teren lăsat jos; vale”, *arcă* „spate, deal rotunjit”, *bataclăc* „baltă”, *cainac* „izvor”, *cairac* „gresie, deal pietros”, *ceai* „pârâu, loc umed”, *cuiu* „izvor, fântână, puț”, *culac* „ureche; vale înfundată, fundătură”, *iailă* „podis, platou, șes neted pe o înălțime”, *iar* „râpă, prăpastie”, *ovă* „câmpie”, *sazlăc* „păpuriș”, *sel* „torent, șuvoi, puhoi”, *su* „apă”, *suluc* „loc în formă de vas în care se adună apă”, *tepe* „colină, deal”, *tiumséc* „ridicătură, moviliță”, *tombalac* „movilă în formă rotundă”, *zumburluc* „vale îngustă, neîmpădurită” etc.

În unele localități dobrogene cu populație amestecată apar o serie de termeni specifici cu circulație restrânsă, a căror proveniență este greu de stabilit. Astfel, termenul *cleanț* „stâncă; strâmtoare” se întâlnește deopotrivă în Banat și în Oltenia, *cârșie* „stâncă, vârf stâncos” în Banat și sudul Transilvaniei, *dolină* „vale mică, luncă” în Banat, Oltenia, Moldova și Transilvania, *cioclovină* „vârf, înălțime” în Banat, Oltenia și Transilvania sau *stârmină* „râpă, loc stâncos” în aceleași zone.

Din punctul de vedere al reflectării în toponimie, observăm că, în vreme ce termenii entopici generali, discutați la început, apar frecvent, ceilalți, cu arie restrânsă, specifici diferitelor provincii românești, se întâlnesc mai rar în numele proprii de locuri. În cele ce urmează, vom da câteva exemple:

1) Nume de locuri atribuite de moldoveni: *Căușu* „vale ca o scobitură” (satul (în continuare: s.) Sabangia – TL), *Chetroasa* „pantă” (s. Grindu – TL), *Chiatra* „stâncă” (s. Rachelu – TL), *Chetriceaua* „colț de stâncă pe un dâmb” (s. Garvan – TL), *Chiscu* „deal” (s. Aliman – CT), *Colțănușu* „deal” (s. Casimcea – TL) ș. a.

2) Nume de locuri provenite de la bănățeni: *Cliuci* „trecătoare” (satul Ghindărești – TL), „loc de trecere între grinduri” (s. Grindu – TL), *Ploștina de la Moară* „mlaștină” (s. Osmancea – CT), *Ponoru de pe Dâmb* „loc prăpăstios” (s. Dunărea – CT) etc.

3) Nume de locuri atribuite de olteni: *Hududoii Ciobanului* „vale” (s. Greci – TL), *Hunia Înclinată* „înfundătură” (s. Osmancea – CT). În localitatea C. A. Rosetti, județul Tulcea, întâlnim foarte multe toponime formate cu termenul *japcă* „loc neadânc în regiune inundată, în care se păstrează apă”. Dăm mai jos câteva exemple: *Japca lu Lampache*, *Japca lu Tănase*, *Japca Hărmanilor*, *Japca Morilor*, *Japca Mare*, *Japca Ungurului* etc.

4) Nume de locuri atribuite de către ardeleni: *Barcău lu Mocanu* „luncă” (s. Osmancea – CT), *Clopu Ascuțit* „vârf de deal” (s. Ion Corvin – CT), *Dorna Păcurarului* „cascadă” (s. Aliman – CT), *Țancu Caprei* „vârf stâncos” (s. Greci – TL) etc.

5) Nume de locuri atribuite de populația turcă-osmanlăie: *Curú Alceác* „vale” (s. Ion Corvin – CT), *Cará Burún* „deal” (s. Jurilovca – TL), *Cainácu* „izvor” (s. Poarta Albă – CT), *Cuiugiúc Culác* „vale” (s. Băneasa – CT), *Harami Iuc* „movilă” (s. Cobadin – CT), *Sará Iarlác* „deal” (s. Deleni – CT), *Sulúcu* „loc adâncit” (s. Jijila – TL), *Zumburlúc* „vale” (s. Goruni – TL) etc.

În concluzie, trebuie reținut faptul că în Dobrogea sistemul entopic este variat și seamănă foarte mult cu sistemul entopic din restul țării. Singura deosebire o constituie existența unui număr de termeni entopici de proveniență turco-osmanlăie. O parte dintre ei s-au putut păstra în numele proprii de locuri pe care le folosesc chiar vorbitorii de limbă română, acestea fiind preluate de la generațiile mai vechi.

ITALIANO E ROMENO

Il confronto tra due lingue è qualcosa che sorge spontaneo appena se ne presenti l'occasione. A tutti capita di osservare che tale o tale lingua è più semplice, più chiara, più armoniosa, più energica ecc. di tal altra. Sono giudizi soggettivi, estetici, dal valore molto relativo. È possibile naturalmente anche un punto di vista oggettivo, che, escludendo ogni pretesa estetica, cerca di osservare le strutture delle lingue.

Non esiste tuttavia un unico metodo oggettivo di confrontare due lingue, così come, si sa, non esiste una sola scienza linguistica. I vari rivolgimenti che in Europa e in America hanno interessato lo studio del linguaggio particolarmente nell'ultimo mezzo secolo, hanno lasciato la situazione per così dire in sospenso: il metodo storico-comparativo ottocentesco, nonostante le critiche di Saussure e dello Strutturalismo, non è scomparso né ha ceduto il campo, ma ha dovuto solo dividere l'esclusiva con altri metodi e teorie: lo Strutturalismo, appunto; la Grammatica generativa, sorta negli anni Sessanta da un'acuminata polemica contro lo stesso Strutturalismo; la Tipologia linguistica; la Sociolinguistica ecc. ecc. L'elenco potrebbe ancora continuare, visto che ogni teoria comprende varie versioni e, talora, scuole nazionali o locali. Ma non è questo il nostro scopo. Piuttosto, vorrei dire che una certa integrazione di punti di vista diversi è augurabile, anche se, naturalmente, bisogna evitare ogni confuso eclettismo.

Per venire al problema del confronto di due lingue, questo può venire affrontato legittimamente da diversi punti di vista. Nella prospettiva storica, quando il primo posto spettava alla leggi fonetiche, che, nel nostro caso, descrivevano obiettivamente il passaggio dal latino alle lingue romanze, il romeno e l'italiano sono state considerate spesso come le due lingue romanze più vicine. Questo giudizio riposava in particolare su un test: quello morfologico della formazione del plurale. Italiano e romeno, assieme all'estinto dalmatico, avrebbero infatti un plurale vocalico, formato dal nominativo latino. Le lingue romanze occidentali, invece, dal portoghese alle diverse varietà dette ladine o retoromanze, passando per lo spagnolo, il catalano, il francese, il provenzale, il franco-provenzale, formano il plurale con la *-s* dell'accus. latino. Così mentre per es. lo spagnolo ha *aguas* < AQUAS, *lobos* < LUPOS, *pies* < PEDES, l'it. ha *acque*, *lupi*, *piedi* e il romeno *ape*, *lupi*, *munți*, forme tratte, si pensava, dal nominativo.

La prova serviva ad avvicinare italiano e romeno pur senza farne un unico gruppo (un ruolo di ponte veniva attribuito all'estinto dalmatico, la parlata

romanza parlata un tempo sulla costa orientale dell'Adriatico, poi cancellata dall'espansione del veneziano e del croato, che condivideva lo stesso tipo di formazione del plurale).

Oltre alla limitatezza, questo argomento soffriva di un altro inconveniente: il plurale italiano è ancora vocalico, ma quello romeno presenta oggi una fenomenologia ben più ricca: accanto all'alternanza vocalica *inel: inele, socru: socri, ac: ace* appaiono quelle in cui una consonante è palatalizzata come in *an: ani, lup: lupi, moș: moși, pom: pomi* ecc.; *bărbat: bărbați, berbec: berbeci; fag: fagi; urs: urși* ecc. Si noti che, limitatamente ad alcuni casi, la palatalizzazione, senza perdita della *-i*, è presente anche in italiano: *medico: medici, storico: storici*, ma anche *arco: archi* e *oca: oche*, mentre nella serie sonora le forme palatalizzate sono più rare (*re magi*, ma *drago: draghi, fungo: funghi, strega: streghe*). Ci sono tuttavia altri due casi connessi a quello del pl. Il primo è quello delle forme latine NOS e VOS, che fanno in romeno come in italiano *noi* e *voi*, con apparente passaggio di *-s* a *-i*, o cambio di desinenza. Il secondo è il caso della 2.a pers. sing. del verbo, che di nuovo forma un problema strettamente connesso a quello del plurale, visto che anche qui la gran parte delle lingue romanze hanno *-s* (sp. *dices*, fr. tu *dis*), ma il rum. e l'it. hanno una vocale, *-i* (*zici, dici*: si noti anche la palatalizzazione in entrambi i casi). Nella I coniugazione il romeno ha *-i* (*cânți*), come l'it. mod., ma l'it. ant. aveva *-e*: CANTAS > *cante* > *canti*.

Come si vede, quello che ho mostrato non è un fenomeno isolato, ma un gruppo, seppur ristretto, di fenomeni solidali. E tuttavia è molto difficile trovare altri casi nel dominio romanzo in cui romeno e italiano si accordino, come nel caso visto, contro le altre lingue, o almeno io, fin adesso, non sono riuscito a trovarne.

Nonostante le apparenze, questo genere di osservazioni presuppone un'analisi sincronica dei dati, precedente a ogni ipotesi diacronica. Usciamo quindi fuori dal metodo storico tradizionale.

Se, nel suo schema generale, il metodo storico-comparativo studiava le lingue al confronto con il latino, lo Strutturalismo le confrontava in modo secco tra di loro, senza un *tertium* intermedio. Nonostante la legittimità di questo punto di vista, il risultato era spesso paradossale: lo studio *contrastivo* (come si chiamava, e ancora si chiama) si concentrava sulla differenze, e dava l'impressione che ogni lingua fosse un organismo in sé. Le differenze venivano messe in rilievo, esaltate, mentre i tratti comuni risultavano messi in ombra.

Ed ecco apparire la Grammatica generativa con un suo fortissimo a-priori: dietro a tutte le lingue storico-naturali sta una forma sola. Tutte le lingue hanno un nucleo comune, detto da Chomsky, il fondatore e tuttora l'esponente più autorevole di questo indirizzo, UG (*Universal Grammar*). Ho già ricordato che l'obiettivo polemico della Grammatica generativa al suo nascere era stato lo Strutturalismo, in particolare nella sua accezione americana. Come alle volte succede, un effetto di questo rivolgimento è stato di rivalutare certe posizioni che sembravano fatalmente superate. Un es. è proprio il caso del plurale che abbiamo visto. Anche se la prospettiva non è più storica, come in passato, di nuovo

un *tertium comparationis* si interpone tra una forma e la sua analisi: questa volta è la struttura soggiacente o profonda. Ora nel plurale romeno le forme palatalizzate presuppongono proprio la presenza di una *-i* (una *-i* soggiacente o profonda) che provoca in superficie la palatalizzazione. Ecco che le due forme, italiana e romena, ridiventano simili. Ciò che la grammatica storica aveva collegato e lo Strutturalismo separato, torna ad essere unito attraverso la Grammatica generativa. Possiamo continuare a considerare questo fenomeno, quindi, come un elemento di somiglianza tra italiano e romeno.

Questo approccio sincronico non esclude un ritorno alla storia, anzi lo studioso che abbia raggiunto delle certezze sul piano sincronico tornerà più forte a quello diacronico. Nel caso del plurale e della 2.a pers. sing., tuttavia, i fatti sono intricati. Secondo l'ultima, autorevole, messa a punto del problema da parte di Maiden 1998a, p. 95-101, le forme del plurale sia del romeno che dell'italiano deriverebbero in realtà proprio dall'accusativo latino: l'esito vocalico sarebbe il risultato dell'evoluzione della *-s* finale (come già supposto, del resto, da studiosi come Lausberg, Reichenkron e Tekavčić). Solo il pl. della II decl. (it. e rum. *lupi*) potrebbe dipendere dalla conservazione del lat. *LUPI*, senza escludere l'influsso analogico della III decl. (it. *cani*, rom. *câini* < CANES, CANIS). Se è così, allora la coincidenza tra romeno e italiano consisterebbe non nel modo di formazione del plurale, ma nello stesso trattamento della *-s* finale, sarebbe cioè di origine non morfologica, ma fonetica. Si tratta sempre di un fatto significativo, anche se a un livello gerarchico inferiore di quello supposto originariamente.

Per tornare alla diversità dei metodi, lo studioso è oggi posto davanti a un incrocio di più strade, e deve scegliere quale metodo preferisce. Diversamente che in altre scienze, e nella stessa linguistica in altri tempi, non c'è una necessità che si imponga al linguista facendolo aderire a questo o a quel paradigma. Siamo, come dicevo prima, sospesi.

Come decidere, quindi?

Tra i vari criteri, c'è quello dell'adeguatezza, che ci dice: rivolgiti al metodo che risolve meglio i tuoi problemi e che ne risolve di più. Questo criterio sembra a prima vista il migliore, ma si rivela nei fatti poco praticabile. Le soluzioni che noi diamo ai problemi scientifici, come a quelli della vita, sono raramente perfette: ma siamo sicuri che questo dipende dagli strumenti, cioè in questo caso dal metodo adottato? O non siamo noi, con la nostra debolezza, a usarli male o insufficientemente? Veramente il difetto è nel metodo? Siamo sicuri che una certa soluzione sbagliata non potrebbe diventare giusta e illuminante solo con qualche modifica, alla quale non abbiamo pensato?

Nello scegliere gli strumenti di lavoro, ci guida piuttosto che una certezza, un'intuizione: un'intuizione che ci fa intravedere una via che, ci sembra, potrebbe aiutarci ad andare più lontano, o addirittura a fare un viaggio più interessante che per un'altra.

Tra i diversi punti di vista possibili, quello che a me è sembrato e continua a sembrare più interessante è quello che consiste nel confrontare delle lingue

tenendo presente il loro punto di partenza comune e vedendo in che modo lo hanno conservato o lo hanno fatto evolvere.

Come vedete, è un punto di vista storico. Ma si differenzia dal metodo storico-comparativo perché nell'analisi dei fenomeni linguistici mi servo di un'analisi sincronica, frutto dello strutturalismo, della grammatica generativa e anche della tipologia linguistica che risale a Greenberg. Nella parte che segue proverò a eseguire un confronto tra italiano e romeno in questa chiave, riprendendo in parte le analisi che si trovano nella mia opera *Nuova Introduzione alla Filologia romanza* (Renzi 1985).

Visto che il mio desiderio è quello di esaminare vari fenomeni, non mi soffermerò sulle tecniche con cui questi dovrebbero essere analizzati. Se lo volessi fare, ogni fenomeno si trasformerebbe in un oggetto bisognoso di una lunga esposizione.

Si pone il problema: quali fenomeni analizzare?

In teoria i fenomeni da analizzare sarebbero moltissimi, tratti dai diversi livelli dell'analisi linguistica: fonologia, morfologia (che a sua volta si divide in morfologia derivativa e formazione delle parole), sintassi, lessico, semantica. Nessuna di queste componenti è irrilevante nell'osservazione della differenza linguistica, come non lo è nella concreta esperienza del parlante bilingue. Ma il lavoro di confronto, seppure interessantissimo in tutti i suoi dettagli, sarebbe troppo. Bisogna scegliere.

C'è una scelta che si impone.

Il confronto più redditizio è quello che si opera al livello sintattico, dove le differenze sono poche e sono per questo tanto più importanti. Non per nulla la sintassi è il livello al quale si situa, nella teoria della Grammatica generativa, l'analisi delle strutture più profonde, quelle che più si avvicinano all'universalità linguistica (senza con questo escludere che si possa pensare anche a una universalità fonologica, della quale, già prima di Chomsky, aveva stabilito i solidi fondamenti il grande Roman Jakobson).

L'analisi del livello sintattico può così isolare i fenomeni più individuali, di livello alto di una lingua, facendoli risaltare sullo sfondo delle soluzioni più comuni presenti nella maggioranza delle lingue.

Sempre nella terminologia della Grammatica generativa si definiscono le forme più comuni *non marcate* e quelle più rare, o individuali, specifiche a questa o a quella lingua, forme *marcate*.

Esaminerò come primo fenomeno quello della struttura della frase, così come si presenta nell'ordine delle parole.

La cellula originaria della struttura è quella che riguarda Verbo e Oggetto. Possiamo avere VO e OV. Si tratta di un caso del rapporto Testa: Modificatore che tende a riprodursi, come vedremo, anche in altri rapporti sintattici. (Secondo Kayne 1994 uno solo dei due rapporti è originario, VO: ma, anche se ammettiamo

che OV non sia originario, ma derivato, la sua presenza comporterebbe pur sempre le ripercussioni di cui parleremo.) Rispetto a questo parametro tutte le lingue romanze, tra cui l'italiano e il romeno, *innovano* rispetto al latino:

lat.	<i>matrem amat</i> «madre ama»	OV
romanzo: it.	<i>ama la madre</i>	VO
rom.	<i>o iubeste pe mama</i>	

Le forme, come si vede, sono speculari. Si sa che l'ordine del latino era in realtà molto libero e che il posto del verbo nella frase poteva occorrere in molte altre posizioni oltre che in quella che segue l'oggetto, ma noi possiamo supporre, sulla scorta di numerosi studi arrivati tutti alla stessa conclusione, che l'ordine OV sia l'ordine fondamentale del latino.

Lo stesso rapporto vige in quei nomi composti che sono costituiti nell'ordine da un Verbo e da un Oggetto: per es. in it. *portabandiera*, *spaccalegna*, ecc., rom. *pierde-vară, târâie-brâu*, fr. *coupe-papier* ecc.

Anche qui il romanzo ha l'ordine *testa - modificatore*: *porta-bandiera*; il latino aveva l'ordine inverso: *vexilli-fer* «bandiera-porta», come oggi hanno il ted. (*Buchhandler*), e, generalmente, l'ingl. (*bookseller*) (ma l'inglese presenta anche composti dall'ordine romanzo, come *pickpocket*).

Rapporto tra Nome e Aggettivo:

lat.	<i>pinguis vir</i> «grasso uomo»	AN
------	-------------------------------------	----

ma NA in

rom. *om, bărbat gras*, it. *uomo grasso*, come anche in fr. *homme gras*, e tra un verbo e l'avverbio che lo modifica:

lat.	<i>arte astringere</i> «strettamente stringere» a Sin.
rom.	<i>a strânge tare</i> , it. <i>stringere forte</i> .

Diversi altri esempi mostrano la solidarietà tipologica tra tutte le lingue romanze da una parte, italiano e romeno comprese, e il latino dall'altra. Il fatto che ci siano molte somiglianze tra le lingue romanze rispetto al latino è un tema appassionante di ricerca: evidentemente non vigono nell'evoluzione linguistica le stesse leggi che nella biologia, dove non sarebbe possibile che due figlie, o addirittura tutte le figlie si assomigliassero tra di loro più che con la madre. Non sono le leggi di Mendel a regolare lo sviluppo linguistico, e del resto lo sapevamo.

Veniamo adesso ad alcuni casi che illustrano quella che il linguista italiano Matteo Bartoli, buon conoscitore del romeno, aveva chiamato la „spiccata individualità della lingua romena”, una formula che è stata ripresa da Alexandru Niculescu e utilizzata per le sue magnifiche raccolte di studi sul romeno (*Individualitatea limbii române*, I, Bucarest, 1965; II, Bucarest, 1978; III, Cluj, 1999; IV, Cluj, 2004).

Conservazioni e innovazioni del solo romeno

I casi

Le lingue romanze hanno operato una radicale riduzione dei casi, che si conclude nell'eliminazione dell'opposizione tra il Nominativo e Accusativo. Ma il romeno, benché abbia realizzato anche lui questa eliminazione, possiede ancora oggi un sistema casuale basato sulla distinzione tra nominativo e accusativo da un lato e genitivo-dativo dall'altra. Questa distinzione appare solo nei nomi femminili, e in questi solo al singolare. Anche gli articoli e alcuni pronomi sono declinati, questa volta in tutte le forme presenti, come si vede sotto dall'esempio dell'articolo indefinito:

	Sing.	Pl.
N. Acc.	(o) casĂ	niște casE
G. Dat.	unei casE	unor casE

Il sistema casuale romeno, molto ridotto (e si noti che i dialetti separati del romeno: aromeno, meglenoromeno e istroromeno hanno perduto del tutto i casi), è comunque una sopravvivenza del sistema latino. Ed è diverso da quello più diffuso nella Romania che era conservato ancora in francese e provenzale antico, e che era stato certamente presente anche in altre varietà romanze, che distinguevano tra nominativo, da un lato, e tutti gli altri casi, dall'altro.

Il romeno possiede inoltre, unica tra le lingue romanze, un vocativo con espressione morfologica propria. Questa appare nella declinazione maschile senza articolo (*bărbate* „uomo!”) o con l'articolo (*omule* «uomo!»), e nella femminile senza articolo (*bunico* «nonna!»).

Se non ci fosse il romeno, si potrebbe dire che le lingue romanze sono oggi lingue senza casi; grazie al romeno, invece, anche il dominio romanzo appare diviso tra aree più innovatrici, che hanno eliminato i casi (come nel dominio germanico è avvenuto con l'inglese o in quello slavo col bulgaro), e aree più conservatrici che hanno mantenuto qualcosa dell'antico patrimonio casuale indoeuropeo (come, tra le lingue germaniche, l'islandese o, in misura minore, il tedesco, e tra quelle slave il russo e quasi tutte le altre lingue slave).

Il neutro

Questo esempio mostra una sottile differenza che c'è tra romeno e italiano.

Il passaggio dal latino alle lingue romanze ha portato alla perdita di uno dei tre generi del latino, che accanto al *maschile* e al *femminile* possedeva anche un

genere *neutro*. Ora il neutro è dovunque scomparso, e le parole di questo genere sono state riclassificate tra maschile e femminile. Per es. *mare*, neutro in latino, diventa femm. in fr. *la mer* e in rom. *marea*, ma masch. in it. *il mare*; il lat. *tempus* diventa, certo per influenza della desinenza *-us*, masch. in tutte le lingue romanze. Inoltre dal plurale delle parole latine neutre che finivano in *-a* sono derivate nelle lingue romanze delle parole singolari femminili: così dal lat. FOLIA (pl. di *folium*) > it. *foglia*, fr. *feuille*, sp. *hoja*, pg. *folha*, rom. *foaie*.

Ma il romeno spicca tra le altre lingue romanze perché continua regolarmente, accanto al maschile e al femminile, anche il neutro latino nella sua forma volgare, come ha notato il compianto grande latinista I. Fischer (1985).

Come dicevo, il modo in cui si presenta oggi il neutro in romeno non ha la forma del latino classico, ma quella che il neutro aveva assunto nel *latino tardo*. Al sing. i nomi neutri erano diventati maschili, al pl. femminili, proprio come in romeno: sing. *braț*, pl. in *-e*: *brațe* (< lat. *brachium*, pl. *brachiae* per *brachia*) „braccio, braccia”; *scaun*, *scaune* (< lat. SCAMNUM) „sedia, sedie”. Si noti che anche l'italiano ha delle parole che continuano bene, anzi ancora meglio del romeno, il neutro tardo latino: sono le forme *il braccio*, *le braccia*; *l'osso*, *le ossa*; *il legno*; *le legna* (poi *la legna*, di nuovo interpretando il pl. in *-a* come sing.), ecc. Ma queste parole costituiscono in italiano una categoria non solo ridotta, ma anche chiusa, incapace di accogliere nuove parole. I neutri italiani devono quindi essere considerati dei fossili che testimoniano di uno stato passato, mentre in romeno si tratta non solo di una categoria non solo più ricca, ma anche viva, che può accogliere ancora parole nuove.

Un'altra desinenza del pl. romeno è quella in *-uri*, in parole come *timp*, *timpuri* (lat. *tempus*, *tempora*), e anche in prestiti come *pat*, *paturi* «letto» dal neogreco, *stilou*, *stilouri* «penna stilografica» dal francese. Questa desinenza deriva dal lat. *-ORA*, interpretato come una desinenza in base a una falsa divisione della parola: in parole come *tempora* si è creduto di sentire una desinenza *-ora*, mentre in realtà solo *-a* è desinenza, e *tempor-* è, con variazione fonetica, la stessa radice che appare al nominativo in *tempus*. Anche in questo caso delle forme simili erano presenti in italiano antico (le *corpora* in Dante, *latora* per *lati* in Boccaccio), e si trovano tuttora in alcuni dialetti centromeridionali.

L'articolo

È un caso interessante perché ci mostra che da un lato il romeno innova assieme alle altre lingue romanze, ma dall'altro se ne differenzia.

Tutte le lingue romanze hanno l'articolo, anzi i due articoli: definito e indefinito, mentre il latino, come tutte le lingue indoeuropee antiche, non li aveva. Si può dire allora che la formazione dell'articolo è un'innovazione *panromanza*.

Anche il romeno ha i due articoli comuni a tutte le lingue romanze, ma mentre quello indefinito, come in tutte le lingue romanze, è *un* < UNUM (femm. *o* < UNA, pl. gen.-dat. *unor*), quello definito, derivato come nella gran parte delle lingue romanze da ILLUM, è posposto al nome (o all'aggettivo) e fuso con questo

	Sing.	Pl.
N. Acc.	lupuL	lupiI
G. Dat.	lupuLUI	lupiLOR
N. Acc.	casA	caseLE
G. Dat.	casEI	caseLOR

In romeno l'articolo possiede delle varianti preposte che si usano, per esempio, davanti a numerali ordinali: *al treilea* («il terzo») o in certe combinazioni sintattiche «casa nouă a inginerului» («la casa nuova la dell'ingegnere»), in quest'ultimo caso aggiungendosi all'articolo preposto, rappresentato da *-a* in *casa*. Per questi aspetti e per altre particolarità sintattiche l'articolo romeno, pur formato con lo stesso materiale che si trova nella gran parte delle lingue romanze, se ne distingue notevolmente.

L'avverbio

Nella gran parte delle lingue romanze c'è una formazione nuova che serve a ottenere degli avverbi a partire da aggettivi: quella fatta con il suffisso *-mente* (port., it., sardo *lentamente, certamente*; sp. *lentamente, ciertamente*; fr. *lentement, certainement*; prov. *certamen*; engad. *tshertamaing*, ecc.). Questa forma è diffusa in tutta la Romania, a eccezione del romeno, di alcune varietà italiane centro-meridionali e del dalmatico.

In romeno la forma più comune degli avverbi è la stessa dell'aggettivo: *încet* «lento» e «lentamente», *sigur* «sicuro» e «sicuramente». Così viene esteso a regola il modello del latino *facile* aggettivo e avverbio. Anche il dalmatico usava l'aggettivo anche come avverbio, e così fanno alcuni dialetti italiani centro-meridionali, come l'abruzzese e il pugliese.

Troviamo qui che il romeno si distacca dal panorama innovativo romanzo per l'assenza del tipo d'avverbio in *-mente*. Nel fare questo, il romeno non è isolato, ma si inquadra in un'area conservativa sud-orientale che ritroviamo in seguito.

Il condizionale

Tra le innovazioni panromanze c'è quella del *condizionale*, che si trova, tra l'altro, nella protasi del cosiddetto periodo ipotetico (per es. in it.: „*andrei, se potessi*”). Il latino non possedeva un condizionale.

Dal punto di vista morfologico, il condizionale romanzo è formato (in modo analogo al futuro, che vedremo al par. seguente) con l'infinito e l'ausiliare «avere»: CANTARE HABEBAT > fr. *chanterait*; sp., port., prov. e dialetti italiani *cantaría* e sim.; oppure *cantare hebuit* (= *habuit*) > ital. *canterebbe*. Le due parti che costituiscono il condizionale (e il futuro: vedi par. seguente) erano ancora distinte in spagnolo e portoghese antico, e lo sono ancora nelle varietà letterarie di

queste lingue: un pronome può inserirsi tra l'infinito del verbo e la desinenza: pg. a. *vendê-los-iamos* «li venderemmo», *falar-meão* «mi parleranno».

In romeno, in sardo e in dalmatico, il condizionale si è formato indipendentemente. In romeno il materiale è lo stesso che nella maggioranza delle lingue romanze, ma l'ordine è libero: «avere» + inf. in *am cânta* «canteremmo», o anche inf. + „avere”: *cântare am*. Diversamente che in italiano, ma come in spagnolo e portoghese, le due parti non si sono saldate tra di loro. Più originali sono il sardo, che utilizza *déppere* «dovere»: *deo dia domare*, lett. «io dovevo domare»; e il dalmatico (*kant(u)ora* < lat. CANTAVERAM) e alcuni dialetti italiani centro-meridionali (nel Lazio merid. *avèra, putèra*). Come si vede, le lingue che non hanno ricevuto l'innovazione panromanza sono le stesse che nel caso dell'avverbio in *-mente*, più, questa volta, il sardo.

Il futuro

La formazione del futuro è molto simile a quella del condizionale. Le lingue romanze hanno perduto tutte il futuro latino nella sua forma originaria (del tipo: *amabo* „amerò”, *dicam* „dirò”). Al suo posto, come per il condizionale, hanno normalmente utilizzato l'ausiliare «avere»: it. *canterà*, sp. *cantará* < lat. CANTARE HABET. Come nel condizionale, le due parti possono essere separate nel portoghese letterario, e potevano esserlo in spagnolo antico. Anche qui, come nel caso del condizionale, l'innovazione è largamente diffusa, ma non è pan-romanza.

Le lingue che non hanno accolto il tipo romanzo comune sono ancora una volta il romeno, il dalmatico e il sardo. Il romeno ha tre forme di futuro: uno utilizza il lat. *VOLEO (per *volo*) + inf.: *VOLEO CANTARE > *voi cânta*, lett. «voglio cantare» (forma nota anche a dialetti ital. sett. [Rohlf 1968, par. 592]). Un altro ha «avere» + cong.: *am să cânt* «ho che io canti». La terza forma parte da «voglio» + cong., ma tutte le persone dell'ausiliare «volere» sono neutralizzate nel solo *o*: si ha perciò un paradigma in cui la persona è distinta dalla desinenza del verbo al congiuntivo: *o să cânt, o să cânti*, ecc. «che (io, tu) canti». Il sardo utilizza l'ausiliare «avere», ma in modo diverso nelle altre lingue romanze: *app'a fugghire* lett. «ho a fuggire». Il dalmatico usava la forma non perifrastica *kantu(o)ra* < lat. *cantavero*.

Conclusione

I fenomeni fin qui esaminati hanno messo in rilievo:

- prima, un caso di coincidenza tra romeno e italiano, quello della formazione del plurale, della 2.a pers. sing. e dei pronomi personali di II e III pl.;
- poi la partecipazione del romeno ad alcuni tra i principali sviluppi romanzi, come nel caso dei molti fenomeni connessi all'ordine delle parole;
- infine, alcuni casi di individualità del romeno, consistenti ora in conservazioni, ora in alcune innovazioni in proprio, infine, nell'esclusione da alcuni sviluppi molto comuni, anche se non generali, nelle lingue romanze.

In questi ultimi casi, il romeno si inserisce, in genere, in un'area romanza sud-orientale, mostrandosi solidale (ma in modo negativo, nell'esclusione, non per dei tratti comuni) con il dalmatico, i dialetti italiani centro-meridionali e anche il sardo.

Dato questo panorama, il rapporto del romeno con l'italiano e il suo posto nelle lingue romanze non può essere sintetizzato in una formula semplice. C'è bisogno invece di una caratterizzazione più complessa, che provo a formulare così:

– il romeno è qualche volta isolato nel panorama romanzo, ma non sempre, anzi condivide una serie di fenomeni comuni a tutte le lingue romanze, oppure comuni con italiano e dalmatico, oppure comuni (ma solo per esclusione) con l'area romanza sud-orientale;

– è vero, come si dice, che il romeno possiede alcuni fenomeni individuali, ma questa affermazione deve essere temperata in modo equilibrato con la precedente.

Ho dedicato molto più spazio al romeno che all'italiano. È così, ma era difficile che fosse diversamente, perché nel panorama romanzo l'italiano è una lingua per così dire non-marcata, il romeno quella più marcata.

Quanto all'italiano, comunque, preciso intanto che parliamo dell'italiano standard e cioè, storicamente, dell'italiano che ha le sue radici storiche nel fiorentino antico, così diverso dai dialetti italiani sia settentrionali che centro-meridionali. L'italiano è, come ho già scritto, un rappresentante tipico del romanzo *della Romània continua*, senza aspetti particolarmente individuali. A nessuno verrebbe in mente di parlare di „spiccata individualità dell'italiano” nella Romània. Sarebbe difficile elencare fenomeni in cui l'italiano è isolato nella Romània, come ho fatto per il romeno. Qualcuno ha proposto addirittura di considerare l'italiano „average European language”. Si tratta certo di una tesi difficile da sostenere per l'impervietà dei confronti tra i diversi gruppi linguistici. Ma una metà romanza dell'italiano-toscano rappresenta un'ipotesi, direi, pacifica, o quasi.

Se dovessi citare un tratto marcato dell'italiano, non potrei rifarmi, credo, che al piano fonologico, sottolineando la presenza di consonanti doppie, o, come si dice, geminate, con valore fonologico (*palla* : *pala*; *cane* : *canne*; *note* : *notte*, *fichi* : *ficchi*, ecc.), una eredità del latino che quasi tutte le altre varietà hanno perduto. In latino le consonanti doppie erano una innovazione rispetto all'indoeuropeo. Solo l'italiano toscano, il sardo e i dialetti centro-meridionali conservano le doppie, anzi ne hanno esteso la presenza rispetto al latino. I dialetti italiani settentrionali hanno perduto le doppie, allineandosi alla gran parte delle lingue romanze. Alcuni di questi dialetti, come il lombardo, hanno riformato più tardi delle consonanti (e perfino delle vocali) lunghe, che sono delle innovazioni, non delle continuazioni del latino. Una parte dei parlanti italiano realizzano con difficoltà le doppie, e così la gran parte degli stranieri. Connessa alla geminazione delle consonanti nelle parole, è il fenomeno complesso (marcato) del raddoppiamento fonosintattico: per es. *vado a casa* viene realizzato come *vado accasa*. Il raddoppiamento fonosintattico è realizzato ancora più raramente dagli

Italiani non-toscani, e da quelli centro-meridionali, generalmente, in forme diverse dal migliore standard italiano orale che segue il toscano.

Esaurito così, certo solo in abbozzo, un confronto strutturale tra le due lingue, italiano e romeno, accenno al fatto che tra le altre prospettive possibili, ce ne sono di molto invitanti, che dispiace dover lasciare da parte.

Ne accenno solo una, quella della standardizzazione. È un tema che andrebbe affrontato con strumenti del tutto diversi, quelli della storia della cultura, della filologia e della sociolinguistica. Mi limito a un breve accenno.

Nel panorama romanzo le due lingue che hanno per prime, nel Medioevo, una fioritura letteraria sono il provenzale e il francese (il successo della prima, però, si rivela effimero). L'italiano segue, ma nel Rinascimento, attraverso i travagli della *Questione della lingua*, è la prima lingua (non solo romanza) non solo ad acquisire un moderno statuto di lingua letteraria, ma anche a darsi quel corredo di strumenti linguistici che sembrano tuttora indispensabili: vocabolario, grammatica, edizione filologica di testi. Spagnolo e francese seguono subito. Ben presto queste lingue sono adibite anche a usi cancellereschi. Il romeno arriva ultima tra le grandi lingue romanze, ma prima della fine dell'Ottocento è già codificata come le altre lingue, avendo superato rapidamente vari ostacoli, tra cui la trasformazione della grafia cirillica in quella latina. Non ci sono del resto codifiche (o standardizzazioni) definitive. L'italiano si ricodifica nel corso dell'Ottocento, dopo gli appelli del grande Manzoni. Oggi le oscillazioni grammaticali del romeno e dell'italiano mi sembra che rientrino nella fisiologia. Non condivido l'idea del grande romanista e rumenista Alf Lombard, seguita dal mio maestro e amico Alexandru Niculescu, che il romeno sia la lingua romanza meno fissata. Molti italiani dicono la stessa cosa dell'italiano. Per mio conto, nessuna lingua è mai completamente fissata, e se lo fosse, dovremmo preoccuparci: quella rigidità sarebbe il *rigor mortis*.

Nel periodo post-comunista il romeno è stato agitato da questioni grafiche che hanno assunto aspetti drammatici. In Romania si è trattato in realtà solo di pochi ritocchi (soprattutto delle nuove regole sulla *â din a*, e *î din i*), ma, come succede, questi hanno avuto una forte, francamente per me eccessiva, risonanza emotiva. Ben più fondamentale è stato il ritorno alla grafia latina in Moldavia, fatto che implica, naturalmente, una ripresa in pieno dei rapporti con la lingua romena di Romania, e non solo: si tratta di un segno chiaro di orientamento di quel paese verso l'Occidente. Segnalo che in Italia non ci sono mai stati problemi con l'italiano della Svizzera e perfino con quella della ex-Jugoslavia (ora Croazia e Slovenia), anche se in quest'ultimo paese, in età comunista, si era preteso di fare del dialetto di Rovigno, di netta impronta italiana settentrionale, una lingua romanza indipendente (Tagliavini 1962, par. 68).

In modo molto diverso si pone il problema dei rapporti tra lingua e dialetti, in Italia e in Romania (ma anche in Svizzera, Croazia e Slovenia per l'italiano, e in Moldavia e in Ucraina per il romeno). Nonostante il suo prestigio, il modello letterario italiano è stato per secoli, e lo è ancora, un modello di riferimento per

che sono, come si sa, strutturalmente, molto differenziati da quello che è oggi l'italiano standard. Fino a poco tempo fa l'italiano non entrava quasi nel mondo privato, dominio esclusivo dei dialetti, ed esistevano ambienti sociali esclusivamente dialettofoni. Nell'uso orale l'italiano è tuttora molto differenziato (sono i vari tipi del cosiddetto *italiano regionale*). In Romania lo standard si è diffuso in modo molto più rapido e perfino la diversità nella pronuncia è molto più ridotta che in Italia, dove in genere è facile riconoscere da poche parole la provenienza di una persona, anche colta, che parla in italiano. Nello stesso modo i romeni, mi pare, riconoscono dall'accento un moldavo. Forse si può dire che in Italia è comune il caso che, per quello che riguarda il romeno, è corrente in Moldavia.

Queste considerazioni si potrebbero moltiplicare aprendo il confronto a una dimensione diversa da quella adottata qui, una dimensione storica e sociolinguistica che cercasse di distinguere le differenze, spesso radicali, che hanno contrassegnato la storia esterna delle due lingue. Ma, come avevo detto, si trattava di scegliere una prospettiva, ed è quello che ho fatto sopra.

BIBLIOGRAFIA

- Fischer 1985 = I. Fischer, *Latina dunăreană*, Bucarest.
 Kayne 1994 = R. S. Kayne, *Antisymmetry of Syntax*, Cambridge, Massachusetts.
 Maiden 1996 = M. Maiden, *On the Romance Endings -i and -e Phonetics Hypothesis*, „Romance Philology”, L, 1, pp. 147-182.
 Maiden 1998a = M. Maiden, *Storia linguistica dell'italiano*, Bologna; ediz. orig. ingl. 1995.
 Maiden 1998b = M. Maiden, *The Romanse Inflectional Endings -i and -e*, in „Romance Philology”, L, 2, pp. 147-182.
 Niculescu = Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, I, Bucarest, 1965; II, Bucarest, 1978; III, Cluj, 1999.
 Renzi 1985 = L. Renzi, *Nuova Introduzione alla Filologia romanza*, Bologna.
 Rohlfs 1968 = G. Rohlfs, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, Torino, Einaudi, vol. II.
 Tagliavini 1962 = C. Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine*, Bologna, Pàtron, 3 ed.

Università di Padova
 Via Beato Pellegrini 1
 Padova, Italia

ÉPIPHANIES D'UN VISAGE: CĂLIN ET LUCEAFĂRUL

Dans *Constelația Luceafărului*, Petru Creția mettait en évidence combien l'analyse philologique pouvait éclairer le noyau profond de l'œuvre d'Eminescu: „o încercare de a pătrunde analitic în structura de adâncime a fiecărui text”¹. Reprenant le fascinant „corpus”, auquel l'érudit a consacré d'importantes études, nous voudrions lui adjoindre un autre texte envisagé à partir de la perspective qui est la nôtre: le portrait masculin. Selon ce point de vue, *Călin* propose la même structure imaginaire, les mêmes désirs et les mêmes obsessions que les autres poèmes de la *constellation de Luceafărul*. En effet, comme le suggèrent implicitement les citations élues par Ion Negoïtescu dans *Poezia lui Eminescu*, les apparitions de Călin et les hypostases de Luceafărul sont les moments privilégiés où affleure souverainement l'imaginaire „plutonic” de l'auteur.

Si presque tous les critiques ont tenté d'ébaucher une typologie de la beauté féminine selon Eminescu, peu – par contre – se sont intéressés aux épiphanies masculines qu'il a tracées. Călinescu a livré quelques observations intéressantes sur ce sujet, mais sans les approfondir et surtout sans en tirer toutes les conclusions quant à l'importance de l'effigie virile dans la démarche artistique et l'imaginaire de cet auteur. Or les portraits masculins, disséminés dans son œuvre, composent de véritables unités textuelles qui ont requis fortement l'attention du poète; il les a non seulement surchargés de sens, mais de plus continuellement retouchés au cours d'un long travail d'élaboration, comme en témoignent les hypostases d'Hypérion.

Nous suivrons les transformations signifiantes des axes essentiels du portrait: la chevelure, le regard et les yeux, la bouche, bref le visage – dont Emmanuel Levinas dit qu'il est „incontenable”, qu'il „mène au-delà” et que „son accès est d'emblée éthique”². On peut envisager ses composantes comme des véritables noyaux sémantiques dont l'étude génétique réclame, en premier lieu, une analyse, qui puisse reconstituer l'ordre chronologique de leur apparition. Il faut aussi tenir compte de l'influence qu'ont eue les „textes” antérieurs sur le processus de réécriture. Pour *Călin* – *file din poveste* et *Luceafărul*, un de ces modèles

¹ P. Creția, *Cuvânt înainte*, in: M. Eminescu, *Constelația Luceafărului. Sonetele. Scrisorile*, editate și comentate de Petru Creția, București, Ed. Humanitas, 1994, p. 6. Voir aussi *Testamentul unui eminescolog*, București, Ed. Humanitas, 1998.

² E. Levinas, *Ethique et infini*, Paris, Fayard, 1982, p. 79 et p. 81.

préexistants est constitué par le modèle folklorique qui, sous le nom du „zburător”, a polarisé une identité masculine mythique, à la fois érotique et démonique.

L'autre modèle prégnant est celui de la représentation de la personne telle qu'elle est actualisée par l'écriture et l'imaginaire romantiques, où se révèle, à travers une véritable rêverie bachelardienne sur les substances, le sens profond de certains traits physiques. Par ailleurs, le portrait tend toujours vers la stylisation, l'individu devenant l'incarnation d'un type dont il serait „l'apparition *palingénésique*”³. On comprend que le puissant substrat néo-platonicien du Romantisme ait favorisé, au sein de ce courant, la quête de types éternels et le rassemblement de leurs diverses manifestations en quelques *archétypes* qui ont édifié l'armature de cette anthropologie. Chez Eminescu, on relève non seulement la nostalgie pour un féminin éternel, mais aussi la quête d'une identité masculine qui, dans la description d'Hypérior lors de sa seconde transmutation, fera coïncider un type romantique – celui de la beauté virile satanique – avec l'autoportrait. Synthèse originale où se fondent les universaux d'un fonds culturel, que les Romantiques ont extraits de strates psychiques très archaïques, et les obsessions les plus secrètes d'un imaginaire individuel. À côté du blason féminin, le portrait masculin et surtout l'autoportrait appartiennent, chez Eminescu, aux structures profondes de ce que Charles Mauron a appelé le „mythe personnel de l'auteur”.

Le „visage écrit” convoque toujours les trois instances du discours. On reconnaîtra ici respectivement: le personnage surnaturel, actant principal des poèmes étudiés (Călin, Hypérior), l'auteur et le lecteur. Bien que des personnages comme Călin et Hypérior conservent encore un fort halo de mystère – ce qui explique les innombrables exégèses qui leur ont été consacrées – le poète a surdéterminé leur portrait de signes, qui livrent une partie de leur sens. Pour cette exploration, nous voudrions reparcourir toutes les étapes qui ont contribué à la constitution de la représentation masculine, depuis le premier jet créateur, lorsque nous avons la chance de le posséder, jusqu'au texte ultime tel qu'il a été publié par l'auteur ou tel qu'il l'a laissé reposer dans ses archives personnelles et secrètes.

1. Călin entre le vampire et le „zburător”. Le poème *Călin – file din poveste*⁴, considéré par les critiques comme annonçant *Luceafărul*⁵, propose une démarche créatrice similaire à celle du chef-d'œuvre de la poésie roumaine; il transforme une donnée initiale issue de la tradition folklorique en une œuvre d'art. L'hypotexte de départ est constitué ici par le conte en prose *Călin Nebunul*, que Perpessicius date de 1871–1872 et auquel il attribue des caractéristiques appartenant à une transcription orale. Ce premier texte est lui-même précédé d'un bref résumé lacunaire qui contient, dès 1869, le „germe” de la future création. Le sujet est donc

³ C. Grivel, *L'histoire dans le visage*, in: C. Grivel et alii, *Les sujets de l'écriture*, Lille, Presses Universitaires de Lille, 1981, p. 207.

⁴ Notre édition de référence est celle de Perpessicius. Toutes les citations seront suivies de l'indication du volume et de l'indication de la page (pour la prose) ou du vers.

⁵ P. M. Gorcea, *Steaua din oolinda visului*, Bucuresti. Ed. Cartea Românească. 1983, p. 107.

ébauché durant la période viennoise (VI, p. 615 et p. 475). Mis c'est à Berlin⁶, selon Perpessicius, qu'en 1873-1874, Eminescu reprendra le même thème dans le poème en vers *Călin Nebunul*, remaniement versifié du conte antérieur. Le critique ajoute qu'ont déjà été rédigés à Berlin certains fragments de la version B du texte définitif *Călin – file din poveste* (VI, p. 475-476 et I, p. 398-399). La composition de *Călin – file din poveste*, inspiré par Veronica Micle, fait subir au motif de départ des transformations ultérieures, qui se révèlent décisives pour la signification du poème. Elle s'étend pour l'érudit, qui souligne combien cette chronologie est encore lacunaire (VI, p. 475 et I, p. 399), de 1874 – date de la version A – à 1876, date de la publication du texte dans „Convorbiri literare”.

On note un élargissement constant du „texte minimal” de 1869 dans les divers poèmes éminesciens constituant le cycle de *Călin*, le processus artistique étant principalement axé sur l'amplification que Gérard Genette nomme avec justesse „un des sentiers de la création”. Quant au texte définitif de 1876, il se distingue nettement des textes antérieurs portant sur le même sujet, auxquels il n'emprunte plus que quelques éléments. Si de nombreuses séquences capitales du conte (comme les combats contre les „zmei”, par exemple) disparaissent, au cours d'une réduction rigoureuse de la matière folklorique, ou sont substituées par d'autres scènes (telle la noce finale des insectes), l'artiste développe certains éléments spécifiques. On peut suivre ainsi, depuis l'évocation laconique du conte en prose jusqu'à la description du poème final, la germination et la croissance du portrait de Călin, qui propose des éléments convergents avec la deuxième hypostase de *Luceafărul* et anticipe en quelque sorte quelques-uns des traits essentiels d'Hypérior.

1.1. *Călin Nebunul* en prose. Par son thème principal, ce conte s'insère parmi les récits retraçant les rites de puberté inhérents à l'initiation masculine⁷. L'accent est mis sur le courage et l'astuce du jeune homme, en contraste – selon un schéma traditionnel typique de certains contes – avec sa „niaiserie”. Dès le début, Călin reçoit, en plus de la qualification épique de „nebun”, la qualité de „prost” (VI, p. 329). Dans le passage du conte (en prose puis en vers) au poème de 1876, Călin perdra sa caractérisation de „nebun” et acquerra simultanément un „corps”, que l'auteur évoquera par touches successives, tel un portrait surgissant de l'ombre.

La présentation du héros est essentiellement centrée sur des traits d'ordre moral, se référant à la sphère du comportement. De son apparence physique, il nous est dit seulement qu'il est „frumos” (p. 334). Loin d'être un „zburător”, Călin est un „voinic”, un tueur de „zmei”, qualifié de „năzdrăvan” (p. 335) et de „viclean” (p. 330). On n'a pas assez noté que le riche personnel de la mythologie roumaine qu'offre ce conte, présente un groupe de personnages qui revêtent déjà, malgré leur nature de „zmei”, une apparence humaine sans aucune monstruosité ou

⁶ En ce qui concerne l'importance de la période berlinoise, on consultera I. Gregori, *Eminescu la Berlin*, in idem, *Studii literare*, București, Ed. Fundației Culturale Române, 2002.

⁷ P. M. Gorcea, *op. cit.*, p. 113.

imperfection. Ils se trouvent ainsi à mi-chemin entre le „zmeu” thériomorphe, dont ils reprendront par la suite l’aspect, et le „zburător” – archétype de la beauté virile fatale – comme il apparaîtra chez Eminescu, en particulier dans le poème *Peste codri stă cetatea*. Il s’agit des trois jeunes hommes qui, devant le refus du roi de donner ses filles, les ravissent par un moyen magique et dévoilent leur véritable nature surnaturelle et maléfique; l’un d’eux siffle un air de flûte et provoque l’apparition d’un nuage qui enlève les princesses et les trois „tineri” (p. 329) qui, au cours du récit, reprendront définitivement leur nature monstrueuse de dragons. Cette séquence appartient au noyau thématique originaire, puisqu’elle est mentionnée dans le bref résumé de 1869.

1.2. *Călin Nebunul* en vers. Le conte versifié reste tout aussi laconique en ce qui concerne le portrait de Călin, qualifié ici aussi de „voinic” (VI, v. 200) et de „năzdrăvan” (v. 525). Au contraire, les descriptions des personnages féminins vont se développer. Relevons que celle de la fille du Roi rouge annonce l’évocation de la princesse endormie de *Călin – file din poveste* et de Cătălina dans *Lucașfărul*. Cette évocation se situe dans un lieu clos, qui caractérise de nombreux poèmes d’Eminescu: la chambre („odaie”) avec ses valeurs d’isolement. Selon Gilbert Durand, le thème de la „dormeuse cachée”⁸ appartient au régime nocturne de l’imaginaire et est l’une des figures privilégiées de l’intimité. Ici la belle endormie se trouve dans une chambre solitaire, au centre d’un château isolé et elle est protégée par un „filet magique” („mreaj-asta vrăjită”, v. 214) tissé par une araignée d’émeraude, la même image du filet – mais cette fois stellaire – passant ensuite dans *Lucașfărul*.

Le portrait de la princesse de la forêt d’argent est le plus minutieux et le plus étendu. Il contient tous les traits qui seront ceux de la fiancée de *Călin – file din poveste*, l’accent portant essentiellement sur la chevelure et sur les yeux. Alors que la fille du Roi rouge avait des cheveux brillants („părul lucitor”, v. 215) à la couleur imprécise, la princesse possède une longue chevelure „de aur moale” (v. 365), qualification qui caractérise de nombreuses héroïnes éminesciennes, mais aussi Hypérion lors de sa première hypostase. La même expression sera reprise, à la fin du poème, où – par un geste significatif – Călin dévoile les cheveux de la jeune princesse. Les vers – „El ștergarul i-l desprinde și-l împinge lin la vale./ Drept în creștet o sărută pe-al ei păr de aur moale” (vv. 699-700) – qui passeront presque intégralement dans le poème de 1876, indiquent que la chevelure exceptionnellement valorisée dans les portraits tracés par Eminescu, fonctionne dans son œuvre comme une véritable métonymie de l’éros. Don de la chevelure où l’être aimé se dévoile dans un au-delà du charnel. Le deuxième élément-clé du portrait féminin est celui des yeux, auxquels le poète va consacrer un véritable „blason”, qu’il retravaille en d’infinies modulations dont témoignent les nombreuses variantes.

Par opposition à la princesse de la forêt d’argent, les deux autres sœurs sont brunes: „două-s oacheșe ca sara, mijlocia e bălăe” (v. 506). En particulier, la

⁸ G. Durand, *Les structures anthropologiques de l’imaginaire*, Paris, Dunod, 1969, p. 272.

princesse de la forêt d'or possède une chevelure ténébreuse: „un păr de întuneric” (v. 442). On remarquera que l'adjectif appartenant au même champ lexical – „întunecos” – est présent dans la séquence narrative du début centrée sur les trois jeunes hommes qui enlèvent les filles du roi. L'arrivée nocturne, la comparaison avec trois faucons, leurs chevaux noirs créent un climat de mystère. L'expression „de-o frumseță-ntunecosă” (v. 20), qui se réfère aux montures, introduit le thème de la beauté fatale et démoniaque. Cette séquence des trois êtres surnaturels disparaîtra du poème final, mais ce sème essentiel se transférera, à notre avis, au portrait de Călin, qui hérite ainsi de leur charme obscur et maudit.

1.3. Călin – file din poveste

1.3.1. Version A. Dès la première version apparaît une nouvelle séquence consacrée au portrait de Călin, dessiné par des vers qui seront repris presque intégralement dans le poème définitif. Ses traits principaux annoncent ceux d'Hypérion lors de sa seconde hypostase. En effet, les cheveux et les yeux sont caractérisés par la noirceur, que mettent en relief les deux apostrophes au „zburător”: „Sburător cu ochii negri” (I, v. 66) et „Sburător cu plete negre” (v. 72). Structurellement, il semble avoir été construit pour s'opposer symétriquement au portrait de la jeune fille. Cette opposition, qui se réfère au schéma typique du couple romantique, trouve dans *Înger și demon* son expression archétypale. C'est de cette double représentation, fondée sur diverses dichotomies chromatiques – blond/noir (pour la chevelure), bleu/noir (pour les yeux) – reflets de dichotomies plus fondamentales condensées dans l'opposition angélique/démoniaque, que découlent, semble-t-il, les principaux portraits masculins et féminins des poèmes successifs.

Perpessicius observe qu'Eminescu, après avoir terminé le conte versifié, commence à élaborer des passages détachés, avant d'entreprendre la version A. Parmi ces passages, que le critique insère dans la version B, figurent les vers consacrés aux yeux bleus, fragment extrêmement travaillé qui connaîtra ici aussi de nombreux remaniements. La version A, telle que la restitue Perpessicius, ne contient pas ce „blason” féminin, qui semble avoir joui d'une autonomie de plus en plus grande dans l'économie du texte. Symétriquement et en opposition apparaît un groupe de vers centrés sur les yeux du „zburător”. Dépeints comme „noirs” (v. 66), ils recevront les caractéristiques spirituelles de „sauvages” (v. 75) et de „doux” (v. 76). Le premier adjectif disparaîtra des versions successives et qualifiera ceux de la jeune fille lors de la „scène du miroir”. La violence, connotée par l'adjectif, est aussi incluse dans la première apostrophe: „Sburător cu ochii negri, vin de-mi dă o mușcătură” (v. 66), où le terme „morsure” – qui sera éliminé par la suite – a poussé certains critiques à parler de vampirisme.

Călin est à la fois „voinic”⁹ (v. 12), „năzdrăvan” (v. 62) et „sburător” (v. 66). Pour la première fois, Eminescu utilise explicitement le vocable et le thème du

⁹ Pour l'analyse de ce terme à travers les diverses variantes, consulter Al. Niculescu, *Călin – file din poveste. O analiză textuală a variantelor*, in *Între filologie și poetică*, București, Ed. Eminescu, 1980 – 27-28.

„zburător”, qui a connu (depuis le poème d'Héliade Rădulescu) un grand rayonnement littéraire. C'est dans la version A qu'il s'apparente le plus à un spectre et à un vampire. Dans les versions successives, il ne restera de cette allusion au vampirisme que l'affaiblissement inquiétant de la jeune princesse et l'image de l'ombre. Elle surgit par deux fois: „umbră fără de noroc” (v. 72), qui condense déjà en quelques mots le sort du génie sur la terre, sujet central du grand poème de 1883, et „O tu umbră peritoare” (v. 75). Syntagmes qui traverseront toutes les versions de *Călin* jusqu'au texte définitif.

Les qualifications de „singurel” et de „rătăcit” (v. 73) font de Călin un héros romantique, être de fuite et de secret. Notons que Gáldi rapproche la description du „zburător” de celle d'un démon¹⁰, ce qui le relie souterrainement à Luceafărul lors de sa seconde hypostase. La mise en valeur de la voix – „cu glas duios de foc” (v. 71) – indique indirectement que la séduction s'exerce à travers la parole. On sait que la force persuasive du discours amoureux se révélera plus pleinement encore dans les deux interpellations de Luceafărul à Cătălina.

1.3.2. Version B. Cette version amplifiée offre comme addition importante ce que l'on pourrait appeler une „scène narcissique”, où s'associent miroir, chevelure et féminité, constellation thématique polarisée souterrainement, comme l'a bien vu Gaston Bachelard dans *L'eau et les rêves*, sur le symbolisme de l'eau. Ici, le miroir a aussi pour fonction de matérialiser le portrait de la jeune princesse. Dans ce qui constituera la troisième partie du poème, un jeu subtil s'organise entre vision et reflet, la description féminine se situant au confluent de deux images et de deux regards. Les deux portraits – celui de Călin et celui de la jeune fille – s'opposent alors symétriquement, comme la lumière aux ténèbres. Dimitrie Caracostea attribue, par ailleurs, une forte valence chthonienne à la figure du „zburător”. Étudiant les différentes catégories de personnages qui occupent le pôle masculin du rapport amoureux et conflictuel „femme/dieu”, il considère que s'effectue une évolution entre „le tellurique zburător” ou le vampire et la divinité bienfaitrice telle qu'elle est incarnée par Luceafărul¹¹.

Par deux fois, l'accent est mis sur les cheveux de Călin et la répétition „Sburător cu negre plete” (I, v. 42 et v. 74), reprise telle quelle dans le texte définitif (v. 46 et v. 80), transforme l'évocation de la chevelure en un véritable attribut épique. Călin apparaît et reste pour le lecteur comme un personnage fabuleux dont la chevelure se confond avec la nuit. C'est à cette valence de la noirceur que Bachelard est sensible lorsqu'il affirme: „Comment alors faire sentir que tout ce qui *fonce* les couleurs nou *senfonce* dans un monde souterrain”¹². „Une seule tache noire, intimement complexe, dès qu'elle est rêvée dans ses profondeurs, suffit à nous mettre en *situation de ténèbres*”¹³. On retrouve cette

¹⁰ L. Gáldi, *Stilul poetic al lui Mihai Eminescu*, București, Ed. Academiei, 1964, p. 151.

¹¹ D. Caracostea, *Conflictul femeie-zeu în mit și la Eminescu*, in *Studii eminesciene*, București, Ed. Minerva, 1975, p. 35-44.

¹² G. Bachelard, *La terre et les rêveries de la volonté*, Paris, Corti, 1980, resp. p. 400 et p. 76.

¹³ *La terre et les rêveries du repos*, Paris, Corti, 1948, p. 76.

image, appartenant à l'imaginaire romantique le plus profond, chez Vigny où, au cours de la „nocturne fête” d'*Eloa*, Satan déclare: „Innombrables esprits, nous volons dans les ombres/ En secouant dans l'air nos chevelures sombres”. Remarquons que si toute allusion à la couleur des yeux de Călin a disparu définitivement, ceux-ci acquièrent deux qualifications spirituelles. Ils sont tristes et profonds: „O tu umbră peritoare, cu adâncii, triștii ochi” (v. 77), „adânc” revenant dans *Luceafărul* pour qualifier les yeux d'Hypérior. L'adjectif évoque une tonalité sombre, puisque – selon Gheorghe Bulgăr – il est lié à l'idée d'„întunecos, lipsit de claritate, sumbru”¹⁴.

La référence directe au vampirisme a été effacée, l'expression „vin de-mi dă o mușcătură” ayant été définitivement remplacée par l'énoncé „Sburător cu negre plete, vin la noapte de mă fură” (v. 42). L'accent est mis plutôt sur le comportement prédateur de Călin et l'apparente à un des „zmei” de *Călin Nebunul*. Le vers „ce nu vine sburătorul ca la pieptul lui să caz” (v. 62) propose une variante significative: „ce nu vine dragu-Adonis”. On ne s'étonnera pas qu'Eminescu ait songé à assimiler le „zburător” à Adonis, ce dernier incarnant – comme épiphanie lunaire et dieu de la nature – le côté nocturne de l'imaginaire, en particulier l'androgynat, qui reste implicite chez Călin, mais qui émergera dans les hypostases d'Hypérior.

1.3.3. Version C. Parmi les fragments d'une version C quasi définitive, qui n'a pas été conservée, l'amplification du monologue de la jeune fille devant son miroir comprend de nouvelles allusions au „zburător”. Comme dans *Luceafărul*, l'accent est mis sur le caractère onirique de la rencontre amoureuse. „Vis frumos avut-am noaptea – a venit un sburător” (I, v. 61), qui migrera dans le poème de 1876. Quant aux deux vers, repris eux aussi dans la version finale: „Nici chiar lui, când vine noaptea lângă patul [meu tiptil]/ Doritor ca o femeie și viclean ca un copil” (vv. 73-74), les comparaisons indiquent la nature complexe de Călin. D'un côté, on peut déceler, comme nous l'avons déjà observé, une allusion voilée à l'androgynat. De l'autre, l'astuce – comme, par ailleurs, le nom – le relie à Cătălin („Viclean copil de casă” v. 173) et en fait un de ses lointains modèles, ainsi que l'a montré Rodica Marian¹⁵. Le second terme de la comparaison oriente aussi le sens du texte vers la figure mythologique de Cupidon qui constitue avec le „zburător”, Kamadeva et le démon romantique un des multiples visages d'Eros dans l'œuvre d'Eminescu. Surtout, comme le relève Ion Negoïtescu, c'est cette valence démonique, suggérée à la fois par leur portrait physique et leur être spirituel, qui établit un lien direct entre Călin et Hypérior: „Încât chiar înainte de a se condensa în imaginea simbolică a Luceafărului, obiectul iubirii se revelează a fi un demon:

O, rămâi la mine, tu cu viers duios de foc,
Zburător cu plete negre, umbră fără de noroc...,

a cărui tristețe poartă întreaga nostalgie a infernului, a paradisului morții:

¹⁴ Gh. Bulgăr, *Studii de stilistică și limbă literară*, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1971, p. 33.

O, tu umbră pieritoare cu adâncii, triștii ochi... (*Călin*)¹⁶.

2. À travers les transmutations du „zmeu” de *Fata în grădina de aur*

2.1. *Le conte de Kunisch. Das Mädchen im goldenen Garten*, publié par Kunisch à Berlin en 1861 et que Dimitrie Caracostea a restitué¹⁷, constitue l'hypotexte de départ d'où dérivera une série d'hypertextes éminesciens. Alors que le conte reste laconique sur le portrait de la princesse et se contente d'insister sur le caractère superlatif de sa beauté („Un împărat puternic avea o fată atât de frumoasă”), il s'étend un peu plus sur les métamorphoses du „zmeu”, personnage surnaturel qui tente de séduire la jeune fille. Le passage, concernant les deux apparitions de celui-ci à la jeune princesse, est construit sur une opposition, binarisme typique qui caractérise la pensée et le discours mythiques et qui traversera tous les textes du cycle de *Luceafărul*. Chez Kunisch, les métamorphoses sont rassemblées en deux groupes; chaque groupe comporte, à son tour, plusieurs transformations: élémentaires et anthropomorphes.

Les métamorphoses de la première hypostase se réfèrent successivement au vent, à une étoile („Când veni noaptea, el se prefăcu în stea și se repezi în odaia fecioarei”) et à un bel adolescent („Acolo însă el se prefăcu în un frumos, luminos tânăr”) qui, après le refus de la princesse, redevient une étoile. Les métamorphoses de la deuxième hypostase se rapportent à la pluie qui tombe dans la chambre de la jeune fille („și când veni noaptea următoare, puternicul sme se prefăcu în o ploaie și căzu în odaia fetei de împărat”), à une nouvelle apparition anthropomorphe suivie, après le dialogue avec la jeune fille, d'une métamorphose en arc-en-ciel. Des quatre premières métamorphoses, trois ont lieu sous le signe du feu, dont le champ sémantique est constitué par plusieurs vocables et expressions qui inscrivent sa présence dans les transformations du „zmeu” et le dialogue avec la princesse. Pour les métamorphoses de la seconde hypostase, deux sont liées à l'eau qui forme un réseau lexical significatif.

Nous sommes ici en présence des deux noyaux thématiques d'où dériveront les futures hypostases d'Hypérion. Noyaux thématiques d'importance inégale, puisque l'un évoque le premier groupe de transformations en quelques mots: le „zmeu” devient une étoile, puis un jeune homme ayant la double qualification de „frumos” et de „lumineux” et l'autre offre déjà une description plus consistante, amorce d'un portrait. Après s'être transformé en pluie, le „zmeu” apparaît sous la forme d'un jeune homme aux yeux d'un bleu pareil à la mer profonde („ai cărui ochi erau albaștri ca marea cea adâncă”) et à la chevelure qui brille, sous la lumière lunaire („al cărui păr lucea în lumina lunii ca solzii peștilor”).

L'insertion, dans le discours, de l'image des écailles de poissons peut être considérée comme une ultime allusion à une nature monstrueuse. La polarisation des images de l'eau profonde, de la lune et des écailles évoque le symbolisme

¹⁶ I. Negoieșcu, *Poezia lui Eminescu*, Iași, Ed. Junimea, 1980, p. 161-162.

¹⁷ D. Caracostea, *Fata în grădina de aur*, în *Două basme necunoscute din izvoarele lui Eminescu*, București, Ed. Librăriei SOCEC, 1926.

sauroctone. En effet, le dragon – selon Gilbert Durand¹⁸ – est l'animal lunaire par excellence, mais il est aussi „aquatique et nocturne” par ses écailles. Par ailleurs, le psychologue Harding considère „le revêtement écailleux des personnages de certains rêves comme signe d'un envahissement de la personne par les forces nocturnes de l'inconscient”¹⁹.

Le „zmeu” du conte conserve encore un reste de monstruosité bien qu'il soit déjà – et il est important de le souligner, vu les développements ultérieurs du personnage chez Eminescu – plus fortement anthropomorphisé que dans les autres légendes se référant à ce personnage. Dimitrie Caracostea constate que Kunisch, sous l'influence de l'idéalisme romantique, a opéré plusieurs modifications concernant la figure du „zmeu” qui vont dans le sens d'une spiritualisation. Eminescu a trouvé dans ce remaniement initial de la matière folklorique une première idéalisation du personnage fabuleux, en particulier pour le portrait physique qui, selon Gáldi, est d'origine cultivée et s'éloigne du modèle folklorique²⁰. Le „zmeu” se rapproche, déjà ici, de la figure du „zburător”.

2.2. *Fata în grădina de aur*. Perpessicius fait remonter à 1873–1874 les deux premières versions (A et B) du conte, composées à Berlin. Deux autres versions seront élaborées à Iași, en 1875: la C qui ne contient qu'un fragment et la D considérée comme la dernière version. Pour l'érudit, il ne peut s'agir d'une version définitive car plusieurs indices font supposer qu'Eminescu voulait la retravailler (VI, p. 491-492).

Situé au début du poème, le portrait de la jeune princesse reste lapidaire et général comme celui du conte („Avea o fată dulce, mândră, pruncă” VI, v. 5), dans toutes les versions, sauf dans la version A. La version A offre une description plus détaillée qui, à côté de traits codifiés (les yeux sont „grands”, le sourire „doux”), s'étend sur la chevelure qui introduit la description: „Cu părul ei ca spuma adorată/ De aur plin în moliciunea spumei” (vv. 3-4). L'adjectif „adorată” laisse deviner une projection des sentiments de l'auteur vis-à-vis de la femme aimée. Ce portrait disparaîtra de la version définitive et ne reparaitra pas dans *Luceafărul*. On peut se demander si le développement des deux portraits du „zmeu” n'a pas entraîné la suppression du portrait de la jeune fille à partir de la version B. On observe ainsi que, pour les représentations plastiques des personnages, l'intérêt se déplace vers la description du „zmeu” qui est dépeint plus longuement, valorisation qui laisse pressentir le changement de titre, qui deviendra *Luceafărul*.

Dans *Fata în grădina de aur*, le poète élargit le rôle – et donc la description – du „zmeu” qui, de personnage secondaire chez Kunisch, devient aussi important que Florin. Exemple d'amplification caractérisant, avec la réduction et la substitution, la relation génétique: pour le portrait du „zmeu”, Eminescu consacre plus du double de l'espace textuel par rapport au conte de Kunisch. Le binarisme

¹⁸ *Op. cit.*, p. 359-360.

¹⁹ E. Harding, *Les mystères de la femme*, Paris, Payot, 1953, p. 125. Cité par G. Durand, *op. cit.*, p. 246.

²⁰ L. Gáldi, *op. cit.* n. 173

structural déjà repéré dans l'hypotexte s'articule ici d'une manière plus complexe et s'enrichit de nouveaux détails. L'amplification a surtout développé le premier groupe de métamorphoses, qui acquiert maintenant autant d'ampleur que le second.

La première description, dont le réseau lexical renvoie principalement au feu, reprend la transformation en étoile, puis en un „tânăr luminos” (v. 210). On relève l'expression fréquente, chez Eminescu, située juste avant le premier groupe de métamorphoses, pour qualifier le „zmeu”: „copilul sfintei mări” (v. 207). „Sfintei mări”, qui annonce le thème de l'eau développé lors du deuxième groupe de métamorphoses, passera dans la version A de *Luceafărul* („Când pe seninul sfintei mări/ Luceafărul străluce” v. 11-12) à un endroit qui précède la première hypostase. Les éléments mis en œuvre pour former l'être fabuleux – „Născut din soare, din văzduh, din neauă” (v. 208) – évoquent un univers magique, typique de l'anthropogonie populaire qui persistera encore dans une variante de la version A de *Luceafărul*: „Din vânt, din foc, văzduh, vâpăi/ Ființa și-o culege” (v. 117-118)²¹.

Le poète effectue deux adjonctions au premier portrait du „zmeu”, qui se révéleront essentielles pour le devenir ultérieur du texte. D'un côté, les cheveux sont noirs: „Păr negru-n vițe lungi ridică fața” (v. 213), vers qui dynamisera une des rêveries matérielles sur la chevelure, si prégnantes chez Eminescu. De l'autre, les yeux sont d'un bleu foncé et „întunecos”, qualité à la fois plastique et spirituelle; elle s'ajoute aux autres traits caractérisant le visage ou le sourire: „fața-i albă, slabă, zâmbitoare” (v. 215). La comparaison finale résume, par une image frappante – qui surgit comme une vision – le sens profond de la première hypostase: „Părea un demon rătăcit din soare” (v. 216) où „demon” évoque un être surnaturel doué d'une puissance maléfique. En effet, son amour est „terrible” (v. 236) selon la jeune fille et il provoque chez celle-ci diverses émotions que seule une peur effroyable peut causer: „Sângele meu s-ar stoarce chiar din vine” (v. 236).

Le second groupe de métamorphoses, liées à l'eau, propose la transformation en pluie suivie de l'apparition d'un beau jeune homme. Les deux axes principaux du portrait du „zmeu”, lors de sa deuxième hypostase, sont conservés: les yeux restent bleus („În ochiul lui albastru, blând și mat...”, v. 262) et les cheveux clairs passent de l'éclat lunaire à la tonalité dorée: „Blond e-azi și părul lui de aur moale” (v. 257). La description s'attache au mouvement onduleux de la chevelure („Pe umeri cade îndoios, îmflat” v. 258) condensé dans la métaphore „de aur moale”. Absent dans les versions A et B de *Luceafărul*, le syntagme se retrouvera dans la version C et dans l'ultime version. Le jeune homme est couronné de roseaux, ornement se référant à un autre contexte que celui du conte et provenant peut-être de la mythologie classique où Dionysos porte le plus souvent une

²¹ Rosa del Conte (*Eminescu o dell'Assoluto*, Modena, Soc. tip. ed. modenese, 1962, p. 80) observe que l'incarnation d'Hypérion obéit aux modèles de la tradition populaire apocryphe, diffusée surtout par les „iertăciuni”, et qui pourraient avoir été influencés par la gnose. Par la suite, Eminescu refusera ce type de création pour Hypérion.

couronne végétale²². Călinescu avait déjà perçu cette référence implicite lorsqu'il affirme: „E atâta clocotire, în acest Hyperion, apollinic față de umanitatea diurnă, dionisiac față de Cosm, încât înțelegem numaidecât că Zagreus este numele adevărat al *Luceafărului*”²³.

Comme pour le premier portrait, Eminescu insiste sur la pâleur du visage et sur le sourire de l'adolescent. Les expressions qui le dépeignent dénotent un assombrissement moral lors du passage de la première à la seconde hypostase. En effet, si la première apparition était souriante, la seconde a une expression empreinte de douleur: „buza lui cu jale/ Purta un zâmbet trist, nemângâiat” (v. 260-261). Qualifications évoquant la mélancolie qui est, pour George Gană comme pour Julia Kristeva, „la doublure sombre de la passion amoureuse”²⁴. L'adjectif „inconsolé” – „nemângâiat” – semble renvoyer au sentiment originel qui naît toujours d'un deuil, d'une perte de l'objet de l'amour. On le retrouve dans le premier vers d'*El Desdichado* de Nerval: „Je suis le ténébreux – le Veuf – l'Inconsolé”, qui condense les multiples facettes de l'être mélancolique. Dans la représentation plastique, les signes de cet état se concentrent en général au niveau des yeux, mais chez Eminescu, c'est plutôt la bouche qui révèle cette dimension saturnienne tandis qu'aux yeux sera réservée l'expression de la passion, à partir de la version A de *Luceafărul*.

La seconde hypostase se termine par le vers – „Părea un mort frumos cu ochii vii” (v. 264) – qui traversera sans modification tout l'avant-texte jusqu'au poème définitif de 1883. Dans son analyse *Mortul frumos, viul cadaveric*²⁵, Călinescu opère un rapprochement implicite entre le „mort frumos” et les spectres et vampires qui peuplent la littérature romantique d'Europe occidentale, comme dans *Lenore* ou *Die Braut von Korinth*. Malgré la comparaison avec un ange („cum stă mut înger din țării” v. 263), plusieurs indices concourent à faire de la deuxième apparition un spectre. „Tu ești mort” (v. 278) affirme la jeune princesse, plus sensible à l'absence de vie du génie qu'à sa beauté.

De plus, la comparaison de la pâleur du visage avec celle de la cire, qui se maintiendra à travers toutes les versions de *Luceafărul*, est plus propice que le marbre, par exemple, à susciter l'impression de „Unheimliche” étudié par Freud. La cire donne une plus grande illusion de vie or „l'Unheimliche” s'insère toujours dans les interstices de l'incertitude, brisant les limites entre vie/mort, animé/inanimé. Commentant le texte de Freud, Hélène Cixous observe que „l'immédiate figure de l'Etrangeté, c'est le Revenant. Le Revenant est la fiction de

²² A. Veneri, in *Lexicon Iconograficum Mithologiae Classicae*, Zürich – München, 1986, p. 414. Consulter aussi E. Tacciu pour qui ce personnage s'apparente à un démon des eaux issu d'une superstition de la Bucovine (*Mitologie romântică*, București, Ed. Cartea Românească, 1973, p. 45).

²³ G. Călinescu, *Opere*, XIII, București, Ed. Minerva, 1970, p. 116.

²⁴ J. Kristeva, *Soleil noir. Dépression et mélancolie*, Paris, Gallimard, 1978, p. 15; G. Gană, *Melancolia lui Eminescu*, București, Ed. Fundației Culturale Române, 2002.

²⁵ G. Călinescu, *op. cit.*, p. 253-255.

notre relation à la mort concrétisée par le spectre²⁶. Elle assimile même le surgissement du Revenant au retour du refoulé.

Dans *Fata în grădina de aur*, on assiste à la mise en place d'un système d'oppositions, qui peuvent être résumées par deux termes essentiels: „demon” et „înger” qui, pour la première fois, surgissent dans l'espace textuel du portrait masculin. Les deux hypostases unissent, en une alliance significative, le vocable „demon” à la chevelure noire et le vocable „înger” à la chevelure blonde. Cependant, même si les deux descriptions ont été tracées parallèlement de manière rigoureuse afin de mettre en relief les variations qu'elles contiennent, elles suivent encore la succession imposée par l'hypotexte et ne produisent aucun effet de gradation, ni de sens.

3. *Peste codri stă cetatea*. *Peste codri stă cetatea* peut être d'abord relié à *Călin – file din poveste*, vu que son thème central est la description d'un „zburător”. Comme nous l'avons démontré dans un essai précédent, ce poème „collatéral” présente chronologiquement une transition – en ce qui concerne les hypostases du personnage fantastique masculin – entre *Fata în grădina de aur* et la version A de *Lucașfărul*²⁷. Il ne s'agit donc pas d'un doublet „dédoublé” de *Lucașfărul* comme le pensent certains critiques²⁸. En effet, les deux descriptions du „zburător” proposent déjà les hypostases d'Hypériorion mais dans l'ordre encore primitif de *Fata în grădina de aur*. Tout en constatant que c'est seulement à partir de la version A de *Lucașfărul* qu'interviendra la succession significative des hypostases (angélique puis démonique), on notera cependant que cette première version du chef-d'œuvre conserve les principaux traits de la description du „zburător” pour les attribuer à Hypériorion. Une telle analogie confirme la filiation directe entre la figure mythique autochtone du „zburător” et celle de *Lucașfărul*, en ce qui concerne le portrait masculin.

Comme dans la première apparition du „zmeu” de *Fata în grădina de aur*, le „zburător” prend l'apparence d'un homme aux cheveux noirs. Cependant, à la différence du conte de 1873, Eminescu unit cette fois la chevelure noire aux yeux noirs, ce qui fait coïncider ce portrait avec celui de la version A de *Lucașfărul* (qui sera situé – selon une présentation progressive – lors de la seconde hypostase): „Ochii negri-ntunecoși/ I se uită mângâioși,/ În păr negru stele poartă/ Dară alba față-i moartă” (VI, v. 48-51). Il est particulièrement intéressant d'observer que dans des variantes de la version antérieure de *Peste codri stă cetatea*, contenant

²⁶ H. Cixous, *La fiction et ses fantômes. Une lecture de l'Unheimliche de Freud*, „Poétique”, 10, 1972, p. 212.

²⁷ *Peste codri stă cetatea* et la genèse de *Lucașfărul*, „România orientală”, 3, 1990, p. 29-47; „*Peste codri stă cetatea*” și geneza „*Lucașfărului*”, „*Limbă și literatură*”, 1992, p. 205-216. Consulter aussi P. Creția, *Constelația...*, op. cit., p. 34. Pour l'influence de l'adaptation, par Constantin Stamati, du *Sylphe* de Victor Hugo sur la genèse de *Peste codri stă cetatea*, voir notre essai: *Le rayonnement du „Sylphe” de Victor Hugo durant le Romantisme roumain.*, „Quaderni di Clio”, *Studi balcanici*, Rome, 8, 1989, p. 293-320.

²⁸ En particulier S. Paleologu-Matta, *Eminescu și abisul ontologic*, București, Ed. Științifică, 1994, p. 102.

déjà cette première transformation du personnage fantastique, la description unit encore, comme dans le conte versifié, la chevelure noire aux yeux bleus: „Ochi albaștri-ntunecoși” (v. 58). L'abandon de cette variante montre que celle-ci ne s'intégrait plus au système de représentation visé, à un certain moment, par l'auteur. Ajoutons qu'un seul ornement enrichit la description; le „zburător” porte des étoiles sur sa chevelure, ce qui évoque la couronne stellaire qui apparaîtra seulement dans une variante de la version A de *Luceafărul*: „încununat cu stele” (v. 122).

Dans *Peste codri stă cetatea*, la chevelure blonde du „zburător”, qualifiée par le syntagme „Cu păr lung de aur moale” (v. 58), porte la couronne de roseaux bien connue: „Trestia l-încununează” (v. 60). Mais, à la différence du deuxième portrait du conte versifié, la couleur des yeux n'est pas précisée; ceux-ci reçoivent uniquement une qualité spirituelle („cu ochii plini de jale” v. 59). Ce silence caractérisera toutes les versions de *Luceafărul*. Un vêtement brillant est, pour la première fois, évoqué: „Hainele îi scânteiază./ Haine lungi și străvezii” (vv. 61-62), germe peut-être du „giulgiu” merveilleux de *Luceafărul*.

On assiste ainsi, dans *Peste codri stă cetatea*, à la construction des deux portraits d'Hypérion, offrant une image plus unifiée par rapport aux descriptions parallèles de *Fata în grădina de aur*. L'étude génétique montre que le passage relatif aux descriptions du „zburător” de *Peste codri stă cetatea* n'a pu être composé qu'avant les incarnations d'Hypérion telles qu'elles surgissent dans la version A de *Luceafărul* où intervient, pour la première fois dans le cycle de *Luceafărul*, l'inversion des hypostases. Le situer à une époque contemporaine ou postérieure à cette rédaction serait faire subir une régression au fonctionnement de l'écriture et nous semble contraire à la logique même de son mouvement.

4. De l'hypostase angélique à l'hypostase démonique: *Luceafărul*

4.1. Version A. À l'intérieur de l'avant-texte lui-même, la version A de *Luceafărul* se présente encore comme une ébauche. Toutefois, pour l'unité textuelle choisie – la description d'Hypérion au cours de ses deux incarnations – la première version de *Luceafărul* annonce, dès 1880, presque totalement celle de la version définitive. L'architecture du passage reste fondée sur une structure binaire mais, cette fois, non seulement tous les éléments constitutifs des brèves strophes du chef-d'œuvre sont en place, mais ils sont articulés selon un ordre qui ne changera plus et, surtout, qui accentue la polarité symbolique du passage entre les deux apparitions de *Luceafărul*: l'hypostase angélique précède l'hypostase démonique.

Avant de dépeindre les deux métamorphoses, Eminescu évoque la beauté de la jeune princesse, d'une manière dépouillée („A fost odată [...] / O luminoasă fată” II, v. 1, v. 4) et introduit le motif du miroir. Celui-ci s'inscrit parmi le réseau de thèmes fantastiques qui traverse tout le poème. En fait, la perception visuelle – qui se trouve au centre de ce réseau thématique, comme l'a montré Tzvetan Todorov²⁹ – s'actualise lors de la contemplation par Cătălina des apparitions d'Hypérion, qui donnent lieu à deux portraits symétriquement opposés. Si dans

²⁹ T. Todorov. *Introduction à la littérature fantastique*. Paris. Éd. du Seuil. 1976.

Călin – *file din poveste*, le miroir permet la projection du narcissisme latent de la jeune fille, dans *Luceafărul*, il est ce lieu privilégié où l'invisible devient visible et s'insère ainsi dans le substrat philosophique platonicien qui sous-tend le poème.

Les métamorphoses de *Luceafărul* se situent à la fin d'un processus de réduction de la donnée folklorique. À partir de *Fata în grădina de aur*, on assiste à une élimination progressive des hypostases météorologiques et à une accentuation anthropomorphe de la description de l'être surnaturel. Dans le passage analysé de *Luceafărul*, l'intérêt n'est plus dispersé sur plusieurs mutations, mais se concentre essentiellement sur les deux apparitions surnaturelles qui, par leur actualisation fulminante, se rapprochent des métamorphoses divines de l'Inde. On retrouve peut-être ici un autre élément du substrat indien qui, selon Amita Bhose et Rodica Marian, est une des composantes de la formation culturelle d'Eminescu³⁰.

Lors de sa première hypostase, Hypérion surgit de l'abîme marin et franchit la fenêtre de la chambre qui est comparée, dès ce stade, à un seuil („ca și pe prag” v. 59) comme dans *Peste codri stă cetatea*. En ce qui concerne l'eau marine, Jung³¹ note son ambivalence dans son étude de *Heaven and Earth* de Byron, oeuvre qui a pour sujet la passion des Anges pour les filles des hommes et qui présente des convergences avec l'oeuvre d'Eminescu. Il observe en particulier que le poème contient de nombreux symboles cosmiques, projections de la libido. Les eaux, écrit-il, sont créatrices, fécondatrices, „maternelles”, comme les qualifie la mythologie indienne. C'est cette valeur qui est ici offerte lors de la première métamorphose d'Hypérion. Elles peuvent aussi devenir destructrices. Ainsi le déluge universel, continue Jung, anéantira le monde souillé par le péché de la race provenant de l'union entre les Anges et les filles de la terre. Dans *Luceafărul*, le jeune voïvode, né de la mer, est donc issu de l'eau matricielle qui entrera dans sa généalogie à partir de la version C („Și mumă-mea e marea” v. 80). La mer semble en fait refléter son corps apparitionnel comme en un „immense miroir magique”³².

Les cheveux d'Hypérion sont blonds, couronnés de roseaux et parsemés de fleurs. Ce détail, qui n'appartient qu'à la version A, l'apparente à un jeune dieu de la végétation, vision „neptunienne” associant l'aquatique, le lunaire et le végétal. Si quatre adjectifs restituent la couleur, la densité et le mouvement de la chevelure, on note l'absence de la description des yeux. Le poète leur consacra une nouvelle et splendide célébration au cours de la seconde hypostase. La couleur bleue persiste cependant dans l'évocation plastique, mais c'est pour qualifier le „giulgiu” qui comparait ici („un giulgiu albastru”, v. 63). Avant que le syntagme désormais figé „Un mort frumos cu ochii vii” clôtüre la peinture, on retiendra de nouveau une allusion à la pâleur du jeune homme. Une vision fantômatique est évoquée par le vers „Și luna îl petrece” (v. 66), où le verbe „a petrece” possède ici son sens spécialisé, fréquent dans les chants populaires funèbres, d'„accompagner

³⁰ A. Bhose, *Eminescu și India*, Iași, Ed. Junimea, 1978; Rodica Marian, *op. cit.*, p. 380-428.

³¹ C. G. Jung, *Métamorphoses de l'âme et ses symboles*, Paris, Georg éd., „Le livre de poche”, 2002, p. 206-207.

³² M. Mincu. *Mihai Eminescu. Luceafărul*, Bucuresti. Ed. Albatros. 1978. p. 19.

le mort à sa sépulture". Ces funérailles cosmiques, aux connotations lugubres, n'apparaissent que dans cette version.

Pour la seconde hypostase, une analyse des sèmes qui fonctionnent dans les mots-clé du passage montrerait une intense polarisation sur le sémantisme du feu et de la flamme. Un site imaginaire – les vallées du chaos – est trouvé pour cette métamorphose: „coboară-a chaosului văi” (v. 119). Il semble alors émerger, après ce *descensus ad inferos*, du royaume de l’Au-delà, selon l’itinéraire „plutonic” tracé par Ion Negoïtescu. Si le premier règne de Luceafărul ressemblait à l’univers pré-natal, le second est celui de la „post-existență” comme le constate Marin Mincu: „el pare a fi zeitatea supremă infernală, scăldată în focul unui soare nocturn”³³.

Le parcours descriptif se focalise sur les cheveux noirs qui portent une „coroană de iubire” (v. 122). Probablement à cause de son flou et de sa fadeur, cette expression disparaîtra dans les versions successives. L’amour ne sera plus matérialisé par la couronne, mais s’incarnera de préférence dans la puissance du regard et la vibration des paroles. La variante „încununat cu stele” s’ajoute aux autres éléments qui inscrivent la présence démonique dans le texte. La couronne d’étoiles est en effet un attribut traditionnel du personnage luciférien, que l’on retrouve aussi dans *Eloa* de Vigny³⁴.

„Și ochii ard în adevăr/ Ca focul...” (v. 123-124). Les yeux sont reliés à la thématique du feu et sont porteurs, comme lui, d’un double mouvement: condensation et émanation, profondeur intérieure et élan vers l’autre. La strophe suivante (v. 125-128) est entièrement consacrée à la peinture des yeux qualifiés d’„întunecați”; ils sont comparés à „două patimi fără saț/ Și pline de-ntunerice”³⁵. Cette image magnétique et ténébreuse, qui subsistera dans les autres versions et dans le poème final, fait appel à une véritable „herméneutique du regard”. En ce qui concerne les yeux noirs, privilégiés dans ce portrait – puisque le regard bleu sombre d’Hypérion a été éliminé – „ils réalisent en eux, constate Jean-Pierre Richard, un idéal double de densité et de profondeur. [...] Le regard noir concentre [...] en lui la qualité d’un feu enfin relié à son principe: un feu compact, tendu, sombre à force d’ardeur”³⁶. Il faut remarquer que cette strophe a été retranscrite en marge de l’hypostase angélique d’Hypérion. S’agit-il, comme se le demande Perpessicius (II, p. 377), d’une projection de cette évocation sur le portrait de l’ange ou, comme nous le croyons, d’une anticipation³⁷? Quoiqu’il en soit, le poète a trouvé plus suggestif d’insérer la peinture des yeux sombres dans la seconde hypostase.

³³ *Op. cit.*, p. 27 et p. 29.

³⁴ Cf. notre *Portrait d’un dieu obscur. Eminescu, Lamartine, Vigny*, „Quaderni del C.R.I.E.R”, 1, 1996, p. 125-140.

³⁵ Pour les valeurs sémantiques de „întunerice”, on se reportera avec profit à Rodica Marian et Felicia Șerban, *Dicționarul „Luceafărului” eminescian*, Cluj-Napoca, Ed. Clusium, 2000.

³⁶ J.-P. Richard, *Études sur le romantisme*, Paris, Ed. du Seuil, 1970, resp. p. 44, p. 47.

³⁷ Voir à ce sujet Rodica Marian, in M. Eminescu, *Luceafărul. Text poetic integral. Ediție critică, introducerea, note și comentarii de Rodica Marian*, Cluj-Napoca, Ed. Napoca, 1999, p. 10.

Cette strophe, qui constitue une sorte de versant obscur et masculin aux vers dédiés au „secret des yeux bleus” de la jeune princesse de *Călin*, révèle la fascination du poète pour le regard imaginé comme une flamme noire, auquel il attribue une double valence: d’un côté, ardente et donc lumineuse et, de l’autre, nocturne. Notons que c’est cette même dualité qui traverse la seconde généalogie d’Hypérion: ses parents sont d’abord l’éclair (dans une variante: le feu) et la nuit; à partir de la version C: le soleil et la nuit. Ce flamboiement de l’être est porté à son comble lorsque celui-ci rencontre un autre regard.

Les yeux, ténébreux et tristes, qui caractérisent aussi l’inquiétude errante de *Călin* et le charme mélancolique d’autres héros d’Eminescu, retournent, telle une image obsessive, avec une haute fréquence dans toute l’œuvre du poète. Ils indiquent que nous sommes probablement devant un processus d’identification entre le sujet et sa création. L’association des yeux sombres et de la chevelure noire ne s’est pas effectuée immédiatement pour *Luceafărul* puisqu’au moins une œuvre appartenant à cette „constelația”, le conte versifié *Fata în grădina de aur*, les dissocie. On peut penser que, dans la version A, la jonction s’est réalisée entre la fiction et la biographie, entre l’idéal et le réel, entre le portrait et l’autoportrait.

La version A est caractérisée par l’inversion de l’ordre des hypostases, fait extrêmement important en ce qui concerne le sens ultime de *Luceafărul*: à l’apparition angélique d’un être aux cheveux blonds succède l’apparition „démonique” d’un jeune homme aux cheveux noirs. La transformation scripturale n’est pas ici de nature paradigmatique comme pour les variantes, par exemple, mais de nature syntagmatique. La logique du texte entraîne une redistribution des unités sémantiques. Leur nouvel enchaînement, véritable „forme-sens” selon l’expression d’Henri Meschonnic, introduit un effet de dramatisation et est porteur de signification. Cette progression se marque de manière évidente à travers l’évolution du chromatisme symbolique qui est caractérisé par un obscurcissement intervenu lors du passage de la première à la seconde hypostase: le „giulgiu” passe du bleu au noir (une variante, qui annonce la version B, propose en effet: „E giulgiul negru, strălucit”, II, p. 379), la chevelure fonce et l’on peut imaginer la même transmutation pour les yeux, même si la couleur des yeux d’Hypérion n’est plus mentionnée lors de la première hypostase. Que signifie cet obscurcissement? Analysant les symboles et les images nyctomorphes, Gilbert Durand constate entre autres que leur „valorisation négative signifierait selon Mohr: péché, angoisse, révolte et jugement”³⁸.

Une autre différence essentielle par rapport aux textes antérieurs est l’adjonction, au début de la seconde apparition, de la généalogie d’Hypérion. Les critiques ont considéré cette généalogie comme un nouveau trait de classicisme gréco-latin. L’ascendance d’Hypérion – son père est l’éclair et sa mère la nuit – en fait sans aucun doute un „enfant de la nuit”. Le vers „Ea-i noaptea: muma lumii” (v. 140) semble bien se référer explicitement aux théogonies antiques, en

³⁸ G. Durand. *op. cit.*, p. 88.

particulier à celle d'Hésiode. Dans son livre *La nuit et les enfants de la nuit*, Clémence Ramnoux observe que „les enfants de la nuit” sont des „divinités redoutables [...] plus fortes que les dieux et les hommes [...] : avec un aspect de douceur captivante, et un aspect de terreur”. En effet, continue l'historienne, „le *Nocturne* enveloppe l'homme dans un filet mortel de ruses, de mensonges et de paroles à double sens, pour le mieux conduire à sa ruine. Les deux épithètes le désignent sous un aspect *ténébreux* et *infernal*”³⁹. En fait, la jeune princesse, répondant à la stratégie séductrice mise en œuvre par Hypérion, le comparera à un „demon”, par opposition à un „înger” auquel il a été assimilé lors de sa première hypostase, ces deux images étant reprises jusqu'à la version définitive. On notera que l'image du filet („mreajă”), attribut des puissances nocturnes, apparaît dans *Luceafărul* ainsi sans doute que „les paroles à double sens” caractérisant les interpellations séductrices pour Cătălina.

Nous constatons que c'est dans la version A que le portrait d'Hypérion, lors de sa seconde apparition, se rapproche le plus de l'image du démon romantique. Ce n'est pas un hasard si nous rencontrons successivement les termes „înger” puis „demon” pour qualifier les deux métamorphoses. Le vocable „demon” possède ici la signification d'„înger căzut”⁴⁰ comme le qualifie Petru Creția. Ce trait relie la thématique du grand poème à la légende apocryphe de la chute des anges et de leur entreprise de séduction sur les filles des hommes. *Luceafărul* s'inscrit ainsi parmi les œuvres romantiques qui se sont inspirées de ce mythe littéraire, comme celles de Moore, Byron, Héliade Rădulescu, Lermontov, Lamartine, Vigny... D'une manière générale, on relève que l'obscurcissement de la chevelure est, chez tous les Romantiques cités, l'indice d'un passage de la pureté à la volupté sous les forces obscures du désir susceptible de provoquer la chute dans la matière où s'engloutit la lumière, selon le traditionnel schéma gnostique. Notons encore des détails communs aux œuvres développant cette thématique comme la couronne d'étoiles, proposée par une variante du vers 122, à laquelle il faudra ajouter le „giulgiu” noir de la version suivante.

Quant à l'importante variante du vers 131: „focu-mi este tată-meu”, elle transforme Hypérion en un véritable „fils du feu” aux résonances nervaliennes et oriente cette figure vers le satanisme. En fait, les variantes produisent toujours un texte différent. „Pour le chercheur, reconnaît Bellemin-Noël, rien ne vaut un mot nouveau, qui *s'ajoute* à une série en lui apportant un surcroît d'éclairage. Ce mot, en général, il a été refoulé, on ne le trouve nulle part, du moins en entier, lisible, bien visible. Et il arrive que l'avant-texte nous permette de retrouver ce mot perdu”⁴¹.

³⁹ C. Ramnoux, *La nuit et les enfants de la nuit*, Paris, Flammarion, 1986, resp. p. 19 et p. 41.

⁴⁰ *Op. cit.*, p. 37. Consulter aussi T. Vianu, *Demon la Eminescu*, in: *Eminescu*, Iași, Ed. Junimea, 1974, p. 130-135; Z. Rusu, *Contribuții noi cu privire la geneza „Luceafărului” lui Eminescu*, „Revista de istorie și teorie literară”, 4, 1978, p. 509-523; idem, „Luceafărul” în literatura romantică, „Revista de istorie și teorie literară”, 1, 1981, p. 51-67; idem, „Luceafărul” și „Demonul”, „Revista de istorie și teorie literară”, 1, 1982, p. 17-25; idem, *Cartea lui Enoch și „Luceafărul”*, „Dacoromania”, 8, 1991, p. 123-140.

⁴¹ J. Bellemin-Noël, *Avant-texte et lecture psychanalytique*, in: J. Bellemin-Noël et alii, *Avant-texte. texte. après-texte* Paris - Bucarest Ed. du CNRS 1992 - 165

4.2. Version B. La première hypostase – qui, dans la version A, était moins développée que la seconde sur laquelle s'était exercé un processus de projection et d'identification – se caractérise, dans la version B, par de nouvelles adjonctions. D'une part, un détail – à la fois plastique et symbolique – complète la description: le jeune homme blond, couronné de roseaux et vêtu d'un „giulgiu” bleu, tient un „toiag”. D'autre part, un souci de symétrie évident a provoqué la création, pour l'apparition angélique, d'une généalogie (le ciel et la mer) qui fait pendant à la seconde généalogie. Pour la première fois aussi, Hypérion est comparé à un „voevod”. A propos de ce vocable, Zoe Dumitrescu-Buşulenga rappelle que cette dénomination indique „non pas l'appartenance à quelque hiérarchie de la terre, mais à l'une des hiérarchies célestes, à savoir celle des archanges appelés 'voïvodes' en roumain”⁴².

Est-ce l'emploi de ce vocable qui a entraîné la disparition du terme „înger” dans la première réplique de la jeune fille? En effet, celle-ci le comparera, dans la version B, à un „geniu”, expression qui remonte à *Fata în grădina de aur*. Il y a donc, dans la version B, comme une sorte de retour à la terminologie et à l'horizon sémantique du conte versifié. Alors que la version A n'avait pas attribué de qualités spirituelles au visage, la version B en suggère à la fois la pâleur et la tristesse, pour la première comme pour la deuxième hypostase. Ici la tristesse est provoquée par l'insomnie: „Şi faţa tristă de-nsomnii” (v. 69). Le terme sera éliminé par sa discordance avec le contexte et avec l'imaginaire éminescien le plus profond qui privilégie au contraire le magique sommeil reliant l'homme au grand devenir cosmique. En ajoutant – avec „voevod” – la royauté à l'angélisme, la pâleur et la tristesse, la première hypostase trace définitivement l'archétype obsessionnel du Monarque de la Mort qu'a décelé Ion Negoïtescu dans de nombreux poèmes.

Dans la seconde hypostase, qui continue à être dominée par le symbolisme de la flamme, on remarque l'introduction du feu solaire, et de sa lumière, tel qu'il se manifestait déjà dans le conte de Kunisch et dans *Fata în grădina de aur*. Ainsi, le poète apporte une modification essentielle à la seconde généalogie: si la mère d'Hypérion reste la nuit, son père devient définitivement le soleil. L'ascendance solaire est annoncée par le début de la seconde hypostase où Hypérion apparaît „scăldat în foc de soare” (v. 132), syntagme qui rapproche la version B, par-dessus la version A, du conte versifié qui proposait: „Părea un demon rătăcit din soare” (v. 216). Il semble ici qu'Eminescu ait voulu se détacher de la version A où les aspects „plutoniens” de Luceafărul étaient nettement marqués. Il a refusé de faire d'Hypérion, lors de sa seconde métamorphose, un être complètement voué aux puissances chthoniennes et nocturnes, comme le sont Călin et le „zburător” de *Peste codri stă cetatea*. Cette orientation va s'accroître au fil des versions et éloigner Hypérion de son origine „démonique” dont il ne restera que des traces dans le texte final.

⁴² Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *Les poètes transylvains et l'héritage Eminescu*, in: Zoe Dumitrescu-Buşulenga et alii, *Eminescu după Eminescu*, Iaşi, Ed. Junimea, 1978, p. 220.

Toujours par souci de symétrie, on note l'introduction, lors de la seconde hypostase, de diverses qualifications spirituelles qui complètent la description du visage: „El vine trist și liniștit” (v. 135), vers qui deviendra dans le texte définitif: „El vine trist și gânditor” (v. 123). La tristesse, qui – depuis *Fata în grădina de aur* – caractérisait l'hypostase „angélique” du „zmeu”, est ici associée à l'hypostase „démonique”. Le poète perfectionne ainsi le portrait en l'enrichissant d'une expression mélancolique, devenue depuis le Romantisme, un des attributs du génie et de la beauté. Lors de la seconde transmutation comparait aussi un „giulgiu”, qualifié de „negru”. L'évocation des bras est caractérisée par l'image du marbre, fréquente chez Eminescu, qui possède de multiples connotations analysées par les critiques. Le poète reprend ici un des éléments de „l'anatomie de la femme idéale” étudiée par Călinescu, où la „Vénus sésaphique” a la froideur et la blancheur d'une statue. Nul doute que la valeur plastique de cette description ne relie cette seconde apparition à la sculpture grecque. Si dans la composition du portrait d'Hypérion, l'auteur a suggéré avec maîtrise l'éclat des yeux et la splendeur de la chevelure, il s'est heurté à plusieurs obstacles pour la peinture du corps, en particulier d'un corps surnaturel, reflet du divin et du beau absolu. Les problèmes qui se posent au poète se rapprochent, par certains côtés, de ceux que rencontre le peintre et qu'Eminescu évoque au début de *Venere și Madonă*: comment peindre un idéal, comment peindre un archétype?

4.3. Version C. En ce qui concerne les hypostases d'Hypérion, la version C, qui porte le nom de *Legenda Luceafărului*, ne présente quasiment pas de différence avec le poème définitif. Par rapport aux versions antérieures, la première apparition subit quelques modifications. Les différentes variantes du vers „Iar pielea feții străvezii” (v. 73), évoquant l'aspect du visage, s'orientent vers une présence de plus en plus immatérielle qui culminera avec le terme „ombre” de la version définitive: „umbra feței străvezii” (v. 69). Le „giulgiu” n'est plus de couleur bleue mais „vânăt”, couleur obsessionnelle chez Eminescu. Si Hypérion continue à être comparé à un „voevod”, qualifié de „jeune”, il n'est plus couronné de roseaux, ce détail étant attribué au „toiag”. On sait que, parmi les emblèmes de Dionysos, s'affirmera de plus en plus, dans l'iconographie, le bâton qui se termine en général par une touffe de feuilles à son extrémité, bâton de longueur et de forme diverses, brandi durant les danses orgiastiques⁴³.

Remarquons encore que l'ajout de la dénomination „voevod”, utilisée pour les archanges et quelques saints guerriers, et l'adjonction du „toiag” – dès la version B – contribuent à masculiniser l'apparition angélique qui, dans les premières versions, semble encore contenir des traces d'androgynat (comme en témoigne aussi le verbe „a crește”, utilisé par Eminescu, dans d'autres poèmes, pour évoquer une femme-déesse sortant de la mer). Gilbert Durand remarque que le sceptre et le glaive sont des symboles qui „constellent autour de la notion de Puissance [...]. Sceptre et glaive sont les symboles culturels de cette double

⁴³ A. Veneri, *op. cit.*, p. 415.

opération par laquelle la psyché la plus primitive annexe la puissance, la virilité du Destin, en sépare la traîtresse féminité⁴⁴.

La seconde hypostase est presque identique à celle du texte définitif. Il faut observer qu'une des variantes de la version C propose une nouvelle occurrence du terme „demon”, lorsqu'Hypérion surgit des vallées du chaos: „Și din a chaosului văi/ Un demon se-ncheagă” (vv. 123-124); elle s'ajoute à celle déjà contenue dans la réponse de Cătălina à la fin de la deuxième apparition du jeune homme. Un tel emploi de „demon”, et à cet endroit-là – c'est-à-dire au tout début de la seconde hypostase – confirme qu'il n'est pas pertinent d'attribuer à ce vocable le sens du „daimon” grec qu'une critique traditionnelle a voulu imposer à ce terme dans la réplique de Cătălina, le seul qui subsistera dans la version définitive.

La modification des vers introduisant la seconde hypostase porte sur le mouvement même de la métamorphose. „El sta să se culeagă/ Coboară-a chaosului văi” (vv. 118-119) de la version A devient dans la version C (et dans le texte définitif): „Și din a chaosului văi/ Un mândru chip se-ncheagă” (vv. 123-124). Le processus de cette transformation apparaît à présent comme parallèle, mais de sens opposé, à la première. Pour chaque hypostase, le surgissement d'Hypérion s'effectue à partir d'un lieu où se dissolvent les formes. Avec l'apparition issue de la mer, on assiste à une nouvelle naissance puisque les Eaux se présentent comme le réceptacle primordial où s'abolissent les formes. Quant au lieu de la deuxième apparition – le chaos – il est souvent associé, comme le remarque Tuzet, à „la Matière première, la Mère”. Il est aussi, selon Milton, „la vaste matrice de la Nuit incréée”⁴⁵; le chaos tend à se confondre avec l'empire des ténèbres et la venue de Luceafărul avec une apparition résurrectionnelle surgie du royaume de la Mort.

La précision du verbe „a se încheaga” de la version C, qui passera dans le texte définitif, convoque de manière explicite la question des rapports unissant *Luceafărul* à l'alchimie. On peut en fait considérer que la descente aux „vallées du chaos” correspond à la *nigredo*, associée chez les alchimistes, aux „expériences ‘terribles’ et ‘sinistres’ de ‘noirceur’, de mort spirituelle, de descente aux Enfers: outre qu'elles sont continuellement attestées dans les textes, on les déchiffre dans l'art et l'iconographie d'inspiration alchimique, où ces sortes d'expériences sont traduites par le symbolisme saturnien, par la ‘mélancolie’”. Mircea Eliade note encore que „la phase qui suit la *nigredo*, c'est-à-dire ‘l'œuvre à blanc’, la *leukosis*, l'*albedo*, correspond vraisemblablement, sur le plan spirituel, à une ‘résurrection’ qui se traduit par l'appropriation de certains états de conscience inaccessibles à la condition profane. (Au niveau opératif, c'est le phénomène de la ‘coagulation’, consécutif à la *putrefactio* initiale⁴⁶.)

Remarquons encore que l'essai de Călinescu *Magie et alchimie*, consacré à la poésie d'Onofri, propose une réflexion qui pourrait éclairer tout un versant de

⁴⁴ G. Durand, *op. cit.*, p. 137.

⁴⁵ H. Tuzet, *Le cosmos et l'imagination*, Paris, Corti, 1988, p. 198.

⁴⁶ M. Eliade, *Forgerons et alchimistes*, Paris, Flammarion, 1977, p. 137-138.

Luceafărul. Reprenant la définition de la coagulation alchimique, il affirme que „Par coagulation, on entend la fixation de l'élément volatil, super-sensible (après une opération de séparation, de dissolution), l'incorporation sur un autre plan”, opération qui semble indiquer le processus même engendrant la seconde hypostase d'Hypérion. Ajoutons cette observation suggestive du critique, qui note que le couple alchimique – formé par le soleil et la lune – est représenté par „l'eau transcendante” c'est-à-dire, poursuit-il, „Hypérion, eau brûlante”⁴⁷. De telles affirmations montrent que pour Eminescu, comme pour un de ses devanciers – Gérard de Nerval – l'alchimie se révèle une clé interprétative significative.

Par ses connotations alchimiques, le verbe „a se închea” introduit une autre temporalité, encore plus irréelle que celle manifestée par le verbe „a crește” utilisé dans la première hypostase. C'est ce temps suspendu que va occuper la description. Eminescu réussit par le choix du verbe „a se închea” à faire pressentir la force magique et terrible à l'œuvre dans cette transmutation. Qui parle en cet instant? Qui voit? Le regard du narrateur se confond ici avec celui de la princesse durant le moment „extatique” de l'apparition d'Hypérion.

À côté de la pâleur et de la tristesse, l'adjectif „gânditor” (v. 131) apporte une dernière touche au visage d'Hypérion et fond ainsi l'homme mélancolique avec le penseur, autre avatar de l'homme de génie. Eminescu fixe, avec cette ultime qualification, les traits de la beauté masculine fatale, qu'avaient reconnus les Romantiques et que Baudelaire résume dans sa magistrale réflexion:

„J'ai trouvé la définition du Beau, – de mon Beau. C'est quelque chose d'ardent et de triste [...]. Je ne conçois guères [...] un type de beauté où il n'y ait du *Malheur*. Appuyé sur, – d'autres diraient: obsédé par – ces idées, on conçoit qu'il me serait difficile de ne pas conclure que le plus parfait type de Beauté virile est *Satan*”⁴⁸.

En donnant à Hypérion une apparence double et opposée, Eminescu semble avoir voulu suggérer les deux faces du génie – là, apollinien et clair, ici démonique et obscur. „Ange” puis „démon”, l'astre – en apparaissant à la jeune fille – dissocie sa totalité en deux aspects. La réaction ambivalente de Cătălina, par rapport à Hypérion, révèle l'expérience du numineux, engendrant à la fois le *mysterium tremendum* et le *mysterium fascinans*. Les deux hypostases de Luceafărul représentent certainement un des sommets du poème qui n'a cessé d'exercer son influence magnétique sur la littérature roumaine, y compris sur la conception élaborée par Ion Negoițescu des deux régimes de l'imaginaire éminescien. Dans sa méditation sur la double apparition de Luceafărul et ses „sortilèges mortels” ne reconnaît-il pas: „El e ca un arhanghel și ca un mort, arzând de nesațiul erosului, de nesațiul malefic, iar pe de altă parte nașterea sa din haos, din vâpăi de neant, are o splendoare grea de tot ceea ce poezia lui Eminescu îmbrățișează ca negură primordială, ca somn și otravă, ca durere dintâi și voluptate a morții”⁴⁹.

⁴⁷ G. Călinescu, *Magie et alchimie*, „Vreimea”, 1943, 729; repris dans *Études poétiques*, București, Ed. Univers, 1972, p. 247-248.

⁴⁸ Baudelaire, *Journaux intimes*, in *Œuvres complètes*, Paris, N.R.F., „Bibliothèque de la Pléiade”, 1961, p. 1255.

⁴⁹ Ion Negoițescu, op. cit., p. 162.

La version A révèle que la seconde incarnation d'Hypérion tendait vers un archétype démonique, commun à tous les auteurs romantiques qui ont été fascinés par cette thématique. Luceafărul est bien, le temps de la seconde hypostase, un ange déchu qui aspire à reconstituer avec Cătălina la *coincidentia oppositorum* du couple primordial⁵⁰, en une réintégration de l'unité cosmique perdue. Comme le montre explicitement *Peste codri stă cetatea*, Luceafărul – aboutissement de toute la réflexion romantique sur le fils de la nuit – tend à prendre les traits du „zburător”⁵¹, héros issu des couches les plus obscures de l'inconscient collectif et s'exprimant dans une croyance spécifiquement roumaine.

Plus encore que *Călin – file din poveste*, la version définitive de *Luceafărul* s'est élaborée sur la suppression de multiples traits de l'archétype dont les variantes dévoilent la face nocturne. Ion Negoïtescu n'annexait-il pas le „laboratoire” du poète au versant plutonien de son génie? Parlant de la vie des manuscrits de *Luceafărul*, Petru Creția affirme de son côté que „citirea și recitirea adâncită a tot ce ține de *Luceafărul* în cele cinci caiete, scrise, cu o fervoare, cu o incandescență de neînchipuit, de chiar mâna lui Eminescu, dă mai mult decât un rezultat filologic” et parle de leur mouvement intérieur issu „din proliferări inepuizabile și din austere sacrificii”⁵². Sacrifice que nous racontait déjà la ballade de *Meșterul Manole* et qu'Yves Bonnefoy considère comme unes des caractéristiques de l'art et de la poésie modernes: „L'art des nombres, le mur aux arcatures presque divines, est maçonné sur un cri. Notre plus haut désir y est étouffé, comme la bête jetée jadis sous la pierre des fondations”⁵³. C'est sur le sacrifice de l'imaginaire le plus profond du poète, „noaptea imaginii”⁵⁴ selon Ion Negoïtescu, que s'est édifiée la perfection de la forme apollinienne devenue fluidité du vers, pureté de larmes cristallines.

Universită di Calabria

⁵⁰ Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Cuplul ca idee mito-poetică centrală în opera eminesciană*, in: *Eminescu. Cultură și creație*, București, Ed. Eminescu, 1976, p. 80-96; Ioana Em. Petrescu, *Iubirea*, in: *Eminescu. Modele cosmologice și viziune poetică*, București, Ed. Paralela 45, 2000, p. 152-169.

⁵¹ Cf. à ce sujet D. Caracostea, *Studii eminesciene*, *op. cit.*, p. 46-47; P. M. Gorcea, *op. cit.*; Al. Melian, *Mitul Zburătorului la Eminescu*, „Limbă și literatură”, 3-4, 1990, p. 311-316; I. Cheie-Pantea, *Repere eminesciene*, Timișoara, Ed. Excelsior, 1999, p. 62.

⁵² P. Creția, *op. cit.*, p. 41.

⁵³ Y. Bonnefoy, *Le Nuage rouge*, Paris, Mercure de France, 1977, p. 107-108.

⁵⁴ *Op. cit.*, p. 18.

SPECIFICUL STRATEGIEI ARGUMENTATIVE ÎN DISCURSUL POLITIC

Dacă în primii ani ai deceniului nouă, studiul limbajului politic încă nu depășea stadiul incipient, și abordarea comunicării de tip politic era încă la început, astăzi se poate afirma, cu siguranță, că o dezvoltare și o împlinire în această direcție necesită o abordare interdisciplinară, în care lingvistica să conlucreze strâns cu retorica, știința comunicării și, bineînțeles, cu politologia. Studiile efectuate în această din urmă ramură scot tot mai mult în evidență faptul că ceea ce face ca politica să fie deosebită de alte metode de alocare a valorilor este folosirea limbajului pentru a legitima acțiunea puterii (Edelman 1999, p. 111). Cu alte cuvinte, prin limbaj, un grup poate să câștige chiar acordul deplin, de durată, al acelor al căror sprijin îi este necesar. Mai mult, sunt de părere cercetătorii în domeniu, dialogul și răspunsul la dialog este cel ce dă măsura puterii politice și, nicidecum, exacerbară forței. Este limpede faptul că realitatea lingvistică, grefată pe cea politică, scoate în evidență rolul de cadru al limbajului, de teren de manifestare, în timp ce finalitățile pur politice sunt cele în baza cărora se operează atât selecția terminologică, cât și cea a strategiilor discursive. Toate acestea ne conduc la afirmația pertinentă, credem noi, că *limbajul, strategia discursivă și strategia politică* sunt interdependente, ele servind în primul rând persuadării și, mai puțin, transmiterii de informație. Ele sunt cele care oferă „terenul de joc al manipulării politice” (Cuilenburg, Scholten, Noomen 1998, p. 172).

Ca urmare, politica a fost considerată, de multe ori, ca o piesă de teatru, jucată simultan *de către și în fața* spectatorilor, în decoruri sociale diferite (Edelman 1999, p. 125). „Actorul” principal – omul politic – încearcă, prin intermediul discursului său, să creeze și/sau să inducă „spectatorului politic” opinii și atitudini care să favorizeze realizarea țelurilor politice proprii; de aceea, mijloacele verbale alese trebuie să opereze, în primul rând, în planul emoțional (vezi componenta seductivă a discursului argumentativ) și au un dublu rol: să reorienteze percepțiile, eventual negative, și să simplifice, până la inteligibilitate, imaginea realității expuse, creând impresia de posibilă accedere la ea din partea auditoriului. Putem spune, deci, ca o „maximă” a reușitei discursului politic, că limbajul folosit de acesta trebuie să nu fie perceput ca politic pentru a fi deplin eficient.

Comunicarea politică a fost surprinsă în definiții foarte variate: a fost văzută ca un *câmp* de intersecție a diferitelor modalități de persuadare, ca un *spațiu* de relaționare a discursurilor contradictorii, ca un *sistem* complex de comunicare a

informației de tip politic etc. (pentru detalii, vezi Beciu 2000, p. 27). Unul dintre elementele comune acestor definiții este „intenționalitatea”, comunicarea politică fiind înțeleasă ca o „acțiune teleologică” – o acțiune orientată și programată pentru anumite scopuri politice bine conturate. În definiția ei se pornește, de cele mai multe ori, de la variabile precum intenționalitate, modalitate, eveniment, fiind vorba despre o acțiune strategică, bazată pe aceste variabile. Un alt element comun îl reprezintă „eterogenitatea” condițiilor care stau la baza generării acestui tip de comunicare. Trebuie însă recunoscut faptul că nici „intenționalitatea” și nici „eterogenitatea” nu dau seama de „specificitatea” comunicării de tip politic, ele stând la baza oricărui tip de act comunicativ.

Specificul, particularitatea comunicării politice ar putea fi însă oferită de faptul că ea presupune, ca orice act (deci și de comunicare), o interacțiune, doar că, aici, această interacțiune este *instituționalizată*, în sensul că participanții la acțiune au, în interiorul ei, o identitate reprezentativă, un rol social determinat. De aceea, participanții la comunicarea politică (actori politici, public, electorat etc.) au fost numiți și „genuri instituționale” cu resurse, motivații și scopuri diferite și care nu interacționează la întâmplare, ci pe baza unor „coduri”, în interiorul unor cadre devenite spații rituale.

Discursul politic constituie principala modalitate prin care „actorul” politic declanșează seria evenimentială ce alcătuiește comunicarea politică. Ca „discurs”, el se supune normelor lingvistice; prin determinarea „politic”, părăsim spațiul lingvistic și intrăm în cel extralingvistic. Din această perspectivă, redăm, în cele ce urmează, trăsăturile ce marchează conversiunea discurs – discurs politic (după Beciu 2000, p. 42-43):

1) Un discurs este politic dacă evaluează situații de interes public; din acest punct de vedere, specificitatea sa ar consta în *convenționalitatea* pe care o presupune și care nu este altceva decât o materializare în și prin discurs a caracterului instituțional al interacțiunii specific politice. Ca urmare, orice discurs politic funcționează pe baza unei argumentații convenționale sau instituționalizate care, la un prim nivel, argumentează rolul jucat de instituția pe care o reprezintă și, apoi, la nivel secund, justifică imaginea celui care reprezintă instituția respectivă;

2) Un discurs este politic atunci când se autoevaluează ca „adevărat” și „corect”; din acest punct de vedere, specificul discursului de acest gen constă în faptul că, mai mult decât oricare alt tip discursiv, el își propune să ofere versiunea „adevărată”, „corectă”, singura posibilă a unor fapte, precum și implicarea maximă a opiniilor auctoriale în ceea ce privește veridicitatea celor enunțate. Înainte de valoarea informațională a conținutului propriu-zis, discursul politic se vrea caracterizat prin valoarea de adevăr;

3) În strânsă legătură cu această valoare de adevăr, în discursul politic trebuie să funcționeze și niște „strategii de credibilitate”, activate de actorul politic pe parcursul construcției discursive. Acestea sunt menite să comunice „adevărul”, pe

ca singura capabilă de a comunica aceste adevăruri, în general, independent de situația discursivă propriu-zisă, să devină „garantul” acestor valori;

4) Nu în ultimul rând, discursul politic, mai mult decât alte tipuri, are ca procedeu global specific *argumentarea* și ca finalitate definitorie *persuasiunea*, îndreptată spre obținerea adeziunii – raționale și/sau subiective – a interlocutorului vizat, prin modificarea credințelor și convingerilor sale, în speță a celor ce formează sfera politicului, în consonanță cu cele ale producătorului de text.

Încadrat în sfera mai largă a textelor cu finalități practice (în sens aristotelian), textul politic prezintă o serie de specificități, pe de o parte, în cadrul acestei clase, față de alte texte de același gen (de exemplu, textele publicitare), iar, pe de altă parte, față de textele încadrate în categorii cu finalități apofantice sau poetice (în același sens aristotelian).

Pornind de la afirmația lui Perelman (1970, p. 13), după care discursul persuasiv se adaptează auditoriului ce trebuie convins, dat fiind că el se dezvoltă de la ceea ce auditoriul permite și considerând discursul politic ca persuasiv prin excelență, vizând să provoace adeziunea destinatarului (*faire croire*) și, mai ales, o acțiune din partea acestuia (*faire faire*), putem afirma că discursul politic implică două tipuri de relații epistemice intersubiective:

1) Relația persuasivă S1–S2 (sau insider–outsider ca un cuplu devenit „arhetipal” pentru orice fel de relație de dominare cognitivă),

2) Relația S2–S1 (care presupune la S1 o „autoritate”, iar la S2 încredere în S1).

Trebuie menționat însă că, spre deosebire de alte tipuri discursive în care apar aceste relații (cel științific, didactic etc.), funcția și funcționarea lor poate și este, de cele mai multe ori, diferită în cazul discursului politic. În ceea ce privește prima relație, se impune precizarea că S1 nu este un simplu „participant” la acțiune, ci este un „rol social” dublat de o „instituție” pe care o reprezintă (aici devine pregnant și argumentul „autorității”); în ceea ce privește a doua relație, cea fiduciară, se preia acest rol al autorității la S1, dar factorul „încrederii” în S1 din partea lui S2, deși extrem de important pentru reușita discursului politic, poate avea în aceeași proporție și o componentă negativă, de „neîncredere”, de „sanționare” a lui S1, ceea ce subminează însuși substratul acestui tip de relație în textul politic. Pornind de la relațiile epistemice de acest gen și tipul de argumentare prezentă în discursul politic, precum și luând în considerare speciile de strategii discursive și genul de cadre instituționalizate, se pot deosebi, în interiorul „tipului” de discurs politic, mai multe subtipuri sau subcategorii, de genul „discurs electoral”, „discurs parlamentar”, discurs politic de tip „didactic” etc., asupra cărora însă vom insista în cercetări viitoare. Cert este însă faptul că, dincolo de orice delimitări ulterioare, în încercările de stabilire a unor tipologii textuale, discursul politic ca „tip de discurs” își găsește justificarea în termeni de categorii extralingvistice, pragmatice, care influențează puternic structura și organizarea materialului lingvistic și-i conferă specificitate. În cadrul acestei specificități a discursului politic, argumentarea joacă unul dintre rolurile cheie. Se vorbește despre argumentare la două niveluri: pe de o parte, *ca trăsătură inerentă oricărui tip discursiv* – aici, argumentarea este

considerată ca un criteriu esențial al coerenței textual-discursive; iar, pe de altă parte, ca *tip special de discurs* – aici tipul discursiv argumentativ este opus celui narativ, descriptiv, explicativ sau informativ. În ceea ce privește textul politic, credem că această „dublă funcționare” a argumentării nu este justificată sau, altfel spus, disocierile nu se pot face foarte tranșant. Delimitând discursul politic pe baze extralingvistice și recunoscându-i caracterul prin excelență persuasiv, în interiorul său, argumentarea, credem noi, nu mai poate fi privită ca o simplă trăsătură și nici discursul politic nu poate fi doar subscris tipului discursiv argumentativ. De aceea, pornind de la definirea argumentării ca un ansamblu de tehnici discursive menite să provoace sau să sporească adeviziunea auditoriului la tezele prezentate (Perelman 1970, p. 13), ni se pare mult mai fertilă considerarea argumentării ca o *strategie/un procedeu* de bază al structurării discursului politic, care-i orientează global finalitatea și care, ca orice strategie, presupune un set de „reguli” ce guvernează întregul „comportament” al „jucătorilor de jocuri politice”. Scopul, regulile, planul și opțiunile strategice utilizate în strategia argumentativă de tip politic marchează notele specifice acestui tip de text, dând seama de alternanța argumentelor, tipul și eficiența lor, sintagmatica discursivă (analogică sau disociativă) etc. Parafrazându-l pe Foucault, care spunea că discursul este tensiune în raport cu celălalt, putem spune că discursul politic, centrat în jurul strategiei argumentative, este, *prin excelență*, „tensiune” în raport cu un auditoriu ce trebuie convins și determinat să acționeze într-un anumit mod. Mai mult, în discursul politic asistăm la o îmbinare extrem de eficientă a finalităților diferite ale strategiei argumentative, finalități ce parcurg un traseu gradual, în trei etape: *faire savoir + faire croire + faire faire*. Această triadă secvențială este o caracteristică proprie doar argumentării, ca strategie discursivă specifică textului politic (în alte tipuri discursive predominând o finalitate sau alta). În acest tip de text, argumentarea ține de strategie, de organizarea finalităților a discursului în context, ea fiind o modalitate, un procedeu de bază specific construcției de sens. În consecință, ea prezintă o serie de trăsături proprii funcționării sale în tipul de text supus analizei, trăsături determinate, mai ales, de specificul acestui tip de text și al orientării lui finale. Caracteristica principală a limbajului utilizat de politicieni este, așa cum am arătat și în alte studii, însinuarea, „ascunderea gândirii”, „falsificarea intenționată a lucrurilor”, „nerespectarea adevărului”, toate puse în slujba eficacității sale persuasive (vezi Coșeriu 1996, p. 15). Din această perspectivă, C. Sălăvăstru distinge între „libertățile de care beneficiază discursul politic” și „limitele pe care nu le poate depăși în raport cu alte forme ale discursivității” (Sălăvăstru 1999, p. 105). Din prima categorie fac parte:

a) *Amplitudinea angajamentului problematic*, „libertate” ce constă în vastitatea ariei problematice pe care un text politic o poate cuprinde (probleme aparținând economiei, politicului, socialului, culturalului etc.), discursul politic beneficiind de o „libertate maximală” în această sferă, ceea ce-i asigură și o „deschidere considerabilă în raport cu auditoriul posibil” (Sălăvăstru 1999, p. 105). Putem spune că această primă „libertate” ține și ea de specificul schemei

argumentative a unui text politic, subsumându-se strategiei argumentative de tip politic, ea fiind prezentă indiferent de subtipurile discursului politic – doctrinar, electoral, propagandistic, de publicitate politică etc. Ținta finală a acestei „libertăți” o constituie satisfacerea multitudinii de interese ale auditoriului căruia i se adresează discursul respectiv, făcând dovada, totodată, și a calităților oratorice și a plurivalenței producătorului de text;

b) Deschiderea procedurală a discursului politic, libertate ce se concretizează tocmai în „posibilitatea valorificării unor proceduri și mecanisme dintre cele mai diferite” (Sălăvăștru 1999, p. 115) și care nu sunt îngăduite nici unui alt tip discursiv. Trebuie menționat de la început faptul că și această a doua libertate se înscrie, fără nici un dubiu, tot în ansamblul strategiei argumentative proprii discursului politic. Deschiderea procedurală poate fi depistată la mai multe niveluri de construcție a textului politic:

– ca „amestec” de tipuri de secvențe discursive (nativ cu descriptiv, cu explicativ);

– ca „amestec” de procedee discursive utilizate (slogan, mit, metaforă);

– ca „amestec” de procedee raționale și logice de construcție (deductiv, inductiv);

– ca „amestec” de canale de transmitere a informației (discurs oral, scris, publicitar, televizat etc.) (pentru detalieri, vezi Sălăvăștru 1999, p. 115-132). Fiecare dintre aceste niveluri este subsumat scopului ultim – cel de persuadare a auditoriului și de atragere a acestuia de partea producătorului de text, prin aderarea la ideile pe care acesta le dezvoltă în discurs. Partea „negativă” a acestei „libertăți” constă în faptul că ea oferă cadrul de desfășurare – tocmai prin faptul că permite această combinație maximală de tehnici și procedee – a manipulării politice, prin dezinformare (ascundere, discreditare, falsificare intenționată a faptelor, zvonuri, eludare etc.) sau prin „puterea cuvintelor” ca atare (pentru detalii în acest sens, vezi Slama-Cazacu 2000, p. 51-53).

Tot în cadrul acestei deschideri procedurale se poate vorbi și despre aspectul profund polemic al discursului politic, care, prin permanenta raportare, implicită sau explicită, la un „alt” discurs, reclamă acest „amestec” de tipuri de secvențe discursive, de tipuri de argumente, de probe, în sprijinul susținerii unei teze și al respingerii alteia.

Tipurile predominante de argumente și utilizarea lor în discursul politic constituie un alt aspect al specificității strategiei de argumentare proprie textului politic. După Sălăvăștru (1999, p. 225-257), cele mai frecvente tipuri de argumente în discursul politic ar fi următoarele:

1. *Argumente bazate pe fapte* – cu precizarea că faptele trebuie adaptate în funcție de tipul auditoriului, că ele trebuie să se afle într-o înlănțuire logică, că trebuie să fie relevante pentru auditoriu și că ele trebuie să lase impresia de maximă autenticitate;

2. *Argumente bazate pe exemple*, aflate în strânsă legătură cu cele constituite pe fapte. Această „putere” a exemplului este pe cât de convingătoare, pe atât de mobilizatoare și renzintă unul dintre tipurile de argumente...

3. *Argumente bazate pe autoritate* – recursul la argumentul autorității este unul dintre procedeele predilecte în textele practice și nu numai (el poate să apară chiar în textele științifice). Componenta „psihologică” este mai puternică în acest tip de argumentare, cu atât mai mult cu cât argumentul autorității, spre deosebire de cel factual sau al exemplului, ne scoate din sfera conștientului palpabil și ne întoarce, subtil, în cea a abstractului, spre care tindem cu toții. Prezența sa în textul politic, spre deosebire de alte tipuri textuale ce-l utilizează, are niște trăsături distinctive – este vorba, în primul rând, de apelul la o serie de personalități politice ce reprezintă o lume ideală, caracterizată prin perfecțiune și măreție chiar, mult diferită de cea reală (exemplul autorității unui Napoleon sau Cezar sau Churchill etc.); în al doilea rând, apelul la astfel de argumente este mult mai frecvent în textele politice decât în alte tipuri de texte, și pentru că o anumită stare de fapt din sfera politicului reclamă comparația cu alte stări de fapt din alte timpuri istorice și alte zone geografice. Or, „discursul politic românesc recurge adesea la argumente ale autorității bazate pe situații, relații, consecințe dintr-o altă realitate politică, din alte tipuri de discurs politic” (Sălăvăstru 1999, p. 242);

4. *Argumentele bazate pe analogie* sunt „argumente mediate, de ordinul al doilea, ca mecanism de influențare a opiniilor, de convingere a auditoriului. Ele pot fi considerate drept «argumente de relație», deoarece influența asupra receptorului este determinată – în cazul lor – de relația de analogie ce se stabilește între două fapte, două situații, două exemple sau două autorități” (Sălăvăstru 1999, p. 250).

c) *Raționalitatea manipulării prin discursul politic*, libertate ce se găsește, credem noi, ca derivată a celorlalte două, o consecință, de cele mai multe ori negativă, a lor. Prin ea se închide cercul „libertăților” proprii doar discursului politic, ajungând din nou în punctul de plecare al acestei debateri, și anume caracteristica principală a discursului politic – ascunderea, insinuarea, falsificarea gândirii etc. Această a treia „libertate” nu înseamnă altceva decât punerea în practică și rezultatele la care se ajunge prin „probarea” acestor trăsături specifice textului politic.

Pe de altă parte, este vorba însă și de niște „constrângeri” aplicate discursului politic, care își pun și ele amprenta pe specificitatea strategiei argumentative proprii acestui tip de text. Cea mai importantă dintre acestea ni se pare a fi cea care limitează ideatic discursul politic în funcție de apartenența lui la o doctrină ideologică sau alta. Cum această doctrină acoperă o serie de aspecte – politice, economice, sociale, culturale etc. –, aceasta se constituie în niște cadre în limitele cărora discursul politic funcționează. Trebuie menționat însă faptul că există și un anumit grad de libertate în interiorul constrângerii doctrinare, libertate ce se naște din relația discursului cu auditoriul; oricărui doctrine ideologice i-ar aparține, un discurs politic care își îndeplinește scopul trebuie să țină cont, în primul rând, de așteptările și de reacțiile publicului cărui i se adresează (un caz tipic de încălcare a constrângerilor doctrinare și de asumare maximală a libertății interioare a acestor constrângeri îl constituie discursul „disidenței”). Ca urmare, se poate spune că publicul cărui discursul politic i se adresează exercită un tip de constrângeri

asupra acestuia. Aceste constrângeri aparțin sferei interesului practic, în care „descrierea realității este un mijloc pentru adevăratul scop al intervenției discursive: acțiunea de legitimare” (Sălăvăstru 1999, p. 168). În această acțiune, se parcurg mai multe etape: se prezintă faptele, apoi ele sunt „valorizate” în funcție de interesele ce stau la baza discursului; din acest punct de vedere, se poate vorbi despre o valorizare pozitivă – dacă faptele aparțin grupului producător de discurs – sau despre o valorizare negativă – dacă faptele aparțin grupului cu care se intră în competiție. În acest proces al valorizării, mecanismele discursive constau, pe de o parte, în selecția faptelor și, pe de altă parte, în ordinea prezentării lor (este vorba despre o ordine argumentativă, în sensul că se prezintă mai întâi faptele ce susțin interesele grupului auditor, cu valorizare pozitivă). În sfârșit, urmează o a doua valorizare a faptelor prezentate în discurs, valorizare ce vine din partea auditoriului. Ea este responsabilă, în cele din urmă, de acțiunile și reacțiile acestuia, cele care, practic, sunt vizate de orice propunător de discurs politic (pentru detalii, vezi Sălăvăstru 1999, p. 146-170).

Un alt factor important din această perspectivă îl constituie poziția grupului de putere care stă în spatele unui discurs politic, în sensul că tonalitatea strategiei argumentative utilizate variază și în funcție de faptul dacă discursul este un produs al puterii conducătoare sau, dimpotrivă, al opoziției. De remarcat însă că, în orice astfel de categorie s-ar încadra, el nu-și pierde caracterul polemic.

Putem afirma deci, cu deplină încredere, că specificul argumentării în textul politic este în strânsă dependență cu specificitatea discursului politic ca tip de discurs. Dintre numeroasele încercări de tipologizare oferite de literatura de specialitate, asupra căroră, din motive obiective, nu vom insista aici, cea pe care ne-o oferă semioticianul Ch. Morris (1946), în ceea ce privește discursul politic, ni se pare cea mai potrivită și, totodată, cea mai fertilă pentru ulterioare interpretări. Combinând criteriul dimensiunilor semnificației (*modes of signifying*) cu cel al utilizării lor (*use of sign complexes*), Morris distinge între *semne descriptive/designative* (cele care adună informații și descriu o stare de fapt), *semne prescriptive* (care indică modul de raportare față de obiectul denotat) și *semne apreciative* (cele care semnifică despre valoarea obiectelor, ierarhizându-le totodată), iar în utilizarea semnelor (= perspectiva pragmatică asupra lor) distinge între utilizarea *informativă*, *injonctivă evaluativă* și *sistemică* (Morris 1946, p. 125; vezi și Roventța-Frumușani 1995, p. 26-29 sau Sălăvăstru 1999, p. 92-96). Din combinarea celor două axe rezultă principalele tipuri discursive, cu mențiunea specificată de Morris însuși, că nu poate fi vorba, nicidecum, despre unicitatea unui mod, ci doar de predominarea unui aspect (Morris 1946, p. 138):

Utilizare / Mod	Informativă	Evaluativă	Injonctivă	Sistemică
Designativ	Științific	Fictiv	Juridic	Cosmologic
Apreciativ	Etic	Poetic	Etic	Critic
Prescriptiv	Tehnologic	Politic	Religios	Propagandistic

Într-o astfel de tipologie, trăsăturile distinctive ale discursului politic sunt date de situarea lui la confluența dintre *modalitatea de semnificare prescriptivă* și *modalitatea de utilizare evaluativă*. Acest lucru își pune amprenta și asupra strategiei argumentative, care trebuie să determine discursul politic (eficient, bineînțeles) să treacă de la *faire savoir* direct la *faire faire*. Spre deosebire de alte tipuri discursive ce vizează acțiunea din partea auditoriului receptor, discursul politic „urmărește cu toată puterea să determine acțiunea favorabilă puterii pe care o reprezintă și pune în mișcare toate mijloacele de care dispune (uneori chiar neortodoxe) pentru a-și atinge scopul. Eșecul în acțiune este eșecul în discurs. Poate că nicăieri nu este atât de strânsă legătura dintre practica discursivă și rezultatele ei decât în perimetrul discursului politic” (Sălăvăstru 1999, p. 93). Toate strategiile și procedurile argumentative sunt marcate de această finalitate discursivă, iar specificitatea lor în cazul tipului discursiv discutat aici este dată chiar de tonalitatea lor dominantă, de forța lor persuasivă. Discursul politic vizează întotdeauna auditoriul, mai precis, *acțiunea* sa. În numele realizării acestui scop, se construiește întregul edificiu discursiv, în jurul strategiei argumentative.

BIBLIOGRAFIE

- Beciu 2000 = C. Beciu, *Politica discursivă*, Iași.
 Coșeriu 1996 = E. Coșeriu, *Limbaj și politică*, în „Revistă de lingvistică și știință literară”, Chișinău, nr. 6, p. 10-28.
 Cuilenburg, Scholten, Noomen 1998 = J. J. van Cuilenburg, O. Scholten, G. W. Noomen, *Știința comunicării*, București.
 Edelman 1999 = M. Edelman, *Politica și utilizarea simbolurilor*, Iași.
 Morris 1946 = Ch. Morris, *Signs, Language and Behaviour*, Prentice Hall.
 Perelman 1970 = Ch. Perelman, *Le champ de l'argumentation*, Bruxelles.
 Rovența-Frumușani 1995 = Daniela Rovența-Frumușani, *Semiotica discursului științific*, București.
 Sălăvăstru 1999 = Constantin Sălăvăstru, *Discursul puterii*, Iași.
 Slama-Cazacu 2000 = Tatiana Slama-Cazacu, *Stratageme comunicative și manipularea*, Iași.
 Thoveron 1996 = G. Thoveron, *Comunicarea politică azi*.

Universitatea „Babeș-Bolyai”
 Facultatea de Litere
 Cluj-Napoca, str. Horea, 31

PROVERBELE – ACTE DE VORBIRE INDIRECTE?

În abordarea comparativă a combinațiilor libere și a celor stabile în ceea ce privește producerea sensului lor, se afirmă că sensul celor dintâi este aditiv (se obține prin adăugarea sensurilor elementelor componente), în timp ce sensul celor din urmă este unul nou, adeseori fără nici o legătură perceptibilă cu cel al componentelor.

Afirmația e valabilă doar parțial, și pentru combinațiile libere, și pentru cele stabile (vezi *infra*: *Ce ție nu-ți place...*).

Într-adevăr, de regulă, sensul combinațiilor libere se obține din suma sensurilor elementelor constitutive, dar există și situații în care sensul combinației lexicale (libere), al unui enunț / text, e cu totul altul decât indică „citirea” lui literală. O explicație a dinamicii producerii sensului unor asemenea texte poate aduce **teoria actelor de limbaj**¹.

Fie exemplele următoare, preluate din Searle (2001, p. 454):

[1] Studentul X: *Să mergem la film deseară.*

[2] Studentul Y: *Trebuie să-mi pregătesc examenul*².

¹ a) Teoria (și denumirea) **actelor de limbaj** se leagă în primul rând de numele lui J. L. Austin, care susține că limbajul, în comunicare, nu are, în principiu, (doar) o funcție descriptivă, ci una *acțională*, adică, folosind limbajul, nu (doar) descriem lumea, ci realizăm *acte de limbaj*. Mai precis, în momentul producerii unei fraze gramaticale complete, realizăm de fapt trei acte diferite: (1) un act *locuționar* (actul de a spune ceva), care corespunde faptului de a vorbi, de a pronunța fraze); (2) un act *ilocuționar* (realizat în spunere: „*en disant quelque chose*”), care corespunde intențiilor urmărite de locutor în momentul performării frazei (poate comunica o promisiune, un sfat, un ordin, o amenințare etc.); (3) un act *perlocuționar* (realizat prin faptul de a spune ceva (*persuasiune, intimidare etc.*)).

Exemple:

[1] act locuționar: El *mi-a spus*: „Trage asupra ei!” (El *m'a dit*: „Tire sur elle!”);

[2] act ilocuționar: El *stăruie / mă sfătuie / îmi ordonă etc.* să trag asupra ei (El *me presse / me conseille / m'ordonne etc.* de tirer sur elle);

[3] act perlocuționar: El *mă convinge* să trag asupra ei (El *me persuade* de tirer sur elle).

Așadar, distincția între cele trei tipuri de acte de limbaj (de vorbire) este analoagă distincției între următoarele formulări: „*El a spus că...*” (*Il a dit que...*) (= act locuționar); „*El a susținut că...*” (*Il a soutenu que...*) (= act ilocuționar); „*El m-a convins că...*” (*Il m'a convaincu que...*) (= act perlocuționar) (Austin 2001, p. 294 și urm.; Moeschler, Reboul 1999, p. 499).

b) Pentru comentarii mai extinse pe marginea concepțiilor privitoare la teoria actelor de limbaj, vezi Moeschler, Reboul 1999, cap. 1.

² În varianta franceză – X: *Allons au cinéma ce soir*; Y: *Je dois travailler pour mon examen.*

Enunțul [2] pare a nu avea nici o legătură de sens cu [1] (din semnificațiile constituentilor săi nu descoperim un răspuns la propunerea din [1]). Întrebarea pe care o avansează Searle este: ce anume face ca X să decodeze corect spusele lui Y (adică în conformitate cu intențiile comunicative ale locutorului)? Explicația decodării reușite a unor astfel de acte de limbaj, numite **indirecte**³, se găsește – consideră Searle – în acțiunea simultană a mai multor factori, și anume: informațiile anterioare („informations d’arrière-plan”) – lingvistice și nonlingvistice⁴ – pe care le au în comun partenerii de dialog, capacitățile (aptitudinile) generale de raționalitate și de inferență⁵ ale auditorului, la care se adaugă principiul de cooperare și maximele (regulile) conversaționale⁶ formulate de Grice (2001, p. 426-428; cf. și Reboul, Moeschler 2001, p. 47-48), precum și o anumită convenție stabilă prin care vorbitorii au căzut de acord ca o secvență sonoră să fie investită cu un conținut anume (Vasiliu 1970, p. 12). Va fi nevoie – pentru interpretarea unui asemenea text – de un proces în două faze, de o strategie inferențială care să permită alocutorului să descopere: mai întâi că intervin două acte ilocuționare divergente – unul primar, nonliteral, și unul secundar, literal –, iar apoi să descopere în ce constă funcția ilocuționară primară (Searle 2001, p. 456).

Desfășurarea acestui **proces inferențial** – cu manifestare sistematică⁷ – este explicat de Searle (2001, p. 455-459) printr-o suită de 10 etape (la care – spune autorul – s-ar mai putea adăuga alte câteva), pe care nu le vom prezenta aici.

³ Sunt numite **indirecte** actele de limbaj prin care locutorul comunică auditorului (interlocutorului / receptorului) mai mult decât spune efectiv. Actele de limbaj indirecte conțin (constau) de fapt (în) două acte ilocuționare: unul primar (care nu este literal) și unul secundar (care este literal) (Searle 2001, p. 452-460).

⁴ Pentru enunțurile date – [1] și [2] – informațiile anterioare comune ar putea fi: și X, și Y știu că Y este student, că studenția presupune examene care trebuie pregătite (eventual că Y este în sesiunea de examene), că Y nu poate, în același timp (aceeași seară), să și meargă la cinema și să se și pregătească pentru examen.

⁵ **Inferența** este un tip de raționament la care se recurge ori de câte ori un enunț (En) comunică – cu sau fără sprijinul informațiilor contextuale – mai mult decât spun semnificațiile componentelor sale lexicale (implică semnificații suplimentare). De exemplu, En [a] *Max e burlac* implică En [b] *Max nu s-a căsătorit*, iar En [c] *Tocmai a trecut poștașul*, ca răspuns la întrebarea *Cât e ceasul?*, implică faptul că ambii parteneri știu – din informațiile anterioare (informații de fundal) – că poștașul trece, în mod consecvent, pe la o anumită oră, cunoscută de cei doi.

⁶ Grice explicitează ideea de cooperare conversațională prin patru categorii de **maxime conversaționale**: *maxima de cantitate* (impune ca intervenția unui vorbitor să conțină cantitatea de informație necesară în situația respectivă și nu mai mult), *maxima de calitate (de veridicitate)* (presupune sinceritatea locutorului, care nu trebuie să mintă și trebuie să dețină motive serioase pentru a afirma ceea ce afirmă), *maxima de relație (de relevanță / de pertinentă)* (impune să se vorbească la obiect, în legătură cu propriile enunțuri precedente sau cu cele ale celorlalți) și *maxima de mod* (cere să ne exprimăm clar și, pe cât posibil, fără ambiguitate, respectând ordinea în care trebuie date informațiile pentru a fi înțelese).

⁷ În sensul că se produce în conformitate cu un model aplicabil la o infinitate de cazuri. De exemplu, formularea *Poși să-mi dai sarea?*, care reprezintă, într-un anume context situațional, nu o *întrebare* care să conțină incertitudinea locutorului cu privire la capacitatea interlocutorului de a efectua acțiunea respectivă, ci *cererea* de a i se da sarea, locutorul știind foarte bine că partenerul său poate realiza acțiunea.

Vom sublinia însă faptul că pentru parcurgerea lor e necesară asigurarea unor condiții de satisfacere (de îndeplinire) a actului: *condiția pregătitoare (preliminară)* (privește capacitatea interlocutorului de a realiza acțiunea); *condiția de sinceritate* (dorința interlocutorului de a acționa); *condiția de conținut propozițional* (enunțarea de către locutor a predicăției unei acțiuni viitoare); *condiția esențială* (tentativa locutorului de a-l face pe interlocutor să efectueze acțiunea).

Am considerat necesar acest excurs despre teoria actelor de limbaj pentru a-l folosi ca suport în demersul de interpretare semantică a *proverbelor* – unități frazeologice care au unele proprietăți comune cu actele de limbaj indirecte.

Teoria actelor de limbaj ne va fi utilă în încercarea de conturare a unei proceduri de interpretare⁸ a proverbelor în ceea ce privește relația dintre *expresia lingvistică și sensul* enunțului proverbial.

Pentru obiectivul urmărit, vom reține că proverbele – aceste *texte-aisberg*⁹ – se apropie de actele de limbaj indirecte, între altele, prin aceea că: 1. ambele au structură propozițională/frazală completă (sunt enunțuri/texte complete); 2. ambele conțin două acte ilocutionare (unul primar și unul secundar); 3. ambele pot fi decodate doar în context. Ele se deosebesc prin faptul că: 1) proverbele sunt structuri fixe¹⁰, „împietrite” (*figées*), preconstruite (*préfabriqués*) și, deci, recurente (repetabile și repetate), în timp ce actele de limbaj indirecte sunt libere în a-și construi structura; 2) proverbele au sens nonepisodic (permanent), unitar (noncompozițional), având ca referent nu un obiect, ci un „scenariu”¹¹, pe când actele de limbaj indirecte au sens nonunitar (aditiv), episodic (trecător), având ca referenți obiecte din realitate.

Să ne imaginăm, pentru început, un cadru *genetic*¹² (o scenă, un eveniment) posibil pentru un proverb de largă circulație: o persoană sau un animal (un lup, de exemplu) încearcă să prindă iepuri. Nehotărât sau nemulțumindu-se cu unul singur – pe care eventual l-ar putea ajunge și captura –, respectivul aleargă când după un iepure, când după altul, pierzând progresiv teren față de animalul urmărit și rămânând în cele din urmă fără nici o pradă.

⁸ Vom avea mereu în vedere faptul că *interpretarea sensului textual* nu poate fi concepută în afara relațiilor „*communicative, implicite, de natură pragmatico-semantică, prinse în relații extra (și inter)textuale*” (Vlad 1994, p. 68).

⁹ Carmen Vlad (2000, p. 9) înțelege prin *text-aisberg* un „*complex semnificativ verbal dotat cu sens*”, iar mai departe: „*sintagma acoperă sfera textului împreună cu contextul său ori, în termeni mai specifici, partea explicită a textului împreună cu partea lui implicită*”.

¹⁰ Ne referim aici în primul rând la fixitatea „tiparului logic” în care se încadrează proverbele și mai puțin la aceea a lexemelor componente (sensuri și forme ale acestora).

¹¹ G. Kleiber (apud Michaux 1999) are o concepție „nominală”, care apropie proverbele de numele comune, „plecând de la relația referențială de tip denotativ asemănătoare celei care unește numele comun de referentul său”. Michaux – în urma unui larg comentariu pe marginea concepției „nominale” a lui G. Kleiber – evidențiază dublul statut al proverbelor (nominal și frazal) și elaborează un cadru teoretic prin care să se permită împăcarea caracteristicilor de nume și de frază ale proverbelor.

¹² Cadrul (contextul) *genetic* e reprezentat de circumstanțele în care textul unui viitor proverb a fost enunțat pentru prima oară cu sensul particular adaptat unui act concret de comunicare (Ruxăndoiu 1996, p. 5).

Scena descrisă mai sus, pe care o numim convențional *obiect*, este văzută de un observator care o desemnează (designează, denotează) cu semnul lingvistic complex *Cine aleargă după doi iepuri nu prinde nici unul*, adică o înscrie într-o relație referențială (inițială)¹³, atribuindu-i semnificația „Cine vrea să realizeze simultan două acțiuni divergente (incompatibile), nu realizează nici una”. Acest semn – ipostaziat¹⁴ din îmbinare liberă în îmbinare stabilă (= proverb) – va putea fi aplicat ulterior, cu semnificația respectivă, la o „clasă de obiecte” cu proprietăți comune, adică la o serie de evenimente care se încadrează în schema logică următoare, corespunzătoare scenei genetice descrise la început: *Dacă X vrea (să facă) simultan y și z (unde y și z sunt incompatibile sub un aspect oarecare), atunci X nu reușește nici y, nici z*, dar având de fiecare dată (un) alt sens, revelat de contextul în care semnul funcționează. Prin urmare, în timp ce semnificația rămâne constantă (și durabilă) (G. Kleiber, apud Michaux 1999), sensul va fi dependent de context, astfel încât semnificația proverbului aici discutat va exprima, de exemplu, uneori sensul „Dacă vrei (simultan) și casă, și mașină, (te înglodezi în datorii și) rămâi fără nici una”, alteori sensul „Dacă faci curte (simultan) la două fete, rămâi fără nici una”, „Dacă vrei și carieră strălucită, și familie (numeroasă și) care să se bucure de grija și afecțiunea ta totală, rămâi fără nici una” etc. Seria poate continua teoretic la infinit, cu condiția ca relația logică pe care e construit proverbul să corespundă ansamblului de entități extralingvistice la care este aplicată, să nu intre în contradicție (să nu contrazică „morală proverbială”) (Wang, apud Michaux 1999).

Am propus, în rândurile imediat anterioare, un mod în care ar putea fi imaginată parcurgerea – în linie coșeriană¹⁵ a – drumului dinspre desemnare(a) (inițială), în contextul situațional inițial, spre semnificație, iar apoi dinspre semnificație spre sensul contextual. Vom încerca în continuare – folosindu-ne de teoria actelor de limbaj și de unele informații privitoare la forma logică – să descriem mecanismul (procedul) de generare a sensului contextual, la auzul de către un receptor al unei unități frazeologice de natură proverbială. Înainte însă trebuie să subliniem din nou complexitatea conceptuală a proverbului, faptul că, în vreme ce altor categorii de unități frazeologice – locuțiunilor, de exemplu – li se asociază concepte corespunzătoare unei (clase de) entități definibile printr-o listă de proprietăți, proverbul are o structură conceptuală complexă, lui asociindu-i-se un „scenariu schematic”, o „schemă de abstracții tematice” (engl. *Thematic Abstraction Units* = TAU, rom. „unități de abstracții tematice”) (Dyer, apud Michaux 1999).

Ne întoarcem la proverbul [P₁]: *Cine aleargă după doi iepuri nu prinde nici unul* și ne punem întrebarea: cum izbutește auditorul (alocutorul) A să interpreteze

¹³ Operația de desemnare poate fi făcută și de eroul evenimentului (scenei) respectiv(e).

¹⁴ *Ipostaza* este „un proces de transpoziție a unei forme într-o categorie, alta decât a sa” (Coupez, apud Michaux 1999). *Ipostaziat*, un semn lingvistic va conserva din proprietățile nivelului de plecare – cel al frazei, în cazul proverbului – și va accepta din proprietățile formei noi – al numelui, după G. Kleiber, al unității frazeologice, după modul nostru de abordare; cf. și Ch. Bally, *Le langage et la vie*, Paris, 1935, p. 160.

¹⁵ Eugenio Coseriu, *Linguistica del testo*, Roma, 1997.

spusele [P₁] ale locutorului L potrivit intențiilor comunicative ale acestuia din urmă? Conținutul comunicat de structura frazală amintită e cu totul altul decât ar indica „lectura” lui literală. Intervine aici procesul inferențial, de care aminteam în legătură cu actele de limbaj indirecte, descifrarea sensului producându-se – în mare – după cum urmează: A îl aude pe L performând [P₁]. Fie că A cunoștea dinainte semnificația lui [P₁] – deci avea informațiile lingvistice *d'arrière-plan* –, fie că nu, el: (1) își dă seama că [P₁] spune altceva decât indică sensurile însumate ale componentelor sale (conștientizează existența a două acte ilocuționare), aceasta pentru că el nu percepe în mod concret, în contextul situațional, „scena” descrisă în [P₁]; 2) pe baza cunoașterii lucrurilor, a experienței sale de viață¹⁶, pe baza capacităților sale de raționalitate, păstrând relația cu contextul genetic (Tabarcea 1982, p. 82) și descifrând sensul denotativ, el încadrează fraza recepționată în formula logică (TAU) expusă *supra*, F₁: *Dacă X vrea (să facă) simultan y și z, atunci X nu va reuși nici y, nici z*. Sensul denotativ desprins este literal, direct, este un **sens secundar**, care corespunde actului de limbaj secundar.

Tot pe baza cunoașterii lucrurilor, a experienței existențiale și a aptitudinilor de raționalitate și de inferență, A va căuta și – trecând prin semnificația cuprinsă în formula logică [F₂] – va descoperi relația de analogie stabilită de L între scena inițială (Sa, corespunzătoare actului ilocuționar secundar) și scena reală (Sb), în legătură cu care s-a enunțat [P₁] (scenă corespunzătoare actului ilocuționar primar). O dată descoperită această analogie, se va cristaliza și **sensul primar**, care ar putea fi S₁, S₂, S₃ ... S_n.

Analogia între Sa (scena inițială, genetică) și Sb, c, d ... n (scene reale ulterioare), cu sprijinul cerințelor enumerate mai sus (cunoașterea lucrurilor etc.), ajută receptorul – pe baza structurilor conceptuale organizate printr-o rețea de relații cauzale și temporale, de care dispune memoria pe termen lung a vorbitorilor – la descifrarea sensului, chiar și în condițiile auzirii unui proverb neîntâlnit până atunci.

Revenind la teoria actelor de limbaj, vom spune – în concluzie – că, în timp ce comunicarea corespunzătoare scenei observate de locutorul care a făcut designarea inițială a fost o comunicare directă, sensul ei fiind denotativ și compozițional (aditiv), treptat – prin izolare, ipostaziere – structura va dobândi caracter figurat¹⁷ (conotativ), devenind comunicare indirectă cu semnificat global (Greimas 1972, p. 318) și cu dublă valoare ilocuționară.

În rândurile anterioare am discutat un proverb figurat, pentru care existența celor două acte ilocuționare este evidentă. În continuare, vom face câteva mențiuni în legătură cu un proverb nonfigurat, [P₂]: *Ce ție nu-ți place altuia nu-i face* și vom căuta să descoperim cele două acte ilocuționare.

¹⁶ Pentru a fi capabilă să decodeze un proverb, o persoană trebuie să atingă o anumită vârstă – să depășească 7 ani (Gibbs; Honeck, apud Michaux 1999) – până la care să fi acumulat o anumită experiență de viață și să-și fi făcut „ucenicia” (*apprentissage*) în descifrarea sensurilor proverbiale. Dacă A îndeplinește aceste condiții, el știe că: a) iepurii sunt foarte buni alergători și – urmăriți fiind – aleargă în direcții diferite; b) nu poți atinge două ținte situate în direcții diferite.

¹⁷ E cazul celor mai multe dintre proverbe, dar există și proverbe nonfigurate, pentru care vezi mai departe.

Nefiind figurată („încifrată”), semnificația (TAU) lui este ușor de descoperit și de încadrat în formula logică [F₂]: *Dacă lui X nu-i place să i se facă acțiunea z, atunci X să nu-i facă acțiunea z lui Y. Sensul secundar* (literal, direct) este unul de largă generalitate și e exprimat printr-un material lexical – pronumele relativ *ce* și proverbul *a face* (Vlad 1994, p. 76) – susceptibil de a fi înlocuit cu o mare diversitate de termeni pentru care pot „sta” aceste proforme. Așa încât, dacă pentru [P₁] sensul primar putea fi: S₁, S₂ ... S_n (vezi *supra*), pentru [P₂], **sensul primar** dezvăluit prin îndeplinirea condițiilor amintite (*supra*) ar putea fi S₁: „Dacă nu-ți place să fii lovit, nu lovi pe altul”; S₂¹: „Dacă nu-ți place să fii bârfit, nu bârfi pe altul” etc.

Pronumele *ce*, care își procură referința contextual – din contextul extralingvistic de data aceasta –, „stă”¹⁸ pentru orice expresie corespunzătoare unei entități caracterizate – obligatoriu – prin trăsătura „neplăcut” (impusă de contextul lingvistic: *nu-ți place*) și adecvate contextului situațional. Verbul *a face* „stă” pentru un verb al cărui conținut semantic e adecvat conținutului la care trimite pronumele *ce*.

Ca o concluzie la cele de mai sus, se poate spune că și **proverbele sunt niște acte de vorbire indirecte**, în care, printr-un act ilocuționar secundar, se realizează un act ilocuționar primar, prin parcurgerea unui **proces inferențial**.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Austin 2001 = J. L. Austin, *Quand dire, c'est faire*, în *Pragmatique et théorie de l'énonciation*, (= *Pragmatique...*), București, p. 452-460.
- Greimas 1972 = J. Greimas, *Despre sens* (1960), în *Poetică și stilistică. Orientări moderne*, București.
- Grice 2001 = H. Paul Grice, *Logique et conversation*, în *Pragmatique...*, p. 422-437.
- Michaux 1999 = Christine Michaux, *Proverbes et structures stéréotypées*, în „Langue Française”, nr. 1.
- Moeschler, Reboul 1999 = Jacques Moeschler, Anne Reboul, *Dicționar enciclopedic de pragmatică*, Cluj-Napoca.
- Reboul, Moeschler 2001 = Anne Reboul, Jacques Moeschler, *Pragmatica azi*, Cluj-Napoca.
- Ruxândoiu 1996 = Pavel Ruxândoiu, *Proverb și context* (rezumatul tezei de doctorat), București.
- Searle 2001 = J. Searle, *Les actes de langage indirects* (1975), în *Pragmatique...*, p. 452-460.
- Tabarcea 1982 = Cezar Tabarcea, *Poetica proverbului*, București.
- Vasiliu 1970 = Emanuel Vasiliu, *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale*, București.
- Vasiliu 1990 = Emanuel Vasiliu, *Introducere în teoria textului*, București.
- Vlad 1994 = Carmen Vlad, *Sensul, dimensiune esențială a textului*, Cluj-Napoca.
- Vlad 2000 = Carmen Vlad, *Textul aisberg*, Cluj-Napoca.

Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

¹⁸ Nu în calitate de *substitut* în relație de *coreferențialitate* cu un nume, pentru că, în contextul lingvistic în care apare aici, pronumele *ce* nici nu anticipează (cataforic), nici nu reia (anaforic) un nume, el stă pentru un nume (cf. *...ce...ce...*).

MARIA PURDELA SITARU, LIVIA VASILUȚĂ

TRATAMENTUL PARTICULEI GERMANE *GE-* ÎN UNELE ÎMPRUMUTURI ROMÂNEȘTI

În lucrarea de față ne propunem să abordăm câteva aspecte referitoare la modalitățile de redare în română (dar și în alte limbi și dialecte sud-est europene) a unor cuvinte germane care conțin particula *ge-* (fie ca semn distinctiv al participiului trecut al verbelor, fie ca element prefixal, cu diverse valori, utilizate în obținerea unor substantive).

Prefixul verbal *ge-*, marcă a participiului trecut [= participiu II] al verbelor germane, se reduce la *g-* (uneori și *dispare*) în graiul vienezilor (Jakob² 1972, p. 12; Schuster/Schikola 1984, p. 148; Hornung 1996, p. 61; vezi numeroase exemple în WDL, p. 99-102). Această particularitate morfonologică a influențat și dialectele citadine germane vorbite în orașele de provincie din sud-estul Europei (Gehl 1997, p. 41). Una dintre primele tentative de caracterizare a trăsăturilor specifice „limbii populare germane din Timișoara” (*die deutsche Volkssprache von Temeswar*) i se datorează profesorului Rudolf Hollinger (1969, p. 85). Pentru acest limbaj citadin german, cercetătorul amintit a atras atenția asupra faptului că prefixul participiului trecut *ge-* al verbelor germane devine în majoritatea cazurilor *k-*, dar se înregistrează și forme fără el, sau, rar, apare în variantele *kə-*, *ke-*. O adâncire a discuției pentru același spațiu științific o datorăm lui Jentner (1965, p. 234) și apoi lui Wolf (1987, p. 130), care constată că *ge-* se reduce la *g* în fața verbelor la participiu trecut care încep cu o vocală sau cu una dintre consoanele *l, r, m, n, s, sch, f, w, j* (și *h*), iar în cazul formelor de participiu trecut care încep cu *b, d, g, p, t, k, qu, z*, acestea rămân fără prefix. Dezvoltând discuția asupra prefixului verbal *ge-*, într-un context comparativ, Gehl (1997, p. 41) face precizarea că, spre deosebire de vieneză (care pierde prefixul în contextul fonetic invocat de Wolf, *loc. cit.*), în dialectul citadin german din Timișoara acest lucru se petrece numai la câteva verbe, în timp ce în dialectul citadin german reșițean, numărul acestora crește. Autorul pune această situație pe seama influenței mai mari pe care germana standard a avut-o asupra „vorbirii timișorene”, precum și pe seama presiunii exercitate asupra acesteia din urmă de dialectele renano-francone din jur, care nu prezentau această tendință.

O poziție diferită în legătură cu situația particulei *ge-* în germană are Erich Lammert (apud Gehl 1997, p. 41), care nu vorbește de absența (pierderea sau reducerea) acesteia, ci de o *sincopă* ce a avut loc datorită amestecului dintre *g + k* (*gkommen*, în loc de *gekommen* „venit”), ceea ce a dus în final la dispariția vocalei

neaccentuate *-e-*. (Explicații referitoare la păstrarea sau abandonarea – totală sau parțială – în germană a prefixului verbal *ge-* în diverse situații fonetice, vezi la Kottler 1977, p. 14; de asemenea, cei interesați de situația de azi a particulei *ge-* în dialectul citadin german timișorean găsesc o bună prezentare la Dittrich 2000, p. 64-67.)

Modificarea fonetică pe care am schițat-o mai sus are loc însă nu numai cu privire la prefixul verbal *ge-*. Același lucru (reducerea lui *ge-* în silabă inițială la *g-* sau dispariția acestuia) îl întâlnim și în cazul prefixului nominal *ge-* (ca marcă a abstractelor verbale sau a substantivelor cu valoare colectivă). (Pentru valorile lui *ge-* ca prefix verbal sau ca prefix nominal, vezi Kluge, s.v. *ge-*.)

Ceea ce rămâne de subliniat este faptul că dialectele citadine germane prezentând, unele în mai multe situații, altele în mai puține, atât cazuri de păstrare a lui *ge-* (marcă a participiului trecut, dar și a unor formații substantivale), cât și cazuri de reducere sau chiar de dispariție a acestuia, la rândul lor, și împrumuturile efectuate de limbile și dialectele vorbite în sud-estul Europei din acele limbaje citadine germane reflectă această „instabilitate”. Ca atare, în funcție de sursa exactă a împrumutului, dacă acesta e făcut din germana sau austriaca standard, *ge-* e păstrat, dacă împrumutul provine din dialecte citadine germane fie e redus la *k* sau *g*, fie e abandonat. Dialectele citadine germane au acceptat această particularitate, preluând-o, mai ales sub influența vienezei, așa cum se va arăta în continuare, din graiurile germane de sud (*oberdeutsch*), suabo-alemane și bavarez-austriece. Formele fonetice cu *ge-* redus sau abandonat reprezintă împrumuturi realizate efectiv pe cale orală. Uneori unul și același cuvânt prezintă, în limbile care au făcut împrumutul, variante fundamentale, dintre care una păstrează pe *ge-*, alta/ altele nu.

Participiul trecut al vb. germ. *machen* „a face”, *gemacht* „făcut”, apare în vieneză sub forma *gmact* (WDL, cf. și Dittrich 2000, p. 64), iar în „timișoreană” sub formele *kmact* (Hollinger 1969, p. 85) și *gmact* (Wolf 1987, p. 130). Un compus al verbului *machen* este *einmachen* și înseamnă „a face conserve, a mura în saramură, în oțet; a face compoturi, dulceată”, în germană, și „a pregăti, a prepara”, în germana austriacă. Participiul trecut al acestui verb, *eingemacht*, stă la baza germ. austr. *Eingemachtes* „mâncare preparată cu carne”, termen împrumutat de română atât sub forma care păstrează pe *-ge-*, *ainghemăht* „idem” (cf. Purdela Sitaru / Vasiliuță 1994, p. 123; vezi și Iliescu 1999, p. 74), cât și sub forme care au pierdut pe *ge-*, (*h*)*aimuc* și *aimoc* (vezi Binder 1967, p. 65-66; Purdela Sitaru / Vasiliuță, loc. cit.), întocmai ca slov. *ajmoht*. Sârbo-croata păstrează pe *ge-* în *ajngemahtes* (Schnell-Živanović 2002, p. 301), dar îl pierde în *ajmok(ac)*, formă care, de asemenea, ar putea fi luată în considerare ca etimon direct al fonetismelor românești bănățene (*h*)*aimoc* și *aimuc*. La baza formelor fără *ge-* din română, sârbo-croată și slovenă, împrumutate pe cale orală, stau forme din dialectele „șvăbești” și din cele vorbite în Stiria și Carintia, subsumabile variantei *aing'moxts* (formele germane dialectale sunt enumerate, în cadrul prezentării rom. *anghemaht* și a variantelor acestuia, la Purdela Sitaru / Vasiliuță 1994, p. 123).

Un tratament similar are prefixul *ge-* în cazul substantivului colectiv germ. *Gewürz*: acesta a apărut încă din secolul al XV-lea ca nume colectiv din *Wurz* „Kraut [= varză], Pflanze [= plantă]” (Kluge), cu sensul propriu „o mulțime de rădăcini”, sens care a alunecat ulterior spre „mirodenie, condiment”. (cf. Paul, s.v. *würzen*). Cu acest din urmă înțeles, termenul a fost împrumutat de română, *ghevîrț(uri)*, cu *ge-* păstrat, în timp ce formele din sârbo-croată l-au redus la *g-*, *k-*: *gvirc*, *kvirc*, reproducând, de asemenea, forme dialectale șvabești și/sau bavarez-austriece (pentru care vezi Striedter-Temps 1958, p. 133). De adăugat faptul că forma s.-cr. *kvirc* are suport în unele graiuri germane din Banatul românesc (și, posibil, și din cel sârbesc): /*kvirts*/ este înregistrat în fișierul WBdM în localități în care au fost colonizați germani din zone diferite: alemani, în Zădăreni, renano-franconi de sud, în Aluniș, combinați cu bavarezi, în Teremia Mare, renano-franconi de nord și bavarezi, în Recaș, și nord-bavarezi, în Brebu Nou; în graiurile germane renano-francone din Banat apare forma cu *i*: *e*, *Gwerz* /*kverts*/.

În schimb, preluarea unui compus german de la *Gewürz*, *Neugewürze* „Jamaicapfeffer [piper de Jamaica]” (Grimm 7, p. 666), mai riguros, preluarea lui *Neugewürz* (fără *-e*) „Piment [= enibahar]”, specific germanei austriece (cf. Duden-D, sub compusele cu *neuge-*), a urmat exclusiv o cale orală. Pornind de la forme austriece și germane dialectale (cf. carint. *naigvirc* „zerstossene Gewürznelken [= cuișoare pisate, *caryophilus aromaticus*], Piment [= enibahar (?)/ cuișoare pisate, *pimenta officinalis*]” (înregistrat în *Hauptkatalog*) și suab. *Naⁱg^ewirts* „enibahar” (Fischer I, p. 54)), forme care supraviețuiesc și în graiurile germane din Banatul românesc (vezi fișierul WBdM, s.v. *naekwirts* și *naekwerts*), avem, în româna dialectală, variantele *naifîrț* și *naiferț* „enibahar”, care au pierdut complet pe *ge-* (ajuns în poziție internă *-ge-*), fiind păstrată însă apropierea de cele două structuri vocalice (cu *i* și cu *e*) ale etimoanelor. În ceea ce privește sârbocroată, acest prefix al formelor etimologice germane și austriece dialectale a fost preluat sub forma redusă *k-* (devenit *-k-*) sau *g-* (devenit *-g-*), în sb. *nájkvirts* și cr. *nájgvirc*. Nu este exclusă, pentru proveniența termenilor românești *naifîrț* și *naiferț*, nici o interferență cu sb. *nájkvirc* „adaus la mâncăruri”, dar și „un fel de rădăcină”, și cu cr. *nájgvirc*, cunoscut în Zagreb și împrejurimi numai cu sensul (apropiat de cel din graiurile carintiene, vezi *supra*) „(enibahar(?)/ cuișoare pisate întrebuințate ca) leac împotriva durerii de burtă” (pentru formele din sârbă și croată, cf. Striedter-Temps 1958, p. 164).

Date fiind aceste împrejurări, nu ne pare complet hazardată o încercare de reinterpretare a altui termen românesc, *ghint* „scobitură în spirală a unui șurub; filet” și *ghivent* „idem”, cu diverse fonetisme, nu ca două cuvinte provenite din limbi diferite, ci ca variante ale unui singur cuvânt de origine germană, primul, din germ. dial. *gwint* „idem”, cel de al doilea, din germ. standard *Gewinde* „idem”.

Germ. *Gewinde* a apărut încă în perioada germanei de sus premoderne (fnhd.), ca abstract verbal din *winden* „a răsuci” și a suferit ulterior o restrângere semantică spre înțelesul „(Schrauben) gewinde [= filet]” (Kluge, s.v.).

Cu privire la rom. *ghivent* (și variante, dintre care cea mai apropiată de etimon ar fi **ghevint*), dicționarele care-l menționează sunt unitare în a-l considera provenit din germ. *Gewinde* (vezi TDRG, pentru *ghivent* și variantele *ghevent*, *ghivint*; DA, s.v. *ghint*, și CADE, ambele pentru aceleași variante).

Dicționarele mai noi (DLRM, DEX, SDEM 85) propun aceeași etimologie: ele tratează termenul s.v. *ghivent*: această formă fiind cea mai răspândită, este și varianta care corespunde normei și, ca atare, este singura recomandată de Mioara Avram (2001) drept corect întrebuințată în româna contemporană (ca termen tehnic supraordonat).

Cu privire la rom. *ghint*, dicționarele care îl menționează (DA, CADE, Scriban, SDEM 85) preiau etimologia propusă inițial de Cihac II 120, și anume: pol. *gwint* (rut. *gvint*) ca intermediare ale germ. *Gewinde*. Singur TDRG separă un *ghint*¹ „filet” – pentru acesta trimite la *ghivent*, iar pentru etimologie admite germ. *Gewinde* – și un *ghint*² „cui, piron”, numai pentru acesta din urmă optând pentru comparația cu pol. *gwint*. DEX admite numai un etimon polonez și altul ucrainean pentru *ghint* „șanț în formă de spirală pe suprafața interioară a țevii unei arme”, nu și unul german.

Dacă sintetizăm datele privitoare la formele existente în limbile și dialectele din zona centrală și sud-est europeană, care au suferit o puternică influență germană și austriacă dialectală, constatăm că pentru exprimarea noțiunii „filet” există următoarele cuvinte: pol. *gwint* (și *gvint*, menționat de Scriban), rut. *gvint* (*supra*), la care adăugăm: s.-cr. *gvint* (și *kvint* în Ossijek, unde înseamnă „cric cu șurub”, cf. Striedter-Temps 1958, p. 133; Schneeweis 1960, p. 69, notează același sens și pentru s.-cr. *gvint*; autorul adaugă și un compus de la acesta, *gvintborer* „Gewindebohrer [= burghiu cu filet]”), precum și slov. *kvint* (Striedter-Temps 1963, p. 163).

În surse mai apar menționate formele: rus. *vint* (la Scriban, care însă nu-i precizează sensul) și slov. *vinta* „cric cu șurub”. Acestea par a fi împrumuturi nu din germ. *Gewinde* „filet”, ci din germ. *Winde* „cric”. Striedter-Temps (1963, p. 246) clarifică atât etimologia termenului sloven din unele forme germane dialectale, precum și pe cea a verbului înrudit, anume slov. *vintati* „a ridica ceva cu ajutorul unui cric”.

Revenind la termenii întrebuințați în sârbo-croată și slovenă pentru exprimarea noțiunii „filet”, Striedter-Temps (1958, p. 133, pentru s.-cr. *gvint/kvint* și 1963, p. 163, pentru slov. *kvint/gvint*), trimite, corect, la bav.-austr. [*Ge*]winde, dial. *gwint* și, respectiv, la o formă cu durificarea (transformarea în consoană surdă), specifică bavarezei de sud a lui *g-* (pentru care indică sursa din *Hauptkatalog*). Aceleași forme germane dialectale sunt atestate și în graiurile germane din Banatul românesc (posibil și din Voivodina): le găsim notate *gwint* (*kvint*) în fișierul WBdM, în informații provenind din localități în care se vorbesc graiuri germane variate: alemane, în Zădăreni, mozelo-francone, în Dudeștii Noi,

renano-francone de nord (și bavareze) în Recaș, renano-francone de sud (și bavareze) în Grabaș și, de fapt, în majoritatea graiurilor germane din Banat

Formele germane dialectale se subordonează bav.-austr. [*Ge*]winde, respectiv vien. *Gwind* „filet” (WDL 102), de unde apoi s-au răspândit în diverse limbi și dialecte vorbite în teritoriul aparținând odinioară Imperiului Austro-Ungar. Aceeași formă putea sta și la baza rom. *ghint*, știut fiind faptul că româna nu tolerează grupul consonantic *gv* la început de cuvânt (în silabă inițială), transformându-l în *g* [*ghi*].

Într-o altă situație, româna păstrează pe *ge-*, în timp ce croata și slovena împrumută din germană forme care au pierdut vocala neaccentuată *e*.

Atât sensurile, cât și fonetismul cuvintelor românești și sârbo-croate prezintă particularități care arată că avem a face cu împrumuturi la date și sub forme diferite, independente unele de altele.

În graiurile românești din zona de sud-vest a țării este înregistrat termenul *ghevict* „greutate la cântar” ALR II/1 4279; Moise Aldan 1987 (ms.), p. 67, cu varianta *ghivict*, -uri, înregistrată în ALRR – Ban. III, 584/1, 16. Pentru *ghevict*, Ioniță/Gehl (1993, p.172) propun ca etimon germ. *Gewicht* „idem”. Acesta este însă valabil pentru o altă formă din subdialectul bănățean, anume *gheviht*, întâlnit într-un compus cu circulație restrânsă, utilizat în zona Oravița – Anina, de gospodinele vârstnice: (*glaih*)*gheviht* „numele unei prăjituri al cărei aluat se face pe baza unor *cantități egale* (de făină, unt, zahăr) cu 5 ouă cântărite; după ce e coaptă, aceasta se taie în formă de semilună, cu paharul”. Denumirea fiind simțită ca un cuvânt străin, prăjiturii i s-a mai dat, din cauza formei, numele de *coșuri-chifle*. Că a circulat și forma *gheviht* cu sensul „greutate la cântar” ne-o dovedește varianta *ghivifturi* (pl.) „idem”, din ALRR – Ban. III, 584/2. Grupul consonantic *ht* a devenit, de obicei, *ft* și în împrumuturi românești de alte origini: sl. *poh(o)tet*i > rom. (*a*) *pofti*; gr. *oxtikas* > rom. *oftică*; rus. *dohtor* > rom. *doftor* etc.

În croată întâlnim forma cu vocala neaccentuată *e* sincopată, *gvihti* „greutate cu ajutorul căreia se țes firele la războiul de țesut” (Schneeweis 1960, p. 187), iar în slovenă avem *gviht* „greutate” (Striedter-Temps 1963, p. 134). Pentru etimologia termenului croat, Schneeweis (1960, p. 62), trimite la germ. standard *Gewichte* „greutate (la războiul de țesut)”, în timp ce, pentru termenul sloven, Striedter-Temps (1963, p. 134) trimite la forme din germana de sus medie (mhd.) *gewicht*, *gewichte* (semnalate de Lexer 1872, p. 990), continuatoare ale vechiului german de sus (ahd.) *giwihti* (menționat de Paul, s.v. *Gewicht*), pentru germanul de sus modern (nhd.) *Gewicht*.

În ceea ce privește însă fonetismul cu *ct* al rom. *ghevict* (*ghivict*), acesta nu reproduce germ. standard *Gewicht*, ci este rezultat al adaptării grupului consonantic (*c*)*ht* la sistemul fonetic românesc.

Germanul standard *Gewicht* este considerat de unele dicționare germane abstract verbal din *wägen* (înv.) „a cântări” (Paul; Duden-D), iar de altele (Kluge; Wahrig) un derivat cu valoare colectivă din germanul mediu de jos (mnddt.) *wicht* „Gewicht, Schwere [= greutate]” < *wiegen* (înv. *wägen*) „a cântări”.

Un alt termen care prezintă pierderea particulei *ge-* este rom. *poacăină* „șnițel pane” și scr. dial. (întrebuințat în Voivodina) *pokones* (fără precizarea sensului), menționat de Schneeweis (1960, p. 25), care-l consideră provenit din germ. *Gebackenes*.

Unele dicționare germane menționează subst. *Gebäck* „ceva ce a fost copt/prăjit” (Paul, Wahrig). Duden-D și Duden-Ö subliniază faptul că în germană este vorba de denumirea unor „produse de patiserie fine, *dulci* (s.n.)”, în timp ce, în austriacă, termenul e folosit pentru denumirea „franzeluței”. Între lucrările lexicografice consultate, numai Duden-D enumeră, alături de forma *Gebäck*, alta, (das) *Gebackene*, care, din punct de vedere fonetic, ar conveni atât rom. *poacăină* cât și s.-cr. *pokones*. Același dicționar menționează și utilizarea sintagmei *gebackene Speise* „mâncare prăjită/friptă”. De aceea, noi am preferat să explicăm rom. *poacăină* prin preluarea (echivalentă cu traducerea parțială, însoțită de un transfer de sens) a sintagmei austro-germane *ein (ge)backenes (Schnitzel/Fleisch)* „(șnițel/ carne) prăjită”. În unele dintre graiurile germane din Banat (renano-francone), „carnea pane” se numește „*ausgebackenes Fleisch*” /*auskəpakənəs flaiš*/. Am trimis la o formă austriacă, din două motive. În primul rând, vieneză este cea care întrebuințează, cu ușurință, atât forme cu *ge*, cât și pe cele fără această particulă, pentru denumirea uneia și aceleiași noțiuni: *backene Mäuse* (textual „șoareci prăjiți”) apare alături de *gebackene Mäuse* (WDL, p. 40), ambele utilizate pentru denumirea unor „prăjituri vieneze în formă de gogoasă, făcute după o rețetă cehească” (*ibidem*). În al doilea rând, din unghiul realității denotate: *poacăina*, „șnițelul pane”, se prăjește după ce în prealabil felia de carne a fost trecută prin ou și pesmet (= franzelă uscată mărunțită, ceea ce ne apropie de austr. *Gebäck* „franzeluță”).

Aceeași întrebuințare atât a formelor cu *ge-*, cât și a celor fără această particulă, o întâlnim și la vienezul *gspritzt* „diluată cu apă”, cf. *Wein gespritzt* „vin diluat cu apă”, utilizat alături de *Gespritzter /geschbrizzda/* „vin cu apă minerală” (WDL, p. 99) și *Spritzt(er) /schbrizza/* s.m. „idem” (WDL 219), forme care au la bază vien. *spritzen* „a subția (o băătură) cu apă minerală”. Se dovedește întemeiată critica făcută de Maria Iliescu (1997, p. 184) dicționarelor românești (DN, DLR), care în cazul lui *sprîț* „băătură obținută din vin cu sifon sau cu apă minerală”, dar și cu alte înțelesuri (tratate drept cuvinte separate în DLR), enumeră ca etimoane cuvinte germane diferite (*Spritzer, Spritz(wasser), Spritze*). Autoarea arată că în germană aceste cuvinte au cu totul alte sensuri și că, cel puțin etimologia cuvântului românesc *sprîț*, cu sensul menționat anterior, ar trebui căutată în spațiul austriac, de unde vine și obiceiul de a bea vin cu apă minerală, băătură care poartă aici numele *Gespritzter /Gspritzt(er)/*, formă specifică bavarezei (cf. Duden-Ö) și germanei de sud (cf. Wahrig).

Forma vieneză amintită mai sus, *Spritzt(er)*, este cea mai potrivită atât ca etimon al rom. *sprîț* „vin cu sifon sau cu apă minerală”, cât și al s.-cr. *špric(a)* și *špricer* „idem” (pentru care vezi Schnell-Živanović 2002, p. 307: autoarea trimite greșit pentru etimologie la germ. *Spritze*, respectiv *Spritzer*).

În ceea ce privește reflectarea situației particulei germ. *ge-* (atât ca prefix verbal, cât și ca prefix nominal) în împrumuturile din limbile și dialectele vorbite în zona centrală și sud-est europeană, este ușor de observat faptul că avem a face cu modificări fonetice intervenite în contexte fonetice mult mai limitate decât cele din vieneză sau din alte dialecte citadine germane.

Este vorba, în principal, de preluarea particulei *ge-* când aceasta apare în fața unor teme derivative care încep fie cu consoanele explozive bilabiale *m, b/p* (*Eingemachtes, Gebackenes*), fie cu labio-dentala *w* (*Gewicht, Gewinde, Gewürz, Neugewürze*), fie cu fricativa palato-alveolară *s /š/* (*Gespritzier*).

Am văzut că româna a preluat în asemenea cazuri când forme cu păstrarea integrală a particulei germ. *ge-* (*anghemaht, gheviht/ ghevict, *ghevint, ghevirț*), când forme germane dialectale care au abandonat-o (situație reflectată în cuvintele românești dialectale (*h*)*aimoc/ aimuc, naiferț/ naifirț*). La fel stau lucrurile și în sârbo-croată. Diferența intervine numai în ceea ce privește păstrarea parțială a acestei particule când precedă cuvinte germane și austriece ce au la bază o temă derivativă care începe cu labiodentala *w*: în timp ce sârbo-croată (ca și ucraineana, poloneza etc.) prezintă într-o asemenea situație împrumuturi cu grupul consonantic inițial *gv-(kv-)* (pol. *gwint*, ucr., s-cr. *gvint*, s-cr. *kvint* etc.), româna fie pierde labiodentala (rom. *ghint*), fie pierde exploziva *g*, devenită *k*, aceasta din urmă transferându-și caracterul surd asupra labiodentalei *w /v/*, devenită *f* (rom. *naiferț*). Această situație fluctuantă în ceea ce privește redarea particulei germane *ge-* scoate în relief rolul major pe care l-au avut în zona sud-est europeană limbajele citadine germane care și-au asumat, nu o dată, rolul unei false limbi standard.

În cazul particulei germane *ge-*, implicațiile morfonologice ale acesteia atrag după sine, în limbile care au împrumutat cuvinte gemane care o conțin, numai implicații de natură fonetică.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

Surse*

- ALR II/ I = *Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea a II-a, vol. I, de Emil Petrovici, Sibiu-Leipzig, 1940.
- ALRR-Ban. III = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Banat*, sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, vol. III, București, 1998.
- Duden-D = *Deutsches Universalwörterbuch*, 2. Aufl. Hrsg. Günther Drosdowski, Mannheim-Wien-Zürich, 1989.
- Duden-Ö = *Duden Taschenbücher. Wie sagt man in Österreich? Wörterbuch des österreichischen Deutsch*, 3. Aufl. Hrsg. Jakob Ebner, Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich, 1998.
- Fischer I-VI = Hermann Fischer, *Schwäbisches Wörterbuch*, Bd. I-VI, Tübingen, 1909-1936.
- Grimm = Jakob und Wilhelm Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, Leipzig, 1854-1960.

* În cazul principalelor lucrări lexicografice românești (DA, DLR, TDRG, CADE etc.), siglele lor fiind cele curente, am considerat necesară explicarea lor în secțiunea de față.

Hauptkatalog = *Hauptkatalog des österreichisch-bairischen Wörterbuches der Akademie der Wissenschaft in Wien*, tiposkript.

Jakob² = Julius Jakob, *Wörterbuch des Wiener Dialektes mit einer kurzgefaßten Grammatik*, Wien, 1929. A fost consultată ediția din 1972.

Kluge = Friedrich Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin-New York, ed. 22, 1989.

Lexner = Matthias Lexner, *Kärntisches Wörterbuch*, Leipzig, 1872.

Paul = Hermann Paul, *Deutsches Wörterbuch*, 9. Aufl., Tübingen, 1992.

SDEM = *Scurt dicționar etimologic al limbii moldovenești*. Redactori N. Raievschi, M. Gabinschi, Chișinău, 1978.

Wahrig = Gerhard Wahrig, *Deutsches Wörterbuch*, 1966. Neuausgabe, München, 1986/1991.

WBdM = *Wörterbuch der Banater deutschen Mundarten* (fișier aflat la Catedra de germanistică a Facultății de Litere și Istorie a Universității de Vest din Timișoara).

WBÖ = Österreichische Akademie der Wissenschaften, *Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich*, 5. Lieferung (*ante – Arbeiterei*), Wien, 1967.

WDL = Wolfgang Teuschl, *Wiener Dialekt Lexikon*, Purkersdorf, Wien, 1990.

Lucrări de referință

Avram 2001 = Mioara Avram, *Cuvintele limbii române între corect și incorect*, Chișinău.

Binder 1967 = Ștefan Binder, *Contribuții la studiul elementelor germane în lexicul graiurilor populare românești*, în AUT, 5, p. 49-72.

Dittrich 2000 = Karin Dittrich, *Zur Morphologie der deutschen Stadtsprache in Temeswar*. Diplomarbeit, Timișoara.

Gădeanu 1998 = Sorin Gădeanu, *Sprache auf der Suche. Zur Identitätsfrage des Deutschen in Rumänien am Beispiel der Temeswarer Stadtsprache*, Regensburg.

Gehl 1997 = Hans Gehl, *Deutsche Stadtsprachen in Provinzstädten Südosteuropas*, în „Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik”. Beihefte, Wiesbaden-Stuttgart 95.

GgdS = *Gesprochene und geschriebene deutsche Stadtsprachen in Südosteuropa und ihr Einfluss auf die regionalen deutschen Dialekte*. Internationale Tagung in Pécs, 3.03–2.42.2000. Hrsg. Zsuzsanna Gerner, Manfred Michael Glauning und Katharina Wild, Wien, 2002.

Hollinger 1969 = Rudolf Hollinger, *Fenomene specifice ale limbii populare germane din Timișoara*, în AUT, 7, p. 79-90.

Hornung 1996 = Maria Hornung, *Beobachtungen zum Gebrauch des Präfixes ge- im Wienerischen*, în *Sprachnormung und Sprachplanung. Festschrift für Otto Back zum 70. Geburtstag*. Hrsg. Heiner Eichnen, Peter Ernst und Sergios Kastikas, Wien.

Iliescu 1997 = Maria Iliescu, *Câteva observații privind etimologiile germane din DEX*, litera Ș, în SCL XLVIII, nr. 1-4, p. 181-188.

Iliescu 1999 = Maria Iliescu, *Der Einfluss des österreichischen Deutsch auf das Rumänische*, în „Sprachen in Europa”, Innsbruck, p. 71-76.

Ioniță/Gehl 1993 = Vasile Ioniță / Hans Gehl, *Ethnographische deutsche Entlehnungen in den Banater rumänischen Mundarten*, în „Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik”. Hefte, Wiesbaden-Stuttgart, 2, p. 158-198.

Jentner 1965 = Edith Jentner, *Asupra îmbinărilor de foneme în limbile germană și română*, în AUT, 3, p. 223-245.

Kottler 1977 = Peter Kottler, *Die Grundformen des Verbs in den Banater Mundarten rhein- und moselfränkischer Prägung*, în seria „Seminarul de Lingvistică”, nr. 4, Timișoara, 47 p. + 4 hărți.

MAT. 1994 = Materialien. Heft 4. *Interferenzen in den Sprachen und Dialekten Südosteuropas*. Hrsg. Hans Gehl und Maria Purdela Sitaru, Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Tübingen.

Purdela Sitaru/Vasiluță 1994 = Maria Purdela Sitaru / Livia Vasiluță, *Rumänische Fachausdrücke deutscher Herkunft im Bereich der Kochkunst. Lexikalische und etymologische Anmerkungen*, în MAT. 1994, 4, p. 121-143.

Schneeweis 1960 = Edmund Schneeweis, *Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen in kulturgeschichtlicher Sicht*, Berlin.

Schnell-Živanović 2002 = Margitta Schnell-Živanović, *Deutsche Lehnwörter in der geschriebenen und gesprochenen Küchensprache der Wojwodina und besonders in der Provinzstadt Novi-Sad*, în GgdS, p. 289-310.

Schuster/Schikola 1984 = Mauritz Schuster / Hans Schikola, *Sprachlehre der Wiener Mundart*, Wien.

Striedter-Temps 1958 = Hildegard Striedter-Temps, *Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen*, in Kommission bei Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

Striedter-Temps 1963 = Hildegard Striedter-Temps, *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*, in Kommission bei Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

Wolf 1987 = Johann Wolf, *Banater deutsche Mundartenkunde*, Bukarest.

Institutul de Cercetări Socio-Umane

„Titu Maiorescu”

Timișoara, b-dul Mihai Viteazul, 24

Universitatea de Vest din Timișoara

Facultatea de Sociologie

Timișoara, b-dul Vasile Pârvan, 4



DESPRE O TEORIE A DIATEZEI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Orice definiție se caracterizează ca fiind rezultatul, mai mult sau mai puțin, al unei unități de concepție și, în ceea ce privește gramatica, lucrurile ar trebui să fie clare și bine puse la punct. Secolele de tradiție și de experiență ar fi trebuit să rezolve până acum problema divergențelor de opinie și de interpretare în materie de „spinozități”. Din păcate sau, în egală măsură, din fericire pentru viitoarele generații de filologi, de gramaticieni sau, pur și simplu, de curioși, gramatica continuă să prezinte o serie de probleme care nu au fost rezolvate încă. Una dintre acestea este cea a diatezei. Discutarea acesteia își are un început în lingvistica românească în perioada interbelică¹. În ciuda faptului că, în timp, unele dintre întrebările legate de categoria gramaticală a diatezei și-au găsit o rezolvare unanim acceptată ca, spre exemplu, faptul că diateza este o categorie morfologică și nu morfosintactică sau sintactică, altele au primit o varietate de răspunsuri și se pare că nu s-a ajuns încă la un consens în ceea ce privește diversele interpretări pe care le dau diferite școli sau diverși cercetători. De aceea, credem potrivit să ne ocupăm de statutul diatezelor pasivă și reflexivă în limba română.

Înainte de a ajunge să discutăm problema diatezelor pasivă sau reflexivă constatăm că trebuie să ne oprim mai întâi asupra definirii categoriei de diateză².

¹ Precizăm că denumirea de *diateză* apare în gramatica românească o dată cu prima ediție a *Gramaticii Academiei*, înainte fiind folosită denumirea *formă* sau chiar *conjugare*.

² În numeroase lucrări care se ocupă în mod special de problema diatezei sau lucrări de gramatică, în general, se observă o uimitoare inconsecvență în ceea ce privește definirea categoriei ca atare. GA I, p. 243: „Diateza marchează raporturile dintre subiect și complementul direct, exprimate prin formele verbale”; GA II, p. 208: „Diateza este forma pe care o îmbracă verbul pentru a arăta în ce raport se află acțiunea pe care o exprimă cu autorul acestei acțiuni. În limba română există trei diateze: diateza activă, pasivă și reflexivă, numite și activ, pasiv și reflexiv”; Avram, p. 157, § 130: „Diateza exprimă raportul dintre acțiune și subiectul gramatical. Diateze cu statut clar sunt diateza activă și cea pasivă. O diateză controversată — ca existență și ca sferă — este diateza reflexivă (care nu se confundă cu caracterul reflexiv al unui verb)”; Pană – Tranz., p. 23: „Diateza este o categorie sintactică care afectează exclusiv clasa verbelor tranzitive [...]. Diateza exprimă raportul dintre subiect și obiectul direct și se manifestă în planul expresiei fie prin selecția morfemului acuzativ la numele cu care verbul se combină, fie prin selecția indicilor pasivi fi... N sau se... N”; Stati, p. 42: „Diateza este forma pe care o îmbracă verbul pentru a arăta în ce raport se află acțiunea pe care o exprimă cu subiectul gramatical al verbului”; Gherman – Sârbu, p. 135: „Diateza = acea categorie gramaticală a verbului care exprimă raportul dintre subiect și acțiunea verbului”; GFC, p. 81: „[...] on appelle voix la forme que peut revêtir le verbe. Il y a quatre voix [...]. La catégorie grammaticale nommée voix, essentiellement verbale, fixe les rapports qui s'établissent entre le verbe et son sujet ou bien entre le verbe et ses compléments”. Graur, p. 16: „Cred că e bine să păstrăm termenului conținutul său etimologic: «dispositio»” etc.

O primă observație necesară este aceea că, spre deosebire de gramaticile românești, care tratează diateza la același nivel al categoriei cu modul, numărul și persoana, gramaticile franceze „tradiționale” tratează separat categoria diatezei de celelalte menționate mai sus³ și credem că este justificat acest mod de a organiza lucrurile, întrucât, într-o ierarhizare a categoriilor gramaticale, cea a diatezei este superioară celor de mod⁴, timp, număr și persoană, care constituie o unitate distinctă. Pentru a înlătura ambiguitatea interpretării în ceea ce privește definiția categoriei de diateză, cel mai corect demers constă în observarea raporturilor gramaticale⁵ care se stabilesc în jurul verbului, recte încadrarea într-un tablou general a raporturilor de regență și de subordonare din contextul verbal; ne vedem constrânși, în această situație, să acceptăm ca fiind apriorice cele trei tipuri de diateză care au fost observate și delimitate empiric în majoritatea limbilor indo-europene moderne⁶.

Se consideră, așadar, trei serii de contexte pentru cele trei diateze în cauză:

I. Elevul citește cartea.

Apa curge.

Afară plouă liniștit.

Atmosfera este calmă.

Fata este liniștită.

Fata rămâne liniștită la locul ei.

II. Cartea este citită de către elev.

Fata este liniștită de către părinți.

III. Ion se spală.

Ion se gândește.

Ion se face medic.

³ GFC, p. 81 – 87, împarte categoriile gramaticale ale verbului după cum urmează: *la diathèse ou la voix* într-un capitol special și *les modifications du verbe: le nombre, la personne, le mode*, în alt capitol.

⁴ Categoria modului subsumează, la rândul său, pe cele de timp, număr și persoană. Această ierarhie este valabilă doar pentru modurile personale, cele nepersonale neavând categoria persoanei.

⁵ Subscriem opiniei conform căreia în materie de clasificare a categoriilor gramaticale singurul criteriu care trebuie urmat cu consecvență este cel formal, celelalte fiind secundare și de minimă relevanță pentru analiza gramaticală.

⁶ Este vorba de diateza activă, de cea pasivă și de cea reflexivă. Se va face abstracție de faptul că unele dintre limbile indo-europene încă în uz nu cunosc decât două dintre acestea (cazul englezei, care nu cunoaște decât opoziția activ-pasiv) sau că unele limbi au o diateză în plus (franceza și italiana au o diateză factitivă). De asemenea, se vor evita apropieri prea frecvente de limbile indo-europene „moarte”, în care situația se prezintă, evident, diferit (greaca și gotica cunosc opoziția activ-mediū, care servea și pentru exprimarea pasivului, în greacă pasivul neexistând ca atare decât la aorist și viitor, unde nu este marcat prin desinențe, acestea fiind medii, ci prin infixul de pasiv adăugat temei și înaintea desinențelor) și în care, în general, datorită caracterului lor de limbi sintetice sau preponderent sintetice, opozițiile dintre diateze sunt marcate la nivel morfologic prin serii de desinențe. Aici ar trebui amintit că, în cadrul sistemului, complexul de opoziții se concretiza doar la nivelul seriilor de desinențe, radicalul putând avea un sens independent de diateza la care se conjuga un anumit verb (cazul unor verbe deponente sau al lui *veneo* în latină, care are înțeles pasiv și formă activă) sau un verb putând fi găsit în ocurențe textuale numai la una dintre diateze.

Ion își amintește de zilele lui fericite.

Ion și Viorica se iubesc.

Cartea se citește ușor.

Se zice că lumea a început cu Adam⁷.

Se observă mai întâi că singura dintre cele trei diateze cu marcă morfologică este diateza reflexivă⁸. Între diateza activă și cea pasivă se observă o coincidență a formelor verbale: *este liniștită* este identic ca formă în seturile de enunțuri I și II⁹. O altă problemă care apare este cea a marcării morfologice a diatezei pasive: dacă aceasta constă în prezența verbului auxiliar *a fi*, însoțit de participiu perfect acordat în gen, număr și caz cu subiectul, nu pot fi trecute cu vederea analogiile dintre construcțiile:

Tu ești iubită de toată lumea,

față de:

Tu rămâi iubită de toată lumea.

Tu devii iubită de toată lumea.

Tu pari iubită de toată lumea.

Tu treci drept iubită de toată lumea.

și

Tu te faci iubită de toată lumea,

în care se consideră că verbele sunt echivalente cu *a fi* în ceea ce privește predicativitatea, atunci când au sensul *a se preface în ceva* etc.

⁷ Am preferat tratarea la diateza reflexivă a unor exemple de tipul Vb. + complement exprimat prin pronume reflexiv, pe care unele gramatici, inclusiv GA II, le analizează ca aparținând diatezei active sau pasive.

⁸ Deși mulți îi contestă nu numai statutul, dar chiar și existența. Vom reveni în cursul lucrării de față cu argumente în favoarea interpretării exemplurilor oferite ca aparținând diatezei reflexive.

⁹ Acesta nu este singurul caz de coincidență între forme active și pasive. Admitem că exemplele din text nu sunt selectate tocmai întâmplător, dată fiind natura copulativă a verbului *a fi* în setul I de enunțuri. Pentru exemple mai concludente, cf. Trandafir, p. 126, unde sunt inventariate o serie de trei forme comune ambelor diateze, activă și pasivă: *voi fi lăudat* pasiv indicativ viitor persoana I și activ indicativ viitor anterior persoana I, *aș fi lăudat* pasiv condițional prezent persoana I și activ condițional perfect persoana I, *a fi lăudat* pasiv infinitiv prezent și activ infinitiv perfect. Se observă că dintre cele opt persoane ale conjugării (la modurile personale) toate, în cazul în care subiectul este de genul masculin, coincid pentru modul și timpul indicat. Tot Gh. Trandafir observă că pentru limba franceză auxiliarul *être* intră în compoziția tuturor diatezelor (*ibidem*, p. 128); diateza activă: *elle est allée*; diateza pronominală: *elle s'est louée* și diateza pasivă: *elle est louée*. E adevărat că autorul nu aduce în discuție diateza factitivă, care nu este comună francezei și românei, dar omite faptul că verbul *s'en aller* este „essentiellément pronominal” și că ar fi trebuit să fie *elle s'en est allée* (cf. GFC, p. 84: „Quelques verbes ne peuvent s'employer sans deux pronoms; tels sont: *se repentir, s'abstenir, s'emparer, s'en aller* etc. En effet, on ne dit pas: *je repens, j'abstiens, j'empare, j'en vais* comme on dit: *je flatte, j'obtiens* etc. Ces verbes sont appelés, pour cette raison, *essentiellement pronominaux*”). Ar fi fost mai potrivită alegerea unui verb ca *venir*. În cazul conjugării verbelor de mișcare din limba franceză, participiul trecut se acordă întotdeauna cu subiectul gramatical la timpurile ca

În toate situațiile prezentate mai sus se observă prezența participiului perfect însoțit de un complement de agent¹⁰. Lucrul cel mai interesant este acela că genul acesta de construcție nu este posibil decât cu verbele (semi)copulative și cu participiul perfect acordat al verbelor tranzitive¹¹. Se pune atunci întrebarea: diateza pasivă nu este decât o formă specială a diatezei active, și anume a diatezei active a verbelor copulative însoțite de un nume predicativ în participiu? Problema nu trebuie tratată cu ușurință, fiindcă, între construcțiile de genul:

Cartea este deschisă.

Cartea este deschisă de către cititor,

singura diferență vizibilă este prezența complementului de agent în cel de-al doilea enunț. Majoritatea gramaticilor lasă contextul să decidă dacă predicatul, în construcții similare celor de mai sus, este exprimat prin verb la diateza pasivă sau dacă este vorba despre un predicat nominal¹². În acest caz, este interesantă încadrarea participiului și interpretarea raporturilor sale în contextul sintactic¹³. Oricum ar fi interpretate natura sau rolul participiului perfect, construcțiile de mai sus sunt analoge, mai mult chiar, până la punctul în care în enunț apare complementul de agent sau un alt tip de complement ele sunt identice, fac parte din aceeași paradigmă. Rezultă de aici că nu se poate vorbi de o diateză pasivă atâta

¹⁰ Prezența acestuia este absolut aleatorie, pentru majoritatea contextelor interpretate ca aparținând diatezei pasive de către gramaticile clasice, nefiind necesară marcarea morfologică suplimentară cu ajutorul acestui tip de complement.

¹¹ Situația se prezintă de o manieră asemănătoare în franceză, cf. GFC, p. 83, § 295: „En principe seuls les verbes transitifs peuvent s'inscrire dans une structure passive (sauf le verbe avoir). [...] Les verbes *rester, demeurer, sembler, paraître, passer pour, accompagnés* du participe passé, peuvent être considérés comme auxiliaires du passif:

Tu resteras aimé de toute ta famille.

Il semble apprécié de tous.

¹² Cf. GA II, vol. 2, p. 103, Observație: „Uneori este foarte greu de făcut distincția între un predicat nominal cu numele predicativ exprimat printr-un participiu și un predicat verbal exprimat printr-un verb la diateza pasivă. Această confuzie poate apărea, bineînțeles, numai atunci când avem a face cu un participiu al unui verb tranzitiv:

Cartea este deschisă.

Adesea, conținutul ne ajută să distingem între cele două tipuri de predicate. Astfel, în exemplul următor e clar că avem a face cu un predicat nominal și nu cu un verb la pasiv:

Ferestrele erau captușite bine cu rogojini groase, încât nu se zărea nici rază de lumină.

¹³ Există o convenție de analiză bine cunoscută latinistilor, atunci când se pune problema interpretării unui participiu ca fiind de tipul *coniunctum* sau încadrat într-o construcție participială (unii o numesc propoziție; personal, prefer această variantă, pentru limba latină neexistând rațiuni de natură axiomatică pentru menținerea opoziției moduri predicative – nepredicative, ca în limbile moderne). Aceasta se bazează pe natura participiului, care are o componentă nominală și una verbală. În funcție de contextul sintactic este activată una dintre ele: atunci când se activează componenta nominală, participiul cere atribut, atunci când se activează componenta verbală, participiul cere complement. Situația poate fi interpretată similar în limba română, și în acest caz s-ar elimina neajunsurile de interpretare în privința apartenenței la o diateză sau la alta.

vreme cât nu este marcată morfologic. Nu putem spune decât că valoarea de pasiv este una semantic-designațională¹⁴, și nu gramaticală¹⁵. Trebuie amintit aici și criteriul istoric. Diateza pasivă din limba latină avea o valoare preponderent impersonală și nu servea decât în rare cazuri drept categorie opusă activului¹⁶ și nu s-a transmis în limbile romanice decât la formele de perfectum¹⁷. Pentru exprimarea pasivului era folosit, mai ales în limba vorbită și în perioada târzie, reflexivul¹⁸. Din latină în limbile romanice a intrat tocmai această valoare a reflexivului¹⁹, pentru a marca raporturile de tip pasiv dintre subiect și acțiunea exprimată de verb; diateza pasivă este oarecum livrescă. Deși există în limbile romanice suficiente argumente de ordin formal care susțin ipoteza conform căreia

¹⁴ Aceasta este valoarea participiului perfect al verbelor tranzitive. Pentru faptul că pasivul este o categorie semantică (mai degrabă designațională), cf. Avram – De Agent, p. 469: „De fapt, ceea ce reprezintă specificul acestui complement este dependența lui de sensul pasiv al determinatului, care poate fi:

– un verb [...]

– un adjectiv [...]”.

¹⁵ Situația se prezintă la fel ca în limbile indo-europene sintetice, unde tema verbală (mai degrabă radicalul) indică dacă acțiunea este activă sau pasivă, independent de natura desinențelor (cf. Meillet – Vendryes, p. 310, § 459: „Les desinences actives n'impliquent même pas que le procès soit conçu activement plutôt que passivement. La distinction que les grammairiens modernes établissent entre l'actif et le passif est indépendante des desinences actives. C'est le thème verbal qui la marque, s'il y a lieu. En général, les racines verbales expriment indifféremment l'une ou l'autre. [...] En grec φέρω signifie à la fois «je porte» et «je suis porté» [...]). Vezi și Graur, p. 17: „Să ne referim la situația foarte complicată a unor verbe latinești: *vapulo*, de formă activă, se traduce cu pasivul «sunt bătut»; ce e drept, se poate găsi o scăpare traducând cu o perifrază «mănânc bătaie» sau chiar cu un echivalent de formă activă «încasez», în orice caz, din punctul de vedere al latinei, este activ. Dar nu peste tot ne putem descurca așa: *fiō, factus sum* prezintă o formă activă și una pasivă, ambele fiind traduse cu pasivul «sunt făcut», iar *veneo* «sunt vândut» are formă activă și sens pasiv, fiind opus forme active cu sens activ *vendo* «vând»”.

¹⁶ Cf. Meillet – Vendryes, p. 314, § 465: „Le passif latin [...] est sorti de [...] l'impersonnel en -r. [...] L'emploi du passif latin révèle encore souvent cette origine. Il sert fréquemment d'impersonnel. [...] Le passif latin n'est que rarement l'inverse de l'actif correspondant: *Cum a Cotta resisteretur* (Caes. B. G. V, 30, I) ne veut pas dire la même chose que *Cum Cotta resisteret*. On doit traduire «comme il y avait de la résistance de la part de Cotta». De même *cum ab hostibus constanter ac non timide pugnaretur* (id., *ibid.* III, 25, I) n'équivaut pas à *cum hostes pugnarent*. Le sens impersonnel, marquant simplement que l'action est en voie d'accomplissement ou accomplie (suivant qu'il s'agit de l'infectum ou du perfectum), domine la valeur du passif latin. Cf. aussi Ernout, M. S. L., XV, 292”.

¹⁷ Formele infectum sunt sintetice și nu este tocmai exact să se afirme că au fost moștenite, întrucât formele pe care limbile romanice le folosesc pentru exprimarea pasivului prezent erau folosite de latină pentru timpurile trecute ale diatezei pasive; coincidența nu este decât strict formală.

¹⁸ Cf. Meillet – Vendryes, p. 312, § 462 a): „En face de l'actif, le moyen a souvent un sens neutre et à demi réfléchi, assez voisin du passif: φέρω «je porte», mais φέρεται «il est emporté, il s'emporte». Or, dans beaucoup de langues (romanes, germaniques, slaves), le réfléchi sert à l'expression du passif: déjà en latin on rencontre des phrases comme *Myrina quae Sebastopolim se vocat*. (Pline, N. H., V, 121), ou *se vocat* équivaut à *vocatur*; de même *Ganges se in Oceanum effundit* (id., II, 243). Le tour se développe à la basse époque; cf. Ernout, *Mél. Havet*, p. 147”.

¹⁹ Comună tuturor limbilor romanice.

nu cunosc o diateză pasivă²⁰, nu trebuie neglijată comparația cu limbi moderne europene, în care aceasta este bine marcată, și credem că cel mai potrivit pentru aceasta este grupul limbilor germanice, care au o diateză pasivă analitică. Am ales pentru exemplificare limba engleză, în care situația este considerabil simplificată²¹. Mai întâi, să se observe diferențele care există între următoarele situații:

R1.

a) *Cartea este deschisă.*

și

b) *Cartea este deschisă de către cititor.*

față de

E1.

a) *The book is open (on the table)*²²

și

b) *The book is opened by the reader.*

Se observă că pentru situații în care româna²³ nu face formal diferența între adjectiv și verb, engleza folosește două părți de vorbire diferite, anume adjectiv și participiu perfect²⁴. Diferența între cele două limbi este tipologică, date fiind natura și funcționalitatea participiului în cele două cazuri. Acolo unde limbile romanice nu disting între valoarea nominală și cea verbală a participiului decât în funcție de contextul sintactic, această situație fiind moștenită din latină, limba engleză

²⁰ În această categorie nu intră decât situațiile în care verbul *a fi* este considerat ca marcă a diatezei pasive. Trebuie observat că, spre deosebire de română, franceză și spaniolă, limba italiană cunoaște o diateză pasivă construită cu verbul *venire*, situație posibilă doar la timpurile simple, cele compuse neadmitând-o. Acest tip de construcție, deși nerecomandat în limbajul înalt și de către gramaticile normative, este cel mai frecvent folosit. În limba vorbită nu se spune aproape niciodată *mi e detto ci mi viene detto* (cf. Gherman – Sârbu, p. 184, nota).

²¹ Este adevărat că în domeniul germanic engleza este atipică și că nu face excepție nici în ce privește categoria diatezei, dar, din motive de economie, este un bun exemplu. În limba germană, spre exemplu, există mai multe forme ale diatezei pasive, una „dinamică”, cu verbul *werden*, și o alta „de stare”, cu verbul *sein*.

²² În cazul în care există compliniri se preferă formulări de genul: *The book lays open on the table*.

²³ Situația se prezintă de o manieră similară în franceză, italiană și spaniolă. Este adevărat că în portugheză există o serie de verbe care prezintă dublete pentru formele de participiu: una slabă, regulată, și o a doua tare, neregulată, specializate după cum urmează: formele tari au valoare adjectivală, iar formele slabe au valoare verbală. Spaniola, deși are numeroase verbe cu două forme de participiu, nu cunoaște acest gen de specializare.

²⁴ Această situație este valabilă doar în cazul verbelor radicale slabe, de tipul *to open*, cu forme regulate pentru timpurile trecute. În cazul verbelor neradicale, majoritatea lor împrumuturi de origine franceză sau savant latină, forma de participiu perfect funcționează și ca adjectiv. Ex. *to attach*, *to preview*; *he becomes easily attached to people* (Levițchi – Preda, § 117, p. 90) unde, gramatical, interpretarea este incertă. Din lista verbelor radicale tari, singurul care are un participiu perfect ce funcționează adjectival este *to drink*; ex. *a drunk person*.

specializează participiul pentru uzul verbal, folosind adjective pentru situațiile în care limbile romanice au un participiu cu valoare nominală²⁵. Această specializare a limbii engleze permite existența diatezei pasive indiferent de regimul de tranzitivitate a verbului. Se cunoaște faptul că, după gramaticile clasice, în limbile romanice nu pot avea diateză pasivă decât verbele tranzitive²⁶. Dacă se aplică criteriul transformării formelor active în pasive, se observă următoarele:

R2.

Îmi zici ceva.

și

E2.

You tell me something.

În ambele limbi verbul are două complemente, unul în acuzativul₁ al obiectului direct și un altul în dativ²⁷ (specia cazului fiind, aici, irelevantă). Se deduce, așadar, că verbul este tranzitiv în raport cu complementul direct în acuzativ, și intransitiv în raport cu complementul în dativ. Dacă se transformă cele două contexte active în contexte pasive se obțin:

R1'.

Ceva îmi este spus de (către) tine.

și

E1'.

I am told something (by you).

În R1' complementul direct devine subiect față de R2, nimic spectaculos și neobișnuit, în E1' însă tocmai complementul în dativ devine subiect față de E2. Dacă în cazul românei verbul devine pasiv în interiorul raportului lui de tranzitivitate, în limba engleză verbul devine pasiv în cadrul raportului său de intransitivitate față de complement. Faptul că engleza are verbe intransitive la diateza pasivă este întărit și de exemple ca: *The wall is walked along*, în care caz se păstrează și prepoziția plasată la sfârșitul propoziției prin tmeză²⁸. Iată cum, spre

²⁵ Este adevărat că majoritatea lor sunt pe radicali verbali sau coincid cu aceștia, dar importantă în sine este opoziția, valabilă, parțial, și pentru celelalte limbi germanice, între participiu și adjectiv. Trebuie remarcat că engleza a perfecționat acest tip de specializare ca urmare a pierderii flexiunii.

²⁶ Cu mențiunea că există cazuri așa-zis anormale, de verbe intransitive care au diateză pasivă, de ex. opoziția: *Eu locuiesc într-un apartament. – Apartamentul este locuit de (către) mine*. Cazurile de acest tip sunt relativ rare. Ar fi de menționat că, istoric vorbind, verbul *a locui* a fost inițial tranzitiv. Să se considere pentru comparație celelalte limbi romanice.

²⁷ Pronumele *me* este în dativ; ca dovadă, la schimbarea topicii primește prepoziție: *You tell something to me*.

²⁸ Trebuie menționat că folosirea diatezei pasive în engleză are loc mai ales în situațiile de genul E1', pentru situațiile de genul E1 b) limba preferând forma echivalentă a diatezei active. Situația se prezintă similar în cazul germanei, cf. Hoberg, § 156, p. 121: *Diateză activă, care este „de bază”, are frecvența cea mai mare, formele verbale la această diateză reprezentând peste 90% din totalul verbelor.*

deosebire de limba română, dar situându-se alături de celelalte limbi romanice, în engleză diateza pasivă are o marcă morfologică proprie și unitar funcțională, anume prezența auxiliarului *to be* în conjugare, însoțit de participiul perfect al verbului²⁹. Limbile romanice nu cunosc o specializare a participiului decât în context sintactic³⁰ și în funcție de regimul de tranzitivitate al verbului, ceea ce face să nu se poată discerne formal între predicatul nominal activ cu nume predicativ exprimat prin participiu și verbe la diateza pasivă, rezultând de aici că nu au o diateză pasivă morfologic distinctă.

Dacă se acceptă că diateza este categoria gramaticală care exprimă raporturile dintre subiect și acțiunea verbului, apare inconvenientul că definim o categorie morfologică specifică verbului cu ajutorul unui criteriu semantic³¹, fiindcă atunci când se aduce în discuție conceptul de acțiune exprimată de verb se depășește granița morfologiei. Dacă, în schimb, se consideră standard definiția dată de GFC³², conform căreia *se numește diateză sau voce forma pe care o poate îmbrăca verbul. Categoria gramaticală numită diateză, esențialmente verbală, fixează raporturile care se stabilesc între verb și subiectul său sau, în egală măsură, între verb și complementele sale*, se observă că este convenabilă pentru uz fiindcă, dintre cele propuse, este singura care operează strict cu categorii gramaticale și că situează categoria diatezei, ca atare, într-un context sintactic. Un alt avantaj al acestei definiții este acela că așază în plan central verbul și raporturile sale, așa cum, de fapt, este normal; nu vedem de ce o categorie gramaticală verbală ar fi definită prin altceva decât prin verbul însuși. Trebuie însă văzut dacă rezistă verificării în practică. În ceea ce privește atât diateza activă³³, cât și cea reflexivă, nu se pune problema raportului dintre verb și subiectul său; acesta nu poate fi decât unul singur, și anume de subordonare. Rămâne deschisă chestiunea raportului dintre verb și complementele sale și aici credem că ar trebui făcute anumite modificări. Raportul dintre verb și complementele sale nu poate fi relevant pentru categoria diatezei decât în măsura în care reușește să explice diferențele dintre diateza activă și cea reflexivă, dar trebuie făcută precizarea că în cazul diatezei reflexive verbul se construiește cu pronumele reflexiv la aceeași persoană cu subiectul gramatical.

²⁹ Engleza prezintă cazul fericit în care criteriul formal și cel semantic (gramatical) se suprapun.

³⁰ În cazul în care se consideră ca auxiliar al pasivului un copulativ (cf. *supra*, nota 20). Pentru formele de participiu duble, specializate gramatical, cf. *supra*, nota 23.

³¹ Ar fi de preferat denumirea de *criteriu designațional*, denumirea *semantic* fiind folosită, în acest caz, doar pentru consecvența cu conceptul de *sens gramatical*.

³² Cf. *supra*, nota 2.

³³ Diateza pasivă o vom considera ca un caz special al diatezei active, fiindcă, din punct de vedere formal, sunt identice. Mai mult chiar, dezambiguizarea prin contexte și regimul verbului nu ajută cu nimic la interpretarea unui verb ca fiind la conjugarea pasivă; în cazul unei analize sintactice se observă că în predicat doar participiul perfect cere complement de agent, la fel cum ar face-o și în folosire absolută. Precizarea: „Le français n'a pas de forme passive spécifique. C'est l'auxiliaire être (à tous les modes et à tous les temps) accompagné du participe passé du verbe qui en tient lieu”. GFC, p. 83, § 296, este bine venită.

Desigur că tocmai aici apar problemele de interpretare. În ceea ce deja constituie o tradiție în școala românească de gramatică de după prima ediție a *Gramaticii Academiei*, se afirmă că în nici un caz nu se poate discuta despre o diateză reflexivă acolo unde pronumele cu care se construiește verbul are funcție sintactică și că aparțin diatezei reflexive doar acele verbe unde pronumele nu are decât valoare de morfem al reflexivului. Întrebarea de logică imediată este: cum poate o parte de vorbire cu conținut lexical să fie morfem³⁴? Oare nu se poate vorbi de o definiție a diatezei reflexive prin mărci morfologice și nu prin morfeme sau și prin ambele în egală măsură? Dacă pronumele este, de fapt, morfem, atunci cum se justifică denumirea de diateză reflexivă și, mai mult, cum se mai justifică denumirea de caracter pronominal al unor verbe? Singura soluție constă în inventarierea tipurilor și valorilor construcțiilor verbale cu pronume reflexiv și în studierea seriilor paradigmatică pentru a observa felul în care acestea funcționează în limbă. Verbele reflexive pot avea în limba română mai multe valori (șase)³⁵:

reflexiv-obiective: *el se îmbracă, îmi amintesc;*

reflexiv-reciproce: *ne certam des, își dau palme;*

reflexiv-dinamice: *el se ruga de iertare, își închipuia că ne-a convins;*

reflexiv-pasive: *biletele se vând la casă, m-am născut iarna;*

reflexiv-impersonale: *se doarme bine în hamac?, la ei se mănâncă mult;*

reflexiv-eventive: *el s-a îmbolnăvit.*

La o primă observație pot fi clasificate în verbe care se construiesc cu dativul și verbe care se construiesc cu acuzativul. Rămâne de văzut în care dintre situațiile de mai sus pronumele are funcție sintactică și în care există dificultăți în a-i atribui una³⁶. În ceea ce privește verbele construite cu pronume în dativ, chestiunea se

³⁴ Trebuie în prealabil lămurit ce este un morfem și dacă se poate considera o parte de vorbire purtătoare de sens ca morfem. Răspunsul nu poate fi decât negativ, pentru că, prin însăși definiția sa, morfemul nu poate fi decât delexicalizat. Este celebrul caz al prepoziției *pe* și al morfemului acuzativului₁ de obiect direct *pe*. (După vreme îndelungată s-a admis că prepozițiile au sens și nu sunt doar instrumente gramaticale și de către redactorii DLR, serie nouă.) Nu la fel se pune problema în cazul mărcilor morfologice (de ex.: se consideră ca marcă a pasivului complementul de agent).

³⁵ Cf. GA I, p. 244, GA II, p. 209 și urm., Avram, p. 152, § 124.

³⁶ Nici în ceea ce privește gramaticile din Franța ale limbii franceze situația nu este tratată de o manieră mai unitară. Deși Grevisse, p. 534 (apud Teodorescu, p. 548), susține că: „le pronom [...] n'a qu'une valeur emphatique, ou affective, ou vague: il ne joue aucun rôle de complément d'objet et sert simplement, du moins en certains cas, à mettre en relief l'activité personnelle du sujet ou à marquer un intérêt particulier de ce sujet dans l'action; ce pronom conjoint *me, te, se* etc. est une sorte de particule flexionnelle, de «reflet» du sujet”, regulile de acord îl contrazic. În ceea ce privește funcția sintactică a pronumelui reflexiv din cadrul diatezei pronominale, limba nu ezită să acționeze cu promptitudine. Astfel, există în același timp construcțiile:

Ils se sont vus tous les jours de leur voyage.

rezolvă relativ ușor. Pronumele este într-o specie de dativ foarte apropiată de *dativus (in)commodi*, atunci când nu este chiar specia în cauză, ceea ce înseamnă că pot fi interpretate drept complement circumstanțiale în dativ *(in)commodi*³⁷, adică de interes. Pronumele în acuzativ este însă mai greu de interpretat. Dacă pentru reflexivele obiective, reciproce și eventive valoarea de complement direct a pronumelui este evidentă, iar în cazul reflexivelor dinamice aceea de complement în *accusativus relationis*, pentru reflexiv-pasive și impersonale situația devine dificilă. Interpretarea din punct de vedere istoric nu ar servi la nimic în acest caz, fiindcă, indiferent de funcția sintactică pe care o aveau inițial, probabil că și în primele etape ale limbii române³⁸, dacă în momentul de față nu ar avea nici una, atunci înseamnă că într-adevăr pronumele s-a desemantificat și că este perfect justificată interpretarea lui drept morfem. Evident că nu ar avea rost să forțăm o interpretare în favoarea apropierii de o anumită specie de acuzativ. Dar nici nu vedem de ce, de vreme ce paradigmele funcționează identic în limbă, să fie analizate diferit exemple ca:

<i>eu mă spăl</i>	<i>eu mă nasc</i>	<i>eu mă gândesc</i>
<i>tu te speli</i>	<i>tu te naști</i>	<i>tu te gândești</i>
<i>el se spală</i>	<i>el se naște</i>	<i>el se gândește</i>
<i>ea se spală</i>	<i>ea se naște</i>	<i>ea se gândește</i>
<i>noi ne spălăm</i>	<i>noi ne naștem</i>	<i>noi ne gândim</i>
<i>voi vă spălați</i>	<i>voi vă nașteți</i>	<i>voi vă gândiți</i>
<i>ei se spală</i>	<i>ei se nasc</i>	<i>ei se gândesc</i>
<i>ele se spală</i>	<i>ele se nasc</i>	<i>ele se gândesc</i>

Ils se sont envoyé des cadeaux. (GFC, p. 60),

ceea ce înseamnă că franceza face diferența între primul caz, în care pronumele e complement direct, și cel de-al doilea, când e complement indirect (mai mult sau mai puțin, existența complementului indirect fiind una dintre alte probleme nerezolvate de gramatica tradițională). (În franceză există și dificultatea decelării exacte între formele de dativ și cele de acuzativ, dat fiind caracterul preponderent analitic pentru flexiunea nominală.) Dovada și contraproba constau în cea de-a patra regulă a acordului participiului: *le verbe être étant employé pour avoir dans les verbes pronominaux, le participe de ces verbes suit absolument la même règle que le participe conjugué avec avoir; c'est-à-dire que le participe d'un verbe pronominal s'accorde avec le complément direct, quand il en est précédé, et qu'il reste invariable lorsque le complément direct est après ou qu'il n'y en a pas* (GFC, p. 159, § 460).

³⁷ Este evident că în cazul enunțului *își dau palme* nu poate fi vorba de *commodi*. Cât privește pe *își inchipuia că ne-a convins*, se poate vorbi mai degrabă de relație decât de interes ca specie a dativului în care se află pronumele. Cert este că poate fi apropiat de o valoare relativă (sau, mai bine spus, relațională), ceea ce îi conferă dreptul de-a fi analizat ca purtător de funcție sintactică.

³⁸ Ambele situații erau prezente în latină. Pentru reflexiv-pasiv, cf. *supra*, nota 14. Pentru valoarea impersonală, cf. Densusianu, apud Teodorescu, p. 550: „*Facere* este de asemenea atestat ca reflexiv [...]. Trebuie să subliniem mai ales folosirea lui *se facere* în construcțiile: *facit se hora quinta; coeperit se mane facere* (Peregr. Silviae, 27, 29). *Se facere* s-a păstrat cu acest înțeles în limba română: *se face ziua, se face noapte*”.

doar pentru că în prima serie pronumele reflexiv este interpretabil sintactic și în celelalte două nu. Important este că paradigmele *funcționează identic*, ceea ce, pentru sistemul limbii, înseamnă că sunt, practic, identice. Nu credem că este eficientă repartizarea unora dintre tipurile de reflexiv la alte diateze decât la cea reflexivă în virtutea principiului că aceasta trebuie marcată gramatical prin prezența unui morfem, adică prin pronume reflexiv desemantimizat (sau gramaticalizat). Aceleași gramatici și studii care practică acest gen de clasificare³⁹ susțin că pentru diateza pasivă se poate considera complementul de agent ca marcă morfologică suplimentară. Or, în cazul diatezei reflexive de ce ar conta dacă în anumite cazuri pronumele reflexiv ar funcționa ca morfem, iar în altele ca marcă morfologică? Singurele criterii care au relevanța în definirea categoriilor gramaticale nu pot fi decât cel formal (paradigmatic) și cel funcțional⁴⁰.

Din punctul de vedere al încadrării formale, formelor diatezei reflexive li se reproșează că în cazul reflexivelor obiective și reciproce, în enunțuri ca:

eu mă spăl

intră în aceeași paradigmă cu

eu te spăl

eu îl spăl etc.

Să se compare următoarele situații:

A.

<i>eu</i>	<i>mă</i>	<i>te</i>	<i>îl</i>	<i>o</i>	—	<i>vă</i>	<i>îi</i>	<i>le</i>	<i>spăl</i>
<i>tu</i>	<i>mă</i>	<i>te</i>	<i>îl</i>	<i>o</i>	<i>ne</i>	—	<i>îi</i>	<i>le</i>	<i>speli</i>
<i>el</i>	<i>mă</i>	<i>te</i>	<i>îl</i>	<i>o</i>	<i>ne</i>	<i>vă</i>	<i>îi</i>	<i>le</i>	<i>spală</i>
<i>ea</i>	<i>mă</i>	<i>te</i>	<i>îl</i>	<i>o</i>	<i>ne</i>	<i>vă</i>	<i>îi</i>	<i>le</i>	<i>spală</i>
<i>noi</i>	—	<i>te</i>	<i>îl</i>	<i>o</i>	<i>ne</i>	<i>vă</i>	<i>îi</i>	<i>le</i>	<i>spălăm</i>
<i>voi</i>	<i>mă</i>	—	<i>îl</i>	<i>o</i>	<i>ne</i>	<i>vă</i>	<i>îi</i>	<i>le</i>	<i>spălați</i>
<i>ei</i>	<i>mă</i>	<i>te</i>	<i>îl</i>	<i>o</i>	<i>ne</i>	<i>vă</i>	<i>îi</i>	<i>le</i>	<i>spală</i>
<i>ele</i>	<i>mă</i>	<i>te</i>	<i>îl</i>	<i>o</i>	<i>ne</i>	<i>vă</i>	<i>îi</i>	<i>le</i>	<i>spală</i>

cu

B.

<i>eu</i>	<i>mă</i>	—	—	—	—	—	—	—	<i>spăl</i>
<i>tu</i>	—	<i>te</i>	—	—	—	—	—	—	<i>speli</i>
<i>el</i>	—	—	<i>se</i>	—	—	—	—	—	<i>spală</i>
<i>ea</i>	—	—	—	<i>se</i>	—	—	—	—	<i>spală</i>
<i>noi</i>	—	—	—	—	<i>ne</i>	—	—	—	<i>spălăm</i>

³⁹ GAI, GA II, Avram, Graur, Pană, Popescu, în oarecare măsură și Stati.

⁴⁰ Cf. C.

<i>voi</i>	—	—	—	—	—	<i>vă</i>	—	—	<i>spălați</i>
<i>ei</i>	—	—	—	—	—	—	<i>se</i>	—	<i>spală</i>
<i>ele</i>	—	—	—	—	—	—	<i>se</i>	—	<i>spală</i>

În situația A avem reprezentată paradigma verbului *a spăla* cu complement exprimat prin pronume personal în acuzativul, al obiectului direct, iar în B paradigma verbului reflexiv *a se spăla*. Se constată o coincidență formală la nivelul persoanelor întâi și a doua, singular și plural, cauzată de faptul că pronumele reflexiv în limba română nu are forme proprii decât pentru persoana a treia⁴¹. Dacă la primele două persoane ale conjugării este incert dacă forma pronominală este personală și verbul nepronominal sau dacă, dimpotrivă, forma verbală este reflexivă și verbul pronominal, la persoana a treia lucrurile se clarifică; diferențele formale dintre pronumele personal și cel reflexiv sunt evidente. În ambele situații pronumele are aceeași funcție sintactică, recte complement direct al verbului, dar diferența dintre ele constă în funcționalitatea diferită pe care o au. Dacă în situația A pronumele poate fi sau este un substitut al unei alte părți nominale, în cazul B pronumele face corp comun cu verbul⁴², îi este indispensabil⁴³.

⁴¹ Cf. GA II, p. 152, § 152: „Pronumele reflexiv are forme proprii numai pentru persoana a III-a”.

⁴² Cf. Teodorescu, p. 550 și urm.: „Dispensându-se de criteriul sensului gramatical și bazându-se exclusiv pe teoria caracterului abstract al mărcilor gramaticale [...], neglijează, pe de o parte, posibilitatea exprimării analitice a unor categorii gramaticale, iar, pe de alta, faptul că nu toate elementele «tip» de exprimare analitică ating același grad de abstractizare. [Autoarea pare să confunde clasa morfemului cu noțiunea de marcă morfologică; e adevărat însă că unele categorii gramaticale se exprimă analitic, cele mai multe, în limbile romanice occidentale sau în engleză, și că nu este necesar ca o marcă morfologică să fie complet abstractizată, în care caz s-ar putea vorbi mai degrabă de morfeme. — n.n., B.H.]

Foarte aproape de sintaxă, prin conținutul pe care îl exprimă, reflexivul nu are întâmplător o structură analitică. Exprimând reînțorcerea acțiunii la subiectul care o face [punct de vedere justificat, mai ales privind din perspectiva istorică — n.n., B.H.], în mod fatal, reflexivul trebuia să pomească de la activ (subiectul face lucrarea) și să se folosească de reflexiv (tot el o suferă), pronumele «identice cu subiectul verbului».

Prezența formei active într-o structură analitică cum este reflexivul nu trebuie să ducă la concluzia că pronumele îi este exterior și independent.

Între pronumele reflexiv și forma activă a verbului nu se stabilesc aceleași relații ca între un verb activ și complementele directe exprimate prin pronume personale sau substantive în acuzativ.

Spre deosebire de caracterul variabil al unor astfel de complemente care, în plus, pot sau nu să apară, sunt, deci, facultative, pronumele reflexiv este constant și obligatoriu.

Să se compare în acest sens contextul:

eu [te, îl] spăl [copilul] cu eu mă spăl.

Îmbinare liberă de cuvinte între care se stabilesc doar relații contextuale în primul caz, îmbinarea este fixă și paradigmatică în cel de-al doilea”.

⁴³ Ar trebui amintit că în cazul diazezei reflexive apar numai formele atone ale pronumelui reflexiv. Interesant este că limba, care, în mod normal, are tendința de a face economie de resurse, a creat forme aparent redundante în cazul verbelor reflexiv-obiective cu complement direct exprimat prin pronume reflexiv, de ex.: *se spală pe sine*. Prezența complementului direct exprimat printr-o formă tonică a aceluiași pronume ar trebui să dea serios de gândit celor care susțin că *se spală este, de fapt, activ*.

Referitor la verbele reflexive cu dativul situația este departe de a fi mai simplă. Faptul că pronumelui în dativ i se poate mai ușor atribui o funcție sintactică îngreunează situația, pentru că, în acest caz, trebuie operată distincția între situații contextuale ca: *îmi amintesc zăpezile de altădată și îmi spăl ciorapii*. În ciuda faptului că verbul *a-și aminti* este în general intransitiv, nimic nu poate contrazice existența unor enunțuri în care are complement direct⁴⁴. Dificultatea rezidă în a deosebi prin ce anume sunt diferite cele două tipuri de contexte, pe care gramaticile normative le interpretează ca aparținând la două diateze diferite, recte la reflexivă și la activă. Regimul verbului nu este, așadar, un criteriu de clasificare valabil în cazul categoriei de diateză⁴⁵. Diferența între cele două situații ar putea să o facă specia de dativ în care se află pronumele⁴⁶. Dacă pronumele ar fi în cazul dativ (*in*)*commodi* sau o specie interpretabilă ca fiind îndeaproape înrudită cu aceasta, am avea a face cu un verb la diateza reflexivă; dacă, în schimb, pronumele s-ar afla în *dativus possessivus* sau al persoanei, am avea în discuție un verb la diateza activă cu complement în dativ. Proba se face prin încadrarea în paradigmă. Să se compare situațiile:

A1.

<i>eu</i>	<i>îmi</i>	<i>îți</i>	<i>îi</i>	<i>îi</i>	—	<i>vă</i>	<i>le</i>	<i>le</i>	<i>amintesc</i>
<i>tu</i>	<i>îmi</i>	<i>îți</i>	<i>îi</i>	<i>îi</i>	<i>ne</i>	—	<i>le</i>	<i>le</i>	<i>amintești</i>
<i>el</i>	<i>îmi</i>	<i>îți</i>	<i>îi</i>	<i>îi</i>	<i>ne</i>	<i>vă</i>	<i>le</i>	<i>le</i>	<i>amintește</i>
<i>ea</i>	<i>îmi</i>	<i>îți</i>	<i>îi</i>	<i>îi</i>	<i>ne</i>	<i>vă</i>	<i>le</i>	<i>le</i>	<i>amintește</i>
<i>noi</i>	—	<i>îți</i>	<i>îi</i>	<i>îi</i>	<i>ne</i>	<i>vă</i>	<i>le</i>	<i>le</i>	<i>amintim</i>
<i>voi</i>	<i>îmi</i>	—	<i>îi</i>	<i>îi</i>	<i>ne</i>	<i>vă</i>	<i>le</i>	<i>le</i>	<i>amintiți</i>
<i>ei</i>	<i>îmi</i>	<i>îți</i>	<i>îi</i>	<i>îi</i>	<i>ne</i>	<i>vă</i>	<i>le</i>	<i>le</i>	<i>amintesc</i>
<i>ele</i>	<i>îmi</i>	<i>îți</i>	<i>îi</i>	<i>îi</i>	<i>ne</i>	<i>vă</i>	<i>le</i>	<i>le</i>	<i>amintesc</i>

cu

⁴⁴ Nu ar fi, de altfel, singurul exemplu de verb reflexiv cu regim în acuzativul obiectului direct. Cf. GA II, subcapitolul *Verbe reflexive tranzitive*.

⁴⁵ E adevărat că există o corelație între cele două categorii verbale, de diateză și de regim de tranzitivitate sau de intransitivitate, lucru simțit și de gramaticii alexandrini, care încadrau categoriile mai sus pomenite la capitolul διαθησις. Pentru amănunte, cf. Pană, Asan, Goga, Pană – Considerații, Stati.

⁴⁶ Specia de dativ în care se află pronumele arată, de obicei, și dacă pronumele în cauză este reflexiv sau personal. A nu se omite faptul că o clasificare a speciilor cazurilor se face în majoritatea situațiilor după criterii semantice (clasificarea după criterii gramaticale nu are loc decât în cazul acuzativului complementului direct și al speciilor de nominativ, alături de dativul posesiv, care are regentă nominală, în opoziție cu celelalte specii de dativ, care au regentă verbală) și că aceasta nu trebuie folosită decât ca valoare de verificare, singurul criteriu fiind cel al încadrării într-o paradigmă reflexivă sau

B1.

eu	<i>îmi</i>	—	—	—	—	—	—	—	<i>amintesc</i>
tu	—	<i>îți</i>	—	—	—	—	—	—	<i>amintești</i>
el	—	—	<i>își</i>	—	—	—	—	—	<i>amintește</i>
ea	—	—	—	<i>își</i>	—	—	—	—	<i>amintește</i>
noi	—	—	—	—	<i>ne</i>	—	—	—	<i>amintim</i>
voi	—	—	—	—	—	<i>vă</i>	—	—	<i>amintiți</i>
ei	—	—	—	—	—	—	<i>își</i>	—	<i>amintesc</i>
ele	—	—	—	—	—	—	—	<i>își</i>	<i>amintesc</i>

și cu

C1.

eu	<i>îmi</i>	<i>îți</i>	<i>îi</i>	<i>îi</i>	—	<i>vă</i>	<i>le</i>	<i>le</i>	<i>spăl ciorapii</i>
tu	<i>îmi</i>	<i>îți</i>	<i>îi</i>	<i>îi</i>	<i>ne</i>	—	<i>le</i>	<i>le</i>	<i>speli ciorapii</i>
el	<i>îmi</i>	<i>îți</i>	<i>îi</i>	<i>îi</i>	<i>ne</i>	<i>vă</i>	<i>le</i>	<i>le</i>	<i>spală ciorapii</i>
ea	<i>îmi</i>	<i>îți</i>	<i>îi</i>	<i>îi</i>	<i>ne</i>	<i>vă</i>	<i>le</i>	<i>le</i>	<i>spală ciorapii</i>
noi	—	<i>îți</i>	<i>îi</i>	<i>îi</i>	<i>ne</i>	<i>vă</i>	<i>le</i>	<i>le</i>	<i>spălăm ciorapii</i>
voi	<i>îmi</i>	—	<i>îi</i>	<i>îi</i>	<i>ne</i>	<i>vă</i>	<i>le</i>	<i>le</i>	<i>spălați ciorapii</i>
ei	<i>îmi</i>	<i>îți</i>	<i>îi</i>	<i>îi</i>	<i>ne</i>	<i>vă</i>	<i>le</i>	<i>le</i>	<i>spală ciorapii</i>
ele	<i>îmi</i>	<i>îți</i>	<i>îi</i>	<i>îi</i>	<i>ne</i>	<i>vă</i>	<i>le</i>	<i>le</i>	<i>spală ciorapii</i>

față de

B2.

eu	<i>îmi</i>	—	—	—	—	—	—	—	<i>închipui</i>
tu	—	<i>îți</i>	—	—	—	—	—	—	<i>închipui</i>
el	—	—	<i>își</i>	—	—	—	—	—	<i>închipuie</i>
ea	—	—	—	<i>își</i>	—	—	—	—	<i>închipuie</i>
noi	—	—	—	—	<i>ne</i>	—	—	—	<i>închipuim</i>
voi	—	—	—	—	—	<i>va</i>	—	—	<i>închipuiți</i>
ei	—	—	—	—	—	—	<i>își</i>	—	<i>închipuie</i>
ele	—	—	—	—	—	—	—	<i>își</i>	<i>închipuie</i>

în opoziție cu paradigma incompletă

A2.

eu <i>mi(-)</i>	—	<i>te</i>	<i>-l</i>	<i>-o</i>	—	<i>vă(?)</i>	<i>-i</i>	<i>le</i>	<i>închipui</i>
tu <i>ți(-)</i>	—	—	<i>-l</i>	<i>-o</i>	—	—	<i>-i</i>	<i>le</i>	<i>închipui</i>
el <i>și(-)</i>	—	—	<i>-l</i>	<i>-o</i>	—	—	<i>-i</i>	<i>le</i>	<i>închipuie</i>
ea <i>și(-)</i>	—	—	<i>-l</i>	<i>-o</i>	—	—	<i>-i</i>	<i>le</i>	<i>închipuie</i>
noi <i>ni(-)</i>	—	<i>te</i>	<i>-l</i>	<i>-o</i>	—	—	<i>-i</i>	<i>le</i>	<i>închipuim</i>
voi <i>vi(-)</i>	—	—	<i>-l</i>	<i>-o</i>	—	—	<i>-i</i>	<i>le</i>	<i>închipuiți</i>
ei <i>și(-)</i>	—	—	<i>-l</i>	<i>-o</i>	—	—	<i>-i</i>	<i>le</i>	<i>închipuie</i>
ele <i>și(-)</i>	—	—	<i>-l</i>	<i>-o</i>	—	—	<i>-i</i>	<i>le</i>	<i>închipuie</i>

În privința situațiilor A1 și B1 se observă o asemănare cu A și B. Spre deosebire însă de cazul în care pronumele stă în cazul acuzativ, pentru pronumele în dativ trebuie luat în considerare criteriul semantic-lexical⁴⁷. Într-adevăr, *îmi amintesc* are cu totul alt înțeles față de *îți amintesc*, primului corespunzându-i lat. *memini* sau engl. *I remember*, iar celui de-al doilea lat. *moneo* sau engl. *I remind (you)*. Diagonala marcată în A1 nu aparține pe segmentul reprezentat de persoanele I și a II-a verbale acestei paradigme; ea este posibilă, dar uzul a specializat-o semantic. Opoziția funcționează între A1 și B1, pe de o parte, și C1, pe de altă parte. Dacă în primul caz are loc specializarea semantică în funcție de diateză, în cel de-al doilea aceasta nu se întâmplă, verbul fiind activ, indiferent de formele pronominale care îl acompaniază. Se verifică deci diferențierea pe diateze în funcție de specia de dativ în care este pronumele (fie el reflexiv sau personal). În cel de-al doilea set de paradigme se observă opoziția semantică între cele două situații, marcată, de asemenea, de regimul dativului. În primul caz, B2, apar formele pronomelui reflexiv în dativ, marcă a diatezei reflexive, iar în cel de-al doilea, A2, formele atone ale pronomelui personal în dativ etic cu verb la diateza activă. Dificultățile apar atunci când se pune problema interpretării speciilor de dativ, când este *commodi* sau *incommodi* și când posesiv sau etic sau al persoanei? Cum se diferențiază între ele? Criteriul tranzitivității nu ne este de nici un folos, toate cele patru situații admitând ca verbul să aibă complement direct. Cum se stabilește atunci dacă în enunțul *îmi aleg calea cea mai ușoară* verbul este la diateza activă sau la cea reflexivă? Rezolvarea vine o dată cu examinarea raporturilor de regență și subordonare care se stabilesc în interiorul propoziției. Deși la o primă vedere *îmi* pare să fie în *dativ commodi*, se poate observa o apropiere între complementul direct (*calea*) și complementul exprimat prin pronume, specia cazului fiind posesivul, ceea ce scoate din calcul posibilitatea considerării pronomelui drept marcă a diatezei reflexive, dată fiind regența

⁴⁷ Să nu se confunde sensul gramatical cu sensul lexical. Suntem de părere că în materie de gramatică nu trebuie aplicat criteriul sensului gramatical, având în vedere faptul că pentru definirea categoriilor gramaticale și a funcționalității lor în limbă nu au relevanță decât opozițiile de natură formală, dar în cazuri ca cel de față, când folosirea pronomelui cu valori diferite duce la modificarea sensului verbului sau, generalizat, când o marcă morfologică sau un morfem alterează sensul lexical al purtătorului acesteia, trebuie operate distincții între situațiile diferite care se creează. Dificultatea interpretării faptelor gramaticale pornește din incapacitatea de a separa cu consecvență cele două criterii: cel formal și cel al sensului gramatical. Tradiția gramaticală greco-latină nu a cunoscut acest gen de probleme, dat fiind caracterul sintetic al celor două limbi, clasificarea diatezelor fiind făcută strict formal – în cele două limbi existau serii complete de desinențe pentru diatezele activă și medie (gr.) sau activă și medie-impersonală (lat.) –, dar întâmplarea face ca majoritatea formelor verbale de la o anumită diateză să aibă un anumit sens gramatical. Cazurile în care tema verbală exprimă un tip de acțiune opus ca sens diatezei la care se află sunt puține și foarte vechi în limbă (cf. *supra*, nota 13), perioada „clasică” a celor două limbi la care facem referire cunoscând o regularizare și o conformare a formei gramaticale cu sensul gramatical. Situația se prezintă diferit pentru limbile moderne, în care flexiunea este doar parțial sintetică și în care cele două criterii nu se mai suprapun decât parțial și nu se acoperă

nominală specifică dativului posesiv⁴⁸. La o și mai atentă analiză se observă că pronumele intră, de fapt, în paradigma verbului însoțit de pronume personal și nu reflexiv⁴⁹, ceea ce demonstrează încă o dată apartenența construcțiilor de tipul celor de mai sus la diateza activă.

Revenind la o posibilă definiție a diatezei, se poate concluda că pentru *limba română diateza este categoria morfologică strict verbală care se manifestă prin diferențe de ordin formal ce includ sau subsumează diferențele formale care caracterizează categoriile de mod, timp, număr și persoană și care reglementează raportul dintre verb și complementele sale exprimate prin forme ale pronumelui reflexiv în situațiile în care pronumele reflexiv care acompaniază verbul are funcție sintactică. Putem vorbi în limba română de două diateze:*

activă – marcată morfologic prin absența vreunui complement exprimat prin pronume reflexiv;

reflexivă – marcată morfologic prin prezența unui pronume reflexiv, în egală măsură în calitate de morfem sau ca purtător de funcție sintactică⁵⁰.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

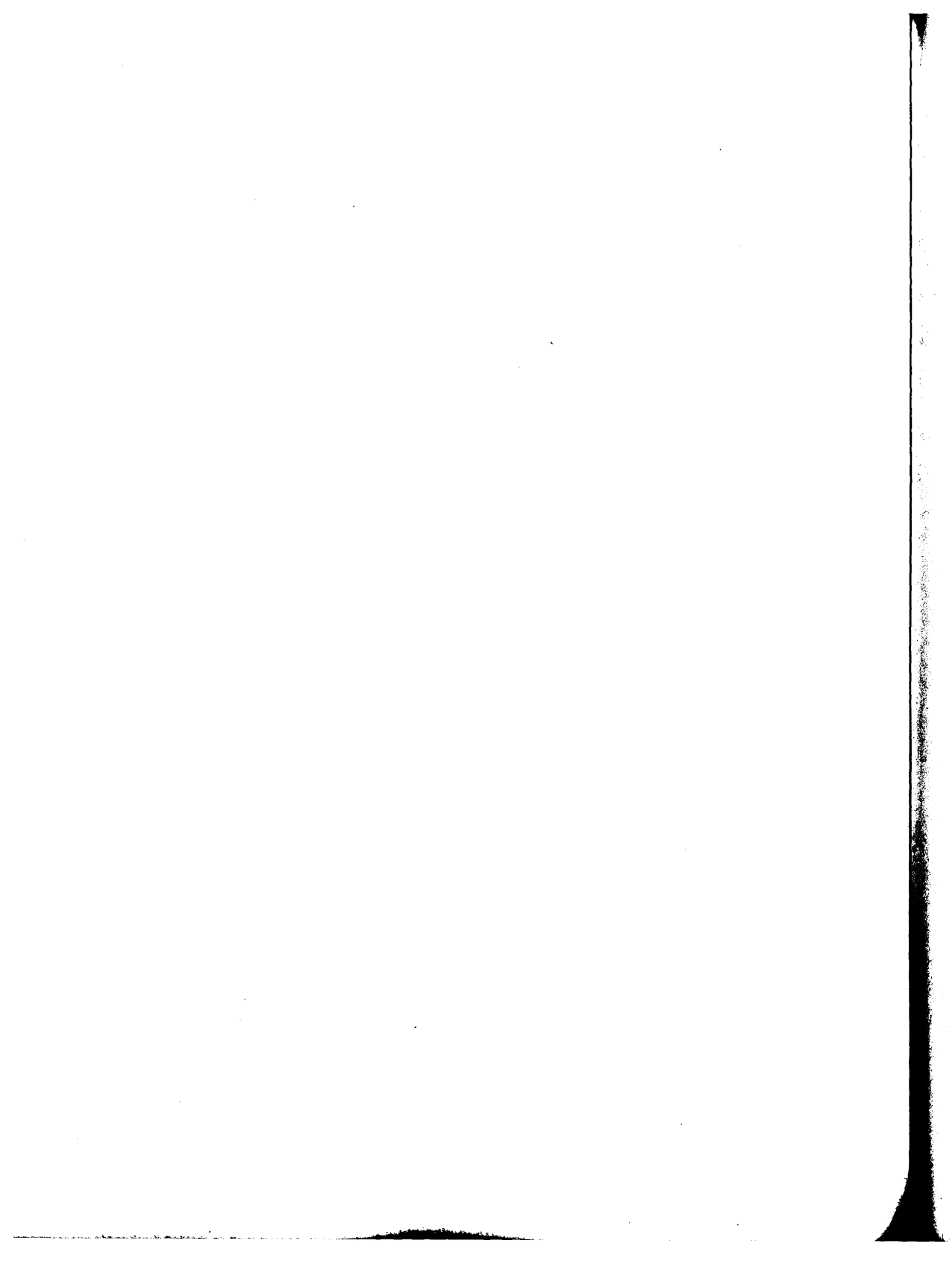
- Asan = Finuta Asan, *Raportul dintre diateze și tranzitivitate*, în SCL, XI, 1960, nr. 3, p. 341–348.
 Avram = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, București, Editura Academiei, 1986.
 Avram – De Agent = Mioara Avram, *Cu privire la definiția complementului de agent și a complementului sociativ*, în LR, XVII, 1968, nr. 5, p. 468–472.
 Copceag = Dumitru Copceag, *Tipologia limbilor romanice*, Cluj-Napoca, Clusium, 1998.
 Coșeriu = Eugenio Coșeriu, *Principii de sintaxă funcțională*, în DR, serie nouă, I, 1994–1995.
 Drașoveanu = D. D. Drașoveanu, *Sintaxa participiului și diateza pasivă, categorii în contradicție*, în *Teze și antiteze în sintaxa limbii române*, Cluj-Napoca, Clusium, 1997, p. 135–141.
 Ernout = A. Ernout, *Morphologie historique du latin*, 2^e éd., Paris, 1926.
 GA I = *Gramatica limbii române*, vol. I–III, 1954, București, Editura Academiei.
 GA II = *Gramatica limbii române*, vol. I–II. Ediția a doua revăzută și adăugită, București, Editura Academiei, 1966.
 GFC = Maurice Chapsal et Charles Noël, revus par Cristina Ștefănescu, *Grammaire du français d'aujourd'hui*, București, Prietenii Cărții, 1993.
 Gherman – Sârbu = Haritina Gherman – Rodica Sârbu, *Mica gramatică a limbii italiene*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.
 Goga = N. Goga, *Observații și sugestii teoretice și metodice cu privire la diateza verbală în limba română*, în LR, VI, 1957, nr. 5, p. 64–72.
 GR = Petre V. Haneș – Vasile V. Haneș, *Gramatica românească pentru toți românii*, București, Editura Minerva, 1919.
 Graur = Alexandru Graur, *Diatezele*, în SCL, XX, 1969, nr. 1, p. 13–22.
 Grevisse = Maurice Grevisse, *Le bon usage*, Paris, 1961.

⁴⁸ Cf. *supra*, nota 35.

⁴⁹ Am convenit să numim reflexive și formele de persoana I și a II-a ale pronumelui în cazul în care intră în paradigma conjugării reflexive.

⁵⁰ A se observa că paradigmele verbului cu pronume reflexiv sunt diferite de paradigmele verbului cu pronume personal atât în cazul pronumelui în acuzativ, cât și în cel al pronumelui aflat în dativ.

- Guillermou = Alain Guillermou, *Manuel de langue roumaine*, Paris, Librairie C. Klincksiek, 1953.
- Guțu - Clasificări = Valeria Gutu-Romalo, *Despre clasificările morfologice*, în LR, XVII, 1968, nr. 5, p. 464-467.
- Hazy = Ștefan Hazy, *Predicativitatea: Determinare contextuală analitică*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1997.
- Hoberg = Rudolf Hoberg și Ursula Hoberg, *Der kleine Duden. Gramatica limbii germane*, Iași, Polirom, 1996.
- Levițchi - Preda = Leon Levițchi și Ioan Preda, *Gramatica limbii engleze*, București, Editura Științifică, 1967.
- LVR = Florica Dimitrescu, *Locuțiunile verbale în limba română*, București, Editura Academiei, 1958.
- Meillet - Esquisse = Antoine Meillet, *Esquisse d'une histoire de la langue latine*, 2^e éd., Paris, 1931.
- Meillet - Vendryes = Antoine Meillet - Joseph Vendryes, *Traité de grammaire comparée des langues classiques*, Paris, 1963.
- Neamțu - Pas = G.G. Neamțu, *Diateza pasivă (A fi + participiu)/ predicat nominal (A fi + adjectiv)*, în idem, *Teoria și practica analizei gramaticale*, Cluj-Napoca, Excelsior, 1999, p. 268-271.
- Neamțu - Part = G.G. Neamțu, *A fi + participiu - Predicat verbal (diateza activă)/ Predicat nominal*, în idem, *Teoria și practica analizei gramaticale*, p. 272-275.
- Orza = Rodica Orza, *Exprimarea raportului gramatical pasiv în limba română*, în CL, XVI, 1971, nr. 2, p. 365-370.
- Pană - Considerații = Gabriela Pană-Dindelegan, *Considerații pe marginea unor discuții despre diateză*, în LR, XVII, 1968, nr. 4, p. 319-322.
- Pană - Tranz. = Gabriela Pană, *Tranzitivitate și diateză*, în SCL, XVIII, 1968, nr. 1.
- Popescu = Rodica Popescu, *Relația dintre diateze și tranzitivitate*, în „Analele Universității din Timișoara”, seria Științe Filologice, XIV, 1976.
- Popescu - G. = Ștefania Popescu, *Gramatica practică a limbii române*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983.
- Pușcariu = Sextil Pușcariu, *Limba română, I. Privire generală*, București, 1940.
- Șotropa - Grecu = Calistrat Șotropa - Valeriu Grecu, *Gramatica limbii române*, București, Ed. Socec & Co., 1931[?].
- Stati = Sorin Stati, *Problema diatezelor*, în LR, VII, 1958, nr. 2, p. 39-45.
- Stati - Lat. = Sorin Stati, *Evoluția diatezelor în limba latină*, în SCL, XI, 1960, nr. 3, p. 741-750.
- Șuteu = Flora Șuteu, *Observații asupra diatezei*, în SCL, XXXVI, 1985, nr. 3, p. 262-264.
- Tagliavini = Carlo Tagliavini, *Grammatica della Lingua Rumena*, Bologna - Heidelberg, 1923.
- Teodorescu = Ecaterina Teodorescu, *Reflexiv și pronominal*, în LR, XIV, 1965, nr. 5, p. 545-554.
- Trandafir = Gh. Trandafir, *Considerații asupra diatezelor*, în LL, 1962, nr. 6.
- Trandafir - Considerații = Gh. D. Trandafir, *Considerații asupra categoriilor verbale de persoană, număr și diateză*, în LR, XIV, 1965, nr. 1, p. 121-128.
- Vasiliu = Laura Vasiliu, *Some Grammatical and Semantic Remarks on the Reflexive Constructions*, în RRL, 1969, nr. 4.



ROXANA FURCOVICI

MOTIVUL ARBORELUI ȘI AL FLORII ÎN ROMANUL PROUSTIAN

Într-un poem – și cele mai bune romane sunt poeme –, într-o creație, realitatea nu este ceea ce criticii numesc realism. Într-o creație, realitatea este o realitate intimă, efervescent creatoare și care ține de voință.

(Miguel de Unamuno – Prolog la *Trei nuvele exemplare*)

Apărut între 1913 și 1927, romanul lui Marcel Proust *În căutarea timpului pierdut* a marcat, indiscutabil, o revoluție a genului. De la anularea subiectului în sens tradițional, ca fir evenimential determinat, trecând prin dezintegrarea personajului și până la modificarea perspectivei asupra spațiului și a timpului ori eliberarea frazei de canoanele formale, romanul proustian înseamnă inovație, depășire a unei experiențe artistice asumate.

Impresionant și din punct de vedere cantitativ (căci însumează mai multe mii de pagini), romanul își dispune materia în jurul unei conștiințe unice – aceea a personajului-narator Marcel. În felul acesta, *În căutarea timpului pierdut* propune o perspectivă profund subiectivă, foarte nuanțată asupra lumii, atât exterioare, cât și a celei fascinante a psihicului omenesc. Deasupra istoriei lui Marcel, se clădesc straturi narative succesive, vizând destine diferite sau simetrice, astfel încât este pe deplin justificată compararea romanului cu o simfonie: pornind dintr-un trunchi comun, temele și motivele, planurile narative „se-ngână și-și răspund”, cum ar spune Charles Baudelaire, se armonizează, coexistă într-un sistem arborescent surprinzător. Plecând de la această simplă observație asupra structurii și a compoziției romanului (și care ne-a sugerat imaginea unui arbore), am încercat să extindem ideea pentru a pune în evidență reverberația adâncă pe care o are regnul vegetal în opera scriitorului francez.

La un nivel superficial al textului, surprinde gama extraordinar de vastă a plantelor prinse în încrengătura de imagini artistice, plante care, aproape fără excepție, capătă valoare metaforică sau de simbol. Astfel, *nufărul, orhideea, feriga, albăstrelele, macul, garoafa, crinul, trandafirul, liliacul, fucsia, violetele, măceșul, nu-mă-uita, crizantema, bulgării-de-zăpadă, irisul ori bumbișorii* aduc culoare și parfum și, mai ales, o consistență diafană, trecând dincolo de o simplă imagine (vizual / olfactivă) și înflorind în planul ideii. De asemenea, diferiți arbori, de la *tei, meri, aluni, salcâmi, nuci, castani* până la *portocali*, punctează reveriile naratorului

și construiesc puncte de reper pentru întâlnirile trecutului cu clipa prezentă. Formele vegetale cele mai bogate își găsesc materializarea fie ca *pădure*, fie ca *parc*, iar referirile la ieșirile personajelor romanului în mijlocul naturii sunt nenumărate: singuraticile plimbări ale bunicii lui Marcel la Combray, sub ploaia dezlănțuită, plimbările lui Swann în Bois de Boulogne, cele ale naratorului pe malul Vivonnei sau la Montjouvain sau, împreună cu pictorul Elstir, la Balbec, toate sugerează nevoia personajelor de a se întoarce la o matrice, la un simbol de perfecțiune și, mai ales, la fiorul vital, îl vom numi vegetal, al vieții care palpită uniform, ca o inimă, sub toate formele înconjurătoare.

Astfel, contemplarea peisajului, a naturii și a elementelor ei componente, reprezintă pentru romancierul francez doar un pretext artistic sau, mai mult, o modalitate de a descoperi principiul fluidității, al continuumului în viața omului și a universului. În acest sens, un fragment surprinzător este cel în care naratorul – copil, la Combray – privește cu atenție ceaiul de tei și, treptat, distinge, dincolo de aparențele înșelătoare, ceva mult mai prețios. La început, frunzele și florile uscate i se par bizar și artistic metamorfozate, ca și cum ar fi luat masca altor obiecte: „Les feuilles, ayant perdu ou changé leur aspect, avaient l'air des choses les plus disparates, d'une aile transparente de mouche, de l'envers blanc d'une étiquette, d'un pétale de rose, mais qui eussent été empilées, concassées ou tressées comme dans la perfection d'un nid”¹. Apoi, dincolo de caracterul multiplu al realității, eroul ajunge să „citească” în crenguțele uscate de tei imaginea plină de vitalitate, de forță, a naturii, frumusețea ei. În vârtejul de clipe prezente și trecute se instituie o corespondență calitativă, un fluid ca o sevă care dă consistență existenței, care este însăși existența: „[...] mais surtout l'éclat rose, lunaire et doux qui faisait se détacher les fleurs dans la forêt fragile des tiges où elles étaient suspendues comme de petites roses d'or [...] me montrait que ces pétales étaient bien ceux qui avant de fleurir le sac de pharmacie avaient embaumé les soirs de printemps”². Legătura acestui principiu al fluidității cu vegetalul se impune de la sine. În toate culturile lumii, regnul vegetal a fost considerat un „symbole de l'unité fondamentale de la vie”³, al caracterului ciclic al existenței, „symbole du développement”⁴. El era întotdeauna pus în relație cu elementele fundamentale – cu pământul, apa și aerul –, hrănindu-se din ele, sfârșind în sânul lor, pentru a renaște apoi cu mai multă vigoare. Imagine a acestei permanente metamorfoze, a acestei „vieți fără de moarte” este, și în paginile romanului proustian, **copacul**. După Jean Chevalier și Alain Gheerbrant, arborele este deopotrivă simbol al caracterului ciclic al evoluției cosmice și „al uniunii continuumului cu discontinuumul”: „dans la voie vers l'individualisation de l'homme, qui consiste à réduire le multiple à l'unité, l'arbre représenterait une progression ordonnée, l'aspect dynamique, la possibilité

¹ Marcel Proust, *Du côté de chez Swann*, I, Paris, 1919, p. 78.

² *Ibidem*, p. 79.

³ J. Chevalier și Alain Gheerbrant, *Dictionnaire des symboles*, IV, p. 363.

⁴ *Ibidem*, IV, p. 364.

d'épanouissement"⁵. Această energie regeneratoare este subliniată în roman și de un scurt pasaj semnificativ. După câteva zile de primăvară timpurie, naratorul vede cum iarna se instalează din nou; pe bulevarde, castanii sunt „plongés dans un air glacial et liquide comme de l'eau”, însă, în ciuda frigului, nu încetează „à arrondir et à ciseler en leurs blocs congelés, l'irrésistible verdure dont la puissance abortive du froid contrariait mais ne parvenait pas à réfréner la progressive poussée”⁶.

Așezată sub pecetea vegetalului, reveria eroului principal este vegheată adesea de prezența unui arbore, în liniștea învăluitoare a pădurii, a grădinii sau a parcului. „Les beaux après-midi du dimanche, sous le marronnier du jardin de Combray, soigneusement vidés par moi des incidents médiocres de mon existence personnelle”⁷ au semnificația unei reveniri la sine însuși, a transcenderii universului mărunț al cotidianului spre un dincolo. Și aceasta pentru că arborele nu este văzut doar ca simbol al materialității, al fluidului vital elementar care conduce lumea. El este, de asemenea, un factor de unitate, un liant între cele trei niveluri ale cosmosului și, din această perspectivă, o *axis mundi*. Cu rădăcinile solid înfipte în pământul-mamă, trăind la suprafață, el tinde să cuprindă și cerul cu ramurile sale. Văzut, în *Biblie*, ca Arbore al Vieții, el este, în același timp, și Arbore al Cunoașterii, ceea ce face din el un simbol al elevației și al spiritualizării. Cum se va vedea mai departe, vegetalul va fi suprapus, la Proust, nu o dată, artei, visului și iubirii, adică unor realități desprinse, eliberate de materie. Asociată adesea lecturii sau contemplației artistice (ca forme superioare ale visării), materia vegetală capătă spiritualitate, se ridică la nivelul unei realități simbolice, tot așa cum timpul, noțiune abstractă, capătă materialitate: în acele frumoase după-amieze de la Combray închinată lecturii, va spune Proust, măsura cronologiei este dată de „le cristal successif, lentement changeant et traversé de feuillages, de vos heures silencieuses, sonores, odorantes et limpides”⁸.

Înainte de a trece la relevarea semnificațiilor motivului florii, ar fi necesar să amintim, măcar în treacăt, valoarea simbolică pe care o au **grădina și pădurea**. Astfel, grădina este o replică pământeană a Paradisului, dar și o miniaturizare a lumii⁹. Ea conține, într-o oarecare măsură, și artificialitate, căci omul a impregnat-o de propria personalitate, fără a șterge însă energia ei vitală fundamentală (lui Marcel i se pare că Bois de Boulogne are „l'aspect provisoire et factice d'une pépinière ou d'un parc”¹⁰). Pădurea este, în general, și poate fi interpretată astfel și în romanul proustian, o imagine sau o expresie a psihicului omenesc. Asupra ei, naratorul își proiectează emoțiile, senzațiile ori dorințele. Deosebit de relevantă

⁵ *Ibidem*, I, p. 104.

⁶ Proust, *Du côté de chez Swann*, II, p. 251.

⁷ *Ibidem*, p. 129-130.

⁸ *Ibidem*, p. 130.

⁹ „Le jardin est le symbole du Paradis terrestre, du Cosmos dont il est le centre, du Paradis céleste dont il est la figure, des états spirituels”, Chevalier, Gheerbrant, *op.cit.*, III, p. 62.

¹⁰ Proust, *op. cit.* II, p. 294.

este, în acest sens, scena din pădurea de lângă Roussainville: copil fiind, Marcel nu face distincția între manifestările exterioare – liniile cadrului, lumina, copacii – și ceea ce simte; el își imaginează că din trunchiurile arborilor urmează să se desprindă o femeie, și nu oarecare, ci una produsă cu necesitate de pitorescul peisajului; dezamăgit în așteptările sale pline de candoare, el are gestul disperat și sincer de a pedepsi copacii: „et ce n’était plus d’allégresse, c’était de rage que je frappais les arbres du bois de Roussainville d’entre lesquels ne sortait pas plus d’êtres vivants que s’ils eussent été des arbres peints sur la toile d’un panorama”¹¹. Această legătură adâncă dintre materie și spirit, dintre imaginea concretă, imediată și idee ori sentiment apare ca o constantă a romanului proustian, fiind considerată o realitate a vieții omului, în general, nu numai a copilului. Undeva, în primul volum, naratorul mărturisește: „Et la terre et les êtres je ne les séparais pas”¹². Din această cauză, perspectiva din care sunt realizate personajele este cu totul modificată față de romanul tradițional (Michel Zérafra vorbea chiar de o disoluție a personajului literar). Într-adevăr, acesta nu mai este construit obiectiv, din exterior, explicat prin sau găsindu-și justificarea în acțiune, ci urmează aceeași grilă a vegetalului, a unei pasivități esențiale. Trăgându-și seva din ceea ce romancierul francez numea „solul mental”, ființa adâncă a eroilor proustieni se construiește pe sine în acumulări concentrice, succesive. În studiul *Timpul, distanța și forma la Proust*, Ortega y Gasset subliniază tocmai acest specific al romanului *În căutarea...*, roman modern care valorifică tehnici artistice impresioniste și care, anulând trama tradițională, surprinde mai ales „perspectiva aeriană, țesătura de vibrații cromatice de care se înconjoară lucrurile”¹³. Forma nu mai are relevanță, exactitatea contururilor, greutatea obiectelor sunt trecute cu vederea sau chiar abolite, în accepția lor obișnuită, în favoarea înregistrării unui flux energetic, a unei vibrații interioare – ca o sevă a lucrurilor, ființelor și fenomenelor. Reflex al acestui mod specific de a exprima exterioritatea sunt, firește, personajele. După același Ortega y Gasset, acestea sunt „lipsite de siluetă; sunt, mai curând, variabile condensări atmosferice, imagini spirituale pe care, din oră în oră, adieri de vânt și lumină le transformă [...]; existența personajelor lui Proust are un caracter vegetativ. Pentru plantă, a trăi înseamnă a fi, nu a acționa; pasivitatea ei elimină orice dramă. La fel, personajele lui Proust se comportă ca vegetalele, inerte în destinele lor atmosferice”¹⁴.

Dar simbolismul vegetal cel mai fascinant pe care Proust îl folosește în paginile romanului său este, neîndoios, acela al **florii**. În țesătura de fapte, de imagini, descrieri ori reverii, floarea acoperă o arie de semnificații surprinzătoare prin dimensiune și multitudine. Alături de arbore, de pădure, floarea este unul dintre simbolurile foarte generoase pe care omenirea le-a venerat întotdeauna.

¹¹ *Ibidem*, I, p. 228.

¹² *Ibidem*, p. 226.

¹³ *Op. cit.*, p. 159.

¹⁴ *Ibidem*.

Ea reprezintă, așa cum au subliniat autorii *Dicționarului de simboluri*, simbolul principiului pasiv, al spiritualității ori al perfecțiunii; mai mult, „la fleur est le symbole de l’amour et de l’harmonie caractérisant la nature primordiale; elle s’identifie au symbolisme de l’enfance et, d’une certaine façon, à celui de l’état édénique”.¹⁵ Ea poate simboliza, de asemenea, întoarcerea la centru, recuperarea unității, tot așa cum a fost interpretată și ca simbol al instabilității și mai ales al caracterului efemer al frumuseții. Nu în ultimul rând însă, „la fleur se présente [...] comme une figure-archétype de l’âme”¹⁶. Toate aceste semnificații există, fără nici o îndoială, în textul proustian. Cel mai adesea, floarea este pusă în relație cu femeia iubită: Albertine adormită este asociată unei plante, unei tulpini zvelte înflorite; titlul unui întreg volum, *A l’ombre des jeunes filles en fleurs*, asimilează stadiul adolescentin unei inflorescențe a ființei, care prevestește trecerea, dar nu iremediabilă trecere spre moarte, ci spre stadiul originar de unde începe alt ciclu de viață: „Dans la fleur la plus fraîche on peut déjà distinguer les points imperceptibles qui pour l’esprit averti dessinent déjà ce qui sera par la dessiccation ou la fructification des chairs aujourd’hui en fleurs, la forme immuable et déjà prédestinée de la graine”¹⁷; aleea salcânilor din Bois de Boulogne i se pare naratorului o galerie a femeilor, însă și a iubirilor trecute (trecute doar în ordinea exterioară, dar păstrate și apărute în memorie – adevărata existență a ființei, după Proust). Dar simbolistica florii nu se reduce în roman la tema iubirii, la obiectul dorinței erotice. Modelul inflorescenței vizează și momentele privilegiate, fragmentele realității care au ajuns la stadiul desăvârșirii și sunt înregistrate în memoria adâncă a personajului: în încăperile casei de la Combray, „l’air y était saturé de la fine fleur d’un silence si nourricier, si succulent”¹⁸; gânguritul porumbeilor este o „fleur sonore”¹⁹; Florența este, pentru narator, o cetate a florilor, căci numele ei sugerează acest lucru; floarea este asociată artei, care la Proust reprezintă exteriorizarea a ceea ce omul are mai prețios și, în mod obișnuit, incomunicabil: „même par un jour de tempête le nom de Florence ou de Venise me donnait le désir du soleil, des lys, du palais des Doges”²⁰; copilăria, asociată florilor, este pentru Marcel o „Déloufleurie”²¹.

Poate unul dintre cele mai impresionante episoade ale romanului este cel în care naratorul – copil și trăind, în consecință, într-o lume cu totul privilegiată – întâlnește și admiră florile de măceș: le descoperă în tăcerea măreață a bisericii, în taina celebrării sfinte, neîndrăznind să le privească decât pe furiș și părându-i-se „à la fois une réjouissance populaire et une solennité mystique”²². Imaginea florilor,

¹⁵ J. Chevalier și A. Gheerbrant, *op. cit.*, p. 328.

¹⁶ *Ibidem*, II, p. 331.

¹⁷ *A l’ombre des jeunes filles en fleurs*, III, Paris, p. 174.

¹⁸ *Du côté de chez Swann*, I, p. 56.

¹⁹ *Du côté des Guermantes*, I, Paris, p. 128.

²⁰ *Du côté de chez Swann*, II, p. 244.

²¹ *Ibidem*, p. 264.

²² *Ibidem*.

atât de vii, se confundă apoi cu aceea a unei fete, devenind o dublă expresie – a copilăriei și a primilor fiori ai iubirii. Hățișul de măceș are pentru erou valoarea unui centru al existenței, iradiind sens: „Puis je revenais devant les aubépines comme devant un chef-d’oeuvre”²³. Florile sunt, astfel, simbolul unui anumit mod de a cunoaște, de a recepta lumea, i-mediat, plenar, așa cum fac în primul rând copiii. Este o „vedere dintâi”, cum ar spune Nichita Stănescu, o învățare-înregistrare a lumii cu sufletul, o depozitare a ei în memoria afectivă, unica într-adevăr prețioasă pentru ființa umană. De aceea, pentru eroul romanului, întreaga viață ulterioară se raportează la cele două tărâmurii fermecate ale copilăriei, regate ale vegetalului – partea dinspre Méséglise și cea dinspre Guermantès: „Soit que la foi qui crée soit tarie en moi, soit que la réalité ne se forme que dans la mémoire, les fleurs qu’on me montre aujourd’hui pour la première fois ne me semblent pas de vraies fleurs. Le côté de Méséglise avec ses lilals, ses aubépines, ses bleuets, ses coquelicots, ses pommiers, le côté de Guermantes avec sa rivière à têtards, ses nyphéas et ses boutons d’or, ont constitué à tout jamais pour moi la figure des pays où j’aimerais vivre”²⁴. Acesta este stadiul ideal al oricărui om (nu este, oare, copilăria vârsta paradisiacă spre care fiecare dintre noi își îndreaptă mereu cu nostalgie gândurile?), stadiul prețios care abolește orice graniță, orice obstacol între eul adânc și lumea exterioară, care presupune elanul dionisiac unificator, recuperator al unei armonii inițiale, stadiul în care oricare dintre noi ar putea să iubească, din toată ființa, o floare.

BIBLIOGRAFIE

- Raoul Celly, *Répertoire des thèmes de Marcel Proust*, Paris, 1935.
 Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dictionnaire des symboles. Mythes, rêves, coutumes, gestes, formes, figures, couleurs, nombres*, Paris, 1973 – 1974.
 Ortega y Gasset, *Timpul, distanța și forma la Proust*, în „Secolul 20”, nr. 202 – 213, 1977.
 Marcel Proust, *À la Recherche du temps perdu*, Paris, vol. I-II, 1919, vol. III, 1920.
 Michel Zérafă, *Personne et personnage. Le romanesque des années 1920 aux années 1950*, Paris, 1971.

Biblioteca Academiei Române – Filiala Cluj
 Cluj-Napoca, str. M. Kogălniceanu, 12-14

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, I, p. 265.

SEXTIL PUȘCARIU DESPRE EMINESCU. CERNĂUȚI, 1909

Textul cu titlul *Mihai Eminescu*¹, publicat de Sextil Pușcariu în numărul festiv din „Junimea literară” (VI, 1909, nr. 7–8, p. 130–135), reproduce discursul festiv pe care l-a rostit în sala teatrului din Cernăuți, în seara zilei de 4 iulie 1909, în cadrul festivalului comemorativ a 20 de ani de la moartea lui Eminescu. Festivalul a fost organizat de studenții Universității din Cernăuți, unde Pușcariu era profesor de limba și literatura română, înscriindu-se între manifestările omagiale ale aceluși an, care au avut loc, cu mare fast, la Botoșani și la Galați, după cum consemnează unele surse². Comemorarea a două decenii de la moartea marelui Eminescu a fost plină de rodnicie și în privința contribuțiilor de amploare ale cercetării operei eminesciene. Atunci au apărut studiile lui G. Ibrăileanu *Curentul eminescian* și *Postumele lui Eminescu*, o publicație bucureșteană purtând numele poetului, în care semnează Al. Vlahuță, Titu Maiorescu, C. Dobrogeanu-Gherea, I. L. Caragiale, G. Panu ș. a., volumul *Omagiu lui Mihail Eminescu*, pregătit de Corneliu Botez, articolul *Un Lenau român*, semnat de Mite Kremnitz, în „Convorbiri literare”. Conferința lui Pușcariu trebuie neapărat inclusă, din punctul de vedere al istoriei literare, dar și al substanței exegetice, printre cele mai ofertante puncte de vedere, „și asupra concepției poetice, și asupra limbei măiestrite”. Cele două aspecte esențiale au fost numite astfel în exprimarea lui Titu Maiorescu recomandând primului cercetător care-și pregătea lucrarea de doctorat despre Eminescu, adică lui Ion Scurtu, „o amănunțită critică literară” a acestora.

Importanța încă nerelevantă a acestui studiu constă tocmai în îngemănarea celor două aspecte pe parcursul discursului analitic, urmând, mi se pare, într-un fel, fericita și vizionara gândire poetică a lui Eminescu care, foarte tânăr, formula conceptul „ideii interne” a imaginilor sensibile care-o încifrează, „învățământ profund sau [...] profundă idee internă”³, fără de care „expresiunea exterioară” rămâne de neînțeles. Întregul discurs omagial al lui Pușcariu fixează la 1909 ceea ce în termenii de azi am putea numi viziunea metafizică românească a lui Eminescu, conformă cu matricea stilistică a subconștientului colectiv românesc,

¹ Sextil Pușcariu, *Cercetări și studii*, Editura Minerva, București, 1974, p. 525–531.

² Săluc Horvat, *Mihai Eminescu. Dicționar cronologic*, Editura Gutinul, Baia Mare, 1994, p. 227–228.

³ Mihai Eminescu, *Strângerea literaturii noastre populare*, în idem, *Literatura populară*, București, p. XIX.

pecete atât a substanței gândirii încorporate în opera poetică, cât și a limbii prin care aceasta se manifestă. Sextil Pușcariu apare în acest studiu oarecum și ca un premergător al unei filosofii a culturii, în sensul în care mult mai târziu, în 1944, Lucian Blaga arăta că în Eminescu s-a revelat matricea stilistică românească, cu determinantele ei, ca trăsături organice. În același timp, accentele puse de cel ce va deveni marele savant lingvist Sextil Pușcariu asupra maturității depline a limbajului poetic creat de Eminescu cu jertfă (în cunoscuta lui luptă cu formele perfecte) pune problema variantelor rămase în manuscrise într-un fel mult mai nuanțat decât o făcuseră până atunci cei care exaltau forma finală a versului eminescian, cel puțin prin virtuțile armoniei sale desăvârșite, ca Duiliu Zamfirescu, de pildă, care, în esență, pleda pentru respectarea voinței poetului, punct de vedere care apare și în scrierile memorialistice ale marelui om de cultură brănean. Totodată, Pușcariu pare să întrevadă rolul esențial al lui Eminescu ca întemeietor al limbajului poetic modern, din moment ce derivă creativitatea din sentimentul pietății față de „nepretuita moștenire” a limbii, din „cucernicia pentru scânteia ce venea de la Dumnezeu”, adică, în termenii dezideratului heideggerian, poemul ar coincide cu gândirea, iar limbajul ar fi împlinit nu numai sub aspect autonom, absolut, ci și ca limbaj *originar*⁴. Coroborând rostul de întemeietor al poeziei române, afirmat tranșant de Sextil Pușcariu („el n-a distrus, ci a creat numai, a creat însăși poezia românească”), cu atitudinea eminesciană față de relația dintre idee și imagine în opera poetică – ideea e sufletul, iar simbolurile o încifrează –, putem spune că tânărul profesor a dibuit, esențializând, ca și Eminescu cel tânăr, rolul primordial al gândirii creatoare, ctitorind, cum se zice în termeni moderni, prin limbă, poezia. Tot astfel este înțeles și românismul eminescian, care a dus spre desăvârșire cântecul popular și aroma veacurilor trecute, nu imitându-le, nu „forțând nota patriotică prin fraze declamatorii, ci lăsând să picure din orice vorbă spusă dragostea nemărginită și firească a tot ce e român”.

În contextul exegezei eminesciene caracterul național al poetului a fost și este o coordonată supralicitată. Dar atunci când Pușcariu scria că „Eminescu e înainte de toate poet *român*, în nici una din operele literaturii noastre nu se ogindă atât de întreg sufletul românesc, nimene n-a izbutit să cuprindă în versurile sale sinteza tuturor însușirilor noastre etnice”, înțelegerea sa asupra marelui poet cuprinde argumente complex adâncite, unele aproape coincidente cu ceea ce mai târziu Blaga va defini ca fiind constitutiv pentru personalitatea lui Eminescu. Substanța sufletească intimă a acestuia trebuie subsumată prioritar, ca în cazul nici unui alt român, „inconștientului” stilistic românesc și „personanțelor” acestuia, spune Blaga, mult mai târziu, în 1944. E adevărat însă că revelarea matricei stilistice românești a „fost înlesnită de o inducție catalitică”, respectiv de cultura germană sau de filosofia indică. Pușcariu nota și el, cu decenii înainte, că Eminescu a „înțeles chiar că de la străinii mai înaintați în cultură putem primi influențe, într-

⁴ Vezi dezbaterăa acestor coordonate ale limbajului poetic eminescian și la Lucia Cifor, *Mihai Eminescu prin câteva cuvinte-cheie*. Editura Edeca, Iași, 2000, p. 5-7.

cât ele sunt potrivite cu firea noastră”. În *Spațiul mioritic* Lucian Blaga nuanța ideea conștiinței etnice a lui Eminescu, formată grație unei ample inducții germane, vrajă care a descătușat în el și „izvoarele inconștiente, cele mai profunde, ale cântecului românesc”, deplângând, totodată, lipsa unei „viziuni mai precise” a celor care vorbesc despre „duhul eminescian” și despre „sufletul românesc”. Contribuția exegezei lui Pușcariu din textul discursului omagial din 1909 constă tocmai în puterea de complinire a argumentelor invocate în favoarea suprapunerii duhului eminescian cu sufletul românesc, analiză și problematică în care se dezvoltă și aspectul limbii ca expresie integrală a perfecționării ei, a descoperirii formelor ideale, într-un cuvânt crearea limbii poetice românești. Totodată, Pușcariu are observații și nuanțări, actuale prin prospețimea lor, privind principiul teoretic al naționalității în artă, dezbătut, cum se știe, în multe articole eminesciene.

Procesul acesta al revelării sufletului românesc începea pentru Sextil Pușcariu cu „cunoașterea imediată a țaranului român, al cărui sânge curgea și în vinele lui”, experiență conștientă și reală și în același timp intuitivă: „El a cutreierat toate regiunile locuite de români, a cunoscut poporul vorbind cu el, i-a ascultat tradițiile, i-a văzut *din proprie intuiție* obiceiurile, i-a priceput dorințele și i-a cules cântecele”. Trebuie să subliniem în acest citat îmbinarea resurselor ce propulsează duhul eminescian în sufletul românesc, intuiția la care se referă Pușcariu nefiind prea depărtată de izvoarele inconștiente invocate de Blaga mult mai târziu. „Priceperea adâncă [...] a sufletului românesc” s-a încheșat și din pasiunea cu care Eminescu a cercetat toată viața istoria strămoșilor, „trecutul cald, sentimental al momentelor înălțătoare, al limbii înțelepte”. Analistul în care se transfigurează autorul discursului închinat „celui care din durerile sale a născut vârsta matură a poeziei poporului său” se apleacă nu numai asupra fervei și pasiunii lui Eminescu pentru tot ce înseamnă creație și istorie a neamului, ci ține să precizeze că studiile acestea au fost făcute „cu luciditatea unei minți creatoare și cu sufletul admirator al unui mare poet”, așa încât substanța ideatică prinde viață, „prinde de sine nota aceea particulară care-i aparține numai ei, care nu se poate găsi la nici un alt popor din lume, care formează partea de prinos ce o putem aduce noi la marea operă de cultură universală”. Mai mult, sufletul românesc este în duhul eminescian și atunci când el înseamnă o matrice de gândire, o *forma mentis* așa zice, pentru „motive vecinic umane”, „și mai ales limba – adaugă Pușcariu – care prin cuvintele populare și bătrânești strâng în forma lor românească noțiuni universale, acomodându-le la felul cum ele au fost pricepute și exprimate de români în curs de multe sute de ani”.

Acuitatea observației lui Pușcariu asupra specificului național este de o limpezime aparte și are o viziune modernă, afină cu actualitatea încă nu destul explorată a concepției blagiene despre determinantele stilistice ale matricei românești. Cu Eminescu, spune Pușcariu, „începe graiul sonor al bărbăției înseși în literatura noastră, cu el am trecut pragul la vremurile nouă”. „Cele mai patriotice cântări ale lui Alecsandri, cele mai reușite copii de poezii populare, poemele

de naționale ca oricare din poeziile mici ale lui Eminescu, deși în acestea vorba «român» nu se pomenește o singură dată. Dar din ele se degajă sufletul românesc chiar atunci când preocupările poetului se despărțeau de glia strămoșească”, iar mentalitatea românească domină modul în care se tratează oricare temă poetică. În legătură cu predilecția arătată aici de Pușcariu micilor poezii eminesciene, trebuie să observăm o altă coincidență cu Blaga, ca filosof al culturii, acesta din urmă ilustrând inconștientul eminescian, cu aură voievodală, printr-o scurtă poezie ca *Peste vârfuri*, și tot aceasta este aleasă pentru a analiza esența metaforică a limbajului poetic, în *Geneza metaforei și sensul culturii*. Totodată, ca și Pușcariu în studiul său din 1909, la care ne oprim acum, Blaga, peste decenii, își arăta încrederea în potențele de mare forță expresivă ale cuvintelor bătrâne, scriind în introducerea de la antologia sa eminesciană, intitulată *Poezii lirice*, că „sub metalul sunător al formei rezistente [a sonetelor] veșnica trecere tresare în vorbe vechi”.

Justețea și finețea analizei lui Pușcariu se extinde la păgubitoarea exagerare de după Eminescu a principiului naționalității în artă, care era atât de măsurat și demn formulat teoretic de poet și mai ales atât de convingător pus în practică în versurile sale, prin care vorbește inimii noastre, „unde rămân pe veci săpate impresiile cu adevărat puternice”. Pușcariu subliniază că, în privința proiectului și formulilor conștiinței etnice, „minte luminată a lui Eminescu a cunoscut hotare peste care nu putem trece”, orice îngroșare conducând la compromiterea ideii naționale, la nedeplinătatea și falsificarea ei. „Nu putem să ne legăm cu forța nici de trecutul nostru, nici chiar de glia pe care trăim. Din ele vom scoate numai directiva, încolo mersul gândirii noastre trebuie să fie slobod, motivele de inspirație ale unui poet pot fi oricare”. Eminescu, spune Pușcariu, a fost cel dintâi poet român care a „abordat toate problemele eterne ale vieții acesteia, care în orice colț al lumii rămân aceleași și se deosebesc pretutindeni numai prin felul în care sunt înțelese. Cunoscător adânc al literaturii universale, al marilor filosofi, cu deosebire germani, Eminescu a fost, în viața lui întregă, preocupat de enigmele firii, cărora geniul său cerca să le dea dezlegare. În lanțul gânditorilor universali el apare ca un gânditor nou străbătând profunzimi fără fund, înălțându-se în regiuni fără margini. Și aceste preocupări ale lui le-a exprimat *românește*”.

Astfel, expresia însăși a limbii române s-a lărgit (ca o haină strâmtă și nedeprișă încă să cuprindă astfel de idei), „a devenit accesibilă pentru orice conținut. Căci Eminescu nu-i filosof rece și logician liniștit, ci înainte de toate omul elanului sufletesc, artistul pasionat, care rupe zăgazuri și creează forme nouă. Niciodată pasiunea omenească n-a pătruns în versuri românești cu atâta putere elementară și comunicativă, pe care nimic nu e în stare s-o înlănțuie, decât doar simțul pentru frumos, armonia în care e exprimată”. Întemeierea limbajului poetic românesc este atribuită lui Eminescu, ca o creație de limbaj (Blaga l-a numit „integral metaforic”), prin relevarea sentimentului responsabilității față de „scânteia divină” a talentului poetic. Pietatea față de darul înnăscut, „cucernicia” față de înzestrarea „ce venea de la Dumnezeu”, în fine faptul că Pușcariu insistă asupra faptului că „sfintenția artei” n-a avut-o nimeni dintre poeții români

„în gradul acela ce apare la Eminescu”, har care „a fost totdeauna nobilitat prin gândirea scrutătoare a însuși rostului” său, ne-ar putea îndritui să credem că profesorul cernăuțean intuia originaritatea atribuită limbajului poetic ca limbaj modern, adică în termeni heideggerieni, concepea coincidența poemului cu gândirea. Spunem aceasta cu atât mai mult cu cât Eminescu, se știe, era mereu în căutarea cuvântului „ce exprimă adevărul”, conștient de greutățile găsirii acestuia („Când cu sete cauți forma ce să poată să te-ncapă” sau ”Când pe mine forma, limba abia poate să mă-ncapă”). Revenind la discursul analitic al lui Pușcariu trebuie să insistăm puțin asupra legăturii determinante pe care acesta o afirmă între cucernicia amintită și conștiința jertfei necesare „înaintea acestui altar”. Așa se explică, în viziunea lui Pușcariu, faptul că putem „vedea jefă” (s. n.) „îndată ce pătrundem în atelierul lui de artist, o recunoaștem căutând între manuscrisele sale, cetind chiar numai *minunatele variante ale testamentului său poetic*”, adică versiunile *Luceafărului*, pentru că, evident, acest poem a fost considerat, îndeobște, pe drept cuvânt, ca încorporând gândirea poetică testamentară a marelui poet. Este și mai elocventă continuarea ideii lui Pușcariu, care atestă, într-o perioadă când manuscrisele nu fuseseră editate⁵, că autorul discursului omagial a cercetat el însuși manuscrisele eminesciene: „De cinci, de șase și de mai multe ori turna în formă nouă același gând, aruncând în foc versuri, strofe întregi, care îi păreau că nu-l redau în formă desăvârșită, jertfindu-și acești copii ai săi, desigur dragi, nimicind cu mâna sa «bucățile din inima sa rupte», pentru a le crea din nou, lămurite prin focul ce-l mistuia, fără zgura întâiei turnături”. Aceste rânduri pledează, chiar în mod indirect, pentru necesitatea cunoașterii variantelor, cel puțin în folosul reliefării vocației de întemeietor al limbii poetice, pe care Eminescu și-a asumat-o, deși știa, ca și în alte privințe, că este, pentru contemporanii și chiar pentru urmașii săi, un profet neînțeles. Pușcariu afirmă, apoi, răspicat, că acestei munci acerbe și chinuitoare, „doborâtoare”, i se datorează crearea limbii poetice românești, izvodită de un geniu înnăscut dotat și cu un exemplar spirit critic.

Toate elementele cuprinse în variantele *Luceafărului*, cum am arătat-o adesea, capătă importanță pentru înțelegerea efortului uriaș făcut de Eminescu în cunoscuta sa luptă cu forma, de fapt toate fiind încercări de a ridica limbajul poetic la cotele sensibilității sale muzicale și a-l face să cuprindă întreaga sa imaginație. Sextil Pușcariu are dreptate atunci când formulează, mult mai târziu, ideea că Eminescu își structurează textele după un principiu dominant eufonic⁶, idee ce a fost recuperată de Mircea Borcilă⁷ ca o prefigurare de viziune pregnant semiotică. Dar, cum am arătat și alte ori, în același timp în multe dintre textele „prea reflexive” ale lui Eminescu se poate pune în evidență o atitudine spirituală, o

⁵ Titu Maiorescu predă Academiei Române spre păstrare toate manuscrisele lui Eminescu la 25 ianuarie 1902 și până în 1909 din postume apăruseră numai două ediții, în 1902 și în 1905, care nu cuprindeau variantele *Luceafărului*.

⁶ Sextil Pușcariu, *Limba română, II. Rostirea*, București, 1959, p. 404.

⁷ Mircea Borcilă, *Contribuții la definirea tipului poetic al textelor lui Blaga* (I), în CL, XXVII, 1992, nr. 2, p. 135.

viziune asupra lumii, deci o modalitate simbolică de construcție referențială. Pe de altă parte, cunoașterea variantelor, care sunt tot forme din unghiul de vedere al formativității, poate aproxima „etimonul spiritual” al unei opere. De aceea, aplecarea stăruitoare asupra unor concepte, la care poetul lucrează mai atent, îndelung, dezvăluie acele centre ale poeticității despre care vorbea și Alexandru Niculescu, altfel spus conturează temele majore ale textului poetic, chiar dacă unele expresii au dispărut de-a lungul transformărilor din variante până la textul definitiv.

În textul conferinței din 1909, Sextil Pușcariu dovedește un pronunțat spirit critic vizionar, avertizându-și contemporanii că „este o nedreptate strigătoare la cer de a strivi un suflet atât de complex ca a lui Eminescu în cuvântul atât de palid și unilateral «pesimist!»”. După tonul persiflator al rândurilor care condamnă „etichetarea” cu orice preț a exponatelor dintr-o imaginară galerie literară, putem deduce că, pentru inspiratul exeget, și termenul „romantic”, obstinat alipit până azi de numele lui Eminescu, este o blocadă interpretativă ce se cere încă asaltată, cu mai multe și mai diverse mijloace. Ideea, deși implicita, este de o mare deschidere și modernitate, consfințind simțul previzionar al lui Sextil Pușcariu.

Condeii tânărului profesor și critic are o vioiciune și o fina ironie care merita consemnate și sub aspect stilistic: „Sa-mi dați voie sa fac abatere de la aceasta clasare [respectiv Eminescu pesimist], caci mi se pare ca nu e nimic mai nepotrivit decât a face din istoria literaturii unui popor o galerie, împărțita în odaite în care scriitorii se înșira ca niște figuri de ceara etichetate. De intri, ai la stânga pe cei ce-au scris proza, iar la dreapta pe poeți. La aceștia ai acces pe ușița pe care scrie «lirici» sau pe cea cu inscripția «epici». Și, dând perdeaua la o parte, vei gasi figuri imitate în ceara desavârșit, în afara de suflet, în locul caruia li se agața de gât un carton cu inscripții ca «pesimist», «optimist», «romantic», «realist», «decadent» sau chiar «poporanist»”. Și mai departe, Sextil Pușcariu expliciteaza complexitatea sufletului eminescian, aproape de felul în care mult mai târziu Lucian Blaga va vorbi de sufletul românesc calator sub zodia „dulci-amare”: „A fost pesimist, cum nu se putea sa fie altfel un suflet atât de pasionat ca al sau, osândit de la fire sa simta însutit durerea oricarei nedreptăți, dar cu același drept putem spune ca cel ce a scris *La arme!* a fost un optimist, ce credea cu tarie ca în poporul nostru este putere de viața și fapte mari și și-a cheltuit o uriașă parte din puterea sa de munca pentru a-l îndruma consecvent, prin înțeleptul sau scris pe caile fericitoare”. La fel, observa criticul, Eminescu a fost romantic, dar și realist, citând versurile celebre din *Venere și Madona (Suflete! De-ai fi chiar demon, tu ești sfânta prin iubire, / Și ador pe acest demon cu ochi mari, cu parul blond)*. „Acesta-i cel mai frumos imn ce se putea duce realității, dreptului ei de a fi așa cum este! Nu, Eminescu n-a fost ca acel maestru al antichității care-a sformat brațele Venerei sale gasite la Milo, el n-a distrus, ci a creat numai, a creat însuși poezia româneasca!”

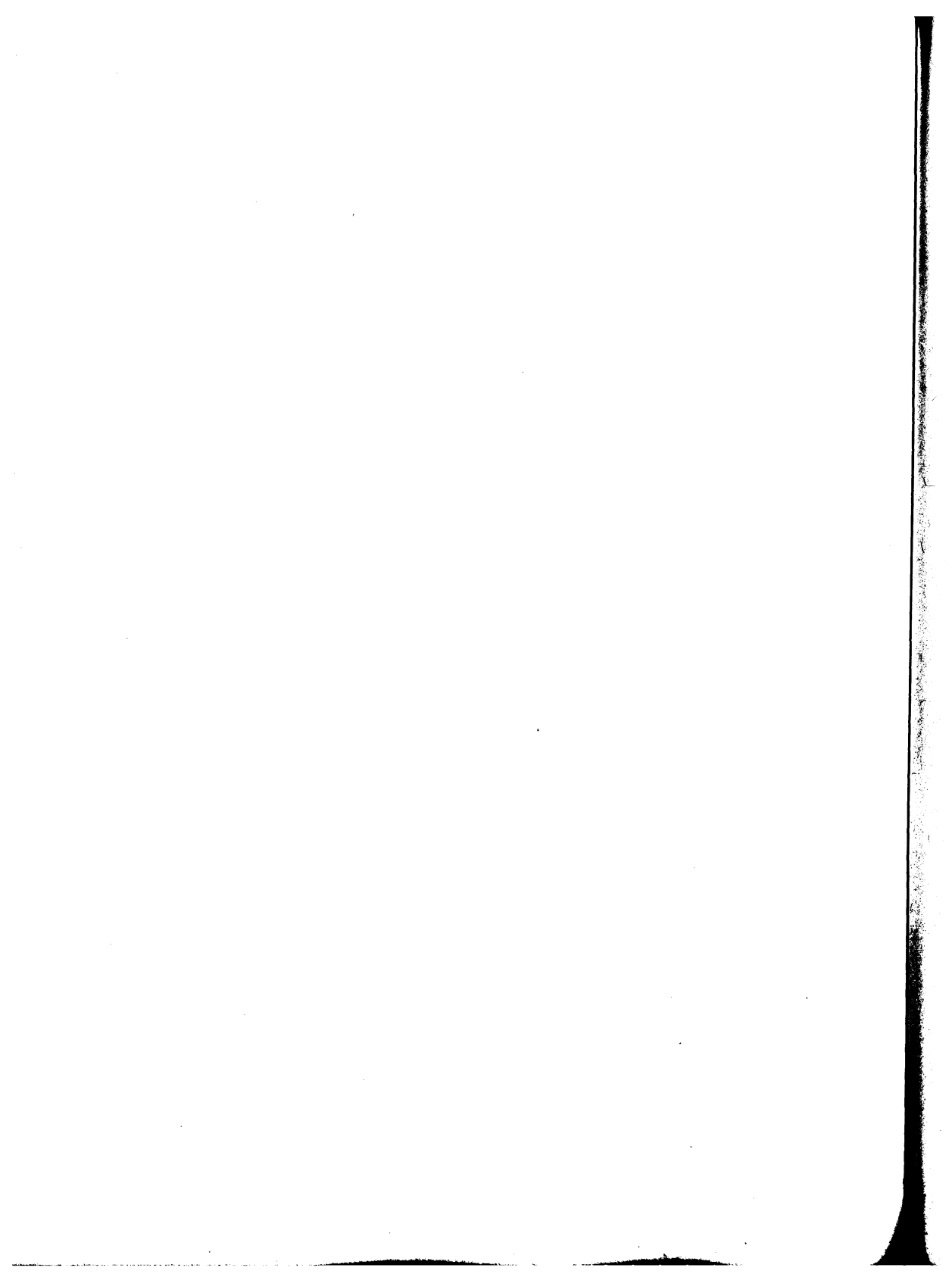
Pentru atmosfera Cernautilor din 1909, în care studențimea româna de la Universitate s-a adunat pentru a-și aminti de Eminescu, cuvintele profesorului, din

finalul conferinței, sunt elocvente și pastratoare de amprente ale sentimentelor de pietate pentru marile valori ale neamului și pentru exemplara unire în spirit românesc a acestor minunați tineri: „La începutul acestui an școlar ne-am bucurat cu toții văzând manifestarea de înfrățire a studenților noștri. Azi, după un an, ne bucuram mai mult, văzându-i strânși la o acțiune atât de frumoasă ca cea de azi, luând ei, din propria lor inițiativă, hotărârea de a comemora pe acela care după parintele sau aparține Bucovinei. Cu atât mai laudabilă este însă deciziunea pe care tinerimea noastră vi-o comunica prin rostul meu, de a nu mai aștepta ca să se împlinească un număr rotund de ani spre a repeți acest festival, ci de a aranja în fiecare an, în ziua morții celui mai mare poet al nostru, o asemenea serbare”.

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară

„Sextil Pușcariu”

Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21



**UN ADEVĂR „UITAT”
(DIN ISTORIA ATLASULUI LINGVISTIC ROMÂN
PE REGIUNI)**

Peste puțin timp se vor împlini 50 de ani de când la Academia Română s-a hotărât începerea lucrărilor pentru un nou atlas lingvistic, situând România în fruntea țărilor care au ajuns la performanța de a dispune de trei atlase lingvistice generale și de opt atlase regionale, în curs de publicare.

Deși nu îmi face plăcere, mă văd silit să restabilesc adevărul în legătură cu paternitatea ideii de a se începe lucrările pentru un *Nou atlas lingvistic român*. O repetăm, deși am mai făcut-o, pentru a le reaminti celor care au fost prezenți când s-a lansat această idee, dar au uitat-o (sau se fac că au uitat-o) și pentru a le-o face cunoscută celor ce nu au putut fi prezenți, pentru că au trecut de atunci 49 de ani.

Pornind de la unele neajunsuri în metoda de redactare a *Atlasului lingvistic român*, II. *Serie nouă*, neajunsuri constatate de mine ca membru în colectivul de redactare al acestei lucrări, aprofundând apoi ideile din teza mea de licență intitulată *Atlasul lingvistic român*, în anul 1953 am trimis la Academie o comunicare, pe care am prezentat-o, în ședință plenară, la sesiunea generală anuală din luna ianuarie 1954. În comunicare am adus o serie de critici metodei de redactare a atlasului și am propus, printre altele, următoarele: „[...] să se înceapă munca pentru un nou atlas lingvistic, să se elimine din chestionar întrebările care au dovedit că nu au utilitate, să se introducă întrebări noi, care să reflecte transformările revoluționare din țara noastră, să se dea o mai mare atenție, în noul chestionar, morfologiei și sintaxei, [...] să se continue munca de pregătire a cadrelor în vederea elaborării noului atlas și să se înceapă culegerea de material pentru acesta, paralel cu publicarea, pe baze noi, a vechiului material”¹.

Printre altele, criticam faptul că materialul este publicat pe sfere semantice și nu pe fenomene, exemplificând cu hărțile privitoare la palatalizarea labialelor, care se află împrăștiate prin toate volumele, propunând ca hărțile să fie grupate pe fenomene lingvistice, și numai cele ce nu se încadrează într-un fenomen fonetic,

¹ P. Neiescu, *Contribuția lui Sextil Pușcariu la dezvoltarea dialectologiei românești*, în CL, XIX, 1974, nr. 1, p. 32, nota 40. Cf. și D. Loșonți, *Gli Atlanti linguistici romeni*, extras din „Bollettino dell’Atlante linguistico italiano”, seria III, 1981–1982, fasc. 5–6, p. 55.

morfologic etc. să fie publicate pe sfere semantice. În pauza acestei sesiuni generale a Academiei, Mihail Sadoveanu, președintele în funcție al Secției de Limbă, Literatură și Arte, bun cunoscător al problematicii atlaselor lingvistice, el fiind unul dintre cei trei scriitori anchetați de Sever Pop pentru *Atlasul lingvistic român I*, i-a convocat pe membrii Secției, a pus în discuție propunerea făcută și a supus-o votului acestora. Secția a aprobat toate propunerile noastre și a hotărât începerea lucrărilor la *Noul atlas lingvistic român*.

A urmat o perioadă de tatonare și documentare, urmată, în anul 1958, de conferința dialectologilor din Cluj, București și Iași, ținută la Academie, unde s-a hotărât ca acest nou atlas să se realizeze ca o sumă de atlase regionale. Munca de coordonare și de realizare a acestor atlase a fost încredințată Comisiei pentru atlasul lingvistic român pe regiuni, înființată printr-o hotărâre a Prezidiului Academiei, comisie din care au făcut parte următorii membri: Emil Petrovici (președinte), Alexandru Rosetti (vicepreședinte), Boris Cazacu (secretar), Gavril Istrate, Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan, Teofil Teaha (membri). La una dintre primele ședințe ale acestei comisii am propus ca *după publicarea tuturor atlaselor regionale* să se întocmească, de către toți autorii de atlase regionale, un atlas-sinteză, propunere care a fost acceptată. Ea a fost reluată ulterior de alții, ca o idee ce le aparține, în prezent intenționându-se să se publice un atare atlas. Mă simt nevoit să repet ceea ce am spus și cu alte ocazii, și anume că publicarea unui astfel de atlas înaintea publicării în întregime a atlaselor regionale și a materialului cules de Sever Pop și de Emil Petrovici pentru ALR I și ALR II este un lux pe care nu ni-l putem permite. Nu publicarea unor rezumate a unor lucrări nepublicate integral, ci publicarea materialului inedit, cules de autorii amintiți, este prioritară².

Colegul Teofil Teaha, de care mă leagă o prietenie de jumătate de veac și care a fost de față la sesiunea din 1954, uitând sau făcându-se că uită aceste lucruri, a susținut, la simpozionul de dialectologie din 1989, că ideea publicării unui nou atlas îi aparține lui E. Petrovici. Acest fapt m-a determinat, în 1990, să repet cele spuse mai sus, de față fiind și alți oameni care au fost prezenți la sesiunea Academiei din anul 1954, oameni care-și aminteau de propunerea mea. Într-o discuție particulară ce a urmat intervenției mele, T. Teaha spunea că nu-și amintește de propunerea mea și că nu este scris nimic despre acest lucru. Este drept că lucrările amintitei sesiuni nu au fost publicate, ele se află însă stenografiate și dactilografiate în întregime, putând fi consultate cu ușurință de cei care pun la îndoială veridicitatea afirmațiilor mele. Totodată, i-am reamintit cele două locuri, menționate mai sus, unde se face referire la propunerea mea.

² P. Neiescu, *Câteva probleme privind studiul graiurilor și al dialectelor românești*, în „Dacoromania” s.n. I. 1996-1997, nr. 1-2.

Am mai spus, la simpozionul din 1989, că o idee în sine, rămasă la stadiu de idee, nu are o importanță deosebită, importantă fiind punerea ei în practică, exemplificând cu faptul că Iosif Popovici a avut ideea înființării Muzeului Limbii Române, a fost primul lingvist român care a folosit acest termen, publicând și un plan vast de activitate a acestuia, dar Sextil Pușcariu a înființat Muzeul. Ce a însemnat Muzeul Limbii Române pentru lingvistica românească știm cu toții. Mai e nevoie să ne întrebăm al cui meritul? Personal nu cred că am vreun merit deosebit în urma propunerii făcute de a se începe lucrările la un nou atlas. Dacă am vreunul, el constă în contribuția modestă pe care am adus-o la punerea bazei *Atlasului lingvistic român pe regiuni*, la stabilirea principiilor, a chestionarului, a metodei de lucru, la împărtășirea experienței mele altor colegi, mai tineri sau mai bătrâni, din Cluj, București și din alte centre³, la realizarea atlasului Maramureșului și al Banatului, la publicarea, cu sprijinul Academiei, a unui *Mic atlas al dialectului aromân*, la redactarea unui mic atlas istroromân, cu patru puncte și cu cca 1 800 de hărți, pe baza materialelor culese în călătoriile făcute în Istria împreună cu E. Petrovici. Ca să fim drepecți, ideea unui nou atlas îi aparține tot lui Sextil Pușcariu, lucru pe care l-am scris în 1974 și l-am repetat în 1990, citând cele spuse de el în legătură cu planul de publicare a atlasului, care trebuie să înceapă cu cel al lui S. Pop și să se continue cu cel al lui E. Petrovici. „Până se va termina și publicarea aceasta, vom alcătui treptat un chestionar nou, care să corespundă preocupărilor lingvistice viitoare și să completeze lacunele celor două chestionare anterioare. Cu acest chestionar va pleca, probabil, alt anchetator, în alte puncte”⁴. Nu întâmplător numerele cartografice în ALR sunt cuprinse între 1 și 990, fiind atribuite, pe sărite, pentru a lăsa loc introducerii, între acestea, a unor noi numere cartografice, din ancheta viitoare, ceea ce s-a și făcut în NALR (ALRR). Față de acestea, așa cum am făcut-o și cu ocazia comemorării a 25 de ani de la moartea lui Sextil Pușcariu, susțin că ideea unui nou atlas lingvistic român îi aparține acestuia, dar alegerea momentului începerii lucrărilor pentru el îmi aparține. E. Petrovici și-a însușit hotărârea Secției Academiei din 1954, susținând, până la un punct, publicarea atlaselor regionale. Cel mai important lucru îl constituie realizarea lui de către tinerii dialectologi de atunci din București, Chișinău, Cluj, Iași și Timișoara. (Am enumerat orașele în ordine alfabetică, pentru a nu se simți cineva în inferioritate.)

³ O bună perioadă de timp, la cererea conducerii Institutului de Lingvistică din București, cu aprobarea conducerii Institutului de Lingvistică din Cluj, m-am deplasat săptămânal la București pentru a-i învăța pe colegii de acolo sistemul de transcriere fonetică al ALR. Nenumărate ore de transcriere, pentru unificarea ei, am făcut apoi cu colegii mai tineri din Cluj și din Oradea, atunci când, la *Atlasul lingvistic român, pe regiuni – Crișana*, urma să contribuie și colegi de la Institutul Pedagogic din Oradea.

⁴ S. Pușcariu, *Reminiscențe și istoric. III*, în DR, VI, 1929–1930, p. 519.

Cu toate acestea, lucrurile continuă să fie trecute sub tăcere sau să fie prezentate denaturat. Astfel, în prefața la *Atlasul lingvistic român pe regiuni Muntenia și Dobrogea*, vol. I, 1996, T. Teaha spune: „Inițiativa realizării unor atlase lingvistice regionale aparține lui E. Petrovici, unul din autorii celei mai importante și mai reprezentative lucrări din istoria dialectologiei românești, *Atlasul lingvistic român*, (ALR), și totodată cel mai îndreptățit dialectolog român în a lansa un asemenea proiect”. Era, într-adevăr, cel mai îndreptățit să o facă, dar nu a făcut-o.

Mă opresc aici, deși mai sunt probleme legate de *Atlasul lingvistic român pe regiuni*, probleme cunoscute de puțini oameni. Poate, dacă va fi necesar, le voi aborda cu altă ocazie.

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21*

L'EMPLOI CAUSAL DE *UT*

L'existence d'un *ut* causal dérivé de celui modal-comparatif¹ est signalée aussi bien dans les grammaires traditionnelles de la langue latine que dans les plus récentes. Les références à cette valeur apparaissent soit dans le chapitre concernant les comparatives², soit dans le chapitre consacré aux causales³, à côté d'autres conjonctions dont le sens de base n'est pas causal⁴, mais qui sont employées comme telles. Des auteurs comme Ernout et Thomas,⁵ mentionnent le *ut* causal aussi bien parmi les comparatives que parmi les causales.

Ces références présentent toutes des exemples accompagnés par la mention que, dans les contextes donnés, *ut* a un sens causal. Elles n'expliquent pas la raison pour laquelle les phrases utilisées sont étiquetées comme causales et non pas comme comparatives. On ne discute pas quelles sont les conditions qui rendent possible le changement de *ut* modal en *ut* causal et quel est le rapport maintenu par ce dernier avec la fonction de base. Le fait qu'il y a certaines étapes dans ce changement de sens n'est pas formulé explicitement. Grâce seulement à de brefs commentaires qui accompagnent les exemples il résulte que certains auteurs ont eu en vue des distinctions concernant l'usage causal de *ut*⁶.

Ces remarques n'ont pas un caractère critique. Traiter de telles questions de détail qui, souvent, n'ont pas d'autre base dans l'analyse que la perception personnelle des données linguistiques, dépasse les buts d'une grammaire descriptive. Cependant nous avons considéré que ces références sommaires, ainsi

¹ Selon la plupart des grammaires *ut* introduit une subordonnée comparative. Vu que *ut* n'exprime pas une comparaison proprement-dite mais plutôt la manière où la conformité, nous avons préféré d'utiliser, à part la terminologie consacrée, le terme *modal-comparatif*.

² Cf. A. Draeger, *Historische Syntax der lateinischen Sprache*, Leipzig, 1881, II/2, p. 680; Kühner-Stegmann, *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache*, Hannover, 1971 II/2, p. 451-452; C. Bennett, *Syntax of Early Latin*, Boston, 1910, v.I, p. 112-113.

³ Cf. A. Scherer, *Handbuch der lateinischen Syntax*, Heidelberg, 1975, p. 264.

⁴ Il s'agit surtout d'autres conjonctions comparatives (*sicut, velut, quomodo, tamquam, quasi*) et de temporelles.

⁵ *Syntaxe latine*, 2^{ème} ed., Paris, Klincksieck, 1953, p. 351 et p. 355.

⁶ Ainsi, chez Ernout et Thomas est mentionné un sens causal faible de *ut* et d'un autre accentué: «*ut* + ind. avait des traces de sens causal en rapport avec son emploi comparatif (§ 352) mais aussi d'une manière plus explicite: Caes., B.G., 3,8,3: *ut sunt Gallorum subita ac repentina consilia* [...]; Sal., Cat., 59,2, Hor., Sat., I, 9, 42-43.» Le dernier texte auquel on fait référence ici (c'est-à-dire Hor., Sat., I, 9, 42-43) est cité aussi au paragraphe 352 qui figure aux comparatives (p. 355).

que les informations qui résultent implicitement de la présentation du matériel factuel cité dans les ouvrages à caractère général, peuvent constituer une prémisse utile et à la fois une justification de la tentative d'entreprendre une analyse plus détaillée du problème énoncé ici. Nous avons l'intention de mettre en évidence:

1) Quelles sont les conditions qui font que *ut* modal-comparatif soit compatible avec l'expression d'un sens causal.

2) Quelles sont les étapes de la transition entre les deux sens.

3) La nature de la causalité des subordinées introduites par *ut*, notamment ses traits communs et sa spécificité par rapport à la causalité exprimée par d'autres connecteurs exprimants la cause.

Nous faisons les précisions que notre analyse n'a pas en vue:

a. Les tournures du type *ut qui* qui sont traitées par certains auteurs⁷ comme *ut* causal. Dans notre opinion, leur fonction causale se réalise premièrement par le subjonctif, *ut* n'ayant que le rôle d'une marque supplémentaire et un statut proche de celui d'un adverbe⁸.

b. Des contextes de Plaut comme: *Merc.*, 371: *per mare ut vectu's, nunc oculi terram mirantur*⁹. Comme nous ne disposons pas d'autres attestations similaires, nous considérons que dans ce cas, l'usage causal de *ut* est une particularité de la syntaxe plautinienne. En plus, il n'est pas tout à fait certain que ce *ut* n'est pas dérivé du *ut* temporel¹⁰.

c. L'usage causal de *ut* introduit par analogie avec *hos* du grec auprès des verbes qui expriment une attitude ou un jugement subjectif, car ceux-ci représentent un type de causalité distinct de celui dont nous nous occupons ici.

d. Des structures tardives du type *ut* + subj, introduites sur la base de l'analogie avec *quod* + subj¹¹.

1. La compatibilité de *ut* avec l'expression d'un sens causal est évidente dans les contextes dans lesquels sa fonction modale-comparative ne peut pas être rapportée, comme terme subordonné, à un verbe de la proposition avec laquelle il forme une unité phrasale. Cela arrive soit:

a. parce que le verbe respectif est déterminé, au niveau de la proposition où il se trouve, par un circonstanciel de manière qualitatif ou quantitatif à sens lexical déterminé, et non pas par un adverbe de manière à caractère général (*ita, sic*), ce qui implique une précision dans une proposition subordonnée modale-comparative:

(1) Tac. *Hist.* 4,37,3: *In Marcinaum Icelum, ut in libertum, palam animadversum.*

⁷ Cf. Ch. Touratier, *Syntaxe latine*, Louvain-la-Neuve, 1995, p. 694.

⁸ Preuve en est la concurrence de *quippe qui*.

⁹ Cf. aussi idem, *Truc.*, 576; *Pseud.*, 661; *Amph.*, 329; *Truc.*, 576, exemples considérés par Bennett, *op. cit.*, p. 111-112, comme provenant de *ut* comparatif.

¹⁰ Voir dans l'exemple cité le rôle de *nunc* qui, dans le plan temporel, marque une opposition par rapport à l'action de la proposition subordonnée.

¹¹ Cf. Leumann, Hofmann, Szantyr, *Lateinische Grammatik*, II Bd., München, 1965, p. 635; Ernout et Thomas, *op. cit.*, p. 350.

(à comparer avec: *In Marcianum Icelum ut in libertum animadversum*, où *ut* ne peut pas être omis pour le repérage intégral et correct de l'information); soit:

b. à cause de la présence d'une autre partie de proposition incompatible avec une présence modale-comparative, non pas par sa fonction syntaxique, mais par son sens lexical:

(2) Cic. *Tusc.* 1,45,108: *Permulta alia colligit Chryssipus, ut est in omni historia curiosus.*

Il peut intervenir un autre énoncé aussi dont la présence a le même effet:

(3) Cic. *Pro Rosc. A.*, 11,33: *Aiunt hominem, ut erat furiosus, respondisse: «quod non totum telum corpore recepisset».*

Dans ces conditions, la proposition introduite par *ut* n'établit pas de rapport direct avec le verbe de la proposition contiguë et il est perçu seulement comme une explication du terme qui satisfait ou annule la valeur modale de ce verbe.

2. Les étapes d'évolution de *ut* vers un sens causal peuvent être exprimées en fonction de deux paramètres: la consistance structurale et la consistance sémantique que la proposition qu'il introduit a par rapport au contexte. De ce point de vue on peut distinguer:

2.1. Une phase initiale, représentée par les subordinées avec *ut*, elliptiques de verbe:

(4) Tac., *Hist.* 1,4,3: *Sed patres laeti, usurpata statim libertate licentius, ut erga novum principem et absentem.*

(5) Nep. 7,2,3: *Alcibiades in dicendo satis exercitatus fuit, ut Atheniensis.*

(6) Plin. 4,9,23: *expectabis diu [orationem], neque enim leviter et cursim, ut de tanta re, retractanda est.*

Ces subordinées ont toutes une position parenthétique¹² par rapport au reste de l'énoncé. Leur fonction modale-comparative ne se réalise donc pas directement par rapport au verbe de la proposition contiguë, car la possibilité de celui-là de recevoir un complément de manière est satisfaite par un déterminant intrapropositionnel.

Le fait que *ut* ne peut pas avoir comme terme régent un verbe trouvé dans la situation montrée (exemples: *usurpata, ita exercitatus fuit, retractanda est*) devient évident si l'on essaie de sous-entendre un corrélatif (*ita, sic*) auprès de ce dernier:

(4a) **Sed patres laeti ita usurpata statim libertate licentius, ut erga novum principem et absentem.*

(5a) **Alcibiades ita satis exercitatus in dicendi fuit, ut Atheniensis.*

(6a) **Expectabis diu; neque enim ita leviter et cursim, ut de tanta re, retractanda est.*

Les énoncés résultants n'ont ni cohérence grammaticale, ni sens. Cependant l'interprétation de ces subordinées comme causales serait aberrante; des causales

¹² Le *ut* est en fait elliptique dans l'usage du français, mais nous l'avons employé pour exprimer la fonction de la proposition introduite par *ut* dans le latin.

avec le verbe omis, même s'il s'agit du verbe *esse*, apparaissent très rarement dans la langue latine.

L'unique position que *ita* puisse occuper est juste devant *ut*, comme faisant partie d'une régente incidente dont le verbe n'est pas exprimé; le sens de ce verbe peut être déduit de celui de la proposition contiguë à *ut*:

(5b) *Alcibiades in dicendo satis exercitatus fuit; (ita fuit exercitatus, ut Atheniensis fieri solet).*

Cela confirme, sur la base de l'analyse syntaxique, qu'il y a deux niveaux de la communication: la communication principale par laquelle on relate une chose, et la communication incidente, par laquelle le locuteur intervient sous la forme d'une précision sur le sens de la première. Plus exactement, cette ingérence du locuteur consiste à reprendre un terme du premier niveau accompagné par une certaine détermination et l'explicitier par son encadrement dans un niveau de signification plus large. Le contenu explicitant du rapport des deux niveaux reste, dans la majorité des cas, non-marqué, n'étant actualisé dans le plan de l'expression que très rarement, comme dans l'exemple suivant:

(7) *Nep. 15, 5,2: Meneclides satis exercitatus in dicendo, ut Thebanus, scilicet.*

Scilicet marque ici l'existence des deux niveaux de la communication entre lesquels il s'entrepse comme un lien et les fait entrer dans une relation d'équivalence partielle. Remarquons la position périphérique de *scilicet*, la séparation qu'il réalise entre les deux niveaux n'étant pas donc mise en évidence par l'ordre de mots. Dans les tournures avec *utpote* la perception des deux niveaux serait encore plus estompée à cause de la position enclitique de *-pote* (l'équivalent de *scilicet*).

Les représentations dans le plan syntaxique et dans celui de l'expression pourraient être les suivantes:

Hierarchie syntaxique	expression
Niv.1 x+dét.	Niv.1 x+dét.
----- SCILICET -----	----- (scilicet) -----
Niv.2 (ita x) UT	Niv.2 ita x ut

On peut ainsi voir que le sens explicatif de *ut* n'est pas absolu, mais relationnel, c'est-à-dire tiré du contexte où il est membre d'une unité qui engage un rapport à contenu explicitant. Le rapport n'est pas, pour la plupart des cas, marqué dans le plan de l'expression; par conséquent son contenu – la valeur explicitante – est transféré sur *ut*. Tout de même la symétrie est encore maintenue: le rapport syntaxique réalisé – au niveau de la proposition – par un adverbe de mode près du verbe est repris au niveau de la phrase complexe. Le caractère réitératif du rapport modal pourrait expliquer pourquoi on recourt à ce type de structure, car il est plus facile pour le locuteur de maintenir le cliché usuel, que de faire les changements exigés pour exprimer l'autre valeur qui y est présente, c'est-à-dire la valeur causale.

2.2. Une compatibilité accrue avec l'expression d'un sens causal est présentée par les subordonnées introduites par *ut* dont le verbe est exprimé. En vertu d'une plus grande autonomie – comme structure et contenu – grâce à l'existence même d'un verbe propre, la dépendance de ces propositions à l'égard du verbe régent sous-entendu de la fonction comparative s'affaiblit à tel point que *ut* peut acquérir plus facilement un sens causal par rapport au contexte.

Mais la structure ne fournit pas un critère totalement opérationnel. La marque syntaxique reste la même malgré les distinctions de contenu: la subordonnée est structurée pareillement, soit qu'on maintienne encore assez évidemment la valeur modale-comparative, soit que sa reconstitution soit forcée ou même impossible.

Il s'impose ainsi comme nécessaire d'établir des critères collatéraux pour définir le poids des deux fonctions. Nous devons signaler dès le début que le matériel dont nous disposons n'atteste aucun contexte où un corrélatif (*ideo, propterea*) marque, dans la régente, une acception causale univoque de *ut*. Par conséquent, nous ne pouvons pas avoir comme point de repère supérieur une phase finale, dans laquelle la fonction causale de ces subordonnées recevrait une marque syntaxique supplémentaire. Il n'est pas possible que ce marque soit redevable inconditionnellement à la persistance du sens modal-comparatif de base. Une explication plus plausible tient dans le fait que dans le contexte avec ces corrélatifs, *ut* est spécialisé en acception finale. En plus, le contenu explicatif-parenthétique de ces subordonnées est plus proche de celui des structures avec *nam, enim*, que de celles avec *quod, quia* et corrélatif dans la régente.

Un teste possible pour établir si la valeur modale-comparative de *ut* peut être exclue serait sa substitution avec une autre conjonction causale. En supposant que *ut* n'est pas modal-comparatif en corrélation avec un *ita* sous-entendu, mais qu'il est seulement en rapport direct avec le contexte par rapport auquel il a une fonction causale, il faudrait que son remplacement avec une autre conjonction causale puisse se faire sans apporter d'autre changement au contexte. Les résultats de ce test sont:

(I) *Ut* ne peut pas être remplacé sans qu'un *ita* soit introduit dans la nouvelle proposition résultante. Dans ces situations, *ut* a seulement une nuance causale.

(8) Sall., *B. J.* 71,2,2: [...] *cognitis Bomilcaris verbis primo cura, deinde, uti aegrum animum solet, somnus cepit.*

(8a) [...] *cognitis Bomilcaris verbis primo cura, deinde, quia aegrum animum ita solet, somnus cepit.*

(8b) [...] *cognitis Bomilcaris verbis primo cura, deinde, somnus cepit; ita enim aegrum animum solet.*

(8c) * [...] *cognitis Bomilcaris verbis primo cura, deinde, quia aegrum animum solet, somnus cepit.*

(8d) * [...] *cognitis Bomilcaris verbis primo cura, deinde, somnus cepit; aegrum enim animum solet.*

(II) *Ut* peut être remplacé, mais l'introduction de *ita* est facultative. Le rapport est d'interférence. Celle-ci peut-être:

a. A la parité:

(9) Amm. Marc.14,11,12: *Utque solent manum iniectantibus fatis hebetari sensus hominum et obtundi, his illecebris ad meliorum expectationem erectus [...] prorsus ire tendebat de fumo [...] ad flammam.*

(9a) *Quia ita solent manum iniectantibus fatis hebetari sensus hominum et obtundi, his illecebris ad meliorum expectationem erectus [...] prorsus ire tendebat de fumo [...] ad flammam.*

(9b) *his illecebris ad meliorum expectationem erectus [...] prorsus ire tendebat de fumo [...] ad flammam; ita enim solent manum iniectantibus fatis hebetari sensus hominum et obtundi.*

(9c) *Quia solent manum iniectantibus fatis hebetari sensus hominum et obtundi, his illecebris ad meliorum expectationem erectus [...] prorsus ire tendebat de fumo [...] ad flammam.*

(9d) *his illecebris ad meliorum expectationem erectus [...] prorsus ire tendebat de fumo [...] ad flammam; solent enim manum iniectantibus fatis hebetari sensus hominum et obtundi.*

b. En faveur du sens causal .

(10) Tac. Ann.11,8,3: [...] *ille, ut erat magnis ausis promptus, biduo tria milia stadiorum invadit ignarumque et exterritum Gotarzen proturbat.*

(10a) [...] *ille, quia ita erat magnis ausis promptus, biduo tria milia stadiorum invadit ignarumque et exterritum Gotarzen proturbat.*

(10b) [...] *ille biduo tria milia stadiorum invadit ignarumque et exterritum Gotarzen proturbat; erat enim magnis ausis promptus.*

(10c) [...] *ille, quia erat magnis ausis promptus, biduo tria milia stadiorum invadit ignarumque et exterritum Gotarzen proturbat.*

(10d) [...] *ille biduo tria milia stadiorum invadit ignarumque et exterritum Gotarzen proturbat; ita enim erat magnis ausis promptus.*

Dans ces contextes *ita* a un sens partialement différent du sens initial. Il ne peut plus être maintenu avec le sens qualitatif, car il serait redondant, mais uniquement quantitatif, ce qui confère un degré d'intensité (*eo usque*) à *promptus*.

(III) *Ut* peut être remplacé sans impliquer d'autre changement et sans qu'il sous-entende un *ita*. Dans de telles situations on peut considérer que *ut* n'a que le sens causal:

(11) Sall., C.C., 59,2,1: *ut planities erat inter sinistras montis et ab dextra rupe aspera, octo cohortis in fronte constituit, reliquarum subsidiis conlocat.*

(11a) [...] *quia planities erat inter sinistras montis et ab dextra rupe aspera, octo cohortis in fronte constituit, reliquarum in subsidiis conlocat.*

(11b) [...] *octo cohortis in fronte constituit, reliquarum in subsidiis conlocat. Erat enim planities inter sinistras montis et ab dextra rupe aspera.*

(11c) * [...] *quia ita planities inter sinistras montis et ab dextra rupe aspera, octo cohortis in fronte constituit, reliquarum in subsidiis conlocat.*

(11d) **[...]* *octo cohortis in fronte constituit, reliquarum in subsidiis conlocat. Erat enim ita planities inter sinistras montis et ab dextra rupe aspera.*

Les résultats de ce test constituent premièrement des équivalences sur le plan du sens. Mais celles-ci ont aussi une portée syntaxique qui se limite à l'opposition entre la phase initiale (ex. 8) et la phase finale (ex.11), dans lesquelles l'impossibilité de la commutation du sens se manifeste aussi sur le plan de la forme.

Du point de vue du contenu on peut remarquer que le sens causal est directement proportionnel avec le degré dans lequel la subordonnée introduite par *ut* est particularisée par rapport au contexte. Cette particularisation se réfère principalement à trois aspects:

- a. Le caractère non générique du sujet.
- b. La consistance sémantique du verbe (c'est-à-dire qu'il ne faut pas compléter son sens à l'aide de celui de l'autre proposition).
- c. Le caractère non itératif de l'action du verbe.

Le développement progressif du sens causal dépendant de ces trois traits peut être représenté dans un tableau:

	a.	b.	c.
Ex. 8	-	-	-
Ex. 9	-	+	-
Ex. 10	+	+	-
Ex. 11	+	+	+

3. Le statut parenthétique des subordonnées introduites par *ut* les rend compatibles, dans leur majeure partie, avec l'expression d'une causalité de nature explicative. Elles se présentent sous la forme des interventions par lesquelles le locuteur interrompt la suite d'une relation des faits pour apporter une précision qui lui appartient:

(3) Cic., *Pro Rosc.*A.11,33: *Aiunt hominem, ut erat furiosus, respondisse:[...]*

(12) Liv. 22,2,4: *Magonem [iussit] inde cum expeditis Numidis cogere agmen, maxime si Gallos, ut est mollis ad talia gens, dilaberetur aut subsisterent cohibentem.*

Par rapport au reste de l'énoncé le caractère parenthétique de la proposition introduite par *ut* résulte nettement du fait qu'à l'intérieur d'un texte au style indirect le verbe est à l'indicatif.

En vertu de cette faible dépendance syntaxique on peut avoir aussi une orientation temporelle par rapport au moment du locuteur:

(13) *Hist. Aug. P.N.* 10,8: *Sed haec omnia, ut se habuerat Commodi temporum dissolutio, adversa ei fuere.*

où le plus-que-parfait marque l'antériorité très éloignée du moment de la parole, au détriment d'une simultanéité (par l'imparfait) avec le temps de l'action de l'autre proposition.

Le caractère parenthétique de ces subordonnées implique, théoriquement, la possibilité de leur omission syntaxique. Mais, en revanche, du point de vue de leur

contenu, il y a une liaison étroite de celles-ci du point de vue du contenu avec le contexte. Selon la possibilité d'omettre leur contenu on peut opérer la classification suivante:

a. Subordonnées dont l'omission ne change pas le contenu de la proposition voisine:

(14) Liv. 5,50,1: *Omnium primum, ut erat diligentissimus religionum cultor, quae ad deos imortales pertinebant, retulit et senatum consultus facit.*

b. Subordonnées dont l'omission implique le changement de sens dans le contexte:

(15) Petr. 9: *Ut nobis in animo erat vias publicas declinare, per solitarias urbis regiones gradimur.*

Dans l'absence de la proposition introduite par *ut*, l'épithète *solitarias* déterminant *regiones* aurait une valeur déterminative générale et non pas restrictive.

c. Subordonnées qui ne peuvent pas être omises du contexte:

(16) Tac. Ann.15,42: *Cetera [loca] abrupta aut arentia ac, si perrumpi possent, intolerandus labor nec satis causae. Nero tamen, ut erat incredibilium cupitor, effodere proxima Averno iuga conisus est.*

(17) Curt. 3,8,5: *Hi magnopere suadebant (...) nihil tutius fore quam circumdatos eos exercitu toto obrui telis, documentum non inultae perfidiae futuros. At Darius, ut erat sanctus ac mitis, se vero tantum facinus negat esse facturum.*

Dans ces exemples, les subordonnées introduites par *ut* expliquent pourquoi l'action a un développement contraire à ce qu'on s'attendrait à partir de ce qui a été affirmé dans la phrase précédente. L'utilisation de *ut* confère plus de cohérence à la phrase, selon la topique il est situé juste après le signe de cette opposition (*tamen, at*). Si à la place de *ut* il y avait un *enim* ou bien *nam*, on aurait eu une phrase indépendante paranthétique:

(18) Hist. Aug. C.C.,5,6: *vel ioco vel serio, ut erat et stultus et demens, asserens si Lucanos vicisset, Lucanicum se appellandum.*

Remarque: Du point de vue syntaxique le *ut* ayant le sens de *quod/quia* est très rarement omis.

(19) Liv. 3,20,6: *Igitur tribuni, ut impediendae rei nulla spes erat, de proferendo exitu agere, eo magis quod et augures iussos adesse ad Regillum lacum fama exierat.*

Dans l'absence de subordonnée introduite par *ut*, la continuation syntaxique de la phrase resterait immotivée.

On peut constater dans les situations dans lesquelles *ut* apparaît à la place d'un *quod* comme régime du verbe régent. Dans ces situations-là il est totalement délexicalisé:

(20) Hist. Aug. Tac.18,5: *Alia epistula: «Ut liberi estis et semper fuistis, laetari vos credimus».*

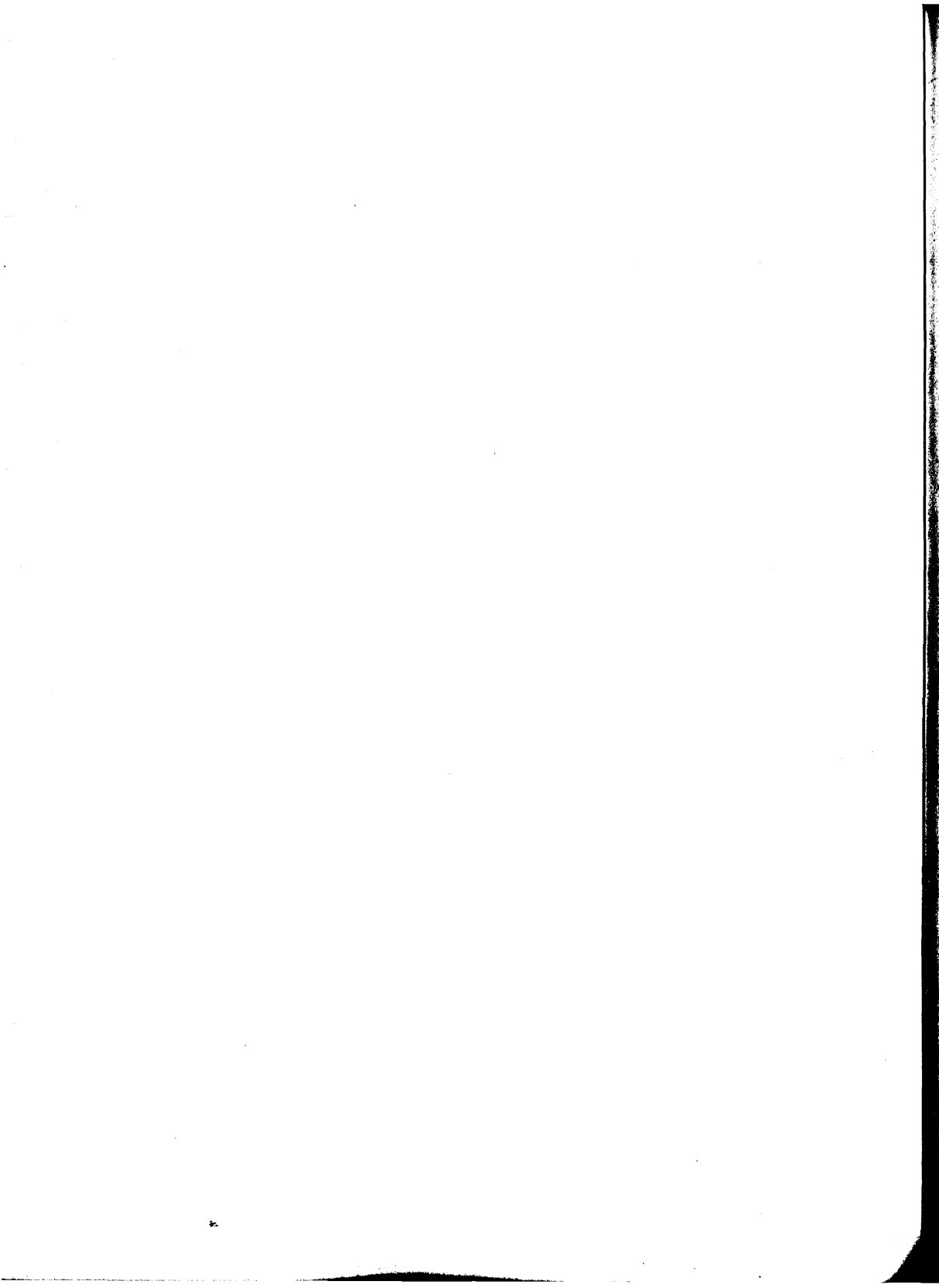
4. Conclusions. Le sens causal de *ut* se développe à partir des contextes dans lesquels sa fonction modale-comparative de base se réalise dans un plan incident

par rapport à l'énoncé, dépendant d'une régente qui n'est pas exprimée. Par rapport au plan principal, ce plan incident a un rôle explicatif. Le fait que la liaison du plan incident au contenu explicatif n'est pas marquée au niveau de l'expression a comme conséquence le transfert de sa valeur explicative sur *ut*. Le sens causal acquis par *ut* est en proportionnalité directe avec la consistance structurale et sémantique de la proposition qu'il introduit. La causalité exprimée a un caractère explicatif, semblable à celle qui est exprimée par les conjonctions *nam*, *enim*. En comparaison avec ces dernières *ut* présente l'avantage d'une liberté plus grande dans l'ordre des mots.

REFERENCES

- Draeger, A., *Historische Syntax der lateinischen Sprache*, Leipzig, 1881, II/2.
Bennett, C., *Syntax of Early Latin*, Boston, 1910.
Leumann, Hofmann, Szantyr, *Lateinische Grammatik*, München, 1965.
Kühner-Stegmann, *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache*, Hannover, 1971 II/2.
Ernout, A., et Thomas, Fr., *Syntaxe latine*, 2^{ème} éd., Paris, 1953.
Touratier, Ch., *Syntaxe latine*, Louvain-la-Neuve, 1995.
Scherer, A., *Handbuch der lateinischen Syntax*, Heidelberg, 1975.

Universitatea „Babeş-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31



ALF LOMBARD.
O SUTĂ DE ANI DE LA NAȘTERE

În 2002 se împlinesc 100 de ani de la nașterea lui Alf Lombard. Pentru români, pentru lingvistica românească numele lui are o semnificație specială. Alf Lombard nu a fost numai un mare romanist suedez, a fost un om care a iubit România și poporul său, un adânc cunoscător al culturii și al limbii române, căreia i-a consacrat lucrări fundamentale, contribuind și la mai buna cunoaștere a ei în lume. Savantul, a cărui viață și activitate se întind de-a lungul unui secol, s-a născut la Paris, în 8 iulie 1902. Tatăl său era francez, iar mama suedeză. La câțva timp după moartea soțului, survenită în 1903, ea s-a întors în Suedia, ocupându-se îndeaproape de educația fiului ei, acordând multă atenție limbilor străine, pentru care Alf Lombard a avut un talent deosebit; a devenit, cu timpul, un mare poliglot. A făcut studii de filologie romanică la Universitatea din Uppsala cu Erik Staaff, profesor căruia îi va păstra o vie admirație și recunoștință. Pe lângă latină și limbile romanice, ca student a aprofundat germana, engleza și apoi limbile slave, mai ales rusa, cu reputatul slavist Rickard Ekblom. Studiind istoria limbii române, a devenit interesat de albaneză, dar și de limbile care au influențat româna în decursul timpului, precum neogreaca, turca sau maghiara. Încă din tinerețe l-a atras araba, necesară în studiile sale de hispanică, dar aria preocupărilor s-a extins și spre alte limbi, cum ar fi basca sau chineza. Cunoștea, pe lângă suedeză, și alte limbi nordice, mai ales daneza și islandeza. A ținut conferințe sau a redactat studii în unele din aceste limbi, iar în numeroasele sale călătorii, „sub cer romanic” sau în alte țări, simțea o mare plăcere să se întrețină cu oamenii locului în limba lor. Excelenta sa pregătire științifică se îmbina și se baza pe însușirile sale native: o mare inteligență, un fin simț lingvistic, interes, pasiune pentru cercetare, o mare curiozitate pentru fenomenul cultural în general, precum și o putere de muncă ieșită din comun.

După susținerea doctoratului în 1930, cu teza *Les constructions nominales dans le français moderne*, este numit docent la Universitatea din Uppsala. Încă de la începutul activității sale științifice și didactice, a fost surprins și intrigat, așa cum a relatat de multe ori, de faptul că în universitățile suedeze limba română nu era studiată și nu își afla locul cuvenit alături de celelalte limbi romanice, precum franceza, italiana sau spaniola. Convins de importanța ei pentru romanistică, a început să o învețe singur de prin 1930, apoi a hotărât să plece în România pentru a și-o însuși la fața locului. În 1934, în timpul unei lungi călătorii de studii, care a cuprins și alte orașe – Constantinopol, Roma, Paris –, a petrecut o lună la București. Având recomandarea profesorului său Erik Staaff, este primit cu deosebită simpatie de către Ov. Densusianu (cei doi se cunoșteau, Ov. Densusianu

făcuse o călătorie în Suedia) și încurajat să-și pregătească documentarea necesară în cele mai favorabile condiții. Cu această ocazie va cunoaște colaboratori apropiați și studenți ai marelui lingvist, printre ei pe Al. Rosetti și pe Augustin Z. N. Pop(escu), cu care va rămâne prieten întreaga viață. Ultimul, student al lui Ov. Densusianu, a fost și cel care i-a dat lecții particulare de română și i-a servit ca subiect în ancheta fonetică efectuată pentru adunarea materialului pe care îl va folosi în lucrarea publicată la Uppsala, în 1935 – *La prononciation du roumain*. Lucrarea, care prezintă pronunțarea literară românească, respectiv cea din mediile cultivate bucureștene, a fost imediat remarcată pentru noutatea ideii și pentru precizia notării celor mai fine nuanțe și rămâne o lucrare de referință, un manual prețios, util și astăzi pentru învățarea limbii române.

Călătoria în România a constituit un moment hotărâtor pentru întreaga lui activitate viitoare. Fără să abandoneze cercetările privind alte limbi romanice – franceza, italiana, spaniola (vom cita câteva titluri: *Le groupement des pronoms personnels régimes atones en italien; L'infinif de narration dans les langues romanes. Étude de syntaxe historique; Le rôle des semi-voyelles et leur concurrence avec les voyelles correspondantes dans la prononciation parisienne*) – , sau cercetările în domeniul limbilor scandinave, cele mai importante lucrări ale sale, cărora le-a dedicat ani lungi de muncă, sunt cele privitoare la limba română.

În octombrie 1936, începe să țină un curs de limba română la universitatea din Uppsala, primul de acest fel la o universitate din Suedia. Prelegerea inaugurală, care a trezit interesul multor auditori, s-a desfășurat într-o atmosferă solemnă, fiind prezent rectorul universității, precum și ambasadorul și câțiva membri ai corpului diplomatic român de la Stockholm. Alf Lombard va considera totdeauna acest moment ca un eveniment deosebit în activitatea sa didactică. Aceste prelegeri, mult amplificate, le va ține apoi și la Lund, de-a lungul multor ani, până în 1986. O altă mare realizare a avut loc mult mai târziu, în 1961, când, datorită străduințelor sale, româna a devenit o disciplină de studiu autonomă, în cadrul catedrei de limbi romanice de la Universitatea din Lund, fapt care dădea studenților posibilitatea de a obține o licență în română, la egalitate cu franceza, italiana sau spaniola. O elevă a sa, Elsa Nilsson, este autoarea primei teze de doctorat cu subiect românesc susținută în Suedia, publicată la Lund în 1969: *Les termes relatifs et les propositions relatives en roumain moderne. Étude de syntaxe descriptive*. O altă elevă a sa, Dagmar Falk, a predat mulți ani româna alături de profesorul său și apoi a continuat singură, până la pensionare. În prezent, Coralia Ditvall, care a susținut doctoratul de asemenea cu subiect românesc, *Études sur la syntaxe et la sémantique de „tot” en roumain ancien et moderne*, Lund, 1997 (lucrarea începută cu Alf Lombard, terminată sub conducerea prof. Suzanne Schlyter), predă româna la universitățile din Lund și Copenhaga. Cu sprijinul universității din Lund a început predarea românei prin internet, lecțiile fiind urmărite nu numai de studenți din Suedia, ci și din alte țări sau continente.

În 1938 a făcut o nouă călătorie în România. Cu această ocazie a vizitat și Clujul, fiind primit cu cordialitate de Sextil Pușcariu la Muzeul Limbii Române. A participat la câteva anchete dialectale cu Emil Petrovici și s-a inițiat în lucrările de elaborare a *Atlasului lingvistic român*. Ca invitat al lui Nicolae Iorga, pe care îl cunoscuse în călătoria sa anterioară, s-a oprit la Vălenii de Munte. Pentru Iorga, Alf Lombard a avut toată viața sentimente de nemărginită prețuire și admirație. La întoarcerea spre casă a traversat Basarabia, pe urmele regelui Carol al XII-lea al Suediei, oprindu-se la Bender (Tighina), unde acesta, în urma înfrângerii de la Poltava, a fost silit să stea 5 ani. Evenimentele istorice, legendele care s-au țesut în jurul regelui, întoarcerea lui în Suedia străbătând România și Europa călare l-au captivat pe Lombard, care a și scris de mai multe ori despre acest subiect.

Cu ocazia acestei călătorii și a șederii mai îndelungate la Cluj, a fost introdus în societatea lingviștilor și a istoricilor clujeni, cu care a păstrat legături prietenești. De altfel, universitatea din Cluj a fost singura din România care, în 1969, i-a conferit, în cadrul unei ceremonii fastuoase, titlul de Doctor Honoris Causa. Ulterior, ca invitat al Academiei Române, al cărui membru corespondent era din 1947, iar din 1967 membru de onoare, Alf Lombard a întreprins numeroase călătorii în România, la București, iar în 1980 a mai vizitat și Clujul. Străbătând diferite zone ale țării, a îndrăgit atât muntele cât și marea, a participat la congrese, colocvii, a prezentat conferințe și comunicări. S-a bucurat de un mare prestigiu științific, iar volumul omagial (*Mélanges de Philologie*) oferit în 1969 la retragerea lui de la catedra de limbi romanice a Universității din Lund conține alături de numele unor savanți din întreaga lume și numeroase contribuții românești.

Alf Lombard ajunsese să cunoască foarte bine nu numai limba, ci și istoria și realitățile românești, asupra cărora se informa continuu. De aceea, în anii celui de al doilea război mondial a considerat că este în măsură să intervină în ziarle suedeze și la postul de radio, unde, cu obiectivitatea care îl caracteriza, a subliniat „revendicarea îndreptățită a românilor asupra Transilvaniei” și a protestat împotriva nedreptului Dictat de la Viena, care răpea România și Clujul, oraș pe care îl cunoscuse și de care se simțea legat. Articolul a fost tradus și a apărut în presa românească și a produs o puternică impresie asupra cititorilor din toate mediile sociale.

În 1939, ca succesor al lui Emanuel Walberg, a fost numit profesor și șef al catedrei de limbi romanice la universitatea din Lund, unde a profesat și a trăit până la sfârșitul vieții, în martie 1996. A fost creatorul Institutului de Romanistică din Lund, pe care l-a condus din 1948 până la pensionare, și fondatorul colecției „Études Romanes de Lund”.

În prezentarea succintă a scrierilor sale nu putem ocoli conferința intitulată *Destinele latinei în Est*, rostită în 1939 cu ocazia primirii ca membru al Societății Regale de Științe Umanistice din Lund, îmbogățită și tipărită în 1967. Ideile schițate atunci vor fi dezvoltate mai târziu; concluzia rămâne aceeași: româna, continuatoarea latinei orientale, merită interesul romaniștilor în aceeași măsură ca și limbile romanice din vest.

După lucrarea de tinerețe consacrată pronunțării limbii române, în perioada deplinei maturități științifice tipărește, în 1954–1955, *Le verbe roumain. Étude morphologique*, două volume însumând 1236 de pagini. Autorul o numește o „modestă contribuție”, dar este, de fapt, opera sa capitală, care a uimit lumea științifică prin amploare și rigurozitate, fiind recunoscută ca o lucrare fundamentală pentru lingvistica românească și romanică. În prefața acestei lucrări, a formulat o comparație devenită apoi celebră prin plasticitatea ei: cercetările de romanistică bazate doar pe compararea limbilor romanice din vest (franceza, italiana, spaniola) și care nu țin seama de latinitatea din est (româna) se aseamănă cu o masă căreia tâmplarul i-a pus numai trei picioare, lăsând colțul al patrulea fără sprijin, periclitându-i astfel echilibrul.

După ce în 1973 tipărise la Lund un volum masiv *Rumänska Grammatik*, prima gramatică românească scrisă în suedeză, apare, în 1974, la Paris, *La langue roumaine. Une présentation*. Este o sinteză a cercetărilor sale asupra românei, bazată pe o amplă documentare și chiar dacă cele două lucrări se aseamănă în multe privințe, autorul lor nu acceptă în nici un caz părerea că aceasta ar fi o simplă „traducere” a gramaticii scrise în suedeză.

Ultima mare lucrare consacrată limbii române a fost *Dictionnaire morphologique de la langue roumaine (permettant de connaître la flexion entière des mots qui en possèdent une: substantifs, adjectifs, pronoms, verbs)*, redactat împreună cu fidelul său colaborator C. Gâdei, publicat în 1981, tot în franceză, ca și celelalte. Asupra conținutului ei suntem informați chiar din titlu. Clasificarea și sistematizarea acestui enorm material (parte dintr-un proiect mai amplu care urmărea realizarea unui dicționar al limbii române) l-au preocupat câteva decenii.

Un motiv de mare bucurie și mândrie îl constituia bogata sa bibliotecă românească. A adunat cu pasiune lucrări de specialitate sau volume de literatură, colecții prețioase de reviste de lingvistică, de etnografie, de folclor, pentru completarea cărora nu obosea să facă insistente demersuri. Tot el a pus bazele bibliotecii române de la Institutul de Romanistică din Lund, pe care a îmbogățit-o treptat cu lucrări importante, necesare celor care studiau limba română. La înzestrarea lor o mare contribuție a avut Academia Română, prietenul său Al. Rosetti, precum și numeroși lingviști, oameni de cultură, scriitori, care îi trimiteau lucrările lor cu dedicații elogioase. Cea mai mare parte din această valoroasă bibliotecă și-a găsit un adăpost la universitatea din Trondheim. Prin grija prof. Arne Halvorsen, cunoscător și iubitor al limbii române, ea este pusă la dispoziția cititorilor, dar, din păcate, în Norvegia interesul pentru română este astăzi foarte scăzut.

A fost un cunoscător avizat și un admirator al literaturii române, pe care o considera una dintre cele mai interesante din Europa, un prieten al multor scriitori români. Ca membru al Academiei Suedeze, a încercat, în repetate rânduri, ca Premiul Nobel pentru literatură să fie atribuit unor scriitori români. Primul pe care l-a recomandat a fost Tudor Arghezi, a cărui operă era însă puțin tradusă și aproape

necunoscută în străinătate, neîndeplinind, din această cauză, condițiile pentru o candidatură cu șanse de reușită; al doilea a fost Zaharia Stancu, propus în 1973 și în 1974, când se întrevedeau unele speranțe, care, spre regretul lui, nu s-au adeverit. Apoi s-a gândit la Mircea Eliade. Din păcate, nu a fost susținut suficient din țară.

Erudiție, competență în diferite domenii, pornind de la fonetică, pentru care a manifestat tot timpul un mare interes, morfologie și sintaxă, până la etimologie și lexicografie, claritate și eleganță în redactare, muncă fără oprire, aceste trăsături l-au caracterizat ca om și ca savant. Lucrările sale sunt fundamentale atât pentru română, cât și pentru romanistică. Cu prietenul său de o viață Al. Rosetti a purtat o neîntreruptă corespondență, peste 56 de ani. Aceste scrisori, pe lângă valoarea lor documentară, ne dezvăluie și talentul său de epistolier. După apariția în 1974 a cărții *La langue roumaine. Une présentation*, Al. Rosetti i-a consacrat una dintre inegalabilele sale tablete (*Un ceasornicar de precizie*), din care vom cita câteva rânduri în încheiere: „Un pasionat al cercetării științifice, un maestru în arta gramaticii, animat de o caldă prețuire a fenomenului românesc”.

IOANA ANGHEL

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară

„Sextil Pușcariu”

Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21



DUMITRU BEJAN (1939–1997)

Dumitru Bejan s-a născut la 3 septembrie 1939, în satul Subpiatră, județul Bihor. A urmat școala primară în satul natal (1946–1950), iar ciclul gimnazial în localitatea Tețchea (1950–1953). Și-a continuat pregătirea școlară la Oradea, absolvind liceul din aceeași localitate în 1956. Din anul 1958, a urmat cursurile Facultății de Filologie din Cluj, secția limba și literatura română.

Ca student, s-a făcut remarcat prin seriozitatea pregătirii profesionale și prin înclinarea pentru activitatea de cercetare științifică. După absolvirea facultății (1963) a ocupat postul de preparator (1963–1966) la catedra de limba română a Institutului Pedagogic din Cluj, iar în 1966 a ocupat, prin concurs, postul de asistent universitar la aceeași catedră. Între 1972 și 1974 a funcționat ca asistent, prin transfer, la catedra de limba română a Facultății de Filologie din Cluj. Din 1974 și-a desfășurat activitatea în cadrul Lectoratului de limba română pentru studenți străini, sub coordonarea catedrei de limba română a aceleiași facultăți. Aici a depus o activitate laborioasă pe mai multe planuri. A contribuit eficient la perfecționarea structurii organizatorice a lectoratului. În plan didactic s-a impus prin competența profesională remarcabilă, prin receptivitatea față de metodele moderne și eficiente de predare a limbii române ca limbă străină, prin ținuta științifică elevată a prelegerilor și seminariilor propuse.

A fost detașat doi ani (1976–1978) ca lector de cultură și civilizație românească la Universitatea din Londra, aprofundându-și astfel practica didactică și dezvoltându-și baza teoretică a activității sale științifice. Și-a susținut teza de doctorat în 1980, confirmându-i-se titlul de doctor în filologie anul următor (1981). Teza a publicat-o în 1991, cu titlul *Nume românești de plante*, la Editura „Dacia” din Cluj-Napoca.

Activitatea sa științifică se concentrează asupra aspectelor privitoare la limba română contemporană, cu incursiuni în istoria limbii (*Antonime în lexicul lui Grigore Ureche, Relația internă frecvență în sintaxa limbii vechi*). Limba română contemporană este însă abordată sub diversitatea sa de aspecte; predominante sunt preocupările de morfosintaxă, lexicologie, ortografie, etimologie, stilistică. Pasiunea pentru limba română se concretizează în numeroase contribuții publicate în revistele de specialitate („Cercetări de lingvistică”, „Limba română”, „Studii și cercetări lingvistice”, „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, „Limba și literatura română”, „Limba și literatura română pentru elevi”, „Excelsior”) și în reviste de cultură („Steaua”, „Tribuna” etc.).

Experiență și constatările sale de observator atent și fin al vorbirii și scrierii românești s-au coagulat în lucrarea fundamentală *Gramatica limbii române. Compendiu*, Cluj-Napoca, Editura Echinoc, 1995. În anul următor, obține, prin concurs, postul de conferențiar la Facultatea de Litere din Cluj-Napoca.

Seriozitatea, colegialitatea sinceră și promptă, onestitatea științifică, pertința opiniilor i-au creat în rândul publicului larg, precum și în rândul specialiștilor imaginea unui profesor și cercetător de prestigiu, în fața căreia cei rămași se pleacă cu adâncă reculegere și cu un pios respect.

Dintre contribuțiile sale menționăm:

Adverbele de mod în poziție corelativă, în CL, XXIV, 1979, nr. 1, p. 47–52.

În legătură cu gruparea verbelor după persoană, în CL, XXV, 1980, nr. 2, p. 167–180.

Etimologii populare la nume de plante, în CL, XXX, 1985, nr. 1, p. 21–28.

Despre substantivarea adverbului în limba română, în CL, XXXI, 1986, nr. 1, p. 85–91.

Coordonator și coautor al volumului *Exerciții morfologice pentru studenții din anul pregătitor*, Cluj-Napoca, 1987.

Conversiunea părților de vorbire în opera lui Nichita Stănescu, în „Limbă și literatură”, 1987, vol. III, p. 311–320.

Despre abrevierea numelor proprii în limba română, în „Limbă și literatură”, 1990, vol. III, p. 133–138.

Transferuri lexico-gramaticale în opera literară a lui Mihai Eminescu, în CL, XXXV, 1990, nr. 1, p. 45–54.

Constantin Milaş
Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

IANCU FISCHER (1923–2002)

În noaptea de 17/18 octombrie 2002, la București, s-a stins din viață – în mod neașteptat, dată fiind frenetica și multilaterală sa prezență în viața academică și socială – Profesorul Iancu Fischer, personalitate reprezentativă pentru domeniul filologiei clasice românești de astăzi (și nu numai), recunoscută ca atare atât în țară, cât și în străinătate.

S-a născut în ziua de 4 decembrie 1923, la Iași^{*}. Studiile liceale, începute în acest oraș, și le-a terminat la București, unde a urmat și studiile universitare (1942–1946), nu fără a suferi avaturile impuse de nefasta politică a acelor vremuri. În 1966 a devenit doctor în filologie, cu o teză – condusă de renumitul lingvist și clasicist Alexandru Graur –, teză ce constituise deja baza excelentului studiu introductiv la traducerea românească a operei lui Aulus Gellius, *Noaptele atice* (traducere de David Popescu, introducere și note de I. Fischer, București, Editura Academiei, (1965).

Începuturile activității științifice a *filologului clasicist și a lingvistului* I. Fischer sunt marcate de două articole publicate în „Bulletin linguistique” (condus de Alexandru Rosetti), numerele XV/1947 și XVI/1948, care aveau să fie și ultimele ale acestei renumite reviste, înainte de a fi brutal și irațional desființată. În continuare, prezența sa în publicațiile de specialitate va fi substanțială și constantă, până în clipa regretatei sale dispariții. Cele mai importante reviste din domeniul lingvisticii și filologiei clasice din țară („Studii clasice” [StCl], „Studii și cercetări de lingvistică” [SCL], „Revue roumaine de linguistique” [RRL], „Limba română” [LR], „Limbă și literatură” [LL] ș.a.), dar și prestigioase periodice și publicații din străinătate („Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik”, Bonn [ZPE]; „Studia Mycaenaea”, Brno; „Helikon”, Roma – Messina) i-au găzduit, onorându-l și onorându-se, studii și articole de cea mai înaltă ținută științifică și numeroase recenzii, acestea din urmă ilustrând pe deplin sensul autentic al acestei specii de receptare critică și de promovare valorică a literaturii de specialitate. Înalta sa competență a fost recunoscută, o dată în plus, prin alegerea sa ca membru în comitetele de redacție ale unor importante publicații străine, precum: „Bibliotheca Classica Orientalis”, Berlin (1962–1965) și „Klio”, Berlin (1988). Se cuvine însă

^{*} Pe lângă cunoașterea directă, surse biobibliografice ne-au fost: *Bibliographie des travaux du Professeur I. Fischer*, din RRL, XXXVIII, 1993, nr. 1–3, *Bibliografia clasică românească*, din StCl (*passim*) și volumul *Lingviști și filologi evrei din România*. Prezentare și antologie de Lucia Wald, București, Editura Hasefer, 1993.

subliniat, în mod special, rolul major – iar, în ultimele două decenii, chiar determinant – al clasicistului I. Fischer în înființarea, continuarea (fie și cu apariții neregulate) și chiar supraviețuirea (în bine cunoscutele condiții vitrege mai vechi sau mai noi) a revistei „Studii clasice”. Încă din 1957, de la înființarea ei, a fost membru în Comitetul de redacție, apoi redactor-șef adjunct, iar, din 1983, unicul ei editor, împletindu-și destinul propriu cu destinul revistei. Cu greu s-ar putea găsi vreun număr în care să nu fie prezent cu un studiu, un articol, o notă de lectură ori cu una sau mai multe (de obicei mai multe!) din exemplarele sale recenzii. Tot aici va semna – singur, până în 1973, împreună cu câte un colaborator mai tânăr, ulterior – acea atât de necesară și utilă *Bibliografie clasică românească*, (alcătuită după structura celebrei „L’Année Philologique”), rod al unei munci minuțioase și generoase. Revista „Studii clasice” reprezintă, de fapt, oglinda activității Societății Române de Studii Clasice, care a fost înființată în 1958 și printre ai cărei membri fondatori se număra și pe atunci tânărul universitar I. Fischer, cel care în 1989 avea să-i devină președinte. Și Societatea Română de Lingvistică l-a avut permanent membru în biroul său de conducere, iar, pentru perioada 1973–1978, președinte. Ca o recunoaștere a valorii și a competenței sale, societăți de studii clasice din alte țări, precum Italia sau Ungaria, l-au ales printre membrii lor.

Bogata și variata sa activitate științifică s-a axat, în primul rând, pe domeniul studiului complex al *limbilor clasice, al indo-europenisticii*, în general. Semnalăm, mai întâi, un scurt (dar foarte pertinent) articol, *Descifrarea inscripțiilor cretano-miceniene* (1957), cel dintâi din seria „Cronica indo-europeană” (SCL, VIII, IX, XI), care avea să reprezinte prima sa contribuție la impunerea, și în spațiul cercetării filologice românești, a fascinantului domeniu al *micenologiei*, știință pe care ulterior o va reprezenta strălucit prin cursuri universitare, prin valoroase comunicări ținute la congrese internaționale și prin studii apărute în publicațiile de profil. Contribuțiile sale de mare erudiție, care au ilustrat și alte domenii, precum *studiul limbilor italice* (SCL, IX, XI, XII; StCl, IV) sau *papirologia* (ZPE 27), s-au bucurat de o bine meritată apreciere a celor mai buni specialiști din străinătate, fiind receptate favorabil și citate elogios. Numeroasele studii și articole privind *limbile clasice* (în special, *latina*, dar și *greaca veche*) acoperă aproape toate domeniile de cercetare. Astfel, fonetica este ilustrată de studii având ca obiect descrierea consonantismului latin (SCL, XXX), fenomene fonetice, precum asibilarea lui [y] (RRL, XXV) ș.a. Morfologia i-a trezit un interes major, mai multe articole, dar, în special, volumul *Morfologia istorică latină, I. Substantivul*, București, 1986, lucrare de o rigoare științifică remarcabilă, constituind contribuțiile sale cele mai semnificative în acest domeniu. Însă domeniul său predilect pare să fi fost lexicologia, care, prin ramura atât de incitantă a etimologiei, i-a oferit prilejul unor surprinzătoare, dar perfect plauzibile ipoteze, iar prin cea a semanticii, ingenioase explicații ale modificărilor de sens ale multor cuvinte. Cea mai cunoscută și mai apreciată contribuție a sa în domeniul lexicologiei latine rămâne secțiunea „Vocabularul” din *Istoria limbii române*, vol.

I. *Limba latină*, Editura Academiei, București, 1965. Alte mai multe și interesante articole au avut ca obiect limba latină literară, atât a unor scriitori anume, ca Lucretius (StCl, I), Plautus (StCl, XIII), Laberius (Acta „Eirene”, XI), Petronius (StCl, XXVIII-XXX), cât și în general (*Mots 'non prosaiques' en latin*, în Acta „Eirene”, XXII). Alte domenii pe care le-a abordat cu pasiune și cu rezultate dintre cele mai strălucite au fost: *latina dialectală*, *latina „vulgară”* și *latina târzie* (a se vedea „Actes” FIEC, VII. „*Latin vulgaire – latin tardif*”, III, Tübingen, 1992, sau StCl, XXI).

Într-o continuitate firească și logică ne apare interesul său permanent pentru *limba română*. Alături de numeroase articole și note lingvistice (SCL, XXV, XXVI, XXVII, XXIX; StCl, XXI; RRL, IX, XIII; LR, XXVII), o primă variantă a contribuției majore a lingvistului clasicist I. Fischer la elucidarea, deloc simplă, a procesului de formare a limbii române, privit ca parte componentă a procesului panromanice de evoluție a limbii latine târzii spre limbile neolatine, o reprezintă colaborarea sa la volumul al II-lea al *Istoriei limbii române. Latina dunăreană*, Editura Academiei, 1969, cu capitolele *Fonologia* și *Lexicul*. Varianta completată, sistematizată și definitivată a acesteia o reprezintă volumul *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, lucrare valoroasă, indispensabilă oricărui specialist în istoria limbii române și în romanistică. Aprecierii unanime a lingviștilor și filologilor i-a urmat, firesc, acordarea premiului „Timotei Cipariu” al Academiei Române. Tot atât de importantă este și contribuția sa la impunătorul *Lexikon der Romanistischen Linguistik*, vol. III, Tübingen, 1989, cu capitolul *Rumänisch: Wortbildungslehre*. Aparent surprinzător, eruditul filolog clasicist s-a aplecat și asupra unor scriitori români mai vechi, precum Anton Pann sau Grigore Alexandrescu, realizând exemplare ediții critice (cu comentarii, note și glosare) ale operelor acestora și publicând mai multe articole cu privire la limba lor. Îl vor fi atras caracterul arhaic al scrierilor antonpannești sau limba română literară în plin proces de modernizare a melancolicului romantic preeminescian.

Dacă până acum am făcut o prezentare, inevitabil sumară, a reputatului filolog clasicist și cercetător – și în sensul cel mai concret al termenului, pentru că a fost și cercetător, între 1949 și 1963, și apoi, între 1963 și 1975, șef al sectorului de lingvistică indo-europeană al Institutului de Lingvistică din București al Academiei Române –, este neapărat necesar să conturăm, măcar în câteva cuvinte, personalitatea de excepție a *Profesorului I. Fischer*. Cariera sa universitară, care se întinde pe parcursul a aproape cinci decenii (1948–2002, cu două nedorite și nemeritate intermitențe), s-a desfășurat în cadrul Universității din București. În perioada de după 1990, ales de două ori decan al Facultății de Limbi și Literaturi Străine, și-a găsit noi și surprinzătoare energii în lupta pentru *promovarea studierii limbilor clasice în învățământul academic românesc și pentru recunoașterea importanței lor în formarea spirituală și culturală a noilor generații de intelectuali*. De fapt, el continuă astfel o veche și permanentă preocupare pentru *impunerea*

studiului limbii latine în învățământul românesc de toate gradele, preocupare concretizată nu numai în repetate și solid argumentate demersuri pe lângă vremelnicele autorități, cât mai ales în elaborarea unui mare număr de excelente manuale de limba latină.

Pentru cei care au avut privilegiul de a-i fi fost studenți, rămâne de neuitat imaginea Profesorului de cea mai înaltă competență profesională, care impresiona prin erudiție și, în același timp, impunea prin exigență. Nu retorica aulică sau gesturile grandilocvente – care erau atât de departe de ținuta sa austeră – atrăgeau, ci farmecul discret al expunerii sobre și savante. Materii considerate aride sau dificile, precum fonetica sau morfologia istorică, semantica sau micenologia, deveneau, prin expunerea exactă și clară a Profesorului I. Fischer, prilejuri de încântare și de bucurie spirituală. În acest sens, îmi apar extrem de inspirate aceste cuvinte ale uneia dintre colegele mele de studenție: „A lipsi de la cursurile Profesorului Fischer este un sacrilegiu!”.

Iată de ce, acum, la trecerea în eternitate a acestui Savant exemplar, Profesor admirabil și Om de o perfectă ținută morală, de o desăvârșită amenitate, de o politețe devenită „proverbială”, celor care l-au cunoscut nu le rămâne decât regretul sincer și profund.

*Elena Popescu
Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31*

EUGENIU COȘERIU, *Lecții de lingvistică generală*.
Traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, Chișinău,
Editura ARC, 2000, 304 p.

Ediția în limba română a *Lecțiilor de lingvistică generală* ale savantului Eugeniu Coșeriu are menirea de a recupera – așa cum subliniază Mircea Borcilă în *Cuvânt înainte* – gândirea științifică a marelui lingvist de origine română. Versiunea în limba română, apărută la Chișinău, la Editura ARC, în 2000, în traducerea Eugeniei Bojoga, a avut în vedere ediția spaniolă din 1981 a *Lecțiilor de lingvistică generală*, ediție care, la rândul ei, a avut la bază versiunea originală în limba italiană (1973), revizuită radical și reelaborată de autor. Reeditarea *Lecțiilor...* (în 1999 are loc reeditarea ediției spaniole) și traducerea lor în diverse limbi (în japoneză, 1979; în portugheză, 1980; în germană, 1988; în bulgară, 1990) sunt dovada interesului viu pe care l-a suscitat acest volum pe plan internațional.

La origine, această carte reprezintă prelegerile ținute de E. Coșeriu în cadrul cursurilor de perfecționare din Italia, destinate, în special, profesorilor din învățământul mediu și, în general, tuturor celor interesați de problematica limbajului, indiferent de specializarea sau nespecializarea în acest domeniu. Obiectivul acestei cărți a fost, de la bun început, unul didactic – așa cum precizează autorul însuși: ea încearcă să-i familiarizeze pe cei interesați care nu au o pregătire în acest domeniu, să ofere o viziune de ansamblu asupra lingvisticii contemporane, propunând, ca alternativă viabilă, și „sâmburele” concepției proprii a autorului. În ciuda faptului că finalitatea acestei cărți este una introductivă, nu lipsesc spiritul antidogmatic și atitudinea critică față de anumite idei și concepții lingvistice. Important de remarcat e, de asemenea, faptul că atitudinea critică a autorului nu menține tonul dezbaterilor polemice, ci e una profund constructivă, izvorând din principiul critic al autorului de a urmări, în prezentarea unei teorii sau concepții, nu în ce măsură aceasta e falsă, ci în ce măsură poate fi adevărată și până în ce punct e adevărată. (*Locul lingvisticii integrale în lingvistica contemporană*, prelegere susținută la Centrul de studii integraliste „Eugeniu Coșeriu”, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, 19 mai 1999). Folosindu-se de acest principiu critic, E. Coșeriu reușește să ofere cititorului o imagine de ansamblu clară și coerentă a lingvisticii actuale și să scoată în evidență aportul valoros al fiecărei concepții particulare la progresul științei lingvistice. La prima vedere, lingvistica actuală se prezintă ca un conglomerat de concepții disparate cărora, făcând abstracție de obiectul cercetării, cu greu le putem bănui unitatea. Lecțiile coșeriene reușesc să refacă unitatea lingvisticii actuale, constituindu-se, la rândul lor, „într-o construcție perfect coerentă și unitară” (M. Borcilă, *Cuvânt înainte*, p. XII).

Cele douăsprezece capitole care alcătuiesc *Lecțiile...* permit o structurare globală a cărții după trei mari secțiuni: în prima secțiune (capitolele I–IV) este pregătit cadrul istoric și epistemologic în care se dezvoltă lingvistica actuală; a doua secțiune (capitolele VI–IX) prezintă cele două orientări dominante din lingvistica secolului al XX-lea: structuralismul (capitolele VI–VIII) și gramatica generativ-transformațională (capitolul IX); cea de-a treia secțiune cuprinde capitolele X–XI și reprezintă o schiță a viziunii integrale propuse de E. Coșeriu.

Cea dintâi secțiune a *Lecțiilor...* urmărește să redea cadrul de emergență al lingvisticii moderne. Departe de a se consolida în afara oricărei tradiții, așa cum se crede adesea, această disciplină nu face altceva decât să reînvie faptele semnalate de tradiție și temele fundamentale ale acesteia, înscriindu-se, astfel, în prelungirea ei și continuând problematica secolelor anterioare. E. Coșeriu reușește să refacă unitatea în multiplicitatea concepțiilor divergente ale modernității, pornind

de la fundamentul lor istoric și epistemologic comun. Primul capitol al acestei secțiuni vizează, în special, formularea *contextului istoric general* în care s-a dezvoltat lingvistica modernă. Formularea acestui context presupune încadrarea științei lingvistice moderne în tradiție și coincide cu delimitarea cadrului ei istoric. E. Coșeriu propune, chiar în acest capitol, o schemă a modului în care temele abordate devin recurente. Științei lingvistice moderne îi sunt caracteristice reluarea și reelaborarea „preocupărilor teoretice și descriptive” care au dominat spiritul atâtor gânditori din antichitate și până în Renaștere și au reînviat apoi, în secolul al XVIII-lea, secolul cel mai „zbuciumat” teoretic, în această privință, din întreaga istorie culturală europeană. Cel de-al doilea capitol al primei secțiuni prezintă *contextul istoric imediat* al lingvisticii moderne. Acest „context istoric imediat” are în vedere faptul că, în evoluția unei științe, se constată că progresul științei respective se realizează prin luarea de atitudine față de concepțiile din epoca imediat anterioară și prin efortul de reconsiderare a acestora. Considerată din acest punct de vedere, lingvistica actuală apare ca o reacție justificată și ca o încercare de reconstrucție a lingvisticii care i-a precedat, cea a neogramaticilor, cunoscută în istoria lingvisticii ca un curent de orientare pozitivistă. Situarea lingvisticii moderne în proximitatea acestui curent pozitivist a necesitat din partea cercetătorilor secolului al XX-lea un efort de refundamentare epistemologică a disciplinei lor. Această refundamentare epistemologică va fi efectuată de gânditorii ultimului secol prin atitudinea critică față de principiile care au stat la baza epistemologică a ideologiei pozitivistilor și prin formularea unor principii diametral opuse, care sunt expuse pe larg în capitolele subsecvente ale primei secțiuni: (1) *principiului faptului individual sau al atomismului științific* – care orientă interesul cercetătorilor asupra faptelor particulare și are drept consecință promovarea ideii că „studiul faptelor și experiența ar trebui să preceadă oricărei teorii și că teoria însăși nu e posibilă decât ca o generalizare pe baza unui număr cât mai mare de fapte” (p. 22), studiate în afara oricărui context posibil sau relații în care acestea s-ar putea manifesta – i se opune în secolul al XX-lea *principiul universalității individului*, care schimbă radical perspectiva din care sunt privite „faptele”, făcând distincție între „universalitate” și „generalitate empirică” și studiind aceste „fapte” în diverse „contexte” și „relații” sau „structuri” în care sunt încorporate; (2) *principiului substanței* i se substituie *principiul funcției sau al formei*: dacă pozitivismul considera că faptele trebuie studiate în ceea ce constituie substanța lor materială, orientările antipozitiviste impun punctul de vedere potrivit căruia finalitatea, „în vederea a ce” sunt făcute ele, este primordială și că finalitatea sau funcția determină ceea ce este hotărâtor pentru un lucru; (3) *principiului evoluționismului* i se opune *principiul stării de lucruri sau al esențialității statice*: dacă ideologia pozitivistă considera limbile ca „organisme naturale”, „dotate cu evoluție proprie”, antipozitivismul neagă abordările din perspectivă istorică și genetică, considerându-le deficitare, și propune, în schimb, studiul descriptiv al limbilor; (4) *principiului naturalismului* i se opune în antipozitivism *principiul culturii*, principiul căruia E. Coșeriu îi acordă o importanță deosebită, cu mențiunea că distincția între științele culturii și științele naturii a fost departe de a fi intrat în conștiința secolului care i-a dat naștere. Pentru secolul care s-a încheiat, principiul final și integrator al antipozitivismului nu a ajuns decât să fie formulat, sarcina valorificării valențelor sale impunându-se secolului care a început. După această prezentare a platformei epistemologice pe care s-a dezvoltat lingvistica actuală, studiul coșerian oferă o imagine a modului de racordare a lingvisticii actuale la cele patru principii dezvoltate de secolul al XX-lea. Concluzia acestei diviziuni e că teoriile lingvistice actuale s-au dezvoltat ținând cont de primele trei principii formulate în perioada atacului la adresa pozitivismului, cel de-al patrulea principiu gășind, însă, o prea slabă rezonanță printre acești teoreticieni, ceea ce face ca întemeierea lingvisticii ca o „autentică știință a culturii, coerentă în toate aspectele sale”, să reprezinte „sarcina prezentului și a viitorului” (p. 80).

Structuralismul și gramatica generativ-transformațională sunt orientările dominante din lingvistica contemporană pe care E. Coșeriu le supune examinării în cea de a doua secțiune a cărții sale. Autorul pune în lumină, în primul rând, aportul considerabil al acestor curente la dezvoltarea lingvisticii limbilor, dar relevă, în același timp, și limitele inerente ale acestor concepții. Primele trei capitole sunt dedicate structuralismului, iar cel de-al patrulea gramaticii generativ-transformaționale. Unitatea multitudinii de orientări reunite sub numele de structuralism este susținută de interesul cercetătorilor, în studiul fenomenului lingvistic, asupra perspectivei limbii și, în special, asupra „limbilor ca sisteme”. La început sunt prezentate succint „școlile” structuraliste: structuralismul

european (cel praghez, genevez, glosematica din Copenhaga, structuralismul rus și englez) și structuralismul american (cel dezvoltat de Sapir și Bloomfield). Tot aici E. Coșeriu pune în discuție trăsăturile caracteristice fiecărei mișcări în parte, evidențiind punctele comune și cele divergente ale acestora și trasează distincții – pornind de la specificul structuralismului și al metodologiei sale – între structuralismul propriu-zis și alte orientări care se reclamă din acesta. Prezentarea trăsăturilor proprii structuralismului și distincțiile pe care le face autorul între structuralism și alte orientări (de ex., gramatica generativ-transformațională) impun o definiție aprofundată a conceptelor fundamentale care susțin edificiul structuralismului. Astfel, sunt abordate și explicate conceptul de „structură”, „sistem”, relațiile dintre „axa sintagmatică” și „axa paradigmatică”. Se face, de asemenea, referire la dihotomiile „sincronie-diacronie”, „limbă-vorbire”. În celelalte două capitole mari dedicate structuralismului, Coșeriu prezintă cele patru principii care stau la baza lingvisticii structurale. Autorul mărturisește că aceste principii nu au fost, propriu-zis, formulate explicit de cercetătorii structuraliști, dar că ele pot fi „deduse din tezele susținute de teoreticienii acestui curent” și că el le-a putut formula pornind de la „experiența cercetării structurale” (p. 159). Confruntarea cu întreaga istorie a gândirii lingvistice și adoptarea, în înțelegerea corectă a fiecărei concepții particulare asupra limbajului, a principiului critic pe care îl aminteam la începutul acestei prezentări, a îndreptat gândirea coșeriană înspre găsirea și fructificarea „virtualităților și posibilităților de dezvoltare” pe care le oferă fiecare teorie. În acest spirit constructiv sunt descrise cele patru principii care constituie fundamentul structuralismului: (1) *principiul funcționalității*; (2) *principiul opoziției*; (3) *principiul sistematicității*; (4) *principiul neutralizării*. Prevalența aspectelor legate de teorie și descriere în secolul al XX-lea și centrarea cercetării asupra planului limbii, ca fiind singura care poate da seama de unitatea obiectului de studiu al lingvisticii, au dus la descoperiri care au conferit științei lingvistice un spor considerabil al cunoașterii. Structuralismul – prin întâietatea acordată, în „ordinea rațională” și a „cercetării”, semnificatului de limbă unitar (care face posibilă distincția între „polisemie” și „variație”), prin dezvoltarea conceptului de „comutare” (prin care putem proba dacă anumite elemente ale unei unități de limbă sunt funcționale sau nu în limba respectivă), prin elaborările privind „analiza în trăsături distinctive” (care reprezintă o contribuție importantă a structuralismului la descrierea structurii limbilor) – a constituit un moment științific important în „înțelegerea modului în care funcționează efectiv limbile” (p. 175). În ce privește gramatica generativ-transformațională pe care o vizează dezbateră din cea de a doua parte a acestei diviziuni, E. Coșeriu consideră conceptul de „transformare” – concept prin care se pot explica „două aspecte funcționale” importante pentru o lingvistică a limbilor istorice („diferența de funcție” și „unitatea de funcție”) și care joacă un rol deosebit în „descrierea limbilor” și „compararea între limbi diferite” – drept un concept ce „poate fi considerat aproape o descoperire, dat fiind că însăși evidențierea importanței acestui fenomen reprezintă deja o remarcabilă inovație metodologică” (p. 217). Tot în acest capitol referitor la gramatica generativ-transformațională sunt abordate și explicate două concepte-cheie ale acestui curent lingvistic: „structura de adâncime” și „structura de suprafață”. Lingvistica structurală și gramatica generativ-transformațională s-au consolidat, în mare parte, pe baze epistemologice antipozitiviste sau, mai precis, în acord cu primele trei principii formulate în antipozitivism, nereușind să își asume, însă, cel de-al patrulea principiu, cel al culturii. Rămânerea în cadrul naturalismului este reproșul implicit prin care E. Coșeriu circumscrie limitele acestor teorii contemporane. Alături de acest reproș, exigența unei „cunoașteri totale a limbajului ca manifestare specifică a omului” (susținută de Coșeriu încă din 1952) face să se resimtă necesitatea unei noi perspective asupra lingvisticii, perspectivă ce își va găsi punctul de pornire și deplină maturitate în lingvistica propusă de Coșeriu însuși.

Proiectul lingvistic coșerian, de a trasa contururile unei „științe antropologice a limbajului” (M. Borcilă), înglobează cea de-a treia secțiune a *Lecțiilor...* și este schițat aici foarte sumar, fapt ce se datorează, în mare măsură, caracterului didactic al acestei cărți. Schița proiectului integralist – cuvânt care nu apare folosit de autor în această carte –, formulat deja, în diferite studii, cu câteva decenii înaintea apariției acestei cărți, reprezintă nucleul unei concepții de mare amploare pe care lingvistul de origine română, împreună cu elevii săi, a dezvoltat-o și îmbogățit-o timp de aproape jumătate de veac. Sesizând deficiențele diverselor teorii lingvistice, concepția coșeriană, prezentată sintetic în această carte, poate fi considerată, de la bun început, ca o alternativă la concepțiile

dominante în lingvistica actuală, concepții ce se dovedesc insuficiente pentru a putea cuprinde întreaga arie a faptelor limbajului. Relevând limitele acestor teorii, concepția integralistă coșeriană propune o reconstrucție și o depășire a acestora în vederea atingerii coerenței în studiul „întregii realități a limbajului”. Prin circumscrierea și concentrarea investigațiilor asupra domeniului limbilor particulare, structuralismul și gramatica generativ-transformațională trebuiau depășite, deoarece zone importante ale limbajului rămâneau în afara sferei lor de cercetare. Demersul coșerian își propune, astfel, ca sarcină, studiul limbajului în toate aspectele sale, ceea ce reprezintă o depășire evidentă a celorlalte curente lingvistice și reprezintă începutul unei noi paradigme pentru această disciplină. Încă dintru început se poate observa că perspectiva coșeriană în cercetarea fenomenului lingvistic este una de factură humboldtiană, care reclamă o viziune integratoare asupra limbajului: limbajul nu mai e studiat pornind de la „limbă” ca „sistem abstract”, ci pornind de la „vorbire” ca „activitate” umană creatoare. „Limbajul este o activitate umană *universală*, care se realizează în mod *individual*, dar totdeauna conform unor tehnici *istoric* determinate („limbi”)” (p. 233). Răspunzând intenției de a epuiza „întreaga realitate a limbajului”, E. Coșeriu propune studierea activității lingvistice pe trei niveluri (universal, istoric și individual), cărora le corespund trei tipuri de competență lingvistică (elocutională, idiomatică, textuală), iar fiecărui tip de competență un anumit conținut semantic (designație, semnificație, sens). Importanța acestei tripartitii a activității lingvistice și orizontul larg pe care îl deschide pentru cercetarea lingvistică apar subliniate de către autor: „lingvistica – cea „modernă” nu mai puțin decât cea „tradițională” – a fost în mod substanțial *lingvistică a limbilor*. [...] Alături de lingvistica limbilor există loc și pentru o *lingvistică a vorbirii*, precum și pentru o *lingvistică a discursului* (sau a *textului*), la fel de necesare pentru înțelegerea efectivă a limbajului (necesare, de asemenea, pentru a înțelege mai bine funcționarea limbilor ca atare)” (p. 238). Atât lingvistica vorbirii, cât și lingvistica textului, au fost prea puțin luate în considerare până în prezent și prea puțin studiate. De asemenea, distincția între cele trei tipuri de conținut semantic – în special disocierea și autonomizarea planului sensului, în raport cu celelalte două, cel al designației și cel al semnificației – este extrem de fructuoasă și reprezintă aportul decisiv al concepției coșeriene la dezvoltarea unei lingvistici a sensului.

Lingvistica tradițională avea ca obiect de studiu limbile istorice și urmărea descrierea lor din punct de vedere „structural și funcțional”, ca sisteme lingvistice cu „structură unitară și omogenă” (p. 267), ceea ce nu se justifică din punctul de vedere al vorbitorului. Cercetând critic lingvistica actuală și sesizând dinamicitatea limbajului, E. Coșeriu inversează raportul limbă–vorbire, subliniind primatul activității de vorbire și concepând limba ca pe „o dimensiune esențială” a acestei activități. Dacă înțelegem limbajul ca activitate creatoare, atunci trebuie să ținem seama de cele două dimensiuni ale acestuia: omogenitatea și varietatea. În cazul limbii istorice, înțelegem ca limbă constituită istoric în interiorul unei comunități, avem a face cu *varietatea*, cu „un ansamblu mai mult sau mai puțin complex de «dialecte», «niveleuri» sau «stiluri de limbă»” (p. 266); în cazul limbii funcționale, înțelegem ca „tehnică lingvistică în întregime determinată”, ca limbă care „funcționează efectiv și în mod imediat în discursuri (sau texte)” avem a face cu *omogenitatea*, adică cu o limbă sintopică, sinfzică și sintrască. Limba funcțională și nu cea istorică este, așadar, obiectul lingvisticii, concepută ca „descriere structurală și funcțională”. O autentică știință a limbajului trebuie să țină seama atât de varietățile, cât și de omogenitățile pe care le prezintă limba. E. Coșeriu operează și o altă distincție importantă între planurile de structurare din interiorul limbii funcționale. El distinge patru planuri de structurare, dintre care trei sunt esențiale: e vorba de norma, sistemul lingvistic și tipul lingvistic. Prin noua viziune asupra sistemului și normei, reelaborate într-o perspectivă humboldtiană, concepția coșeriană se distanțează net de cea a înaintașilor săi (Saussure și Chomsky) și de conceptele lor conexe: „limbă” și „competență”. Prin conceptul de „normă” sunt desemnate aspectele care apar în mod „constant”, ceea ce este „tradițional”, „deși nu în mod necesar funcțional” în limba unei comunități; conceptul de „sistem” conține posibilitățile creative infinite pe care le posedă o limbă istorică în virtutea „opoziițiilor sale distinctive și a regulilor de combinare care guvernează uzul său” (p. 282). Observăm cum, în concepția coșeriană, „istoricitatea” limbajului, înțelegem ca purtătoare a ceea ce e păstrat prin tradiție, ca îmbinare a trecutului cu prezentul, se împletește cu „libertatea umană”, înțelegem ca „libertate istorică”, ca actualizare și depășire a

trecutului în viitor, tocmai datorită posibilităților infinite de combinare pe care le îngăduie sistemul limbii. Conceptul de „tip lingvistic” cunoaște pentru prima oară o elaborare sistematică în opera coșeriană. Tipul lingvistic conține „tipurile de procedee și de funcții, categoriile de distincții, opoziții și structuri care caracterizează o limbă” și asigură „coerența și unitatea funcțională” (p. 284) a diferitelor paliere ierarhice ale unui sistem. Caracterul inovator și complexitatea concepției coșeriene se relevă, astfel, în viziunea „integrală” și „integratoare” pentru care pledează savantul de la Tübingen în abordarea limbajului uman.

Traducerea în limba română a *Lecțiilor de lingvistică generală*, pe lângă imaginea unitară pe care o oferă cititorului asupra lingvisticii contemporane, vine în prelungirea eforturilor constante ale „școlii” clujene de a contribui la revigorarea teoretică a lingvisticii românești. Trebuie menționat, de asemenea, că traducerea acestui volum, împreună cu ediția anterioară a *Introducerii în lingvistică* (realizată de Eugenia Bojoga și Elena Ardeleanu, cu un *Cuvânt înainte* de M. Borcilă, Cluj, Ed. Echinoc, 1995), este menită să servească și procesului de emancipare a predării lingvisticii teoretice în universitățile noastre.

ELENA FAUR

Universitatea „Babeș-Bolyai”

Facultatea de Litere

Cluj-Napoca, str. Horea, 31

ȘTEFANIA MINCU, *Miorița – o hermeneutică ontologică*,
Constanța, Editura Pontica, 2002, 488 p.

Înțelegerea din perspectivă heideggeriană a textelor mioritice este fundamentală pentru stadiul actual al cercetării, ca și pentru mitul obsedant al identității românești, impunându-se de la sine, cu atât mai mult cu cât *Miorița* este „poate singurul corpus din lume... care exprimă existența pornind exclusiv de la problema morții individului” (s. n.) (p. 27). Tocmai de aceea studiul Ștefaniei Mincu satisface, cu responsabilitate, o necesitate a științei interpretative actuale, pe de o parte, iar pe de altă parte străluminează statutul cultural al *Mioriței*, relevând faptul că protagonistul întregului complex de variante al corpusului mioritic stă în fața situației ontologice fundamentale care este iminența morții. Ceea ce înseamnă că exegeza mioriticului, oprită până acum „într-un punct mort”, câștigă prin cartea Ștefaniei Mincu, adecvat și precis intitulată *Miorița – o hermeneutică ontologică*, o temeinică, seducătoare și convingătoare depășire a inapetențelor pentru mioritic și pentru ontologic, caracterizante pentru intelectualii români importanți, cum ar fi Constantin Noica sau Emil Cioran, ca și pentru o destul de largă opinie comună, care acutizează în ultima vreme refuzul mioritismului, înțeles prioritar ca resemnare, și-l conotează cu o certă atitudine peiorativă.

Temeritatea demersului Ștefaniei Mincu, miza lui cu totul particulară, dar și reușita lui esențială vin din accentul insistent asupra conceptelor generale ale ontologiei fundamentale, consecvent valorizată ca descoperirea epocală a lui Heidegger și, firesc, în contrapondere, distanțarea de receptarea filosofului german ca un gânditor existențialist, simptomatic înțeles la noi astfel de contemporanul său Lucian Blaga, iar pe urmele filosofului român al culturii, de alți interpreți ulteriori. Această nouă abordare hermeneutică, trebuie spus de la bun început, configurează o realizare impresionantă în ansamblul ei, cu reală forță persuasivă, pusă sub imperativul unei etape exegetice obligatoriu de parcurs în sine, chiar și în folosul continuării analizei interpretative (vezi p. 480). Necesară ca perpetuitate și ca reluare a alianței culturale cu creația noastră folclorică reprezentativă, confruntarea interpretării actuale cu textele corpusului uriaș al *Mioriței* (baladă și cântec, în diferite zone folclorice) urmează, firesc, căile oricăror deschideri analitice și filosofice, cu atât mai mult cu

cât această „nouă alianță” răspunde, cu o imagine coerentă, cu totul pertinentă și admirabilă prin originalitate, rezistenței întâmpinate de orice viziune nouă care s-ar opune unor autorizate repere de interpretare. Alături de astfel de grile celebre (Lucian Blaga, Mircea Vulcănescu, Mircea Eliade, Adrian Fochi), active și „oricând valabile în ce privește dosarul general al lecturilor posibile”, hermeneutica ontologică a Ștefaniei Mincu se impune ca un construct de model ontologic și o interpretare de sens care va rămâne adecvată și autentică, chiar dincolo de pasionale controverse posibile și, poate, previzibile.

Cartea Ștefaniei Mincu este totodată o cercetare și o analiză de text masivă (487 pagini), nuanțată mai ales prin conștientizarea limitelor constitutive ale oricărei hermeneutici, totodată profundă ca energie analitic-interpretativă, ca și prin ipotezele propuse ori deschiderile operate în zone textuale până acum ocoluate oarecum, prin validarea exclusivă a sensului din perspectiva filosofiei culturii, fie prin eludarea acestuia, proprie prismei structuraliste a componentelor, fie prin închiderea în specialitatea etnologicului ori chiar prin hermeneutica antropologică în care dimensiunea ontologică fundamentală este ocolită.

La contextualizarea interpretărilor tradiționale cred că s-ar impune să revin cu unele nuanțări, ceea ce nu împieteză însă asupra temeiniciei căii heideggeriene asumate de demersul Ștefaniei Mincu. Un câștig esențial este punerea în evidență a două dimensiuni, două „testamente” sau tipuri de atestare textuală: „perspectiva agonală, dionisiacă, tragică, pe de o parte; și cea apoteotică, inițiativă, thanatic-echilibrată, pe de altă parte” (p. 32). Dimensiunea inițiativă este reliefată în mod tradițional de hermeneutica antropologicului lui Mircea Eliade, care accentuează funcționalitatea religioasă a ritului arhaic și care, în arealul actual, se poate completa cu o perspectivă „mai sociologică”, dar ambele orientări, precizează Ștefania Mincu, „ar putea fi depășite printr-un antropologism mai complex și printr-o mai largă înțelegere a funcției sociale” (p. 41) a riturilor. Relevând sincretismul complex al ritului, nu numai în prelungirea hermeneuticii religiilor și a miturilor, autoarea căii heideggeriene pune în funcție, justificat și argumentat (după cum Domnia sa conștientizează în mod corect), o hermeneutică prin care *moartea*, în textele mioritice, ca unică metaforă capabilă să le acopere pe toate celelalte, este plurisemantică. Plurisemantismul morții este o dovadă „a plurisemantismului ritualului vieții și morții așa cum este el înțeles de etnia care l-a practicat” (p. 50).

Noutatea științifică a abordării heideggeriene a *Mioriței* privește, mai ales, unghiul de confruntare directă, dar nu inocentă, cu textul, modul în care probează marile posibilități de utilizare analiticii în perspectivă ontologică fundamentală, ansamblul de texte mioritice, numite tradițional variante, fiind invocate nu atât ca reprezentând „motive”, cât componente ale ontologicului: *grija*, *locul*, *situația limită*, *decizia*, *opțiunea pentru propria moarte* ș. a., precum și din perspectiva lacaniană a *subiectului*. Cartea urmărește și raportarea la un larg câmp exegetic al problematicii textului a variantelor, a textualității, optând pentru textualitatea corpusului mioritic „ca formă specifică de tensiune activă între *discurs* și *text*”, pe temeiul propriului punct de vedere, care susține că se poate vorbi de texte mioritice, în locul denumirii de „variante”, întrucât textul este „obiectul ce solicită hermeneutica și deschide pluralitatea lecturii” (p. 32). În același timp, Ștefania Mincu își asumă viziunea heideggeriană conform căreia „textul se constituie ca expresie finită și structurată în limbaj tocmai datorită finitudinii și morții *Dasein*-ului. El este, în acest fel, o replică a iminenței morții și a finitudinii, la teama și angosa pe care aceasta le induce în om; este, de asemenea, o opțiune și o decizie în vederea propriei morți a *Dasein*-ului” (p. 33).

Concentrică în organizarea argumentației și în reconstituirea viziunii lumii conținute în creația cea mai reprezentativă a spațiului românesc, cartea Ștefaniei Mincu, confruntată cu toată amploarea corpusului *Miorițelor*, insistă asupra ideii axiale că tocmai resemnarea sau neglijarea problematicii morții nu este conținută în textele analizate: „Amplitudinea și frecvența prezenței morții în texte nu arată deloc resemnare, dimpotrivă, problema aceasta, prima problemă ontologică, e ridicată la rang de prim punct al preocupărilor colectivității, la rangul unei activități uriașe de terapeutică și de exorcizare pe toate căile a morții [...]. Nu e vorba de resemnare în *Miorița*, ci de asimilarea lucidă a tot ceea ce moartea poartă cu sine: o *anume înțelegere, deosebit de acută, a lumii*” (p. 124).

De altfel, o seamă de hermeneutici actuale, ale căror contribuții sunt invocate în demersul Ștefaniei Mincu, firesc distincte în distanța luată unele față de altele, devin oarecum complementare în proiectul comun de a deschide textul spre o pluralitate interpretativă, validată sensibil de însăși realitatea textuală. Așa încât, tradiția clasică a structuralismului, de a considera textul ca „un ambalaj de teme și motive care circulă oarecum liber, în afara semnificativității propriu-zise... neputând explica motivația intrinsecă ... conform căreia se produc agregările, dezagregările și contaminările” (p. 13), este profitabil înlocuită cu o *restitutio* a lumii generate de imensul corpus de texte mioritice, reconstituire întemeiată pe semnul ontologic, însăși structura textului fiind considerată în primul rând o structură ontologică. În viziunea lui Heidegger semnele sunt înainte de toate mijloace care indică, trimit la ceva, putând fi construite pe semne preexistente și astfel întărind caracterul lor original. Atunci când nu se poate discerne semnificația reală a unui semn obișnuit este necesar „un al doilea semn, care abia el indică ceva, în relația cu primul” (p. 79). Se cuvine să observ, în acest context, un punct comun al perspectivei heideggeriene și cel al dezvoltării teoriei sensului pe un dublu palier, așa cum este acesta conturat în viziunea lingvisticii integraliste a reputatului Eugen Coșeriu: „În ce privește sensul se justifică și importanța specială pe care o are în lingvistica textului conexiunea intimă între teoria limbajului și cea a literaturii. Într-adevăr, planul sensului este, ca să spunem așa, *dublu semiotic*, deoarece în acest plan un semnificant și un semnificat de limbă constituie o primă serie de relații, urmată de altă serie, în care semnificatul de limbă (prin care desemnează) devine, la rândul său, 'semnificant' pentru *conținutul textului* sau 'sens'¹.

Filosofia culturii la Blaga nu ține seama de hermeneutica sensului în text, nici nu-și propune aceasta în mod firesc, fiind întemeiată pe o morfologie strict metafizică, după cum bine sesizează Ștefania Mincu, remarcând însă și nevoia postmodernității actuale de a-și asocia metafizicile, prin considerarea lor drept criterii, adică „niște încercări hermeneutice cu dreptul de constructe explicative, la fel de îndreptățite ca oricare alte produse ale spiritului omenesc” (p.18). Blaga însuși propunea această înțelegere asupra filosofiei și cunoașterii, insistând însă, prin ideea axială a sistemului său, că spiritul uman este „o zonă mai largă decât conștiința”, cuprinzând, pe lângă categoriile gnoseologice sau ale „receptivității cognitive”, și factorii abisali, „un complex de factori inconștienți”, „stilistici”, numiți și „categorii ale spontaneității”; aceștia din urmă organizează orizontul misterului și al creației, al operelor culturale, fie artistice, fie științifice, metafizice, religioase, morale sau sociopolitice². Expresiile categoriale ale factorilor stilistici sunt: orizontul spațial, orizontul temporal, accentul axiologic, sentimentul destinului, năzuința formativă. Din punctul de vedere al interpretării *Miorișei*, Ștefania Mincu încadrează în tradițional hermeneutica lui Blaga, fără a se opri amănunțit asupra ei, ci doar asupra asimilării filosofiei bliagene a culturii în concepția lui C. Noica, care repudia însemnătatea *Miorișei*, din cauza percepției ei ca un „sentiment al undulației universale, care îngheață totul” (vezi p. 10). Recunoscând faptul că filosofia bliagiană este demnă, în momentul de față, să fie privită sub alte auspicii (p. 480), autoarea hermeneuticii ontologice a *Miorișei* ar fi putut exploata, eventual nuanța, cu mai mult folos interpretarea lui Blaga, exonerând-o, poate, de chingile contextuale ale clișeului resemnării în care a fost fixată (alături de interpretarea lui Mircea Vulcănescu), de chiar autoritatea unui filosof optimist cum a fost C. Noica.

Dar acestui simțământ al destinului „propriu sufletului popular românesc” nu i se poate atribui, în viziunea lui Blaga, atributul „melancolic”³, care, cred, că a fost adesea implicit asociat cu resemnarea, fiind considerat ca un corolar al lipsei unei puteri de a reacționa la opreliști ori al forței

¹ Eugen Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, Chișinău, Editura Arc, 2000, p. 247.

² Vezi o recentă sistematizare a filosofiei bliagene, pertinentă, avizată și cu complexe asocieri, la Ioana Lipovanu, *Un menhir. În umbra minus-cunoașterii*, București, Editura Herald, 2001, p. 9-11. Conceptele de bază la care se referă exegeza și analiza aceasta sunt extrase din toată opera filosofică bliagiană, mai ales din *Trilogia culturii* (1944).

³ Vezi acest simptomatice fenomen de receptare, devenit aproape o inerție, și la Ioana Lipovanu, *op. cit.*, p. 83: „Eminescu ... pentru Blaga ... certifică și întărește, în modul cel mai profund și mai subtil totodată, coordonatele abisale ale matricei noastre stilistice: structură orizontală ondulată, melancolic sentiment al destinului, ... năzuință spre pitoresc, simț al nuanței și al discreției”.

de a se opune vicisitudinilor. Persistența viziunii reducionista a acestui sentiment românesc al destinului ca supunere fatalistă ori indiferentă este legată și de calificarea lui drept melancolie, fiind, mi se pare, chiar cauza ce poate legitima ori conduce spre mefiența înțelegere ca abandon resemnat al românului în fața morții. Blaga spune, dimpotrivă, ceva cu mult mai nuanțat, anume că „spațiul mioritic face parte integrantă din ființa” ciobanului nostru, „în care el nu va schița niciodată un gest de evadare”, comuniune generată de „singurătatea stelară a plaiului” cu care ciobanul mioritic se simte „organic solidar” și care iese la lumină ca solidaritate în acel suprem cântec „[...] în care Moartea pe plai e asimilată în tragica-i frumusețe cu extazul nunții”⁴. Nu mi se pare că este exprimat aici sentimentul tipic de melancolie, în înțelesul actual sau romantic al termenului, precum nu este o stare mai mult ori mai puțin marcată de *spleen* în antologicul poem eminescian *Peste vârfuri*, în care există tulburătorul distih *Îndulcind cu dor de moarte / Sufletu-mi nemângâiet*. Blaga vorbește, cum am mai spus, de „liniștea sacră a acestei melancolii”⁵, stare dominantă în poezia eminesciană amintită, dar, cred eu, nici sufletul românesc nu poate fi caracterizat astfel, adică drept melancolic, întrucât, spune Blaga, acesta este „călător sub zodii dulci-amare, nu se lasă copleșit nici de un fatalism feroce, dar nici nu se afirmă cu feroce încredere față de puterile naturii sau ale sorții, în care el nu vede vrăjmași definitivii. De un *fatalism pus sub surdina* de-o parte, de-o încredere *niciodată excesivă* de altă parte, sufletul acesta este ceea ce trebuie să fie un suflet, care-și simte drumul suind și coborând, și iarăși suind și iarăși coborând, ca sub îndemnul și-n ritmul unei eterne și cosmice doine, de care i se pare că ascultă orice mers” (s. n.)⁶. Nu este aici, mi se pare evident, nici o melancolie, ca un fel de nedefinită tristețe, precum dorul românesc nu începe în semnificația nostalgiei, ci este, mai curând, acea dimensiune românească a existenței, definită de filosoful Mircea Vulcănescu ca o împăcare a omului „cu sine și cu firea ... [ce-i] dau un *echilibru* și o măsură în gest, care, dacă *sunt lipsite de crîspăția tragicului*, nu sunt lipsite de nobleță” (s. n.). Se simte în acest citat, ca și în altele care relevă, în opinia Ștefaniei Mincu, lipsa ideii de *neant* la români, o anume distanțare față de o presupusă superioritate a determinantei tragicului, corelativ al dimensiunii existențiale a faptei eficiente, valori ale popoarelor *grave*, după filosoful Vulcănescu, „care au ridicat – în zădărnicia lor – istoria deasupra Cosmosului, pretinzând omului să-și asume răspunderi dumnezeiești”, pe când „românul are sentimentul, în tot ce face, că ia atitudine în veșnicie și integrarea omului în veșnicie nu o dă fapta eficientă, ci purtarea simbolică sau rituală”. M. Vulcănescu se exprimă chiar tranșant în sensul că aceste bunuri spirituale ale noastre nu sunt apte de vreo desconsiderare „și nu vedem de ce le-am schimba dacă nu plac unora și altora”⁷.

Receptarea ca melancolie, în sensul ei mai mult ori mai puțin sumbru, a sentimentului destinului în matricea stilistică românească (în defavoarea unui fel de contemplativă seninătate care incumbă sentimentului trăirii eternității), mi se pare că este afină cu simplificatoarea, reductiva înțelegere ca resemnare, ca o consimțire senină la moarte ori o indiferență liniștitoare față de moarte, care s-ar desprinde din *Miorița*. Această din urmă opinie a devenit comună în mentalitatea multor intelectuali, mai acut peiorativă în ultimele decenii, după cum pertinent arată la începutul cărții Ștefania Mincu, profunda neînțelegere față de *Miorița* fiind afirmată de unele mari spirite ale epocii noastre⁸, în exprimarea „răului de *Miorița*” la Emil Cioran sau o simptomatică inapetență la C. Noica⁹. Alături de argumentele prevalente în abordarea heideggeriană a cercetării Ștefaniei Mincu, care combat o atare mefiență prin prisma acestei perspective, se poate înscrie, în înțelegerea mea, și o explicație mai simplă, nu lipsită însă de un adevăr concentrat în orizontul mentalității de apreciere.

⁴ Lucian Blaga, *Spațiul mioritic*, în *Trilogia culturii*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1944, p. 168, 169.

⁵ *Ibidem*, p. 323.

⁶ *Ibidem*, p. 169.

⁷ Mircea Vulcănescu, *Dimensiunea românească a existenței*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1991, p. 147.

⁸ Vezi o dezbatere mai amplă pe această temă la Ștefania Mincu, *Miorița – o hermeneutică ontologică*, Editura Pontica, Constanța, 2002, p. 9 – 20.

⁹ Vezi *Ultimul interviu al lui Constantin Noica*, în „Dilema”, 13–19 august 1993, p. 14.

Cred anume că această evaluare negativă a seninătății în fața morții este o simptomatice absolutizare a mentalității individualiste de tip occidental, pentru care pierderea ori periclitarea existenței individului este cel mai mare rău, fiind percepută ca alienare, precum moartea este percepută ca zguduitoare iminentă a sfârșitului fără întoarcere. Filosoful Constantin Noica atribuie respectiva semnare mioritică, în mod cu totul falsificator, chiar interpretării date de Mircea Vulcănescu *Miorișei* în lucrarea citată mai sus, apreciată, de altfel, în cartea Ștefaniei Mincu drept prima abordare fenomenologico-ontologică a baladei reprezentative a spațiului cultural românesc. Este adevărat că Mircea Vulcănescu vorbește de un sentiment de ușurință a existenței la români, care ar veni din însuși faptul că „totdeauna românul are în fața lui nu exigențele mărunte impuse de condițiile de fapt, ci ființele stihiale, vedenia de slavă a esenței lucrurilor, care atârnă de îndurarea lui Dumnezeu, ci nu de fapta omului”¹⁰. Până aici s-ar putea desprinde, pentru felul de a fi al românului, doar o anume fatalitate¹¹ nedramatică ori molcomă, cum spune Blaga despre sentimentul destinului la români, care poate determina neatenția la împrejurări, distanțarea de faptele imediate sau, în sensul cel mai sever, din perspectiva eficienței, „scos din ale lui și neîndemnat de afară ... [românul este] relativ puțin bun de treabă”. Dar această „ușurință a existenței”, această lipsă a sentimentului gravității existenței este secundată la român de o a doua „înfrăurire” a dimensiunii existenței, anume „lipsa de teamă în fața morții” (trăsătură pusă în valoare și în interpretarea Ștefaniei Mincu), care „o completează și o compensează etic” pe prima, mai mult, subliniază filosoful analist, o „răscumpără”. Nu rezultă de aici un fel de inapetență metafizică a românului, pe care Mircea Vulcănescu ar vedea-o ca un defect, cum receptează Ștefania Mincu (p. 19).

Temeiurile înțelegerii eronate a acestei interpretări ca semnare ce „înseamnă foarte puțin”, cum expediază problema C. Noica în interviul citat anterior, ca o consimțire la moarte, ar putea veni, cred, numai dinspre implicita situație în perspectiva „spaimei de neființă”, care domină, spune Mircea Vulcănescu, mai ales mentalitatea popoarelor nordice, cele „care trăiesc cu intensitate dramatică grija morții ca isprăvit absolut, spaima în fața neantului, a nimicirii”¹². Autoritatea culturală a unor poziții filosofice ca cea a lui Kierkegaard și a lui Heidegger, ca un celebru continuator al primului și filosof existențialist contemporan cu Blaga, dar și întemeietor al ontologiei fundamentale (sistemizare pe care filosoful Blaga se spune azi că n-ar fi înțeles-o – p. 480), îl face, paradoxal poate, pe C. Noica să resimțea interpretarea lui Vulcănescu ca o supunere fără împotrivire la o adversitate extremă, ca o fugă, o diversiune în fața iminenței morții, ca liniștire, ca o cufundare în acel *Se heideggerian*, care este distanțarea, abstractizarea, depersonalizarea ființei-pentru-moarte. Lipsa de teamă în fața morții este astfel adaptată la lipsa caracteristicii tragice a ființei la români, caracteristica spaimei de neființă este cea din care „unii gânditori contemporani”, notează M. Vulcănescu, au extras rădăcina esențial tragică a condiției umane. Altfel spus, formula absolută, acea specificitate a existenței umane în mijlocul lumii este centrată, în gândirea heideggeriană, după expresia lui L. Blaga, „la substanța ei lirică de ultimă expresie”, care ar fi „îngrijorarea”. Astfel, angoasa în fața morții definește înțelegerea lumii, faptul de a fi în lume¹³, cu toate că „ea nu e deloc o tonalitate emotivă de «depresie» [...] la îndemâna individului; deoarece e situație emotivă fundamentală a *Dasein*-ului, ea constituie apertura *Dasein*-ului către existența sa ca a fi-aruncat pentru propriu-i sfârșit”, precizează Heidegger (p. 114–115).

¹⁰ Mircea Vulcănescu, *op. cit.*, p. 147.

¹¹ Este vorba mai curând de abandonarea în „fie ce-o fi”, „ce-o da Dumnezeu”. Mircea Vulcănescu, vorbind despre dimensiunea românească a existenței, face o întreagă filosofie a lui „o fi”, ca o concepție românească despre lume (conferința a fost publicată în „Izvoare de filosofie”, 1943).

¹² Mircea Vulcănescu, *op. cit.*, p. 148.

¹³ „Dar pentru Heidegger teama și angoasa nu sunt simple stări existențiale ale omului modern, ci sunt *dintotdeauna*, iar înțelegerea și decizia ce derivă din angoasa fundamentală în fața morții duc la un act hermeneutic esențial. [...] Dacă [...] se analizează teama și angoasa, nu este pentru a face existențialism, ci pentru a se releva o legătură cu realul, mai originară, așa zicând, decât raportul subiect-obiect” (p. 26).

S-ar putea ca filosoful Blaga să nu-l fi înțeles pe Heidegger, în calitatea sa de întemeietor al ontologiei fundamentale, tocmai pentru că absolutizarea spaimei nu concordă cu simțirea românească, ce nu este marcată de aura tragică a sfârșitului existenței individuale, iar neîngrijorarea vine din străfundul credinței că moartea nu este decât o trecere în alt mod de existență. Aceasta însă, cred, nu înseamnă resemnare în fața morții, decât dacă este pusă sub cupola morții ca sfârșit absolut al existenței. Mai bine zis, numai în cazul când se împărtășește spaima de moarte ca un sfârșit fără întoarcere se poate vorbi de resemnare în fața morții, dar până azi, în riturile de înmormântare se practică, în unele zone folclorice românești¹⁴, vechi ceremonii care se îngrijesc de cele câteva întoarceri ale sufletului plecat, reveniri care ar preceda, chiar, finala adăpostire în nemurirea veșnică, cum este ea înțeleasă de creștinism. Ceea ce înseamnă că în credințele românești a supraviețuit vechea înțelegere a ciclicității existenței.

În viziunea Ștefaniei Mincu, relevantă și prin analiza concretului textual al vastului corpus de variante ale baladei (deși demersul analitic aplicat este oarecum subsumat celui teoretic și din această pricină pare a nu fi în prim plan), metafora morții-nuntă nu este numai o eufemizare a morții, o „seninătate cosmică” sau o „integrare în sânul naturii”, cum exegeza o receptează îndeobște, ci o ascundere a secretului morții în aparența expresiei, încât cu cât eufemizarea este mai mare, „cu atât conștiința ireparabilului morții este mai mare” (p. 125–128). Contribuția esențială a acestui demers, concentrat și asiduu în ideile heideggeriene promovate, ajunge să combată așa-numita resemnare românească sau indiferența față de moarte prin demonstrarea faptului că moartea mioritică este „o ridicare a evenimentului la proporții decisive, cosmice, de conștiință”, „o punere înaintea a problemei, ca pe un uriaș mister nerezolvat”. Contribuția aparte a mioriticului la cultura lumii și originalitatea lui constă deci, spune hermeneutica ontologică a Ștefaniei Mincu, în curajul strict individual al conștiinței care stă „față-n față” cu moartea, „în toată iminența sa de nedepășit”.

Interesantă ne poate apărea, din punctul de vedere al accentelor de semnificație, dinamica în timp a exegezei mioritice, cu periodice reveniri la pesimism dar și la afirmarea unei pozitivități a valorilor vieții. De pildă, în contextul anilor '60-'70, esteticianul Liviu Rusu¹⁵ purta o „dispută animată”, căutând să demonstreze valabilitatea tezei vechi că *Miorița* „exprimă resemnarea” și nu o atitudine „activă, dinamică”. Adversarii domnului Liviu Rusu sunt, cum însuși precizează, autori cu pondere, începând cu D. Caracostea, care afirma, în 1941, în discursul de recepție la Academia Română, că în balada reprezentativă pentru cultura populară românească se exprimă „o stare socială de completă adaptare la muncă și un sentiment clasic de afirmare”¹⁶. Ideea aceasta mai era susținută și adoptată și de C. Brăiloiu și C. I. Gulian, fiind prezentă și în introducerea la antologia de balade din 1960, apărută la E.S.P.L.A., precum și în primul volum al *Istoriei literaturii române*, editată de Academie în 1964, ca și la Adrian Fochi, în „monumentala și deosebit de prețioasă monografie a *Mioriței*”, apărută tot în 1964. Și exemplele ar putea continua în același sens al controverselor, susținute, uneori, cu prea înflăcărată patimă.

Petru Comarnescu comentează, de pildă, broșura publicată la Geneva în 1946, *Sur une ballade roumaine – La Mioritza*, de eruditul muzicolog și folclorist Constantin Brăiloiu. În esență, lucrarea combate, cu vădită ironie, sensurile baladei desprinse din teoria „spațiului mioritic” și exclude orice credință a românului în moarte, bazându-se, în principal, pe argumentul, de natură rituală, al practicilor obișnuite la români de a completa prin acte vitalizatoare viețile celor morți de timpuriu. Astfel de argumente se găsesc din plin și în cartea Ștefaniei Mincu, dar prin invocarea acestora nu se exprimă repudierea celebrului final al baladei, care după C. Brăiloiu ar fi un adaos sudat ulterior. Petru Comarnescu nuanțează cu dreptate însă că nunta după moarte, ca și bradul așezat pe mormântul tânărului necăsătorit, urmărește „aceeași compensație magică a vieții”¹⁷. C. Brăiloiu susține că

¹⁴ Români de pe Valea Timocului au astfel de practici și azi, cum s-a văzut într-o emisiune la TVR-1, în februarie 2003.

¹⁵ Vezi Liviu Rusu, *Răspuns lui Ovidiu Papadima*, în idem, *De la Eminescu la Lucian Blaga*, București, Cartea Românească, 1981, p. 130-132.

¹⁶ Vezi „Revista Fundațiilor Regale”, 1 iunie 1941, p. 615, 616.

¹⁷ Petru Comarnescu, *Kalokagathon*, București, Editura Eminescu, 1985, p. 316.

strofele finale „nu exprimă nici voluptatea renunțării, nici adorarea morții, ci contrariul lor..., deoarece astfel perpetuează memoria gesturilor originare de apărare a vieții”. Comentariul lui Petru Comarnescu se păstrează între așa-numitele excese ale lui Blaga și ironia lui Brăiloiu, recunoscând întemeierea argumentărilor din broșura geneveză și adaugă, cu acuitate, că păstorii noștri „nu adoră moartea în sine, fiind legați de viață și concepând chiar lumea de dincolo tot ca un fel de viață. Concluzia d-lui Brăiloiu confirmă sensul vitalist și energetic al popoarelor naturii, dar tocmai de asta este necesară o nouă filosofare, mai justă, asupra *Mioriței*”.

Dar dacă a nu te zbate dramatic în fața morții este înțeles ca un extract de resemnare, ca acceptare senină a unui rău desăvârșit, aceasta poate fi numai o reducere simplificatoare a rădăcinilor mentalității românești, în care moartea nu este resimțită în acești parametri. M. Vulcănescu justifică limpede de ce mentalității românești nu i se potrivește intensitatea dramatică a griji morții „ca isprăvit absolut”: „Ceea ce-l preocupă [pe ciobanul din *Miorița*] în clipa când află că i s-a pus gând rău nu e teama de nimicire. În lumea de dincolo, continuă să se desfășoare, pentru el, lucrurile de aici. «Posesiunea existenței» nu încetează pentru el prin moarte. [...] «Spaima de neființă» nu-l determină să ia nici măsurile elementare de prudență sau de pază. Ceea ce-l preocupă este numai împlinirea unei anumite ordini, a unui anumit ritual, care să-i asigure mai departe legătura cu cele de aici, o dată ce va fi trecut vămile”¹⁸ (s. n.). Nu reiese deloc din acest context că atitudinea existențială a românului este văzută oarecum ca un defect, din cauza lipsei ideii de neant sau nimicire, respectiv faptul că analistul s-ar referi la *inapetența metafizică a românului*, desconsiderând-o, și nu se justifică prin sau din sensul demersului din care este extrapolat, cum, iarăși, dinspre adoptarea, de această dată tranșantă, a perspectivei heideggeriene, spune Ștefania Mincu (p. 19). Dimpotrivă, chiar mărturisind că aspectele caracterizante ale orientării fundamentale a afirmațiilor românești despre existență au fost „înfățișate fugar și cu insuficientă ordine și dibăcie”, analitica fenomenologic-ontologică vulcănesciană este foarte precisă și bine argumentată în capitolele ce premerg paginilor referitoare la *Miorița*. În capitolul IV, cu titlul *Urmările*, așezat firesc după capitolul III, *Firea ființei*, sunt detaliate consecințe care derivă, toate, din sensul special al negației românești. M. Vulcănescu este tranșant în afirmarea nepotrivirii mentalității românești cu „caracteristica tragică a ființei”, pe când cartea Ștefaniei Mincu este axată pe constatarea că în *Miorița* „nu avem liniștirea, ci angoasa trecută prin filtrul responsabilității și griji, o acutumare cu ea și o familiaritate cu ea în vederea valorizării la maximum a existenței ca grijă... Chiar *Se-ul* lumii mioritice e constituit dintr-o grijă permanentă față de problema morții” (p. 119-120). Astfel, se desprinde, în opinia mea, o observație profundă care trebuie subliniată cu prioritate, valabilă și dincolo de calea heideggeriană a demersului, anume aceea că „nu e vorba de resemnare în *Miorița*, ci de asimilarea lucidă a tot ceea ce moartea poartă cu sine: o anume înțelegere, deosebit de acută, a lumii” (p. 124).

Totodată, se cere apreciată la cuvenita valoare științifică atitudinea nuanțată și permisivă a Ștefaniei Mincu, care precizează cu pertință: „Situai într-o vădită postmodernitate, credem că este bine să se sporească simțitor coeficientul de relativitate al oricărei metodologii și al oricărei grile de lectură, ce trebuie permanent pusă la probă în concretul textual”. Hermeneutica ontologică propusă „înduce din pornire conștiința că fenomenul abordat nu ne stă în față pentru a fi epuizat sub raportul sensului, ci pentru a fi redeschis în actualitate și eventual reutilizat pentru construirea unui *model ontologic* cât mai apropiat de exigențele acestei actualități” (p. 17).

RODICA MARIAN

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară

„Sextil Pușcariu”

Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

EMIL VRABIE, *An English-Aromanian (Macedo-Romanian) Dictionary with two introductory sketches on Aromanian.*
With a Foreword by Donald L. Dyer, University of Mississippi, 2000, 748 p. [28 x 20 cm]

Publicată ca număr special (*Special Issue*) în seria „Monografii romanece” (*Romance Monographs*), recenta lucrare a profesorului Emil Vrabie are următoarele subdiviziuni: *Acknowledgments* (p. 3), cuprinzând mulțumiri nominale pentru concursul primit de la vorbitori nativi ai englezei și aromânei și de la alte persoane pe care le-a consultat; *Prefață* (p. 5–6); *Tabla de materii* (p. 9–11); *Lista abrevierilor* (p. 12); *Lista simbolurilor* (p. 13); *Lista lucrărilor citate* [cu 81 de titluri] (p. 13–20). Urmează patru secțiuni: *I. Introducere* (p. 21–36); *II. Schiță fonomorfologică* (p. 37–70); *III. Privire de ansamblu asupra vocabularului aromânei* (p. 71–90); *Indice de materii* (p. 91–97) și *IV.* (cea mai mare secțiune a cărții, p. 99–747); *Dicționar englez-aromân* (648 de pagini cu 38 de rânduri pe pagină). Pe coperta interioară se menționează că tipărirea lucrării a fost subvenționată de Societatea Fărșerotul, cea mai numeroasă asociație a aromânilor din America.

Secțiunea I constă din următoarele paragrafe: § 1. *Aromânii, populația și limba*; § 2 a. *Aromâna ca entitate lingvistică romanică*; § 2 b. *Meglenoromâna și istroromâna*; § 3. *Numărul aromânilor astăzi*; § 4. *Bilingvismul și trilingvismul aromânilor*; § 5. *Principalele lucrări în engleză despre aromâni*; § 6. *Scopul și orientarea cărții* (care, așa cum atrage atenția autorul, nu este o lucrare prescriptivă, ci doar una informativă și orientativă); § 7. *Scriere și pronunțare* (paragraf important, elaborat judicios și cu acribie); § 8. *Numele de localități menționate în dicționar* (108 denumiri de sate și târguri din Grecia, Albania, Republica Macedonia și Bulgaria); § 9. *Mostră de aromână din sud și din nord* (cu traducere în română standard și în engleză).

Secțiunea a II-a are două părți: *A. Fonologia*, care se încheie cu un foarte util comentariu comparativ-istoric (p. 37–43), și *B. Morfologia* (p. 43–70). Ambele subdiviziuni se bazează pe descrierile publicate de Th. Capidan, Matilda Caragiu Marioțeanu și N. Saramandu, pe studierea de texte aromânești publicate în România, ilustrate frecvent cu exemple identificate și selectate mai ales din basmele publicate de Pericle Papahagi.

Secțiunea a III-a, mai îndeaproape legată de caracterul general lexicografic al lucrării, constă din paragrafe cu următoarele titluri: *Originile vocabularului aromân* (p. 71–72); *Preponderența vocabularului moștenit din latină* (p. 72–74); *O clasificare a cuvintelor moștenite din latină* (p. 74–77); *Cuvinte din substratul balcanic* (p. 77–80); *Cuvinte de origine slavă* (p. 80–82); *Cuvinte de origine greacă* (p. 82–83); *Cuvinte de origine turcă* (83–84). Urmează *Formarea cuvintelor în aromână*, cu liste de prefixe și sufixe ilustrate atent și sugestiv (p. 84–90). După două scurte paragrafe despre terminologii și despre cuvintele afective (p. 89–90), secțiunea se încheie cu următoarea concisă concluzie: „Evoluția viitoare a vocabularului aromân nu se poate prevedea mai mult decât destinul însuși al acestui idiom: va continua să se stingă încetul cu încetul și va fi în cele din urmă abandonat cu totul sau va reînvia prin eforturile unora dintre suporterii săi din zilele noastre? Dar indiferent de succesul sau eșecul acestora, aromâna constituie și va rămâne pentru mulți ani de acum încolo un domeniu important de studiu pentru specialiștii în romanistică, în balcanistică și în lingvistica românească” (§ 60, p. 90). Urmează apoi un indice de materii (p. 91–97).

Secțiunea a IV-a, dicționarul propriu-zis, cuprinde atât cuvintele și expresiile înregistrate și definite de *Dicționarul dialectului aromân* al lui Tache Papahagi, cât și un număr important de cuvinte și expresii din alte surse. E. Vrabie desparte cu consecvență termenii provenind din *DDA* de cei introduși din alte surse sau culeși personal de la vorbitori nativi din Balcani. Simbolul || atrage atenția cititorului asupra acestor două categorii de informații. Sunt puse la contribuție texte originale ale unor aromâni născuți și crescuți la sud de Balcani (ca Dina Cuvata sau Vanghea Mihaș Sterghiu) și lucrări mai noi ale unor lingviști (ca volumul I al lucrării *DIARO* de Matilda Caragiu Marioțeanu, pe care Tache Papahagi nu a apucat să le vadă.

La stabilirea inventarului autorul a folosit contribuțiile a numeroși cercetători. Amintim aici, în afară de autorii citați mai sus, dintre români, pe Gr. Brâncuș, Th. Capidan, I. Coteanu, I. Gheție, I. Mării, H. Mihăescu, G. Mihăilă, P. Neiescu, I. I. Rusu, M. Sala, N. Saramandu, Elena Scărlătoiu. Din păcate, probabil nefiindu-i accesibile unele lucrări, autorul dicționarului folosește numai două dintre numeroasele contribuții ale lui Th. Capidan (*Aromânii și Fărșeroșii*).

Din lista lucrărilor importante privitoare la aromâni lipsește *Liturghier aromănesc* de Matilda Caragiu Marioțeanu. Sunt cuprinse în lista lucrărilor folosite unele în care nu se află date referitoare la aromâni. Astfel, e menționată lucrarea a lui A. Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, deosebit de valoroasă pentru studiul dialectului istroromân, dar lipsesc *Atlasul lingvistic român I*, vol. I, II; *Atlasul lingvistic român II*, vol. I și *Atlasul lingvistic român II, Suplement*. A fost folosit însă *Atlasul lingvistic român, serie nouă* (dar numai vol. I-VI). N. Saramandu este citat cu *Cercetări asupra graiului aromânilor din Dobrogea*, cu capitolul referitor la aromâni din *Tratat de dialectologie românească* și cu 3 articole publicate în diferite reviste, în timp ce numeroasele articole ale Matildei Caragiu Marioțeanu și ale noastre, referitoare la aromâni, nu au fost utilizate.

Am avut satisfacția de a constata că autorul a folosit și *Atlasul dialectului aromân*, publicat de noi în 1997 la Editura Academiei, la articole ca **BADGER** (viezure), **COMB** (pieptene), **FOREST** (pădure), **HEART** (inimă) etc. Dacă autorul ar fi avut la îndemână lucrarea noastră înainte de a se apropia de încheierea redactării, ar fi putut să-și îmbogățească lista de cuvinte-titlu, de sinonime și localizările. Astfel, la cuvântul **STALL** (for animals) 'grajd', E. Vrabie dă corespondentele aromânești *cumás, stâlă, stisidhă, tisidă, (a)stasidă*, dar nu menționează forme ca *grajd* (notat de noi în aproape toate localitățile anchetate), *ahuri, hauri, patós, plémiță, călivă ti prāvđ* (toate menționate pe h. 208, ultimul, și pe planșa XIII). La cuvântul **SAUERKRAUT** (varză acră) autorul dicționarului dă forma *vérduz di moäre*, fără a menționa pe **MOARE** (foarte răspândit) sau pe *gércu*, notate pe h. 210. De altfel, sensul de *varză acră* pentru **MOARE** reiese și din h. 211, unde pentru **MOARE DE VARZĂ** s-a răspuns cu *çamă (zamă) di MOARE*. (Formele cu majuscule au fost literarizate de noi pentru a simplifica transcrierea.) La cuvântul **POCKETNIFE** (briceag) lipsesc formele *cistúr, cistură*, notate pe harta 58, în punctele 4 și 10. De asemenea, la cuvântul **RARE** (rar), se dau corespondentele *rar și aricu*, lipsind forma *spân*, redată în notele hărții 40, în punctul 6, cu referire la pădure sau la porumb, sau *nendés*, din punctul 1.

Localizarea multor termeni aromânești din dicționarul analizat s-a făcut pe baza datelor din atlasele lingvistice românești (punctele cartografice aromânești), din anchetele făcute în Dobrogea de Nicolae Saramandu și, în cea mai mare parte, din volumele și materialele atlasului lingvistic aromân publicat de Wolfgang Dahmen și asociații săi. Asemenea localizări se întâlnesc în dicționar la tot pasul, ca, de exemplu, sub cuvintele-titlu **BIRD** (pasăre), **BITCH** (câțea), **BLACKSMITH** (fierar), **BUGBEAR** (sperietoare), găsind forme sau sensuri nementionate în DDA. Când consideră necesar, autorul însoțește echivalentul aromănesc prin care traduce cuvântul-titlu englez de traducerea literară, pentru a explica sau a atrage atenția cititorului asupra figurii de stil din echivalentul aparent ilogic. Un exemplu dintre multe altele este **ABUNDANTLY adv.** di primansusi; cu mnăta, iar când e vorba de transpirație, arău.

Reproducem mai jos, cu titlu ilustrativ, câteva cuvinte din dicționar.

ABDOMEN s. pântic, pântică, pânticúse; plăsture, prăsture; tâmpiniciu; străbășină, străbișină; fulină, schimbé || **ALIA 179:** băric; pândică, pëndică, pîndică, pînducă.

Evident că *băric* nu este altceva decât *buric*, el neavând ce căuta nici în atlasul lui Dahmen și Kramer, și nici la acest articol din dicționar, ci la **NAVEL** (buric), unde este menționat, putându-se da acolo și indicația: || **ALIA 179.** Aceasta este una dintre numeroasele „perle” din atlasul amintit, asupra căreia noi am atras atenția, dând numeroase exemple de acest fel, oprindu-ne chiar și asupra cuvântului **BURIC**, notat în 6 localități pentru **BURTĂ (PÂNTECE)** ca unic răspuns, și în altă localitate, notat *burik*, alături de *pîndică* (vezi articolul nostru *Câteva probleme privind studiul graiurilor și al dialectelor românești*, în „Dacoromania” II, 1996-1997, nr. 1-2, p. 137-151).

BARBEL s. iht. bărbúne, mreănă, breănă.

BETWIXT AND BETWEEN adj., adv. ceat-pat; ne úda ne uscăta, (*lit.* neither wet, nor dry).

CAPABLE *adj.* ácsu → **ABLE**.

DILUTE *vb.* apátuséscu.

IDIOT *adj.* locă *invar.* → **STUPID**

TURN *vb.* (to rotate) nvártéscu, arucutéscu; (to twist) şuț or şuțáscu; (to wrench) cluzunéscu; (to twist, to luxate) strângulséscu; (to reverse, to move around) tórmu, *F:* tórru; (to upset, to disorder, to disarrange) mintéscu; (to disperse) aráiéscu; (to become, to transform) adár, fac, prifác; (of a road) acáț, apúc; (of time, age) úmplu, nclfid, cálcu tu (followed by a numeral); **He just was ~ing tewnty-one** nclideá tamán úspráyinghiț'i di añ; **Next spring the boy will ~ nineteen.** Prumuveára ficiórlu va cálcá to ȳinghiț || **HRISU 28:** u turrá capu cáță munț, 'turned his head toward the mountains'.

Când sinonimele aromânești pentru un cuvânt oarecare din engleză sunt prea multe, ceea ce se întâmplă mai ales în cazul termenilor marcați afectiv, dicționarul alege termenul sau termenii cei mai frecvenți sau de mai largă răspândire și îi plasează în fruntea listei alfabetice a celorlalți. Astfel, E.Vrabie a identificat în aromână 63 de termeni echivalenți semantic cu eng. **STUPID** 'prost'. Cei mai frecvenți sunt *glar* și *hut*. Ceilalți 61 de termeni sunt enumerați în același articol, alfabetice. Alte cazuri se dau în § 59 (p. 90).

Se înțelege de la sine că meritul de departe cel mai important al acestui dicționar constă în faptul că oferă cititorului interesat o cheie imediată și comodă la vocabularul aromân, o cheie lexicologică, pentru că una semasiologică există deja, prin DDA. Cum bine scrie E. Vrabie, cu DA în mână, cititorul nenativ al aromânei poate afla ușor că arom. *hoarâ* este echivalentul semantic al termenului dacoromân *sat* și al termenului francez *village*. Dar, continuă autorul, dacă ceea ce vrem să aflăm nu este sensul cuvântului *hoarâ*, ci termenul aromânesc pentru 'sat' sau pentru fr. *village*, valorosul DDA nu ne poate fi de folos. Frustrarea cititorului nenativ este cu atât mai mare cu cât DDA constă dintr-un număr mare de pagini (1437), ceea ce face căutarea prin încercări o soluție neproductivă (p. 25–26). Prezentul dicționar al lui E. Vrabie este, înainte de toate, o cheie de intrare în vocabularul aromânei și, am spune, o cheie indispensabilă. În aceeași situație ne aflăm și cu celelalte dialecte ale limbii române. Acest gol va fi umplut în curând prin publicarea de către noi a *Dicționarului dialectului istroromân*, care va avea două părți, prima pornind de la dialectul istroromân spre limba română literară, a doua, prin inversarea celei dintâi, pornind de la dialect spre limba literară. Rămâne ca o sarcină pentru generațiile ce vor urma inversarea *Dicționarului meglenoromân* al lui Th. Capidan și reluarea redactării într-o formă nouă a dicționarului amintit, pe baza unor noi cercetări.

Rezultat al unei munci îndelungate și dificile, recentul dicționar englez-aromân al lui Emil Vrabie constituie o contribuție de seamă la lingvistica românească și balcanică. El umple un gol resimțit de mult în lexicografia dialectală a limbii române și în lexicografia bilingvă balcanică. Fiind redactată integral într-o limbă de mare circulație, lucrarea (atât cele două studii introductive care preced dicționarul, cât și dicționarul propriu-zis) va aduce de-a lungul timpului servicii nu numai publicului studios din România, ci și cercetătorilor din alte părți interesați de aromână, de dacoromână și de limbile și cultura celorlalte popoare din sud-estul Europei.

Trebuie subliniat faptul că, în redarea formelor din dialectul aromân, autorul folosește ortografia românească oficială, acum când un grup de aromâni caută cu tot dinadinsul să se îndepărteze și prin scris de limba română. Unii, care au trăit și s-au realizat intelectual în România, susțin cu vehemență că aromâna este o limbă diferită de română, formată din limbile latină și greacă. Ca să distanțeze și prin scris cele două idiomuri, exponenți ai acestei idei, cu totul străini de filologie, au creat un alfabet artificial, care nu ține seama de sistemele de transcriere folosite în trecut de înșiși scriitorii și poeții aromâni. Alte interese decât cele științifice, care nu fac cinste susținătorilor acestei idei, stau la baza demersurilor de acest fel. Dar despre aceste lucruri vom vorbi cu altă ocazie.

PETRU NEIESCU

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară

„Sextil Pușcariu”

Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

AUGUST KOVAČEC, *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)* (Dicționar istroromân-croat (cu gramatică și texte)), Pula, 1998, 378 p.

După *Descrierea istroromânei actuale*, București, 1971, urmată de capitolul *Istroromâna* din *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, 1984, p. 550–598, și numeroase studii și articole privitoare la istroromâni, publicate în diverse reviste de specialitate croate sau străine, A. Kovačec readuce în actualitate dialectul istroromân prin noua sa lucrare *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)*.

Lucrarea, însumând 378 de pagini, a fost publicată în Biblioteca VERBA MORITURA I, colecție al cărui redactor responsabil este prof. dr. Goran Filipi, fiind studiată în manuscris și recomandată de doi cunoscători ai dialectului istroromân, acad. Vojmir Vinja, de la Universitatea din Zagreb, și prof. dr. Goran Filipi, decanul Facultății de Filozofie din Pula a Universității din Rijeka.

Dorim să spunem, din capul locului, că A. Kovačec este unul dintre cei mai buni specialiști în dialectul istroromân, fapt dovedit prin toate lucrările sale. Elev al romanistului de prestigiu, acad. Vojmir Vinja, cel care, printre altele, a adus numeroase completări la *Dicționarul etimologic al limbilor romanice* al lui Meyer-Lübke, tânărul asistent A. Kovačec a fost îndrumat spre studiul dialectului istroromân de către maestrul său și ajutat să facă acest lucru temeinic. Una dintre condițiile esențiale ale reușitei era cunoașterea limbii române (alături de limbile cu care istroromâna a fost în contact, mai ales croata și italiana.). Pentru a i se ușura învățarea limbii române A. Kovačec a fost trimis ca lector de limbă croată la Universitatea din București, în anii școlari 1960–1962. În această perioadă el a fost ajutat să se inițieze în dialectologia românească, la Centrul de Cercetări Fonetice și Dialectale din București. Despre perioada în care a lucrat la acest institut, A. Kovačec spune următoarele: „Este pentru mine o plăcută datorie să adresez mulțumiri conducerii Institutului care mi-a pus la dispoziție mijloacele tehnice necesare, precum și specialiștilor de la Institut – în mod deosebit domnilor Andrei Avram, Marius Sala și Valeriu Șuteu – care, în orice moment, au avut amabilitatea să-i dea sprijin unui începător în dialectologia românească” (p. 377).

Lucrarea de care ne ocupăm are trei secțiuni mari: *Dicționar* (p. 17–230), *Gramatică* (p. 231–316), *Texte* (p. 317–375), precedate de un *Cuvânt înainte* (p. 7–15, în care se descrie conținutul dicționarului, cu indicații privind folosirea lui), *Bibliografia* (p. 369–373) și un rezumat în limba română, intitulat *Glosar istroromân-croat (cu gramatică și texte)* (p. 377–378).

Gramatica are următoarele capitole mari :

– *Indicații sociolingvistice privitoare la istroromână și la vorbitorii ei* (cu următoarele subcapitole: *Răspândirea și numărul vorbitorilor, Idiom fără instituții oficiale, Bilingvismul, Numele așezărilor și graiul locuitorilor lor, Originea istroromânilor și a istroromânei, Românii din Krk și istroromâni*),

– *Fonologia (vocale, consoane)*,

– *Morfologia (substantivul, adjectivul, articolul, adjective și pronume determinative, verbul, adverbul, prepoziția, conjuncția)*,

– *Particularități sintactice*,

– *Lexic (Deosebiri lexicale dintre graiul din Jaiān și cel din sud, Unele caracteristici ale graiurilor istroromâne în comparație cu alte graiuri ale limbii române)*.

Capitolul *Texte* conține 16 piese (trei din Sušnievița, două din Costârcean, câte unul din Nosola, Sucedru și Gradine și cinci din Jaiān). Textele propriu-zise sunt precedate de o scurtă explicație privind felul în care a fost simplificată transcrierea, de lista localităților din care au fost culese, cu indicarea numelui și a datei nașterii pentru fiecare informator. La începutul fiecărui text se dă un pasaj transcris fonetic, în sistemul impresionist al ALR, după care urmează textul redat într-o transcriere simplificată, fonologică, menținându-se, în afară de ceea ce este distinctiv, și „unele variante caracteristice care păstrează «culoarea locală» a pronunțării” (p. 377). Acest procedeu l-am folosit, împreună cu E. Petrovici, în CL, IX, 1964, nr. 2, p. 208 și urm.

În general, accentul nu a fost notat pe cuvintele monosilabice, cu puține excepții, ca: *oi* (p. 29), *noi* (p. 346), *ó, óh* (p. 346), *stó* (p. 348), *că, răm* (p. 349). Forma neaccentuată *om* e notată în titlul articolului fără accent, dar de fiecare dată, în cele șapte exemple din cadrul articolului, e notată cu accent (p. 137). În schimb, accentul nu a fost notat pe cuvântul *ali* atât în *Dicționar* cât și, de 37 de ori, în texte. El putea fi notat *áli* sau putea să se explice că acest cuvânt poartă accentul pe *a*, fără a fi labializat. Se mai găsesc și aite scăpări, inerente unor astfel de lucrări. Deși pe cuvântul *iúva, iúve* accentul e notat atât în titlul articolului cât și în opt dintre cele nouă exemple, într-unul nu e notat, la fel ca în textul XII (p. 348, rândul 3 de jos), dar notat, de la același vorbitor, în textul XI (p. 346, ultimul rând). Acestea nu sunt considerate de noi greșeli, ci simple scăpări de notare sau, mai degrabă, scăpări la culegerea computerizată. În aceeași categorie menționăm *de-lăcu și âțele*, în loc de *de-l'ăcu și âțele* 'dă-i acul și ața' (p. 26, s. v. *âțe*). Mai amintim câteva astfel de scăpări: *bacalâin*, în loc de *bacalâiu* 'morunul', în exemplul [*mul'ăra*] *l-av abatút ca si când bacalâin* '[femeia] l-a bătut de parcă [era] morun' (p. 35, s. v. *bacalâ*). Că e o greșeală de culegere o dovedește același citat folosit corect la p. 20 (s. v. *abate*). În exemplul *mâne, t-ai nuste căro se marânke* 'mană, aceea e ceva ce se mănâncă' (p. 112, s. v. *mâne*), *t-ai* trebuie înlocuit cu *ta-i*. Pe aceeași pagină (s. v. *măre*) se dă exemplul *măr munț*, tradus în croată prin *velika svadba* 'nuntă mare'; *munț* trebuie înlocuit prin *nunț*. *Nunț* e un *plurale tantum* și are sensul 'nuntă' (cf. CL, IX, 1964, nr. 2, p. 198-199), cuvânt atestat și glosat corect de A. Kovačec (p. 130).

La prepoziția *na*, alături de exemplele corect folosite, apare cuvântul *naópac*, care nu are ce căuta acolo. El nu are nimic comun cu prepoziția amintită, ci este un cuvânt împrumutat din croată (*naopako* 'invers, contrar, pe dos, anapoda'), cuvânt ce se află ca titlu de articol (p. 124).

Se mai observă și câteva trimiteri la cuvinte inexistente. Astfel, de la *află*, se trimite la *flă*. De altfel, forma *flă* e tratată în titlul articolului *află*, cu indicația că ea se folosește în satele din sud. În acest caz trebuia să se dea forma *flă* la locul său alfabetic, cu trimitere la *află*, fără a se mai trimite de la *află* la *flă*.

De la *ânc, âncă* se trimite la *ânța*, care nu există nici în *Dicționar*, nici în textele publicate de A. Kovačec. Cu același sens, autorul înregistrează alte două articole *âncă, ânce* și *ânș, ânța*, cu trimiteri încruciate corecte. Forma *ânța* există în istroromână și a fost atestată de Sextil Pușcariu în textele 7/33 și 28/10 din vol. I al monografiei sale *Studii istroromâne*.

La verbul *ară* (p. 23) e dat exemplul *niva arâte* 'loc, ogor arat'. Nu credem că ar fi fost greșit dacă autorul ar fi dat în dicționarul său și adjectivul *arât*.

La verbul *căre, čere, țere* se dă și forma de participiu trecut *čerșit*, ilustrată prin trei exemple: *čerșit-a și čerșit rént'e* 'a căutat și a căutat mai departe', *se aț că čerșit aț ânc aflât* 'dacă aia ai căutat, ai aflat aici', *je t-av čerșit ân sâmân* 'el te-a căutat în iarmaroc', dar la pagina următoare apare un articol care redă verbul tranzitiv *čerși, čersi*, 'a căuta', cu exemplul: *pre tot am čerșit călu ali nu l-am aflât* 'peste tot am căutat calul dar nu l-am aflat'. Urmează imediat articolul *čerșit, čerșit*, cu indicația că reprezintă participiul trecut al verbelor *căre (čere, țere) și čerși*. Pe bună dreptate autorul arată astfel că există două verbe *căre (čere)* și *čerși*.

Numărul articolelor din *Dicționar* trece de 3 300 și se referă numai la cuvintele atestate în textele culese de autor. Numărul real al articolelor este însă mai mic, dacă avem în vedere că unele variante sunt definite fiecare la locul său alfabetic: *asă* (p. 24), cu trimitere la *să, așă, șă, și așă* (p. 25), cu trimitere numai la *să și șă*. Există, de asemenea, articolele diferite *să* (p. 170) și *șă* (p. 188), definite fiecare, având și trimiteri încruciate. Tot astfel avem forma *scúle* (p. 173) 'gaură', cu indicația că circulă în Sușnievița, și cu trimitere la *șcúle* (p. 189). Alături de forma din titlu, care are indicația că circulă în satele din sud și la Jeiän, e dată și varianta *scule* de la Sușnievița, definită, ca și în primul caz, prin *rupa* 'gaură'. Aceeași situație se găsește și în cazul adjectivului (*scur*), *scurc, scuro* (p. 174), cu indicația că la Sușnievița se rosteste și *șcur, -e, -o* 'întunecat, obscur', și că el se folosește și substantivat, cu înțelesul de întuneric. Cuvântul, considerat adverb, e tratat și la litera *Ș*: *șcuro* (p. 189), ilustrat de exemplul *je șcuro ca și corbu* 'e întunecos ca și corbul'. Credem că, în acest caz, *mračno* are, pentru istroromâni, sensul 'negru'.

Astfel de situații se datorează inexistenței unui grai standard; de aci apare dificultatea, e drept, adesea subiectivă, de a stabili care e cuvântul de bază și care e varianta. S-ar putea lua în calcul extinderea geografică, dacă ea e cunoscută, sau apropierea de etimon.

Numărul real al articolelor din *Dicționar* s-ar fi redus și dacă autorul nu ar fi tratat ca articole separate formele reflexive ale verbelor. Astfel, găsim tratate separat verbele *ascunde* (tranzitiv) și *ascunde se* (reflexiv), *abăte* și *abăte se*, *acață* și *acață se*, *ruyă* și *ruyă se* etc. Sunt și cazuri în care gerunziul e tratat separat de infinitiv. Astfel, găsim articolele *ară* și *arănda*, *âmnă* și *âmnânda*, *mnă* și *mnânda*, *trăze* și *tragânda*. Numărul articolelor s-ar fi redus și dacă autorul nu ar fi dat articole separate pentru fiecare sens al unor cuvinte, ca în cazul lui *ântre* (două articole), *ântru* (trei articole) etc.

Faptul că unele cuvinte sunt definite în mai multe locuri nu constituie o greșeală; poate fi în avantajul utilizatorului textelor și al dicționarului, care găsește mai repede sensul unui cuvânt. Este dreptul fiecărui autor de dicționare să-și stabilească propriile norme de redactare.

Ca și în transcrierea ALR, majusculele nu sunt notate, cu excepția adjectivului *lovrânți* (locuitori ai satului Lovran), care a fost redat în transcrierea simplificată a textelor VIII (p. 342) și IX (p. 343) cu majusculă, sub influența grafiei croate. În *Dicționar*, atât substantivele comune cât și adjectivele care indică apartenența la o localitate sau la un popor sunt notate, în dialect, cu inițiale minuscule, dar glosate cu inițiale majuscule (*lovrânți* – Lovranci, *ivâne* – Ivanje, Ivanjdan, *vlâh* – Istrorumunji).

În privința transcrierii, mai observăm că *š* a fost redat prin *ș*, în timp ce *ž* a fost menținut. E posibil ca la baza menținerii lui *să* fi stat dorința de a nu fi confundat cu *j* din grafia croată, care-l redă pe *i*. Înlocuirea lui *c* croat prin *ț* ne duce la concluzia că menținerea lui *ž* e o simplă scăpare.

În încheiere dorim să subliniem că lucrarea discutată este deosebit de valoroasă, atât prin materialul ce-l conține cât și prin competența cu care a fost descris și interpretat. Scrisă în limba croată, ea se adresează, în primul rând, cunoscătorilor acestei limbi. Româniștii, cei mai interesați în a studia o astfel de lucrare, au la îndemână lucrările autorului amintite la începutul prezentării, mai ales pentru partea teoretică și pentru descrierea gramaticii. Publicarea în întregime a glosarului istroromân, cu definirea termenilor în limba română, ar fi deosebit de utilă pentru cercetătorii care nu cunosc croata, romaniștilor și, mai ales, româniștilor.

Acum, când istroromâna mai trăiește prin puținii oameni din generația vârstnică și mijlocie, când copiii, puțini la număr, nu o mai vorbesc, când stingerea ei este iminentă, trebuie să ne exprimăm recunoștința față de acei oameni care și-au dedicat ani din viață pentru studierea și descrierea acestui dialect. Munca de teren se face cu privațiunile și sacrificiile pe care dialectologii și le asumă în mod conștient și voluntar.

Cinste acelor oameni care, susținând adevărul științific, studiază și descriu graiurile istroromânilor, acum, când pseudosavanți, șovini și retrograzi, care-și etalează titlurile de doctori în științe și de profesori, neagă pur și simplu, împotriva tuturor evidențelor, existența istroromânilor și apartenența lor la neamul românesc. Astfel de „savanți” îi consideră pe istroromâni protocroați și le găsesc originea prin secolul al XIV-lea înainte de Cristos. Articolele lor, publicate prin reviste științifice sau prin ziare de mare tiraj, sunt nocive pentru istroromâni care nu au cunoștințele filologice și istorice necesare pentru a le înțelege absurditatea, dar îi descalifică pe autorii lor în fața adevăraților savanți, corecți și obiectivi, care nu se pot coborî la nivelul lor pentru a-i combate.

Unul dintre aceștia din urmă, savant de mare clasă, prieten sincer al românilor, este academicianul August Kovačec.

PETRU NEIESCU

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”

Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

„Il Nome nel testo”. Rivista internazionale di onomastica letteraria. Diretta da MARIA GIOVANNA ARCAMONE, DAVIDE DE CAMILI e BRUNO PORCELLI, II – III, 2001–2002, Pisa, Edizioni ETS, 364 p.

Revista internațională de onomastică literară „Il Nome nel testo”, numărul II–III, publică *Actele celui de al VI-lea Congres de Onomastică și Literatură*, ținut la Pisa în februarie 2000, cu tema *Onomastica în literatură și onomastica literaturii între Ottocento și Novecento*. Ca și în cazul precedentelor manifestări, sunt publicate, alături de comunicări, și intervențiile pe teme libere, care ocupă secțiunea a II-a a revistei. Prezentul număr este îngrijit de specialiști deja cunoscuți în domeniu, și anume de Bruno Porcelli și Donatella Bremer.

Un prim studiu aparține lui Guido Paduano, care propune o temă de interes general, dar des controversată: *Sul significato dei nomi di persona*. Demersul pornește de la un citat din *Romeo și Julieta* a lui Shakespeare, pentru a se ilustra arbitraritatea semnului lingvistic identificator, dar, paradoxal, pledându-se în favoarea acestui aspect, se sugerează rolul său esențial în viața indivizilor. Numele este impus de un codice funcțional, reprezintă un mijloc de individualizare, dar și de a marca, în cazul de față, opoziția constelațiilor simbolice desemnate prin semnul identificator. Dacă în antichitatea greacă se credea într-o funcție magico-providențială a limbajului, implicit a numelui, ulterior apare o tendință iraționalistă, care insistă asupra ambiguității introduse chiar și printr-un mecanism etimologizant, lucru posibil datorită coperzenței în semnificație a valorii funcționale și a celei etimologice. Acest fenomen facilitează substituirea procesului univoc al realizării sensului cu o nebuloasă de asocieri și echivalențe textuale. Astfel că lexicalizarea numelor proprii duce la pierderea semnificației originare, realitate recunoscută deja la sfârșit de Ottocento, în monografia *Goetternamen* a lui Hermann Usener, care analizează din această perspectivă numele de divinități. În schimb, semantizarea onomasemelor este frecventă mai ales în comedii, întrucât personajele comice nu sunt fixate de un cod mitic. S-ar putea vorbi în aceste cazuri de adevărate nume „vorbitoare”, deoarece intervine o „denominație a semnificațiilor”, adică a personajelor botezate pentru a răspunde unor exigențe ideologice.

„Un colociu intereuropean”, sintagmă folosită ca titlu pentru articolul *I personaggi in Goethe, Kafka, Pirandello*, este evidențiat de Claudio Beretta. Pornind de la două citate care sunt reprezentative pentru tehnica lui Goethe din *Wilhelm Meister*, se constată că fiecare personaj are valoare simbolică, iar simbolul, ca fapt lingvistic, se distinge de semn (care tinde către precizie), este deschis și polivalent, lăsând receptorului libertatea de a-l interpreta. Dar și simbolurile, ca toate semnele, creează sisteme în interiorul cărora primesc semnificații și funcții. Numele personajelor simbolice constituie *la spia filologica*, prin care se confirmă relațiile dintre Goethe, Kafka și Pirandello. Cu deosebirea că, în opera lui Pirandello, tot sistemul simbolic al lui Goethe este fărâmițat, iar bucățile care rezultă capătă valori magice, inafereabile.

Urmează, în volum, un studiu pertinent al lui Massimo Castoldi, subintitulat însă modest *Appunti di onomastica pascoliana: Pia Gigli: „L'ombra d'un nome”*. Autorul propune trei tipuri generice ale numelor pascoliene (nume cu conotație istorică, biografică și literară, nume transfigurate și nume inventate). Pentru a ajunge la antroponimul Pia Gigli, Pascoli pornește de la un fragment din realitate, care conținea în sine toată poeticitatea lucrurilor (numele unei tinere pe o piatră funerară). O experiență reală, trăită cu intensitate, este deci motorul unei emblematic transfigurări denominative. Numele de familie *Gigli* evocă numele crinului (crinul: puritate, virginitate). Apelul la simbologia florilor se impune ca o constantă a numelor feminine din poezia pascoliană, iar alegerea definitivă a prenumelui *Pia* nu este întâmplătoare, dacă ne gândim la tradiția literară italiană (cu referire specială la Pia lui Dante, care spunea: *ricorditi di me, che son la Pia*).

Filippo Cocchella radiografiază *Onomastica e società in un romanzo tedesco contemporaneo: „Das Superweib” di Hera Lind*. Este vorba de un roman german („Superfemeia”) al autoarei Herlind

Wartenberg, în care onomastica constituie o adevărată cheie de lectură. Protagonista este *Franziska Herr* (*Franziska* = armă a vechilor germani, *Herr* = stăpân, domn), care încearcă să-și ia de la capăt existența schimbându-și numele, creându-și o nouă identitate (*Franka Zis*).

I nomi dei personaggi in „Malombra” di Antonio Fogazzaro este studiul semnat de *Davide De Camilli*. Precaut, autorul nu vorbește despre *Malombra* lui Fogazzaro ca având drept sursă *Fosca* lui Tarchetti, ci insistă asupra raportului antonimic umbră și lumină, identificat în cuplul tarchettian *Fosca* și *Clara*, și cel creat de Fogazzaro, *Marina Malombra* și *Edith*. Semnificații polivalente are numele Marinei Malombra, care reprezintă fascinația irezistibilă și misterioasă a răului. Prenumele este folosit în sens antifrastric, pentru că Marina derivă de la *mare*, simbol al luminii și al apei, pe când numele de familie sugerează întunericul, forțele răului. De fapt, Marinei i se transmite identitatea Ceciliei (= obscuritate, întuneric), pentru a duce la capăt răzburarea.

Cititorul romanelor lui Francesco Biamonti este frapat de bogăția numelor de locuri și de persoane, percepend imediat importanța semnificației lor în complexitatea textului. Sunt aspecte relevate de Enrico Fenzi în studiul *Toponomastica e antroponomastica in Biamonti*. În ciuda minuțioasei descrieri topografice, toponimele nu corespund geografiei reale. Logica alegerii este motivată de o strategie complexă a scriiturii, dar și de un fundament moral și politic al autorului, care se explică prin dimensiunea afectivă a experienței de viață (mitul Franței determinat de motive economice, dar mai ales culturale și politice).

Cel ce în istoria literară italiană este cunoscut cu numele de Guido Gozzano era înregistrat la parohia din S. Barbara drept Guido Davide Gustavo Riccardo, dar pentru experiența umană și poetică importante rămân antroponimele *Guido* și *Gustavo*. *Gustavo* apare în mediul familial, iar *Guido* este rezervat contactelor cu exteriorul și referă dimensiunea publică a poetului. Împreună, cele două nume sunt folosite în ocazii oficiale. Poetul a încercat și alte forme onomastice și variante combinatorii îndelung elaborate, acestea fiind mărturia căutării unei identități spirituale. Pentru că sigla „ggozzano” este catalogată drept ridicolă, poetul va folosi ca nume de artă primul nume de botez, devenind astfel un agent semantic privilegiat, simțit ca proiectat spre exterior și funcțional, deoarece dimensiunea sa publică nu afectează nucleul intim al personalității sale. Studiul Silvanei Ghiazza (*Gozzano: l'autonominazione*) vizează însă tehnica autonomației din poezia poetului italian, care îi va permite să realizeze un joc de spații goale din punct de vedere semantic, dar ușor de reconstruit din partea cititorului. Faptul este relevant, întrucât practica strategiei trimiterii la nume nespuse, dar intuibile, va constitui o constantă narativă frecvent folosită. Astfel, sensul se îmbogățește prin contrapunerea unui nume exprimat, acela al poetului, și a unui nume niciodată pomenit, dar la care referința este explicită și poate fi ușor ghicită de cititor. Este de reținut apoi o altă modalitate de autocitare a numelui, aceea prin care se utilizează doar numele de familie scris cu minusculă, poetul ironizând astfel propria-i identitate coerentă și unică. În consecință, autodenominarea în cheie minoră vorbește clar despre amara și dureroasă conștiință a crizei de identitate, a banalizării propriului *io*.

Maria Antonietta Grignani realizează un studiu contrastiv referitor la doi poeți contemporani (*Nomi di Sereni e Caproni*). Maniera celor doi de a modela numele este comparabilă la nivel macroscopic, dar autoarea observă că este deseori divergentă printr-un mod foarte personal în procesul elaborativ. Astfel, la Sereni autodenominarea apare o singură dată, în timp ce la Caproni abundă, sugerând iraționalitatea numelui-destin. Apoi, în privința numelor de persoană la Sereni se constată apariția lor în dedicații, fiind utilizate cu discreție, pe când la Caproni se poate vorbi de un adevărat expozeu onomastic. Numele de locuri, în schimb, la amândoi poeții, devin embleme și minialegorii ale existenței. Cert este că și Vittorio Sereni, și Giorgio Caproni, ca urmași ai lui Montale, au realizat, fiecare în felul său, criza limbajului poetic și au apelat la nume ale realității cotidiene pentru a descoperi *il vuoto del Nome* (= golul numelui).

Modalitățile prin care R. Queneau exploatează posibilitățile combinatorii ale antroponimelor sunt studiate de Anne Marie Jatou (*Giochi di nomi nei „Fiori Blu” di R. Queneau*). Strategiile denominative utilizate servesc susținerii structurii romanului, care are trei teme principale: reflecțiile asupra istoriei, asupra structurii lineare sau circulare a timpului și asupra identității omului. Jocurile onomastice ale romanului sunt interesante pentru că se fondează pe *calembour*, fapt care contribuie la

crearea polisemiei numelor. Sunt discutate numele lui Auger și ale *alter ego*-ului său, Cidrolin. Schimbarea numelui este legată în context de tema culpei individuale, dar și istorice. La sfârșitul romanului se constată că cei doi protagoniști, până atunci antitetici, au aceleași șapte prenume, care formează un acronim, iar seria inițialelor prenumelor urmată de numele de familie realizează, la rândul său, o dublare ludică care trimite la trecut și la prezent, sugerând continuitatea neamului.

Farmecul numelor exercitat asupra scriitorului din Statele Unite, Paul Auster, reprezintă obiectul studiului lui Pasquale Marzano: *Dalla Polonia al paese di Poe: il fascino dei nomi in Paul Auster*. Titlul cercetării este structurat în baza a două toponime ce apar într-unul din romanele scriitorului american. Unul este real, iar celălalt inventat, iar efectul scontat de autor se realizează prin omofonie, dar și prin omografie parțială (*Poland / Poe-land*). Ele reprezintă punctele de plecare și de sosire ale călătoriei lui Willy, poet căruia nu-i scapă nici o posibilitate de a exploata gustul pentru *calembour*, jocuri de cuvinte, metaforă, așa cum o face însuși creatorul său, P. Auster. De fapt, prin intermediul numelor utilizate în operele sale, s-ar putea realiza un fel de hartă onomastică a persoanelor care au influențat viața privată a autorului, precum și a preferințelor sale literare (cu predilecție Edgar Allan Poe, Beckett). Realitate și ficțiune, realism și verosimil sunt dimensiuni ale denominației narative, iar a da nume personajelor reprezintă unul dintre aspectele magice pentru scrisul lui P. Auster.

Onomastica faldelliană e studiată de Elena Papa. Scriitor piemontez din Ottocento, G. Faldella consideră numele drept centru al personajului și, de aceea, înainte de a intra în acțiune, personajul se dezvăluie cititorului prin nume. Destul de des, mecanismele denominaționale sunt vizibile, pentru că jocurile onomastice în crearea supranumelor și poreclelor permit acest lucru. Chiar dacă acest procedeu aluziv predomină, în onomastica faldelliană există și o dimensiune realistă, naturalistă, care speculează numele tradiționale, diminutivele, hipocoristicele, mai ales că acestea funcționează și în calitate de calificatori sociali, fără a se neglija însă nici corelația geografică dintre nume și personaj.

În cercetarea sa *Nomi nella lirica di Gozzano e dintorni (con Ermione, Arsenio, Dafne, Arletta)*, Bruno Porcelli pornește de la afirmația că antroponimele și toponimele în lirică sunt mult mai des în raport conotativ cu obiectele denotate. Se pun în discuție câteva nume de referință apărute în poezia italiană: alegerea lui D'Annunzio în *La pioggia nel pinetto* a numelui *Ermione* este motivată prin aura de greitate mitică; apoi pare că Montale recurge la *Arsenio*, pentru că sugerează o contrapozitie în fața aerului mitologic al onomasticii lui D'Annunzio; aceeași demitizare a poveștii dannunzienne o practică și Gozzano în *Signorina Felicità*; la fel, Eugenio Montale răstoarnă și parodiază metamorfoza dafniană în cazul Arlettei. De fapt, în lirica montaliană asistăm la o dublă răsturnare, pentru că Dafne, în loc să se metamorfozeze pentru a scăpa din brațele lui Amor, o face pentru a consimți chiar și un contact scurt, și de aceea metamorfoza are loc în sens invers, nu de la uman la vegetal, ci de la vegetal la uman.

Nomi e anonimi di Pirandello. Qualche esempio este studiul lui Angelo R. Pupino. Autorul face demonstrația că, în ciuda faptului că și pentru Pirandello numele este un imperativ al personajului, totuși, în opera sa, asistăm la o balansare între numit și nenumit, între denominație și anonim. Atunci când personajele sunt botezate, în general numele sunt motivate în mod criptic: *Rondone* și *Rondinella* (Rândunel și Rândunica) se numesc așa pentru că zboară neliniștiți de dimineață până seara, dar se întorc la vechiul lor cuib; *Cavalena*, zis *Sinucigașul*, compune tramele filmelor sale incluzând câte o sinucidere; *Amina*, anagramă pentru „anima” (= suflet) este aproape lipsită de corp, de materialitate; *Moscarda*, derivat de la „mosca” (= muscă) evocă neplăcerea provocată de bătăitul unei muște; *Anna Luna*, creatură selenică, amintește de puterea de a trezi fantasmale; în sfârșit, chiar și prenumele lui *Mattia Pascal* (Mattia are aceeași rădăcină cu „matto” = nebun) este grăitor, pentru că personajul încearcă, schimbându-și numele, să-și creeze o altă identitate, pentru a nu mai fi un „Nimeni” (= Nessuno), dar, în final, constată că ajunge „il fu Mattia Pascal” (= răposatul Mattia Pascal). În acest ultim caz, numele nu sugerează identitatea personajului, ci tocmai absența acesteia sau, altfel spus, identitatea este doar o aparență fixată printr-un nume. De la această concepție până la personajele anonime ale lui Pirandello nu mai rămâne decât un pas, întrucât *le maschere nude* sunt niște *maschere anagrafiche*, măști lipsite de nume.

Maria E. Romano scrie despre afinitățile dintre Hölderlin și A. Zanzotto în modul de a percepe sacralitatea peisajului natal (*La „Dolle” di Zanzotto*). La poetul italian peisajul este un feminin care se neagă, este *Bellà*, *Lorna* sau *Dolle*. Re-denominarea unui loc geografic este impusă de necesități textuale, astfel încât toponimul poetic se prezintă „più vero del vero” (= mai adevărat decât adevărul). Așa apare toponimul: *A Faèn*, care este verosimil pentru că este un loc cu fân (element de eros popular, de leac, dar și de boală, pentru că provoacă alergii), dar și neverosimil în același timp (așa cum mărturisește autorul), pentru că nu există în realitate, ba, mai mult, uzurpă un toponim real, poate nu mai puțin sugestiv.

Relevanța numelor literare în constituirea corpusului onomastic național este problema dezbătută de Alda Rossebastiano în studiul intitulat *Il nome letterario nel XX secolo*. Sunt puse în discuție inovațiile denominative textuale, redescoperirea unor nume uitate, diversitatea efectelor numelor din literatura cultă față de cea populară. Concluzia este că influența numelor literare nu este atât de mare pe cât ne-am așteptat, procentul fiind însă mărit în bună măsură de ecranizarea inspirate din capodoperele literare.

Secțiunea următoare prezintă intervențiile libere.

Pentru Giorgio Baroni a putea numi înseamnă a deține sensul puterii (*Il segno del potere e la nominazione*). Concepția sa își are rădăcinile într-un aforism al lui Nietzsche, care avansează ideea că ajunge să creezi nume noi pentru a crea, cu timpul, și lucruri noi. Din această perspectivă, se analizează gestul divin al numirii, dreptul de a da nume fiilor, dreptul inventatorului de a impune numele său obiectului descoperit. Prezintă apoi alternativa re-denumirii, aceea a ascunderii numelui prin adoptarea unui pseudonim sau a schimbării numelui pentru a se marca intrarea într-un ordin religios.

Intervenția lui Giorgio Brugnoli are ca subiect *I nomi del Petrarca*, aprofundând astfel una dintre afirmațiile lui R.J. Lokaj asupra unei posibile corelații franciscane, controlabilă fie în onomastica de familie a lui Petrarca, fie în interpretarea metaforică franciscană din unele opere petrarchești. Pentru echilibrarea interpretării autorul propune ca în analiză să se țină cont și de unele date, mai puțin favorabile acestei interpretări, cum ar fi acelea ale nomenclaturii onomastice a câtorva personaje din *Bucolicum Carmen*, personaje care sunt programat alegorice, și deci ideologice, așa cum declara Petrarca însuși, sau Boccaccio, comentatorul său. Dintre cele cinci nume pastorale ale lui Petrarca (*Amiclas*, *Silvanus*, *Silvius*, *Stupeus*, *Tirrenus*), se insistă în mod deosebit asupra lui *Silvanus*.

Alberto Casadei, în *Nomi di personaggi nel „Furioso”*, demonstrează că, în câmpul onomastic, Ariosto se mișcă între tradiție și inovație, realizându-se coerența onomastică, dar și adecvarea numelui la personaj. Unele nume consacrate de tradiția cavalească suferă modificări fonetice din dorința toscanizării lor, altele denotă tendința uniformizării sub aspect fonetic (*Bradamante*). Contrastează alegerea numelor care se găsesc uneori între verosimil și neverosimil sau amestecul de nume de diverse origini (nume tipice romanelor franțuzești se adaugă celor grecești, germanice, olandeze sau sârbești).

Potențialul expresiv al numelor literare și funcțiile lor intertextuale sunt analizate de Friedhelm Debus în studiul intitulat *Funzioni dei nomi letterari*. În crearea universului ficțional scriitorul inventează nume (*invenzione*) sau introduce nume autentice luate din realitatea concretă (*simulazione*). Alegerea poate avea în vedere funcția caracterizantă a numelui, care se materializează în numele dialogante sau grăitoare (*nomi dialoganti o parlanti*), cu o transparență semantică vizibilă sau ascunsă, apoi în numele clasificatoare (*nomi classificanti*), care furnizează conotații temporale și locale, în numele cu un fonetism simbolic (*nomi dal suono simbolico*) și în nume personificate (*nomi personificati*) care posedă, deja, caracteristici consacrate (*Eva*, *Attila*, *Roma*). Ca funcții secundare sunt amintite cea mitică (*mitizzazione*), cea care pune în evidență sau trece în anonim personajul (*accentuazione e anonimizzazione*). Chiar dacă poate fi inclusă în funcția de a caracteriza, nu trebuie neglijată cea estetizantă.

Concetto del Popolo face câteva considerații asupra numelor din poezia religioasă (*Nomi di alcuni testi di poesia religiosa*). Premisa este aceea că hagiografia se comportă ca și istoricia, în sensul că nu pot să inventeze nume, ci doar să le consemneze și să le repete conform tradiției consacrate, întrucât numele corespunde în mod obligatoriu personajului istoric sau biblic. Intervenția activă a scriitorului de texte religioase este limitată, mai ales când este vorba de „protagoniști” precum

Cristos, fecioara Maria, sfinți. Când însă apar personaje secundare, acestea pot fi botezate, așa cum se întâmplă cu numele doicilor din *Rappresentazione della natività di Cristo*. Scriitorului de texte sacre, care nu poate decât să repete obligatoriu aceleași nume, nu-i rămâne decât să încerce să le interpreteze, să le dea un sens.

Il romanzo inglese medievale fra cultura dotto e popolare este o cercetare a lui Enrico Giaccherini, în care poemul anonim *Sir Orfeo*, ce poate fi datat între sfârșit de Duecento și început de Trecento, este analizat sub aspectul transferului unui mit clasic într-un alt teritoriu cultural, medio-englez. În numele protagonistei Heurodis, autorul avansează ipoteza unei contaminări: *Heurodis* corespunde numelui clasic *Eurydice*, chiar dacă ne aflăm în fața unui vocalism neașteptat (*Eurydice* / *Heurodis*); apoi numele reginei poate fi suprapus biblicului *Herodias*, unde s-a realizat reducerea diftongului inițial. Asonanța fonetică denotă, deci, o convergență a mitului clasic, a folclorului celtic și a tradiției clericale.

Guglielmo Gorni consideră, în studiul *Il nome e il casato di Dante*, că revine filologilor sarcina și responsabilitatea în stabilirea adevărului când apar oscilații onomastice de natură fonetică și grafică. În cazul numelui de familie al lui Dante există cam vreo zece variante extrase din documentele epocii și din manuscrise vechi. Nicola Zingarelli le-a cercetat și, conform opiniilor sale, forma autentică ar fi nu cea impusă de Boccaccio, *Alighieri*, ci *Alaghieri*. Mai recente sunt însă discuțiile în legătură cu prenumele marelui florentin, pentru că apare dilema dacă autorul compoziției *Fiore*, Durante, este de fapt *Dante*, formă provenită prin sincopă.

Subiectul studiului următor, semnat de Rodney J. Lokaj, este tot numele unui trecentist italian: *Il nome di Francesco Petrarca*. Născut în 1304, perioadă în care numele sfântului de la Assisi era înconjurat de o aură de sacralitate, era normal ca Petrarca, în cinstea fondatorului ordinului franciscan, să poarte acest nume de botez. Deci prenumele *Francesco* este un caz de *nomen-omen* și de mare iubire pentru San Francesco.

Numele proprii ale literaturii eroice germane în tradiția neidhartiană (*I nomi propri della letteratura eroica germanica nella tradizione neidhartiana*) sunt analizate de Paolo Marelli. Prin tradiție neidhartiană se înțelege complexul de texte poetice și dramatice transmise sub numele de *Neidhart* sau în care figura lui Neidhart apare în rolul de dușman al țăranilor. Tradiția se referă la o perioadă cuprinsă între secolele XIII și XVI și era activă în Bavaria și Austria. Obiect al ironiei și satirei, țăranii sunt prezentați drept violenți, războinici, certăreți. Prin numele eroice atribuite se creează o antiteză între aceștia și figurile nobile ale protagoniștilor poeziei eroice germane. Astfel se recurge la formule onomastice parodice, prin coborârea numelor de la un registru înalt la unul de tradiție populară.

Premisa studiului lui Giovanni Martini, *Nomi da favola nei racconti delle Alpi Apuane*, este că numele proprii folosite intratextual sunt o cheie de lectură capabilă să ofere posibilități interpretative și de analiză interesante și profunde. Mai întâi sunt descrise succint funcțiile numelui propriu din textul literar (clasificatoare, caracterizantă, evocativă, simbolică), pentru ca apoi să se insiste asupra acestora în basm, unde se constată folosirea fie a unor nume foarte cunoscute, fie a unora inedite, neuzuale. Cele mai multe sunt inventate, cu finalitate descriptivă, dar se ajunge și la situații în care personajul este depersonalizat, aceasta pentru că în basm prevalează evenimentul narat, iar nu importanța personajului.

Un studiu interesant asupra tratatului lui Federico II despre arta vânătorii cu șoimi (*Il nome del „petitor” del „De arte venandi cum avibus” di Federico II*) aparține lui Carlo Santini. În prologul tratatului, alături de autor, apare încă un personaj. Este vorba de un *petitor*, care ar fi insistat ca vestitul rege să scrie această operă și care, pe lângă această funcție, o îndeplinește și pe aceea implicată de dedicat al operei. Sintagma *vir clarissime M. E.*, cu care Federico face aluzie la persoana căreia i se dedică tratatul, folosește o siglă neobișnuită în Evul mediu, formată din două litere majuscule. După opinia cercetătorului, se pare că nu este vorba de un acronim adevărat, ci M. E. reprezintă mai degrabă o abreviere care reduce vocativul *Manfride* la prima și la ultima literă.

Ultima contribuție din volum este o surpriză pentru cititorii români, pentru că se referă la o realitate culturală care ne aparține, și anume inscripțiile din cimitirul de la Săpânța, care cuprind formule onomastice specifice sistemului **denominativ** popular. Autorii sunt Rodica Zafiu și Bruno

Mazzoni, iar cercetarea s-a făcut pe baza materialului onomastic adunat de profesorul B. Mazzoni, un excelent cunoscător al limbii și culturii române, în volumul *Le iscrizioni parlanti del cimitero di Săpânța*. Așa cum sugerează titlul (*Un archivio della memoria: le formule onomastiche tra cultura orale e fissazione scritta nelle iscrizioni parlanti del cimitero di Săpânța (Romania)*), aceste formule aparțin culturii orale, dar sunt fixate în scris, sub forma unui epitaf scris la persoana I și construit ca o micronarațiune în care defunctul se prezintă. Formulele onomastice, inserate de obicei la sfârșitul versurilor, au o funcție referențială, de identificare a defunctului, și una textuală, impusă de logica internă a epitafului. În continuare sunt descrise toate formulele antroponimice existente, astfel încât putem afirma că cei doi autori au realizat o adevărată micromonografie a sistemului denominativ popular.

Actualul număr al revistei internaționale de onomastică literară, ca și cele precedente, demonstrează pe deplin că studiul numelor proprii folosite intratextual este absolut necesar și trebuie integrat în lingvistica textului.

MARIANA ISTRATE

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

MARIANA NEȚ, *Literature, Strategies and Metalanguage: A Semiotic Approach*, Viena, Institut für Sozio-Semiotische Studien (ISSS), 2002, 140 p.

Cartea Mariane Neț reprezintă versiunea în limba engleză, concisă și revăzută, a tezei sale de doctorat, susținută în 1992.

În 1989, înainte de a deveni teză de doctorat, o primă versiune a cărții a fost publicată în limba română la Editura Universității București. În 1993 a fost publicată sub formă de articole în revista „Semiotica”, iar în 2002 apare versiunea de față la editura unui institut din Viena, Institut für Sozio-Semiotische Studien (ISSS).

Studiul metalimbajului și al strategiilor puse în mișcare prin intermediul acestuia în spațiul literaturii (cu referire la fiecare gen literar în parte) se dorește a fi semiotic, datorită faptului că astfel abordarea ar câștiga extinderea maximă a aplicabilității sale, prin caracterul transdisciplinar al metodei.

Structurată echilibrat, cartea se compune din patru părți, cea de-a doua și a treia cu câte patru capitole fiecare, cărora li se adaugă Introducerea și Concluzia, Lista lucrărilor citate și Referințele.

Partea întâi, intitulată *Metalanguage and Enunciation*, condensează un număr foarte mare de idei-nucleu, pe care cititorul le va regăsi aprofundate sau dezvoltate pe parcursul expunerii teoretice și al demonstrațiilor practice din celelalte trei părți ale cărții.

Pentru a se putea studia aspecte ale literaturii, strategii și metalimbajul, trebuie îndeplinită o condiție esențială: să existe Textul. În absența Textului nu s-ar mai putea medita pe marginea strategiilor metatextuale emergente, a căror înțelegere garantează – după cum afirmă autoarea – înțelegerea literaturii, în general.

Din perspectiva celor de mai sus este firesc de ce alege autoarea să își înceapă demersul teoretic cu afirmarea „primatului textului”. E, prin urmare, la fel de firesc că subiectul și perspectiva lucrării sunt ambele oferite de Text.

Premisa de la care pornește demonstrația în prima parte a cărții este preluată de la profesorul Ion Coteanu și ea susține validitatea ideilor întregii cărți, nu doar ale acestei prime părți. Citatul preluat ca premisă de Mariana Neț este următorul (vezi p. 7): „Limba nu reflectă realitatea ca o oglindă, adică pasiv, și nici n-o structurează exercitându-și acțiunea în direcția unică spre realitate, ci

reflectă, organizează reflectarea și redeseamnă lumea în funcție de această organizare. Funcția reflexivă a limbii [este] consecința unui proces cu direcție permanent dublă: de la realitate la desemnarea unor părți ale ei, de la aceasta – după specificarea lor mentală prin denumire și sintaxă – din nou la realitate ș.a.m.d. [Astfel] se explică și posibilitatea imaginării unei lumi care nu corespunde tocmai celei reale [și care este] lumea poeziei” (Coteanu, 1997, p. 20).

După precizarea premisei, la care va reveni prin aprofundări succesive, autoarea analizează relațiile limbă–text, enunțare–limbaj poetic, a căror natură (de constantă în raport cu o variabilă sau de construct abstract în raport cu un „obiect” material) o va stabili printr-o serie de comparații cu perechi relaționale relativ similare, precum: limbă naturală–limbaj poetic, schemă–uz, competență–performanță, enunț–enunțare (*utterance–enunciation*).

O primă concluzie obținută în urma armonizării operate între primele două relații (astfel încât textul e privit ca generator al propriului limbaj, iar acesta din urmă e privit ca provenind din limba naturală printr-o deviație similară cu cea a uzului față de schemă) se va materializa în a doua parte, numită *Grammar and Metalanguage*. Concluzia este aceea că orice gramatică a unui limbaj poetic poate servi ca o grilă pe baza căreia se poate reconstrui gramatica limbii naturale.

La acest nivel al analizei, metalimbajul intrinsec al textului literar este privit ca un simulacru al unor posibile limbaje formale pe care textul le poate genera. Dar, afirmă autoarea, orice investigare a metalimbajului intrinsec presupune o discuție pe marginea conceptului de enunțare, discuție pe care Mariana Neț o va continua pe linia lui E. Benveniste și a școlii pragmatice franceze.

Cercetătoarea începe prin a afirma importanța esențială a subiectivității, instaurată pentru a media între competență–enunț (*competence–utterance*) și performanță–enunțare (*performance–enunciation*).

Redefinit în raport cu planul enunțului și cu cel al enunțării, metalimbajului i se recunoaște o poziție privilegiată, constant mediatoare între cele două: „Din această perspectivă, metalimbajul funcționează ca un terț element plasat între două planuri în permanentă relație dialogică. Sistemul metalingvistic din interiorul unui text literar poate permite cercetătorului să reconstruiască planul enunțării (adică o ipostază abstractă a limbii, aflată în pragul modelării ca discurs) doar atunci când pomește de la rostire, de la imanența textuală” (p. 10–11; traducerea fragmentelor citate din limba engleză îmi aparține).

Fragmentul citat mi se pare relevant, pentru că, prin conținutul său, el intră în consonanță cu un pasaj din concluzia generală finală a cărții; este vorba de a cincea sugestie din finalul studiului, și anume: „(5) [...] dihotomia postulată de cercetătorii structuraliști între ‘imaneța’ textuală și caracterul ‘deschis’ al unei opere de artă poate fi rezolvată în mod dialectic” (p. 121).

Tot în relație cu enunțarea, Mariana Neț studiază aspecte ale utilizării deictice (*deictisation*) – termen pe care îl preferă celui clasic, *deixis* – concepută ca un subsistem funcțional constituit al metalimbajului intrinsec al unui text literar, subsistem ce servește la stabilirea unei legături între textul literar și planul enunțării. Utilizarea deictică marchează natura eterogenă a planurilor enunțării, ceea ce conduce la concluzia că orice enunțare e eterogenă, prin multitudinea de planuri a căror sinteză o reprezintă și prin mulțimea subiectivităților variate care stabilesc o relație dialogică în interiorul ei.

Printr-o schimbare de perspectivă, cercetătoarea va observa că reprezentarea enunțării în planul rostirii e relevantă prin fenomenul dublării enunțării (*duplication of enunciation*), ceea ce îndreptățește și reclamă comparația cu sublinierea bahtiană a naturii dialogice a textului literar.

Factor generator al eterogenității textului, mulțimea subiectivităților din interiorul lui este de fapt mulțimea enunțatorilor participanți la rostire, fiecare aparținând unui plan de enunțare diferit.

Prezența mulțimii enunțatorilor are mai multe consecințe reperabile la nivelul discursului Mariane Neț: conferă textului un statut cvasiritual, acela al ceremoniei, care presupune introducerea unor elemente de punere în scenă (*staging*) având ca rezultat ceea ce Pierre van den Heuvel numește și definește (1985, p. 110) ca referențialitate internă, obligând la recunoașterea prezenței ironiei ca o valoare constantă a comunicării literare și a elementului ludic al citatelor literare. Nu în ultimul rând, asumarea unui rol de către fiecare dintre acești enunțatori e consecința unei strategii menite să provoace complicitatea dintre enunțator și enunțatar. Revenind la problema metatextului încorporat în textul literar, cercetătoarea afirmă că funcția metalingvistică a textului literar și a limbajului poetic sunt marcate în secvențele în care predomină funcția referențială, adăugând că textul literar manifestă

în mod necesar în limbajul său semne ale unui plan metalingvistic, pentru ca cititorul să devină conștient că discursul literar actualizează un context lingvistic și situațional. Pe anumite porțiuni, încetând să se mai refere la lumea reală pentru a se orienta asupra propriilor secvențe, limbajul poetic se transformă, așadar, într-un referent intern al textului.

În formularea autoarei, situația de mai sus se rezumă după cum urmează:

„(1) când textul literar (sau una din secvențele sale) se referă la o sublume a lumii reale, textul sau secvența îndeplinește o funcție referențială;

(2) dacă, pentru un timp, textul încetează să mai facă referire la o lume extratextuală pentru a vorbi despre (una din) propriile sale secvențe, atunci predomină funcția metalingvistică; și

(3) de fiecare dată când un text investește una din secvențele sale lingvistice cu o funcție referențială diferită de cea de la (1), prin urmare de fiecare dată când sublumea la care se referă secvența textuală diferă de sublumea la care s-ar referi aceeași secvență textuală în afara aceluși (con)text, rezultă o funcție metatextuală” (p. 17).

Autoarea numește „referențialitate primară” condiția esențială a existenței oricărui tip de enunțare și afirmă că trecerea textului de la „referențialitatea primară” la „referențialitatea secundă”, proprie lui, e o transformare care nu poate lua naștere decât prin acțiunea celor trei stadii funcționale rezumate anterior.

În acest punct al demonstrației autoarea poate da continuitate premisei enunțate la început, prin citarea profesorului I. Coteanu, prin următoarea reformulare: „Așa se explică apariția unei funcții poetice derivată din cea referențială prin intermediul funcției sale metalingvistice, deoarece poeticul [*poeticity*] nu e altceva decât acea referențialitate secundă, menționată mai sus” (p. 17).

Primul capitol, *Metalanguage and Referent*, aprofundează aceeași premisă de început, autoarea oferind două diagrame (a doua, o completare a celei dintâi) în care sunt puse în evidență cele două tipuri de metalimbaje: metalimbajul ca atare și metatextul, dar este și o continuare a seriei strategiilor metatextuale prezentate cu exemplificări aferente și în partea întâi. Astfel, în primele două capitole autoarea studiază semnele citării și citatele, ironia și parodia, fabula, prefața, titlul, retorica și traducerea, ca strategii metatextuale și de disimulare sau control asupra receptorului. Aceștia li se adaugă, în capitolul III, *The Rhetoric of Reading*, punctul de vedere asupra existenței unor tipuri diferite de retorici specifice diferitelor specii literare, dar și diferitelor pasaje din unul și același text. Autoarea face demonstrația valabilității acestui punct de vedere prin analiza poemului *O, rămâi* de Mihai Eminescu.

Existența mai multor tipuri de retorică în unul și același text reprezintă cel mai adesea un obstacol în decodarea adecvată a textului, care poate fi însă înlăturat prin recurgerea la o grilă intertextuală, justificându-se astfel explicația discuției despre retorică din secțiunea *Meta- and Intertextuality*.

În capitolul IV, *The Literary Text: A Projection of Grammar*, se revine asupra orientării spre enunț, pentru ca, prin intermediul sistemului metalingvistic prezent în structura de suprafață a textului, să se traseze un spațiu al enunțării. Mai mult decât atât, analiza nivelului liniar, de suprafață, al textului – arată autoarea – conduce la reconstituirea nu doar a regulilor cu funcționalitate lingvistică dezvoltate în acel discurs, ci și a regulilor care au guvernat o serie de schimbări ulterioare în evoluția limbajului, astfel încât analiza textului literar confirmă faptul că toate elementele din diacronia limbajului sunt vizibile în sincronie.

În partea a treia, *Poetical Arts and Metalanguage*, autoarea va discuta gradele de importanță pe care le manifestă „textul” de adâncime, metatextul și textul de suprafață în cele trei genuri literare – considerate de ea colecții de strategii, seturi teoretice ierarhizate și instituționalizate de convenții apte de manifestare prin anumite tipuri de limbaje și apte de a fi descrise și catalogate, deci finite – într-o încercare de definire a specificului fiecărui gen literar în parte.

Astfel, capitolul I prezintă specificitatea genului liric și narativ, aflate nu într-o relație biunivocă (1 : 1), care ar permite comparația lor simetrică, ci analizate împreună în același capitol, pentru că artele poetice aparținând ambelor genuri se diferențiază în mod frapant de artele poetice ale genului dramatic, asupra cărora autoarea a considerat necesar să revină într-un capitol aparte, al II-lea. Așa cum se afirmă în deschiderea primului capitol, discursul dramatic se află în situația extremă și paradoxală în care metatextul se transformă în paratext, în vorbire reală sau virtuală, care funcționează nu în interiorul, ci simultan cu discursul literar; autoarea indică pentru paratext notele și indicațiile rizorale, prezente ca atare în text sau înglobate în discursul personajelor.

Discursul liric și cel epic sunt studiate din perspectiva a trei funcții: funcția referențială, funcția autonimică și funcția metalingvistică. Sintetizând discuția mai largă din carte, se poate observa că în artele poetice ale genului liric predomină funcția autonimică, realizându-se tranziția de la metalingvistic la autonimic, iar din calitatea metatextului dintr-un text liric de a putea fi verbalizat rezultă calitatea specifică a textului liric de artă poetică, și anume aceea de a putea fi citit (calitate redată de autoare prin termenul *readability*). În artele poetice ale genului epic predomină funcția metalingvistică, în varianta ei intertextuală, realizându-se astfel trecerea de la autonimic la metalingvistic, iar calitatea metatextului dintr-un text epic de a fi verbalizat permite definirea specificității textelor epice de artă poetică prin verosimilitate (*verisimilitude*).

Toate aceste idei sunt demonstrate practic prin analize textuale (Louis Aragon, *Art poétique*, pentru genul liric, și André Gide, *Les Faux Monnayeurs*, pentru genul epic) și amplificate prin corelația cu concluziile și analizele strategiilor metalingvistice din capitolele III și IV. Cât privește artele poetice ale genului dramatic, ilustrate elocvent de autoare prin fragmente literare diverse, acestea se caracterizează în special prin calitatea lor de a putea fi puse în scenă („the dramatic text must be performable”, p. 78).

Paradoxal în aparență, concluzia că textul dramatic are o funcție metatextuală în relație cu reprezentarea lui (punerea în scenă a piesei) și că doar aceasta din urmă are statut de „text” este susținută, arată autoarea, de relația paralelă dintre opera literară și interpretarea critică. Mai mult decât atât, reprezentarea piesei este un stadiu superior de materializare în cadrul procesului de generare a unui al treilea text, reprezentarea mentală construită de receptor (primul fiind textul piesei, al doilea „textul” reprezentării piesei).

Ultima parte a cărții se constituie într-o analiză a impactului literaturii asupra vieții cotidiene, cu efecte vizibile în limbajul uzual. Aceste efecte studiate aici sunt cele ale circulației citatelor literare sub formă de clișee în limbajul cotidian comun. Se impun în opinia autoarei șase concluzii: (1) în limbajul curent citatul literar e o zonă de tranziție dintre două lumi diferite (cea a discursului literar și cea extratextuală); (2) procesul de cunoaștere mediat de citatul literar e întotdeauna orientat de la lumea reflectată de discursul literar la lumea extratextuală care reprezintă gradul zero în relație cu vorbirea textuală și căreia nu i se acordă niciodată identitate autonomă; (3) trecerea de la context la cotext și de la cotext la context este întotdeauna graduală în funcționarea discursului literar; (4) din punctul de vedere acceptat în spațiul acestui studiu, cotextul și contextul sunt categorii complementare, fiecare fiind deopotrivă o „mască” a celeilalte; (5) în comparație cu limbajul curent, limbajul manifestat în discursul literar reprezintă „gradul zero”, „schema” sau norma lingvistică; (6) principala funcție a clișeeilor literare e cea ludică.

Alte cinci concluzii cu caracter mai general sunt conținute de partea finală, denumită de autoare chiar Concluzie, iar redarea lor mai jos este motivată de faptul că studiul Marianei Neț, în forma sa actuală, este poate mai puțin cunoscut publicului român. Aceste concluzii sunt:

„(1) Planul metalingvistic și metatextual al textului literar depind nu doar de conținutul lingvistic și situațional, ci și de receptorul-interpret.

(2) Setul teoretic infinit de interpretări posibile ale unui text literar își are originea în modul în care acel text funcționează într-o cultură dată.

(3) Dependența lor de receptorul-interpret, pe de o parte, și de clasa textului și discursului, pe de alta, [...] este unul dintre motivele principale care nu ne-au permis să întocmim un inventar exhaustiv al elementelor ce pot îndeplini o funcție metalingvistică într-un text literar (sau într-una din subclasele sale).

(4) (Sub)codurile lingvistice și metalingvistice, pe de o parte, și planurile metatextuale, pe de alta, își pot schimba între ele funcțiile, își pot alterna dominația unele asupra celorlalte atât într-un text literar dat, cât și în literatură privită ca sistem. [...]

(5) Ca o consecință, dihotomia postulată de cercetătorii structuraliști între ‘imanența’ textuală și caracterul ‘deschis’ al unei opere de artă s-ar putea rezolva în mod dialectic” (p. 121).

Așa cum o arată titlurile primelor trei părți ale cărții: *Metalanguage and Enunciation, Grammar and Metalanguage* și *Poetic Arts and Metalanguage*, autoarea e interesată în primul rând de o definire și relaționare cât mai cuprinzătoare a metalimbajului, metatextul fiind considerat o

variantă a sa (cf. p. 35), ca și de studierea strategiilor metatextuale, pe care autoarea nu își propune să le epuizeze (cf. p. 121), mulțumindu-se să le identifice parțial, dar semnificativ, prin exemple literare și nonliterare. Dacă în aceste trei prime părți literaritatea este pusă în slujba demonstrației, careia îi servește ca suport de exemplificare, în ultima parte și în Concluzie literaritatea e reafirmată, cu o deplasare de accent care facilitează reciproca situației inițiale, adică punerea în evidență a literaturii – amprentă emblematică a culturii și a civilizației – ca punere în abis a Textului.

Ideile despre literatură ca punere în abis a textului își găsesc un corespondent în titlul cărții ca atare. Ca termen aflat pe poziția întâi în titlu, „literaturii” i se recunoaște așadar în final întâietatea și la nivelul imanenței textuale a studiului, în timp ce „metatextul”, termen aflat pe a treia poziție în titlu și care făcuse subiectul primelor trei părți ale cărții, este acum subsumat tematic viziunii generice mai largi a literaturii.

Inversarea de perspective arătată mai sus este benefică și chiar indicată, pentru că – așa cum afirma Tzvetan Todorov într-un pasaj citat de Mariana Neț – „dacă facem din limbaj o teorie a literaturii, trebuie să citim cu atenție literatura ca teorie a limbajului” (p. 39).

ALINA CÎRLĂNESCU
Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

MIHAI N. RADAN, *Grauirile carașovene azi. Fonetica și fonologia*, Timișoara, Editura Anthropos, 2000, 308 p.

Bibliografia idiomului slav al carașovenilor s-a îmbogățit cu o remarcabilă lucrare, elaborată de Mihai N. Radan, cadru didactic la Catedra de slavistică a Universității de Vest: *Grauirile carașovene azi. Fonetica și fonologia*. Tipărit în excelențe condiții grafice (prin grija Uniunii Sârbilor din România și a Editurii Anthropos), volumul este cea mai recentă (să sperăm că nu ultima) și importantă cercetare lingvistică aparținând unui carașovean. Comparabilă cu lucrarea interbelică a lui Emil Petrovici, cartea se înscrie în seria studiilor începute la Reșița de un alt carașovean, Mihai Radan (senior), în *Studii de limbă, literatură și folclor* (SLLFolc), II (1971), III (1976) și continuată prin culegerea de folclor a lui Ivan Birta (din Clocotici), *Karaševci. Narodne umotvorine sa etnološkim osvrtom*, Bukurești, 1993, 548 p.

Pentru cititorii mai puțin informați asupra Banatului, să notăm că slavii ce-și spun *karaševci* (vezi p. 29) trăiesc în șapte sate, de la poalele Semenicului, în apropierea Reșiței, de-a stânga și de-a dreapta șoselelor care duc spre Anina (Carașova, Nermet, Iabalcea), respectiv Oravița (Lupac, Clocotici, Vodnic și Rafnic), în bazinul superior al râului Caraș. Românii din zonă îi numesc *crașoveni*, *cârșoveni*, mai nou *carașoveni* (etnonim folosit în scrierile din ultimul deceniu, după modelul lui Emil Petrovici). Despre carașoveni au scris lingvistul Emil Petrovici (*Graiuul carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*, București, 1935) și istoricul Traian Simu (*Originea crașovenilor. Studiu istoric și etnografic*, Lugoj, 1939). Bibliografia impresionantă a problemei, în limba română și în alte limbi, este adusă la zi și analizată în lucrarea lui Mihai N. Radan.

Aspectul și lectura acestei cărți nasc o reală bucurie intelectuală și profesională nu doar pentru slaviști, ci pentru orice filolog; lucrarea ilustrează faptul că se poate studia și temeinic, monumental, în vremea și în vremurile noastre preponderent și (parcă) predestinate istoric pentru articole. Pilduitoarele strădanii pe teren și stăruitoarele cercetări în biblioteci ale lui Mihai N. Radan, cartea în întregul ei ne duc cu gândul la opuri tipărite cândva de lingviști formați la Muzeul Limbii Române din Cluj. Contribuția aceasta nu va putea fi ignorată de către cercetătorii graiurilor slave din România și din sudul Dunării.

Modelul și izvorul cărturăresc cel mai important îl constituie cartea lui Emil Petrovici. Dar slavistul de la Timișoara adaugă argumente și stadii fonetice actuale ipotezelor susținute de acesta. Ca un omagiu adus marelui înaintaș, cercetarea lui Mihai N. Radan îi calcă pe urme, autorul scriind în spiritul și, pe alocuri, chiar în litera acestuia; a se vedea, printre altele, considerațiile despre vocala *a* (p. 167, la Petrovici 59), despre *a* ușor închis spre *ă* (68, la Petrovici 61), despre *e* (71, la Petrovici 63).

Aspecte etnoculturale și istorice sunt discutate de Mihai N. Radan în subcapitolul *Cercetări privind limba, istoria, folclorul și obiceiurile carașovenilor* (p. 14–63) din *Introducerea* în care sunt abordate *așezarea geografică, populația, ocupații, originea carașovenilor – între istorie și legendă, făcându-se trimiteri și la alte localități cu populație carașoveană*.

Cea mai întinsă și, pentru slavști, cea mai importantă parte a cărții lui Mihai N. Radan o constituie *Fonetica și fonologia graiurilor carașovene azi* (p. 64–210), încheiată prin *Concluzii*, urmate de *Anexe: texte dialectale, rezumate* (în franceză și sârbă), *indici de autori, de localități, de cuvinte, abrevieri și bibliografie*.

Concepută inițial ca o lucrare dialectală sub aspect sincron, cartea a devenit și reprezintă o cercetare lingvistică diacronică, după cum constată Dorin Gămulescu (pe coperta a IV-a, de unde mai reținem: „Trăsăturile distinctive ale graiurilor, evoluțiile și schimbările, cu precădere în plan fonetic, dar și gramatical și lexical, sistemul fonologic al graiurilor analizate sunt bogat și convingător ilustrate, folosindu-se în acest scop aproape 4 000 de lexeme, ceea ce – trebuie să recunoaștem – constituie o cifră importantă”).

Originar din Carașova, Mihai N. Radan a folosit metoda anchetatorului-informator, completată prin anchete dialectale propriu-zise (*frontale și de corectare*), cu reveniri mai ales la *Clocotici, Lupac, Rafnic* (p. 8). Pentru a găsi dovezi comparative în explicarea originii și a fizionomiei graiurilor carașovene, a făcut sondaje în sate sârbești din Bulgaria (p. 9-10), în Uljma și Izbiște (din Banatul sârbesc, unde au trăit grupuri „mai mult sau mai puțin compacte de carașoveni” – p. 17).

Autorul susține că, la origine, carașovenii nu erau sârbi. El pornește de la premisa după care „carașovenii de azi [s.n.] sunt urmași ai primilor slavi sudici stabiliți în Banat prin secolele VI-VII” (p. 35). Pentru demonstrarea acestei teze („susținută, dar nu și suficient argumentată de I. Popović și M. Radan” – p. 49), aduce mai multe argumente lingvistice, printre care forma arhaică a fonemelor *t* și *d*, grupul consonantic vechi slav *čr-* (devenit *cr-* în unele dialecte sârbe și croate), păstrarea străslavului *-st(r)- cu dentala neiotacizată* (p. 161-162). Peste slavii rămași din secolele VI-VII în zona montană a Banatului (p. 161), pe care i-am putea numi străcarașoveni, s-au așezat mai multe valuri de „imigranți veniți din sudul Dunării în secolele XIV-XVIII” (p. 35). Aceștia au fost „în cea mai mare parte sârbi”, aflăm în final, veniți din acele *oaze catolice sârbești* atestate în zonele Kruševac, Prokuplje, Novo Brdo, Niš, Prizren (p. 222), de unde au fugit din calea turcilor, din cauza prigonirii sârbilor catolici („atât de către despoții sârbi cât și de turci” – p. 221). La această concluzie l-au condus pe autor date istorice și materialul fonetic analizat (sincronic și diacronic) în comparație cu fapte dialectale sârbești din România și din sudul Dunării, așa cum au procedat Emil Petrovici și câțiva slavști de seamă de la Belgrad. Consultând o bibliografie preponderent sârbească, autorul descoperă, în stratul vechi (din secolele VI-VII) al graiurilor carașovene, aspecte asemănătoare sau identice cu cele din graiuri sârbești sud-estice (p. 163, unde se discută iotacizarea, și p. 219, 222).

Sunt evidențiate însă și semne după care graiul strămoșilor carașoveni „aparținea dialectelor vestice (sârbe, croate, slovene și nord-macedonene) ale grupului lingvistic sud-slav” (p. 160, despre *t* și *d*). Iar franciscanii bosniaci sau dalmatini veniți la Carașova „vorbeau aproximativ aceeași limbă cu cea a slavilor bănățeni” (p. 37). Dacă s-ar fi adus în discuție și graiuri croate sud-dunărene, surse bibliografice din dialectologia croată (în cazul când există asemenea studii), s-ar fi lămurit mai convingător apartenența genealogică a idiomului carașovenesc; trimiteri la graiuri sau limba croată se fac și la p. 160, 161. Oricum, numărul impresionant de lexeme și aspecte fonetice notate de Mihai N. Radan constituie un tezaur care, pus într-o altă paradigmă (dialectală), poate conduce și la alte concluzii. Ceea ce nu scade, ci, dimpotrivă, sporește meritele autorului și valoarea cărții.

Originea graiurilor carașovene va fi mai riguros (și convingător) demonstrată când vor fi studiate (și) de lingviști de la Zagreb de talia lui Emil Petrovici, Ivan Popović sau Pavle Ivić. Dacă dialectologi croați de seamă nu s-au pronunțat încă, nu înseamnă că nu există asemănări/inrudiri ale

graiurilor carașovene cu dialecte croate din sudul Dunării. Deocamdată, autoritățile și filologii din Croația au rezolvat problema (doar) acordându-le carașovenilor cetățenia croată.

După opinia lui Mihai N. Radan, prezintă credibilitate științifică minimă și nu sunt de luat în seamă cei care au susținut apartenența carașovenilor la neamul croat. Astfel, broșura lui Petar Vlašić, *Hrvati u Rumunjskoj* (Belgrad, 1928), este *sumară, superficială și neștiințifică* (p. 58); dar considerațiile lui Jovan Živojnović, bazate (și) pe scrisori trimise de învățătorul pensionar Matei Vlašić și de negustorul Todor Birta (Petrovici, p. 9), *sârb din naștere* (p. 33), sunt un izvor credibil numai pentru că susțin despre carașoveni că sunt sârbi? Afirmațiile *total nefondate* ale lui Petar Vlašić au fost demontate de J. Erdeljanović, care a demonstrat „cu argumente științifice pertinente că atât carașovenii, cât și rekășenii (šokci) sunt de origine sârbă și vorbesc graiuri sârbești” (p. 58). Monografia lui S. Krpan (despre croații din Europa, inclusiv din România) este „modestă din punct de vedere științific”, iar autorul „nu aduce vreun argument” în considerarea carașovenilor drept „croai” (p. 61). *Insuficient argumentată* este și interesanta ipoteză a lui S. Trojanović, „conform căreia carașovenii ar fi originari din părțile vestice ale Bosniei și Herțegovinei și din Dalmația”. În plus, Trojanović nu se pronunță „ferm în privința apartenenței etnice a carașovenilor, susținând doar că aceștia sunt parte componentă a neamului sârbo-croat” (p. 58). Rămân pertinente, așadar, pentru autor, doar ipotezele care susțin originea sârbească a carașovenilor.

O trăsătură a cărții lui Mihai N. Radan este că, chiar dacă autorul este convins de apartenența sârbă a carașovenilor și de ortodoxismul lor original, formularea ipotezelor sale lasă deschisă și posibilitatea altor interpretări. Autorul nu dă sentințe, plasându-și demonstrațiile sub semnul ipoteticului, al probabilității: *nu se știe cu certitudine/probabil* (p. 35), *am inclina să credem* (p. 39), (există) *posibilitatea, ipoteza* (p. 40), (obiceiurile) *lasă să se întrevadă* (p. 43), *presupunem/* (dar este) *foarte probabil* (p. 42, 74, 222), *după toate probabilitățile* (p. 42). Se vorbește, de asemenea, despre *limba / limbile sârbă și/sau croată veche și literară (passim), scr. comună, dar limba sârbă și croată contemporană* (p. 71), despre *dialecte* (p. 162), *graiuri sârbești și croate* (p. 64).

Despre etnonimul *carașovean* aflăm că are un pronunțat caracter de individualizare și diferențiere personală sau colectivă „din punct de vedere etnic, lingvistic și religios față de alți indivizi sau alte comunități din Banat (sârbă, română, bulgară, croată)” (p. 20). Carașovenii au și trăsături „care-i individualizează de conaționali lor sârbi din Banat” (p. 28). *Carașoveanul de rând* consideră că „nu poți fi sârb dacă ești de religie catolică” (p. 28). Sunt citați, de către Mihai N. Radan, cercetători care au subliniat „că era imposibil să convingi un carașovean că ar fi sârb, croat ori bulgar, ei considerându-se un popor deosebit, cu limbă deosebită” (p. 28). În anii șaptezeci, când Mihai Radan (senior) își prezenta cercetările în cadrul Filialei din Reșița a Societății de Științe Filologice, glumeam pe seama *poporului carașovean*, despre care el ne vorbea cu multă convingere, considerându-i slavi din secolele VI–VII.

În cercetările sale printre carașoveni, Mile Tomici constatare același fenomen: *carașoveanul se consideră ca atare*, „atăta timp cât nu se încearcă să i se explice că este sârb și se declară croat imediat ce observă acest lucru” (SLLFolc, II, p. 162). Emil Petrovici remarcase, între cele două războaie mondiale, că este greu să convingi un carașovean că este sârb, „indiferent de gradul de cultură al acestuia” (Petrovici, p. 15). Exemplul lui Mihai N. Radan arată că, între timp, lucrurile s-au schimbat: un intelectual carașovean cu solidă cultură filologică se poate considera sârb. Și, dacă citim lista persoanelor din Carașova care au sponsorizat cartea, constatăm că nu este singurul cu această opțiune.

În legătură cu recensămintele în care carașovenii s-au declarat (în masă) croai, Mihai N. Radan afirmă că „marea majoritate nici nu era întrebată în privința opțiunii, fiind automat înregistrată drept croai, numai cei care cereau în mod expres erau recenzați ca sârbi sau de altă naționalitate” (p. 31). O fi știind autorul ce spune, doar a trăit la Carașova, deși este greu de acceptat un asemenea abuz administrativ. După această logică, ne putem întreba dacă locuitorii Carașovei au fost consultați când au fost trecuți „sârbi catolici” în *Conscripția din anul 1743* (p. 62). Credem că, în 1977, s-au declarat *croai* în proporție de 90% (p. 31) pentru că exista și rubrica (alternativă) sârbi. Iar în 1930, fiindu-se departe de disputa că ar fi sârbi sau croai, s-au declarat (ori au fost trecuți abuziv, dacă urmăim logica lui Mihai N. Radan) la *alte neamuri* (deci carașoveni), probabil pentru că sârbi și croaii aveau o singură rubrică; nici limba maternă nu este sârbă sau croată, ci apare la *alte limbi*.

Mihai N. Radan constată că azi *este în creștere* „numărul carașovenilor care optează pentru naționalitatea croată”, chiar dacă „nu sunt pe deplin convinși că aparțin acestei etnii” (p. 30). Ei sunt atrași de *numeroase* facilități „acordate de statul croat”, în vreme ce statul sârb nu se interesează ce ei și nu are o *strategie* „cu privire la această chestiune” (p. 30).

Abordând aspectul religiei catolice a carașovenilor, autorul aduce în discuție fapte istorice prin care vrea să convingă că, la origine, carașovenii au fost ortodocși, lucru plauzibil, dacă ei sunt în Banat din secolele VI-VII, când nu era decât o singură religie în spațiul dacoromân, religie creștină pe care o putem numi ortodoxă, pentru că nu apăruse marea schismă. Carașovenii au fost catolicizați cu forța, susține Mihai N. Radan, la ordinul și insistențele regilor unguri. Rezistența la catolicizare s-ar fi datorat și sârbilor ortodocși veniți din sudul Dunării, deși cei mai mulți imigranți au fost sârbi catolici (p. 39, 221, 222). Despre existența *certă* a carașovenilor catolici se poate vorbi doar începând cu secolul al XVII-lea. De aceea, există *posibilitatea* ca „majoritatea carașovenilor (cu excepția celor din Carașova) să fi devenit catolici doar la începutul acestui secol” (p. 40). Afirmția că Marko Bandulaevic (Bandini) a catolicizat la Carașova, în august 1628, „mulți sârbi carașoveni” (p. 41), trebuie corectată în sensul că textul italian, transcris de Traian Simu (*Originea*, p. 35), nu conține cuvântul *sârbi*, ci *suflete (anime)*, în original): „mi ha mandato alla cura di quell'anime, posso dire, perse, per predicargli, et con ajuto di sua divina maestra convertirle ad viam veritas...”.

Argumente pentru un ortodoxism original al carașovenilor sunt găsite și în diverse obiceiuri (pastorale, de nuntă, de înmormântare) *caracteristice poporului sârb*. Unele fapte etnofolclorice „lasă să se întrevadă că acest grup etnic s-a desprins cândva din sânul acestui popor și că, inițial, era de religie ortodoxă” (p. 43; cf. și cele spuse de Petar Vlahović – p. 59). Ortodoxismul original al carașovenilor nu este însă un argument indubitabil pentru apartenența lor sârbească, dacă ei se află din secolele VI-VII în Banat, unde au devenit creștini.

S-ar putea ca, inițial, să se fi stabilit în Valea Almăjului (mai aproape de Svinița), zonă în care Emil Petrovici constată urme lingvistice din perioada slavei comune. Propunem această ipoteză doar dacă acceptăm, cum spune Mihai N. Radan, că *Turski Grat* (Cetatea turcească) „a existat înaintea localității, care, probabil, a luat naștere ulterior, în imediata ei vecinătate” (p. 23); adică după 1230, când este menționată cetatea. De fapt, anii puțini dintre prima atestare și numirea ei *Castrum Crassou* (1247), respectiv *Castrum de Karassou* (1266), ne îndreptățesc să credem că localitatea este tot atât de (dacă nu mai) veche decât cetatea.

În concluzie, *patria de origine* (p. 23, 29) a carașovenilor este abordată diferențiat (cf. și p. 22), urmașii celor din secolele VI-VII fiind *autohtoni* (p. 74), iar imigranții sunt veniți din sudul Dunării. În majoritate sârbi, printre ei s-au amestecat și bulgari, albanezi (p. 222), dar nu croați. Sunt considerate graiuri croate din Banat doar cel din Checia (kajkavian – p. 46; Iordan, *Toponimia*, p. 267: Checia Croată) și cel din Recaș (doar de către I. Brabec – p. 48; la p. 73, 114, 134 se spune că este grai sârbesc ekavian).

Pomind de la descrierea graiurilor carașovenești făcută de Emil Petrovici, Mihai N. Radan prezintă stadiul lor fonetic de azi, tendințele actuale care se fac simțite în evoluția lor. Sub acest aspect, este interesant că, față de E. Petrovici, care constatare că locuitorii din Iabalcea și-au pierdut graiul carașovean, Mihai N. Radan arată că aceștia vorbesc românește doar între ei; cu ceilalți carașoveni „majoritatea adulților comunică într-un grai apropiat celui vorbit în Carașova”. S-ar putea, cu timpul, ca iabalcenii să revină la idiomul carașovenesc și cu sprijinul bisericii, întrucât preotul din Carașova oficiază slujbe la Iabalcea în fiecare duminică. De asemenea, elevii din Iabalcea urmează gimnaziul la Carașova, unde se studiază croata ca limbă maternă.

Marcu Mihail Deleanu
Reșița, b-dul Revoluției, 32/6

INDICE DE AUTORI*

A

Achmanova, O. 122
Albrecht, J. 71, 74
Aldan, Moise 249
Alecsandri, V. 281
Alexandrescu, Grigore 311
Anghel, Ioana 301-305
Ankersmit, F. R. 49, 74, 75
Aragon, Louis 338
Arcamone, Maria Giovanna 330-335
Ardeleanu, Elena 317
Arghezi, Tudor 304
Ariosto, Lodovico 333
Aristotel 29, 44, 133, 145
Arutjunova, N. 128, 129, 137
Asan, Finuța 267, 270
Augustin 128, 133, 134
Aulus Gellius 309
Auster, Paul 332
Austin, J. L. 239
Avram, Andrei 327
Avram, Mioara 248, 252, 255, 259, 263, 265,
270
Aznaurova, E. 128

B

Bach, E. 27, 30-32, 38, 44, 45
Bachelard, G. 214
Back, Otto 252
Bally, Ch. 115, 242
Bandulaević (Bandini), Marko 342
Banfi, Antonio 11
Barișiu, G. 180
Baroni, Giorgio 333

Bartoli, Matteo 202
Baudelaire, Ch. 229, 273
Baudouin de Courtenay, J. A. 131
Bălan, Ioanichie 180, 181
Beciu, C. 232, 238
Becker Makkai, V. 45
Beckett, S. 332
Bejan, Dumitru 307-308
Bellemín-Noël, J. 225
Beltechi, Eugen 251
Belyj, V. 129
Bennet, C. 291, 292, 299
Benveniste, E. 103, 115, 360
Berejan, S. 126
Beretta, Claudio 330
Berezin, F. 116, 117, 122, 137
Bernardo, J. M. 55, 56, 74
Bethlem, Nicolae 193
Bhose, Amita 222
Biamonti, Francesco 331
Bidian, Viorel 179
Bidu-Vrânceanu, Angela 79, 80, 82, 86, 87,
96, 97, 99
Binder, Ștefan 246, 252
Birta, Ivan 339
Blaga, Lucian 74, 280-282, 284, 317-323
Bloch, B. 18, 44
Bloomfield, L. 20, 315
Boccaccio, G. 203, 333, 334
Bojoga, Eugenia 15-45, 74, 75, 114, 115-139,
313, 317
Bonnetoy, Ives 230
Borcilă, Mircea 47-77, 105, 106, 113, 141,
156, 283, 313, 315, 317
Borodina, M. 126, 127
Botez, Corneliu 279

* Indicii (de autori și de cuvinte) au fost întocmiți de Veronica Chinde. Numerele culese cu caractere aldine trimit la autorii de articole publicate în volumul de față.

Brabec, I. 342
 Brăiloiu, C. 322, 323
 Brătescu, C. 194
 Brâncuș, Gr. 325
 Bremer, Donatella 330
 Budagov, R. 118, 124, 125, 138, 139
 Bühler, Karl 64, 74
 Bulgăr, Gh. 215
 Bulygina, T. 128
 Byron, George Gordon 222, 225

C

Cacciari, C. 48, 76
 Caesar, Caius Iulius 259, 291
 Camili, Davide de 330-335
 Capidan, Th. 324-326
 Caproni, Giorgio 331
 Caracostea, D. 214, 216, 217, 230, 322
 Caragiale, I. L. 279
 Caragiu Marioțeanu, Matilda 324, 325
 Casadei, Alberto 333
 Cassirer, E. 49, 61, 62, 64, 66, 74, 135, 143, 156
 Castoldi, Massimo 330
 Catullus, Caius Valerius 291
 Cazacu, Boris 288
 Călinescu, G. 209, 219, 227-229
 Čelicova, L. 125
 Celly, Raoul 278
 Cernea, Maria 239-244
 Chapsal, Maurice 270
 Cheie-Pantea, I. 230
 Chevalier, Jean 274, 275, 277, 278
 Ching, M. K. L. 50, 74
 Chomsky, N. 24, 28, 33, 44, 51, 52, 58, 59, 66, 74, 104, 105, 109, 110, 112, 200, 316
 Ciceagov, V. C. 168
 Cicero, Marcus Tullius 293, 297
 Cifor, Lucia 280
 Cihac, A. 248
 Čikobava, A. 120
 Cioran, Emil 317, 320
 Ciucika, P. P. 168
 Cixous, Hélène 219, 220
 Cîrlănescu, Alina 335-339
 Cocchella, Filippo 330
 Codoban, Aurel 101, 113
 Comarnescu, Petru 322, 323
 Conte, Rosa del 218
 Copceag, Dumitru 270

Coșeriu, E. 11-13, 15-45, 47, 51, 52, 54-75, 79-90, 92, 94, 96-99, 101-107, 109-113, 115-139, 141-157, 234, 238, 242, 265, 270, 313-317, 319
 Coteanu, Ion 98, 165, 325, 335-337
 Coupez 242
 Creția, Petru 209, 220, 225, 230
 Croce, B. 51
 Cuilenburg, J. J. van 231, 238
 Curtius, E. R. 298

D

Dahmen, Wolfgang 325
 D'Annunzio, G. 332
 Dante, Alighieri 203, 330, 334
 Danto, A. C. 75
 Dănilă, Simion 177-182
 Debus, Friedhelm 333
 De Knop, S. 48
 Deleanu, Marcu Mihail 339-342
 Denisov, P. 118
 Densușianu, Ovid 264, 301
 Dern, Ch. 75
 Derrida, Jacques 152
 Di Cesare, D. 76
 Dietrich, W. 74
 Dimitrescu, Florica 271
 Dirven, R. 48, 75, 76
 Dittrich, Karin 246, 252
 Ditvall, Coralia 302
 Dobrogeanu-Gherea, C. 279
 Draeger, A. 291, 299
 Drașoveanu, D. D. 270
 Drăganu, N. 177, 179, 180
 Drosdowski, Günther 251
 Dumbrăveanu, Albina 165-169
 Dumitrescu-Bușulenga, Zoe 226, 230
 Duraffour, A. 56, 65, 75
 Durand, Gilbert 212, 217, 224, 227, 228
 Durkheim, Émile 128, 133
 Dyer 242
 Dyer, Donald L. 324

E

Ebner, Jakob 251
 Edelman, M. 231, 238
 Eichnen, Heiner 252
 Ekblom, Rickard 301
 Eliade, Mircea 228, 305, 318
 Eminescu, M. 210-213, 215, 217, 227, 229, 230, 279-285, 319, 322, 337

Engels, F. 116
 Erdeljanović, J. 341
 Eremia, A. 169, 171-175
 Ernout, A. 259, 270, 291, 292, 299
 Ernst, Peter 252
 Ezawa, Kennosuke 55, 75, 102, 106, 113

F

Faiciuc, Ioan 251
 Faldela, G. 332
 Falk, Dagmar 302
 Faur, Elena 313-317
 Feder Kittay, E. 75
 Fenechiu, Carmen 291-299
 Fenzi, Enrico 331
 Ferguson, Ch. A. 17, 19, 21, 44
 Fernandez, J. W. 48, 49, 75
 Filin, F. 139
 Filipi, Goran 327
 Fischer, Hermann 247, 251
 Fischer, Iancu 203, 208, 309-312
 Fochi, Adrian 318, 322
 Fomenko, Ju. 122
 Forăscu, Narcisa 98
 Francisc din Assisi 180
 Freud, S. 219
 Friedrich, P. 49, 75
 Furcovici, Roxana 273-278

G

Gabelentz, Georg von der 41, 44
 Gabinski, M. 252
 Gak, V. 126-128
 Gáldi, L. 214, 217
 Gană, George 219
 García-Hernandez, Benjamin 102, 113
 Gasset, Ortega y 276, 278
 Gădeanu, Sorin 252
 Gămulescu, Dorin 340
 Gâstescu, Petre 177
 Geckeler, Horst 113
 Gehl, Hans 245, 249, 252
 Genette, Gérard 211
 Germain, Cl. 88, 99
 Gerner, Zsuzsanna 252
 Gheerbrant, Alain 274, 275, 277, 278
 Gherman, Haritina 255, 260, 270
 Gheție, I. 325
 Ghiazza, Silvana 331
 Ghibu, O. 181

Ghica, Ion 194
 Giaccherini, Enrico 334
 Gibbs, R. J. 48, 54, 75, 243
 Gibbs, R. J. jr. 48, 75, 76
 Gide, André 338
 Glauninger, Manfred Michael 252
 Goethe, J. W. 330
 Goga, N. 267, 270
 Golovin, B. 122, 137
 Gorbaceviči, K. 139
 Gorcea, P. M. 210, 211, 230
 Gorni, Guglielmo 334
 Gozzano, Guido 331, 332
 Grady, J. 55, 76
 Graur, Al. 255, 259, 265, 270, 309
 Grecu, Valeriu 271
 Greenberg, J. H. 21, 23, 26, 38, 44, 45, 200
 Gregori, I. 211
 Greimas, J. 84, 243, 244
 Grevisse, Maurice 263, 270
 Grice, M. Paul 240, 244
 Grignani, Maria Antonietta 331
 Grigoriev, V. 139
 Grimm, Jakob 247, 251
 Grimm, Wilhelm 247, 251
 Grivel, C. 210
 Guboglu, M. 193
 Guchman, M. 128
 Guillerrou, Alain 271
 Gulian, C. I. 322
 Guțu-Romalo, Valeria 271

H

Haley, M. C. 50, 52, 74, 76
 Haneș, Petru V. 270
 Haneș, Vasile V. 270
 Harding, E. 217
 Harhătă, Bogdan 255-271
 Harms, R. T. 27, 45
 Harris, J. 35
 Hartmann, P. 44
 Haskell, R. E. 48, 49, 64, 76
 Haugen, E. 116
 Hazy, Ștefan 271
 Heath, P. 113
 Hegel, G. W. F. 65, 135
 Heidegger, Martin 133, 153, 317, 319, 321, 322
 Heilmann, L. 45
 Heliade Rădulescu, I. 214, 225
 Herder, J. G. 21, 44

Hersch, Jeanne 156

Hesiod 225

Heuvel, Pierre van den 336

Hjelmslev, Louis 131

Hoberg, Rudolf 261, 271

Hoberg, Ursula 261, 271

Hockett, Ch. F. 17, 19, 21, 24, 28, 44

Hoffman, R. R. 48, 76

Hofmann, J. B. 292, 299

Hoinkens, U. 74

Hölderlin, J. Chr. Fr. 333

Hollinger, Rudolf 245, 246, 252

Honek, R. P. 48, 76, 243

Horatius, Quintus Flaccus 291

Hornung, Maria 245, 252

Horvat, Săluc 279

Householder, Fred 17, 20, 22

Hugo, Victor 220

Humboldt, W. von 29, 32, 33, 36, 44, 51, 58,
61, 76, 107, 113, 120, 130, 134, 143, 145-
147, 154, 156

Husserl, Edmund 32, 44, 141, 142, 150, 151,
154, 156, 157

Hymes, Dell 62

I

Ibrăileanu, G. 279

Ichim-Tomescu, Domnița 169

Ickoviči, V. 121, 122

Ikegami, Yoshihiko 114

Iliescu, Maria 246, 250, 252

Ionescu de la Brad, Ion 194

Ionescu, I. 177, 179

Ioniță, Vasile 249, 252

Iordan, Iorgu 159, 177, 179, 188, 342

Iorga, N. 303

Istrate, Gavril 288

Istrate, Mariana 330-335

Ivić, Pavle 340

J

Jakob, Julius 245, 252

Jakobson, Roman 15, 21, 44, 103, 115, 131,
200

Jaton, Anne Marie 331

Jentner, Edith 245, 252

Johnson, Mark 49, 50, 52, 54, 76

Jongen, R. 48

Jung, C. G. 222

K

Kabatek, J. 55, 56, 59, 60, 62, 71, 76, 101,
102, 106, 109, 113

Kafka, Franz 330

Kainz, F. 146

Kamei, Takashi 101-114

Kant, Immanuel 65, 135, 142, 154, 157

Karaulov, Ju. 126, 128

Kastikas, Sergios 252

Katlinskaja, L. 125

Katz, J. J. 23, 24, 27, 44, 48, 76

Kayne, R. S. 200, 208

Kazama, Kiyozō 106-108, 114

Kierkegaard, S. 321

Király Francisc 180

Kisch, G. 177

Kiss Lajos 181, 182

Kitay Feder 49

Kleiber, G. 241, 242

Klimov, G. 129

Kluge, Friederich 246, 247, 249, 252

Kockelmans, J. J. 49, 76

Koduchov, V. 122

Kolšanskij, G. 122, 128

Korotkov, N. 120, 122

Kottler, Peter 246, 252

Kovačec, A. 325, 327-329

Kramer, J. 325

Kremnitz, Mite 279

Kristeva, Julia 219

Krpan, S. 341

Krupatkin, Ja. 125

Kubreakova, E. 128

Kühner, R. 299

Kunisch, R. 216, 217, 226

Kurylovicz, J. 24, 25, 44, 103

L

Laberius, Decimus 311

Lakoff, George 49, 50, 53, 54, 76

Lamartine, A. de 223, 225

Lammert, Erich 245

Langer, S. K. 74

Laplace, C. 55, 68, 76

Lausberg, H. 199

Lazăr, Lucian 73, 76, 79-99

Lelkes György 181

Lenin, V. I. 116

Leontiev, A. 122, 123, 126, 130, 131

Lermontov, M. I. 225
 Leumann, M. 292, 299
 Levickij, V. 125, 126
 Levin, S. R. 52, 76
 Levinas, Emmanuel 209
 Levițchi, Leon 260, 271
 Lexer, Matthias 249, 252
 Lind, Hera 330
 Lipovan, Ioana 319
 Lokaj, R. J. 333, 334
 Lombard, Alf 207, 301-305
 Lomtev, T. 128
 Loșonți, Dumitru 179, 279
 Lucretius, Titus Carus 311
 Lunsford, R. F. 50, 74
 Lyons, L. 52, 76, 84, 89

M

Maiden, M. 199, 208
 Maier, U. 75
 Maiorescu, Titu 279, 283
 Makkai A. 45
 Manzjura, V. 130
 Manzoni, A. 207
 Marelli, Paolo 334
 Marian, Rodica 215, 222, 223, 279-285, 317-323
 Marr, N. J. 116, 134
 Martinet, A. 132
 Martini, Giovanni 334
 Marx, K. 116
 Marzano, Pasquale 332
 Mateescu, T. 193
 Mateș, E. 193
 Mauron, Charles 210
 Maver, Giovanni 11
 Mavrodin, Irina 76
 Mazzoni, Bruno 335
 Mării, I. 325
 McLain, Richard 50, 74
 Meillet, Antoine 259, 271
 Meiner, J. W. 29, 35, 44
 Melian, Al. 230
 Meličuk, I. 117
 Mendel, S. 201
 Meschonnic, Henri 224
 Meyer-Lübke, W. 327
 Michaux, Christine 241-244
 Micle, Veronica 211
 Mihăescu, H. 325
 Mihăilă, G. 325

Mikaelean, G. 122
 Miklosich, Franz 161
 Milaș, Constantin 307-308
 Milton, J. 228
 Mincu, M. 222, 223
 Mincu, Ștefania 317-323
 Miskeviči, G. 125
 Mocanu, Nicolae 251
 Moeschler, Jacques 239, 240, 244
 Mohr 224
 Molino, J. 49, 76
 Montale, Eugenio 331, 332
 Mooij, J. 49, 74, 75
 Moore 225
 Moravcsik, J. M. E. 17, 20, 22, 45
 Morito, Tomo 114
 Morris, Ch. 237, 238
 Muntean, Vasile V. 181
 Munteanu, E. 142, 147, 150, 157
 Muradin, Andrei-Vasile 179
 Murguia, A. 12, 55, 56, 59, 60, 75, 76, 101, 102, 106, 109, 113

N

Nägler, Thomas 181
 Neamțu, G. G. 271
 Nebrija, A. de 34, 45
 Negoșescu, Ion 209, 215, 216, 223, 226, 229, 230
 Neiescu, Petru 251, 287-290, 324-329
 Nepos, Cornelius 293, 294
 Nerval, Gérard de 219, 229
 Neșu, Nicoleta 231-238
 Neț, Mariana 335-339
 Niculescu, Al. 202, 207, 208, 213, 284
 Nietzsche, Fr. 333
 Nilsson, Elsa 302
 Noël, Charles 270
 Noica, Constantin 317, 319-321
 Noomen, G. W. 231, 238
 Noppen, J. P. van 48
 Novikov, L. 118
 Nuță, Ion 183-185

O

Oancea, D. I. 177
 Olișanskij, I. 118
 Ortony, A. 48, 76
 Orza, Rodica 271
 Osgood, Ch. E. 15, 20, 25, 45

P

Paduano, Guido 330
Pagliari, A. 61
Paleologu-Matta, S. 220
Pană(-Dindelegan), Gabriela 255, 265, 267, 271
Pann, Anton 311
Panu, G. 279
Papa, Elena 332
Papahagi, Tache 324
Paprotté, W. 48, 75, 76
Pascoli, Giovanni 330
Pascu, Șt. 159, 182
Pașca, Șt. 160
Paul, Hermann 25, 45, 247, 249, 250, 252
Pătruș, I. 159-163, 189
Peirce, Ch. S. 149, 157
Penișoară, Ion 193-196
Perelman, Ch. 233, 234, 238
Perpessicius 210, 213, 217
Petrarca, Francesco 333, 334
Petrescu, Ioana Em. 230
Petronius, Caius Titus 298, 311
Petrovici, E. 159, 160, 251, 288, 289, 290, 303, 327, 339-342
Philippide, Al. 179
Pirandello, Luigi 330, 332
Pittard, Eugène 194
Plautus, Titus Maccius 311
Plinius, Caius Secundus 259, 293
Poe, E. A. 332
Pop, Sever 288, 289
Pop(escu), Augustin Z. N. 302
Popescu, David 309
Popescu, Elena 74, 309-312
Popescu, Rodica 271
Popescu, Ștefania 265, 271
Popolo, Concretto del 333
Popovici, Iosif 289
Popović, Ivan 340
Porcelli, Bruno 330-335
Postal, P. M. 23, 24, 27, 44
Postovalova, V. 125
Pottier, B. 84
Preda, Ioan 260, 271
Prini, Gheorghe 101
Priscianus 34
Protnikov, P. T. 169
Proust, Marcel 273-278
Pupino, Angelo R. 332
Purdela Sitaru, Maria 245-253

Pușcariu, Sextil 251, 271, 279-285, 287, 289, 303, 328

Q

Queneau, R. 331

R

Radan, Mihai 339-341
Radan, Mihai N. 339-342
Radman, Z. 48, 49, 76
Raievschi, N. 252
Ramnoux, Clémence 225
Rastier, F. 49, 54, 62, 76
Reboul, Anne 239, 240, 244
Rector, Monica 99
Reichenkron, G. 199
Renzi, Lorenzo 197-208
Revzin, I. 125
Richard, Jean-Pierre 223
Ricoeur, P. 49, 57, 76
Rigotti, E. 45
Rohlf, G. 205, 208
Romano, Maria E. 333
Rosetti, Al. 288, 302, 304, 305, 309
Rossebastiano, Alda 333
Rossichina, G. 119
Rovența-Frumușani, Daniela 237, 238
Rus, V. 74
Rusu, I. I. 160, 325
Rusu, Grigore 179, 288
Rusu, Liviu 322
Rusu, Z. 225
Ruxăndoiu, Pavel 241, 244

S

Sadoveanu, Mihail 288
Sallustius, Crispus Caius 291, 295, 296
Salvador, Gregorio 102, 114
Sampson, G. 76
Sanchez Ruipérez, M. 23, 45
Santini, Carlo 334
Sala, Marius 325, 327
Sapir, E. 32, 315
Saporta, S. 17, 18, 22, 45
Șaradzenidze, T. 122
Saramandu, N. 75, 156, 324, 325
Șaumjan, S. 115, 129
Saussure, F. de 15, 45, 60, 77, 103, 109-111, 115, 121, 122, 125, 128, 131, 134, 136, 146, 316

- Sălăvăstru, C. 234-238
 Sârbu, Rodica 255, 260, 270
 Scărlătoiu, Elena 325
 Ščedrovickij, G. 125
 Ščerba, L. 122
 Scherer, A. 291, 299
 Schikola, Hans 245, 253
 Schlieben-Lange, Brigitte 45, 113
 Schlytter, Suzanne 302
 Schneeweis, Edmund 248-250, 253
 Schnell-Živanović, Margitta 246, 250, 253
 Scholten, O. 231, 238
 Schuchardt, Hugo 103
 Schuster, Mauritz 245, 253
 Ščjur, G. 128
 Scriban, A. 248
 Scurtu, Ion 279
 Searle, R. 51, 77, 239, 240, 244
 Secheyay, A. 115
 Semčinskij, S. 119, 126
 Semenijk, N. 115
 Serebrennikov, B. 121, 123
 Sereni, Vittorio 331
 Shakespeare, W. 330
 Shimomiya, Tadao 108
 Silva, E. 50, 53, 77
 Simu, Traian 339, 342
 Skvorcov, L. 122
 Slama-Cazacu, Tatiana 235, 238
 Slăvescu, Victor 194
 Slijusareva, N. 128
 Šmilauer, Vl. 182
 Smirnickij, A. 122
 Soublin, F. 49, 76
 Spence, N. C. W. 117
 Staaff, Erik 301
 Stalin, I. V. 134
 Stamati, Constantin 220
 Stan, Ionel 288
 Stancu, Zaharia 305
 Stati, Sorin 255, 265, 267, 271
 Stănescu, Nichita 277
 Steblin-Kamenskij, M. 125
 Steen, G. 48, 75-77
 Steer, Alexandru 15-45
 Stegmann, K. 299
 Steinthal, H. 36, 45
 Stepanov, G. 121, 126, 130, 136-138
 Stepanov, Ju. 116, 121, 122, 124, 126
 Stern, J. 60, 77
 Stoicescu, Nicolae 177
 Striedter-Temps, Hildegard 247-249, 253
 Suciuc, Coriolan 177, 179, 182
 Šumejko, L. 138
 Suprun, A. 125, 139
 Szantyr, A. 292, 299
- §
- Sandru, D. 193
 Șăineanu, Lazăr 173
 Șerban, Felicia 223
 Șesan, Milan 180, 181
 Șotropa, Calistrat 271
 Ștefănescu, Cristina 270
 Șuteu, Flora 271
 Șuteu, Valeriu 327
- T
- Tabarcea, Cezar 243, 244
 Tacitus, C. Cornelius 292, 293, 296, 298
 Tagliavini, Carlo 207, 208, 271
 Tamine, J. 49, 76
 Tanaka, Katsuhiko 104-106, 108-112, 114
 Tarchetti 331
 Tămăianu(-Morita), Emma 73, 77, 79, 99,
 101-114, 141, 150, 157
 Tătaru, Beatrice 291-299
 Teaha, Teofil 288, 290
 Tekavčić 199
 Telija, V. 118, 125, 126, 128
 Teodorescu, Ecaterina 263, 264, 266, 271
 Teotim al Tomisului 177
 Teuschl, Wolfgang 252
 Thomas, Fr. 291, 292, 299
 Thoveron, G. 238
 Titus Livius 297, 298
 Todorov, Tzvetan 221, 339
 Toma d'Aquino 128
 Toma, Ion 187-191
 Tomici, Mile 341
 Touratier, Ch. 292, 299
 Trabant, J. 75, 147, 157
 Trager, G. L. 18, 44
 Trandafir, Gh. 257, 271
 Trojanović, S. 341
 Trubeckoy, N. S. 131
 Turner, N. 48, 54, 76
 Tuzet, H. 228
- U
- Ufimceva, A. 126-128
 Unamuno, Miguel de 273

Usener, Hermann 330
Uspenskij, B. 129

V

Vanhese, Gisèle 209-230
Vannikov, Ju. 122
Varduli, I. 125
Vasiliev, V. 115, 125
Vasiliiu, Emanuel 240, 244
Vasiliiu, Laura 271
Vasiluță, Livia 245-253
Vâlsan, G. 193
Vendryes, Joseph 259, 271
Veneri, A. 219, 227
Verene, D. P. 74
Vernay, H. 44
Vianu, T. 225
Vico, Giambattista 64, 70, 75, 135, 142
Vigny, A. de 215, 223, 225
Vilarnovo Caamaño, A. 55, 58, 61, 66, 77
Vinja, Vojmir 327
Vives, J. L. 30, 45
Vîlcu, Cornel 141-157
Vlad, Carmen 64, 74, 241, 244
Vlahović, Petar 342
Vlahuță, Al. 279
Vlašić, Petar 341
Volif, E. 128
Voronkova, O. 119

Vossler, K. 134
Vrabie, Emil 324-329
Vulcănescu, Mircea 318-321, 323
Vybornov, V. P. 166

W

Wahrig, Gerhard 249, 250, 252
Walberg, Emanuel 303
Wald, Lucia 309
Wang 242
Wartenberg, Herlind 330
Weber, H. 57, 75
Whorf, B. 32
Wild, Katharina 252
Windisch, Rudolf 75
Wolf, Johann 245, 246, 253

Z

Zagaevschi, L. 73, 77
Zafiu, Rodica 334
Zamfirescu, Duiliu 280
Zanzotto, A. 333
Zavala, V. Sánchez de 63, 77
Zéraffa, Michel 276, 278
Zingarelli, Nicola 334
Zvegincev, V. 117, 118, 123-125, 130, 132-136, 139
Živojnović, Jovan 341

INDICE DE CUVINTE

BULGARĂ

Baia 162
Borșa 162
Boșo 162
Dobrota 162

CROATĂ

Baia 162
Dobrota 162
gvihti 249
mračno 328
najgvirc 247
naopako 328
Remete 181
Remetinec 182
rupa 328
velika svadba 328

DALMATĂ

Kant(u)ora 205

ENGLEZĂ

abdomen 325
able 326
abundantly 325
attach (to ~) 260
badger 325
barbel 325
be (to ~) 262
become (to ~) 326
betwixt and between 325
bird 325
bitch 325
blacksmith 325
bookseller 201
bugbear 325
capable 326
comb 325
dilute 326

disarrange (to ~) 326
disorder (to ~) 326
disperse (to ~) 326
drink (to ~) 260
forest 325
heart 325
husband 89
idiot 326
luxate (to ~) 326
man 30-32
me 261
move around (to ~) 326
navel 325
open (to ~) 260
pick pocket 201
pocketknife 325
preview (to ~) 260
rare 325
remember (to ~) 269
remind (to ~) 269
reverse (to ~) 326
rotate (to ~) 326
sauerkraut 325
something 261
stall 325
stupid 326
tall 31, 32
tallness 31, 32
transform (to ~) 326
turn (to ~) 326
twist (to ~) 326
upset (to ~) 326
wife 89
wrench (to ~) 326

FRANCEZĂ

acheter 89
âgé 89
avoir 258
bas 88
cavale 127

certainement 204
chanterait 204
chaud 88
chauve-souris 70, 73
chef 127
coupe-papier 201
court 88, 89
couteau; avec le ~ 36
début 88
demeurer 258
dis 198
dort 38
être 257, 262, 264
étroit 89
feuille 203
fin 88
fleuve 43
frais 88
froid 88
grand 89
grand-mère 98
grand-père 98
haut 88
homme gras 201
ive 127
jeune 89
jument 127
large 89
lentement 204
long 88, 89
me 263
mer 203
milieu 88
mort 89
paraître 258
passer pour 258
petit 89
plein 88
rester 258
rivière 43
rouge 89
ruisseau 43
se 263
sembler 258
sortez! 39
te 263
tête 127
tiède 88
vendre 89
venir 257
vert 89
vide 88

village 326
vivant 89
voix 255

GERMANĂ

aing'moxt 246
Bedeutung 119
Bezeichnung 119
Buchhandler 201
eingemacht 246
Eingemachtes 246, 251
einmachen 246
Federmaus 70, 73
Franziska 331
g- 245, 248
ge- 245-253
Gebäck 250
Gebackenes 250, 251
gekommen 245
gemacht 246
Gespritzter 250, 251
Gewicht 249, 251
Gewinde 247-249, 251
Gewürz 247, 251
giwihti 249
gkommen 245
gmacht 246
gmaxt 246
gspritzt 250
Gwerz 247
gwint 248
Herr 331
hinaus! 39
k- 245, 246
ke- 245
km- 245
kmxt 246
kvint 248
leicht 89
machen 246
Messer; mit dem ~ 36
nackwerts 247
nackwirts 247
naifer! 247
naigvirc 247
neuge- 247
Neugewürz(e) 247, 251
schäft 38
schwer 89
sein 260
Sinn 119

spritze 250
 spritzen 250
 spritzt(er) 250
 Spritz(wasser) 250
 wägen 249
 Wein gespritzt 250
 werden 260
 wicht 249
 wiegen 249
 Winde 248, 249
 Winden 247
 Wurz 247

GREACĂ

badizei 29
 badizon 29
 eremites 179
 estí 29
 Nikólaos 160

ITALIANĂ

-a 203
 acque 197
 andrei 204
 archi 198
 arco 198
 avèra 205
 braccio 203
 cane 206
 cani 199
 canne 206
 cantaria 204
 cante 198
 canterà 205
 canterebbe 204
 canti 198
 Cavalena 332
 Cecilia 331
 certamente 204
 corpora 203
 dici 198
 draghi 198
 drago 198
 -e 198
 ficchi 206
 fichi 206
 fiume 43
 foglia 203
 funghi 198
 fungo 128

fuori! 39
 -i 198, 199
 la 204
 lati 203
 latora 203
 legno 203
 lentamente 204
 lupi 197, 199
 magi 198
 mare 203
 medici 198
 medico 198
 -mente 204, 205
 note 206
 notte 206
 oca 198
 ochè 198
 osso 203
 pala 206
 palla 206
 piedi 197
 portabandiera 201
 putèra 205
 re 198
 ruscello 43
 spaccalegna 201
 storici 198
 storico 198
 strega 198
 streghe 198
 uomo grasso 201
 vado a casa 206
 vado accasa 206
 verità 31
 vero 31

LATINĂ

-a 203
 ad pacem petendam 40
 ad pacem petendum 40
 aegrotà 38
 amabo 205
 aquas 197
 arte astringere 201
 at 298
 ater 36, 38, 43
 brachium 203
 canes, canis 199
 cantare habebat 204
 cantare habet 205
 cantare habuit 204

cantare hebuit 204
cantus 198
cantaveram 205
cantavero 205
cultrō 36
dicam 205
enim 295, 298, 299
eo usque 296
eremita, -ae 177, 179
eremitus 177, 179, 180
ericium 179
erunco 179
facere 264
facile 204
factus sum 259
fio 259
folia 203
folium 203
hos 292
ideo 295
illum 203
ita 293, 295, 296
ita exercitatus fuit 293
lupi 199
lupos 197
mare 203
matrem amat 201
memini 269
moneo 269
nam 295, 298, 299
Nicolaus 160
niger 35, 36, 38, 43
nos 198
nunc 292
-ora 203
pacem petentes 40
pacem petitum 40
pacem petituri 40
pedes 197
pinguis vir 201
promptus 296
propterea 295
puer 38
quasi 291
quia 295
quod 292, 295
quomodo 291
retractanda est 293
-s 197-199
scamnum 203
scilicet 294
Servus 160

sic 293
sicut 291
tamen 298
tamquam 291
tempora 203
tempus 203
una 203
unum 203
-us 203
usurpata 293
ut 291-299
vapulo 259
velut 291
vendeo 259
veneo 256, 259
venire 260
veteranus 179
vexilli-fer 201
vocatur 259
voleo 205
vos 198

MAGHIARĂ

bong 162
bungani 162
Dömse 162
Dunaremete 181
gomb 162
remete 177, 180
Remete-hegy 181
Remeteség 181
remetése 180
Remethe 181, 182
Remetevasgyár 181
Remetské 181
Szepesremete 181
Turjaremete 181

POLONEZĂ

gvint 248
gwint 248, 251

PORTUGHEZĂ

cantaria 204
certamente 204
falar-meão 205
folha 203
lentamente 204

vendé-losíamos 205

PROVENSALĂ

cantaria 204

certamen 204

RETOROMANĂ

tschertamaing 204

ROMÂNĂ

A

a 204

-a 174, 175, 204

Abaclia 173, 174

abjura (*a ~*) 93

ac 198

Acherman 173

acomoda (*a«se» ~*) 89, 91

Acui 173

adapta (*a«se» ~*) 89, 91

adăpoi 174

adera (*a~*) 93

adorată 217

aŝla (*a ~*) 95

aimoc 246

aimuc 246, 251

ainghemah 246

alân 195

alătura (*a«se» ~*) 93

alb 174

albastru 83

Albota 162, 188

alceac 195

Alexandrovca 173

Alexandru 167

Alexăndreni 174

Alexeevca 173

Amărăștii de Jos 190

aminti (*a«-și» ~*) 267-269

an 198

-an 184

Andreevca 175

Andronic 169

Andronichioaia 169

anghemaht 246, 251

ani 198

-ani 174, 189

Antoneuca 175

Apatău 182

ape 197

aproape 90, 91

arbore 30, 93, 275

arcă 195

-ari 189

Ariciu 162, 179

Ariciuc 162

arunca (*a ~*) 179

Arvăteasca 188

așchie 83, 95

Aurel 167

Aurelievici 167

Aurelii 167

Avdarma 174

Ă

-ău 175

-ăuși 175

B

bade 169

bahnă 194

Baia 162, 163

Baimaclia 173, 175

Baiu 163

Balaci 190

Bal-ig 163

Balinți 175

Balș 190

baltă 85, 174, 189, 194

Bancu 163

bară 194

barbă de ied 70

barc 174, 194

barcălu 194

barcău 194

Barcău lu Mocanu 195

bataclăc 195

Baurci 174

Băbiciu 188

Bădeștii-ai Mari 190

Bădica 188

Bălăcel 190

Bălășoni 189

bălășoni 189

Băleasa 188

Bălșoara 190

băltină 195

Băltineni 189

băltineni 189
Băranu 188
bărbat 198
bărbat gras 201
Bărboși 172
bătag 174
bătrân 83, 179
bâlc 194
bârnag 174
Bărnova 173
bârsani 193
bâtcă 194
Beclean 182
Bel-ig-an 163
Bencu 163
Bender 171, 173
berbec 198
beucă 194
Blato 172
Blidaru 188
blond 67
Boboiogi 172
Bocsa 163
Bocșa 163
Bogdanovca 173, 175
Bolocan 175
Bolocana 175
Bolotina 172
Bora 162
borcut 194
bordei 82
Borșa 162
bortă 194
Boru 162
Boșu 162
brad 93
Braniștea Măcăranilor 190
braț 203
Brădeștii Bătrâni 190
brăneni 193
Brănești 171
Brezova 172
Brezovca 172
briceag 325
Bucur 159
Bucureșteanu 159
București 159
Budr-ig-ă 163
Buj-ig-an 163
Bujor 172
bulgărie 174
bunar 194

Bunaru lu Niță 190
bungalov 82
Bungău 162
Bungescu 162
Bungești 162
bunic 97
burete 180
buric 325
burtă 325
Buruga lu Păhui 190
buștean 83
butuc 83
Butuceni 172
buturugă 83, 95

C

cainác 195
cairác 195
cais 98
caisă 98
calcula (a ~) 91
cald 88, 89
Camenca 173
caniculă 84, 92
cap 67
Caraclia 175
carașovean 341
carte 30
casă 82, 97, 202, 204
castan 98
castană 98
castravete 180
Cazaclia 173, 174
Căinar 173
căldură 84, 88, 92
călduț 89
Călmățui 173
călugăr 177
Călugăra 180
Căpâlnaș 182
Căpâlna 182
Căpâlnița 182
Căprian 175
Căpriană 175
Căprița 172
Căptâlan 182
cățea 325
căuc 194
Căușu 195
câini 199
Câmpeni 189

- Câmpu Opii* 190
cânta (a ~) 198, 205
cârșie 195
cârșoveni 339
ce 244
ceai 195
Cealâc 175
cere (a ~) 95
ceva 261
cheatră 194
Cheia Râmeșului 179
chept 194
chetrârie 194
chetricea 194
Chetriceaua 195
Chetroasa 195
chetros 194
Chetrosu 172
Chiatra 195
Chicera 172
chicior 194
Chilia 173
Chiprian 175
chisc 194
Chiscu 195
cicioară 194
Cimișlia 173
ciob 95
cioclovină 195
ciot 83
cireasă 98
cireș 98
ciuculete 180
Ciuluc 173
Claia Țocăi 190
cleanț 195
Climăuși 175
Clîșova 175
Cluci 195
cloacă 194
Clocușna 173
clop 194
Clopu Ascuiț 195
coada calului 70
coada șoricelului 70
Coasta lu Făsuișă 190
Codreni 174
cojani 193
Colea 166
colibă 82
Colică 166
Colicușă 166
Colișa 166
Colișca 166
Colișor 166
Coliță 166
Coliuș 166
Coliușca 166
Colțănușu 195
colțănuș 194
Comanca 190
Comani 189
comani 189
Comăncelu 190
Comrat 174
Comșa 162
Congaz 173
copac 274-276
Copalnic 182
copanca 174
copârț(ău) 194
corcoduș 98
corcodușă 98
Cornești 171
Coștangalia 174
coșuri-chifle 249
Cotani 189
cotani 189
Cotu Bibescu 190
Coțofenii din Față 190
Covurlui 173
crașoveni 339
creasta muntelui 70
crește (a ~) 227
Criștești 171
Cristur 182
crivină 195
cucă 194
cuculeu 194
cuiú 195
Cula 173
culác 195
Cumpene 175
Cumpenea 175
custură 194

D

- da (a ~)* 95
Dăr-ig-ă 163
deal 83, 174, 194
Decebal 160
Deleni 189

Dema 162
demon 228
Demşa 162
Denu 162
departe 90, 91
despărţi (a «se» ~) 93
Dezghingea 174
dicieni 193
difficil 93
Dişcova 173
Dobr- 162
Dobra 190
Dobre 262
Dobr(e)a 162
Dobreni 172
Dobrotă 162
Dobru 162
Dobruşa 190
dojeni (a ~) 91
Doibani 172
dolină 195
dorângă 194
Dorna Păcurarului 195
dovleac 67
drăguţ 92
dreapta 91
Dubău 173
Dubna 173
Dumeşti 171
dunăriţă 174
dură 194
durdumeu 194
duşman 173

E

-e 203
Echimăuţi 173, 175
Egorovca 173
-ei 189
-eni 189, 174
enorm 92
eremiţi 177
erete 180
-eşti 174, 189
-ete 180
Etulia 174
-eşi 180
-eu 175
-euşi 175
-evici 167

F

face (a ~) 244
facil 93
fag 198
făgărăşani 193
Fântâna din Poncea 190
Fântâna Păducelului 172
februarie 93
fi (a ~) 255, 257, 260
fierar 325
fierbinte 89
fiiică 96
fin 97
Fiodor 167
fiu 96
Flămânda 172
floare 93, 276, 278
Floreşti 174
fluier 84
fluviu 85, 92
foaie 203
Focşa 162
Focşani 174
frate 97
Frătuţu 188
frig 84, 92
Frumoasa 174
frumos 92, 97

G

galben 83, 174
găoază 174
Găureni 171
găvan 194
gâldan 195
gândi (a «se» ~) 264
Gârla 174
gârlă 174
gârlici 194
geanţ 194
ger 84, 92
Gemenele 172
Gheorghe 161, 166
ghevent 248
ghevici 249, 251
gheviht 249, 251
**ghevint* 248, 251
gheviri(uri) 247, 251
ghint 247-249, 251
ghivent 247, 248

ghivict 249
 ghivifturi 249
 ghivint 248
 Giuleştii de Sus 190
 giulgiu 224-226
 Giurgiuleşti 172
 (glaih)gheviht 249
 glâmeie 195
 Gobjâloaia 169
 Gobjilă 169
 Godoroja 167
 gol 93
 gorodişce 174
 Goruţă 166
 Gospodu 188
 Goteşti 172
 grajd 325
 grădină 275
 greu 93
 Grigore 166
 Grigorievca 173
 Grişa 166
 gros 90, 93, 94
 Grunea 166
 Guguianca 188
 Gurgiu la Stoenescu 190

H

(h)aimoc 246, 251
 (h)aimuc 246
 Halahora 172
 Hărălambia
 Hârbova 172
 hârtop 174
 Hlinaia 172
 hoagă 195
 Hodorozea 167
 holm 194
 Horjeşti 171
 hrubă 194
 huc 174
 Hududoiu Ciobanului 195
 hudunoi 195
 Hulboaca 172, 173
 Hulbucioc 172, 173
 Hunia Înclinată 195
 hunie 195

I

-i 189, 198, 199
 iailă 195

Ialpugeni 174
 ianuarie 93
 iar 195
 -ica 184
 ierugă 174
 -ig- 163
 iglu 82
 Igor 166
 Igoraş 166
 Igorel 166
 Igorică 166
 Igoriţă 166
 Igorunea 166
 Igoruţă 166
 Ileana 166, 168
 Ilioanea 189
 inel 198
 inimă 325
 -inţi 175
 Ioan 161
 Ion 166-168
 Ionel 167
 Ioneşti 189
 Ionică 167
 Ionuş 167
 Ionuţ 167
 Isacova 175
 Ismail 173
 -iţa 184
 Ivan 166, 167
 Ivânaş 167
 Ivânel 167
 Ivânuş 167
 izbişce 174
 izlazul 189
 izvor 174, 194

î

îi 265, 267
 îl 265
 îmi 261, 267-269
 înainte 51
 înalt 90
 înapoi 91
 început 92
 încet 204
 închipui (a-«şi» ~) 268
 îngust 90, 93, 94
 întreba (a~) 95
 Între Mătăsari 190
 îşi 268

îți 267, 268

J

janț 195

Japca Hărmanilor 105

Japca lu Lampache 195

Japca lu Tănase 195

Japca Mare 195

Japca Morilor 195

Japca Ungurului 195

japcă 195

jidov 194

jurughiță 194

juvete 180

L

lac 85, 174

Lacu Dobrii 190

La Luncă la Basamacu 190

larg 93, 94, 97, 174

Larga 174

lat 90, 93, 94, 97

-lâc 175

le 265, 267

Lecu 166

Lecuță 166

lele 169

leoaică 98

leu 98

-lia 175

limbă de bou 70

lingvist 30

Lipnic 173

Liuba 169

-li 175

locui (a ~) 261

Lozova 173

Lucani 171

lunca 189

Lunca de la Mărășești 190

luni 93

lup 98, 197-199, 204

lupăria 189

lupoaică 98

M

majoritate 95

mamă 96, 169

Marari 167

mare 83, 85, 90-94, 97, 203

Maria 166

Marița 189

martie 93

marți 93

Mașa 166

Mateuși 175

Maximovca 173

mă 265

măgura 189

Mălăiești 172

Mănăstirea 179

Mănăști(i)ur 182

Mănești 171

mărgineni 193

mătușă 96, 169

măglă 194

mălitură 194

mănăstire 177

Mârzești 171

mășișori 70

Mejdina lu Stan 190

...i- 268

mic 83, 90-94, 97

miercuri 93

Mihailovca 173

mijloc 92

minoritate 95

minunat 92

minuscul 92

mlacă 195

moare 325

mocani 193

moghilă 194

moldoveni 193

monah 177

Mora 163

Morarar 167

Mor-at 163

Mor-c-oș 163

Morea 163

Mor-eg-a 163

Mor-ig-a 163

Mor-j-an 163

Mor-oc-a 163

Mor-og-an 163

moroieni 193

Moru 163

moș 169, 198

Moșia Livezeanu 190

Moșoaca 189

Movila 174

Movila lui Fulger 172
movilă 167, 174
munte 83, 197
muștra (a ~) 91
Mușetești 189
mușetești 189

N

naiferț 251
naifirț 247, 251
naște (a «se» ~) 264
Natalia 166
Natașa 166
nămete 180
ne 265, 267, 268
Neacșa 162
necaz 91
Neculai 168
negru 67, 174
Nelu 167
Nelușu 167
nemângâiat 219
nepoată 96
nepot 96, 97
nevăstuică 70
ni- 268
Nică 167
Nicoară 160
Nicolae 166
Nicolaevca 173, 175
Nicoreni 174
Nicorești 174
Nicușă 167, 168
noapte 82
noi 198
nuc 98
nucă 98
Nușu 167

O

o 203, 205, 265
-oaiă 169
-oăica 184
-oăie 184
-oasă 184, 185
oboială 194
ocean 85
ochiuri de apă 70
odmăt 174
Odreiu 188

Ofatinți 175
-oi 189
-oi 184
olat 173
Oleg 166
Olegaș 166
Oleguș 166
Olegușor 166
Oleguș 166
Oleguță 166
om 30, 97
om gras 201
omule 202
-oni 189
opinie 91
Orlea 188
-ós(u) 184, 185
-ot- 162
ovă 195
-ovici 167

P

padină 195
pară 98
parc 274
pasăre 93, 325
pat 203
Pavel 161
păcui 194
pădure 174, 274, 275, 325
Pădurea Gigărtu 190
păr 98
părere 91
Păru lu Bălan 190
păntece 325
părâu 85, 92, 189
Pârcălabu 167
Pârjolteni 171
Pârlița 175
Pârliți 175
pe 263
pecișce 174
Peciște 173
Percalab 167
perete 180
Perișoara 172
pește 93
Petricani 171
piatră 97
picătură 95
picui 194

pieptene 325
pierde-vară 201
Plaiu Copăceștilor 190
plantă 97
plângău 174
pleca (a ~) 90
Pleșoiu 188
plin 93
plop 93
Ploștina de la Moară 195
ploștină 194
poacăină 250
poală 194
Pocșești 171
pogor 174, 194
Pohoarna 172
Poiana Firii 190
Poiana Scumpului 172
pom 198
ponor 194
Ponoru de pe Dâmb 195
popânzac 174
Popești 189
poteca 189
potoc 195
preface («se» ~) 257
Pricochi 168
prihodiște 174
primi (a ~) 93
prapor 195
Prisaca Brumariului 172
prislop 195
prival 195
Procopinți 175
Procopoia 189
profesor 30
prun 98
prună 98
Prunu 172
pruteț 174

R

rar 325
răcoare 84, 92
răcoros 88, 89
Rămeca 180
**rămete* 180
răspunde (a ~) 95
**rămete* 180
Râmeț 177, 179, 180
**râmeț* 177, 179, 180

Râmeț-Brădești 179
Râmeț-Cheia 179
Râmeț(i) 177
**râmeț(i)* 177
Râmeț-Olteni 179
Râmeț-Poieni 179
Râmeț-Sat 179
Râmeț-Valea Inzelului 179
Râmeț-Valea Mănăstirii 179
Râmeț-Valea Uzei 179
Râpa Râmețului 179
Râșcova 175
râu 85, 92, 194
rece 88, 89
rediu 174
Remetea 177-182
Remeț 180
Remeși 177, 180
remeție 179, 180
Rîmêt'a 177
Rîmetea 177, 179, 180
rojină 174
Romanovca 173
roșu 174
rotund 174
rovină 195

S

Sadova 173
Salcia 172
Sandu 167
Sașa 167
sat 326
Sava 169
sazlác 195
săceleni 193
sălașul 189
Sănătăuca 175
sărat 174
Sărata 172, 174
Săvoaia 169
Sămedru 160
Sănnicoară 160
Sânpetru 160
Sânziene 160
Sârbu 190
Sârbulețu 190
scaiete 180
scaun 203
schimnic 177
schit 177

Scoarță 167
scoc 174
Scorța 167
Scorțești 171
scruntar 174
scund 90
scurt 174
se 255, 265, 266
sel 195
sfârșit 92
Sfeta 166
Sfetica 166
Sfetlica 166
Sfetlunea 166
Sfetluța 166
Sfetuca 166
Sfetulica 166
Sfetuța 166
sigur 204
sihastru 177
sihăstrie 177
Slănic 172
socoti (a ~) 91
socru 198
Sofroni 168
Soloneț 172
spăla (a «se» ~) 264-266, 268
Speia 172
sperietoare 325
splendid 92
stânga 91
stârmină 195
stejar 93, 189
Stepan 167
Stepanida 167
sticlete 180
stilou 203
stiolboană 194
strâmb 174
Strâmba 172
strâmt 93, 94
strânge (a ~) tare 201
strop 95
structuralist 30
su 195
subșire 90, 93, 94
Su Busculești 190
suluc 195
supărare 91
surduc 194
surupină 195
sușitură 194

Svetlana 166

S

Șamalia 175
șă 194
Șendreni 171
Șerbu 160
șfer 174
și- 268
sprîț 250
Ștefan 167
Ștefana 167
Ștefănești 189
Ștefănoi 189
ștefănoi 189
știulete 180
Șura 167

T

Taraclia 173, 174
tare 201
Tașlăc 175
Tatar-Copceac 174
tată 96, 97
Tatiana 166
tău 194
Tăura 175
Tăuri 175
tălvă 195
tâmpă 194
tânăr 83
târâie-brâu 201
Târnova 173
Târzieni 171
te 257, 265
Teiu 172
Teiu Udriilor 190
Teleșeu 175
tepe 195
Tighina 171
Tihomir 188
timp 203
tiumséc 195
Toader 167
Toadir 169
toampă 194
toancă 194
Todirești 174
toi 173
tolocă 194

Toma 169
tombalác 195
Tomoaia 169
Tomşa 162
toplîă 194
torent 85
treilea (al ~) 204
Trifăuşi 175
Tripşa 162
Tudor 167
Turda 159

T

ţanc 194
Ţancu Caprei 195
Ţarna 174
ţaşă 169
Ţăpoiasa 169
şăpuş 194
Ţepoi 169
şi- 268
Ţigăneşti 171
ţiglău 194

U

-uc- 162
-úc(a) 184, 185
Ulmii Ciolcăi 190
un 203
unchi 96, 97
Ungurica 190
Unguru 190
urât 97
-uri 203
urs 98, 198
Ursache 190
Ursăchişa 190
ursoaică 98
Ustia 173
uşor 93
-úř(a) 184, 185

V

vale 85, 92, 174, 194
Valodea 168
Vanea 166
Vaniuşa 166, 167
Vaniuşa 166
Vanuşcuşă 166

varză acră 325
Vasea 166
Vasilcău 175
Vasile 166, 168
Vasilică 168
vă 265-268
văioaga 189
Vâlceaua cu Pătru 190
Vâlceaua Gibirlete 190
Văleni 174
Vălenii de Munte 190
Vălenii Mari 190
Vănel 166, 167
Vănică 166
Vănişor 166
Vănuşă 167
vână 227
vârv 195
Vârvorea 188
Veaceslav 166
Velicari 189
velicari 189
veni (a ~) 90
verde 83
vi- 268
Via Pităresei 190
viezure 325
Vladimir 166
Vlădila 188
voevod 226, 227
voi 198
voloca 174
Vorniceni 171
Voroncău 175
Voroneţ 172
Vova 166
vrabie 70
Vrata 172
vrăbete 180

Z

Zahorna 172
Zalucea 173
zapodie 195
zănoagă 194
zăplan 194
zăpor 195
zăton 195
zburător 214, 215, 217, 220, 221, 226, 230
zi 82
zici 198

zlătărei 189
zmeu 216-218, 220
zumburluc 195

DIALECTUL AROMÂN

acâj 326
âcșu 326
adâr 326
ahûri 325
apătusescu 326
apuc 326
arăiescu 326
arâu 325
arîtcu 325
arucutescu 326
(a)stasidă 325
bărbune 325
băric 325
breănă 325
burik 325
călcu tu 326
călivă ti prăvț 325
ceat-pat 325
cîstûr 325
cîstură 325
cluzunescu 326
cumăs 325
qama di moare 325
fac 326
fulină 325
glar 326
grajd 325
gêrcu 325
haûri 325
hoară 326
hut 326
l'ocă 326
mintescu 326
mînata; cu ~ 325
moare 325
mreănă 325
ncl' id 326
nendês 325
nvărtescu 326
pândică 325
patôs 325
pântic 325
pântică 325
pânticûșe 325
pêndică 325
pîndică 325

plăsture 325
plémiță 325
prîfăc 326
primansuri; di ~ 325
pînducă 325
rar 325
schimbé 325
spân 325
stălă 325
stisidhă 325
străbășină 325
străbișină 325
străngulsescu 326
șuș 326
șușăscu 326
tâmpiniciu 325
tisidă 325
tôrnă 326
tôrru 326
ûmplu 326
vêrdzu di moare 325
zamă di moare 325

DIALECTUL ISTROROMÂN

abâte 329
acașă 329
află 328
âli 328
ânc 328
âncă 328
ânșă 328
ară 328, 329
arât 328
arânda 329
asă 328
ascunde 329
așă 328
âșe 328
âmna 329
âmnanda 329
ânca 328
ânçe 328
ântre 329
ântru 329
ânș 328
ânșă 328
bacală 328
câre 328
că 328
cêre 328

čersi 328
čerși 328
čerșit 328
flă 328
juva 328
juve 328
ivâne 329
lovrânți 329
mâne 328
mar nunț 328
mâre 328
mnă 329
mnânda 329
na 328
nói 328
ó 328
óh 328
ói 328
om 328
ém 328
ruyá 329
ruyá se 328
sá 328
scúl'e 328
scur 328
scure 328
scuro 328
stó 328
șá 328
șcúl'e 328
șcur 328
șcure 328
șcuro 328
tragânda 329
trâze 329
țere 328
vlâh 329

RUSĂ

báhno 194
bálca 194
cosá 194
crévo 194
crívo 194
dupló 194
ghírca 194
hóstra 194
hradá 194
hradénca 194
hredínca 194
-ii 167
-la- 172
-le- 172

-lo- 172
muhéla 194
muhélca 194
nožom 36
ostrevóc 194
-ra- 172
-re- 172
vint 248

SARDĂ

app'a fugghire 205
certamente 204
deo dia domare 205
déppere 205
lentamente 204

SÂRBO-CROATĂ

ajmok(ac) 246
ajngemahtes 246
g- 247
gvint 248, 251
gvintborer 248
gvirc 247
k- 247
kvint 248, 251
kvirc 247
najkvirc 247
najkvirts 247
pokones 250
špric(a) 250
špricer 250

SLAVĂ

bereg 172
breg 172
-ele- 172
-elo- 172
-ere- 172
-eva 175
-evca 173, 175
-evți 175
gorod 172
grad 172
medved 67
Mnišek nad Hnilcom 181
-olo- 172
-oro- 172
-ova 175
-ovca 173, 175
-ovți 175

zlato 172
zoloto 172

SLOVACĀ

ajmoht 246
gviht 249
gvint 248
kvint 248
vinta 248
vintati 248

SPANIOLĀ

aguas 197
azul 32
bella 34
belleza 34
blanco 31
blancura 31
blanquear 31
cantarā 205
cantaria 204
cielo 33
ciertamente 204
con 36, 37
dices 198
duerme 38
hoja 203
lentamente 204
lobos 197
mi 34
mio 34
murciélago 70, 73
negrear 31
negro 38, 43
negro opaco 38
negrura 31
nero 31, 35
pies 197
salga! 39
ti 34
tuyo 34
verdad 31
verdadero 31

TĀTARĀ

abacłi 174
kaz aiak 174
kostamgali 174
tarakli 174

TURCĀ

bair 194
bogáz 194
Cainácu 196
Cará Burún 196
ceatál 194
ciucúr 194
Cuiugiúc Culác 196
Curú Alceác 196
dag 194
deré 194
ghiol 194
Harami iuc 196
iuc 194
iuíúc 194
Sará Iarlác 196
Sulúcu 196
Zumburlúc 196

UCRAINEANĀ

báhno 194
bálca 194
cosá 194
crévo 194
crívo 194
dupló 194
-evca 173
ghírca 194
gvint 248, 251
hóstra 194
hradá 194
hradénca 194
hredínca 194
-(j)uk 162
muhéla 194
muhélca 194
ostrevóc 194
-ovca 173
Remete 181
Turia-Remete 181
Turji Remeti 181